

Gaziantep University Journal of Social Sciences

Vol. XXIII No. II

2024

GASUN JSS

GAZIANTEP UNIVERSITY

JOURNAL of SOCIAL SCIENCES

Aims and Scope

Gaziantep University Journal of Social Sciences (GAUN-JSS) is a double blind peer-reviewed international academic journal published quarterly. GAUN-JSS is published by the Graduate School of Social Sciences at Gaziantep University, one of the foremost research universities in Turkey.

The aims of the journal are to promote theoretical and research oriented studies, to foster excellence in research, and to encourage mutual sharing of academic research on national and international grounds. GAUN-JSS is an open access journal dedicated to the free flow of information and dissemination of knowledge. Although, GAUN-JSS is a multidisciplinary publication with a special focus on contribution from academia, we encourage submissions from professionals out-of-field and senior level graduate students.

The journal accepts articles written in English and Turkish. Articles on the field of Law written in French are also welcome.

GAUN-JSS accepts submissions and proposals in the following fields: Archaeology, Art, Business, Economics, International Trade, Communication, Geography, History, Law, Literature, Philosophy, Political Science and International Relations, Sociology and Theology.

The objective of GAUN-JSS is to contribute to a vibrant social science and humanities environment and to promote excellence in studies reflecting the current state-of-the-art in Turkish academia while providing a robust and rigorously academic outlet for academicians from non-metropolitan universities.

A minimum of two peer reviewers, who are recognized specialists specific to the topic and area of the submissions, are appointed by the editors. All peer review reports are electronically and anonymously delivered to the contributors. Reviewers' names are withheld by the journal to protect the integrity of the double-blind peer review process. Upon request, written reports can be provided to the reviewer that attests to their contribution. All published authors accept to act as reviewers for future issues.

All submitted papers should conform to the APA writing and citation standards as indicated in the journal's submission guidelines.

The publisher is committed to the open access to all academic endeavor and as such, accepts its duty to make published content permanently available and freely accessible by all sections of worldwide academic community. The publisher does not charge any pecuniary fees for processing, submission, and publication of manuscripts. The publisher commits to the free and universal access to its published content in perpetuity.

Copyright

All articles published by GAUN-JSS are licensed under the Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International (CC BY-NC-SA 4.0).

To view a copy of the license, visit <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/>

For Editorial Correspondence and Subscription Inquiries

Gaziantep University, Graduate School of Social Sciences, GAUN-JSS

27310 Gaziantep, TURKEY

Tel: +90-342-318-1898 Fax: +90-342-360-1043

E-mail: editor@gantep.edu.tr

ISSN: 1303-0094

e-ISSN: 2149-5459

The Journal has an international editorial board.

Print

Gaziantep University Press

Abstracted and Indexed in

ULAKBİM National Academic Journals Index EBSCOHOST Academic Search Complete

Akademia Sosyal Bilimler İndeksi Türk Eğitim İndeksi

EBSCOHOST MLA International Bibliography

Directory of Open Access Journals

Gaziantep University
Journal of Social Sciences
GAUN-JSS

Owner

University of Gaziantep
Rector Prof. Dr. Arif ÖZAYDIN

Editor-in-Chief

Assoc. Prof. Yavuz Sinan ULU

Assistant Editors

PhD. Candidate Cansu YASAV
Res. Asst. Zümrüt BELLUR MÜBAREK

Section Editors

Prof. Dr. Atilla ENGİN
Prof. Dr. İbrahim Halil EKŞİ
Prof. Dr. Mehmet EROL
Prof. Dr. Senem KURTAR
Prof. Dr. Atınc OLCA Y
Assoc. Prof. Ayhan ÖZER
Assoc. Prof. Mehmet Akif DESTEK
Assoc. Prof. Mesut ŞÖHRET
Assoc. Prof. Mustafa CAN
Assoc. Prof. Ferihan A YAZ
Assoc. Prof. Zeynep Serap TEKTEN
Asst. Prof. Ela İpek GÜNDÜZ
Asst. Prof. Muhyettin İĞDE
Asst. Prof. Ragıp KALELİOĞLU
Asst. Prof. Gülşah Gaye FİDAN
Asst. Prof. Meltem MUŞLU
Asst. Prof. Eray Sinan DEMİRHAN

Editorial Board

Prof. Dr. Mehmet SOĞUKÖMEROĞULLARI
Prof. Dr. Mehmet ÇELİKEL
Prof. Dr. Nuri YAVAN
Prof. Dr. Mustafa Burak GÜRBÜZ
Prof. Dr. Zekiye ANTAKYALIOĞLU
Assoc. Prof. Erol ERKAN
Assoc. Prof. Burhan KILIÇ
Assoc. Prof. Meltem KARADAĞ
Assoc. Prof. Naile ASKER
Asst. Prof. Dr. İsmail YILMAZ
Asst. Prof. Hamidreza SOHRABIABAD

Vol. 23, Issue 2, April 2024

Web: <http://jss.gantep.edu.tr> <http://dergipark.gov.tr/jss>

E-mail: editor@gantep.edu.tr

Reviewers List

Asst. Prof. Abdulvehap BOZ	Prof. Hüseyin AĞIR
Asst. Prof. Ayşe Almıla TANRIVERDİ	Lec. İtir HASIRCI
Assoc. Prof. Abdullah Emre ÇAĞLAR	Prof. İbrahim ÖRNEK
Asst. Prof. Barış AĞIR	Lec. İdil BOLAT
Assoc. Prof. Baysar TANIYAN	Assoc. Prof. İlgar BAHARLU
Assoc. Prof. Bora BALUN	Asst. Prof. İsmail BAŞARAN
Assoc. Prof. Cevdet AVCI	Prof. İsmail KIVRIM
Assoc. Prof. Dinçer ATAY	Prof. İsmet TÜRKMEN
Lec. Duygu SERDAROĞLU	Asst. Prof. Kübra VURAL ÖZBEY
Asst. Prof. Elvan KARAMAN MEZ	Asst. Prof. Mehmet SEYHAN
Lec. Emine SOYYIĞİT	Assoc. Prof. Murat TEKBAŞ
Asst. Prof. Emine ŞENTÜRK	Prof. Mustafa METE
Res. Asst. Emre KILIÇ	Assoc. Prof. Müge MANGA
Res. Asst. Fadliye YILMAZ	Asst. Prof. Naile SARMAŞIK
PhD. Candidate Fatma ZEYBEK	Prof. Necdet AYSAL
Assoc. Prof. Fettah KUZU	Lec. Neslihan KÖROĞLU
Lec. Gül KURTULUŞ	Lec. Ömer ÖZİŞLİ
Assoc. Prof. Gülcan ŞANTAŞ	Assoc. Prof. Özlem ÖZMEN AKDOĞAN
Asst. Prof. Gürhan ÇOPUR	Prof. Rüstem YANAR
Asst. Prof. Hacer YILIKOĞLU	Prof. Sadullah GÜLTEN
Prof. Halil İbrahim YAKAR	Assoc. Prof. Sertan ALİBEKİROĞLU
Assoc. Prof. Hilal Süreyya YILMAZ	Asst. Prof. Sibel AKŞAHİN

GAZIANTEP UNIVERSITY
JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Vol. XXIII Issue II

2024

CONTENT

Editör'den / From Editor

Yavuz Sinan ULU

ART

- The History and Future of Ceramic Sculpture:
From Ancient Clay Figures to Modern 3D Printing** 420-436
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Oğuz BOZDEMİR
- Bereavement And Melancholy in Cinema:
A Comparative Review Between Turkish and American Cinemas** 437-450
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Mustafa Özer ÖZKANTAR

TURKISH LANGUAGE AND LITERATURE

- 1950 Sonrası Türk Şiirinde "Kars" İmgesi** 451-461
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Taylan ABİÇ & Bilginç EYAN
- Ayıntâblı Şâkir Divanı'nda Hikemî Üslup** 462-478
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Zeliha AÇAR
- Van Ağzı Deyimleri** 479-499
(Review Article/Derleme Makalesi)
Hami AKMAN

Güney Azerbaycan'da Bir Adak Ritüeli: Sofra Açma 500-509
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Gökhan KARABUDAK

ENGLISH LANGUAGE AND LITERATURE

The Truth(s) of Western Civilization in Julian Barnes'
A History of the World in 10 ½ Chapters 510-526
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Begüm TUĞLU ATAMER

An Island of One's Own: Home and
Self-Fulfilment in Madeline Miller's *Circe* 527-541
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Pelin KUT BELENLİ

The Recesses of the Unconscious in Eugene O'Neill's
Long Day's Journey into Night 542-553
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Buket DOĞAN

An Enigmatic Play: When Skulls Speak Loudly
A Deconstructive Reading of Shakespeare's *Hamlet* 554-570
(Research Article/Araştırma Makalesi)
İsmail TEKŞEN

HISTORY

Kemalist Köycülük Politikaları Doğrultusunda Köy Enstitüleri 571-594
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Evrım Armağan COŞKUNER

Konya Mevlânâ Külliyesi'nin Celâlîye Evkâfı ve Tarihî Gelişim Süreci 595-614
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Gökhan YURTOĞLU

ECONOMICS

- Türkiye Ekonomisinde Tarım ve Sanayi İhraç Ürünlerinin Ekonomik Büyümeye Katkısı** 615-632
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Mehmet Akif KARA & Tuba AKSU & Şule TANIŞ
- Yenilenebilir Enerji Tüketiminin İşsizlik Üzerindeki Etkileri: BRICS-T Ülkeleri Üzerine Ampirik Bir İnceleme** 633-653
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Muhammet DAŞTAN
- Çevresel Kuznets Eğrisi Hipotezi Geçerli Mi? AB Ülkelerinden Kanıtlar** 654-666
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Elif KOÇAK
- Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde Dış Ticaret, Ekonomik Büyüme ve Yoksulluk İlişkisi** 667-683
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Ahmet ŞAHBAZ & Ayşe CEYLAN

BUSINESS & FINANCE

- Kafe İşletmecilerinin İşgören Motivasyonunun Önemine ve Artırılmasına Yönelik Değerlendirmeleri: Anamur İlçesinde Nitel Bir Uygulama** 684-698
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Mustafa ATSAN
- Görev Odaklı Liderlik Tarzı, Psikolojik Sermaye, İş Tatmini ve Örgütsel Bağlılık Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: KOBİ'lere Yönelik Bir Uygulama** 699-719
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Merve KAPLAN & Bülent DEMİRAG
- Bir Sosyal Devlet Uygulaması Olarak Korunmalı İşyerleri: Down Kafeler Özelinde Bir Değerlendirme** 720-741
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Gökmen DURMUŞ & Ahmet ARSLAN
- Örgütsel Özdeşleşme ve İş Tatmininin Zaman Hırsızlığı Üzerindeki Etkileri** 742-762
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Nisan Nur ÇAKIR TEMEL & Nurcan ÇETİNER

LAW

Çocuk Hakları, Tarihi Gelişimi ve Çocuk Suçluluğu

(Research Article/Araştırma Makalesi)

Süleyman Emre ZORLU & Ayşe Sena BİLGİN

763-780

ekonomik büyümenin ilerleyen aşamalarında çevre kirliliğinin azaldığını tespit etmiş ve EKC hipotezini doğrulamıştır. Muhammed Daştan ise BRICS-T ülkeleri üzerine ampirik bir inceleme yaparak yenilenebilir enerji tüketiminin işsizlik üzerindeki etkilerini analiz etmiştir.

İşletme Finans alanında Bülent Demirağ ve Merve Kaplan çalışmalarında görev odaklı liderlik tarzının iş tatmini üzerinde pozitif etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Nisan Nur Çakır Temel ve Nurcan Çetiner makalelerinde, Türkiye'deki sağlık sektöründe çalışanların iş tatmin düzeyleri, örgütsel özdeşleşme ve zaman hırsızlığı davranışları arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Mustafa Atsan çalışmasında hizmet sektöründe yer alan kafe işletmecilerinin çalışan motivasyonunun önemine ve artırılmasına yönelik değerlendirmelerini ortaya koymayı amaçlamıştır. Gökmen Durmuş ve Ahmet Arslan ise çalışmalarında engellilerin istihdamını sağlamaya yönelik korumalı işyerlerini konu edinmişler ve özel kesim ve belediyelerin birlikte organize ettiği down kafe sayısının yetersiz kaldığını saptayarak yasal altyapısı olsa da korumalı işyerlerinin daha yaygın hâle gelebilmesi ve fonksiyonlarını tam anlamıyla yerine getirebilmeleri için ilgili yasal mevzuatın daha esnek ve uygulanabilir olmasına yönelik adımlar atılması gerektiği sonucuna ulaşmışlardır.

Hukuk alanında Süleyman Emre Zorlu ve Sena Bilgin, çalışmalarında çocuk hakları bağlamında çocuk suçluluğu, çocukları suça iten nedenler ile onlara uygulanacak kanuni hükümler üzerinde durmuşlardır.

Bu sayının hazırlanmasında büyük emeği olan editör yardımcımız Cansu Yasav'a, yayın kurumumuzun muhterem üyelerine, değerli alan editörlerimize, kıymetli yazarlara ve makaleleri objektif olarak değerlendiren görüş ve yorumlarıyla sayımıza destek olan saygıdeğer hakemlerimize teşekkürü bir borç biliriz. Temmuz 2024 sayısında görüşmek ümidiyle...

Doç. Dr. Yavuz Sinan ULU
Baş Editör

From Editor

Inaugurated on April 23rd, 1920, the Grand National Assembly of Turkey is the symbol of the victories won and to be won by the Turkish nation, the passion for independence, the National Struggle and national will, and the herald of the Republic. This special and meaningful day, which we realize the 104th anniversary this year, points to the determination and determination of the Turkish nation, its high character and deep-rooted history while building the foundation of the Republic of Turkey, which has entered its second century. As Gaziantep University Institute of Social Sciences and Journal, we celebrate April 23rd National Sovereignty and Children's Day, and on this occasion, we commemorate the founder of the Republic of Turkey, our great leader Gazi Mustafa Kemal Atatürk and his comrades-in-arms, and all those who contributed to the Republic with respect and gratitude. Atatürk, who dedicated this beautiful and meaningful day to children, said: "Little ladies, little gentlemen! You are all a rose, a star and the light of the future. You are the ones who will fill the country with light. Think about how important and valuable you are and work accordingly. We expect a lot from you." We dedicate our April 2024 issue to all children, the light of our bright future.

This issue contains twenty-one articles from seven fields: four each from Economics, Business Finance, Turkish Language and Literature, and English Language and Literature; two each from History and Arts; and one from Law. Fifteen of these articles are written in Turkish and six in English.

In the field of Art, Mustafa Özer Özkantar analyzed four films, *Canım Kardeşim* (1973), *Babam ve Oğlum* (2005), and *Rabbit Hole* (2010) and *Manchester by the Sea* (2016), in the context of significant similarities and differences in terms of loss and death, with the help of descriptive analysis in order to reveal how Turkish Cinema and American Cinema approach the concepts of mourning and lamentation. Oğuz Bozdemir, on the other hand, aimed to evaluate the development of this important art form by examining the history and future of ceramic sculpture and discussed its future potential by observing the role and changing face of ceramic sculpture from antiquity to the present day.

In the field of Turkish Language and Literature, Taylan Abiç and Bilginç Eyan traced the image of Kars in Turkish poetry after 1950. In the poems analyzed in the context of subject-entity-space in the historical and geographical structure of Kars, themes such as snow and winter, journey and distance were generally encountered. Gökhan Karabudak, in his article, examined the tradition of setting the table in South Azerbaijan and determined that setting the table in South Azerbaijan is a type of offering and has turned into a practice for the realization of wishes and the elimination of difficulties and troubles, while Zeliha Açar revealed the influence of Nâbî and the image levels of hikemî style in *Ayıntâblı Şâkir Divan*, one of the nineteenth century provincial poets. Hami Akman, on the other hand, has made a compilation study on Van dialect idioms.

In the field of English Language and Literature, İsmail Tekşen, based on the method of decentering meaning with a Derridian tendency, deconstructed the play *Hamlet* through the lack of a jester in order to show that the lack of a critical perspective can lead to a destructive narrow-mindedness. Pelin Kut Belenli focused on how Kirke's island, which she transforms into her own home, empowers her as a woman in Madeline Miller's *I, Kirke*. Begüm Tuğlu Atamer's study aims to reveal the basic dynamics of Western civilization that Julian Barnes aims to deconstruct and reproduce in his novel *History of the World in 10 ½ Chapters* by focusing on gender relations, religion, art and the reception of cultures outside Western civilization. Buket Doğan, on the other hand, explains the reasons for the Tyrone family's suffering in Eugene O'Neill's play *Journey from a Long Day to Night* in a new interpretative framework, explaining how each of them is under the influence of various addictions while moving back and forth between Imaginary and Symbolic orders and how they cannot actually position themselves correctly in the Symbolic order.

In the field of History, Evrim Armağan Coşkuner focused on the peasantry efforts to convey the essence of the revolutions to the people and to develop the rural areas, as well as the role of the Village Institutes in this regard. Gökhan Yurtoğlu, on the other hand, analyzed the historical development process of *Celâliye Evkâf* by taking into account archival sources, chronicles and works of research.

In the field of Economics, Tuba Aksu, Mehmet Akif Kara and Şule Tanış analyzed the debate between exports and economic growth and tried to determine the contribution of sectoral exports to economic growth. Ahmet Şahbaz and Ayşe Ceylan, using data from Azerbaijan, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Uzbekistan, Tajikistan, Turkey and Turkmenistan, have analyzed the relationship between foreign trade, economic growth and poverty in Turkic Republics. Elif Koçak examined whether the EKC hypothesis is valid or not by analyzing

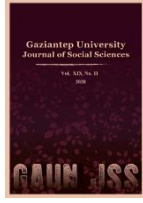
the data of 17 EU countries between 1993-2018 with second generation panel data techniques and based on the findings obtained in this context, it was determined that while environmental pollution increased in the first stages of economic growth, environmental pollution decreased in the later stages of economic growth and confirmed the EKC hypothesis. Muhammed Daştan analyzed the effects of renewable energy consumption on unemployment by conducting an empirical analysis on BRICS-T countries.

In the field of Business Finance, Bülent Demirağ and Merve Kaplan concluded that task-oriented leadership style has a positive effect on job satisfaction. Nisan Nur akır Temel and Nurcan etiner examined the relationship between job satisfaction levels, organizational identification and time theft behaviors of employees in the health sector in Turkey. In his study, Mustafa Atsan aimed to reveal the evaluations of café operators in the service sector regarding the importance and increase of employee motivation. Gökmen Durmuş and Ahmet Arslan, on the other hand, focused on sheltered workplaces to ensure the employment of disabled people in their study and concluded that the number of down cafes organized by the private sector and municipalities together is insufficient and that steps should be taken to make the relevant legal legislation more flexible and applicable in order for sheltered workplaces to become more widespread and to fully fulfill their functions, even if they have a legal infrastructure.

In the field of Law, Süleyman Emre Zorlu and Sena Bilgin focused on juvenile delinquency in the context of children's rights, the reasons that push children to crime and the legal provisions to be applied to them.

We would like to thank our assistant editor Cansu Yasav, who has contributed a great deal to the preparation of this issue, the esteemed members of our editorial board, our esteemed field editors, our esteemed authors, and our esteemed referees who objectively evaluated the articles and supported our issue with their opinions and comments. Hope to see you in the July 2024 issue...

Assoc. Prof. Yavuz Sinan ULU
Chief Editor

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

The History and Future of Ceramic Sculpture: From Ancient Clay Figures to Modern 3D Printing

Seramik Heykelin Tarihi ve Geleceği: Antik Kil Figürlerden Modern 3D Baskıya

Oğuz BOZDEMİR^{a*}

^a Dr. Öğr. Üyesi, Çankırı Karatekin Üniversitesi, Çerkeş Meslek Yüksekokulu, Çankırı / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-1995-060X

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 30 Ekim 2023

Kabul tarihi: 29 Mart 2024

Anahtar Kelimeler:

Seramik heykel,

Sanat tarihi,

Sanat ve teknoloji entegrasyonu,

3D baskı teknolojisi,

Seramik sanatı.

ÖZ

Bu araştırma, seramik heykel sanatının tarihini ve geleceğini inceleyerek bu önemli sanat formunun gelişimini değerlendirmeyi amaçlamakta ve antik dönemden günümüze kadar olan süreçte seramik heykel sanatının rolünü ve değişen yüzünü gözlemleyerek gelecekteki potansiyelini tartışmaktadır. Araştırma, antik dönemde seramik heykellerin dini ve mitolojik ifadeler için kullanıldığını ortaya koymaktadır. Antik Mısır, Antik Yunan ve Roma İmparatorluğu gibi medeniyetler, seramik heykeller aracılığıyla inançlarını ve kültürlerini yansıtmıştır. Orta Çağ ve Rönesans dönemlerinde, seramik heykeller estetik ve dini amaçlar için üretilmiş, kilisenin iç dekorasyonunu zenginleştirmiştir. Bu dönemlere ait heykeller, geleneksel el işçiliği ve el yapımı tekniklerle öne çıkmaktadır. Modern dönemle birlikte, teknolojik gelişmeler seramik heykel sanatını kökten değiştirmiştir. Seramik heykellerin sanatsal ifadelerinde çeşitlilik ve değişim gözlenmiş, sanatçılar toplumsal, politik ve çevresel konuları ele alarak yeni ve çağdaş eserler üretmişlerdir. Seramik sanatının teknolojiyle olan ilişkisi, son zamanlarda artarak devam etmektedir. Özellikle 3D baskı teknolojisi, sanatçılara daha fazla yaratıcı özgürlük sunmuş ve heykellerin daha karmaşık formlarının ve detaylarının oluşturulmasına imkân vermiştir. Seramik heykel sanatı, kültürel mirasımızın önemli bir parçası olarak varlığını sürdürmekle birlikte sanatçılar gelecekte seramik heykeller aracılığıyla insanların düşünce yapısını ve toplumsal bilincini şekillendirmeye devam edecektir. Bu sanat formu, tarih boyunca evrilen ve değişen bir ifade biçimi olarak gelecekte de teknolojinin getirdiği kolaylıklarla birlikte sanatçıların yaratıcılığını ve ifade özgürlüğünü temsil ederek insanların sanatsal deneyimlerini artırmayı sürdürecektir.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: October 30, 2023

Accepted: March 29, 2024

Keywords:

Ceramic sculpture,

Art history,

Integration of art and technology,

3D printing technology,

Ceramic art.

ABSTRACT

This research aims to examine the history and future of ceramic sculpture, evaluating the development of this significant art form. It observes the role and evolving face of ceramic sculpture art from ancient times to the present, discussing its potential in the future. In ancient times, people used ceramic sculptures to express their religious and mythological beliefs. Civilizations such as Ancient Egypt, Ancient Greece, and the Roman Empire reflected their beliefs and cultures through ceramic sculptures. During the Middle Ages and Renaissance periods, artisans produced ceramic sculptures to enhance the aesthetic and religious aspects of churches' interior decoration. The sculptures from these periods stood out for their traditional craftsmanship and handmade techniques. With the onset of the modern era, technological advancements have fundamentally transformed ceramic sculpture art. Artists have observed diversity and change in the artistic expressions of ceramic sculptures as they address societal, political, and environmental issues, creating new and contemporary works. The relationship between ceramic art and technology has continued to grow, especially with the recent advancements in 3D printing technology, which provide artists with greater creative freedom and allow for the creation of more complex forms and details in sculptures. While ceramic sculpture art remains an essential part of our cultural heritage, artists will continue to shape the thoughts and societal consciousness of people through ceramic sculptures in the future. As a form of art that has evolved throughout history, ceramic sculpture art will persist in representing the creativity and freedom of expression of artists, enhancing the artistic experiences of individuals with the conveniences brought about by technology.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.

e-posta: bozdemiroguz@gmail.com

Introduction

Throughout the course of history, art has played a pivotal role as a crucial instrument for human groups to effectively convey their emotional, cultural, and aesthetic encounters. The notion in question is of great significance as it aids individuals in the process of harmonizing their connection with both society and the environment. This concept has persisted through a time period that encompasses ancient times to the present (Fischer, 1990, p. 5). Humanity has evolved, altered, and learned throughout history. This has also applied to art, as basic materials have changed throughout time to create works of art. Artists have used stone, marble, and ceramics to create sculptures, and they have assessed each material independently.

Ceramic sculptures have conveyed ideas about communication, mythology, and religion since ancient times. In addition, these sculptures offer valuable insights into the historical context of the eras in which they were created. Throughout history, civilizations have sought after clay as a medium for sculpting due to its ease of acquisition from nature, malleability, and ability to rectify mistakes compared to materials like stone and marble. As a result, throughout history, civilizations have employed clay for sculpting in addition to making pottery. Even today, artists continue to create sculptures using clay, and technical advancements have propelled this art form forward. Especially the 3D printing of models created with the help of computer-aided designs has made it easier for ceramic artists to work in their fields, and the difficult forms have become easily uncovered.

The primary focus of this research is to examine the evolution of ceramic sculptures throughout history, explore the changes introduced by 3D ceramic printing technology in the process, and assess the impact of this technology on ceramic shaping production. The main idea here is to focus on the historical transformation of ceramic sculpture by shining light on the future of contemporary ceramic art. Furthermore, researchers have examined how ceramic sculptures shaped using technology can potentially impact society and culture. The continued development of technology is an indication that the use of 3D printing in ceramic sculpture production is going to reach further levels, thereby leading to transformations in the artistic field in the near future.

The research aims to explore the history of ceramic sculpture and establish a foundational framework for contemporary ceramic sculpture art, seeking to understand the innovations and opportunities that 3D ceramic printing technology can bring to the art field in the future. The research into the historical production process of ceramic sculpture and its artistic significance provides a foundation for future studies. The development of ceramic sculpture with the support of technology can have a significant impact on the artistic perspective in many ways, as it provides some advantages in terms of production and can ultimately lead to creative products beyond expectations. This research focuses on the historical development of ceramic sculpture production, examines production methods together with current techniques, and creates infrastructure for future research. The research includes a literature review on ceramic sculpture, an examination of the use and development of ceramic sculpture throughout history, and a discussion of the effects of ceramic sculpture production using technology on sculpture art. Research findings support these methods in understanding the history of ceramic sculpture and its evolution into a production form in the future.

History of Ceramic Sculpture

Ceramic sculpture art has played an important historical role as a primitive form of culture, mythology, and human artistic expression since ancient times. Ceramics is used to produce items that meet daily needs. It is obtained by firing clay after it dries, and the same method is followed when making ceramic sculptures. This durable and malleable material has

gained immense popularity amongst ceramicists and sculptors (Morito, 2022, p. IX). Ceramic sculptures have served as ritual instruments in religious ceremonies and have been designed as aesthetic expressions or integral aspects of everyday living. Throughout the historical process, ceramic sculpture has continuously progressed with shifting techniques, themes, and forms in a multitude of historical eras and cultures. In this research, the development of ceramic sculpture will be examined through Ancient Ceramic Sculptures, Medieval and Renaissance Ceramic Sculptures, Modern Era Ceramic Sculptures, and Ceramic Sculptures of Contemporary Ceramic Art. It is crucial to understand the distinct features and importance of ceramic sculptures within these epochs to trace the advancement of this art form.

Ancient Ceramic Sculptures

Ancient earthenware sculptures are considered to be among the earliest forms of artistic expression in human history, playing a significant role in the cultural heritage of major civilizations that span from Ancient Egypt to Ancient Greece and the Roman Empire. Remarkable pieces of art from antiquity include Etruscan sculptures from the late 6th century, the iconic Sarcophagus of the Spouses, Greek Tanagra figurines, and the renowned Chinese Terracotta Army from the late 3rd century BCE. These fired clay sculptures depict the perpetuating heritage of numerous distinguished sculptors throughout history, including Michelangelo, Bernini, Canova, Rodin, Brancusi, Noguchi, Moore, and Picasso (Morito, 2022, p. 3). Across eras, ceramic sculptures have served a diverse array of purposes, ranging from religious and aesthetic to monumental, and have transformed into symbolic representations of the artistic and cultural legacy of their corresponding epochs.

Ceramic Sculptures in Ancient Egypt

Ceramic sculptures played a significant role in the religious and ritual practices of Ancient Egypt. The representations of mythological characters of the era, shaped in three dimensions with ceramic clay, have formed the visual form of grammar and communication. They often portrayed gods, goddesses, and notable individuals. A distinguishing feature of Egyptian ceramic sculptures was the utilization of stylized and geometric designs, providing valuable insights into Egypt's religious beliefs and way of life. Fired clay sculptures from this period are quite rare, but Egyptians typically created them as offerings.

A noteworthy specimen is a ceramic goddess figurine that follows the Ansyromene style. It portrays deities in an Egyptian stance, with plant crowns embellishing their heads. The hairstyle, originating from Libya, intertwines artistic details from both the Egyptian goddess Isis and the Greek goddess Aphrodite, such as wrist and ankle bracelets along with shells on the back of the head (Figure 1). This statuette, similar to others of its genre, portrays a naked form and features a neck structure that denotes a fusion of Egyptian and Greek elements (Kabil, 2022, p. 195). The integration of fired clay sculptures into Egyptian art blended traditional sculptural styles from Egypt with those influenced by Roman and Greek art. These figurines, made of fired clay, range from the late 4th century BC to the Byzantine era and are noteworthy due to their striking diversity in subject matter, extending beyond the cultural context to include daily life scenes (Figure 2) (Szymańska, 2011, p. 451). In subsequent eras, one can perceive alterations and a broadening array of sculptural configurations under the evocative impact of Roman aesthetic conventions.

Figure 1: Statue of the goddess Isis-Aphrodite Tanta Museum, (Kabil, 2022, p. 205).

Figure 2: Helmeted Athena from Tell Atrib, front and side view (Szymańska, 2011, p. 452).

Ceramic Sculptures in Ancient Greece

Ceramic sculptures in ancient Greece were distinguished as manifestations of aesthetics and religion (Figure 3). As early as the 9th century BC, and possibly even during the time when Hesiod narrated the misogynistic story of Pandora's creation, artists in ancient Greece used Greek clay to depict human figures. During this early period, people shaped certain figurines of fertility goddesses by hand and left them to dry in the sun, representing both fertility and worship of the goddess (Barr-Sharrar, 1993, p. 30). Greek ceramic sculptures depicted mythological figures and daily life (Figure 4). People offered fired clay figurines in temples and as grave offerings. People extensively used fired clay figurines in religious practices and to decorate a variety of items, from small sculptures to monumental art and private furniture, particularly in Southern Italy (Kingsley, 1976, p. 3). From the Archaic to the Hellenistic periods, the design and meaning of ceramics underwent significant evolution. Greek ceramic sculptures represent the artistic richness and cultural heritage of their respective eras.

Figure 3: A statuette of a mourning woman found in Thera (Sellada cemetery excavation) in 1896, in the last quarter of the 7th century BC, (Barr-Sharrar, 1993, p. 36).

Figure 4: Vase in the form of a kneeling child, ca. 540-530 BC, Agol-a Museum, (Barr-Sharrar, 1993, p. 37).

Ancient Roman Ceramic Sculptures

Before the rise of the Roman Empire, the Etruscans held a dominant position in the region, characterized by their highly refined artistic sensibilities. Latin writers were vocal in their appreciation of terracotta sculptures from Etruria (Figure 5). During the late 6th and early 5th centuries, Etruria experienced a pinnacle in terracotta sculpture production and governed over Rome (Richter, 1937, p. 5). However, the decline of the Etruscans paved the way for the Roman Empire to uphold the practice of creating terracotta sculptures. During Roman rule, artisans fashioned ceramics in several styles and subjects. Roman ceramic sculptures showcased an extensive array of portrayals, from classical mythology to everyday situations. Roman artisans produced terracotta figures during the Roman epoch for both domestic consumption and commerce. During the 2nd century BC and the 3rd century AD, Roman artisans exported terracotta sculptures to India (Figure 6). Artisans also produced local terracotta figurines during the same time, catering to the preferences of local patrons. Indian consumers particularly admired the sheen of Roman-manufactured terracotta products (Terra Sigillata) (Ghosh, 2021, p. 2). These sculptures represent significant works that demonstrate the diversity and richness of the vast expanse of the Roman Empire.

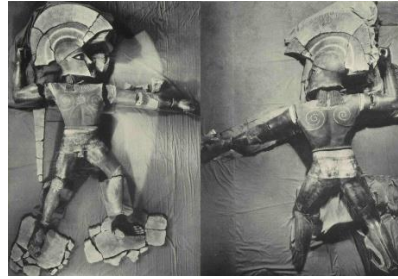

Figure 5: Terracotta Etruscan warriors (Richter, 1937, p. 34).

Figure 6: Terracotta head, Yeleswaram, Satavahana period (Ghosh, 2021, p.5).

Ceramic Sculptures of Ancient Mesopotamia

Throughout history, Mesopotamia has been the home of many great civilizations that have created remarkable ceramic sculptures. Notably, the Sumerians, Babylonians, and Assyrians were among the civilizations in Mesopotamia that produced significant works in this field. One enduring and primary purpose of Ancient Near Eastern art was to depict the connection between the earthly and divine spheres, inspired by primarily spiritual, religious, or political matters (Benzel et al., 2010, p. 9).

Sumerian sculptors possessed exceptional ability in carving figures on steles, tablets, vases, and bowls, often using abstract and impressionistic styles that displayed their sculptural prowess (Figure 7) (Kramer, 1963, p. 99). As one of the oldest civilizations in Mesopotamia, the Sumerians crafted ceramic sculptures principally for religious purposes. These Sumerian ceramic sculptures represented deities, goddesses, and diverse rituals. The ceramic figurines uncovered in Sumerian artifacts and temples provide significant revelations into the cultural practices and beliefs of ancient times.

The Assyrians, a powerful civilization that governed northern Mesopotamia, have left a significant artistic legacy. Palace art, increasingly portraying the royal image in detail and magnificence over the course of three centuries of the Assyrian Empire, served as a representation of the iconography of power. This art form became a highly influential force, leaving its imprint on the art of neighboring populations in both the East and West. Neighboring cultures often integrated Assyrian artistic elements into their own monuments (Benzel et al., 2010, p. 19). Assyrian ceramic sculptures displayed depictions of warfare, royal figures, and symbols including lions (Figure 8) to accentuate the military prowess and authority of the Assyrian Empire.

The Babylonians, a noteworthy civilization in Mesopotamia, contributed greatly to the growth of ceramic sculptures. Their ceramics frequently exhibited representations of their kings, gods, and mythological scenes; these sculptures are crucial masterpieces reflecting the might and prosperity of the Babylonian Empire. Despite the Babylonian government's brief existence, the city of Babylon was pivotal in colossal construction ventures. During the sixth century B.C., the Babylonian government adorned projects like the Ishtar Gate and the adjacent

Processional Way with brightly colored glazed bricks, which featured depictions of bulls, lions, and dragons (Figure 9) (Benzel et al., 2010, p. 14).

Figure 7: Sumerian sculpture of a seated couple representing domestic life and a loving marriage (Kramer, 1963, p. 160).

Figure 8: Lion head. Mesopotamia, Old Babylonian period, ca. 2000-1600 BC (Benzel vd., 2010, p. 14).

Figure 9: In the sixth century B.C., molded and glazed brick, Babylonian walking lion figure, (Benzel vd., 2010, p. 97).

Ancient Chinese Ceramic Sculptures

China is widely known for its exceptional expertise in ceramic production and has utilized various methods to create ceramics for diverse purposes throughout different historical periods. This region has continuously supplied an abundance of raw materials for ceramic manufacturing. Chinese ceramics comprise a broad spectrum, ranging from handcrafted pottery vessels fired in kilns to intricately designed porcelain items created for imperial palaces (Figure 10). Besides that, they also include construction materials like bricks and tiles (Akhond, 2019, p. 13). During a time when decorative pieces showcasing underglaze painting and glazing were widespread, objects of decoration, particularly from the Ming Dynasty, are notable. The

construction of the colossal mausoleum complex of Qin Shihuang, the first emperor of China, began in 247 B.C. and took 40 years to complete, and the Terracotta Army (Figure 11) is one of the most celebrated examples of ceramic sculpture in Chinese culture. The Terracotta Army consists of about 7,000 individual pieces crafted in Shaanxi Province and is truly a remarkable remnant of ceramic sculpture. The warriors, generals, and horses, crafted from life-sized ceramics and armed with real weapons, are arranged in a battle formation within three subterranean pits (Quinn et al., 2017, p. 96).

Figure 10: Ming Dynasty period glazed ceramic Buddha statue (Akhond, 2019, p. 13).

Figure 11: Terracotta warrior statues, Qin Shihuang's mausoleum complex, the 250s B.C. (Quinn et al., 2017, p. 968).

Medieval and Renaissance Ceramic Sculptures

The medieval and Renaissance eras were pivotal in European history, marked by major shifts in art and culture. Artists during this time created and advanced ceramic sculptures as fundamental features of religious, aesthetic, and cultural expression. The Middle Ages constituted a critical historical period spanning from the 5th to the 15th centuries and brought about remarkable developments in the field of art. Ceramic production in the Middle Ages focused primarily on religious purposes. When examined from a European perspective, stagnation in ceramic production during the Middle Ages is evident. Cooking vessels were commonly unglazed, but there were also some manufacturers of glazed vessels, pitchers, and fine ceramics. Local production experienced an interruption from the mid-11th century to the late 11th century, but it resumed at the beginning of the 12th century. During this period, people commonly used ceramic forms such as pitchers, cooking pots, and bowls (Young et al., 2005, p. 132). During the same period, the East and the Middle East employed advanced ceramic

examples. The ceramics uncovered in the city of Rey, Iran, from the Middle Ages exhibit a range of designs associated with Islamic culture that was prevalent in the Middle East and also reflected traditional Iranian practices (Figure 12). The collection comprises simple vessels used for cooking as well as opulent ceramics (Treptow and Whitcomb, 2007, pp. 11–12).

Figure 12: 1200s, turquoise glazed elephant figure, Iran (<https://124.im/h13e>).

The Renaissance extended from the late Middle Ages until the mid-16th century and constituted a noteworthy revival in the artistic realm. Artists in the Renaissance era distinguished ceramic sculptures by rediscovering and reinterpreting ancient Roman and Greek art. Italy's strategic location in the Mediterranean basin had a significant effect on the advancement of ceramic production and the emergence of the Renaissance in Italy. During the antique era, from the 9th to the 8th centuries BC, the Greeks and, from the 7th to the 5th centuries BC, the Etruscans created ceramics in this area. Italy's geographical location, in the core of a region that was in contact with a plethora of cultural influences, along with the high technical ability, visual appeal, and heterogeneity of ceramics, played a vital role. Additionally, elements from Byzantine, Islamic, and North African cultures had influence (Hess, 2002, p. 1). Renaissance ceramic sculptures have emerged as emblems of creative liberation and aesthetic greatness (Figure 13). In contrast to the Middle Ages, ceramics from the Renaissance possess an expansive range of connotations, exhibiting the artistic and aesthetic opulence of this epoch.

Figure 13: Bust of Christ, (artist unknown). Modelled 370-570 years ago, (Hess, 2002, p. 97).

Modern Period Ceramic Sculptures

The modern era denotes a time of groundbreaking developments in the art industry. Artists recast ceramic sculptures through contemporary expressions and novel methodologies while upholding their conventional shapes. The modern era extends from the late 19th century

to the mid-20th century in the art world. Artists renounced traditional methods and pursued pioneering approaches. Throughout this duration, ceramic art underwent considerable metamorphoses.

Towards the close of the 19th century, ceramic art underwent a considerable transformation due to the influence of the Art Nouveau and Art Deco movements. Art Nouveau is widely acknowledged for its characteristic organic shapes, nature-themed patterns (Figure 14), and usage of ceramics with glazing, while Art Deco relied on abstract and geometric designs. The technological and societal changes in the late 19th century gave the artists a wide range of inspiration from different artistic styles, laying the foundation for the Art Nouveau movement and allowing them to establish the fundamentals of industrial design while creating their works (Turan, 2017, p. 2). Artists frequently incorporated the aesthetic sensibilities of these movements into ceramic sculptures, which were used in vases, sculptures, and ornamentation (Figure 15). Artists transformed ceramic sculpture forms influenced by various art movements, including Art Nouveau, Art Deco, and the Bauhaus School, all associated with the Arts & Crafts Movement, which was widely spread across Europe (Figure 16) (Aslan, 2014, p. 16). In the early 20th century, abstract art movements also made an impact on ceramic art. Artists started to use the pliability of clay in ceramic sculptures to express their feelings, ideas, and abstract concepts. The ceramic sculptures from this era serve as a reflection of formal experimentation and abstract narratives (Figure 17).

Figure 14: Hugo Lonitz, Neuhaldensleben Jay, c. 1885, sitting on an oak tree with acorns. H. 44 cm. Earthenware, polychrome glaze, (Quittenbaum, 2022, p. 114).

Figure 15: Eduard Klahlen 'Lady standing with fur', 1913/14, H. 36 cm. Execution: Langenzersdorf ceramics. Earthenware, polychrome glaze, (Quittenbaum, 2022, p. 111).

Figure 16: Young lady with a headscarf, c. 1905, H. 39 cm. Made by Friedrich Goldscheider, Vienna. Earthenware, dark and gold glaze, imitating bronze, (Quittenbaum, 2022, p. 107).

Figure 17: Gudrun Baudisch Lamp base, 1928, H. 33 cm. Execution: Wiener Werkstätte. Majolica, polychrome glaze, brass and porcelain mounting, (Quittenbaum, 2022, p. 121).

Contemporary Ceramic Art and Technology

Towards the end of the 19th century, the adoption of the Arts and Crafts movement by ceramic artists paved the way for the development of contemporary ceramic art. Theorists such as John Ruskin and designer William Morris adopted a critical approach, rejecting the impact of the Industrial Revolution on society and aesthetic values and emphasizing the importance of craftsmanship. Born in England at the beginning of the 20th century and raised in the Far East, Bernard Leach learned pottery in Tokyo. In 1920, he established his own ceramic studio in England, influencing ceramic art with a philosophy of craftsmanship and a perspective that regarded Japanese potters as artists; this had a significant impact on ceramic art, inspiring the creation of a new form of ceramic art that broke away from traditional structures after World War II (Adlin, 1998, p. 3). When examining the first examples believed to belong to contemporary ceramic art created by ceramists, one can observe that the ceramics maintained their functional features but evolved over time to take on more complex forms with developing design characteristics.

Pablo Picasso, Joan Miró, and Marc Chagall (Figure 18), among other modern-era artists, using ceramics as an artistic medium, contributed to the artistic development of ceramics, as stated by Havasi (2020), and during this period of modernism, characterized by advancements and changes in various scientific fields, artistic production departed from traditional and classical conventions, giving rise to new forms of expression and the emergence of contemporary art movements across different art disciplines, which influenced and developed in tandem with each other (p. 120). These artists, with their distinct approaches, not only opened new horizons in ceramic art but also made significant contributions to the evolution of contemporary ceramics. They challenged the traditional boundaries of ceramics by considering clay as an equivalent material to sculpture materials such as metal, stone, or wood, thereby expanding the expressive power of ceramic art (Adlin, 1998, p. 5). Adlin further asserts that Voulkos, among all pioneers of contemporary ceramics, had the deepest and widest impact, as his focus on vessel forms brought an entirely new meaning to ceramic art (Figure 19). Artists inspired by Voulkos's teachings continue to explore innovative ways of utilizing clay (Figure 20).

Figure 18: Marc Chagall, Sculpted Vase, 1952, Ceramic, engraved with a knife, oxides and glaze with a brush, 114.3 cm, (Artsy, 2023).

Figure 19: Peter Voulkos. Bottle, 1961. Stoneware, (45.7 x 24.1 cm), (Adlin, 1998, p. 43).

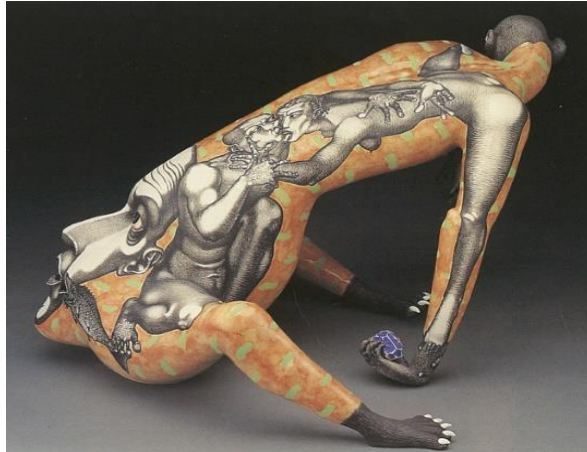

Figure 20: Sergei Isupov, *Above Protection*, 1999, 25x40x33 cm, Ferrin Galery, USA, (Yıldırım and Çınar, 2022, p. 73).

Since the latter part of the 20th century, there has been a notable increase in the diversity and integration of ceramic art with technology. Artisans have incorporated novel materials and methodologies to enhance conventional ceramic manufacturing procedures. Art, in tandem with the modernist movement, has undertaken a process of dismantling conventional frameworks, embracing novelty and flexibility, and continuously growing, developing, and diversifying due to the impact of technology. The coexistence of this dual connection has brought about significant changes in several areas within the field of visual arts (Kaya, 2023, p. 3).

The rapid development of technology has also impacted the field of ceramics. Industrial ceramics production utilizes computer-aided design (CAD) and computer-aided manufacturing (CAM) throughout all stages, from design to printing. Additionally, the printing of digital models using 3D printers can be considered a distinct stage in the production of sculptures for ceramic artists. Technology-assisted ceramic production has emerged as a new technique for artists, enabling them to easily shape complex figures that would be difficult and time-consuming to shape by hand. Artists first model the ceramic sculptures using design software that is compatible with 3D printers. A computer-controlled printer then prints the designed model in layers. The process involves deconstructing the data into flattened data and using a print head to execute layer-by-layer production using powders or other technologies (Zhu and Liu, 2023, p. 1). Based on these digital models, 3D printers build ceramic material layer by layer, achieving details and precision that were previously unattainable (Figure 21). A needle rapidly moves through a fully material-filled interior to create the cross-sectional shape of a workpiece. Transmitting data along the X-Y axis from the computer achieves this. Continuous sliding in Z-axis coordinates forms the integrated 3D print (Zhao, 2021, p. 2).

Figure 21: A 3d ceramic printer in operation and the resulting ceramic product, (Zhong et al., 2020, pp. 113-114).

Traditional ceramic production methods have inherent disadvantages. The conventional process requires a high level of intricacy, and 2D designs may not effectively communicate all aspects of production (Zhao, 2021, p. 1). It is crucial to consider both the time and financial costs associated with the ceramic artwork shaping process. Due to the critical evaluation of aspects within ceramic art production, individuals have integrated three-dimensional models into ceramic production utilizing 3D printers. Nevertheless, ceramic production through the use of 3D printers also poses challenges. Although it has advantages in advancing ceramic product design, the precision of three-dimensional models may not always meet expectations, and production times can be longer (Zhao, 2021, p. 1). Furthermore, it is imperative to assess the training and education regime involved in operating software programs and printer equipment for product modeling. This should incorporate an evaluation of proficiency with these tools. The decision to use conventional approaches or to use a 3D ceramic printer can depend on the designer's artistic approach and the design's characteristics.

Although both traditional handcrafting and ceramic shaping methods using 3D printers have their advantages and disadvantages, ceramic 3D printing technology enables the rapid production of intricate shapes and structural features. This facilitates the realization of designs with complexities that traditional modeling techniques cannot achieve (Figure 15). The fusion of 3D printing and digital technology enables designers to tackle the difficulties encountered in ceramic sculpture design. This reduces their workload, boosts work efficiency, and frees them from difficult and complex design and production procedures (Zhu and Liu, 2023, p. 6).

Recent technological advancements, such as 3D printers, have paralleled the changes in the artistic field following the Industrial Revolution, impacting the development of contemporary ceramic art and leading to new developments in the realm of art. Olivier van Herpt, as one of the artists utilizing 3D ceramic printers, defines industry as a machine and perceives it as a black box between designers and users. However, rather than separating his works from this machine, Olivier van Herpt transforms it into a platform for creative exploration (Figure 22). Olivier van Herpt transforms the machine into a platform for creative exploration, shaping ceramics that appear to be crafted by human hands but exhibit random imperfections, redefining human texture through the intervention of machines (Olivier van Herpt, 2023).

Figure 22: Porcelain flower pyramid, the pieces that complement the base of the flower pyramid shaped with ceramic 3d ceramic printer by Dutch designer Olivier van Herpt, (Zhao, 2021, p. 6).

Emre Can, another artist engaged in ceramic production using 3D ceramic printers, expresses that nature has instinctively influenced him and stirred his emotions. However, despite the inherently organic nature of the natural world, he emphasizes that digital media is highly artificial. Emre Can captures the contrast between artificiality and organic elements by deforming ceramics produced by machines, thereby bringing forth new forms (Figure 23). In doing so, the artist establishes his own system (Emre Can, 2023).

Figure 23: Emre Can, abstract sculpture, 3D printed porcelain, (Emre Can, 2023).

Traditional handmade methods have richly linked the history of ceramic sculpture. However, the field is now experiencing a paradigm shift, primarily due to technological advancements. In addition to nanocomposite materials, different plastic and metal powder mixes have been used in investigations with 3D ceramic printers, and new ceramic shapes have emerged as a result of ceramic artists embracing these new possibilities as an alternative shaping technique (Özgüven, 2015, p. 174). These changes are altering the landscape of ceramic sculpture, with a significant impact on its future. Of particular note is the resemblance between 3D printing technology and sculpture art in terms of materials and the possibility of future integration and development. Emphasizing the significance of materials in both 3D printing processes and sculpture art, it suggests a future where 3D printing technology could enhance the complexities of sculpture creation and increase efficiency (Liu, 2019, p. 294).

The future of ceramic sculpture will be significantly impacted by technological advancements. They have the potential to give artists greater freedom of expression and heightened creativity while simultaneously providing audiences with fresh and captivating experiences. 3D printers can expand ceramic art and manufacturing methods (Martinez and Can, 2016, p. 13). The incorporation of technology into ceramic sculpture has the potential to enhance the allure and ongoing development of this artistic medium.

Contemporary ceramic sculptures not only question conventional artistic norms but also delve into the potentialities afforded by emerging technologies. Artists widely acknowledge these sculptures as exemplary instances of invention and inventiveness in the realm of art, allowing them to exhibit their own forms of artistic expression. The introduction of 3D printers in ceramic sculpture production represents a significant milestone in the artistic production process. Ceramic sculptures shaped using this production method can be considered the culmination of technical development in ceramic sculpture throughout history.

Conclusion

The production process of ceramic sculptures has undergone significant evolution and transformation throughout history. From ancient civilizations to the modern era, ceramic sculptures have played a significant role in human life as a form of ceramic expression. As a distinct medium of communication, ceramic sculptures transmit emotions, beliefs, and myths between cultures and provide insights into the sociology of the period in which they were created.

Technological advancements have enabled the use of computer-aided design and modeling in the field of ceramics, allowing for the printing of designed products with 3D printers. These tools have expanded the expressive possibilities of ceramic sculpture, enabling artists to explore broader themes and ideas in their work. Thus, this technological advancement has expanded the expressive possibilities of ceramic sculpture, enabling artists to explore broader themes and ideas in their work.

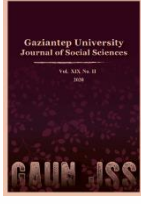
It is essential to recognize that 3D ceramic sculpture production has several benefits; however, it also presents precision and longer production time challenges. Nevertheless, artists can diversify their means of expression and potentially boost the art form's impact on society and the environment by incorporating technology into ceramic sculpture.

Looking forward, ceramic sculptures will undoubtedly enrich people's emotional and aesthetic experiences, illustrating the potential and latitude of artistic expression, owing to the conveniences provided by 3D ceramic printers and computer-aided modeling tools. This exquisite art form will endure as a considerable aspect of our cultural heritage, advancing and conforming to evolving times. This research seeks to offer a comprehensive overview of the past and future of ceramic sculpture, with the aim of inspiring upcoming artists, students, and enthusiasts. Furthermore, it aims to contribute to the wider conversation on the evolution of art forms in the digital era. Ultimately, ceramic sculpture is a testament to the enduring influence of human creativity and demonstrates the capacity of art to adapt and flourish in a world that is always changing.

References

- Adlin, J. (1998). *Contemporary ceramics, selections from the Metropolitan Museum of Art*. New York: The Metropolitan Museum of Art.
- Akhond, R. (2019). *How it's made: Chinese Ceramics*. (n.p.). Artsy. <https://124.im/6XzQsR>. (Erişim tarihi 02.01.2024).
- Aslan, E. E. (2014). Arts & crafts (sanat & el sanatları) hareketi ve çağdaş Türk seramik sanatı başyazarları. *Erciyes Sanat*, 0 (2), 1-12.
- Barr-Sharrar, B. (1993). Greek terracottas of the Hellenistic world: The Coroplast's art. *Harvard University Art Museums Bulletin*, 1 (3), 29-38.
- Benzel, K., Graff, S. B., Rakic, Y., & Watts, E. W. (2010). *Art of the ancient near east: A source for educators*. New York: The Metropolitan Museum of Art.
- Emre Can. <https://124.im/6F8XKSh>. (Erişim tarihi 02.01.2024).
- Emre Can. <https://124.im/X5BsoQ>. (Erişim tarihi 02.01.2024).
- Fischer, E. (1990). *Sanatın gerekliliği*. (Trans. C. Çapan). Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Ghosh, B. (2021). Recovering local agency and technology in the trans-roman-deccani trade. *World History Connected*, 18 (3), 1-13.
- Havasi, E. B. (2020). Discussions on identity in ceramics and ceramics in contemporary art. *International Journal of Scientific and Technological Research*, 6 (10), 114-125.
- Hess, C. (2002). *Italian ceramics: Catalogue of the J. Paul Getty collection*. Los Angeles: Getty Publications.

- Kabil, Azza Abd El Hamid. (2022). An unpublished terracotta from Tanta Museum, Egypt. *Faculty of Art, Tanta University, Egypt*, 9, 193–211.
- Kaya, A. (2023). Çağdaş sanat formu olarak dijital heykel, dijital heykelin sağladığı yeni olanaklar. *Sanat ve İkonografi Dergisi*, 0 (4), 2-9.
- Kingsley, B. M. (1976). *The terracottas of the Tarantine Greeks*. Los Angeles: Getty Publications.
- Kramer, S. N. (1963). *The Sumerians: Their history, culture, and character*. London: The University of Chicago Press.
- Liu, J. (2019). The current application situation and development bottlenecks of 3d printing technology in the field of sculpture. in 3rd international conference on art studies: Science, experience, education (ICASSEE 2019), *Advances in Social Science, Education and Humanities Research*, 368, 292-294.
- Martinez, E. H. V., and Can, E. (2016). Bilgisayar destekli seramik üretim yöntemi olarak üç boyutlu yazıcılar ve günümüz koşullarında uygulama örneği. *Sanat ve Tasarım Dergisi*, 6 (1), 1-15.
- Morito, Y. (2022). *A holistic approach to ceramic sculpture: Its history, theory, and materiality*. United Kingdom: Cambridge Scholars Publishing.
- Olivier van Herpt. <https://124.im/00EzDt4>. (Erişim tarihi: 02 Ocak 2024).
- Özgülven, S. (2015). Seramik sanatında üç boyutlu yazıcıların yeni bir ifade biçimi olarak kullanılması. *İdil*, 4 (18), 167-183.
- Quinn, P. S., Zhang, S., Xia, Y., and Li, X. (2017). Building the terracotta army: Ceramic craft technology and organization of production at Qin Shihuang's mausoleum complex. *Antiquity*, 91 (358), 966-979.
- Quittenbaum. (2022). *Art nouveau art deco auction 162 C wednesday, 11 may 2022*. Munich.
- Richter, G. M. A. (1937). *Etruscan terracotta warriors in the Metropolitan Museum of Art*. New York: The Metropolitan Museum of Art.
- Rist Museum. <https://124.im/hI3e>. (Erişim tarihi: 02 Ocak 2024).
- Szymańska, H. (2011). *Two "armed" terracottas from Athribis*. P. Bieliński, K. M. Ciałowicz, W. A. Daszewski, M. Gawlikowski, W. Godlewski, K. Myśliwiec (Eds.). *Classica Orientalia: Essays Presented to Wiktor Daszewski on his 75th Birthday* (p. 451-459). Warsaw: Polish Centre of Mediterranean Archaeology, University of Warsaw.
- Treptow, T., and Whitcomb, D. (2007). *Daily life ornamented: the medieval Persian city of Rayy*. Chicago: Oriental Institute Museum Publications.
- Turan, N. (2017). *Art Nouveau akımının seramik ve cam sanatına yansımaları*. (Master Thesis). YÖK Thesis Center accessed from the database. (<https://124.im/gEQ3PX>).
- Yıldırım, Ö., and Çınar, S. (2022). Seramik sanatında ifade biçimi olarak erotizm: Sergei Isupov'un sürrealist heykel örnekleri. *Bodrum Journal of Art and Design*, 1 (1), 65-76.
- Young, J., Vince, A., and Nailor, V. (2005). *Lincoln archaeological studies no. 7, a corpus of Anglo-Saxon and Medieval pottery from Lincoln*. Oxford: Oxbow Books.
- Zhao, B. (2021). Research on the application of ceramic 3d printing technology. *Journal of Physics: Conference Series*, 1827, 1-7.
- Zhong, F., Liu, W., Zhou, Y., Yan, X., Wan, Y., and Lu, L. (2020). Ceramic 3d printed sweeping surfaces. *Computers and Graphics*, 90, 108-115.
- Zhu, J., and Liu, W. (2022). Art design of ceramic sculpture based on 3d printing technology and electrochemistry. *Journal of Chemistry*, 2023, 1-9.

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Bereavement And Melancholy in Cinema: A Comparative Review Between Turkish and American Cinemas¹

Sinemada Yas ve Melankoli: Türk ve Amerikan Sinemaları Arasında Karşılaştırmalı Bir İnceleme

Mustafa Özer ÖZKANTAR^{a*}

^a Dr. Öğr. Üyesi, Gaziantep Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Radyo, Televizyon ve Sinema Bölümü, Gaziantep / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0001-9364-5606

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 27 Ekim 2023

Kabul tarihi: 29 Mart 2024

Anahtar Kelimeler:

Sinema,

Ölüm,

Melankoli,

Türk Sineması,

Amerikan Sineması.

ÖZ

Sinema, insana ve deneyimlerine ilişkin hemen hemen tüm duyguları yansıtmaya sebebiyle sanat dünyasındaki en kuvvetli ve duygusal yansıma araçlarından biridir. Bu duygulardan biri de sevdiğimiz kişiyi kaybetmenin üzüntüsüdür. Tıpkı varolmak ve yaşam gibi bu konu da birçok filmi kapsayan dikkat çekici bir meseledir. Bu nedenle yas ve keder kavramları sinema izleyicisi üzerinde derin bir etkiye sahip en belirgin ve ortak temalardandır. Bir başka deyişle, evrendeki tüm kültürel ve sosyal farklılıklara rağmen keder ve acı, yoğun ve evrensel duygulardır. Bu duyguların farklı sinema kültürlerinde hangi bağlamlarla ele alındığını anlamak ve yorumlamak, sinematik anlatıların kültürel izdüşümlerini ortaya koymak noktasında elzemdir. Bu düşüncenin bir parçası olarak bu çalışmanın temel amacı, Türk Sineması ve Amerikan Sineması'nın yas ve ağıt kavramlarına nasıl yaklaştıklarını ortaya koymaktır. Bu doğrultuda, *Canım Kardeşim* (1973), *Babam ve Oğlum* (2005), *Rabbit Hole* (2010) ve *Manchester by the Sea* (2016) adlı dört film bilinçli örneklem yoluyla belirlenmiş ve ilgili örneklem betimsel analiz yardımıyla kayıp ve ölüm açısından belirgin benzerlik ve farklılıkları kendine bağlam olarak analiz edilmiştir. Filmlerin incelemeleri sonucunda, Türk Sineması'nın ölüm ve kayba yaklaşımının melodrama, duygu sömürsü ve yerel çağrışımlar içerdiği, Amerikan yaklaşımında ise bireysel krizlerin, zihinsel çöküşlerin veya yıkımların merkezinde daha gerçekçi bir bakış açısı ile sinema ekranında yer aldığı görülmüştür.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: October 27, 2023

Accepted: March 29, 2024

Keywords:

Cinema,

Death,

Melancholy,

Turkish Cinema,

American Cinema.

ABSTRACT

Cinema is one of the most vivid and sensational reflection tools in the art world since it reverberates almost all emotions concerning human beings and their experiences. One of these emotions is grief due to the loss of our beloved ones and in the same way as existence and life, it is a striking issue covering lots of films and thus the concept of mourning and sorrow are the most outstanding and common themes having a profound impact on cinema audiences. In other words, despite cultural and social differences all around the world, grief and pain are intense and universal emotions. Understanding and interpreting the contexts in which these emotions are addressed in different cinema cultures is essential to reveal the cultural projections of cinematic narratives. As part of this idea, the main purpose of this study is to illustrate how Turkish Cinema and American Cinema approach the concepts of bereavement and lament. Accordingly, four well-known films, *Canım Kardeşim* (1973) *Babam ve Oğlum* (2005), *Rabbit Hole* (2010) and finally *Manchester by the Sea* (2016) have been determined via purposeful sampling method and analyzed by focusing on remarkable similarities and differences in terms of loss and death with the aid of descriptive analysis. As a result of reviews of the films, it has been observed that the Turkish approach to death and loss includes melodrama, emotional abuse, and local connotations while the American one involves a more realistic point of view underlying individual crises, mental collapses or devastations.

¹ Çalışma, 1. Uluslararası Film Araştırmaları Sempozyumunda (Sakarya, 9-11 Mayıs 2022) özet bildiri olarak sunulmuştur.

Introduction

Cinema is the place where death and life gather, sorrow and joy intersect, and melancholy and gloom identify with each other. That is, cinema is a juncture feeding up from opposition, chaos, and life. Thus, cinema and its connotations become intense and meaningful, especially when the matter is death and loss which is a rife theme. Even though death and mourning are two leading subjects differing culturally and socially, they often evoke analogue emotions among people (Sullivan and Greenberg, 2013, pp. 1-2). However, expressing someone's vexation and melancholy may not be the same all the time. Herein, cinematic expression is one of the mediums manifesting how people perceive death and bereavement. Religious beliefs, traditions, customs, meanings ascribed to God, or other references all shape cinematic stance.

Throughout cinema history, wars, disasters, terror, violence, and other bloody events all are conveyed to the screen to underscore what human beings feel. Thus, trauma, sorrow, and melancholy have transformed prevalent themes in the cinema industry and audiences have been exposed to grief, unhappiness, abandonment, and bereavement for decades. At this juncture, making out what these terms mean comes into prominence. According to Cambridge Dictionary, melancholy is defined as "sadness that lasts for a long period, often without any obvious reason". Furthermore, it is also expressed as "a gloomy state of mind, especially when habitual or prolonged; depression". Another prominent term for this study is bereavement, defined as "a state of intense grief, as after the loss of a loved one; desolation". As explicit in the definitions, these concepts include loss, grief, and affliction for people.

Apart from the paramount influence on cultural interactions and attributions to death and loss, cinema intermingles these universal themes with touching stances. Nevertheless, nearly every culture construes its society within its original culture, based upon ancient traditions, customs, beliefs, or religions. This occasionally builds a complex or vague process of how people discern the concept of death. In other words, some countries glorify death since they regard it as a new door to a better life while others are not able to have a sign of adequate courage to come up against it. At this point, cinema functions as a bridge and makes it doable to compare and contrast the notions that people ascribe to death.

Death is often considered the end of life in most cultures while it is sometimes believed a new era to a new life in another community. As a result of this, loss and bereavement do not carry similar possibilities. This is almost the same from the cinematic point of view. For example, melancholy and grief are the issues reflected in Hollywood more realistically, yet Turkish Cinema uses melodramatic and sensational themes in an allegoric way giving rise to a more profound, but at the same time dramatic atmosphere. About the argument claimed here, the main concern of this study is to present similarities and differences between Turkish and American Cinemas within the context of mourning, loss, and reception of them by the audience. For this purpose, *Canım Kardeşim- My Dear Brother* (1973), *Babam ve Oğlum- My Father and My Son* (2005), *Rabbit Hole* (2010) and *Manchester by the Sea* (2016) are the film examples that I am going to review to back up the argument.

The examples have been selected via purposeful sampling, and descriptive analysis is the method of the study. The reasons why these films have been chosen also indicate the main purpose of this essay. Firstly, *Canım Kardeşim* (1973) is a paramount example of Yeşilçam Cinema (Turkish Cinema is known as Yeşilçam till 1990s.) and includes lots of basic themes in Turkish Cinema. Even if *Babam ve Oğlum* (2005) was not shot during the Yeşilçam era, it does contain almost all Yeşilçam features and functions like Yeşilçam's revival with the help of acting, costume design, setting and plot as well being a blockbuster. The American film

preferences, however, stem from the ratings, modern American cinema inclinations and different cultural possibilities related to death.

Before the film analysis, this paper tries to explore some crucial themes such as death, sorrow, and mourning. Also, understanding some explanations on death rituals, cultural traditions and ceremonies in both cultures to address the similar and different approaches towards bereavement are crucial for this paper. Furthermore, This study has endeavoured to summarise the general principles of American and Turkish films by highlighting realistic and melodramatic perspectives in the cinematic experience as well as referring to reality in cinema now that I strongly believe that understanding general approaches to these two cinema types and their probable associations and attributions may make more possible to grasp the traumatic sides of the concept of death.

Brief Overview of Perceiving Death in American and Turkish Culture

As expressed before, unhappiness and grief after losing our closest family members or friends are natural emotions which mostly result in mental devastation or trauma for a while and according to Anthropology and Psychology, an attitude like this includes a multidimensional range of experiences concerning social, historical, cultural, or economical connotations (Bonanno, 2001, p. 495). Thus, explaining death in a specific public is a complex process necessitating a cultural journey into the different geographies experienced in various historical incidents. From this point of view, both Americans and Turks have reacted to death and grief differently. To begin with, Americans have evaluated death and grief according to their religious beliefs, yet the country has a diversified amount of races, religions and ethnic groups. Hence, there is no one specific way of lamenting in this huge geography. In other words, America and the concept of death are not simple to formulate in basic codes. Especially existence of Native Americans in the country made it very elusive and complicated to make some crystal clear definitions about death and post-death rituals as Indians have had numerous different, eccentric and unusual conventions connected with death.

However, in general terms, Americans' attitudes towards death have altered remarkably since the 1950s. and there are two basic cohorts belonging to different age groups experiencing death and post-death rituals: The first group born before the Second World War, witnessed lots of deaths closely and can be categorized as elderly people over 65 years old who mostly lived in rural, interested in farming and husbandry and death was occasionally visible to them owing to the fact that health facilities were limited in rural areas and treating systems were not strictly established in those years. Due to this, the first group defined death within their terms, not the manipulative impacts of the mass media (Fulton and Owen, 1988, p. 380). Because of this, their manners towards death were more traditional and end-of-life ceremonies were shaped modestly as it was accepted as a normal process.

The second group born after the Second World War experienced death not closely, but at a distance, since they had a chance to live in cities and were exposed to the influence of mass media which shows bloody scenes, deaths, pain and wars in an ordinary way (Fulton and Owen, 1988, p. 382). Namely, death has not been an incident that has been observed up close and personal for the second cohort members who have been mostly young people unless they lose their relatives. That is to say, the second group also known as the baby boom generation experienced improved health systems and enjoyed city life have been luckier compared to the first group and they perceived death superficially.

The American way of life is mostly surrounded by the codes of the capitalist system focusing on profit and this directly can be observed in the daily life habits, rituals and even post-death processes. To illustrate, most parts of the country have funeral companies or organizations planning the funeral ceremonies for you and they have funeral packets according

to your desires, religions, beliefs or rituals. That is to say, with the effect of capitalism, death and post-death ceremonies have transformed in the USA and death has been commodified. Namely, as time went by, the meaning of death and how it is grasped by society have changed in a dramatic way (Doss, 2002, p. 65).

To give an example, Americans used to hold their funeral ceremonies at home with their families or friends to commemorate the deceased person, yet it does not happen as in the past because of the impacts of the funeral companies arranging lots of details related to commemoration, burial or cremation. Nowadays, people send the body of the deceased person to a funeral home where company morticians prepare the body for viewing after a short period of the mourning process (Silverman, Baroiller and Hemer, 2021, p. 3).

Another striking difference concerning the funeral process in the USA from past to present worth mentioning is that cremation is becoming more common compared to burial in the country and it has transformed death traditions and stances towards death. Indeed, they are not completely canonical since the country owns numerous different religions and sects. Also, before someone entombing, as mentioned before, displaying the deceased person at visitations by ornamenting the dead body and decorating the atmosphere are widespread in American culture now, but it was not common in rural areas in the country. Personalization during the funeral is prevalent in the country and it is bound to the religions the deceased person firmly believes (Silverman, Baroiller and Hemer, 2021, p. 6). Eulogies are significant parts of funerals. Music, which may be the soundtrack that important to the family members or a sound helping the formation of melancholy often accompanies end-of-life organizations or services. After the burial, most families serve meals or refreshments to pray or memorialize the decedents. As can be noticed from the manners of Americans, they react to death more realistically and with their cultural heritages including some materialism and liberalism (McLeod, 2022).

As I have stressed before, there is no sole funeral ceremony way in America because the country is like a salad bowl, a common metaphor to underline the multiculturalistic origin of the country where millions of separate nations or identities live together by protecting their cultural establishments. This may result in a sort of obstruction to make up a unique national norm creating ingeminating traditions. It is worth bearing in mind that this complex structure and multiculturalism in society do not allow to found a mere convention, yet this cultural richness influences all parts of the country and constitutes a strong cultural interaction (Green, 2021).

When it comes to Turkish culture, it is probable to recognize some clear-cut norms in Turkey. Turkey is doubtlessly a paternalistic, conservative, religious and conventional society and this of course has an impact on rituals, ceremonies and habits relevant to bereavement in the community. Once looked over the history of Turkish rituals on the end-of-life process, it can be seen that rituals have shifted from past to present like in the USA, but the transformation is not as intense as in the USA on account of the fact that Turkish culture is close to being unique even if Turks have lived in various geographies and had a nomadic way of life.

In the past, Turks used to adopt a nomadic lifestyle, but it was highly common to build graves and huge stones or statues which were like temples. According to lots of academic resources, these graves were the results of the Turkish belief consisting of a new life after death (İnan, 1976, p. 61). As a result of this, Turks would believe the rebirth and funeral ceremonies were usually painstaking due to this belief system. Besides this, the ancestors of Turks, known as Gokturks had believed in the existence of heaven and hell even if their attributions were not the same as in the Koran and the Bible.

Some old myths in Turkish beliefs also claim that people who lost their lives are still alive as a soul for 40 days and the concept of ghosts in Anatolia is directly linked with this idea

(Alsan, 2022, p. 183). This faith has also shaped the traditions after the funeral ceremonies (Tryjarski, 2012, p. 74). Turks who attached credence to Tengrism and Shamanism for a long period converted their religion and became Muslim in 751 AD. with Karakhanids and this event changed the faith system radically. Turks who have had still traces of old conventions inherited from ancestors learnt Islam in-depth way giving rise to a kind of hybrid belief system pertaining to postmortem understanding in the society (Ersoy, 2002, pp. 86-87).

Today, the way Turkish people react against death and bereavement often embodies within the framework of codes belonging to Islamic regulations as it is known that %99 of the complete population believes in Islam in Turkey. However, the old traditions are still effective owing to oral historical traditions. According to Islamic tradition, when a person passes away, kinspeople of the departed try to be quick to commit to the ground. Therefore, the azan, defined as the Muslim call for the pray is the determiner of when the deceased is buried. Prior to this, bathing the deceased by the closest family member or a dead body bather called a gassal is the most crucial part of the funeral process before shrouding. Afterwards, family members, friends and close neighbours meet at a specific place, mostly a mosque, to perform a funeral prayer. As soon as it finishes, the body is transferred to the cemetery for the burial process. The body is placed in a grave with a shroud, yet the direction of the body is significant because it must be the direction of Mecca, where the Muslims come together and make a pilgrimage. Next, people there pray and the ceremony is completed. A low-key ceremony or an overdone style often depends upon the level of economy of a family.

The ceremony often takes place according to these directions despite some minor alterations related to ethnic and denominational differences. Nevertheless, early cultural habits and beliefs are still strong in Turkey. For instance, old Turks would place the deceased on the west side due to the direction of the sun. Even if it is not very common in the country, some Turks, believing in Shamanism still apply for the same ritual. Apart from this, Turkish tribes used to bury the bodies near forests, mountains or lakes (Alsan, 2022, p. 186). In today's understanding, most graveyards are located in big forests or higher places and this convention arises from these old beliefs and rituals going back to very old times.

The melancholy and bereavement period after burial is also shaped according to Islam in Turkey. People usually pray for the departed and condole by helping, supporting and consoling the kith and kin. What's more, people eat some specific foods and pray again and they usually believe that all pray and the foods they consume help the deceased person in another universe, hell or heaven. Turkish people have strong family bonds and losing someone from a family is like a calamity. Hence, lamenting, crying by clamouring among women, fainting because of grief and heavy depression are normal scenes at a funeral in Anatolia. Even though it changes from one city to another, Turkish people show their unhappiness and mourning visibly. Last but not least, Turkish funerals are not arranged by a specific company. Instead of it, most of the actions related to funerals are executed by relatives or close friends.

Basic Themes in Turkish Cinema and Reflections of Death and Bereavement in Turkish Films

Turkish Cinema has some basic codes and trends repeated for decades regardless of the genre. For Yeşilçam, the main themes are closely related to some cliché stereotypes of melodrama comprised of binary oppositions comprised of rich boy-poor girl or vice-versa, affluent father and his snob son, or mortal diseases creating a deep melancholy in the film atmosphere. Nonetheless, the 1960s in Turkish Cinema can be expressed as a milestone in changing the themes in the films. As of this date, social realism became more dominant and migration stories, rural-city transformations, and newly emerged youth movements became prominent. Thus, the influence of Yeşilçam lessened gradually inducing the formation of more

individual stories (Pösteki, 2005, p. 9). However, the social and cultural atmosphere of the country almost always has shaped the expectations of the film audiences, who are willing to come face to face with melodramatic expressions or spleenful moments. Turkish Cinema, whether it is Yeşilçam or recent Turkish Cinema, mostly utilizes recurrent themes because some stories often attract audiences in the country. Due to this, destiny, pain and death are common issues covered in a melodramatic way in most productions (Çelik, 2021, p. 2).

It is possible to assert that cinema has the potential to deal with the concept of death and lament within two basic methods. As an audience, you can either be exposed to violence that is circumscribed with bloody scenes, and wounded people about to pass away or the concept of death may be reperussed within a framework including melancholy, confusion, and grief. Despite having an old tradition, the Turkish Cinema has been building its structure according to the latter. That is, bereavement is the key point concerning the representation of death. Turkish society culturally owns several different ceremonies, rituals, and organizations in terms of funerals after-death periods which can be seen in films. All these events implicate how Turks perceive death.

In her book named “*Türk Sinemasında Ölüm*” (*Death in Turkish Cinema*) Akdaş (2022) makes another categorization of how Turkish Cinema deals with the concept of death considering the economic and political side of cinema in the country and she divides it into two groups as death in Yeşilçam and death after in New Turkish Cinema. She underscores the similarities between the two groups despite structural differences because of directors. She claims that some images such as a coffin, graveyard, transportation of departed to the cemetery, and reactions and denials of the relatives of the family bear a resemblance to each other. In other words, many scenes in both Yeşilçam and New Turkish Cinema have white heat. However, they are such strong emotions that they afflict the audiences sharply.

Accepting the reality of death is not an easy thing for the Turkish community and the way of showing emotions is conventional there. Lament, weeping, elegising, fainting, or other exaggerative actions might be observed during the funerals or the after funerals and they have been represented in the same way in Turkish Cinema. Although it is not very possible to make a certain generalization on this issue, the attitude towards death and loss often indicates parallel features in Turkish films. Hence, film directors convey death and loss within this framework engendering confusion, melodrama, weeping and grief in the productions.

Basic Themes in American Cinema (Hollywood) and Reflections of Death and Bereavement in American Films

The American Cinema industry, known as Hollywood has a powerful history and it has some settled precepts, expectations and purposes. What has largely been accepted in American Cinema has been dependence on a commercial system made up of studio-based, having huge budgets and being dominant in the cinema market. Apart from this profit-driven approach, American cinema also has avant-garde productions based upon more artistic and postmodernist tendencies. However, the first connotations that come to mind in terms of the American Cinema industry are success and money-oriented films (Şahin, 2021, p. 352). Thus, much as it is not very simple to create a de facto verdict about Hollywood as it is a tremendous structure, it can be claimed that it owns certain features.

In the 1920s, gangster productions, biographies, films about conscience and musicals were widespread and almost all of them had one aim: earning money and box office gross, yet as time went by, social transformations, wars, economic recessions and fluctuations, the cold war period and political instability all formed or reshaped the general principles of Hollywood. Indeed, Hollywood has constantly updated itself according to the audiences' social shifts and general expectations. At first, most films were built based on a narrative structure having a love

story played by a star, a plot made up of a constant cause-effect system, and heterosexual relation networks (Turner, 1993, p. 81).

Yet, in the 1990s, film noir or neo-noir, sci-fi, or horror genres involving slasher films overquelled (Bitlis, 2017, p. 297). Hence, murder and death have been usual themes for ages. However, it has some other cliché stereotypes such as hero-based films, good and devil opposition, praise for the American Dream, nationalistic inclinations, similar camera angles, iterant themes with the same actors and actresses, and elevation of violence are some striking peculiarities in Hollywood (Sharrett, 2008, p. 24). In addition to them, death, melancholy and bereavement are overripe issues in this industry since they always attract the attention of film viewers.

In contrast to Turkish Cinema, American films treat these concepts more realistically and are suitable for the pace of life. I mean most American productions build truthful films with unsophisticated but at the same time top-end acting, classical narration, soft and sensational music, and modest and authentic scenarios. Avant-garde films in America might deal with the concept of death differently, but their point of view is not utterly different from a film consisting of a classical narration in Hollywood. The reason for this inclination might be linked with the impact of American literature traditions in cinema. Most of forms in American literature strive to grasp death in a philosophical way and they integrate to death and mortality relation (Grønstad, 2008, p. 85).

Another substantial issue worth mentioning is the concept of reality. Reality in cinema might mean differently in various cultures. Realism in cinema dates back to the mid-1940s with Italian Neorealism. Italians used to avoid exaggeration and artificiality in acting. Cinematographic extensions were utilised in accordance with the daily life routine and they were for reflecting the reality by averting exaggeration (Haaland, 2012, pp. 35-38). According to Robert Hopkins (2016, pp. 160-167), realism in cinematic expression can be classified under five groups: Accuracy and precision, recessive form, illusion, transparency and collapse. All these approaches are evaluated differently in a cinematic universe and the concept of reality is flexible according to the cognitive references. However, taking into account the economic concerns, the way how a cinematic stance approaches the concept of catharsis, local and socio-cultural expectations and of course cinematic trends and movements might change what we grasp from reality in cinema.

In their articles named “*Sensational! Violent! Popular! Death in American Movies*”, Shults and Huet (2001, pp. 138-139) assert that death in Hollywood can be made out with either blood, terror and attack or fear, ambiguity and melancholy according to the genre of the film. However, they underline the popularity of death when it is described in action or slasher films. That is, when an American film modestly explains death with dramatic effect, its impact might be not as strong as in Turkish films. People love consuming films in the USA and cinema is not only a sort of centre for catharsis there. Instead of this, the first aim is box office and blockbuster productions, most of the time copying a popular plot among American audiences. Even if the Turkish Cinema structure gives importance to profit, emotional satisfaction and catharsis are very significant for a film or producer as it attracts the audience incessantly and it is a kind of guarantee to make future films.

The Analysis of the Films

This part directly focuses on the similarities and differences between Turkish and American productions related to the theme of death, bereavement and melancholy. While underlying these concepts, I have tried to highlight the possibilities of cinema such as light, camera angles, sound, costumes, setting and acting in order to propound the potential influences of cinema on audiences.

The Analysis of *Canım Kardeşim* (1973) (*My Dear Brother*) Concerning the Themes of Death and Grief

Director: Ertem Eğilmez

Actor/Actress: Tarık Akan, Halit Akçatepe, Kahraman Kırıl

Production Date: 1973

Plot: *Canım Kardeşim* (1973) has been one of the most sensational films in Turkish Cinema in recent years and made its mark with its political references and tragic topic. The film dwells upon the family bonds strongly and the concept of death distressingly. The film tells a dramatic story and deals with Turkish society and its first meeting with television. The film effectuates the dramatic potential thanks to Kahraman, the young boy in the film, who is about to die as he is a leukaemia patient and his only desire is to watch tv at their home.

At that time in the country, television was a very expensive gadget and having a television at home was a symbol of being wealthy and privileged. Hence, Tarık Akan as Kahraman's brother and his best friend Halit Akçatepe as Halit who are broke men and have no job, try to find ways to purchase a television before Kahraman passes away, but they can not accomplish it at once. When they find an illegal way to get the television, then it is too late and Kahraman dies at the end of the film. In this sense, the film illustrates the gap between rich and poor masterfully, but while portraying Turkish society, it shakes the audiences and touches the family bonds and possible fears concerning death and bereavement inducing an extra intense cinematic experience.

Cinematography: The director describes the characters, plot and of course the country within the spectrum of socio-realism, he features death, melancholy and trauma with the effects of melodramatic narration, though. The music, dialogue, the costumes which are old and rags and the atmosphere all accompany the melancholy felt all the time in the film. Almost everyone who is subjected to this dramatic production can not stop crying and controlling emotions is out of question owing to the wounding ending of the film. Camera angles and the sound form a unique, but plaintive situation and it must be reaffirmed that this regenerates melancholy again and again, making the film more poignant.

Acting: Despite the realistic acting, the subject treated here is highly sensitive for almost every audience. In fact, the director Ertem Eğilmez achieved something unique by combining melodrama with reality and this method increases the influence of the film considerably. Especially the performance by Tarık Akan and Halit Akçatepe intensifies the emotions drastically and the catharsis process turns into a combination of melodrama and realism, a hybrid way to reveal the emotions, which is rare to see in Yeşilçam. When viewed from this aspect, this film achieves something peerless, but it must be highlighted that melodramatic attributions still form the general framework of the film.

Sociological Aspect: The sociological perspective of death in the film is highly striking as it provides a complex glimpse into the cultural and traditional references concerning Turkish society. *Canım Kardeşim* navigates the tensions between modernity and tradition, showcasing how death becomes a catalyst for reflection on cultural values and the evolving nature of family relationships. Also, the reactions against death in the film are not limited to the personal grief and it includes family dynamics which underlines the significance of the family in Turkish society.

Besides, the film creates a powerful framework of the society in the 1970s and demonstrates class differences and their indirect influence on death and bereavement.

Television functions here as a societal tool since it was very expensive to buy a television in Turkey in those years. Murat's final efforts to keep Kahraman alive by stealing a television are outstanding examples indicating how family bonds are so crucial and the disturbing impact of the income gap in Turkish community. The film deals with the concept of death and melancholy within the social realities of Turkey, yet the melancholy it creates is so intense that it is not very simple to dwell upon the social and economic aspects of death for audiences.

The Analysis of *Babam ve Oğlum (My Father and My Son)* Concerning the Themes of Death and Grief

Director: Çağan Irmak

Actor/Actress: Fikret Kuşkan, Çetin Tekindor, Hümeysra.

Production Date: 2005

Plot: *Babam ve Oğlum* (2005) is a melodramatic film combining sad and cheerful events masterfully thanks to the great achievement of director Çağan Irmak, one of the leading film producers and directors in new Turkish Cinema. The film focuses upon lots of different themes such as the military coup in 1980 in Turkey, social and political turmoils, the father-son crisis, local references in Anatolia and family matters building the general atmosphere of the film. In the film, Sadık, one of the main characters, is about to die due to his lung sickness. Hence, he returns to his family years later to commend his son, Deniz, to his family. However, the grandfather Hüseyin is not very willing to take this responsibility until he learns the reality about Sadık. At the end of the film, Sadık passes away and as an audience, we are exposed to the process of bereavement and its possible effects on Sadık's family, particularly his son, Deniz. Likewise *Canım Kardeşim* (1973), family is one of the most significant themes in the film.

Cinematography: The film has overtones related to Yeşilçam films, thus observing dramatic mise en scene is inevitable. As can be understood from the plot of the film, grief and melancholy are extremely dominant and any audience watching it can not stop weeping as it evokes our emotions by shaking us drastically. The film touches the same trauma importunately and almost every scene seems to be produced as if this film was programmed to make people cry without stopping. It misuses emotions by reminding us of our losses and it repeats it not realistically but in an intense way giving rise to a shocking experience.

The possibilities of the cinema including the camera angles, over-dose acting, local accents and clothes and some jokes create a sort of alienation effect, making us think that it can not be so real. Melancholy is felt all the time during the film, yet bereavement turns out a kind of rejection and then sudden acceptance that is closely about the religious beliefs of the Turkish people. The director blares out the loss of family members. As a final word, this film comprises general features of how Turks grasp death and react against it.

Acting: The performances in the film have an undeniable impact on audiences and the film gets a new countenance. The scenes between father and son and the final scene before Sadık loses his life are magical touches by the film staff and they completely function in accordance with Yeşilçam cliches. It is possible to allege that this acting helps audiences to achieve catharsis, yet it sometimes creates such an unrealistic atmosphere that the film moves away from being part of real life, which is so common in Yeşilçam.

Sociological Aspect: The film, set against the backdrop of significant political and social changes in Turkey during the late 1970s, captures the impact of death on both the personal and societal levels. The narrative revolves around Huseyin, a staunch nationalist, and his estranged

son, Sadik, who returns to Turkey with his son after learning about his fatal illness. As the characters grapple with Huseyin's impending death, the film unveils a rich tapestry of generational conflicts, ideological differences, and the changing political landscape. The story not only portrays the intimate struggles within the family but also sheds light on the broader societal transformations, reflecting the turbulence of a nation in transition.

In this context, the basic reason for Sadık's death is closely about social conflicts in Turkey. The drama the film effectuates is clear crystal with these social attributions. *Babam ve Oğlum* directly feeds on sociological framework of the country and naturally the melancholy it constitutes has some traces of local Anatolia. Like *Canım Kardeşim* which has similar references to *Babam ve Oğlum* in terms of death and melancholy, this film also brings the value of family into the front considerably.

The Analysis of *Rabbit Hole* Concerning the Themes of Death and Grief

Director: John Cameron Mitchell

Actor/Actress: Nicole Kidman, Aaron Eckhart, Miles Teller

Production Date: 2010

Plot: *Rabbit Hole* (2010) is a story of a couple who lost their son in an accident and the impact of this dramatic incident on their lives and marriage. The film is a clear example of American lifestyle. The houses, streets or schools in the film all portray life in the USA. The film provides a scrutable plot in terms of the pains of a mother after she loses his son. In the film, the couple joins a rehabilitation group that meets regularly to alleviate their pains after they lose their beloved ones. The group consists of couples explaining their traumas by ascribing God, yet Becca seems not to believe in God as she mocks their manners during the session. Thereby, Becca interprets death and loss from her point of view and in an unusual way compared to the other families in the group. On the other hand, Howie tries to integrate the group to console himself and he believes that this unity makes them help to get rid of their huge pain. There is no extended family depicted as a group backing up the couple which really is a clear proof indicating the difference between Turkish and American societies in terms of reacting to a loss.

Cinematography: Camera angles, light usage, costume design, music and make-up all have been located professionally, providing that you not only watch but also feel and observe the incidents Becca and Howie have lived. The possibilities of cinema here play a crucial role and it directly influences the way how film reaches us. To illustrate, the costumes Becca wears are very modest and her make-up is also simple. This combination is compatible with a young mother who mourns after losing her child. Accordingly, the cinematography and the plot function responsively and in this way, it is possible to observe what Becca feels in the film.

Acting: Nicole Kidman as Becca is the mother figure in the film and presents a very simple but at the same time unsparingly realistic performance indicating how an American mother mourns and copes with it. Her acting is so unpretentious but meaningful that any audience watches it identifies with the character and her painful experiences. Nonetheless, this simplicity forms its own profoundness. Becca is not portrayed as a woman, always crying, rebelling or lamenting on and on. She is the figure who endeavours to accept her son's death. Apart from Becca, Aaron Eckhart as Howie is the father character who both grieves for his son and also tries to console his wife and wishes to render to a new beginning by having a baby again. Like Becca, Howie is in a pathetic mood and when someone watches his dialogue and acting, s/he can sense his pain and develop empathy, but it is not a sort of sense forcing you to cry. During the film, most sequences taken part in by Becca and Howie have been presented in

such a professional way that you can analyze how Americans make out or perceive bereavement.

Sociological Aspect: The sociological aspect of death is explored through the lens of a grieving couple grappling with the loss of their young son. The film reflects on the impact of death not only on the central characters but also on their relationships within the community, addressing the sometimes isolating nature of grief and the societal pressures to conform to predefined mourning processes. Through its nuanced portrayal of the sociological aspects of death, *Rabbit Hole* prompts viewers to reflect on the complexities of loss within the broader context of societal expectations and interpersonal relationships.

In *Rabbit Hole*, the concept of death is not closely based on any religion. Since Becca does not believe in God or any kind of religion, the way she mourns separates her from the society. Also, her approach to her son's death includes not only a sort of melancholy but also contains some search for a new phase in her life. Family bonds are not a priority in the film and American individualism is dominant even if the matter is death and bereavement. Becca is sorrowing alone and her family does not show a strong support in the film. Also the father figure, Howie tries to set up a balanced life on his own after his son's death, yet he can not communicate with his wife. In brief, the film depicts the concept of death by referring to modern American values and changing postmodern tendencies which makes it very different from Turkish films and their probable connotations relevant to death and mourning.

The Analysis of *Manchester by the Sea* Concerning the Themes of Death and Grief

Director: Kenneth Lonergan

Actor/Actress: Casey Affleck, Michelle Williams, Kyle Chandler, Gretchen Mol, Lucas Hedges

Production Date: 2016

Plot: *Manchester by the Sea* (2016) has been one of the most sensational films shot in recent years in America. The film is about Lee Chandler, an extremely unhappy, brooding, lonely man who has to return to his hometown to take care of his teenage nephew after his brother's sudden heart disease and death. When Lee comes back to Manchester by the Sea from Boston, it can be noticed that he is extremely sorrowful, and melancholic and seems to hide an unspeakable truth known by everybody, but not demanded to be talked about. As the film goes on, we learn that Lee lost his 3 children due to a fire breaking out at his house as he was drunk, and he always accused himself due to this unlucky loss. During the film, there is no clear depiction in terms of strong family bonds and it can be inferred that the melancholy and bereavement process have been faced alone for Lee.

Cinematography: The setting where the film shot, the music plays and the position of the camera of the film create a highly miserable tone. Cloudy and snowy weather combining bleak sound and limited dialogue Lee make the film more pessimistic. In most films, when a director wants to increase the drama and the emotion, s/he often uses zoom in to indicate how the characters feel. In *Manchester by the Sea* (2016), however, Lee is not shot with close-ups. Most scenes are formed with wide angle which also creates a more realistic cinema atmosphere. With the aid of cinematic techniques in *Manchester by the Sea* (2016), you, as an audience, can get inside the unhappiness in the film and feel the despair, which is the most explicit emotion felt during the production. Flashbacks in the film are also important to feel the realistic atmosphere during the scenes. Most American films use flashbacks with silhouettes or dreams going back to past

lives of characters, but this film benefits from flashbacks differently. Almost all of them are like the parts of the film and when you first watch the audience, you may not recognize whether it is a reference to the past or now as they are slightly located in the film.

Acting: Even though it is not a sci-fi or comedy which are popular genres within the industry, it has had a huge impact on the audiences since it is very close to reality with the help of great acting. Indeed, the story is a stable one and the events are not made out simply by the audience. However, the acting is so realistic that we are caught by the film and we begin to wonder what happens at the end. Lee's long speech with his ex-wife who is about to give birth, his problematic communication with his nephew, his suicide scene at the police station, his pale but realistic face, his silent, calm and dead soul all create a very authentic atmosphere in the film and this makes audiences think that they observe a life story of a couple, not a film. The structure is built highly meticulously by the director and while watching the scenes, you want to cry, yet you can not as it is so real and modest. As an American film, *Manchester by the Sea* (2016) not only reflects the relationship between death and life but also dwells on the funeral process, family reactions to loss, and American cultural traditions towards death adroitly.

What really matters during this film is that you feel emotions profoundly including despair, gloom and being forsaken which creates an epitome of the real-life experiences we have to experience every day. That is to say, there is no exaggerated acting consisting of local dialects, no misuse of emotions or no surprising result at the end of the film. The film both culturally and traditionally deals with death, loss, and melancholy differently than the Turkish perspective.

Sociological Aspect: In *Manchester by the Sea*, the sociological aspect of death is portrayed with a raw and unflinching realism that delves into the intricate web of human emotions and relationships. The way the film deals with death is surprisingly realistic. The film is not identical to classical Hollywood films in terms of death. The film directly feeds from unhappiness and despair. Indeed, melancholy is everywhere during the scenes, from the places to the faces. Apart from this, considering the sociological aspect of the film, the family bonds, funeral traditions, social relationships between characters are all signs about how American society reacts to death, indeed. Lee's impassive face after his death's brother, his faint communication with his nephew and his own escape after his children's death are blazing points related to American family bonds. Also, the funeral ceremony in the film depicts how death is received by the society.

Conclusion

It is possible to allege that death makes wounds in people's lives and healing them is a sort of complicated process changing from one person to another or from one culture to another. Moreover, the way how we react to death also alters remarkably. In this regard, this situation reflects in to the cinema in the same manner. In other words, how cinematic narration depicts the concept of death shifts from one culture to another with some personal or subjective issues, of course. The cinematic depiction of death emerges as a transcultural and transpersonal narrative realm, where the wounds inflicted by mortality are not only acknowledged but also examined in their intricate, multifaceted dimensions. As cinema continues to evolve as a global medium of expression, the exploration of death on screen promises to be an ever-evolving dialogue, reflecting the diversity of human responses to the existential inevitability that is death.

Death and loss are realities of life that we can not flee and always have to face. In this regard, cinema is a sort of mirror to aid us in seeing what we are exposed to every day. However, these daily life experiences may alter from one culture to another like in Turkish and American

culture. This distinction is also clear in the cinematic universe as mentioned in this study. Despite the fact that the catharsis in American films is as strong as the Turkish ones, the atmosphere created by the aid of music and camera angles accompanied by the acting is realistic, which of course does not mean that they are unsentimental. The concept of catharsis is the junction point between Turkish Cinema and American Cinema. Nevertheless, how these two industries utilise the purgation of emotions in a film separates remarkably. More clearly, the first purpose in American productions seems not to make the audiences weep for catharsis, but to make the audiences feel life. Nevertheless, Turkish examples in this paper seem to knock the viewers sideways by making them cry. Thus, these films describe death separately.

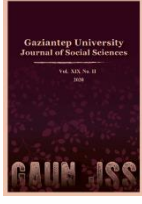
Once looked over the Turkish films here, family and religion are vital for Turkish people to cope with death and accept what happens. For instance, *Canım Kardeşim* (1973) is centred on the family, affection and fear of loss. The relationship between Kahraman and his older brother is portrayed in the film from this perspective. It is obvious that Turkish beliefs and habits have shaped the cinematic stance concerning grief. In the same way, *Babam ve Oğlum* (2006) also similarly conveys the meaning. To demonstrate, Sadık's family gathers round Deniz to console and stand by him even after Sadık passes away. The way they depict death and sorrow show similar peculiarities and the impact they create is also identical to each other as they follow the same cultural codes embraced in the country.

The American films in this study depict death as a big trauma as Turkish ones, but the way they present it differs almost utterly. As Americans have more individualistic lifestyles and religion is not the code determining the general life principles of all America, family and religious references play second fiddle. Unlike Turkish films analysed in this essay, they include alienation, isolation and loneliness because of the post-death process. The characters in American films mentioned here tackle the trauma with their own vision overtly, not getting support from their family members. To demonstrate, Becca in *Rabbit Hole* (2010) can not get sufficient support from her family and she is depressed and alone despite her husband's efforts. She also develops her own ways to cope with her son's death. No religion, family or conventional rituals play any role here. In the same way, in *Manchester by the Sea* (2016), the melancholy the actors or the actresses make us feel is so unique that we perceive the grief as if it belongs to us. Namely, the characters, particularly Casey Affleck as Lee Chandler, reflect and experience their regrets, pains and loneliness individually and realistically and the place where the film has been produced supports the plot and atmosphere which aids in strengthening the narration.

To sum up, Turkish cinema, especially due to the Yeşilçam tradition still disposes of death and bereavement with an extreme drama and turgidity engendering loss of reality and emotion. On the contrary, American examples, whether time-image or movement-image dwell on the topic more realistically. It has to be specified that new Turkish Cinema and directors sometimes convey the meaning in an avant-garde way which is not a conventional style and thus it is doable to realize scenes that are closer to real-life experiences in the films. At the same time, it is probable to see an American production involving exaggeration pertaining to death. After taking everything into consideration, looking from a broad perspective, cinematic approaches are closely parallel to social and cultural norms in these two cinemas and the examples covered in this paper can be pointed out as a shred of evidence for the argument asserted here.

References

- Akdaş, C. (2022). *Türk sinemasında ölüm*. İstanbul: Urzeni Yayınevi.
- Bilis, A. E. (2017). Tarihsel süreçte ölüm algısı ve sinemada ölüm: The Bucket List filmi örneği. *Erciyes İletişim Dergisi Akademia*, 5(1), 296-312. <https://doi.org/10.17680/erciyesakademia.291900>
- Bonanno, G. (2001). Grief and emotion: Comparing the grief work and social functional perspectives. Stroebe, M. S., Hansson, R. O., Stroebe, W., Shut, H. (Eds.). *Handbook of bereavement research: Consequences, coping and care* (s. 493–516). Washington: American Psychological Association Press.
- Çelik, T. (2021). Yeşilçam sinemasında kökensel bir nitelik olarak kader teması: Modernleşme kaygılarından melodramın şefkatli kollarına. *Aurum Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(1), 1-23. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/aurum/issue/63197/942163>
- Doss, E. (2002). Death, art and memory in the public sphere: The visual and material culture of grief in contemporary America mortality. *Promoting the Interdisciplinary Study of Death and Dying*, 7(1), 63-82. <https://doi.org/10.1080/13576270120102553>
- Ersoy, R. (2002). Türklerde ölüm ve ölü ile ilgili rit ve ritüeller. *Milli Folklor*, 54, 86-101.
- Gila S. Silverman, Aurélien Baroiller & Susan R. Hemer (2021) Culture and grief: Ethnographic perspectives on ritual, relationships and remembering, *Death Studies*, 45(1), 1-8,
- Green, D. (2021, 27 Nisan). How death and funerals are changing in the U.S. <https://www.cnbc.com/2021/04/27/how-death-and-funerals-are-changing-in-the-us.html>.
- Grønstad, A. (2008). Narrating violence, or, allegories of dying. *Transfigurations: Violence, death and masculinity in American cinema* (s. 80–94). Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Haaland, T. (2012). *Italian neorealist cinema*. Edinburg: Edinburg Univeristy Press.
- Hopkins, R. (2016). Realism in film (and other representations). Thomson-Jones, K. (Ed.) *Current controversies in philosophy of film* (s. 154-175). New York: Routledge.
- İnan, A. (1976). *Eski Türk dini tarihi*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- McLeod, B. (2022, 13 Mayıs). 18 funeral traditions from the U.S. explained. <https://www.joincake.com/blog/american-funeral-traditions/>.
- Pösteki, N. (2005). *Türk Sineması'na yeni bakış: Yönetmen sineması*. İstanbul: Es Yayınları.
- Sayın Alsan, Ş. (2022). Türk kültüründe ölüm olgusu ve ölüm sonrası ritüelleri. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 15(37), 179-196. <https://doi.org/10.12981/mahder.1053280>
- Şahin, A. (2021). Kültür endüstrisi bağlamında sinema ve Amerikan sineması. *ODÜSOBİAD*, 11(2), 349-364. <https://doi.org/10.48146/odusobiad.867808>
- Schultz, N. W., Huet, L. M. (2001). Sensational! violent! popular! Death in American movies. *OMEGA, Journal of Death and Dying*, 42(2), 137–149. <https://doi.org/10.2190/6GDX-4W40-5B94-M>
- Sharrett, C. (2008). Movies and intimations of disaster and hope. *American cinema of the 1960s.: Themes and variations*. B. K. Grant (Ed.) (pp. 22-43). Rutgers: The State Univeristy.
- Sullivan, D., Greenberg, J. (2013). *Death in classical and contemporary film*. London: Palgrave Macmillan.
- Tryjarski, E. (2012). *Türkler ve ölüm / geçmişten bugüne Türklerde ölüm kültürü*, (Er, H. Çev.) İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Turner, G. (1993). *Film as social practice*. London: Routledge.

GAZIANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

1950 Sonrası Türk Şiirinde “Kars” İmgesi

The Image of “Kars” in Post-1950 Turkish Poetry

Taylan ABİÇ^{a*} Bilginç EYAN^b

^a Dr. Öğr. Üyesi, Ardahan Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Ardahan / TÜRKİYE

ORCID: 0000-0001-9240-0949

^b Dr. Öğr. Üyesi, Kafkas Üniversitesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Kars / TÜRKİYE

ORCID: 0000-0002-8127-661X

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 6 Aralık 2023

Kabul tarihi: 12 Şubat 2024

Anahtar Kelimeler:

Şiir,

Mekân,

Kars,

Şehir.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: December 6, 2023

Accepted: February 12, 2024

Keywords:

Poetry,

Space,

Kars,

City.

ÖZ

Şehirler, içinde barındırdıkları ile toplumun varlık bütünlüğünü ve değerler dünyasının yansıma biçimini ortaya koyan mekânsal bir kimlik alanıdır. Anadolu'nun serhat şehirlerinden biri olan ve Türklerin Anadolu'ya yerleşmesi esnasında onlara Anadolu'nun kapılarının açıldığı yer olan Kars da benzer şekilde tarihî dönemlerden beri birçok toplumun varlık alanı olmuştur. Milat öncesi zamanlardan itibaren bir yerleşim yeri olarak kullanılan ve günümüzde ise mazisinden ve konumu itibarıyla bu tarihin anlamını derinleştiren coğrafyasından güç alarak önemli imgeleri üzerinde toplamış olan Kars, Türk Edebiyatında müstakil olarak konu edinilen bir şehirdir. Bu işleniş biçimleri, yer yer farklılık gösterse de en temelde mekânsal bağlamda doğanın estetize edilmiş bir sunumunu ortaya koyar. Halk şiirleri ve hikâyeleri, roman, öykü gibi edebî türlerde birçok kez mekân olarak kullanılmış olan serhat şehri Kars, bu çalışmada çağdaş Türk şiirindeki işleniş biçimleri çerçevesinde değerlendirilmiş ve söz konusu şiirler, Kars'ın tarihi ve coğrafi yapısı düzleminde özne-varlık-mekân bağlamında analiz edilmiştir. İnceleme üç başlık altında Kars ile ilgili şiirlerin incelenmesi doğrultusunda metin merkezli olarak yapılmıştır. Kars temalı şiirlerde genel olarak kar ve kış mevsimi, yolculuk ve uzaklık gibi temalara rastlanmıştır, bu şiirlerin metaforik ve mitolojik bir söylem ile yapılandırıldığı gözlemlenmiş, kentten kırsala bakış, geleneksel şehir yapısı, varlık mekân ilişkisi, şiir-belge, yerel edebiyat, doğa, insan gibi kavramlar öne çıkmıştır.

ABSTRACT

Cities are a spatial identity space that reveals the integrity of existence and the reflection of the world of values of the society they host. Kars, one of the frontier cities of Anatolia and the place where the gates of Anatolia were opened to the Turks during their settlement in Anatolia, has similarly been the existence area of many societies since historical times. Kars, which has been used as a settlement since prehistoric times and today has gathered important images by drawing strength from its strong history and geography that deepens the meaning of this history due to its location, is a city that has been the subject of Turkish Literature. Although these forms of treatment vary from place to place, they basically reveal an aestheticized presentation of nature in the spatial context. Kars, the city of the frontier, which has been used as a place many times in literary genres such as folk poems and stories, novels and short stories, is evaluated in this study within the framework of the ways it is treated in contemporary Turkish poetry and the poems in question are analyzed in the context of subject-existence-space on the plane of Kars' historical and geographical structure. The analysis is text-centered in line with the analysis of poems about Kars under three headings. In general, themes such as snow and winter season, journey and distance were found in Kars-themed poems, it was observed that these poems were structured with a metaphorical and mythological discourse, and concepts such as the view from the city to the countryside, traditional city structure, existence-space relationship, poetry-document, local literature, nature, human came to the fore.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.

e-posta: taylanabic82@gmail.com

EXTENDED ABSTRACT

Kars, one of the ancient settlements of Anatolia, is one of the most important cities in contemporary Turkish literature, both spatially and thematically. The city's richness in terms of cultural heritage and its importance in socio-cultural and socio-political terms have been the main starting point for literary works dealing with Kars in general. Kars, in particular, offers a wealth of literary material as a result of its wide historical and geographical range.

In Nihat Behram's *Miras*, Füzün's *Kırk Yedililer*, Orhan Pamuk's *Kar*, Kars is the starting point of some individual and society-oriented approaches and ontological questionings. Therefore, in the aforementioned novels, Kars undertakes a task beyond hosting case plots. This characteristic also pioneers the treatment of the city in contemporary Turkish poetry. As a matter of fact, when a general evaluation is made on the poems analyzed, it is seen that the theme of Kars is dealt with around subjects such as winter season, distance, journey and the city of the frontier. The main factors that bring all of these subjects and episodes together on a common denominator are history and geography, and with these two integrated elements, Kars draws attention with its identity as a city that has been used as a place that has the function of a place that has the point of origin or completion of existential sensations and ontological tensions.

One of the first things that comes to mind when it comes to Kars is the winter season. At this point, the geographical structure of the city is the main factor, but in parallel, it is important that the winter effect is seen in the region for a period corresponding to approximately half of a year.

Due to the continental nature of the city, average daily temperatures start to fall below 0 degrees Celsius in November, earlier than in other provinces, and winter conditions prevail. In this period, which spans approximately 150 days between November and April, the average daily temperature in the province is well below 0 degrees. The fact that the effects of the winter season are generally seen intensely in the province during this period creates a form of perception that identifies the city with winter. Accordingly, poets often use the winter season as the main starting point when they discuss Kars. While the most basic metaphor of winter is snow, the fact that the name "snow" bears a great similarity with "Kars", which gives the city its name, makes this metaphorical discourse, which is basically a natural phenomenon, stronger in the imaginary framework.

One of the meanings that the province of Kars has given to Turkish poetry is shaped by the concept of road and journey. At this point, it is of great importance that the city characteristics of Kars are compatible with the function of the road and journey in literature. Accordingly, Kars carries many archetypes, motifs and symbols with it when it is the main stage of the road and journey. In addition to being Anatolia's last gateway to the East, a border city, and one of the most distant cities, the city's difficult climatic conditions and harsh physical characteristics make journeys to this city far from ordinary journeys. In addition, the beauty of the city lying under harsh conditions makes the city mysterious, like an oasis in the desert, and adds a magical fairy tale city feature behind the difficulties. At this point, journeys to Kars offer a powerful and unique material for artistic and aesthetic purposes.

One of the elements that can be fed by the theme of Kars in contemporary Turkish poetry is the concept of "distance". The fact that Kars is first and foremost known as a "frontier city", that it is a border province and that it has the easternmost point of the country, especially before Iğdir became a province in 1992, are the main factors underlying this state of remoteness towards Kars.

Kars is one of the cities that is frequently portrayed in Turkish poetry for reasons such as its imagination identified with snow and winter, its status as a city of the frontier, its characteristic of being the extreme region of Anatolia, and its strong historical roots. Snow and winter, distance and journey are the most frequently used elements among these works, and the ontological sensations of the subject in each of them are reflected in some way. In this context, it has brought together poets who are oriented towards quite different factions or artists with different conceptions of poetry. Artists with different poetry sources such as Attila İlhan, Cemal Süreya, Turgut Uyar, Gülten Akin, Refik Durbaş, Haydar Ergülen, Cevat Çapan and Arif Damar, whose poems are analyzed in this study, are mentioned together in this study with the way they deal with Kars. At this point, it is observed that Kars has found a place in contemporary Turkish poetry as a common source of inspiration and a common element of many different understandings and orientations. At the heart of the themes and episodes to which Kars adds meaning in the poems, an ontological situation is always revealed, and at this point, Kars acts as a complementary and therapeutic field of existence many times. While the winter and snowy atmosphere of the city, which is "white, sleepless, far away", creates a magical and fairytale-like space for poets, its remoteness crystallizes the concept of longing and the dialectic of expatriation and homeland. The element that adds a different romantic dimension to Kars is the journeys to this distant and fairytale city. Thanks to these journeys, the fairytale-like structure of the city, nourished by history and geography, gains a stronger form of imagination and allows the city to be used as an image aestheticized with history and geography for poetry. The basis of these ways of processing is that Kars is a place of identity or a place of existence.

Giriş

Anadolu'nun kadim yerleşim yerlerinden biri olan Kars, Çağdaş Türk Edebiyatında hem mekânsal anlamda hem de izleksel açıdan kendine sıklıkla yer edinmiş olan önemli şehirlerden biridir. Şehrin, kültürel miras çerçevesindeki zenginliği, sosyokültürel ve sosyopolitik açılardan önemi, genel anlamda Kars'ı ele alan edebî eserler için ana çıkış noktası olmuştur. Kars, özellikle de geniş bir tarih ve coğrafi yelpazeye sahip olması neticesinde edebî çerçevede zengin bir malzeme sunar.

Türklerin Kars'a gelmeleri uzun zaman öncedir. "M.Ö. 4000'li yıllarda Azerbaycan'a yerleşen 'Hürriler' ilerleyen çağlarda Kars'ın ilk yerleşik kavimlerini oluştururlar. M.Ö. 9. yüzyılda başlayan Urartu egemenliği döneminde ise bugünlere dek ulaşan kültürlerin ilk kaynakları yatar. Kars'a ismini verdiği düşünülen 'Karsaklar' adlı boylar ise Dağıstan'ın kuzeyindeki dağlardan M.Ö. 130'lu yıllarda gelerek bölgeye yerleşir ve M.Ö. 5. yüzyıla kadar Kars'a egemen olurlar. Kars'ın 1064 yılında Sultan Alpaslan tarafından Selçuklu egemenliğine girmesinden sonra hemen her dönemde sınır beyliği olmuş, bu bağlamda savaşların uğrak noktası durumundadır" (Ekinci, 2006, s. 15). Şehir, 1064 yılından itibaren, ilerleyen evrede Türklere yurt ve anavatan olacak olan Anadolu'nun, Türklere açılan ilk kapısı hâline gelir ve Türk toplumları tarihinde bu rolüyle önemli bir yer tutar.

Şehrin Türkler için önemli olmasındaki etkenlerden biri de Anadolu'ya açılan bir kapı olmasıdır. "Kars, Anadolu'ya yapılan pek çok Türk akınının kesişim noktalarından biri olan ve tarih boyunca çok çeşitli Türk topluluklarını içinde barındıran bir merkezdir. Âdeta bütün Türklüğü etrafında toplayan bir merkez olan Kars, 1064'te başlayan en eski Oğuz yerleşmelerinin yatağı olan bir uç ildir" (Ercilasun, 1983, s. 1). Bu yönüyle birlikte Kars ilinin kimliği daha çok bir sınır kenti olması ve serhat şehri konumu ile şekillenir. Bu da şehrin temel dinamiklerinin yapısının hem tarihî hem de coğrafi açıdan birleşmiş olmasını sağlayan bütünleştirici bir unsurdur. Bu noktada şehrin coğrafi özellikleri de oldukça önemlidir. Nitekim iklim şartları çerçevesinde kış ve kar denildiğinde akla ilk gelen şehir olan Kars'ın bu özellikleri birçok kez Türk edebiyatı için roman ve şiir başta olmak üzere önemli bir kaynak olmuş ve özellikle her iki tür için de ontolojik anlamda bir çıkış noktası olarak kullanılmıştır. "Nihat Behram'ın *Miras*; Füzûzan'ın *Kırk Yedi'liler*; Orhan Pamuk'un *Kar* başlıklı romanlarında Kars, birey ve toplum odaklı kimi yaklaşımların, ontolojik sorgulamaların çıkış noktasıdır. Dolayısıyla Kars, bahsi geçen romanlarda, vaka örgülerine ev sahipliği yapmanın ötesinde bir görev üstlenir" (Durmuş, 2019, s. 44). Şehrin çağdaş Türk şiirinde ele alınışına da başat olarak yine bu özellik öncülük eder. Şiirsel bir imgeye dönüşen Kars şehrinin; kış mevsimi, uzaklık, yolculuk ve serhat şehri gibi konular etrafında işlendiği görülmektedir.

İncelemede, 1950 sonrası Türk şiirinde estetik bir imge olarak kullanılan "Kars"ın metin merkezli değerlendirmesi yapılacaktır. İncelemeye alınan metinler, Türk şiirinde öne çıkan şairlerin eserleri göz önünde bulundurularak incelemenin örnekleme oluşturulmuştur. Bu bağlamda, inceleme üç başlık altında "Kars" imgesinin seçme örneklerde nasıl estetize edildiği yorumlanacaktır.

Kar ve Kış

Kars denildiğinde akla ilk gelen unsurlardan biri kış mevsimidir. Bu noktada şehrin coğrafi yapısı temel etken olmakla birlikte paralel olarak bölgede yaklaşık bir yılın yarısına tekabül eden bir sürede kış etkisinin görülmesi önemlidir.

Şehirde karasal iklim nedeniyle kasım ayıyla birlikte günlük ortalama hava sıcaklıklarının diğer illere göre erken bir şekilde 0 derecenin altına düşmeye başlayıp kış koşullarının hâkim olması söz konusudur. Kasım ve nisan ayları arasında yaklaşık 150 günlük

süreye yayılan bu dönemde il genelinde günlük sıcaklık ortalaması 0 derecenin oldukça altındadır (Demir, 2017, s. 34). Bu süreç boyunca ilde genellikle kış mevsimi etkilerinin yoğun olarak görülmesi şehri kış ile özdeşleştiren bir algılama biçimi oluşturmaktadır. Bu doğrultuda şairlerde de Kars'ı ele aldıklarında temel çıkış noktası olarak kış mevsimini çoğu kez kullanırlar. Kış mevsiminin en temel metaforu ise kar olurken “kar” isminin şehre adını veren “Kars” ile büyük ölçüde benzerlik taşıması temelde bir tabiat hadisesi olan bu metaforik söylemi imgesel çerçevede daha güçlü kılmaktadır.

Tabiat hadiselerinin genelde dili özelden ise şiiri şekillendirme ve etkileme noktalarından birisi de kardır. Karın Cumhuriyet dönemi şiirinde dil açısından konu edilmesi dikkat çekmektedir. Diğer taraftan insanın duygu ve düşüncelerine tabiat olaylarının tercüman olması Türk şiirinde çok sık rastlanan bir durumdur. Tabiat hadiseleri soyut duygu ve düşüncelerin müşahhas hâle getirilmesine de aracılık ederler (Uygur ve Yücel, 2021, s. 11). Türk şiirinde kar ve Kars denilince akla ilk gelen örneklerden biri Cemal Süreya'nın “Kars” şiiridir. Cemal Süreya, Kars'ı henüz görmediği dönemlerde yazdığı bu şiir ile alakalı olarak şu ifadeleri kullanır:

Kars'ı Paris'te yazmıştım. Neden bilmem, utandığım olmuştur bundan. Kars'a gitmeden Kars demişim. Paris dönüşü hemen Kars'a teftiş turnesi çıkmasın mı? Göçebe'deki Kars izlenim ve imgeleri bu kez yerinde oluştu. Yine de bir eksiklik duygusu olmuştur uzun süre içinde Kars şiiri için. Sonra öğrendim, Rimbaud da Sarhoş Gemi'yi denizi görmeden yazmış. Nasıl avundum! (Süreya, 2019a)

Şiirde dikkat çeken en bariz unsur Kars'ın kış mevsimini sembolize eden kar ile özdeşik bir şekilde ele alınmasıdır. Bu işleyiş biçimi aynı zamanda Kars şehri açısından kar ve kış ile şekillenmiş olan önemli bir imge birlikteliği ortaya koyar:

Öyle güzel ki ölürüm artık

Beyaz uykusuz uzakta

Kars çocukların da Kars'ı

Ölüleri yağan karda

Donmuş gözlerimin arası (Süreya, 2019b, s. 51).

Beyaz rengi ile ifade edilen “kar”, Kars şehriden güzel izlenimler sunan ve okurun imgeleminde beyaz renginin de yol açtığı nostaljik ve romantik tasavvurlar oluşturan doğal bir nesne olarak değerlendirilebilir. Şairin bu noktadaki gayreti Kars'ı anlatmaktan ziyade, şiirin dünyasında bir Kars oluşturmak ve henüz hiç görmediği Kars'ı bu manzaranın üzerine oturtmaktır. Mısrada iki defa geçen ölmek eylemi ise âdeta bir yarım kalmışlığın vurgusudur. Nitekim Kars burada bir varoluş mekânına dönüşür ve özne bu varlık mekânını bulması ile birlikte “öyle güzel ölürüm” düşüncesine kapılır. Bu güzel ölüm kendiliğın tamamlanması ile gerçekleşir ve bu kendilik edimi Kars'ın beyaz bir manzarası içinde vücut bulur. Bu doğrultuda hem egzistansiyalist bir yönelim hem de coğrafi bir güzelleme açığa çıkmaktadır. Kar ifadesinin doğaya ait bir nesne olması ve şehrin kimliğinin doğa ile özdeşik olan bir imge ile tamamlanması ve ölüm ile birlikte kullanılması ise âdeta bir doğaya dönüşün kapısıdır ve şair bu noktada Kars şehri ile çok katmanlı bir söylem oluşturma yoluna gitmiştir. Kars'ı anlatırken kar ve kıştan yola çıkan sanatçı, aynı zamanda doğanın bilinmez ve muğlaklıklarını, bir kimlik mekân güzellemesi yolu ile silikleştirmiştir.

“Kars” ve “kar”ın birlikte kullanıldığı çağdaş şiirlerden birisi de Attila İlhan'ın “Rüya Bu Ya” şiiridir. Şiirin henüz başlarında Kars'tan bahsedilirken kar ifadesi ile ilginç bir şekilde karşılaşılmaktadır:

ikimiz otobüsle uzak bir şehre gidiyormuşuz

kars'a mı desek

ardahan'a mı desek
yollarda kar bulut mavisi/dağlar duman
derin bir uykusuzluğa sarkmış yolcular (İlhan, 2022, s. 21).

Kars ilk olarak uzak bir şehir olarak tanıtılır ve yollarından bahsedilirken kar ile bulut ifadelerine yer verilir. Her iki doğal simgenin de renginin beyaz olması bu noktada yine bir güzelleştirmeye yol açar. Kar mısraının hemen altında ise uyku kelimesi dikkat çeker. Cemal Süreya'da da karşılaşılan kar ve uykusuzluk birlikteliği yine okurunu kış mevsiminin derinlerine götürmektedir. Nitekim kış en temelde bir uyku mevsimidir. İlk çağlardan beri birçok mitolojik düşüncede kış mevsimlerinde doğanın uyuduğuna inanılıyor olunması bu noktada her iki şiire farklı bir perspektif katmaktadır. Çünkü bu defa kış ile birlikte olan eylem uyuma değil uykusuzluk hâlidir. Bu da âdeta öznelere dayalı olan bir başkaldırıdır. Modern öncesi dönemlerde var olan bu düşünce modern sonrası dönemlerde tersine dönmüş ve kış mevsiminde uyku hâli yerini uykusuzluğa bırakmıştır. Böylelikle yine bir başkaldırı ve karşı çıkış durumları söz konusu olmaktadır. Kar ve kışın ana mekânı olarak ele alınan Kars bu noktada yine bir varlık mekânına dönüşür ve şehir egzistansiyalist bir imge rolüne doğru evrilmeye başlar.

Kars şehrinin kar ile birlikte ele alındığı bir diğer şiir de Refik Durbaş'ın "Kars Kalesi Kar Altında" şiiridir. Metaforik bir söylem ve egzistansiyalist bir yönelim ile birlikte Kars'tan izlenimler sunma gayretinde olan şiir, bu kez kış ile gurbet, hasret ve uzaklık kavramlarını birleştirir. Refik Durbaş bu şiiri ile alakalı olarak bir yazısında şu ifadeleri kullanmaktadır:

doğunun uçsuz bucaksız beyazında bir Avrupa kenti güzelliğinde Kars... Berlin'in ikiz kardeşi... O günlerin fotoğrafı yazıların dışında bir de "Kars Kalesi Kar Altında" şiirime yansımıştı: "Behram Paşa kapısında / Kars kalesine baktığımın / fotoğrafına duruyor gurbetim / Yüreğim hasrete duruyor / Kars kalesi kar altında / Ol hasretin külhanında / yakıyorum gurbetimi... (Durbaş, 2005).

Şiirde, Kars şehrinin en önemli sembollerinden olan tarihî Kars Kalesi ele alınmıştır. Yazar burada Berlin benzetmesi yapmakla beraber şehrin kış ve karlı görüntüsünü Avrupa ile özdeşleştirip büyümlü bir hava katar. Böylece Batı'da bir kırılmanın sembolü olan Berlin şehri ile Türkiye'nin en doğusunda bulunan ve nispeten Batı'nın gotik mimarisine yaklaşan Baltık mimarisi eserlerine sahip olan Kars bir arada tahayyül edilir. Şehir merkezinin en üst noktalarından biri olan Kars Kalesi'nin kar altında kalmış olması şehirdeki zorlu koşullara yönelik bir ifade aracıdır. Fakat şehir en temelde bu zor koşullar üzerinden kendi kimliğini edinmiştir. Coğrafi açıdan uzak ve zorlu bir bölgede yer alışı ise gurbet ve hasret kavramları açısından önemli bir zemine oturtur. Gurbet ve hasret kavramlarının da en temelde varlıksal bir soruna doğru okuru götürebileceği düşünülürse yine bir mekânsal sorun ortaya çıkar. Bu doğrultuda Kars şehri ile özdeşleşen kış mevsimi ve kar ele alınırken genel anlamda doğaya dönük bir varoluş sorunu ile karşılaşıldığı ve Kars şehrinin bu noktalarda birer "ülkü-değer" (Korkmaz, 2015, s. 103) ve öznenin kendini tamamlayabildiği varlık mekânı olarak öne çıktığı söylenebilir. Dolayısıyla şehir, âdeta modernizm içinde bunalmış özneler için birer sığınak ve sağaltım alanına dönüşür. Doğanın ürkütücü yönleri ile mücadele etmeyi başaran Kars, bu zor koşullar ile güçlenmiş olan ve bu zor koşulları kendi lehine kullanmayı başarabilen bir varlık alanı olarak göze çarpar.

Yolculuk

Kars ilinin modern Türk şiirinde işlevselleştiği anlamlardan biri de yol ve yolculuk kavramı üzerinden şekillenmektedir. Kars'ın şehir özelliklerinin yol ve yolculuk meselesinin edebiyattaki işlevi açısından bağdaşık olması da bu noktada büyük önem taşımaktadır.

İnsanlık tarihinin önemli meselelerinden olan yol ve yolculuk kavramları geleneksel düşünce ve sanat dünyasında olduğu gibi modern/çağdaş düşünce ve sanat dünyasında da geniş yer tutar. Edebiyattan sinemaya, resimden mimariye, müzikten tiyatroya farklı sanat dallarında işlenen yol ve yolculuk temaları aynı zamanda döneminin kültürel, tarihsel ve toplumsal atmosferini yansıtan bir unsurdur. Bazı sanat eserlerinin temel dayanağını oluşturan yol/yolculuk teması aynı zamanda arketip, motif ve sembol gibi niteliklere sahip bir olgudur (Şimşek, 2018, s. 118).

Buna dayalı olarak Kars da yol ve yolculuk izleğinin ana sahnesi olduğu anlarda birçok arketip, motif ve sembolü beraberinde taşımaktadır. Şehrin, Anadolu'nun Doğu'ya açılan son kapısı olması, sınır kenti olması ve en uzak şehirlerden biri olmasının yanı sıra zor iklim koşulları ve çetin fiziki özellikleri bu şehre yapılan yolculukları sıradan yolculuklardan uzaklaştırır. Ek olarak çetin şartlar altında yatan şehrin güzelliği âdeta çöl içinde bir vaha gibi şehri gizemli bir hâle getirir ve zorlukların ardındaki büyümlü masal şehri özelliği katar. Bu noktada Kars'a doğru yapılan yolculuklar sanatsal amaç ve estetik gaye açısından güçlü ve eşsiz bir malzeme sunmaktadır.

Kars iline yapılan yolculukların şiirsel bir üsluba taşındığı şiirlerden biri Cevat Çapan tarafından yazılmış olan "Melih Cevdet Anday'a 80. Yaş Kutlaması" adlı şiirdir. Yolculuklar üzerine kurulu olan şiir, başlarda Fransa'ya yapılan bir yolculuğu anlatarak başlasa da ilerleyen evrede okur kendini bir anda Kars'a yapılan bir yolculuk serüveninde bulur:

Derken düşlerdeki yolculuklar başlardı
Çakan şimşekler arasında,
Geçerek bir karanlığın içinden
Bir başka karanlığa, yağmur altında.
"Yaz yağmuru bu, aldırma yeğen!"
At üstünde Kars'a yaklaşıyoruz,
"Yağmur değil, yıldız yağar
temmuz gecelerinde gökten!" (Çapan, 2019, s. 155).

Şiirde Kars şehri bu kez alışlagelmedik bir biçimde kış yerine yaz mevsimi ile birlikte ön plana çıkmaktadır. Kış mevsiminin yağın karı yerine yaz mevsiminin yağmuru doğadan izdüşümler sunmaktadır. Dolayısıyla şehir yine doğa ile özdeşik ya da bağdaşık bir durum arz eder. Şiirde Kars ile alakalı olarak dikkat çeken ana unsurlardan biri bu yolculuğun düşsel bir çerçevede gerçekleşmesidir. Nitekim bu noktada "düşlerdeki yolculuklar" ifadesi önem kazanmaktadır. Düş, bu noktada öznenin arzuladığı varlığın soyut bir dışavurum aracı rolü üstlenir. Kars'a yaklaşıldığında yağmur yerine yağın yıldızlar ise doğayı daha somut bir şekilde öne çıkarmakla birlikte doğal bir manzara güzellemesini ortaya koymaktadır. Karanlık vurgusu ile ürkütücü bir tarafı da belirtilen Kars bir kez daha doğanın ürkütücü yanını dönüştüren bir varlık alanı pozisyonuna geçer. Bu durum estetik bir çerçeve ile örülmüş olan şiirsel yolculuğu, bir taraftan da varoluşun anlamına doğru gerçekleştirilen bir yolculuğa dönüştürür.

Varoluşun anlamı istikametine yapılan yolculuklar, oldukça özel yolculuklardır. Bu özel yolculuklar, inişli çıkışlı ve zorlu yollardan geçmektedir (Yakupoğlu, 2021, s. 71). Kars imgesinin kullanıldığı şiirlerde yolculuk kavramının şiire kattığı işlev bu noktada çok katmanlı bir yapı üzerine oturmuş olur.

Kars yolculuğunun varlık gösterdiği şiirlerden biri de Cemal Süreya'nın Kars'a yer verdiği bir başka şiiri olan "Göçebe"dir. Şair, uzunca bir hacme sahip olan bu şiirinin bir bölümünde Kars'a yaptığı bir tren yolculuğundan bahsetmektedir:

Patronun karısını zimmetine geçirip
Amasya'dan Kars'a kaçmakta olan sayman yardımcısıyla

Alevilikten konuşuyoruz uzun süre (Süreya, 2019b, s. 61-64).

Şiirde şair bene yolculuk esnasında yasak aşk yaşayan bir çift eşlik etmektedir. Bu çiftin saklanmak maksadıyla Amasya'dan Kars'a kaçması şehrin uzaklığına yapılan bir vurgudur. Şiir sonunda ise yolculuğunu bitirip Kars'a gelen özne Kars Kalesinin karşısında bir yalnızlık duyumsaması içine girer ve âdeta yalnızlığını Kars'a taşır:

Kars'tayım bu ne biçim Kars bir kenarda
 Pekala yalnızlık iddiasında bulunabilecek bir tepenin
 üstünde
 Kars kalesi yükseliyor
 Gökyüzünü Ankara kalesine göre daha soyut ve daha
 elverişli bir şekilde
 Hırpalayan bu kale de olmasa
 N'olacak bakalım hırpalayan bu kale de olmasa
 Kuşkusuz artacak yalnızlığım sevgili çocuk (Süreya, 2019b, s. 61-64).

Kars Kalesi karşısında özne gökyüzüne doğru bir bakış açısı ortaya koyar. Bu yükseliş Ankara Kalesine göre daha soyut olarak ifade edilir ve ilerleyen evrede bu soyutluk durumu hırpalamak ve yalnızlık kavramları ile birleşir. Bu üç kavramın birlikteliği ise ontolojik bir problem ya da varoluşsal bir buhran oluşturur. Dolayısıyla Kars, bir kez daha varoluşsal bir problemin çıkış noktasına dönüşür ve burada mekân ve zaman ile özdeşik bir form açığa çıkar. “İnsanın dünyayı anlamlandırma çabası hem zamansal tanımlamalara hem de mekânsal konumlamalara dayanır. Aidiyet duygusu, diğer insanlarla iletişim, insanın kendini inşa etme ve dünyayı tanıma süreci, zaman ve mekân kavramlarının insanın zihninde yaşadığı olay, nesne ve kişilerle kurduğu düşünsel ve duygusal bağlarla sağlanır. İnsan belirli bir mekân ile anlam kazanır, kendini tanır ve tanımlar” (Aşkaroğlu, 2015, s. 136, 137). Özneye bu noktada kendini tanıtan ve tamamlatan alan Kars Kalesi ile simgelenmiş Kars şehridir. Yani bir bakıma ruhunda incelikler barındıran özne için Kars Kalesi eşsiz bir mekân tamamlayıcı bir alandır. Nitekim tamamlayabilen bir kimlik mekân olduğunu göstermektedir. Bu açıdan bu kez doğanın ve coğrafyanın dışında tarihî bir yapı üzerinden Kars'ın kucaklayıcı yapısı estetik bir şekilde okuyucuya sunulmaktadır.

Kars'ın yolculuk bağlamında değerlendirilebileceği bir diğer problem ise “göç” vurgusudur. Sanatsal estetiğin dışında daha çok toplumcu gerçekçi söylem etkisinde kendine yer bulan “göç” kavramı, Kars'tan İstanbul'a yani doğadan-kırsaldan kente yönelen bir yolculuğun izlerinin sunabilir. Bu bağlamda Gülten Akın'ın “Kars'tan Gelirik” şiiri oldukça önemlidir. Şiir, Kars'tan İstanbul'a göç etmek durumunda kalmış olan geniş bir ailenin göç ile birlikte gelişen yaşantısından esintiler sunmaktadır:

Kars'tanık Selim'denik,
 Susuz'dank
 Ben, abim, küçük kardaşım
 Dayım, emmioğlu, ötekiler
 On ile on beş arası
 Köleler gibi derlendik
 Fikirtepe'nin orlarda
 Karın tokluğuna

Altındağ'da, Seyranbağları'nda

Sıra sıra kondularda (Akın, 2018, s. 63-66).

“Kars'tan Gelirik” şiirinde göçenler, İstanbul ve Ankara'nın pazar yerlerinde hamallık yapmışlardır. Doğan çocukları açlıktan, salgından ölen kadınların doğurdukları çocukları yaşatamamaları kaderleri olmaktadır” (Erken, 2010, s. 105). Şiir daha çok bu göçe sebebiyet veren esas dinamikler üzerine eğilir ve bu dinamikleri “Kars” ili üzerinden yansıtır. Kars bu defa doğal ve tarihî güzellikleriyle estetik manzaralar sunan bir varlık mekânı değil, modernleşme etkileri bağlamında kırsal olarak kalmış ve yerel sorunların içine düşmüş olan bir alandır. Bu nedenle bu yöresel bölgeden uzaklaşmak durumunda kalan insanlar daha zor şartlar altında çalışmaya, İstanbul'un gecekondualarında zorluklar içinde yaşayıp çalışmaya mecbur kalır. Şiir aslında kırsalda kendine ekmek bulamayan insanların kente doğru yaptıkları dramatik yolculuğun bir sonucudur ve bu yönüyle Kars'a yapılan yolculuk her ne kadar güzel ve estetikse Kars'tan yapılan yolculuk da bu kez bir o kadar zorlu ve yıkıcıdır.

Uzaklık

Çağdaş Türk şiirinde Kars temasından beslenebilen unsurlardan biri de “uzaklık” kavramıdır. Kars'ın en başta bir “serhat şehri” olarak anılması, bir sınır ili olması ve özellikle 1992 yılında Iğdır il olmadan evvel ülkenin en doğu noktasına sahip olması gibi durumlar, Kars'a yönelik bu uzaklık durumunun altını dolduran başat etkenlerdir.

Kars'ın en doğu noktası olması durumunu yansıtan en etkili çağdaş şiirlerden biri Turgut Uyar'ın “Türkiyem” şiiridir.

Turgut Uyar, iki yıl kadar görev yaptığı Kars'ta edindiği gözlemler, insan diyalogları, yaşayış biçimi, tabiat insan ilişkisi ve doğrudan doğruya tabiatın kendisini şiire taşımıştır. Turgut Uyar'ın Kars temalı şiirlerinde gözlem kadar; şairin gözüyle o günün Kars coğrafyası ve sosyal hayatına dair ipuçlarını görmektedir. Okuyucuyu, 1950'lerin Kars'ına götüren Turgut Uyar'ın Kars temalı şiirleri birer fotoğraf gerçekçiliğinin yanı sıra, şiir-belge üzerinden edebiyat tarihine katkı sağlamıştır (Aydın, 2023, s. 115).

Seni boydan boya sevmişim,

Ta Kars'a kadar Edirne'den.

Toprağını, taşını, dağlarını

Fırsat buldukça övmüşüm (Uyar, 2023, s. 35).

Kars bu noktada ülkenin en uzak doğu bölgesi olarak dikkat çeker. Ülke boydan boya olarak tarif edildiğinde akla ilk gelen kalıplaşmış ifadelerden biri “Edirne'den Kars'a” ifadesidir ve şair bu noktada bu kalıplaşmış ifadeyi ülke güzellemesi yaptığı şiirine yerleştirmiştir. İki serhat ili bir aradadır ve ülkenin uzaklık ölçüleri ile sınırları hakkında bilgi vermektedir.

Kars ve uzaklık birlikteliği birçok kez estetik bir araca da dönüştürülmüştür. Uzaklığın yol açtığı, yalnızlık, ayrılık, yolculuk, hasretlik gibi kavramların ana çıkış noktası olarak Kars'ın şiirlerde kullanıldığı gözlemlenmektedir. Bu noktada Haydar Ergülen'in, Cemal Süreya için yazdığı “Yalnızız Cemal Abi” şiiri ön plana çıkar:

Bu rakıyı diyorum Cemal abi

bu rakıyı içmek seninle

Kars'a gitmek gibiydi

Senin şiirinde diyorum Cemal abi

rakı uzun içilirdi

Kars'a uzun gidilirdi (Ergülen, 2018).

Kars'a uzun gidilir ifadesi şehrin uzaklığına yönelik bir vurgulama biçimidir. Ve bu vurgulayış alkol benzetmesi üzerinden yapılır. Bu noktada bir kez daha egzistansiyalizm temelli bir problemin ortaya çıktığı açıktır. Şiirin öznesi Cemal abiyi kaybettiğinden dolayı yalnızdır ve yalnızlık bu noktada hâkim tema hâline gelmektedir. Kars'tan uzak oluş, yalnızlık kavramının örtük bir dışavurumu durumundadır. Bu da varlığın yalnızlaşmasını görünür kılması bağlamında görece bir varoluşsal bunaltı hâli somutlamaktadır. “İnsanın birey oluşundan, toplumun bir parçası olmasına kadar, tüm uygarlık tarihinde yalnızlık, insanın vazgeçilmez bir parçasıdır. Bu vazgeçilmez olgu pek çok farklı araştırmacının, düşünürün, filozofun, edebiyatçının ve sanatçının ilgisini çekmiştir. Fiziksel bir durum olarak değerlendirilebileceği gibi sosyal, psikolojik, dinsel veya felsefî bir durum olarak da ele alınabilmektedir” (Ayyıldız, 2017, s. 172). Ergülen'in burada yaptığı ise yalnızlığı alkol ile birleştirip bu birleşimden uzak yerler tahayyül etmektir. Dolayısıyla şehir, yine bir varoluşsal problemi açığa çıkararak bir mekân olarak kullanılmıştır ve bu mekânın kullanımı uzaklık üzerinden estetize edilmiş bir şekilde okuyucuya sunulmuştur. Söz konusu estetik biçimin bir başka versiyonu ile de Attila İlhan'ın “Rüya Bu Ya” şiirinde karşılaşılmaktadır:

İkimiz otobüsle uzak bir şehre gidiyormuşuz
 kars'a mı desek
 ardahan'a mı desek
 yollarda kar bulut mavisî/dağlar duman
 derin bir uykusuzluğa sarkmış uykusuzluğa sarkmış yolcular
 bir uçuruma sarkar gibi
 tedirgin
 ürkek (İlhan, 2022, s. 21).

Şiirde Kars uzak bir şehir olarak tasvir edilmektedir. Bu kez uzaklık düşsel bir şekilde bezenmiş olan romantik ve otobüsle yapılan hoş bir romantik yolculuktan bahsedilir. Bu yolculuk soyut ve hayalidir ve aynı ölçüde güzel doğa manzaraları ile süslüdür. Kars şehri ise Ardahan ile birlikte bu düşsel yolculuğun ana çıkış noktası konumunda hayalî ve masalsi bir bölge rolü üstlenmektedir. Bu da Kars'ın uzaklık özelliği üzerinden gerçekleştirilmiş sanatsal ve estetik bir biçim oluşturmaktadır. Uzak bir şehre yapılan yolculuğun “sarkmak” ifadesiyle vurgulanışı ise yine varoluşsal bir alt zemin oluşturmaktadır. Nitekim bu durum özde öznenin kendini sarkıtmasıdır ve bu sarkıtma eylemi totalde bir başkaldırıdır. Üstelik “uçuruma” sarkma durumu egzistansiyalist çerçevede en büyük başkaldırı olan intiharın bir ipucudur. Bu noktada varoluş ve düşünce ilişkisi öne çıkmaktadır. “Varoluş düşüncenin ötesindedir ve varoluşun ötesinde muhtemelen bir çeşit aşkınlık vardır” (Blackham, 2005, s. 155, 156). İntihar ipucu ile varlıksal sorunu düşüncenin ötesine geçiren bu “aşkınlık”, sarkma eyleminin ardından ürkek ve tedirgin ifadelerinin kullanılmasıyla öznenin içsel dünyasındaki kaotik duruma dair izdüşümler sunmaktadır. En temelde ise Kars'ın uzaklığı, yine birçok ontolojik problemin çıkış noktası olarak göze çarpmaktadır.

Kars ve uzaklık ilişkisi ek olarak Cemal Süreya'nın Kars şiirinde de oldukça önemli bir şekilde estetize edilmiştir. Bu şiirde Kars ve uzaklık ikilisine kış mevsimi de eşlik etmektedir. Söz konusu savın en temel dayanağı ise şiirde geçen: “Beyaz uykusuz uzakta” ifadesidir. Bu ifade Kars'ı üç kelime ile özetler ve az söz ile çok şey anlatır. Kars ilk olarak beyaz renk ile imlenmiştir. Uzakta oluşu ise şehre yine büyülü ve masalsi bir hava katarak Kars'ı bir hayale dönüştürmektedir. Üstelik şehir uykusuz olarak nitelenir ve böylece bir başkaldırı niteliği oluşturulur. Kars bu ölçüde uzaklık ve kış üzerinden âdeta şiirsel yapıya uygun bir masal kenti izlenimi oluşturur.

Kars'ın uzaklık ile olan ilişkisinin şiire yansıttığı durumlardan birini de gurbet olarak belirtmek mümkündür. Ülkenin merkezine bulunan diğer şehirlere uzaklığı, Kars'ı gurbet izleği ile işlemek için elverişli bir malzeme hâline getirir. Bu noktada Arif Damar'ın "Kars 1946" şiiri önemli belirtiler taşımaktadır:

O beyaz dumanların en uzak ötesinden
Bir bakıyordu bana
Bir de bakmıyordu
Ben her zaman yaptığım gibi
Bir düşü iyiye yordum (Damar, 2009, s. 179).

Şiirde Kars ismi geçmez fakat şiirin başlığının Kars ismini taşıması dolayısıyla şiirde olanların Kars'ta geçtiği düşünülebilir. Şair benin Ankara'da Günel adında bir bekleyeni vardır. Kars'ta gurbette olduğu düşünülebilir ve bu ortamda yalnızdır. Düşleri ile birlikte. Beyaz dumanların en uzak ötesi ile kodlanmış bir düşsellik ön plandadır ve beyaz ile uzaklık kelimesinin birleşimi bir kez daha Kars'ın işlenişine yönelik örtük söylemleri içermektedir. Bu uzak alanda yalnız olan özne beyaz dumanların ardında gördüğü düşlerine sarılır. Bir kez daha bir özne Kars'ta yalnız olup yine Kars'ta belirli simgeler ile yalnızlığını tamamlamış ve gidermiştir. Kars yine ontolojik duyumsamazlık kaynaklı olan bu yalnızlık gerilimini sağaltmıştır. Dolayısıyla bir kez daha Kars, varlıksal boşluğun giderildiği bir alan ve kendilik tamamlanışındaki ana çıkış noktasıdır.

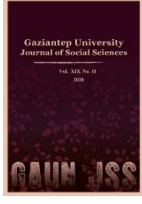
Sonuç

Kars, kar ve kış ile özdeşleşmiş tasavvur biçimi, serhat şehri olması, Anadolu'nun uç bölgesi özelliği ve tarihin eski zamanlarından beri yerleşim yeri olması gibi nedenlerden dolayı Türk şiirinde sıklıkla işlenen şehirlere biridir. Bu işleniş biçimleri arasında en çok kullanılan unsurlar kar ve kış, uzaklık ve yolculuk hususiyetleridir ve her birinin içeriğinde içinde bulunan öznenin ontolojik duyumsamaları bir şekilde yansıtılmaktadır. Bu bağlamda oldukça farklı siyasi fraksiyonlara yönelmiş şairleri ya da farklı şiir anlayışına sahip sanatçıları bir noktada buluşturmuştur.

Çalışmada şiirleri incelenmiş olan Attila İlhan, Cemal Süreya, Turgut Uyar, Gülten Akın, Refik Durbaş, Haydar Ergülen, Cevat Çapan ve Arif Damar gibi farklı şiir kaynaklarına sahip olan sanatçılar bu çalışmada Kars'ı ele alış biçimleri ile bir arada anılmaktadır. Kars'ın bu noktada birçok farklı anlayış ve yönelimin ortak esin kaynağı ve ortak işleniş biçimli ögesi olarak çağdaş Türk şiirinde yer bulduğu gözlemlenmektedir. Kars'ın, şiirlerde anlam kattığı tema ve izleklerin en temelinde ise her daim bir ontolojik durum açığa çıkar ve Kars, bu noktada birçok kez tamamlayıcı ve sağaltıcı bir varlık alanı olarak algılanır. "Beyaz, uykusuz, uzakta" olan şehrin kışı ve karlı atmosferi şairler için büyümlü ve masalsi bir alan oluştururken, uzaklığı; gurbet-sıla diyalektiği ve hasret kavramını belirginleştirmektedir. Kars'a farklı bir romantik boyut katan unsur da bu uzak ve masalsi kente yapılan yolculuklardır. Bu yolculuklar sayesinde şehrin tarih ve coğrafyadan beslenen masalsi yapısı daha güçlü bir tasavvur biçimine sahip olur ve şehrin şiir için tarih ve coğrafya ile estetize edilmiş bir imge olarak kullanılmasına imkân tanır. Bu işleniş biçimlerinin temelinde ise Kars'ın bir kimlik mekân ya da varlık mekân olması bulunmaktadır.

Kaynakça

- Akın, G. (2018). *Ağıtlar ve türküler 1972-1983/Toplu şiirler 2*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Aşkaroğlu, V. (2015). *Postmodernizm: Sınırsız özgürlük mü? Özgürlüğün sınırı mı?*. Ankara: Karadeniz Dergi Yayınları.
- Aydın, E. (2023). *Poetika ve gerçeklik Türk şiirinde izler*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Ayyıldız, B. (2017). Carlo Cassola'nın yalnızlığı ve Il Taglio Del Bosco. *Folklor/Edebiyat*, 23 (92), s. 167-179. DOI: 10.22559/folkloredebiyat.2017.62
- Blackham, H. J. (2005). *Altı varoluşçu düşünür*. Ankara: Dost Kitapevi.
- Çapan, C. (2019). *Bana düşlerini anlat / Toplu şiirler (1985-2006)*. Yapı Kredi Yayınları: İstanbul.
- Damar, A. (2009). *Eski yağmurlar dinliyordum....* İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Demir, M. (2017). Kars ilinin biyokütle enerji potansiyeli ve kullanılabilirliği. *Türk Coğrafya Dergisi*, S: 68. s. 31-41.
- Durbaş, R. (2005, 27 Kasım). Kars'tan, Picasso'dan Blues'dan üç fotoğraf..., Sabah.
- Durmuş, G. (2019). Kars'ı konu alan üç roman hakkında değerlendirmeler. *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. s. 43-68. DOI:10.9775/kausbed.2019.018
- Ekinci, O. (2006). *Kars kitabı*. İstanbul: Anahtar Kitaplar Yayınevi.
- Ercilasun, A. B. (1983). *Kars ili ağızları – ses bilgisi-*. Ankara: Gazi Eğitim Fakültesi Yayını.
- Ergülen, H. (2018). *Cemal Süreya için 59 kırlangıç*. İstanbul: Edebi Şeyler Yayınevi.
- Erken, B. (2010). Gülten Akın'ın hayatı, eserleri ve sanatı. Yüksek Lisans Tezi. Edirne: Trakya Üniversitesi.
- İlhan, A. (2022). *Elde var hüznün*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Korkmaz, R. (2015). *Yazınsal okumalar*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Süreya, C. (2019a). *Günler*. Yapı Kredi Yayınlar: İstanbul.
- Süreya, C. (2019b). *Sevda sözleri*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Şimşek, Y. (2018). Yol ve yolculuk bağlamında Nalan Barbarosoğlu'nun Yol Işıkları eseri. *Erdem*, 0 (74), 117-138. DOI: 10.32704/erdem.450115
- Uyar, T. (2023). *Büyük saat – Bütün şiirleri*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Uygur, E. O. ve Yücel, D. (2021). Cumhuriyet Dönemi Türk şiirinde "kar"ın kullanımı üzerine. *Türk Edebiyatları Araştırma Dergisi*, 2 (1), 11-29. DOI: <https://doi.org/10.47580/tead.212>
- Yakupoglu, M. M. (2021). *Varoluş, ahlâk ve ölüm*. Ankara: Doğu Batı Yayınları.

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Ayıntâblı Şâkir Divanı'nda Hikemî Üslup

Hikemi Style on Ayıntâblı Sakır Divanı

Zeliha AÇAR^{a*}

^a Dr., Gaziantep / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-0249-6527

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 11 Kasım 2023

Kabul tarihi: 26 Aralık 2023

Anahtar Kelimeler:

Ayıntâblı Şâkir,

XIX. yüzyıl,

Nâbî,

Hikemî üslup.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: November 11, 2023

Accepted: December 26, 2023

Keywords:

Ayıntâblı Şâkir,

XIX. century,

Nâbî,

Hikemi style.

ÖZ

Hikmet, en genel tanımıyla bir milletin düşünce sistemi ve dünya görüşüdür. Hikmet bu yönüyle hem yaratılış gibi fizik ötesi konuları hem de toplumsal hayatı belirleyen hususlarla olan ilişkisinden dolayı ahlak ile de bağdaştırılmaktadır. Teokratik toplumlarda dünya görüşünün esasını din olduğundan hikmet, dinle alakalıdır. Hikmet ihtiva eden hakimane şiir ise bu gibi düşüncelere ağırlık veren, muhatabını uyarıp aydınlatmak gayesini güden didaktik şiirlerdir. Türk edebiyatının başlangıç dönemlerinden itibaren görülmeye başlanan şiire hikmet yerleştirme, klasik şiirle birlikte yaygınlaşmış, Nâbî'nin kaleminde kemal derecesine ulaşmıştır. Umumiyetle klasik şiirin son dönemlerinde hem devletin çökmeye başlaması hem de yönün artık doğuya değil de batıya dönmüş olmasıyla sosyal hayattaki yozlaşmaların arttığı düşünülmüş, bunun neticesi olarak toplumsal hayattaki aksamalar şiirlere çokça konu edilmeye başlamıştır. Âlim bir şeyh olan Ayıntâblı Muhammed Şâkir Efendi de klasik şiirin son döneminde yetmişmiş bir çok şair gibi Nâbî'nin de etkisinde kalarak didaktik şiirler yazmıştır. Ayıntâblı Şâkir, divanında sosyal hayattaki bozulmalar ve toplumun hayat anlayışını belirleyen hususlarla ilgili ahlak yapısındaki yozlaşmalardan yakınıp, şiirlerini muhataplarını eğitmek üzere kaleme alan şairlerin müşterek üslubu olan hikemî üsluba yoğun olarak müracaat etmiştir. Mutasavvıf olan şair, divanı boyunca dinin emir ve yasaklarını belirgin bir şekilde ifade etmiştir. Şairin dili, bu yönüyle sade ve anlaşılırdır. Bu çalışmada XIX. yüzyıl taşra şairlerinden olan Ayıntâblı Şâkir Divanı'nda Nâbî etkisi tespit edilip hakimane söylemler ortaya konmaya çalışılacaktır.

ABSTRACT

Wisdom is the thought system and worldview of a nation. Wisdom is associated with morality due to its connection to both metaphysical subjects such as creation and factors that determine social life. In theocratic societies, where religion is the basis of the worldview, wisdom is also related to religion. Didactic poetry that contains wisdom emphasizes these types of thoughts and aims to enlighten and warn the reader. The incorporation of wisdom into poetry can be traced back to the beginning of Islamic Turkish literature, but it became more widespread and reached its pinnacle in the hands of Nâbî. In general, towards the end of classical poetry, as the state began to decline and attention shifted towards the West rather than the East, it was believed that moral decay in social life increased, and disruptions in social life became a common theme in poetry. Ayıntâblı Muhammed Şâkir Efendi, an educated sheikh, like many other poets of the late period of classical poetry, was influenced by Nâbî and wrote didactic poems. Throughout his divan, Ayıntâblı Şâkir criticized the deteriorations in social life and the moral corruption that shaped the society's understanding of life, employing the common style of didactic poetry to educate his readers. As a mystic poet, he clearly expressed the commands and prohibitions of religion in his divan. The poet's language is simple and understandable in this aspect. This study aims to identify the influence of Nâbî in Ayıntâblı Şâkir's divan, as well as to highlight the dominant discourse of wisdom.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: zlhacar63@gmail.com

EXTENDED ABSTRACT

Wisdom can be accepted as the thought system of a nation, also known as worldview. It can be related to ethics through its connection to metaphysics, which examines the creation of the universe, the formation of beings, God, soul, and similar subjects, as well as to the factors that determine the life understanding of society. In Muslim societies, since the basis of the worldview is religion, it is also related to religion. In this respect, the acceptance of Islam by the Turks forms a religious structure based on the Qur'an and hadiths until the 19th century. Didactic poems that emphasize these thoughts and aim to warn and enlighten their recipients also contain wisdom. In this type of poetry that aims to give advice, importance is given to concise and concise expression.

The placement of wisdom in poetry began to spread with classical poetry from the beginning of Islamic Turkish literature and reached its peak in the hands of Nâbî. Especially in the 19th century, which was considered a period of moral and religious values due to both the collapse of the state and the shift of direction towards the West instead of the East, the hikemî style, which emphasized moral and religious values, was used more frequently.

Regarding the life of Ayıntâblı Muhammed Sâkir, there is no serious source other than his divan. From the information we have obtained from his divan, we see that Ayıntâblı Sâkir had received an advanced education. Ayıntâblı Sâkir Efendi, besides the knowledge of his time, also had a deep knowledge of Sufism. Although he does not explicitly state to which path he is affiliated, Sâkir, who uses the title of "sheikh" for himself and his father in his divan, did not hesitate to say that he reached the rank of sheikh.

Ayıntâblı Muhammed Sâkir Efendi, who was a scholar and sheikh, like many other poets who were raised in the late period of classical poetry, wrote didactic poems influenced by Nâbî. Ayıntâblı Sâkir, in his divan, lamented the moral decay in social life and the corruption in the moral structure that determines the life understanding of society, and wrote poems to educate his recipients, which is the common style of poets who aim to give advice. Being a mystic, the poet clearly expressed the commandments and prohibitions of religion throughout his divan. The language of the poet is simple and understandable in this respect. In this study, the Nâbî influence will be determined and the dominant discourses will be revealed in Ayıntâblı Muhammed Sâkir Divanı, which is one of the provincial poets of the 19th century.

Wisdom discourse is found in many parts of Ayıntâblı Sâkir Divanı. As classical poetry began to dissolve, poets started to prefer rhymes that lamented the temporariness of time, longing for the powerful times of the past. The best examples of this can be seen in Nâbî. His poems with rhymes like "we are tired," "we have seen," "there is none left" are the best examples of this. Ayıntâblı Muhammed Sâkir, who is one of the followers of the Nâbî school, also preferred to use rhymes that started to be used more in recent times.

Nâbî is one of the leading poets of the 17th century, which is called the middle classical period of classical poetry. He is a poet who transcends his time and has influenced many poets not only in his own period but also afterwards. One of the most extensive themes of the wisdom school, Sufism, is also intensively addressed in Ayıntâblı Sâkir. However, it is expressed in a simpler way, rather than with a deep symbolic world like Nâbî. The poet, who sometimes writes with the demeanor of an outspoken dervish, even when making religious warnings with the iktibas he made frequently in his qasidas, preferred a simple and plain style.

Many poems written in the hakimane style can be found in the Sâkir Divanı. The expression can generally be considered concise and concise. The poet occasionally uses local expressions such as proverbs, sayings, and folk beliefs to make the expression fluent and understandable. This simplicity and clarity in his style is likely related to the era and geography he lived in. In fact, even though he used the terminology of Sufism intensively in his qasidas, his expression is simple and plain. In addition, the clarity and understandability of the expression is a general characteristic of the hakimane style, which aims to warn and educate the recipient.

Due to the narrowness of the workspace, not all the philosophical elements in the divan were addressed. Some selected topics from the philosophical school were illuminated by providing a few couplets as examples. In conclusion, it can be said that Ayıntâblı Muhammed Sâkir follows the Nâbî school with his use of Nâbî-style rhyme and expressing his thoughts through similar paintings to those drawn by him, and his wise expressions in his poems.

Giriş

Klasik sözlüklerde hikmet sözcüğü, yargıda bulunmak manasındaki hüküm mastarından türemiş bir isim olarak geçmektedir. Bunun yanında “engellemek, alıkoymak, sağlam olmak” gibi manalara gelen ihkam mastarlarıyla da ilişkilendirilmektedir. İbn Düreyd’e göre Arapçadaki “el-kelime mine’l-hikme” deyimindeki hikmet kelimesinde “alıkoymak, gem vurmak, sakındırmak” manaları çok daha belirgindir. Zira bu deyimle “insanı iyi olana yönlendiren, çirkin ve kötü olandan alıkoyan söz” kastedilmektedir. İshak b. İbrahim el-Farabi ise hikmeti, kısaca manaları idrak etmek şeklinde açıklamaktadır. Batı kaynakları, Arapça hikmetin Kitab-ı Mukaddes’in birçok yerinde zihni kabiliyet, ustalık manasında kullanıldığını nakletmektedir (Kutluer, 1998, s. 518).

Hikmet, İslâmî tefekkür sisteminde felsefeye karşılık gelmektedir. “Gizli düşünce, bilinmeyen neden, varlıkların ve olayların teşekkül edişinde Allah’ın insanlarca anlaşılamayan gizli maksadı, bilgelik, sağduyu, atasözü, özdeyiş” gibi manalara gelen hikmet, Arapça bir sözcüktür. Edebî manada ise “yaşam tecrübesine dayalı dünya görüşü, insana doğruyu, güzeli göstermeye yönelik düşünce” olarak tanımlanabilmektedir (Mengi, 2010, s. 200). İlk sufilerden Hakim et-Tirmizi hikmeti, “kalbin ilahi sırlara vakıf olması”, Ebu Osman el-Mağribi ise “hak olanı söylemek” olarak tanımlamıştır. Hakim et-Tirmizi’ye göre “hikmet-i ulya” veya “hikmet-i hikmet” olarak adlandırılan hikmet türü peygamberlere ve velilere özgü bir ilimdir. Bu nevi hikmete de ancak keşif yoluyla ulaşılabilmektedir (Kara, 1998, s. 519).

Hikmet ve felsefe kavramları arasındaki münasebet Antik Yunan’a kadar uzanmaktadır. Türkçedeki felsefe sözcüğü, Yunancadaki “philosophia” sözcüğünün Arapçada almış olduğu şeklidir. Kelime “hikmet sevgisi” manasına gelmektedir. Eski Yunanda sofos; bütün bilgileri kuşatan, her şeyi bilen kişi olarak kabul edilmekteydi. Bu sözcüğün tanrılara özgü olduğu anlaşılınca da daha az iddialı, hikmeti seven manasına gelen filozofos (philosophos) sözcüğü kullanılmaya başlanmıştır. Bu yönüyle felsefe, başlangıçta hikmet sevgisini ifade ederken zaman içerisinde hikmet ve felsefenin yolları ayrılmıştır. Felsefe, aklî yani rasyonel düşünce tarzını karşılarken hikmet, mistik ve metafizik düşünceyi karşılamaktaydı. Osmanlı bu yol ayrımında hikmetin yanında yer almıştır. Nitekim Osmanlı düşünce sisteminin merkezinde yer alan hikemî eserlere göz atıldığında satır aralarında akıl ve felsefe aleyhinde yazılmış, hikmetin felsefeden üstün tutulduğu ifadelerle sıklıkla rastlanmaktadır (Kahramanoğlu, 2015, s. 28). Hikmet, karşıladığı kavramlar sebebiyle felsefeden daha geniş anlamlı ve kapsamlı bir yapı arz etmektedir.

Hikmet, bir milletin düşünce sistemi, dünya görüşü olarak da kabul edilebilir. Kâinatın yaratılışı, varlıkların oluşu, Allah, ruh ve benzeri konuları inceleyen metafizik ve toplumun hayat anlayışını belirleyen hususlarla olan bağından ahlakla da ilişkilendirilebilmektedir. Müslüman toplumlarda, dünya görüşünün esasını din olduğundan dinle de alakalıdır. Bu yönüyle Türklerin İslamiyet’i kabul edişinden XIX. yüzyıla kadarki süreçte Kur’an ve hadislere dayanan dinî bir yapı arz etmektedir (Mengi, 1991, s. 9). Hikmet ihtiva eden hâkimane şiir de bu düşüncelere ağırlık veren, gayesinin muhatabını uyarıp aydınlatmak olduğu didaktik şiirlerdir. Telkinde bulunmayı gaye edinen bu tarz şiirlerde anlatımın kısa ve özlü olmasına ehemmiyet verilmektedir (2010, s. 200). Hâkimane Şiir’in en büyük temsilcisi Nâbî’dir. XVII. yüzyılda Nâbî ile ekolleşen şiire hikmet yerleştirme geleneği, sonraki yüzyıllarda da artarak devam etmiştir. Özellikle hem devletin çöküş dönemi olması hem de yönün artık doğuya değil de batıya dönmüş olması neticesinde sosyal hayattaki yozlaşmaların arttığı düşünülen XIX. yüzyılda, ahlaki ve dinî değerlerin ön planda tutulduğu hikemî üslup daha da çok kullanılmıştır. XIX. yüzyılda yaşamış, Nâbî ekolü takipçilerinden birisi de Ayıntâblı Şâkir’dir.

Ayıntâblı Şâkir'in Hayatı

Ayıntâblı Muhammed Şâkir'in hayatı ile ilgili olarak elimizde yazdığı divanından başka ciddi bir kaynak bulunmamaktadır. Divanda zikredilen tarihlerden Şâkir'in 1205/1790 yılında doğup 1289/1872 yılında öldüğü, takriben 80 sene kadar ömür sürdüğü söylenebilir. Ayıntâblı Şâkir Efendi, tekke şeyhi olan babası ve dönemin önde gelen âlimlerinden ders almış, böylece hem medrese hem de tekke kültürleri ile yoğrulmuştur. Şair, âlim olan babasından ilk eğitimini aldıktan sonra onun çevresinde yetişmiş olmanın vermiş olduğu imkânlarla devri ve yaşadığı bölge itibariyle ileri düzeyde bir eğitim almıştır. Divandan anlaşıldığına göre Şâkir, Arapça ve Farsçaya şiir yazabilecek kadar hâkimdir. Ayıntâblı Şâkir'in Enisü'l-Uşşak adlı divanı dışında bir de kaynaklarda belirtilmiş olan ancak elimizde bulunmayan Gencine-i Güftar adında Türkçe-Arapça-Farsça manzum bir sözlüğü bulunmaktadır (Açar, 2023, s. 23). Ayıntâblı Şâkir Efendi, çağın ilimlerinin yanı sıra derin bir tasavvufî birikime de sahiptir. Divanında yer yer hem kendisi hem de babası için şeyh ünvanını kullanan Şâkir, hangi tarikata bağlı olduğunu açıkça belirtmese de şeyhlik makamına eriştiğini söylemekten geri durmamıştır.

Ayıntâblı Şâkir'de Nâbî İzleri

Nâbî ile ekolleşen didaktik şiir geleneği sosyal hayattaki bozulma ve klasik şiir geleneğinin zayıflaması üzerine XIX. yüzyılda daha da yaygınlaşmıştır. XIX. yüzyıl taşra şairlerinden olan Ayıntâblı Şâkir Divanı'nın birçok yerinde hikemî söylemlere rastlanmaktadır. Klasik şiirin çözülmeye başlamasıyla şairler, geçmişte kalmış olan o güçlü zamanlara duydukları özlemle zamanın geçiciliğinden yakındıkları redifler tercih etmeye başlamışlardır. Bunun en güzel örnekleri Nâbî'de görülmektedir. Şairin "usandık", "görmüşüz" "kalmamış" redifli manzumeleri buna en güzel örneklerdendir. Nâbî ekolü takipçilerinden olan Ayıntâblı Şâkir de çoğunlukla son dönemlerde kullanılmaya başlanan redifleri kullanmayı tercih etmiştir. Nitekim Şâkir Divanı'nda Nâbî'nin *Gülsitân-ı dehre geldük reng yok bû kalmamış / Sâye-endâz-ı kerem bir nahl-i dil-cû kalmamış* matlaıyla başlayan meşhur gazelini anımsatan, kalıptır redifli 4 gazel ve Nâbî'nin meşhur *Sakın terk-i edebden kûy-ı mahbûb-ı Hudâdır bu / Nazargâh-ı ilâhidir makâm-ı Mustafâ'dır bu* matlaıyla başlayan gazeline yazılmış bir de tahmis bulunmaktadır. Şâkir, ayrıca Remzî'nin Nâbî tarzı yazmış olduğu *Sipihri-i çarhda bir sa'd-ı sâ'at kalmamış gitmiş/ Bozulmuş mesned-i devr-i sa'âdet kalmamış gitmiş* matlaıyla başlayan gazeline de bir tahmis yazmıştır (Açar, 2023, s. 34).

Nâbî, klasik şiirin orta klasik dönemi olarak adlandırılan XVII. yüzyılın önde gelen şairlerindedir. O, yalnızca kendi devrinde değil, sonrasında da birçok şairi etkilemiş zamanını aşkın bir şairdir. Hikemî ekolün en geniş temalarından olan tasavvuf, Şâkir'de de yoğun bir şekilde işlenmiştir. Ancak Nâbî'deki gibi derin bir sembol dünyasıyla değil, anlatılmak istenilen daha yalın bir şekilde ifade edilmiştir. Yer yer sözünü esirgemeyen bir derviş edasıyla yazan şair, kasidelerinde yoğun olarak yaptığı iktibaslarla dinî ikazlarda bulunurken dahi sade ve yalın bir üslup tercih etmiştir.

Ayıntâblı Şâkir Divanı'nda Hikmet

Şâkir Divanı'nda hikmet, geniş bir yer tutmaktadır. Mutasavvıf olan şair, manzumelerinde muhatabını uyarmayı gaye edinmektedir. Kadere, nasibe şükredip felekten yakınıırken tercih ettiği yerli malzemeye manzumelerinin genelinde hikmetli bir söyleyiş hâkimdir. Şiirlerinde de hikmet sözcüğünü sıklıkla kullanan şair, şiirlerin hikmet ihtiva etmesi gerektiği kanaatinde dir.

Revân et bahr-ı hikmet zâhir bâtın cevâsime

Bu bîmârına lutfeyle şifâ def'i fesâd eyle (k. 1/6)

Açık ve gizli olan hallerime hikmet denizini yürüt, bu hasta (kuluna) şifa lütfedip fenalıkları ondan defet.

Tekye-i tevhîdi feth etdi dil-i pür-hikmeti

Okunan evrâd ism-i âl-i ‘abâdır rûz u şeb (k. 5/4)

Hikmet dolu gönlü Tevhid tekkesini açtı. Gündüz ve gece okunan dualar âl-i ‘abânın isimleri, zikirleridir.

Şâkir Divanı’nda hâkimane üslupla yazılan şiirler; tasavvufî düşünce, kâinatın yaratılışı, tasavvuf yolunda yapılması gerekenler, kemale ermek, sosyal eleştiri, atasözü ve deyimler, halk inanışları, kanaat sahibi olmak, dünya hayatının geçiciliği ve dünyaya meyil etmeme, hasedin zararları, nasip ve kader, felekten şikâyet, kibrin zararları, ilim ve irfan sahibi olmak, şükür, münkir olmanın zararları ve cehalet başlıkları altında incelenecektir.

Kâinatın Yaratılışı

Çâr unsurda kılar terkîb-i hikmetler revân

Düşmüş ol âb u hevâ nâr u hâksâra ‘aşk (k. 10/10)

Devir nazariyesine göre mutlak varlıktan tecellî suretiyle ayrılan ruh, çeşitli değişim safhalarından geçtikten sonra en süflî varlık olan madde mertebesine kadar iner. Kavı-ı nüzûl olarak adlandırılan bu iniş sonrasında yükselmeye başlayarak yine çeşitli merhalelerden geçer ve huruç kavısını tamamlar böylece devrini tamamlamış olur (Uludağ, 1994, s. 231). Devir nazariyesine göre iniş esnasında anasır-ı erbaa yani su, ateş, toprak ve rüzgâr şeklinde görülen bu ruh, gelişerek bitkilerde, sonra hayvanlarda daha sonra insanlarda dolaşarak Tanrı’nın Vücut-u Mutlak’ına karışır ve yine cisimlere inerdi (Ögel, 2010, s. 488). Şair, burada kâinatın özünün anasır-ı erbaa olduğunu söylemekle bu devir nazariyesine göndermede bulunmaktadır.

Zehî Hâlik ki “kün” emriyle halk etmiş bu ekvânı

Bir avuç hâkden eyler niçe niçe cism u cân peydâ (g. 14/2)

Tasavvuftaki yaratılış nazariyesine göre kâinat henüz var edilmemişken ve Allah’tan başka hiçbir varlık yokken Allah bilinmeyi ve seilmeyi ister. Böylece önce bir nur yaratıp ona “kün Muhammedâ” buyurur. Bu nurun terinden felekler, ondan anasır-ı erbaa, ondan da mevâlîd-i selâse yaratılır. Devriyelerde “kavı-ı nüzûl” olarak adlandırılan bu süreçle birlikte “kün” emrinin verildiği, böylece insanın gizli hazine olan, kenz-i mahfî mertebesinden çıktığı, o ilk cevheri karşılayan nûr-ı Muhammedî’nin bu emirle birlikte vücut bulduğu anlatılır (Pala, 2002, s. 552). Ruhlar, yaratıldıktan sonra topraktan yaratılmış olan bedenlere üflenir. Şair, Yaratıcı bütün kâinatı “kün” emriyle yaratıp bir avuç topraktan nice cisim ve canlar ortaya çıkarır demekle bu hususa gönderme yapmaktadır.

Tasavvufî Düşünce

Tasavvuf, kul ile Allah arasında ihsanın gerçekleşmesi veyahut kulun ihsan kazanmasında yol gösterici olan ilimdir (Cebecioğlu, 2014, s. 475). Konargöçer Türklerin kitabı olan İslâm’ı benimsemekte zorlanması üzerine bu ihsan, erenler tarafından hikmetlerle açıklanmaya başlanmıştır. Divan-ı Hikmet’ten bu yana tasavvuf, hemen her edebî eserde kendisine yer bulmuştur. Ayıntâblı Şâkir Divanı’nın da baskın muhtevası tasavvuftur. Coşkulu bir mutasavvıf olan Şâkir, tasavvufu hemen her yönüyle kaleme almıştır. Çalışma, dar bir alan teşkil ettiğinden burada yalnızca tasavvuf öğretisinin en temel hususları ele alınacaktır.

Ehl-i dil yanında bir zerre-i cihân mahfî degil

‘Ârifin âyine-i ‘âlem-nümâsıdır gönül (k. 12/34)

Kâinata yaratılmış olan her şey Vücut-i Mutlak'tan bir parçadır. İzafi varlıklar ise Mutlak Varlık'ın tecelligâhı olmak yönüyle var olan bağımlı varlıklardır. Bu yaratılış sırrına mazhar olmuş arif kimseler için cihandaki hiçbir şey gizli değildir. Gönül hem tasavvufi aşkın kaynağı hem de Allah'ın insanda tecelli ettiği yerdir. Mutasavvıflar en kâmil tecelligâh olması yönüyle gönlü, âlemi gösteren bir ayna olarak tasavvur etmektedir. Şair, gönül ehli yanında cihan bir zerre kadar dahi gizlenmiş değildir gönül, arifin âlemi gösteren sihirli aynası gibidir demekle bu tasavvufi düşünceye telmihte bulunmaktadır.

Hızır Mûsâ'ya verir bundan ledünnî ilmi

Dört kitâbın mücmelâtı elif bâsıdır gönül (k. 12/10)

Hızır; Hz. Musa döneminde yaşamış, Allah tarafından kendisine ilahi bilgi ve hikmet öğretilmiş olan peygamber ya da velidir. Hızır, Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Musa ile anılır, birlikte çıkmış oldukları maceralar ve Musa'nın bilmediklerine vakıf olduğu anlatılır (Zavotçu, 2006, s. 221). Şair, Hızır'ın Musa'ya öğrettiği ilmi gönülden almış olduğunu söylemekle hem gönlün kâmil bir tecelligâh oluşuna hem de Hızır'ın Musa'nın rehberi olduğuna gönderme yapmaktadır.

Bakanda levh-i câna dîde 'aşkın görmüşüm mestûr

Anınla kıldığım rûz-ı elestden 'ahd u peymândır (k. 23/4)

Levh-i mahfuz, insanların kaderinin yazılı olduğu levhadır. İnanişâ göre, gökte ve yerde küçük büyük her ne varsa, Allah'ın ilminde yer almış ve levh-i mahfûz denilen bir kütüğe kaydedilmiştir. Elest bezminde Allah'la akitleşen ruhların kaderleri ezelden beri bu levhe yazılıdır. Burada da *levh-i cân*, *rûz-i elest*, *'ahd u peymân* sözleriyle hem elest bezmine hem de levh-i mahfuza işaret edilmektedir.

Bu rûzgârda mevcûdât vücûd bulmazdı bir zerre

Eğer olmasa idi 'âşıkân u ma'sukân peydâ (g. 15/6)

Burada da yaratılışın özünün aşk olduğu yönündeki tasavvufi inanişâ gönderme yapılmaktadır.

Şeyh yolunda derviş kervânı neyler

Zâhid ihlâs etse bürhânı neyler (g. 104/1)

Seyr-i sülûke giren salık, bir mürşid-i kâmilin gözetiminde ilerler. Ham sofı olan zahit de eğer riyasız inanacak olursa ne bir işarete ne de bir yol göstericiye ihtiyaç duymayacaktır.

Olupdur hâlet-i 'aşkdan zemîn u asumân peydâ

Ki 'aşk var idi şol dem ki değildi in u ân peydâ (g. 6/1)

Burada da aşktan yer ve gök yaratıldı denmekle yine "ben gizli bir hazineydim, bilinmeyi istedim ve kâinatı yarattım" hadis-i kutsisine telmih yapılmaktadır.

Gel ey serv-i revân turma bayâbânda tek tenhâ

Cemâlinden götür bir perdeyi kıl bin 'âşıkân peydâ (g. 5/3)

Şair, cemalindeki perdeyi kaldırıp âşıkları görünür kıl demekle de yine bu yaratılış remzine telmihte bulunmaktadır.

Tasavvuf Yolunda Yapılması Gerekenler

Tasavvuf, silsile yolu ile Hz. Muhammed'e dayandırılan, Allah'ı anlamaya vesile olarak, peygamber varisi olduğuna inanılan veli ve mutasavvıflar tarafından, "Hakk'tan aldığını halka sunuş" yolu olarak takdim edilen yoldur.

Tek ü tenhâ yürü Şâkir görüş yâr ile tenhâda

Buluş Beytü'l-Haram'da olmasın nâ-mahremân peydâ (g. 7/7)

Tasavvuf yolunun ilk merhalesi çiledir. Şair de namahremim olmadığı bir yerde yani halvette kalıp yâr ile görüş demekle çileye işaret etmektedir.

Gel ey dervîş Şâkir âsitân-ı şeyhe koy başın

Kuds bâğında eyle murg-ı cânâ âşiyân peydâ (g. 14/7)

Şair, dervîş olarak addettiği kendisine bir şeyhin eşiğine başını koyup kutsal bağda can kuşuna yuva yap demekle, tasavvuf yolunun bir şeyh gözetiminde yürünmesi gerektiğine işaret etmektedir.

Selâm ile kelâm ile görülmez bir iş ey 'âşık

Canâna cân u dil ver elde kıl bir armağân peydâ (g. 15/4)

Tasavvuf yolundaki âşık, ölmeden nefsini öldürdüğü takdirde ancak sevgiliye ulaşabilecektir. Zahiren yapılan zikir ve ibadetler aşk yolunda bir işe yaramayacaktır.

Bu ekl u şürble ten perverde olma sofi hayvân-veş

Eğer 'âşık isen kıl yâre lâyük cism u cân peydâ (g. 15/5)

Yiyip içme gibi insanın nefsi yani hayvanî yönünü besleyen fiiller yerine âşık, sevgiliye ulaşabilmek için ona canından geçip –ölmeden nefsi öldürüp- başka bir can peyda etmeli, böylece beka mertebesine ulaşmalıdır.

Tasavvuf yolunun en yüce makamı da kemâl derecesidir. Seyrini tamamlayan salık, insan-ı kâmil mertebesine ulaşır.

Gel oku hikmetü'l-'aynı gözünden

Bu remzi bilmeyenler kâmil olmaz (g. 129/4)

Burada hikmet nazarı olan, gönül gözünün açılmasıyla ancak hakikatlerin görülebileceğine işaret edilmektedir.

Bak ey Şâkir ki her 'âşık bu gün bir dağ başında

Geçip kevn ü mekândan eylediler lâ-mekân peydâ (g. 9/5)

Şair, kevn ve mekândan geçen her âşığın mekândan sıyrıldığını söylemekle fenafillah mertebesine telmih yapılmaktadır.

Geçmedi 'aşk-ı mecâziden gönül illâ ki hak

Şâkir'e 'aşk-ı hakikatden vere râh-ı sevâb (g. 30/7)

Şair, gönül mecazî aşktan geçsin de hakiki aşk yolunda sevap kazansın demekle beşerî aşkın hakiki aşka götürmekte ancak bir merhale olabileceğine işaret etmektedir.

Dünya Hayatının Geçiciliği ve Dünyaya Meyil Etmeme

Tasavvufi terminolojide dünya hayatı, hakiki hayatın üzerinde ancak bir perde gibidir. Onun süsüne, göz yanıltıcılığına aldanılmaması gerektiği özellikle bu ekol şairlerince sıklıkla zikredilen bir husustur. Dünya ve dünyaya ait olanlar hakikat yolunda ancak ayak bağıdır. Nefis zincirinden kurtulup masivadan geçen âşık, hakiki âlemde Mutlak Sevgiliye kavuşabilecektir. Bu âlem ve bu âleme ait olan aşk, fanidir.

Bende ol ‘aşka şehâ geç kandan al bâkî ‘ayş

Mülk ü mâlî hânûmânî kasr u evyânı unut (g. 54/3)

Şair; ey şah malı, mülkü, evi, barkı, köşkü, kasrı unutup ebedi hayatı al demekle dünyanın geçiciliğine telmihte bulunmaktadır.

Pîre-zen dehrin dilâ aldanma mekr-i âline

Tez olur zâ’il nukûş-ı şekl u simâsı ‘abes (g. 59/2)

Klasik şairlere göre dünya, birçok kocadan arta kalmış bir kocakarıdır. O, hileleriyle kandırıp kişiyi yoldan saptırır. Şair; ey gönül, kocakarı dünyanın büyük hilelerine aldanma onun anlamsız şekil ve simasının nakışları çabuk yok olur demekle fani dünyaya meyil edilmemesi gerektiğine işaret etmektedir.

Nasip ve Kader

Allah’ın ezelden ebede kadar olacak şeylerin zaman ve yerini, özellik ve nitelikleri gibi hususları ezelde bilip o şekilde sınırlandırıp takdir etmesi kaderdir. Kişinin bu yazgı doğrultusunda sahip oldukları ve olmadıkları da nasiptir.

Tâ ezelden kısmeti dūd-ı dil-efgân imiş

Bülbül-i şeydâya gül sünbül temennâsı ‘abes (g. 58/5)

Şair, çılgın bülbüle gül ve sümbül arzusu abes gelir zira onun kısmeti ta ezelden beri gönül feryadının gamı, tasasıymış demekle nasibin değişmediğine işaret etmektedir.

Hayr u şer takdîrin Hak’dan bilenler

Yâ hû mahlûkâta bühtânı neyler (g. 104/4)

Şair, hayır ve şer takdirini Hak’tan bilenler ya Hû yaratılanlara iftirayı neyler demekle hayrın da şerrin de nasip olduğuna işaret etmektedir.

Tedbîrim olabilmedi takdîre muvâfık

Nitdim ise etdim yine hükm-i kader oldu (g. 289/2)

Tedbirim takdire münasip olmadı, ne ettiysem de yine kaderde yazılan oldu. Yine burada da kaderin hükmünün karşısında durulamayacağı, nasibin değiştirilemeyeceği söylenmektedir.

Şâkir’im “nahnü kasemnâ”da nasibim bu imiş

Bu kara yazılı başımın belâsıdır gönül (k. 12/39)

Nahnü Kasemnâ;¹ Allah'ın kâinatı yaratmadan önce her kulun kısmetini belirlemiş olduğu ve kimsenin rızkının kimseye gitmeyeceği manasında kullanılmaktadır. Şair, nahnü kesemnâ'da nasibim buymuş gönül, benim kara yazgılı başımın belasıdır demekle takdirin ezelden belli olduğu yönündeki inancı işaret etmektedir.

Kibrin Zararları

Kibir, kişinin kendini üstün görmesi ve bu duyguyla başkalarına aşağılayıcı davranışlarda bulunmasıdır.

Mey-i mahbûb temâşâsını eyler çeşm-i 'âşıklar

Görünmez sûfi-i hod-bîne pinhândır mey-i mahbûb (g. 29/3)

Âşıkların gözü sevgilinin meyini seyrederek. Sevgilinin mey, kibirli sofu için gizlidir ona görünmez. Kibre kapılan kişi sevgilinin şarabından mahrum kalacak denmekle, kibrin tasavvuf yolunda kişinin ayağına bağ olduğuna işaret edilmektedir.

İlim ve İrfan Sahibi Olmak

İlim, klasik sözlüklerde "bir şeyi gerçek yönüyle kavramak, gerçeğe örtüşen kesin inanç, bir nesnenin şeklinin zihinde oluşması, nesneyi olduğu gibi bilmek, nesnedeki gizliliğin ortadan kalkması, tümel ve tikellerin kavranmasını sağlayan bir sıfat" gibi şekillerde tarif edilmektedir. İlmin manası, önemi ve işlevi hadislerde de vurgulanmıştır. Her şeyden önce İslâm ümmetinin benimsediği değerler sisteminin devamlılığı ilme bağlı olduğu için Hz. Peygamber ilmi yüceltip ilme teşvik etmiştir (Kutluer, 2000, s. 109).

'Ârifisen ehl-i 'irfân cümle yârındır senin

Uymağıl nâdâna kîl u kâl da'vâsı 'abes (g. 59/4)

Şair, irfan ehli arasında arif olunup cahile uyulmaması gerektiğini söylemekle ilim ve irfanın kültürdeki değerine işaret etmektedir.

Dâr-ı cehl iken okutdun ders-i hikmet 'âleme

Buldu kâlâ-yı 'amel bâzâr-ı 'ilminde revâc (g. 63/4)

Yine burada da amel kumaşının ancak ilim pazarında revaç bulabileceği söylenerek iyi amel işlemenin ilim ve irfandan geçtiğine işaret edilmektedir.

Gönül âdâb u erkânıyla 'aşka uymuş uydurmuş

Yakîn-i 'ilm u 'irfânıyla 'aşka uymuş uydurmuş (g. 144/1)

Yakîn, herhangi bir delile bağlı olmadan yalnızca iman kuvvetiyle müşahede ederek bilmektir. Hakikate giden yol ancak aşkla yürünebildiğinden şair, ilmin de irfanın da bu aşka uydurulması gerektiği hususuna işaret etmektedir.

Cehalet

İlmin karşıtı olan cehalet, kaçınılan bir durumdur. Klasik şiirde umumiyetle hakikatleri göremeyen zahit ve rakip tipine isnat edilen bir haslettir.

Dehr bâzârında kâlâ-yı cehl bulmuş revâc

¹ Rabbinin rahmetini onlar mı taksim ediyorlar? Onların dünya hayatındaki geçimlerini aralarında Biz taksim ettik (Zuhuf 43/32).

Câhilin gerdûn-ı dúnun tâli'-i meymunu var (g. 117/3)

Dünya pazarında cehalet kumaşı revaç bulmuş, cahilin alçak felekte kutlu talihi var diyen şair, cehaletin yayılmasından dolayı rahatsızlığını dile getirip aynı zamanda sosyal eleştiri de yapmaktadır.

Firâk u vasl bilmez dūzah u cennet bilir zâhid

Cihân 'allâme-i dehrde tılsımât-ı cehâletdir (g. 120/3)

Zahit ham sofu olduğundan perdeyi aralayıp hakikatleri göremez, bu yönüyle o ayrılığı ve kavuşmayı bilmez ancak cennet ve cehennemi bilir. Cihan da böylece cahilleri kandıran dünya ilmindeki cehalet tılsımlarıdır diyen şair, yine cehaletin kişinin aklını bulandırdığına işaret etmektedir.

Kıl ledün 'ilmin ta'allüm mekteb-i 'irfâna

Başka 'ilm öğren özün eyle cehâletden halâs (g. 151/3)

Şair, irfan mektebinde ilahî sırlara ait ilmî öğren, başka ilimler de öğrenip kendini cehaletten kurtar demekle ilmin faydalı, cehaletin ise zararlı oluşuna işaret etmektedir.

Münkir Olmanın Zararları

İnkâr; kabul etmemek, reddetmek, hoş görmemek manasına gelmekte, bu tavrı sergileyen kişiye de münkir denilmektedir. İnsanı küfre ve kâfirliğe dahi götürebilecek bu durumun zararları tarih boyunca edebî eserde kendisine yer bulmuştur.

Bihamdillah Şâkir münkir-i 'aşkdan beriyim ben

Ona küfr ü gümân peydâ bana nûr-ı îmân peydâ (g. 4/7)

Bihamdillah Şâkir, aşkı inkâr edenlerden beriyim ben, o (inkârcıya) küfür ve şüphe, bana ise nur ve iman hâsıl olur demekle, inkârdan kaçınıp iman edilmesi gerektiğine işaret etmektedir.

Kırlarlar bezm-i 'aşkda 'aşk hikâyâtını 'âşıklar

Gel ey münkir î mânâ bundan a'lâ olmaz istişhâd (g. 92/2)

Şair, âşıklar aşk meclisinde aşk hikâyelerini söylerler, ey münkir imana gel, bundan âlâ şahit olmaz diyerek inkârcıyı imana davet etmektedir.

Münkir-i 'aşk nidiğın fehmeylemez şîrîn telh

Nefy-i 'aşk edip yine der yokdur î mândan lezîz (g. 99/3)

Yine burada da aşk inkârcısı acı tatlı ne ettiğini anlamaz, aşkı inkâr edip yine imandan daha tatlısı yoktur der, sözleriyle inkârcılığın zararlarına işaret edilmektedir.

Şükür

Kişinin içinde bulunduğu hâlden ve sahip olduğu nimetlerden dolayı şükredip Allah'a minnetini bildirmesi olan şükür de İslâmî kültürün yücelttiği faziletlerdendir. Ayıntâblı Şâkir yer yer hüsn ü tahallüs de yaparak divanında şükre geniş bir yer vermiştir.

Müdâmı şâkirem Şâkir efendim bâb-ı lutfunda

Ne gam gelse bana senden belâ ezâ cefâ cânâ (g. 20/5)

Ey sevgili, bana senden ne gam, bela, eziyet ve cefa gelirse de efendim ben lütfunun kapısında devamlı şükreden Şâkir'im.

Gönül gel oku Bismillâh kıl vird-i zebân peydâ

Hudâ'nın hamd u şükrün eyle dilde her zamân peydâ (g. 14/1)

Gönül gel bismillah de dilde duaları açığa çıkar. Her zaman (böylelikle) Allah'a hamd ve şükür dilde ortaya çıkar.

Cân-ı cânândan nişândır ten hemen fâriğim

Şükür Şâkir eylemişem şirk u tuğyândan vedâ' (g. 168/7)

Cananın canından nişan olan bu tenden vazgeçmişim. Şâkir, şükür ki şirk ve taşkınlığa veda etmişim.

Felekten Şikâyet

Türk kozmik inanışına göre dokuz kat gök/felek vardır. Bu felekler hareketleriyle insan talihine tesir etmektedir. Kutadgu Bilig'de "felek yâr oldu" demekle kişinin talihli olduğuna ya da "felek yâr olmadı" ile bunun tam tersi duruma delalet edilmektedir (Ögel, 2010, s. 155). Bu inanışla ilintili olarak klasik şairler, başta sevgiliden ayrı düşmek olmak üzere başlarına gelen her şeyden feleği suçlarlar. Felek, dönüşüyle kişiye cevr ve cefa etmektedir.

Ey felek aldın Hüseyin'im bir pula sattın beni

Eşk-i çeşmim akıdıp gam bahrine katdın beni

Bir leb-i şîrin firâkı ile acıtdın beni

Kıl hazer ey seng-i dil-i çerh yeter incitdin beni

.... (m. 4/6)

Şâkir de müseddes formunda yazdığı mersiyesinde kendisini hâlden hâle düşüren felekten şikâyet etmektedir.

Ey felek mesdûd kıldın bâb-ı maksûdum benim

Ey felek yakdın yine bu kalb-i mes'ûdum benim

Ey felek beyhûde kıldın bûd u nâ-bûdum benim

Ey felek kıldın dilimde vird-i mevrûdum benim

.... (m. 9/1)

Ey felek, benim maksadımın kapısını kapattın; ey felek, benim mutlu kalbimi yine yaktın; ey felek, varlığımı ve yokluğumu faydasız kıldın; ey felek, benim dilime ulaşmayı doladın diyen şair burada da yukarıdaki benttekine benzer bir söylemle feleğin döneklüğünden yakınmaktadır.

Sad hezârân sad hezârân yine âh u enîn

Felek-i keç-rev elinden ki işi fitne-i kîn (th. 21/1)

Şair, işi fitne ve kin olan gidişatı kötü feleğin elinden yüzbinlerce kere ah demekle yine felekten şikâyet etmektedir.

Târ u mâr etti vücûdum kal'asın zâlîm felek

Merhametsiz amân dedikçe insâf etmedi (g. 281/2)

Zalim felek, vücudumun kalesini perişan eyledi, merhametsizden imdat diledikçe insafa gelmedi.

Genel Ahlakî Değerler

Kanaat sahibi olmak hem İslâmî inanışta hem de toplumsal hayatta hoş görülen hasletlerdendir. Bu yönüyle kişinin elindekiyle yetinip nasibine razı olması olan kanaat da yine klasik şairin yücelttiği faziletlerdendir.

Kanâ‘at kûşesinde eyle hoş-hâliyle ahvâlim

Şerâdan def kıl hâsidlerin rûyın sevâd eyle (k. 1/11)

Şair, kanaat köşesinde ahvalimi hoş hâl eyleyip şerleri def et demekle kanaat sahibi olunması gerektiğini salık vermektedir.

Ümmet için mağfiret etdi recâ verdi Hudâ

Şükr edip olmadı muhtâc hergizin sekkâra ‘aşk (k. 4/14)

Şair, Allah ümmeti bağışlayıp onlara ferahlık verdi ve aşk, şükredip hiçbir vakit cehennem ateşine ihtiyaç duymadı demekle yine şükrün faziletine gönderme yapmaktadır.

Gönül gel oku Bismillâh kıl vird-i zebân peydâ

Hudâ’nın hamd u şükrün eyle dilde her zamân peydâ (g. 14/1)

Şair gönül, bismillah diyerek dilde duaları açığa çıkar ve Allah’a hamd ile şükrünü her an ortaya çıkar demekle yine hamedip, kanaat sahibi olunması gerektiğini söylemektedir.

Kıskançlık da yine genel ahlak prensiplerindedir. Haset, İblis’i yoldan saptıran, Kâbil’e kardeşi Hâbil’i öldürten şeytanî bir haslettir. Bu sebeple hem dinde hem de sosyal hayatta hasutluğa ve hasut kimseye hoş bakılmamaktadır.

Ne mâr imiş hasûdum mûr-ı za‘f etdi beni zehri

Nolur hâlî o mûrun olsa yanında yılan peydâ (g. 12/2)

Şair, kendisini kıskanan kişiyi yılana teşbih edip, zehrinin kendisini perişan ettiğini söylemekle kıskançlığın bu şeytanî yönüne gönderme yapmaktadır.

Gel uyma hâsidanın hîle-i mekr-i füsûnuna

Onu hande beni zâr etme benden geçme ondan geç (g. 68/3)

Şair yine burada da gel hasutların hile, aldatma ve büyülerine uyma diyerek kıskançlığın da büyü kadar kötü ve günah olduğuna işaret etmektedir.

Ehl-i diller nağme-hânlar bâğ-ı ‘aşkda dem sürer

Hâsidin olmaz dil u cânı kasâvetden halâs (g. 154/2)

Şair, kıskanç kişinin canı ve gönlü kederden kurtulamaz demekle kanaat etmeyip hep başkalarında olanı kıskanan kişinin kederden kurtulamayacağına işaret etmektedir.

Sosyal Eleştiri

Klasik şiire özellikle hicviyelerle giren sosyal hayat eleştirisi, hikemî tarzı benimseyen şairlerde daha da ön plana çıkmıştır. Hem şiirin hamisi olan devletin güç kaybetmesi hem de bunun getirdiği sosyal hayattaki çözülme ve yozlaşmalar şairi muhatabını uyarmak yoluna itmiştir.

Bugün rûy-ı zemînde bir beşâret kalmamış gitmiş

Fenâ devrânda râh-ı istikâmet kalmamış gitmiş

Kıyâmet kopmasına bir ‘alâmet kalmamış gitmiş
Sipîhr-i çarhda bir sa‘d-ı sâ‘at kalmamış gitmiş
Bozulmuş mesned-i devr-i sa‘âdet kalmamış gitmiş (t. 5/1)

Şair, bugün yeryüzünde bir sevinç kalmamış, kötü devranda doğru yol kalmamış, gerçekleşmemiş kıyamet alameti kalmamış, gökyüzünde bir kutlu saat kalmamış, saadet devrinin makamı bozulmuş bir şey kalmamış, gitmiş diyerek zaman ve sosyal hayattaki bozulmalardan yakınmaktadır.

Vefâlu dilberân gitmiş hemân cevr u cefâ kalmış
Hakîkî ‘âşıkân gitmiş mecâzî iştihâ kalmış (g. 146/1)

Şair; vefalı güzeller, hakiki âşıklar gitmiş, geriye cevr ve cefa ve mecâzî arzular kalmış demekle yine kötü gidişattan yakınmaktadır.

Nola gelse musibetler belâlar ‘âleme Şâkir
Nüfûs-ı pâklar gitmiş kamu ehl-i hevâ kalmış (g. 146/7)

Şair, âleme musibet ve belaların yağmasını, temiz ruhlu olanların gidip heves ehli kimselerin kalmasına bağlamakla yine sosyal hayat eleştirisi yapmaktadır.

Atasözü ve Deyimler

Zengin dil varlığının büyük bir bölümünü oluşturan atasözü ve deyimlere ilk edebî metinlerden bu yana sıklıkla rastlanmaktadır. Oranı şairden şaire değişiklik arz etse de klasik şiirde atasözü ve deyimleri kullanma geleneği ayrı bir öneme haizdir. Klasik şairlerin atasözü ve deyimleri yoğun olarak kullanmaya başladığı dönem XV. yüzyıldır. Bu geleneğin en büyük temsilcisi Necâtî Bey’dir. Şiire yerel söyleyişler yerleştirme sonraki yüzyıllarda da artarak devam etmiştir. Nitekim XV. ve XIX. yüzyıl arasında yaşamış birçok klasik şair, atasözü ve deyimlerden istifade etmiştir (Kaya, 2011, s. 14). Atasözleri, öğüt verici kalıplaşmış ifadelerdir. Geçmişe dair tecrübelerle dayanan atasözü ve deyimler de yine hikmetli şiirde müracaat edilen hususlardandır. Bu yönüyle Ayıntâblı Şâkir Divanı’nda da birçok deyim ve atasözüne rastlanmaktadır.

Ney-âsâ nâleler kıl sükker-i sitândan şeker-rîz ol
İçemez şîr-i mâder kılmasa sıbyân figân peydâ (g. 15/3)

Burada bugün hâlâ yaygın olarak kullanılan “ağlamayan çocuğa meme yok” atasözü kullanılmıştır.

Nasîbin şîr-i mâderdir olurmuş tıfl-ı giryeyle
Der ahvâlîmi dil göz ağlar olmaz şefkate bâ‘is (g. 56/6)

Şair ağlayan çocuğun nasibi anne sütü olurmuş, (bu sebeple) dil ahvalimi söyler, göz ağlar (yine de) şefkate sebep olmaz demekle yine yukarıdaki gibi “ağlamayan çocuğa meme yok” atasözünü kullanmıştır.

Ben mezra‘-ı cândan biçirim kendim ekip gam
Meşhûr bu kim ekdiğini eller biçer oldu (g. 290/3)

Burada da herkes ektiğini biçer atasözüne benzeyen ancak farklı bir mana ihtiva eden “ektiğini eller biçer” atasözü kullanılmıştır. Beytin bütününe bakıldığında şairin herkes ektiğini biçer manasıyla kullanmış olduğu görülecektir.

Yolunda cân veren ‘uşşâkını dür etme hatırdan

Ki derler zikr-i mevtâ etmek olur rahmete bâ‘is (g. 57/3)

Şair, kendisini aşk yolunda can veren bir âşığa teşbih ederken sevgilisinden kendisinden uzaklaşmamasını dilemektedir. Bunu söylerken de “ölüyü anmak sevaptır” atasözünü kullanmaktadır.

Budur darb-ı mesel kelb-i ‘akûra bâl yâl olmaz

Sana da‘vâ-yı ‘aşk etmek bana bühtân yâ Mahmûd (k. 3/10)

Darb-ı mesel budur ki kudurmuş köpeğe bal yiyecek olmaz. Ey Mahmud, senin için aşk davası gütmek bana iftiradır. Burada “kudurmuş köpeğe bal yiyecek olmaz” atasözünü kullanılmıştır.

Bu lülü-yi sirişk olmaz hep ey merdüm-i dîde

Zihî dildâre sarf et cevherin kadrin bilir sarrâf (g. 176/3)

Şair ey göz bebeği, bu gözyaşı incisi hep olmaz, ne iyi onu sevgiliye sarf et zira cevherin kıymetini ancak sarrafı bilir demekle “cevheri sarrafı bilir” atasözünü kullanmıştır.

El uzattım zülfüne zincîr taktım yenime

Kendi eliyle etdigün âdem bulurmuş lâ-muhâl (g. 217/2)

Şair, saçlarına el uzattım kollarıma zincir taktım, insanın kendi eliyle ettiğini mutlaka bulur demekle “kendi eden kendi bulur” atasözünü kullanmıştır.

Mesel derler ki bir deste gül ile gönül alınır

Meded tut destim al gönlüm gönül şehri virân ey gül (tr. 12/19)

Meselesi vardır, derler ki bir deste gül ile gönül alınır. Ey gül, sen de medet eyle elimi tutup viran olmuş olan gönül şehrimi al demekle “bir deste gül ile gönül alınır” atasözünü kullanmıştır.

Bir kılı kırk yarsa ‘âkıl yine hayrânın senin

Hâl u hattın vasfın edemez beyim kıyl u kâl (g. 218/3)

Şair, akıl kılı kırk yarsa da yine senin hayranındır. Beyim, ben ve ayva tüylerinin övgüsünü yapmaya söz yetmez demekle “kılı kırk yarmak” deyimini kullanmıştır.

Gûşuna mengûşe eyle pîr-i ‘aşkın pendini

Özge pendî gûşuna alsan olursun gûş-mâl (g. 218/5)

Burada şair, aşk pirinin nasihatini kulağına küpe eyle, başka nasihati kulağına alırsan kulağı bükülen, ikaz edilen olursun demekle hem “kulağına küpe yapmak” hem de “kulak bükme” deyimlerini kullanmıştır.

Hoş âmedler kılar ‘âşıklar istikbâle gelmişler

Sürerler rûy din-i makdemine dilberân ey gül (k. 18/2)

Şair, sevgililer dinin gelişine yüz sürerler demekle bir isteğin yerine getirilmesi için birisine çok yalvarmaktan kinaye olan “yüz sürmek” deyimini kullanmıştır.

Varıb her bir gülâbın çehresine dökme gülâbın

Bu hâkime ver âb-ı rûyü bekle âsitân ey gül (k. 18/27)

Ey gül, bu toprağıma yüzşuyu verip eşikte bekle, her bir gül suyunun yüzüne varıp gül suyu dökme. Şair, gülün toprağına yüzşuyu vermesini istediğı beyitte, kıymeti yüce olanın hürmetine manasına gelen “yüzşuyu” deyimini kullanmıştır.

Ey nâme yüz sür var ravza-i şeyhi kıl ziyâret

‘Arz et niyâzım kal onda nice ezmân çendi (tr. 10/19)

Şair, ey mektup şeyhin bahçesini ziyaret edip (dergâhına) yüz sür, orada bir zaman kalıp niyazımı arz et derken “yüz sürmek” deyimini kullanmıştır.

Âyine-i sâf idi gönül pür keder oldu

Bilmem ne nefes uğradı ne bed nazar oldu (g. 289/1)

Halk arasındaki yaygın inanışlardan olan göz değmesiyle ilgili birçok deyim teşekkül etmiştir. Burada da bu deyimlerden hem “nazar değmek” hem de “kötü nefese uğramak” deyimleri kullanılmıştır.

Budur ol şûrîde deryâ katresi sâfi değil

Âb-ı hayvânından el yur pâk-i damân isteyen (g. 235/4)

Burada da şair “âb-ı hayvânından el yur” demekle bir işten ilgi ve alakasını kesmek manasındaki “el yıkamak” deyimini kullanmıştır.

Kara bahtınla Şâkir şâkir ol sen kal bu sevdâda

Küşâde tâli‘iyle rûy-ı bahtı onun ağ olsun (g. 241/5)

Yine burada da hatasız, suçsuz manasına gelen “yüzü ak olmak” deymi ve kaderi kötü olan, şansı yaver gitmeyen manasına gelen “kara bahtlı” deyimleri kullanılmıştır.

Girîbân çâk-ı ‘uşşâkın tutupdur dâmanın cânâ

Rakîbi katl edip ahabbın al düşmânın ağzından (g. 242/2)

Burada da dedikodusu yapılmak manasına gelen “ağzına/diline düşmek” deyiminin zıddı olarak “ağzından almak” deymi kullanılmıştır.

Halk İnanışları

Halkın muhayyilesinde asırlar boyunca var olan, genellikle kökeni mitik ritlere dayanan inanışlar hem halkın yaşayışında pratik bilgiler olarak hem de sanat eserlerinde geniş yer tutmuştur. Halkın geçmiş tecrübelerine dayanan uygulama ve inanışlar da yine hikmetli sayılmıştır.

Sakin kim bakma ‘uşşâk-ı şikeste-dillere cânâ

Bu virânlarda şâyed olur o genc-i nihân peydâ (g. 11/3)

Halk inanışlarına göre virane olan yerlerde hazineler gömülüdür. Burada da şair, viranelerde gizli olan hazinelerin açığa çıktığını söylemekle bu inanışa telmihte bulunmaktadır.

Nakkâş san‘atından nakış al nakşını bozma

Ki cevheri gencînesin aç mâre dolaşma (g. 265/3)

Yine bu inanışla ilintili olduğu düşünülen bir diğer inanış da yılan yahut ejderhaların hazine koruyuculuğudur.

Yâ Resûlallah kıldım nâmını ser-tâc-ı nazm

Şâkir'im kıldım tefe'ül olmadı fâlîm galat (g. 161/5)

Kutsal kitap, risale ya da ünlü bir yazar yahut şairin kitabından fal bakma geleneği olan tefe'ül da klasik şairin yoğun olarak müracaat ettiği halk inanışlarındanır.

Ki bilmezdim ham eden kaddimi kankı elif kaddir

Tefe'ül eyledim mushaf yüzün bir kaşı yay geldi (g. 292/4)

Yine burada da sevgilinin Mushaf'a teşbih edilen yüzünden tefe'ül bakan âşığın, bükülen boyunu falında yay çıkmış olmasına bağlaması bu yöndeki inanışların yaygınlığına işaret etmektedir.

Ey şeref burcunda mâhım çıkdı âhım göklere

Ben sezâ görmem sana bu zulmü eşrâf etmedi (g. 282/4)

Eskiler her insanın bir yıldızı olduğuna, nasıl ki her yıldız kendi şeref burcundayken güçleniyorsa insanların yıldızlarının da ait oldukları burca girince güçlenerek ait olduğu kimseyi güçlendirdiğine inanıyordu (Şentürk, 2017, s. 307). Şair şeref burcundaki aya teşbih ettiği sevgilisinin ettiği cevr ve cefaların, sevgilisi mukabilinde büyük olduğunu söyleyerek bu yöndeki inanışa gönderme yapmaktadır.

Yıldızım burc-ı belâdan 'azm-ı etrâf etmedi

Bir sa'âdet matla'ın ihsân-ı irdâf etmedi (g. 282/1)

Yine burada da yukarıdaki beyitte olduğu gibi yıldızlarla insan talihi arasındaki bağa gönderme yapılmaktadır.

Hümâlar râhına servî-veş ey Şâkir var ol kâ'im

Muradın mürgi başına konar vallahi billahi (g. 284/5)

Hüma; Farsçada devlet kuşu, saadet ve kutluluk manalarına gelmektedir. İnanışa göre eskiden bir hükümdar ölünce halk bir meydanda toplanır, hüma kuşunun gölgesi kimin başına düşerse ya da bu talih kuşu kimin başına konarsa o kişi hükümdar seçilmiş (Batislam, 2002, s. 187). Bu çok bilindik bir masal motifidir. Burada da şair hem Hüma hem de muradın kuşu sözleriyle bu kadim inanışa gönderme yapmaktadır.

Âkdı sade-i sîneme Şâkir bu sirişkim

Bârân-ı nisân gibi dürr-i güher oldu (g. 286/5)

İnanışa göre nisan yağmuru denizde istiridyeye düşse inci, karada yılanın ağzına düşse zehir olurmuş. Böylece bereketle bir anılan nisan yağmurunun tek bir damlası dahi zayi olmazmış. Şair de nisan yağmuru inci ve mücevher oldu demekle bu inanışa gönderme yapmaktadır.

Âyine-i sâf idi gönül pür keder oldu

Bilmem ne nefes uğradı ne bed nazar oldu (g. 289/1)

Burada şair, saf olan gönül aynasının kederle dolmasını nefese, nazara bağlamakla halk arasındaki yaygın bir diğer inanış olan göz değmesine gönderme yapmaktadır.

Sonuç

XIX yüzyıl şairlerinden olan Ayıntâblı Şâkir, klasik şiirin son döneminde yetişmiş olan diğer birçok şair gibi şiirlerini sanattan ziyade fikrî zemine oturtmuştur. Yazdığı methiyelerde kişinin sahip olması gereken erdemleri anlatırken, özellikle Kerbela hadisesi için yazdığı içli

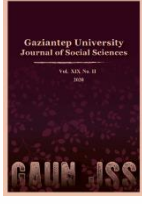
manzumelerinde kişiyi dinden dahi çıkarabilecek kadar kötü hasletleri de uzun uzun sıralamaktan geri durmamıştır. Divan boyunca adeta bir iyi ve kötü tablosu çizen şairin Divan'ı griye yer bırakmayacak kadar keskin renklerle boyanmıştır.

Bu bağlamıyla Şâkir Divanı'nda hikemî tarzda yazılmış birçok manzume yer almaktadır. Anlatım genel itibariyle kısa ve öz, sayılabilecek niteliktedir. Şair; anlatımı akıcı ve anlaşılır kılmak gayesiyle yer yer atasözlerine, deyimlere, halk inanışları gibi mahallî söyleyişlere de yer vermiştir. Üslubundaki bu sade ve açıklık yaşadığı çağ ve coğrafyayla ilişkili olsa gerektir. Nitekim tasavvufi terminolojiyi yoğun olarak kullanmış olduğu kasidelerinde dahi anlatım sade ve yalındır. Bunun yanı sıra anlatımın açık ve anlaşılır olması, maksadının muhatabını uyurup eğitmek olduğu hikemî üslubun da genel bir özelliğidir.

Çalışma alanının darlığı sebebiyle divandaki bütün hikemî unsurlar işlenememiştir. Hikemî ekolün belli başlı konularından seçilmiş olan başlıklara birkaç beyit örnek verilerek aydınlatılmaya çalışılmıştır. Sonuç olarak Ayıntâblı Şâkir'in Nâbî tarzı redifler seçerek anlatmak istediklerini onun çizmiş olduğu tablolara benzer tablolarla ifade ettiği ve manzumelerindeki hikmetli söyleyişlerle Nâbî ekolü takipçilerinden olduğu söylenebilir.

Kaynakça

- Açar, Z. (2023). *Ayıntâblı Muhammed Şâkir enîsü'l -uşşâk (İnceleme-Nesre Çeviri-Dizin)*. Gaziantep: Gazikültür Yayınları.
- Batıslam, D. (2002). Divan şiirinin mitolojik kuşları: Hümâ, Anka ve Simurg. *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S. 7, 185-208.
- Cebecioglu, E. (2014). *Tasavvuf terimleri ve deyimleri sözlüğü*, Ankara: Otto Yayınları.
- Kahramanoğlu, K. (2015). *Modernliğin gölgesinde Divan Şiiri*, Konya: Palet Yayınları.
- Kara, M. (1998). Hikmet-Tasavvuf, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.17, 518-519.
- Kaya, A. B. (2011). Atasözleri ve deyimlerin Dîvân şiirinde kullanımı ile dîvânların bu söz varlıklarımız bakımından önemi, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, İstanbul. S. 6, 11-54.
- Kutluer, İ. (1998). Hikmet. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 17, 503-511.
- Kutluer, İ. (2000). İlim. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 22, 109-114.
- Mengi, M. (1991). *Divan şiirinde hikemî tarzın büyük temsilcisi Nâbî*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Mengi, M. (2010). *Eski Türk edebiyatı tarihi edebiyat tarihi-metinler*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Nâbî. (2019). *Hayriyye*. (Kaplan, M. haz.). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Nâbî. (2020). *Nâbî Dîvânı I-II*. (Bilkan, A. F. haz.). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Ögel, B. (2010). *Türk mitolojisi (Kaynakları ve açıklamaları ile destanlar) I-II*, Ankara: TTK. Basımevi.
- Pala, İ. (2002). Kün. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 26, 552-553.
- Şentürk, A. A. (2017), *Osmanlı şiiri kılavuzu II*. İstanbul: Osedam.
- Uludağ, S. (1994). Devir. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 9, 231-232.
- Zavotçu, G. (2006). *Divan edebiyatı kişiler -kişilikler sözlüğü*. Ankara: Aydın Kitabevi.

GAZIANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Derleme Makalesi • Review Article

Van Ağzı Deyimleri

Van Dialect Idioms

Hami AKMAN^{a*}

^a Dr., Van / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0001-8787-2319

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 23 Kasım 2023

Kabul tarihi: 29 Şubat 2024

Anahtar Kelimeler:

Deyim,
Türkçe,
Van ağzı.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: November 23, 2023

Accepted: February 29, 2024

Keywords:

Idioms,
Turkish,
Van dialect.

ÖZ

Deyim; genellikle en az iki kelimedenden oluşan, gerçek anlamından az ya da çok uzaklaşıp mecaz bir anlam kazanmış, anlatıma canlılık, renk ve heyecan katan kalıplaşmış söz dizileri olarak tanımlanabilir. Deyimin kalıplaşma özelliği, onun uzun süre değişmeden günümüze kadar ulaşmasını da beraberinde getirmiştir. Bu özelliği deyim, dil açısından ele alınıp incelenmesi noktasında çekici bir hâle getirmiştir. Türkçe ilk kullandığı dönemlerden itibaren zengin bir deyim varlığına sahip olmuştur. Bu zenginlik, Türkçenin sadece yazı dillerinde değil; aynı zamanda bu yazı dillerine mensup olan ağızlarında da kendisini göstermiştir. Ağızlarda kullanılan deyimler üzerine yapılan çalışmaların sayısı son zamanlarda artmıştır. Bu çalışmada da Van ağzındaki deyimler ele alınmıştır. Van ağzı Türkiye'deki ağız sınıflandırmalarında Doğu Grubu Ağızları arasında ele alınmaktadır. Söz konusu ağız özellikle deyim varlığındaki zenginliğiyle dikkat çekicidir. Bu deyimler, birçok kavramın ifadesinde rol oynamaktadır. Bu kavramlardan bazıları; fiziki özellikler, öfke, sinir, evlilik, yeme içme, yalan, iftira, nazlanma, hoşnutsuzluk, kaybetme, defolma, küfür, hakaret etme, özür ve af dileme, dile düşme, maruz kalma, tecrübe-tecrübesizlik, deneyim-deneyimsizlik, acelecilik, merak etme, oyun, zulüm, eziyet, kurtarma, kurtulma, emek, çaba, zorluk ya da mesele çıkarma, cesaret, ileri gitme, ısrar, inat, yarar, fayda, yemin, hayal/tasavvur etme, kötü bakış, rahatsızlık, hâkim olma, hava durumu, hak, Kur'an, yorgunluk, bitkinlik, çiş, işeme, ölüm, katletme, iyilik, komşuluk, cehalet, namaz, nazar, sınır, karşılık, mukabeledir. Bu makale bir ağız, dolayısıyla derleme çalışmasıdır. Derlemede görüşülen ve veriler toplanan kaynak kişilerin bilgileri çalışmanın sonunda listelenmiştir. Çalışmanın, ağızlar özelinde Türk diline katkı sağlaması umulmaktadır.

ABSTRACT

Idiom can be defined as a series of stereotyped words, usually consisting of at least two words, which are more or less distant from their literal meaning and have acquired a figurative meaning, adding vitality, colour and excitement to the expression. The stereotyping feature of the idiom has brought it to the present day without changing for a long time. This feature has made the idiom attractive to be handled and analysed in terms of language. Turkish has had a rich idiomatic wealth since its first use. This richness has manifested itself not only in the written languages of Turkish but also in the dialects belonging to these written languages. The number of studies on idioms used in dialects has increased recently. In this study, the idioms in Van dialect are discussed. Van dialect is considered among the Eastern Group Dialects in the dialect classifications in Turkey. The dialect in question is especially remarkable with its richness in idioms. These idioms play a role in the expression of many concepts. Some of these concepts are; physical characteristics, anger, anger, marriage, eating and drinking, lying, slander, coyness, discontent, losing, getting out, swearing, insulting, apologising and asking for forgiveness, falling into language, exposure, experience-inexperience, experience-inexperience, hastiness, curiosity, play, cruelty, torment, rescue, rescue, rescue, labour, effort, difficulty or trouble, courage, going forward, insistence, obstinacy, benefit, utility, benefit, oath, imagination/imagination, bad look, discomfort, dominance, weather, right, Qur'an, fatigue, exhaustion, urine, urination, death, slaughter, goodness, neighbourliness, ignorance, prayer, evil eye, border, response, response. This article is a dialectal and therefore a compilation study. The information of the source persons interviewed and data collected in the compilation is listed at the end of the study. It is hoped that the study will contribute to the Turkish language in particular dialects.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: hamiakman@gmail.com

EXTENDED ABSTRACT

Just as idioms contribute to the expression of a language; these are special expressions that reflect the history, lifestyle, traditions and various characteristics of the society of that language and give important clues in this regard. For example, the expression "Fear Allah" (be merciful, Allah will ask for an account, etc.) means that a society takes refuge in Allah as the final decision and judgement authority in the face of any problem that exceeds its own power and that it cannot solve, thus providing important data about culture and belief in terms of reflecting a belief and culture.

The fact that Turkish is a language rich in idioms is a feature known since its first written products. These idioms found a rich usage area in Old Uighur Turkish, Karakhanid Turkish, Harezm Turkish, Kipchak Turkish, Chagatai Turkish and Western Turkish. Today, the validity of these expressions is evident even when only the idioms in Turkey Turkish are analysed. The number of idioms identified in the Turkish Dictionary published by the Turkish Language Association is 11,209. Of course, when the expressions not included in the dictionary are taken into consideration, it is clear that this number may be higher. Turkish is remarkable not only for its written idioms but also for other idioms used in its dialects.

In this study, idioms compiled from Van dialect are discussed. It was deemed appropriate to give these idioms in the table. In the first column of the table, the idiom in Van dialect, in the second column the explanation of the idiom, in the third column the example, in the fourth column its equivalent in Turkish written language and in the fifth column the concept it expresses are given. When the idioms do not have exact equivalents in Turkey Turkish, this situation is indicated in the relevant tabs below with "?" sign in the relevant tabs below. In addition, in cases where idioms in the Van dialect cannot be found as idioms in the written language of Turkey Turkish, they are met with compound proverbs or compound words with the abbreviations "BF" and "BK". After the bibliography, the information of 16 informants, 8 of whom are women, is listed. The idiom examples are given in italics and in their original form, and then translated by us into today's Turkish written language. The analysis of the idioms collected from Van dialect is as follows. Idioms are groups of words used to express many things with few words. The words that make up idioms often get rid of their literal meaning and acquire a figurative meaning. The formal characteristic of idioms has enabled them to be used and changed in the language for a long time. Features such as ease of expression, adding colour, vitality and charm to the meaning are among the features that enable idioms to become widespread.

In the study, idioms in Van dialect are discussed. Turkish language reveals this richness both in written language and dialects. One of these dialects is Van dialect, which is the subject of this study. Van dialect is counted among the dialects of Ağrı, Artvin centre and Şavşat, Ardanuç and Yusufeli, Bingöl, Bitlis, Diyarbakır, Elazığ, Erzurum, Gümüşhane, Hakkâri, Kars, Mardin, Muş, Siirt, Tunceli, Urfa (except Birecik and Halfeti) as well as Eastern Group Dialects in the classification of Anatolian dialects. The main features of this group can be listed as vowel thickening due to the effect of backpalatal consonants, rounding of additional vowels, preservation of the backpalatal consonant ğ between two vowels and at the end of syllables, "k>h" change at the end of syllables and words. Although Van dialect is accepted as a Turkish dialect, it also contains many elements of Azerbaijani Turkish. Azerbaijani Turkish is spoken not only in Azerbaijan and Iran, but also in various regions of Anatolia, Turkestan and the Middle East by small communities. In Anatolia, especially Kars, Iğdır and Van Lake basin and some settlements in Eastern Anatolia are the places where Azerbaijani Turkish is effective. Van dialect has moved away from the features of Azerbaijani Turkish after the Turkish community living in Van, also known as Küresinli Turks, migrated from Iran to Van and approached Turkey Turkish. This convergence is becoming more evident day by day.

If we pay attention to these idioms, it is seen that they are generally composed of idioms that are not found in the written language of Turkey Turkish. These idioms, numbering 125, contain expressions of many concepts; trouble, sorrow, sadness, desolation, seclusion, hitting, beating, help, help, confusion, confusion, physical features, anger, anger, marriage, eating and drinking, lie, slander, cajoling, displeasure, loss, separation, swearing, insulting, apologising, apologising and forgiveness, disgrace, exposure, experience-inexperience, experience-inexperience, hurry, curiosity, play, cruelty, persecution, persecution, rescue, salvation, rescue, effort, endeavour, endeavour, difficulty, courage, courage, going forward, insistence, stubbornness, benefit, benefit, oath, dream, evillook, discomfort, domination, weather, reality, Qur'an, fatigue, exhaustion, urine, urine, death, murder, kindness, neighbourliness, ignorance, prayer, evileye, border, reaction, response, wedding, marriage, time, colour, value, value, ownership, work, morale, illness, discomfort, appetite, dream and sleep. In the study, it was observed that the idioms could be explained with the idioms in the written Turkish language; however, some expressions were expressed with compound idioms.

Giriş

Türkçenin en fazla yararlandığı anlatım olanaklarından birisi olan deyimler hakkında bugüne kadar genelde benzer ya da yakın ifadeler yer verilerek çok sayıda tanım yapılmıştır. Örneğin, TDK *Türkçe Sözlük*'te deyim bu şekilde tanımlanmıştır: “Genellikle gerçek anlamından az çok ayrı, kendine özgü bir anlam taşıyan kalıplaşmış söz öbeği, tabir” (2011, s. 651a). Talat Tekin de deyim hakkında bu tanımla benzerlik gösteren şu açıklamayı yapmıştır: “Deyimler, gerçek anlamlarından az çok ayrı birer anlamı olan, söze bir anlatım gücü ve kolaylığı sağlayan kelime öbekleridir” (2013, s. 11). Zeynep Korkmaz, *Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*'nde deyim hakkında şu ifadeler yer vermiştir: “Gerçek anlamından farklı bir anlam taşıyan ve çekici bir anlatım özelliğine sahip olan kelime ya da kelime grubu” (2017, s. 111). Deyim, Ahmet Topaloğlu'nun *Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü*'nde “Çekici bir anlatım özelliği taşıyan, genellikle asıl anlamından ayrı mecazi bir anlam belirten kalıplaşmış kelime öbeği” (2019, s. 48); Vecihe Hatiboğlu'nun *Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*'nde “Anlatım gücünü artırmak için, gerçek anlamı dışına kayan, bazı sözcükleri değişmediği halde bazıları değişip çekimlenebilen kalıplaşmış birden çok sözcük” (1978, s. 38); Mehmet Hengirmen *Dilbilgisi ve Dilbilim Terimleri Sözlüğü*'nde “Genellikle gerçek anlamının dışında kullanılan, anlatımı daha güzel ve etkili yapan, toplum tarafından ortak olarak benimsenen kalıplaşmış söz” (2009, s. 116) şekillerinde tanımlanmıştır. İsmail Parlatur, *Deyimler* kitabında “Deyimler kalıplaşmış sözlerdir. Bundan dolayı da, yöresel söyleyiş özellikleri dışında deyim oluşturulan sözlerin yeri pek değişmez” şeklinde deyim hakkında bilgi vermiştir (2010, s. V). Deyim hakkında bütün bu açıklamalardan anlaşılabilir, deyimlerin öncelikle gerçek anlamlarından az ya da çok sıyrıldıkları, kendine has anlatım olanakları olduğu, kalıplaşmış söz öbekleri oldukları ve anlatıma bir güç ve kolaylık kattığıdır. Bunlara ek olarak Türkçede *yarı yardımcı fiiller*le kurulan birleşik kelimeler de genelde deyim olarak değerlendirilmektedir. Ancak bu tarz birleşik kelimeler, Tahsin Banguoğlu ve Süer Eker gibi isimler tarafından isim + asıl yardımcı fiil şeklindeki birleşik fiil olarak ele alınmıştır. Bu durumun ortaya çıkmasında, deyimlerde bir durum, olay veya duyguyu etkili ve kalıcı bir şekilde anlatmak, muhatabı düşündürmek mecaz anlam kazanarak anlatılır ve isim unsuru asıl anlamını yitirip mecaz bir anlam kazanırken (*abayı yakmak, akla kararı seçmek, boş vermek, gözden düşmek* gibi), *isim + asıl yardımcı fiil* şeklindeki birleşik fiillerde ise birleşimi oluşturan kelimelerden isim unsurunun, tıpkı *kıl-, ol-, et-* asıl yardımcı fiilleriyle yapılmış birleşik fiillerde olduğu gibi fiilleştirilmesi ve gerçek anlamının korunması söz konusudur (*tatil yapmak, emir buyurmak, son bulmak, şifa bulmak* gibi). Bunlara ek olarak mastarlı deyimler (*karnı zil çalmak, gözden/gözümden/gözünden düşmek* gibi) iyelik eklerini alırken isim + asıl yardımcı fiil ile kurulan birleşik fiil yapılarında bu iyelik ekleri genelde kullanılmaz (*kavga çıkmak, şirk koşmak* gibi) (Alibekiroğlu, 2014, s. 1142-1144). Alibekiroğlu, isim + fiil / asıl fiil kalıbındaki birleşiklerde eğer gerçek anlam korunmuş, yani mecazlaşma söz konusu olmamışsa bunların *birleşik fiil* olduğunu, bu birleşiklerde kullanılan asıl fiillerinse *yarı yardımcı fiil* olarak ele alınması gerektiğini belirtmiştir (2014, s. 153).

Deyimler, bir dilin anlatımına katkı sağladığı gibi; o dilin mensubu bulunan topluluğun geçmişini, yaşam tarzını, gelenek ve çeşitli özelliklerini yansıtan ve bu hususta önemli ipuçları veren özel anlatımlardır (Aksan, 2014, s. 36). Mesela *Allah'tan kork* (insaf et, Allah hesabını sorar vs.) deyimini, bir toplumun; çözemediği, gücünü aşan herhangi bir mesele karşısında, son karar ve hüküm merci olarak Allah'a sığınmasını, dolayısıyla bir inancını, kültürünü yansıtmaları bakımından kültür ve inançla ilgili önemli veriler sunmaktadır.

Türkçe ilk kullanıldığı dönemden itibaren deyim bakımından zenginlik arz etmektedir. Bu zenginlik sadece yazı dillerinde değil, bu yazı dillerine mensup olan ağızlarda da görülmektedir. Türkiye Türkçesi bu zenginliği hem yazı dilinde hem de ağızlarında gözler önüne sermektedir. Bu ağızlardan birisi de çalışmaya konu edinen Van ağzıdır. Van ağzı; Ağrı,

Artvin merkez ile Şavşat, Ardanuç ve Yusufeli, Bingöl, Bitlis, Diyarbakır, Elazığ, Erzurum, Gümüşhane, Hakkâri, Kars, Mardin, Muş, Siirt, Tunceli, Urfa (Birecik ve Halfeti hariç) ağızları ile birlikte Anadolu ağızları sınıflandırılmasında, Doğu Grubu Ağızları arasında değerlendirilmektedir. Bu grubun belli başlı özelliklerinden bazıları; arka damak ünsüzlerinin etkisiyle meydana gelen ünlü kalınlaşmaları (*gelduh*, *evlenmah*, *içmeliyh* vs.), ek ünlülerde meydana gelen yuvarlaklaşmalar (*edersuz*, *çihdum* vs.), arka damak ünsüzü ğ'nın iki ünlü arasında ve hece sonunda korunması (*doğumliyim*, *doğri*, *oldığını* vs.) hece ve kelime sonunda "k>h" değişmesi (*töhdük*, *etmeh*, *bölüh* vs) şeklinde sıralanabilir (Karahana, 2022, ss. 1-67). Van ağızları her ne kadar Türkiye Türkçesi ağızları olarak değerlendirilse de içerisinde birçok Azerbaycan Türkçesi unsuru da barındırmaktadır. Azerbaycan Türkçesi sadece Azerbaycan ve İran'da değil; aynı zamanda Anadolu, Türkistan ve Ortadoğu'nun muhtelif sahalarındaki küçük topluluklarca da konuşulmaktadır. Anadolu'da özellikle Kars, Iğdır ve Van Gölü havzası ile Doğu Anadolu'nun bazı yerleşim yerleri Azerbaycan Türkçesinin etkili olduğu sahalardır (Bulak, 2016: 836). Van ağızları, Van'da yaşayan ve Küresinli Türkleri olarak da bilinen Türk topluluğunun İran'dan Van'a göç etmesiyle birlikte Azerbaycan Türkçesi özelliklerinden sıyrılıp Türkiye Türkçesine yaklaşmıştır. Bu yakınlaşma her geçen gün daha da belirginleşmektedir.

Türkiye Türkçesi ağızları üzerinde deyim çalışmalarından bazıları, Fatih Alkayış ve Mustafa Yılmaz'ın Adıyaman Ağızında Atasözleri ve Deyimler (2013), Süleyman Kaan Yalçın'ın Orta ve Doğu Karadeniz Ağızlarında Görülen Deyimler Üzerine Bir Değerlendirme (2008), Şahap Bulak'ın Van Küresin Ağızında Deyimler (2016), Ömer Güven'in Sivas İli Zara İlçesi Ağızlarında Kullanılan Deyimler Üzerine Bir İnceleme (2016), Muharrem Özden'in Bilecik Ağızında Görülen Deyimler Üzerine Bir İnceleme, Veysi Sevinçli'nin Kuzey Van Yöresi Ağızlarında Deyimler (Adilcevaz – Ahlat – Tatvan -Erciş) (2020), Ayşe Sır'ın Kütahya Merkez Ağızından Derlenen Deyimler İle İlgili Bir İnceleme (2021), Ömer Güven ve Asena Yalnız'ın Oğuzeli Ağızında Kullanılan Deyimler Üzerine Bir İnceleme (2022) adlı çalışmalarıdır. Bu çalışmada Şahap Bulak'ın adı geçen çalışmasında yer alan deyimlere de tesadüf edilmiştir. Ancak tekrar olmaması adına, Bulak'ın çalışmasında bulunanlar çalışmaya dâhil edilmemiştir.

Bu çalışmada Van ağızından derlenen deyimler ele alınmıştır. Bu deyimlerin tablo üzerinde verilmesi uygun görülmüştür. Tablonun ilk sütununda Van ağızındaki deyim, ikinci sütunda deyim açıklamasına, üçüncü sütunda örneğine, dördüncü sütunda Türkiye Türkçesi yazı dilindeki karşılığına, beşinci sütunda ise ifade etmiş olduğu kavrama yer verilmiştir. Deyimlerin Türkiye Türkçesinde tam karşılığı bulunmadığı zaman, bu durum ilgili tablo satırında "?" işareti ile gösterilmiştir. Ayrıca Van ağızındaki deyimlerin Türkiye Türkçesi yazı dilinde deyim olarak karşılığı bulunmadığı durumda, bunlar "BF" ve "BK" kısaltmalarıyla *birleşik fiil* ya da *birleşik kelimelerle* karşılanmıştır. Kaynakçadan sonra derleme yapılan 8'i kadın olmak üzere 16 kaynak kişinin bilgileri listelenmiştir. Deyimlerin örneği, eğik harflerle ve orijinal hâliyle verildikten sonra bunların günümüz Türkiye Türkçesi yazı diline aktarımı tarafımızca yapılmıştır. Van ağızında derlenen deyimlerin incelemesi aşağıdaki gibidir.

Tablo 1: Van Ağızında Kullanılan Deyimler

VA'daki Deyim	Açıklaması	Örneği	TT'deki Karşılığı	İfade Ettiği Kavram
adamı yah- (İnsanı yakmak)	Birisini kaba, incitici sözlerle üzme, gücendirmek	... yenge hoşdı birden adamı yahê; yiğer yiğer birden adamı yaher "...yenge hoştur; (ama) gizliden adamı yakar; (içinde) biriktirir de biriktirir aniden insanı yakar." (K: 16)	kalbini kırmak	Hüzün, dert, keder

adamnıñden çıñ- (İnsanlıktan çıkmak)	Toplum, insan içine girmeyip bunlardan uzak yaşamak; oldukça bakımsız olmak, kalmak, saç sakalı birbirine girmek, üst başı perişan halde olmak	<i>Oñkede gelip gétmésız daha adamnıñden çıñmısız</i> “O kadar gelip gitmiyorsunuz (ziyaretlerde bulunmuyorsunuz) artık insanlıktan çıkmışsınız.” (K: 3). <i>Tipine ba sen adamnıñden çıñıt</i> “Tipine bak sen, insanlıktan çıkmış!” (K: 1)	üstü başı dökülmek	Perişanlık, inziva
ağzının usdune koy- (Ağzının üstüne koymak)	Yüzüne yumruk atmak, yumrukla suratına vurmak üzere birisini dövmek	<i>Şeytan diyi bi tene koy ağzının usdine</i> “Şeytan diyor ki ağzının üstüne bir yumruk vur ki!” (K: 26)	yumruk atmak, yumruk indirmek	Vurma, dövme
Allah’ı çağır- (Allah’ı çağırarak)	Yardım etmesi için Allah’a yalvarmak, Allah’a el açmak	<i>Èle oturdım Allah’ımı çağırdım</i> “Öyle oturdum, Allah’ıma yalvardım.” (K: 1)	(Allah’a) el açmak	İmdat, yardım
anabalaye bahme- (Ana yavruya bakmama)	Çok karmaşık, huzursuz bir ortam oluşmak, kimsenin başkasını düşünecek hâli olmamak	<i>Èle bi zamanidè ana balaye bahmèdè</i> “Öyle bir zamandı ki anne çocuğuna bakmıyordu (onunla ilgilenmiyordu).” (K: 12)	ortalık karışmak	Karışıklık, hengâme
başnebi hal gel- / başne bişè / mi şè gel- (Başına bir hâl/şey gelmek)	Kötü, olumsuz bir durumla karşılaşmak, başı belaya girmek	<i>Eye onun başına bi hal gelmediyse men de bişè bilmèyem</i> “Eğer onun başına bir hâl gelmediyse ben de bir şey bilmiyorum!” (K: 6); <i>Başine bi şè gelmañ; yanı diyisen eceba bu nèrde kaldı başine bişè mi şè geldi</i> “Başına bir şey gelmek; yani diyorsun (ki) acaba bu (insan) nerede kaldı, acaba başına bir şey mi geldi?” (K: 1); <i>Başine bi şè gelmañ; yanı diyisen eceba bu nèrde kaldı başine bi şè mi şè geldi</i> “Başına bir şey gelmek; yani diyorsun (ki) acaba bu (insan) nerede kaldı, acaba başına bir şey mi geldi?” (K: 1)	başı belaya girmek	Bela, dert, sıkıntı
bıg bırañ- / koy- (Bıyık bırakmak)	Bıyıklarını kesmeyip uzamasına izin vermek	<i>Sen gèt ba bıg bırañıt nece güлмаñ olıt</i> “Sen git bak, (o) bıyık bırakmış nasıl (da) komik olmuş!” (K: 11); <i>Bıra bıg koysen aslında göcceyh olersen ha</i> “Biraz bıyık bıraksan aslında güzel (yakışıklı) olursun a!” (K: 4)	bıyık bırakmak	Fiziki özellik

birdeñ kağ oriye ~ oriye oti / eyağın eyridé düz koy diyeme- (Buradan kalk oraya otur/ ayağın eğridir düz bırak diyememek)	Fazla öfkeli, asabi birisine en ufak uyarıda dahi bulunamamak, hatasını söyleyememek	<i>Valla bızımkilere diyemésen birdeñ kağ oriye oti</i> “Valla bızımkilere (çocuklara); buradan kalk, oraya otur (dahi) diyemiyorsun” (K: 4); <i>Valla beyfendiye diyemésen eyağın eyridi düz koy</i> “Valla beyfendiye; ayağın eğridir, düz koy (bile) diyemiyorsun.” (K: 4)	barut kesilmek	Öfke, sinir
biyannığ ét- (Bir yanlık etmek)	Evlendirmek	<i>Éle ölmeden bu yétımı de biyannığ édeydım kêsşeydi!</i> “Öyle ölmeden önce şu çocuğu da evlendireydim keşke!” (K: 4)	baş göz etmek, başını bağlamak	Evlilik
boğazına bağ- (Boğazına bakmak)	Yemesine içmesine özen göstermek, iyi beslenmek, kendini aç bırakmamak	<i>Bira de boğazan bağ; ba nece olmısen</i> “Biraz da boğazına bak; bak nasıl olmuşsun.” (K:4)	boğazına dikkat etmek	Yeme içme
boynına at- (Boynuna atmak)	Yalan, iftira vs. birisine yüklemek, yapmadığı şeyi yaptı demek, birisi, bir şeyden haberi olmayan kimseye kendi suçunu yüklemek	<i>Boynına atmak; yani yalanı başkesine yüihlemağ</i> “Boynuna atmak; yani yalanı başkasına yüklemek.” (K: 3)	üzerine, üstüne atmak	Yalan, iftira
burun turun ét- (Burun turun etmek)	Hoşnut olmadığını, beğenmediğini, razı olmadığını nazlanarak ifade etmek:	<i>Burun turun étme, yani hoşına getmiyan şeyleri duyande üzünü eşgite, hoşına getme, hulkımı sallé, nazlené, bi yere getmeyih be diyiyih éle burun turın étdi bize?</i> “Burun turun etme, yani (birisi) hoşuna gitmeyen şeyler duyduğu zaman yüzünü ekşitiyor, hoşuna gitmiyor, morali bozuk oluyor, nazlanıyor, bir yere gitmiyor muyuz bize karşı yüzünü ekşitiyor demiyor muyuz?” (K: 9)	mırın kırın etmek	Nazlanma; hoşnutsuzluk

cehennem olupgêt- (Cehennem olup gitmek)	Def olup gitmek, ortalıktan kaybolmak, cehennemin dibine gitmek	<i>Bize gelmedi sankı men de ters yaddım cehennem olsun gêtsın!</i> “Bize uğramadı (da) sanki ben de meraktan uyuyamadım; cehennemin dibine gitsin!” (K: 3)	ortadan kaybolmak; cehennemin dibine gitmek	Kaybolma, def olma
cehennemin dibinece! (Cehenne-in dibine kadar!)	Birisine kızgınlık, öfke hâlinde “canı cehenneme, umurumda bile değil!” demek	<i>Vıy cehnemın dibinece küsesen</i> “Vay cehennemin dibine kadar küsesin (umurumda bile değil!)” (K: 3)	cehenneme kadar yolu var!	Defolma; umursamama
cınsı bozuğ (Cinsi bozuk)	Soyu bozuk, soysuz	<i>Ula be cınsı bozuğ, sen demedin me yarın oredeyem</i> “Ulan soysuz, e sen demedin mi ben yarın oradayım!” (K: 11)	sütü bozuk	Küfür, hakaret
dayağ / köteyh vur- (Dayak atmak)	Dayak atmak, dövmek	<i>Bu adam mene nêcedayağhvurêdê. Sen dayağvurmesen? Yoo!</i> “Bu adam bana nasıl (da) dayak atıyordu. Sen dayak atmış mısın? Yo!” (K: 14); <i>Dêdi se ge eve ba men sene nêceköteyhvurêyem</i> “Sen gel eve, bak ben sana nasıl kötek atacağım, dedi.” (K: 14)	dayak atmak	Vurma, kötek
demediğım koyme- (Demediğini bırakmamak)	Her türlü hakareti, kötü sözü çekinmeden, düşünmeden söylemek	<i>Gêçan gün bireye gelmişdê abê, diyi niye evin çatısını vurmemişiz; valla demediğım koymedi bize</i> “Geçen gün abi buraya gelmişti ‘neden evin çatısını vurmamışsınız diyor.’ Valla bize demediğini bırakmadı.” (K: 24)	ağızına geleni söylemek	Hakaret, küfür
demesi êyi ~ êyi deyıl! (Demesi iyi değil!)	Affedersiniz, af buyurunuz, özür dileyerek söze başlıyorum gibi anlamlarda kullanılan bir ifade	<i>Demesi êyi deyıl, yanı men burde güzel bi şe yapmışem, sen kusure bahme, yanniş anneme, afêdersen annemunde</i> “Demesi iyi değil, yani burada güzel bir şey yapmışım, sen kusura bakma, yanlış anlama, affedersin anlamında(dır).” (K: 9)	af buyurun, affınıza sığınarak!	Özür dileme, af dileme
dil usdinde uzun ol- (Dili üstünde uzun olmak)	Birilerinin diline düşmek, hakkında hoş olmayan söylentilere maruz kalmak	<i>Herhın dili usdımızde uzun olmiye</i> “El âlemin diline düşmeyelim.” (K: 3)	dile düşmek	Dile düşme, maruz kalma

düğün ~ düğün / hırdbogge at- (Düğüm atmak, düğümlemek)	Düğüm atmak, düğümlemek	<i>Torbeye hırdbogge aterler mesela, düğün atmağ işde</i> “Mesela torbanın ağzına düğüm atarlar; düğüm atmak işte.” (K: 2); <i>Torbeye hırdbogge aterler mesela, düğün atmağ işde</i> “Mesela torbanın ağzına düğüm atarlar; düğüm atmak işte.” (K: 2)	düğüm atmak	Düğümleme
dünya gör- / görme- (Dünya görmek/ görmek)	Dünya tecrübesi olmak / olmamak, görüp geçirmek / geçirmemek	<i>Adam dünya görüt, bizim kımın kırh tenesını cibinnen çiharar valla</i> “Adam dünya görmüş, bizim gibi kırk tanesini cebinden çıkarır valla!” (K: 4); <i>Diyesen hêş dünya görmiyütdile ya</i> “Sanki hiç dünya görmemişler a!” (K: 3)	gün görmüş	Tecrübe, deneyim; tecrübesizlik, deneyimsizlik
eceleye getir- (Aceleye getirmek)	Bir işi zamanın daralmasını göz önünde bulundurarak hızlıca ve özensizce yapmak, yerine getirmek	<i>Oğkede eceleye getirdim aha bêle oldı</i> “(İşi) o kadar aceleye getirdin (ki) işte (sonuç) böyle oldu.” (K: 12)	aceleye getirmek	Acelecilik
elini üzüne vêr- (Elini yüzüne vermek)	Merak ve üzüntü içinde kalmak	<i>Gêtdım bahdım elini üzüne vêrt, oturıt</i> “Gittim baktım merak içinde oturmuş.” (K: 1)	merakta kalmak	Merak, hüzn
el at- (El atmak)	Dama, satranç, okey vs. oynamak	<i>Hele gebi el atağ ge</i> “Hele gel (kahvede) bir el (okey) oynayalım gel!” (K: 12)	oyun oynamak (BF)	Oyun
elne düş- (Eline düşmek)	Kötü, acımasız birisinin hükmü, emri altında kalmak	<i>Valla Şaban abênın elne düşmişğ</i> “Valla Şaban abinin eline düşmüşüz.” (K: 24)	zulmüne uğramak, eziyet görmek	Zulüm, eziyet
elinnen darı çihme- (Elinden darı çıkılmamak)	Çok cimri, pinti olmak	<i>Elinnen darı çihmemah; yanı çoğ cimridi. Birisi çoğcimrı olande diyile elinnen darı çihmê</i> “Elinden darı çıkılmamak; yani çok cimridir. Birisi çok cimri olduğu zaman derler ki elinden darı çıkıyor.” (K: 3)	günahını vermemek, cebinde akrep olmak	Cimrilik, pintilik

elinnen al- / kurtar- (Elinden almak / kurtarmak)	Elinden kurtarmak, birisini başka birisinden kurtarmak, ona zarar gelmesini önlemek	<i>Meni �le ancak babanın elinnen aldile valla</i> “Beni babamdan ancak kurtardılar”; <i>Allahden Zafer geldi mei oin elinnen kurtardı</i> “Allah’tan Zafer geldi (de) beni onun elinden kurtardı.” (K: 9)	canını kurtarmak	Kurtarma
elinnen kurtul- (Elinden kurtulmak)	Kendi hayatını kurtarmak, ölümden, tehlike vs.den kurtulmak; ip, halat vs. ile tutulan bir şey, bunlardan kurtulup kaçmak, uzaklaşıp gitmek	<i>Allah bızı o zalimin elinen kurtare</i> “Allah bizi o zalimin elinden kurtarsın.” (K: 1)	canını kurtarmak; ipini koparmak	Kurtulma, serbest kalma
emeyh / s�m�yih vur- /sındır- (Emek vermek)	Emek vermek, emeği olmak	<i>Emeyi ge�mağ; yanı oin meim usdumde çoğ emeyi var diyisen, mene çoğ emeyh vurt de diyile</i> “Emeği geçmek; yani onun üstümde çok emeği var diyorsun, bana emek harcamış da diyorsun (bunun için)” (K: 1); <i>Oğkede emeyh sındırdım; bo�ine diyile; bezden de s�m�yih sındırmağ diyile</i> “O kadar emek verdim; (ama) boşuna derler; bazen de kemik kırdırmak derler (bunun için)” (K: 3); <i>Oğkede emeyh sındırdım; bo�ine diyile; bezden de s�m�yih sındırmağ diyile</i> “O kadar emek verdim; (ama) boşuna derler; bazen de kemik kırdırmak derler (bunun için.)” (K: 3)	emek vermek	Emek, çaba
eyağe kağ-/ kaldır- (Ayağa kalkmak/kaldırma)	Aniden (�zellikle öfkeden) yerinden kalkmak, kaldırmak, birisine vurmak için ya da onu dövmek için yerinden fırlamak, fırlamasına sebep olmak	<i>Valla �le eyağe kağsem seni perişan �decam</i> “Valla �yle ayağa kalkarsam seni perişan ederim! (K: 4); <i>Ba meni eyeğe kaldırma ha</i> “Bak beni yerimden kaldırma a!” (K: 9)	ayağa fırlamak	öfke, hızlı olma

eyağını öp- (Ayağını öpmek)	Aşırı saygı, hürmet göstermek	<i>Ananın günde on kere eyağını öpün</i> “Günde on kere ananın ayağını öpün.” (K: 3)	saygı göstermek	Saygı, hürmet
eyranım / yoğurdım eşgidi deme-	Hatasını, yanlışını inatla kabul etmemek	<i>Hêşkım eyranım eşkidi demez</i> “Hiç kimse ayranım ekşidir demez (ben kötüyüm demez)” (K: 15); <i>Hêş bi adam diyer meim yoğurdım eşkide</i> “Bir insan, hiç der mi benim yoğurdum ekşidir?” (K: 4)	Nuh deyip, peygamber dememek	Hata, inat
ezan vèr- (Ezan vermek)	Ezan okumak	<i>Gèt sen de taylerin kımın ezan vèr da</i> “Git sen de yaşlıların gibi, ezan oku a!” (K: 4)	?	Ezan
gemide oturup gemicinin gözünü çıkar- (Gemide oturup gemicinin gözünü çıkarmak)	Birisinin himayesi, koruması altında kalıp ona zorluk çıkartmak, nankörlük etmek	<i>Gemide otirè gemicinin gözünü çıkarè; yani ba men size gelmişem size zorluğ çıkarèyem ha</i> “Gemide oturup gemicinin gözünü çıkarmak; yani, bak; ben size gelmişim size zorluk çıkartıyorum a.” (K: 9)	zorluk çıkarmak	Zorluk çıkarma, nankörlük
gètdih kede gèt- (Gittiği kadar gitmek)	Ucu bucağı olmamak, bir sona ulaşmamak	<i>Gètdih kede gètmağ; yani üçü bucağı olmiyan</i> “Gittiği kadar gitmek; yani (bir şeyin) ucu bucağı olmamak.” (K: 9)	ccu bucağı olmamak / görünmemek	Sınırsızlık
ketvèr- (Kat vermek)	Birisini haklı olduğuna inandırıp kışkırtmak, böyle yaparak ona haklı olduğunu hissettirmek ve bu kişi, bundan cesaret alıp herhangi bir meselede daha da ileri gitmek	<i>Sen de bine ket vèrme ya</i> “Sen de buna haklı olduğuna inandırma ya!” (K: 9)	cesaret vermek	Cesaret, ileri gitme
qırnı¹ kımın ~ gıbi yapış (Kene gibi yapışmak)	Bir şeyi yapmakta, yerine getirmekte oldukça ısrarcı davranmak	<i>Ula ba nèce qırnı kımın yapışit mirat</i> “Ulan bak (hele) nasıl da kene yapışmış sahipsiz (kalası)!” (K: 4)	peşini bırakmamak, yakasına asılmak	Israr, inat

¹ DS’de Sivas kaydıyla kelimenin *gırni* şekli; Erzincan ve Van kaydıyla da *kırnı / kırmı* “kene” şekilleri geçmektedir (DS III-IV, 2019, s. 2061a/2836b).

gözü kimseyi görme- (Gözü kimseyi görmemek)	Kimseyle görüşmemek, sakın bir hayat yaşamak	<i>Buresı huzurlıdı; yanı gözün kimseyi görmé</i> “Burası huzurludur; yanı gözün kimseyi görmüyor.” (K: 9)	inzivaya çekilmek	İnziva
gözünün içinden vur- (Gözünün içinden vurmak)	Haksızlığının, zulmünün cezasını bulmak	<i>Allah kebil etmez, vurer adamın gözlenin içinnen valla</i> “Allah kabul etmez, vurur insanın gözlerini içinden.” (K:4)	belasını bulmak	Ceza, bela
gözünün kabağını gel- (Gözünün önüne gelmek)	Hayal görmek, tasarlamak, düşüncede canlanmak	<i>Ne zaman rehmetdih gözünün kabağıne gelse mene bilmeyem ne olé</i> “Rahmetli ne zaman gözümün önüne gelse bana (kötü anlamda) ne olduğunu bilmiyorum.” (K: 3)	gözünün önüne gelmek	Hayal, tasavvur
gözü onun binin namusunda/ o yan bu yande ol- (Gözü onun bunun kapısında / o yan bu yanda olmak)	Başkasının mahremine namusuna kötü gözle bakmak	<i>Yanı başkesının qarısına kızine kötü göznen bahé</i> “Yanı (herhangi birisi) başkasının karısına, kızına kötü gözle bakıyor” (K: 1); <i>İtin yaşine gelit hele de gözü orde birdedi ya</i> “Yaşlanmış hâlâ da gözü dışarılarında(başkalarının namusuna bakıyor).” (K: 4)	kötü gözle bakmak	Kötü bakış
gözle kerer- (Gözleri kararmak)	Tansiyon, açlık vs.den ötürü başı dönmek	<i>Tansiyonum üsgelande gözleim kereré</i> “Tansiyonum yükseldiği zaman gözlerim kararıyor.” (K: 3)	başı dönmek	Rahatsızlık
gülmağı gel- / tut- (Gülmesi gelmek)	Gülme hissi oluşmak, gülmek zorunda hissetmek	<i>Gülmağı gelmağ; yanı gülände diyile;gülmağ tutmağ de diyiyih</i> “Gülmesi gelmek; yanı gülüyorsun (gülme hissi oluşuyor); (bunun için) gülmek tutmak da diyorlar.” (K: 13)	(birine veya bir şeye) hâkim olmak (BF)	Hâkim olma
hava düş- (Hava düşmek)	Hava soğukken ısınmaya, ılmaya başlamak	<i>Hava bira düşdı ba; hadı kağ gidağ</i> “Hava biraz ısındı bak; hadi kalk gidelim!” (K: 4)	?	Isınma, ılıma
hava tut- (Hava tutmak)	Hava, gökyüzü bulutlarla kaplanmak, örtülmek	yine kar yağacak.” (K: 15)	hava kapanmak	Bulutlanma
hekkını kaldır- (Hakkını kaybetmek)	kendisine ait olan bir şeyden artık mahrum kalmak	<i>Daha dedüle kadınnein o hekkını kaldırın</i> “Artık, kadınların o hakkını kaldırın, dediler.” (K: 7)	hakkını kaybetmek	Hak

h�er v�rme- (Hayır vermemek)	Uğur getirmemek, uğurlu gelmek, kötü şeylere sebebiyet vermek	<i>Ne zaman yuħume gelse men hesde ol�yem; satan mene h�ş h�r vermez ki o</i> “Ne zaman uykuma (rüyama) gelse ben hasta oluyorum. Zaten bana hiç uğur getirmez ki o.” (K:3)	hayır görmemek	Hayır, fayda, yarar
h�ş biy �rde g�r�me- (Hiçbir yerde görünmemek)	Verdiği emeklere, gösterdiği çabalara karşılık nankörlükle karşılaşmak, saygı hak ettiği yerde saygısızlıkla karşılaşmak	<i>�tdım �tmedım h�ş yerde görünmedi; ele yerinnen dur�di tuvalete sışm�di babamın görüne sıç�dı</i> “(O kadar hizmet) ettim çabaladım; (ama) hiç karşılığını görmedim; öyle ikide bir babamın mezarına küfrediyordu.” (K:1)	nankörlük g�r mek, nankörlük etmek (BF)	Nankörlük, vefasızlık
hetim getir / y�ndir- (Hatim indirmek)	Kur’an’ı baştan sona okumak, hatim indirmek	<i>Me bıdı kaş kerede hetim getr�yem, her birsinde de size duva �deyem</i> “Ben bu ka� defadır Kur’an’ı hatmediyorum, her defasında da size dua ediyorum.” (K: 1); <i>Ele hetim y�ndirande olmişleze de bağışleyın</i> “�yle Kur’an’ı hatmettiğiniz zaman olm�şlerinize de bağışlayın.” (K: 25)	hatim indirmek	Kur’an
hořluħ görme- / gün �zı görme- (Hoşluk / gün yüzü görmemek)	Kötü şartlarda yaşam sürdürmek	<i>O k�lbaş de evlenannedi h�ş bi hořluħ görmedi; yani gün �zı g�rmemahdı</i> “O zavallı da evlendiğinden beri hiçbir hoşluk görmedi; (bu) yani yüzü gülmemek demektir.” (K:3)	yüzü gülmemek	Dert, acı, keder
içi olme- (�ci olmamak)	Yaşlılık, hastalık vs. ile kendisini çok bitkin, yorgun hissetmek	<i>Diyesen h�ş i�im yoħdı</i> “Sanki i�im geçmiş.” (K: 3)	içi geçmek	Yorgunluk, bitkinlik
iřemağı² gel- (Işeyeceği gelmek)	�işi gelmek, işeme gereksinimi duymak:	<i>Işemağı gelmah; yani idrale gid�</i> “Işemeği gelmek; yani (bir insan) (�işini yapmak için) idrara gidiyor.” (K: 1)	�işi gelmek	�işi, işeme
itın yaşine gel- (Köpeğin yaşına gelmek)	Yaşlanmak, ihtiyarlamak	<i>Itın yaşine gelit hele de gözü orde birdedi ya</i> “Yaşlanmış hâlâ da gözü dışarılarda (başkalarının namusuna bakıyor).” (K: 4)	yaşını başını almak	Yaşlılık, ihtiyarlık

² Burada,  işi yerine işemah kullanılması dikkat çekicidir. Bu duruma (bkz.) g lmağı gel- “gülme hissi gelmek”, y emağı gelme- “yeme hissi olmamak” deyimlerinde de rastlanmaktadır; özellikle gel- fiilinden önce karşılaşılması dikkate değerdir.

iyiliği dohan- (İyiliği dokunmak)	Faydası, yararı olmak	<i>Dayının bize okkede iyiliği dohanıt</i> “Dayının bize o kadar iyiliği dokunmuş (ki)...” (K:4)	iyiliği dokunmak	İyilik, yarar, fayda
kan çih- (Kan çıkmak)	Cinayetle sonuçlanmak, adam öldürülmek	<i>Valla o zaman kan çihër</i> “Valla o zaman kan çıkar.” (K: 8)	kan olmak	Cinayet, katletme
kan èt- (Kan etmek)	Adam öldürmek	<i>Mesela birbirinin evine getmiyande biri diyi niye kan ètmışih bızden küsüt</i> “Mesela birbirinin evine gidilmediği zaman birisi; niye aramızda kan davası mı var bizden küsmüş (bize gelmiyor), der.” (K: 1)	kan akmak	Ölüm, öldürme
kanın içinde koy- / bira- (Kanın içinde bırakmak)	Öldüresiye dövmek, vurmak	<i>Valla gelsem seni kanın içinde koyecam!</i> “Valla gelirsem seni çok fena döverim!” (K: 27)	kana bulamak, boyamak, bulatmak	Dövme, vurma
kapı kapiye (otur-) [Kapı kapıya (oturmak)]	Komşular evleri karşılıklı olmak, karşı karşıya oturmak	<i>He he èle kapı kapiyeyih onnen</i> “Evet evet, öyle kapı bir komşuyuz onunla.” (K: 3)	kapı bir komşu olmak	Komşuluk
kedir / kedirimi tut- (Kadrini tutmak)	Saygı, hürmet göstermek, değer vermek	<i>Ne olurse olsun babazın kedirimi tutun</i> “Ne olursa olsun babanızın değerini bilin.” (K:5)	kadrini bilmek	kadir, değer, kıymet
künde³ salmak (Künd e yapmak)	Hamuru ekmek yapmak üzere toprak hâline getirmek	<i>Eymeyh yapande önce künde salerih</i> “Ekmek yaptığımız zaman önce künde yaparız.” (K: 1)	?	Ekmek yapma
kör cahil (Kör cahil)	Çok cahil kalmış, hiçbir şey bilmeyen, hiçbir şeyden anlamayan kimse	<i>Ya câhil bêle câhil? Kör câhil kör</i> “Ya hu cahil böyle (mi) cahil? Kör cahil, kör!” (K:16) öğrendim (ki) biz kör ceviz diyoruz; onlar ise çetin ceviz diyorlarmış.” (K: 4)	(çok) cahil kalmak	Cehalet, cahillik
kör ceviz (Kör ceviz)	Çetin ceviz	<i>Kör ceviz, yanı açılmıyan ceviz ha!</i> “Kör ceviz, yanı açılmıyan ceviz.” (K: 4)	çetinceviz (BK)	Nitelik, özellik

³ *Derleme Sözlüğü*'nde, *künde ~ künd* şekillerinde geçen kelime “ekmek yapmak için ayrılan hamur topağı” (2019, s. 3038) anlamında geçmektedir; ancak tanıklar arasında Van'a yer verilmemiştir. Van da, söz konusu deyimde de görüleceği üzere, bu tanıklar arasında gösterilebilir.

kurane el bas- / vur- (Kur'an'a el basmak / vurmak)	Kur'an üzerine yemin etmek	<i>Bahdım kurannere el basé men de inandım, ne bilim yalan diyi</i> "Baktım (ki) Kur'an'a el basıyor ben de inandım; yalan söylediğini nereden bileyim?" (K: 6)	yemin etmek (BF)	Yemin
laf sahlème- (Laf saklamamak)	Sırrı, kendisine söylenen bir sözü herkese söylemek	<i>Hêş laf sahlémésen ya</i> "Hiç laf saklamıyorsun ya!" (K: 9).	sır vermek, sızdırmak	Sır
merağe sal- / düşür- (Meraka salmak)	Meraklandırmak ,meraka düşürmek	<i>Gider gêtmez menî are ha; meî merağe salme</i> "(Oraya) gider gitmez beni ara a; beni merakta bırakma!" (K: 8)	merakta bırakmak, meraka sokmak	Merak
merağî gêt- (Merakı gitmek)	Merak ettiği şeyi öğrenip rahatlamak	<i>Bi şey örenmah isdiyande, örenande diyisen merağın gêtî</i> "(Birisi) bir şey öğrenmek istediği zaman (ve) öğrendiğinde 'merakın gitti mi?' dersin." (K: 9)	merakını yenmek	Merak
mirat kal- / miratekal- (Miras / mirasa kalmak)	Sahibi ölüp malı, varlığı bir başkasına kalmak	<i>Mirate kalsın; yanî sahabî ölsin êle kalsın</i> "Mirata kalsın; yani sahibi ölsün (o da) öyle (ortada kalsın) (demek)." (K: 9) <i>Senî mirate kalesen gede!</i> "Sahipsiz kalasın çocuk!" (K:3)	canı çıkmak	Ölüm
namazını gêçir ~ gêçirt- / gêçirt- ~ gêçirtme- (Namazını geçirtmek / geçirtmemek)	Namaz ibadetini sürekli eda etmek / etmemek	<i>Bir tene namazını gêçirtmez</i> "Bir tane namazını erteye bırakmaz." (K: 3) <i>O êle ha namazını gêçirer</i> "O, öyle durmadan namazlarını erteler." (K: 8)	namazını kılmak/kılma mak (BF)	Namaz
namazı gês- (Namazı geçmek)	Namaz vaktinde namazını eda etmemek	<i>Okkede kônîşdî namazı gêsî</i> "O kadar konuştu ki namaz vakti geçti." (K: 2)	(namazını) eda etmemek (BF), yerine getirmemek	Namaz
nefesî dey- (Nefesi değmek)	Nazarı, gözü değmek	<i>Nezer deyande diyile nefesî deyut</i> "Nazar değdiği zaman, nefesi değmiş, derler." (K: 3)	Nazar, göz değmek	Nazar
ne üçü ne bücağı ol- (Ne ucu ne bucağı olmak)	Sınırsız, başı sonu olmamak	<i>Sen gêt bahçeye ba; ne üçü var ne bücağı var</i> "Sen git bahçeye bak; ne ucu ne bucağı var." (K: 3)	ucu bucağı yok/kayıp	Sınır, hudut

niyaran⁴ ol- (Niyaran olmak)	Merak, özlem, beklenti vs. içinde huzursuzca beklemek, merak etmek, meraktan yanıp tutuşmak, gözü yolda olmak, kalmak	<i>Niyaran oldum; yani mesela bu nêrde kaldı çoḥ merak êtdum, niyaran oldum</i> “Niyaran odum; yani mesela ‘bu nerede kaldı, çok merak ettim, niyaran oldum’ (diyoruz).” (K: 1)	Merakta kalmak, gözü yolda	Merak, beklenti
eli armut topleme- (Eli armut mu toplamamak)	Birisi bir şey yapıyorsa diğeri de boş durmamak, karşılıksız kalmamak, mukabele etmek	<i>Geleca menî vure! Niye meim elim armut topliyi babam</i> “Gelip beni mi dövecek! Niye benim elim armut mu topluyor babam (ben de karşılık veririm!)” (K: 10)	boş durmamak	karşılık, mukabele
ode ser- (Oda sermek)	Düğüne az bir zaman kala gelinlerin odasını düzenlemek, gelin odasındaki eşyaları yerleştirmek	<i>Gelmne ode serê</i> “Gelini için odayı düzenliyor.” (K: 15)	?	Düğün, evlilik
o günnen bu yane (O günden bu tarafa)	O gün bugündür, o günden beridir	<i>Bilmeyem o günnen bu yane sene ne olit</i> “Sana o günden beridir ne olmuş, bilmiyorum.” (K: 16)	o gün bugündür	zaman, vakit
pasde / pahlava aş- (Pasta / baklava açmak)	Pasta ya da baklava yapmak	<i>Bi sini pahlava aşmişem</i> “Bir sini baklava yapmışım” (K: 9); <i>Bayreme pasde açecağ</i> “Bayram için pasta yapacağız.” (K: 6)	baklava açmak	Yemek
ölümüne vur- (Ölümüne vurma)	Birisini acımasızca, öldürürcesine vurma, dövme	<i>Zalim oğlı zalim ölümüne vurê ya</i> “Zalim oğlu zalim ölümüne vuruyor ya!” (K: 24)	?	Dövme, vurma
renği tutul- (Renği tutulmak)	Renği solmak, başka bir renk almak	<i>Dêdim abê o kıran bu şerbetin rengiêle tutulit</i> “Dedim: Abi Kur’an(üzerine yemin olsun ki) bu şerbetin rengi öyle tutulmuş.” (K: 6)	renği atmak	Renk

⁴ *Niyaran* kelimesinin Farsça *nigeran* “bakan; seyreden” kelimesinden geldiği anlaşılmaktadır. Nitekim deyimim anlamı *merak etmek, merakta kalmaktır*. Merakta kalan; beklenti içinde olandır, yani gözü yoldadır, yol gözleyen, merakla yola bakan kimsedir.

rehetdih bat- (Rahatlık batmak)	Huzurlu bir hayatı, refah içinde bir yaşamı kendisine zehir etmek, güzellikler içindeyken bunların değerini bilmemek	<i>Ula rehetdih baté ha; be dène bu pare sizin neyize yètmé</i> “Ulan rahatlık batıyor a; e bu para sizin neyinize yetmiyor söyle!” (K: 7)	?	Değerini, kıymetini bilmeme
sahap çih- (Sahip çıkmak)	Sahip çıkmak, kendisinin olduğunu iddia etmek; koruyup gözetmek; arka çıkmak, destek olmak	<i>Bu zemiye o sahap çihüt</i> “Bu tarlaya o sahip çıkmış.” (K: 7) <i>Herhın içinde kardaşan sahap çih</i> “Milletin içinde kardeşini himaye et!” (K: 4)	sahip çıkmak	Sahiplik, iyelik
sahapsız koy- / bira- (Sahipsiz koymak / bırakmak)	Korumasız, hamisiz bırakmak, kimsesiz bırakmak, korumasız bırakmak; göz kulak olmamak	<i>Anazı sahapsız koymeyin</i> “Ananızı sahipsiz bırakmayın.” (K: 3)	sahip çıkmamak	Sahiplik, iyelik
sekarete⁵ düş- (Sekarete düşmek)	Ölüm durumunda olmak, ölmek üzere olmak	<i>Daha sekarete düştü</i> “Artık ölüm hâlidir.” (K:1)	ölüm döşeginde olmak	Ölüm
suretine çarp- / çal- (Suratına çarpmak)	Bir şeyi yüzüne fırlatmak, yüzüne çarpmak	<i>Mesela birine borcın olé ya; o çoğ isdiyande diyisen götü bu pareyi suretine çarp</i> “Mesela birisine borcun oluyor ya; o çok isteyince (borcunu) (sen); bu parayı götür (de) yüzüne çarp, diyorsun.” (K: 1). <i>Bine bız suretine çalmağ de diyiyih</i> “Biz buna suratına çalmak da diyoruz.” (K: 2)	(bir şeyi) yüzüne çarpmak	Tepki, karşılık
süt paresi (Süt parası)	Başlık parası	<i>Süt paresi almağ heram deyil ké</i> “Başlık parası almak haram değil ki!” (K: 3)	başlık parası (BK)	Evlilik
şab at- (Şap atmak)	Zemine, yere beton döküp düzeltmek	<i>Şab atmağ; yanı yère beton döşemağ</i> “Şap atmak; yani yere beton döşemek.” (K: 4)	?	İş

⁵ DS’de bu kelime “ölüm durumunda” anlamıyla geçmektedir (DS V, 2019, s. 3569b). DS’de -bu deyimde de görüldüğü üzere- Van da tanık olarak gösterilebilir.

tavan vur- (Tavan vurmak)	Tavana kontrplak ile kaplamak, tavana kontrplak döşemek	<i>Leman yenge yaz boyı birde oleca; çünkü L yenge evi temizliyè, tavan vureca, dabanvureca...</i> “Leman yenge yaz boyunca burada olacak; çünkü tavan vuracak, taban vuracak...” (K: 14); <i>Tavan vurmağ; yani tavane kontepileyh döşemağ</i> “Tavan vurmak; yani tavana kontrplak döşemek.” (K:1)	?	İş
tendir kârle- (Tandır yakmak)	Tandırı yakmak, ateşlemek	<i>Hamur yapèsen ya diyisen gidim bi tendırı kârliyim; yani tendırı yahım, alav atım</i> “Hamur yapıyorsun ya, diyorsun (ki) gideyim tandırını yakarım; yani tandırını ateşleyeyim, ateş yakayım.” (K:1)	?	İş
tersinnen kağ- (Tersinden kalkmak)	Huzursuz olmak, morali bozuk olmak	<i>Gène sene ne olit; tersinnen kağmisen</i> “Yine sana ne olmuş; tersinden mi uyanmışsın!” (K: 1).	morali bozulmak	Ruh hâli, moral
ters / tersinne yat- (Ters / Tersinden yatmak)	Meraktan, huzursuzluktan dolayı iyi bir şekilde uyuyamamak	<i>Se mennen küsdün èle sanki men de ters yatecam ha</i> “Sen benden küstün; öyle sanki ben de rahat uyuyamayacağım!” (K: 3)	gözü uyku tutmamak	Uyku, uyuma
usdinde ~ usdunde emeyi ol- (Üstünde emeği olmak)	Birisine emek vermek, emek harcamak, üzerinde hakkı olmak	<i>Valla ananın bizim usdımızde çoğ emeyi var</i> “Valla ananın üzerimizde çok emeği var.” (K: 24)	üstünde hakkı olmak	Emek, hak
üzüne ~üzüne kapat- (Yüzüne kapatmak)	Kapıyı, özellikle telefonu suratına kapatmak, telefonda konuşurken karşı tarafın konuşması bitmeden telefon kapatılmak	<i>Èle konişe konişe telefonu tih üzüme kapattı</i> “Öyle konuşa konuşa telefonu tık (diye) yüzüme kapattı.” (K: 4)	?	Saygı, edep
yahıp yandır- (Yakıp yandırmak)	Üzmek, dert vermek	<i>Bi iki lafnen meni yahdı yandırdı</i> “Bir iki lafla beni yakıp kül etti.” (K: 3)	kalbini kırmak	Dert, sıkıntı, hüzün
yanniş kelme kullan- (Yanlış kelime kullanmak)	Uygunsuz, hatalı, haksız bir söz söylemek	<i>Ba orde yanniş kelme kullandın; seni baldızlığden reddederem!</i> “Bak, orada hatalı konuştun; seni baldız olmaktan çıkarırım!” (K: 14)	ağızdan çıkamı kulağı duymamak	Hata, yanlış

yatah döşseyh/ yér yatah yat- (Yatak döşek / yer yatak yatmak)	Çok ağır hasta olup sürekli yatakta kalmak, ayağa kalkacak hâli olmamak	<i>Yér yatah yatmaḥ; yanı okḫede hesdedı yér yatah yatıt, yatah döşseyh yatıt</i> “Yer yatak yatmak; yani o kadar hastadır (ki) yer yatak yatıyor, yatak döşek yatıyor.” (K: 1).	hasta düşmek, döşeğe, yatağa düşmek	Hastalık, rahatsızlık
yediğini çıhar- (Yediğini çıkarmak)	Kusmak	<i>Külbaş éle aḫşam yediğini de hammı çıhardı</i> “Zavallı (çocuk) öyle akşam yediğini de çıkardı (kustu).” (K: 6)	?	Rahatsızlık
yemağı gelme- (Yemesi gelmemek)	İştahı olmamak, yemek için bir his oluşmamak	<i>Hêş yemağım gelme; ama bi tike yiyecam</i> “Hiç iştahım yok; ama bir parça (yemek, ekme)k) yiyeyeğim.” (K: 6)	İştahı yerinde olmak	İştah
işdahı al- /alme- (İştahı almak / almamak)	Yeme isteği olmak / olmamak	<i>Hêş işdahım almê, biraḫ aparım evde yım</i> “Hiş iştahım yok, bırak götüreyim evde yiyeyim.” (K: 3)	İştahı yerinde olmamak	İştah
yemin iş- (Yemin içmek)	Yemin etmek, ant içmek	<i>O Allah’ın adı; yanı yemin içesen ya. Birisi sene inanmiyande diyisen o Allah’ın adı</i> “O Allah’ın adı; yani yemin ediyorsun ya. Birisi sana inanmadığı zaman ‘o Allah’ın adı’ diyorsun.” (K: 1)	Ant içmek	Yemin, ant
yère vur- (yere vurmak)	Nazar değdirmek	<i>Kimseye deme ha, seni yère vurerler valla</i> “Kimseye söyleme a, sana nazar değer (yoksa).” (K: 3)	nazar göz değmek	Nazar
yérinnen dur- (Yerinden kalkmak)	Ayağa kalkmak, harekete geçmek	<i>Étdım étmedım hêş yérde görünmedı; éle yérinnen durêde tuvalete sışmêdı babamın görüne sıçêdı</i> “(O kadar hizmet) ettim çabaladım; (ama) hiç karşılığını görmedim; öyle ikide bir babamın mezarına küfrediyordu.” (K:1)	harekete geçmek	İş, hareket
yuḫusine gel- / gir- (Uykusuna gelmek / girmek)	Birisini, bir şeyi rüyasında görmek	<i>Ne zaman yuḫume gelse men hesde olêyem. Satan mene hêş ḫér vermez kı o</i> “Ne zaman uykuma (rüyama) gelse ben hasta oluyorum. Zaten bana hiç uğur getirmez ki o” (K:3); <i>Yuḫusine balıḫ gıran biri mutlu oler</i> “Rüyasında balık gören birisi mutlu olacak (demektir).” (K: 2)	rüyasına girmek	Rüya, uyku
zıḫ / mıt dur-	Herhangi bir durum, söz,	<i>Me one cevabını vèrande éle zıḫ durdı; ... he bız mıt dur</i>	put gibi (durmak)	Durum, hâl

(Zınc/Put
Durmak)davranış vs.
karşısında
şaşkınlık,
heyecan, korku
ile donup
kalmak*mağ de diyiyih* “Ben ona
cevap verdiğimde öyle
kalakaldı” (K: 6).

Sonuç

Deyimler, az sözle çok şey anlatmakta başvurulan kelime gruplarıdır. Deyimi oluşturan kelimeler genellikle gerçek anlamından sıyrılıp mecaz bir anlama bürünür. Kalıplaşmış olma özelliği deyimlerin dilde uzun süre değişmeden kullanımını sağlamıştır. İfade edilişindeki rahatlık, anlama renk, canlılık ve çekicilik katma gibi özellikleri onların kullanımını yaygınlaştıran özellikler arasındadır.

Türkçenin deyim bakımından ne kadar zengin bir dil olduğu, ilk yazılı ürünlerinden itibaren bilinen bir özelliktir. Mesela Orhon Yazıtlarında *atı küsü yok bolmak* “adı sanı yok olmak”, *közi kaşı yablakbolmak* “aşırı yas tutmaktan dolayı hâli perişan olmak, saç başı yolunmak” gibi deyimlere tesadüf edilmektedir. Bu deyimlere, daha sonraki Eski Uygur Türkçesi, Karahanlı Türkçesi, Harezmi Türkçesi, Kıpçak Türkçesi, Çağatay Türkçesi ve Batı Türkçesinde de zengin kullanımıyla rastlanmaktadır. Bugün sadece Türkiye Türkçesindeki deyimlere bakıldığında bile bu ifadelerin haklılığı ortaya çıkmaktadır. Türk Dil Kurumu tarafından yayımlanan *Türkçe Sözlük*’te tespit edilen deyim sayısı 11.209’dur. Tabii burada sözlüğe girmemiş deyimlerin de var olduğu hesaba katılınca bu sayının daha fazla olabileceği ortadadır. Türkiye Türkçesi sadece yazı dilindeki deyimleriyle değil ağızlarında kullanılan zengin deyim varlığıyla da dikkat çekicidir. Bu ağızlarda kullanılan deyimler, bazen bünyesinde bulundurdukları ilginç kelimeleri ile dile sundukları katkıyla da önem arz etmektedirler. Mesela bu çalışmaya konu edilen Van ağzındaki *niyaran olmak* “merak, beklenti içinde olmak, kalmak” deyiminde geçen *niyaran* kelimesine ne Türkiye Türkçesi yazı dilinde ne *Derleme Sözlüğü*’nde ne de *Tarama Sözlüğü*’nde rastlanmaktadır. Bu kelimenin anlam ve ses özellikleri dikkate alındığı zaman, Farsçadaki *nigeran* “bakan, seyreden” kelimesinden geldiği anlaşılmaktadır; nitekim birisini merak eden, onun yolunu gözleyen bir kimse ona “bakan” onu “seyreden” kimsedir. Van ağzının Farsça kelimelere aşinalığı başka örneklerde de görülmektedir: *desdihan / desdirhan* “bohça, el sofrası” (<dest “el”+ han “sofra”), *hekendaz* “tandırdaki külü çıkarmaya yarayan kürek”, *delav / derav* “suyun akışını engellemek için kanallarda bulunan küçük kapı” (der “kapı”+av(<ab) “su”, *aftafa* “ibrik” (af (<ab) “su”+ tafa“ava”<tabe)”) gibi örneklerden bunlardan sadece birkaçıdır. Yine Van ağzında yukarıdaki deyimler arasında ele alınan *merağe salmağ* “merakta bırakmak” deyimindeki *sal-* “düşürmek, bırakmak” fiiline bu anlamlarıyla Türkiye Türkçesi yazı dilinde rastlanmaz; ancak söz konusu fiil Azerbaycan Türkçesinde oldukça sık kullanılan bir kelimedir. Yine söz konusu ağızda geçen *ketvërmağ* “birisini haklı olduğuna inandırıp kışkırtmak, böyle yaparak ona haklı olduğunu hissettirmek ve bu kişi, bundan cesaret alıp herhangi bir meselede daha da ileri gitmek” deyimine aynı şekil ve paralel anlamlarda Azerbaycan Türkçesinde tesadüf edilmektedir. Bunlar Van ağzının Azerbaycan Türkçesiyle olan ilişkisini gösteren verilerden sadece iki örneği teşkil etmektedir. Yalnız bu özellikler bile Van ağzı özelinde diğer ağızların, Türkçenin kelime hazinesine sundukları katkıyı ortaya koymaya yetmektedir.

Çalışmada Van ağzındaki deyimler ele alınmıştır. Bu deyimlere dikkat edilirse genelde Türkiye Türkçesi yazı dilinde rastlanmayanlardan oluşmaktadır. Sayısı 125’i bulan bu deyimler, birçok kavramın ifadesini içermektedir, bunlar; dert, keder, hüznün, perişanlık, inzivaya çekilme, vurma, dövme, imdat, yardım, karışıklık, hengâme, fiziki özellikler, öfke, sinir, evlilik, yeme içme, yalan, iftira, nazlanma, hoşnutsuzluk, kaybetme, defolma, küfür, hakaret etme, özür ve af dileme, dile düşme, maruz kalma, tecrübe-tecrübesizlik, deneyim-

deneyimsizlik, acelecilik, merak etme, oyun, zulüm, eziyet, kurtarma, kurtulma, kurtarımla, emek, çaba, zorluk ya da mesele çıkarma, cesaret, ileri gitme, ısrar, inat, yarar, fayda, yemin, hayal/tasavvur etme, kötü bakış, rahatsızlık, hâkim olma, hava durumu, hak, Kur'an, yorgunluk, bitkinlik, çiş, işeme, ölüm, katletme, iyilik, komşuluk, cehalet, namaz, nazar, sınır, karşılık, mukabele, düğün, evlilik, zaman, renk, değer, kıymet, sahiplik, iş, moral, hastalık, rahatsızlık, iştah, rüya ve uykudur. Çalışmada deyimlerin Türkiye Türkçesi yazı dilindeki deyimlerle açıklanabildiği görülmektedir; ancak bazı deyimler birleşik fiille karşılanmıştır: *El atmağ* “Dama, satranç, okey vs. oynamak”, *gülmağ gel-/tut-* “gülme hissi oluşmak, gülmek zorunda hissetmek”, *hêşbi yêrde görinmemah* “verdiği emeklere, gösterdiği çabalara karşılık nankörlükle karşılaşmak, saygı hak ettiği yerde saygısızlıkla karşılaşmak”, *kurane el basmağ* “Kur'an üzerine yemin etmek”, *namazı gêşmağ* “namaz vaktinde namazını eda etmemek”. Bazı deyimler ise birleşik kelime ile karşılanmıştır: *kör cevız* “çetin ceviz”, *süt paresı* “başlık parası” gibi. Bazı deyimlerin ise Türkiye Türkçesi yazı dilinde karşılıklarına rastlanmamıştır: *Ezan vërmağ* “ezan okumak”, *hava düşmek* “hava soğukken ısınmaya, ılımaya başlamak”, *kınde salmağ* “Hamuru ekmek yapmak üzere toprak hâline getirmek”, *ode sermağ* “Düğüne az bir zaman kala gelinlerin odasını düzenlemek, gelin odasındaki eşyaları yerleştirmek”, *ölümüne vurmağ* “öldüresiye dövmek”, *yêdiğini çiharmağ* “kusmak”, *üzine kapatmağ* “kapı ve özellikle telefonu yüzüne çarpmak, kapatmak”, *tendirkâllemah* “tandırı ateşlemek, yakmak”, *şabatmağ* “Zemine, yere beton döküp düzeltmek”, *tavan vurmağ* “tavanı kontrplakla kaplamak”, *rehetdih batmağ* “huzurlu bir hayatı, refah içinde bir yaşamı kendisine zehir etmek, güzellikler içindeyken bunların değerini bilmemek” deyimleri bunlar arasında sayılabilir.

Ağızlar bir dil binasının temel sütunu olan yazı dilinin yanında küçük sütunlar gibidir. Bu dil binasının yükünü bütün sütunlar yüklenmeli. Temel sütunun sarsılmaya başladığı zaman bu sütunlar devreye girebilecek pozisyonda olmalı. Ayrıca ağızların genellikle ses, şekil bilgisi gibi yönlerden incelendiği; deyimlerin ise nispeten saha az rağbet gördüğü bir gerçektir. Deyimlerin de benzer şekilde ele alınıp incelenmesi gerekmektedir.

Kaynakça

- Aksan, D. (2014). *Türkçenin zenginlikleri incelikleri* (4. Baskı). Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Alibekiroğlu, S. (2014). Türkiye Türkçesinde yarı yardımcı fiiller. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, s. 6, ss. 1140-1147.
- Alibekiroğlu, S. (2014). *Çağdaş Türk lehçelerinde yardımcı fiiller*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.
- Bulak, Ş., (2016). Van Küresin ağzında deyimler. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, s. 56, ss. 837-857.
- Hatiboğlu, V. (1978). *Dilbilgisi terimleri sözlüğü*. Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları.
- Hengirmen, M. (2007). *Atasözleri ve deyimler Sözlüğü 1-2* (2. Baskı). İstanbul: Engin Yayınevi.
- Karahan, L. (2022). *Anadolu ağızlarının sınıflandırılması*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Korkmaz, Z., (2017). *Dil bilgisi terimleri sözlüğü* (5. Baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Parlatır, İ. (2010). *Deyimler*. Ankara: Yargı Yayınevi.
- Tekin, T. (2013). Köktürk yazıtlarındaki deyimler üzerine. I. *Türk Dili*, VI. 372-374.
- Topaloğlu, A. (2019). *Karşılaştırmalı dil bilgisi terimleri sözlüğü*. (1. Baskı). Dergâh Yayınları.
- Türk Dil Kurumu (2019). *Derleme sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türk Dil Kurumu (2011). *Türkçe sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Kısaltmalar ve Çeviri Yazı Harfleri

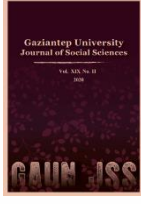
- BF : Birleşik fiil
BK : Birleşik kelime

DS : Derleme Sözlüğü
 TDK : Türk Dil Kurumu
 TT : Türkiye Türkçesi
 K: : Kaynak kişi
 VA : Van ağzı
 ê : Kapalı /e/ sesi
  : Art damak /k/ sesi
 ħ : Hırıltılı /h/ sesi
 yh : /H/ sesini karşılayan çift ünsüz

Ekler

Tablo 2: Derleme Yapılan Kaynak Kişi Listesi

Kaynak Kişi	Adı-Soyadı	Yaşı	Öğrenim Durumu	İkamet Yeri
K:1	Güneş Akman	56	Okur yazar değil	Van-Merkez
K:2	Zafer Baştürk	43	Lise mezunu	Van-Abdurrahmangazi Mah.
K:3	İsmet Akman	84	İlkokul mezunu	Van- Yeni Mah.
K: 4	Halit Akman	56	İlkokul mezunu	Van-Merkez
K: 5	Sinan Akman	44	İlkokul mezunu	Van- Yeni Mah.
K: 6	Kezban Demiray	58	Okur yazar değil	Van-Köprüler Mah.
K: 7	Kenan Demiray	37	Lise mezunu	Van-Köprüler Mah.
K: 8	Memo Tunçay	84	Okur yazar değil	Van Köprüler Köyü
K: 9	Fulya Baştürk	35	Okur yazar değil	Van-Abdurrahmangazi Mah.
K: 10	Sultan Gültaktı	89	Okur yazar değil	Van Merkez
K: 11	Çerkez Tarhan	81	İlk okul mezunu	Van Köprüler Köyü
K: 12	Bahaeddin Demiray	65	Okur yazar değil	Van-Merkez
K: 13	Necla Akman	63	Okur yazar değil	Van-Edremit
K: 14	Vahide Tunçay	57	Okur yazar değil	Van-Köprüler Köyü
K: 15	Sultan Tunçay	80	Okur yazar değil	Van Köprüler Köyü
K: 16	Meliha Kızıldeniz	56	Okur yazar değil	Van Köprüler Köyü

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Güney Azerbaycan'da Bir Adak Ritüeli: Sofra Açma

A Vow Ritual in South Azerbaijan: Opening The Table

Gökhan KARABUDAK^{a*}

^a Doktora Öğrencisi, Gaziantep Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Gaziantep / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-7509-5206

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 19 Temmuz 2023

Kabul tarihi: 14 Ekim 2023

Anahtar Kelimeler:

Güney Azerbaycan,

Sofra açma,

Ritüel,

Adak.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: July 19, 2023

Accepted: October 14, 2023

Keywords:

South Azerbaijan,

Opening the table,

Ritual,

Vow.

ÖZ

Yeme-içme her ne kadar ilk çağlarda karın doyurmak amacıyla yapılırsa da zaman içerisinde yeni formlara kavuşarak kültüre dönüşmüştür. Bu kültür çevresinde insanlar sofrayı sosyal statü olarak yahut Tanrı'ya ulaşmada bir araç olarak görmüşlerdir. Bu yüzden en iyi yemekleri veya hayvanları adak olarak sunmuşlardır. Birçok dinde görülen adak, herhangi bir konuda Tanrı'nın yardımını istemek için başvuru olan uygulamalar olarak günümüze kadar gelmiştir. Çocuğun olması, hastalıkların giderilmesi, borçlardan kurtulmak, aile saadetine sağlanması, zorlukların giderilmesi vb. amaçlar ile başvuru olan adak; çeşitli hayvanları kurban etmek suretiyle yapıldığı gibi mum dikmek, para vermek veya dağıtmak, Yasin okumak, mevlit okutmak, sofraya adağı veya sofrayı açmak gibi uygulamalarla da yapılmaktadır. Sofra açmak zorlukların ve ihtiyaçların giderilmesi, dileklerin kabul olması durumunda çeşitli yemeklerin ikram edilmesiyle gerçekleştirilen bir adak çeşididir. Bu adak çeşidi birçok Türk topluluğunda yaşandığı gibi İran'ın kuzey ve kuzeybatısında yaşayan Güney Azerbaycan Türkleri arasında da yaşamaya devam etmektedir. Güney Azerbaycan Türkleri ömür boyu pek çok zorluğa maruz kaldıkları için dinî inançlara sığınarak kendi durumlarına ve ihtiyaçlarına çare aramışlardır. Genel olarak On İki İmamlı Şia anlayışına bağlı olduklarından bu anlayışa mensup olan imamların veya onların soyundan gelenlerin yollarını tutarak zorlukların giderilmesi için adak adanmışlardır. Bu bağlamda çalışmada Güney Azerbaycan'da yer alan adak sofralarının içerikleri hakkında bilgiler verilerek işlevleri üzerinde durulması amaçlanmıştır. Çalışmada nitel araştırma modellerinden kültür analizi metodu ile incelenmiş; veri toplama aracı olarak da doküman analizinden yararlanılmıştır. Sonuç olarak Güney Azerbaycan'da sofraya açmanın bir adak çeşidi olduğu; dileklerin gerçekleştirilmesi, zorlukların ve sıkıntıların giderilmesi için bir pratiğe dönüştüğü tespit edilmiştir.

ABSTRACT

Although eating and drinking was done to fill the stomach in the early ages, it has turned into a culture by gaining new forms over time. In this cultural environment people saw opening the table as a social status or as a means to reach God. That's why they offered the best food or animals as offerings. Votive, which is seen in many religions, has survived to the present day as a practice used to ask God's help in any matter. Having a child, eliminating diseases, getting rid of debts, ensuring family happiness, eliminating difficulties, etc. votive applied for purposes; It is done by sacrificing various animals, as well as by planting candles, giving or distributing money, reading Yasin, having mevlit read, table vowing or opening a table. Opening a table is a kind of votive that is made by meeting the difficulties and needs, and by offering various meals if wishes are granted. The practice of this vow, as it does in many Turkish communities, continues to exist among the South Azerbaijani Turks living in the north and northwest of Iran. South Azerbaijan Turks, who have been exposed to many difficulties throughout their lives, sought solutions for their own situation and needs by taking refuge in religious beliefs. Since they are generally committed to the Twelve Imam Shia understanding, they have made a vow to overcome the difficulties by following the paths of the imams who belong to this understanding or their descendants. In the study, it was examined with the culture analysis method, which is one of the qualitative research models; document analysis analysis was also used as a data collection tool. As a result, it has been determined that opening a table in Southern Azerbaijan is a kind of votive and it has turned into a practice for the elimination of wishes, difficulties and troubles.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: gkhkrbdk@gmail.com

EXTENDED ABSTRACT

Although eating and drinking was done for the purpose of feeding the stomach in the early ages, it has turned into a culture by gaining new forms over time. In this cultural environment, people saw cooking as a social status or as a means to reach God. That's why they offered the best food or animals as offerings. Votive, which is seen in many religions, has survived to the present day as a practice used to ask God's help in any matter. In this context, sacrifices are made as sacrifices with or without blood. In blood sacrifices, horses, deer, sheep, cattle and rams are slaughtered, while bloodless sacrifices include iduk and saçı. In DLT, the word iduk is "Every object that is holy and blessed. Every animal that is released is given this name. This animal is not burdened, its milk is not milked, its wool is not sheared; it is kept for a vow made by its owner". Saçı, on the other hand, is one of the most precious and blessed blessings that every tribe earns with their own labor, and in nomadic tribes milk, kumiss, oil; wheat, millet, wine in farming tribes; in merchant tribes, money etc as was used. In other words, saçı is the name given to inanimate objects such as food, drink, cloth, which were offered to possessors and spirits, who were believed to have various extraordinary powers, or distributed to gain their consent and help. Today, Iduk and saçı are generally met with the concepts of votive and charity.

Having a child, eliminating diseases, getting rid of debts, ensuring family happiness, eliminating difficulties, etc. votive applied for purposes; It is done by sacrificing various animals, as well as by planting candles, giving or distributing money, reciting Yasin, reciting mawlıds, table vow or opening a table. The tradition of opening a table is a type of votive that is seen in various forms in Anatolia and Syria, Iraq and Southern Azerbaijan, which are considered as the cultural extension of Anatolia. The table votive in these regions was shaped by the influence of Islam and became known by the names of religious figures. The most popular table among the people is the one named after Prophet Zechariah. This table, which is seen in different ways in various parts of Anatolia, is also seen in Kirkuk Turks. Turkmens organize the Zekeriya table on March 29 every year. According to belief, Prophet Zechariah prays to Allah to have a son on this date and mentions that if his wish is granted, he will open a table and distribute it to the needy. His wish came true, Prophet Zechariah opens the table and feeds the needy. For this reason, when Kirkuk Turkmen wish to wish, Zechariah opens the table and makes a wish. This table includes a variety of food, desserts and beverages. Candles are lit according to the number of people invited and everyone prays for their wishes. There are many religious/magical practices made for the acceptance of wishes by the Syrian Turkmen. It is a common practice in the region to make a vow to make wishes come true. All kinds of food can be found at this table called "Ta'am el-nazr", or a certain meal is also dedicated. All meals must be eaten at the table. The remaining meals are distributed to those who come, to neighbors or to the poor. The owner of the table cannot eat from this table. The table opened upon the acceptance of the votive does not have a specific feature.

The richest examples of the tradition of setting the table in terms of liveliness and diversity are seen among the Southern Azerbaijan Turks. South Azerbaijan Turks, who have been exposed to many difficulties throughout their lives, sought solutions for their own situation and needs by taking refuge in religious beliefs. Since the Azerbaijani Turks living in Iran generally adhere to the Twelve Imam Shia understanding, they want to get rid of their difficulties by dedicating a vow to the imams who belong to this understanding or their descendants. While the tables, each of which are different from each other, were opened in the names of imams such as Emirelmümin, Imam Hasan, Imam Zeynelabidin, Ebulfazl, Hanım Rukiye, Ali Asgar, Cenab Müslimün, Hanım Fatma and their relatives, some of the tables were named Hurry, Darkness and Müşkil Güşa Vow.

In Iran, which has the largest Turkish population after Turkey, South Azerbaijan Turks have incorporated many religious practices into their structure with the influence of Islam. Southern Azerbaijan Turks, who adopt the Twelve Imam Shia belief, dedicate themselves to imams and their relatives in order to overcome the difficulties in line with this belief. Although there are many table types and types in Southern Azerbaijan, Emirelmumin, Imam Hasan, Imam Zeynelabidin, Ebulfazl, Hanım Rukiye, Acele, Ali Asgar, Cenab Müslimün, Dark table and Müşkil Güşa are the tables frequently used for votive offerings. In addition to being opened to overcome difficulties, these tables also serve as a place where women socialize. However, it is seen that Bascom fulfills all four functions. Today, the tradition of opening a table in Southern Azerbaijan still preserves its vitality, especially among women, and it primarily resorts to opening a table among hundreds of votive varieties.

Giriş

İlk çağlardan itibaren yaşam için önemli bir konuma sahip olan yeme-içme, insanoğlunun enerji ihtiyacını karşılamada başvurduğu ilk eylemdir. Yeme-içme ilk çağlarda fizyolojik bir gereksinim olan açlığı gidermek amacıyla başlamıştır. Ancak zaman içerisinde daha karmaşık ve zengin bir kültürel faaliyet şeklini almıştır. Yemekler aile birliği, toplumsal etkileşimler, gelenekler, dinî ritüeller ve kimlik oluşturma bir parçası hâline gelmiştir. Bu kültür çevresinde insanlar sofraya açmayı sosyal statü olarak yahut Tanrı'ya ulaşmada bir araç olarak görmüşler; bu yüzden en iyi yemekleri veya hayvanlarını adak olarak sunmuşlardır. Adak kelimesi “Adamak işi veya adanılan şey, nezir adamak; bir dileğin gerçekleşmesi amacı ile kurban kesip yoksullara dağıtmak veya kutsal bir güce yönelik niyette bulunmak” (TDK, 2011, s. 24) anlamına gelmektedir. Budunbilim Terimler Sözlüğü adlı eserde “sayrılıktan çoğaltma, çocuk sahibi olma, evlenme, zor bir durumdan kurtulma vb. amaçlara yönelik isteklerin yerine getirilmesi için yüce varlıklara, ermişlere, tapınaklara, yatırlara, ziyaretlere olan oruç, kurban, yiyecek, eşya vb.” (Örnek, 1973, s. 11); Halkbilim Terimleri Sözlüğü'nde ise “yerine getirileceğine söz verilen böcek yutma, mum yakma, oruç tutma, besin sunma, su dökme, kurban kesme, şenlik yapma gibi adamak eylemi ya da adanılan şeylerin her biri” (Acıpayamalı, 1978, s. 15) olarak izah edilmiştir.

Köken açısından adak kelimesi üzerine birçok araştırmacı fikir belirtmesine rağmen hâlâ kesin bir sonuca varılamamıştır. Ahmet Vefik Paşa adak kelimesinin Türkçe olduğunu ve “nezir, vaad, ahd olunan şey” (2000, s. 6) anlamına geldiğini; Radloff “atag” kelimesinden geldiğini ve anlamının “ahd olunan şey, nezir, vaad olunan” (Radloff, 1893, s. 452-453; akt. Tanyu, 1967, s. 6) olduğunu; Zeki Velidi Togan DLT'de geçen “ıduk” kelimesinden; Abdulkadir İnan ise “ıduk” veya “atmak” kelimesinden türediğini (Tanyu, 1967, s. 19-20) dile getirmiştir. Mehmet Eröz de “ıduk” kelimesinin Türkiye Türkçesinde adak kelimesine dönüştüğünü ve kutlu, mübarek manasında olduğunu kaleme almıştır (1980, s. 212).

Birçok dinde görülen adak; çocuğu olmak, bir hastalıktan kurtulmak, bir felaketi hayırlı ile atlattırmak, işe girmek, kısmet açmak, borçtan kurtulmak, yağmur yağdırmak, çocuğun konuşmasını veya yürümesini sağlamak, aile saadetine arttırmak, zorlukları gidermek için adanmaktadır. Çeşitli hayvanları kurban etmek suretiyle yapıldığı gibi mum dikmek, para vermek veya dağıtmak, Yasin veya mevlit okutmak, sofraya açmak gibi uygulamalarla da yapılmaktadır (Artun, 2014, s. 371-372). Bu bağlamda adaklar kanlı veya kansız kurban olarak yerine getirilmektedir. Kanlı kurbanlarda at, geyik, koyun, sığır, koç kesilerek yerine getirilirken kansız kurbanlarda ıduk ve saç yer almaktadır. DLT'de ıduk kelimesi “Kutlu ve mübarek olan her nesne. Bırakılan her hayvana bu ad verilir. Bu hayvana yük vurulmaz, sütü sağılmaz, yünü kırılmaz; sahibinin yaptığı bir adak için saklanır” (Atalay, 1985, s. 65) şeklinde açıklanmıştır. Saçı ise her kavmin kendi emeğiyle kazandığı en kıymetli ve mübarek saydığı nimetlerden biri olup göçebe kavimlerde süt, kıymız, yağ; çiftçi kavimlerde buğday, darı, şarap; tüccar kavimlerde ise para vs. olarak kullanılmıştır (İnan, 1976, s. 54). Bir başka deyişle saç eskiden muhtelif olağanüstü güçlere sahip olduğuna inanılan iye ve ruhlara sunulan veya onların rızasını, yardımını kazanmak için dağıtılan yiyecek, içecek, bez gibi cansız nesnelere verilen addır (Kalafat, 1990, s. 96). Günümüzde ise ıduk ve saç genel olarak adak ve sadaka kavramlarıyla karşılanmaktadır.

Türklerde ilk dinlerden günümüze kadar değişmeyen ve dinin temelinde yer alan adak Tanrı'yı, ata ruhlarını veya iyeleri memnun etmek, yardımlarını istemek, isteklerini kabul ettirmek için başvurulan bir uygulama olarak karşımıza çıkmaktadır (Kara, 1999, s. 87; Kalafat, 1990, s. 95). Türk dilinin, edebiyatının, kültürünün ve tarihinin önemli bir taşıyıcısı olan Dede Korkut hikâyelerinde de adak yer almaktadır. Dirse Han oğlu Boğaç Han adlı hikâyede Dirse Han'ın eşi Dirse Han'a çocuğunun olması için adağı yerine getirmesini istemektedir:

Hay Dirse Han, bana kazab itme, incinüp acı sözler söyleme, yiründen örü turgıl, ala çadırın yir yüzine dikedürgil, atdan aygır deveden buğra koyundan koç öldürgil, İç Oğuzun Taş Oğuzun biglerin üstüne yıgnak itgil, aç görsen toyurgıl, yalınçak görsen tonatgıl, borçluyı borçından kurtargıl, depe kibi et yığ göl kibi kımız sağdur, ulu toy eyle, hacet dile, ola kim bir ağzı dualının alkışı-y-ile Tanrı bize bir batman 'ayal vire didi (Ergin, 2014, s. 80-81).

Dirse Han eşinin dediklerini yaptıktan sonra bir oğlu olmaktadır. Burada Dirse Han kurban kesip sofraya açarak, çıplakları giydirerek ve borçluları borcundan kurtararak adağını yerine getirmiştir. Bu bağlamda sofraya açmak zorlukların ve ihtiyaçların giderilmesi, dileklerin kabul olması için istekten önce veya sonra çeşitli yemeklerin ikram edilmesiyle gerçekleştirilen bir adak çeşidi olarak tanımlanabilir. Bu bağlamda çalışmada ilk olarak Türk dünyasında ve Güney Azerbaycan'da sofraya açma geleneği hakkında bilgiler verilmiş; Güney Azerbaycan'da yer alan sofraların içerikleri ve işlevleri üzerinde durulmuştur. Verilerin toplanması için doküman analizinden yararlanılmış; elde edilen veriler ise kültür analizi metodu ile irdelenmiştir.

Güney Azerbaycan'da Sofra Açma Geleneği

Sofra açma geleneği Anadolu'da ve Anadolu'daki Türk kültürünün bir parçası olarak kabul edilen Suriye, Irak ve Güney Azerbaycan'da çeşitli şekillerde görülen bir adak çeşididir. Bu bölgelerde yer alan sofraya açma İslamiyet'in etkisiyle şekillenmiş ve dinî şahsiyetlerin adı ile anılır olmuştur. Halk arasında en revaçta olan sofraya açma ise Hz. Zekeriya'nın adını taşımaktadır. Anadolu'da açılan Zekeriya sofrasında genel olarak çerez, meyve ve yeşillik bulunmaktadır. Sadece kadınlar tarafından açılan bu sofrada namaz kılınmakta, Kur'an okunmakta ve mum dikilmektedir. Mum dikilene kadar ise sofraya başında bulunanlar birbirleri ile konuşmamaktadır (Tezcan, 1997, s. 144).

Anadolu'nun çeşitli yerlerinde farklı şekillerde görülen bu sofraya açma Kerkük Türklerinde de görülmektedir. Türkmenler, her yıl 29 Mart'ta Zekeriya sofrası düzenlemektedir. İnanca göre Hz. Zekeriya bu tarihte bir oğlu olsun diye Allah'a dua eder ve dileğinin kabul olması durumunda sofraya açıp muhtaçlara dağıtacağını zikreder. Dileği gerçekleşen Hz. Zekeriya sofraya açar ve muhtaç olanları doyurur. Bu yüzden Kerkük Türkmenleri dilek dileyecekleri zaman Hz. Zekeriya sofrası açarak dilek dilemektedir. Bu sofrada çeşitli yemek, tatlı ve içecek yer almaktadır. Çağrılan kişi sayısına göre mumlar yakılmakta ve herkes dileklerinin kabul olması için dua etmektedir. Şii Türkmenler ise İmâm Abbas'ın annesi ve Hz. Ali'nin eşi olan Um El-Benin adıyla sofraya açmaktadır (Shukur, 2021, s. 100).

Suriye Türkmenlerinde dileklerin kabul olması için yapılan birçok dinsel/büyüsel uygulama bulunmaktadır. Dileklerin kabul olması için adak adamak yörede sıklıkla görülen bir uygulamadır (Erol, 2012; Arslan-Erol, 2020, s. 424, 427, 567, 1297). Sofra açmanın ise bir tane örneği bulunmaktadır. "Ta'am el-nezr" denilen bu sofrada her çeşit yemek bulunabileceği gibi belli bir yemek de adanmaktadır. Açılan sofrada tüm yemeklerin yenmesi gerekmektedir. Kalan yemekler ise gelenlere, komşuya ya da fukaralara dağıtılmaktadır. Sofra sahibi ise bu sofradan yemek yiyememektedir. Adanın kabul olması üzerine açılan sofranın belli bir özelliği bulunmamaktadır.

Sofra açma geleneğinin canlı ve çeşitlilik bakımında en zengin örnekleri Güney Azerbaycan Türkleri arasında görülmektedir. Ömür boyu pek çok zorluğa maruz kalan Güney Azerbaycan Türkleri dinî inançlara sığınarak kendi durumlarına ve ihtiyaçlarına çare aramışlardır. İran'da yaşayan Azerbaycan Türkleri genel olarak On İki İmamlı Şia anlayışına bağlı oldukları için bu anlayışa mensup olan imamlara veya onların soyundan gelenlere adak adayarak zorluklarından kurtulmak istemektedirler. Her biri özellik olarak birbirinden farklı olan sofralar Emirelmümin, İmam Hasan, İmam Zeynelabidin, Ebulfazl, Hanım Rukiye, Ali

Asgar, Cenab Müslimün, Hanım Fatma gibi imamlar ile yakınlarının adlarına açılırken bazı sofralar da Acele, Karanlık ve Müşkil Güşa Adağı ismini almıştır.

Elmirelmümin Sofrası: Elmirelmümin sofrasında her şey beyaz renkli olmalıdır. Bu sofrada şirbirinc/ Şirbiriş (Sütlaç) veya firmi, peynir, yoğurt, süt, şeker peynir¹ ve ekmekten ibaret olup sofraya beyaz mumlarla donatılmaktadır. Konuklar sofrada bulunan yemeği ya yemeleri ya da kendileri ile birlikte götürmeleri gerekmektedir. Ev halkı sofranın sonunda birtakım yiyecekleri saklamaktadır. Dileği kabul olduktan sonra saklanan yemekleri başkalarına dağıtmaktadırlar (Baranzade, 2006, s. 28; İsmailzade, 2011, s. 93).

İmam Hasan² Sofrası: Bu sofranın özelliği sofrada olan her ne varsa yeşil renkli olmasıdır. Sofra yüzü, yemek kapları bile yeşil renkli olmalıdır. Hatta sofraya sahibi ve konuklar imkân dahilinde yeşil renkli elbiseler giyinmektedir. Sofraya koyulan yemekler de tamamen yeşil olan yemeklerden seçilmelidir. Sofrada olan yemekler: Yemeli göy³, yaprak sarması, salatalık, ekmek (Rak, 2016, s. 9; Baranzade, 2006, s. 28).

İmam Zeynelabidin⁴ Sofrası: Bu sofraya özellikle kötü ve hasta olanlar tarafından hazırlanmaktadır. Bu sofrada sadece “kurutlu aş” olmaktadır. Kurutlu aşın içinde tarhun, kavar (tere), ceferi (maydanoz), kişniş, ispanak, havuç, nohut, fasulye, mercimek, düğü, yarma bulunmaktadır. Pişirildikten sonra ise kurut eklenmektedir (Baranzade, 2006, s. 28).

Ebulfazl Sofrası: Sofralar arasında en önemlisi ve en meşhuru olan sofraya Ebulfazl sofrasıdır (Sarrafı, 2014-2015, s. 74). Bölgede çok kutsal, saygın ve sevilen kişiler arasında yer alan Hz. Ebulfazl (Abbas), Güney Azerbaycan bölgesinde mertlik, sadakat ve cömertliğin timsali olan dinî karakterlerden biridir. Kerbela olayında Hz. Ebulfazl, kendi susuz olmasına rağmen susuz kalan insanlara Fırat nehrinden su getirmek isterken düşmanlar tarafından kolları kesilerek şehit edilmiştir. Bu olay zaman içerisinde bir simge hâline gelmiş ve kendisi adına sofralar açılmıştır (Mostafa Pour Shad Lou Sofla, 2019, s. 89). Şolezærd⁵, sarma, yeşil mercimek pilavı, sarı şile, tatlı, meyve suyu, içecekler, çeşitli börekler, sengek ekmeği, peynir sofrada olan yemeklerdir. Bu sofrada konuklara şerbet ve âcil müşkil güşa⁶ paketi verilmektedir. Bu törende Hazret-i Ebulfazl'ın yası tutulduktan sonra kadınlarından her biri sofradaki unun üstüne yeşil mum yakarak Ebulfazl'dan ihtiyaçları için dilek dilemektedir. Kalan yemekler konuklar tarafından evlerine götürülmekte; yemek artıkları ise akan suya dökülmektedir. Hüdabahş, eski zamanlarda bu sofraya köfte verildiğini günümüzde ise Chelow kebabı, tavuk pilav, bulgur ile et, yer kökü huruştu (havaçlı yahni) verildiğini söylemiştir (2010, s. 24).

Hanım Rukiye Sofrası: Hz. Hüseyin'in küçük kızı olan Hz. Rukiye için açılan adak sofrası yemek açısından zengin bir sofraya değildir. Kerbela olayında çok küçük yaşta Şam'a esir götürülen Hz. Rukiye'nin yolda açlıktan ve susuzluktan vefat etmesinden dolayı bu sofraya zengin bir şekilde hazırlanmamaktadır (Mostafa Pour Shad Lou Sofla, 2019, s. 87-88). Hanım Rukiye sofrası için bazı bölgelerde adları Rukiye olan kırk bir kız çocuğu çağırılmaktadır. Bu yüzden

¹ Türkiye'de Konya şekeri, Mevlana şekeri ve Akide şekeri olarak bilinen şeker ve türevlerine verilen ad.

² Hz. Peygamber'in torunu, Hz. Fatıma ile Hz. Ali'nin büyük oğlu.

³ Yeşil yapraklı bitkilerden yapılan bir çeşit kavurma.

⁴ On İki İmamların dördüncüsü, Hz. Muhammed'in torunu olan Hüseyin'in oğullarından biri.

⁵ Pirinç ile yapılan bir yemek. Genellikle safran, şeker, gül suyu, tereyağı, tarçın ve kakule ile tatlandırılmaktadır. Tarçın, badem, gül goncası ve Antep fıstığı ile süslenmektedir.

⁶ Âcil-i müşkil güşa, problem çözücü âcil anlamına gelmektedir. Âcil ise nohut, badem, kuru üzüm, ceviz ve Antep fıstığı gibi kuruyemışlere verilen addır.

sofraya “Kırk Bir Rukiye” sofrası da denilmektedir (Baranzade, 2006, s. 29; İsmailzade, 2011, s. 93; Hüdabaş, 2010, s. 24). Bu sofranın yemekleri kurutlu aş, sarı şile, yaprak dolması, yemeli göy, peynirli çörek, yeşillik, peynir, şeker peynir, helva, nohut ve kişmişten (kuru üzüm) oluşmaktadır (Baranzade, 2006, s. 29; Hüdabaş, 2010, s. 24). Bu yemeklerin yanı sıra Hanım Rukiye sofrasında tiken, taş ve mum bulunmaktadır. Sofrada yer alan diken ve taşlar Hz. Rukiye'nin esirliğine işaret etmektedir. Sofradaki kadınlar ise temsili olarak yalın ayaklarını taş ve tikenler üstünde dolandırmaktadır. Mumda karanlık harabede yerleştirildikten sonra Hz. Rukiye'nin halası Zeynep'e hitap edilerek şu dizeler söylenmektedir:

Amme can çırağı yandır
Dur harabeni dolandır
Ahtarım tapım babamı
Görsedim bu oh yaramı (Rak, 2016, s. 9).

Kişinin dileği gerçekleştiğinde aynı sofrayı tekrar kurmaya niyet etmektedir. Ancak sofrasını açmaya niyet eden kişinin durumu müsait değilse, evde açmak yerine sebze ve peynirli dürüm hazırlayarak türbe ve camilerde Hz. Rukiye adına dağıtmaktadır (Mostafa Pour Shad Lou Sofla, 2019, s. 88).

Ali Asgar Sofrası: Bu sofraya İmam Hüseyin'in Kerbela'da altı aylıkken öldürülen oğlu Ali Asgar tam adıyla Abdullah b. Hüseyin için kurulmaktadır. Ali Asgar sofrası çocukları hasta ve durumları kötü olan adamlar tarafından hazırlanmaktadır. Sofranın özelliği sofranın üstünde yeşil parça ile örtülü iki boş kap bulunmasıdır. Birinin içine çocuk emziği diğerine ise üç ok koyarlar ve birkaç mum da yakarlar. Sofranın yemekleri sadece süt ve küçük yağlı ekmektir (Baranzade, 2006, s. 29). Baranzade'ye paralel olarak Hüdabaş, sofrada Aşure Ziyareti'nin⁷ okunduğunu ve süt ile bisküvi verildiğini aktarmıştır (2010, s. 24).

Cenab Müslimin Sofrası: Kendine has özelliği bulunmayan bu sofranın yemekleri arasında kurutlu aş, şeker peynir, göy, hurma, peynirli hamur yer almaktadır. Bazı yörelerde terek adı verilen helvaya benzeyen bir tür tatlı da konulmaktadır (Baranzade, 2006, s. 29; Karabudak, 2019, s. 70).

Hanım Fatma Sofrası: Bu sofraya Tebriz ve etrafında yer alan şehirlerdeki kadınlar tarafından açılmaktadır. Karpuz, kuymak, yeşillik, yoğurt, peynir, hurma, şeker peynir, dolma ve meyve sofranın yemekleri arasındadır. Bu sofranın kuymağı özel bir yöntem ile pişirilmektedir. Kuymağı pişiren kadın erken kalkıp abdest almaktadır. Daha sonra kuymak için tavada tereyağını erittikten sonra üzerine un, safran ve şeker koymaktadır. Tüm malzemelerin üzerine ise sıcak su dökerek pişirmektedir. Bu sofraya her kadın katılamamaktadır. Sofrayı açan kadının dileği üzere sadece kadınlar, sadece çocuklu kadınlar ya da adı Fatma olan kadınlar katılabilmektedir. Bu sofrada masal da anlatılmakta ve masalın her bölümünde salavat çekilmektedir. Hanım Fatma Sofrası İran'da Hz. Fatma'nın vefat ettiği günlerde yapılan bir uygulamadır (Şekaki, 2012, s. 14-17; Eker, 2021, s. 110).

Karanlık Sofrası: Bu sofraya ışık almayan bir yerde kurulduğu için ona karanlık sofrası adı verilmiştir. Karanlık sofranın birçok özelliği bulunmaktadır. Karanlık bir yerde, sayıları tek olan birkaç kadın bir araya gelerek kuymak pişirmektedir. Erkekler ve erkek çocuklar bu sofrada yer almamaktadır. Hatta hamile bir kadın varsa ve karnındaki çocuk erkekse, o dahi katılamamaktadır. Bu sofraya sadece çarşamba akşamları kurulmakta; haftanın başka günlerinde, Muharrem ve Safer aylarında kurulmamaktadır. Sofra art arda altı çarşamba akşamı açılmalıdır.

⁷ Şia inancına sahip olan topluluğun İmam Hüseyin ve yarenlerini ziyaret etmek ve Aşure (Kerbela vakası ve muharrem onuncu gününde gerçekleşen olayları) vakasını anmak için okudukları bir ziyaretnamedir.

Yedinci sofraya ise borç sayılıp adak ve ihtiyaçları yerine geldikten sonra açılır. Kuymağı pişirdikleri zaman kadınlardan biri bu sofranın masalını orada olanlara anlatmaktadır. Eğer masal anlatılmadığı takdirde sofraya ve dilek kabul olmamaktadır (Baranzade, 2006, s. 29-30; Sarpkaya, 2017, s. 78-79). Masal anası sayılabilecek bir kadın tarafından anlatılan masalın örneği şu şekildedir:

Bir gün var idi, bir gün yoh idi. Bir yetim kız var imiş ki, üvey anası onu çok sınıdı, başına it oyunu getirirdi. Günde bir batman yün kıza tapşırıp, derdi: Bunları aparaşama kimi çölde eğir, eve getir.

Kız tenge-zara gelir. Bir gün çarşamba aşımanı yünler elinde ağlaya ağlaya çöle gider. Çölde kızın gözü bir hanıma sataşar. Hanım onu sarı gelib, kızdan soruşar: Kızım niye ağlırsan?

Kız da başındaki belanı tarif eyleyir. Hanım soruşar: İstirsen hoşbeht olasan? Kız cevap verir: Niye istemirem.

Hanım kıza deyir: Git çarşamba aşımanları kuymak pişir, yohsullara payla.

Kız kayıdı, hanımın dediğın eylemeğe başlır ve ondan sonra üvey anası öz anasından da kıza mehreban olur. Bir zamandan sonra üvey ana kıızı bir varlı-karlı oğlana verir ki, kıızı ondan da hoşbeht ve rahat olsun. Kız ora gitdikden sonra rahat bir yaşayış başlar. Bununla bile gene de her çarşamba aşımanları kuymak pişirip, yohsullara paylır.

Günlerin bir günü varlı- karlı eri üç karpız almışdı ve eve gelib, görür ki arvadı kuymak pişirmektedir. Avradı sarı gedip, çığır- bağır salır ki, sen bu var-dövlet ile benim abırımı aparırsan, bu yolculukların meni bezdirib, daha besdir.

Kişi hırslanıb, kıymak kabına bir tepik vurur, kuymak yere calanı. Kuymağın bir azı kişinin üstüne daşlanıb, kan olur ve yere tökülen kuymak da kana döner. Kişinin elindeki karpızlar da üç kesilmiş kanlı başa döner.

Boyandan şahın oğlu ve iki lelesi, ava getmiş ve itmişlerdi. Şehrin dargası ve dargaşagırdaları ev ev ve kapı kapı şahın oğlun ahtarırdılar, gelib çıhdılar bu kişinin evine. Her yeri kana bulanmış bir kişi ve yerde de üç kesili baş görüb, kişini tutub, düştäğe saldılar. Kişi zindanda anladı ki, başına gelen işlerin sebebi onun kuymağı yere calamağından olubdur. Buna göre de her ne yolunun idi, zindan adamlarına pul verdi ta onun avradına çatdırsınlar. Avradı pulları alıb, bir daha kuymak pişirdi. Bu zaman kesilen başlar darganın gözü kabağında, tazadan dönüb karpız oldular. O ne idi ki, darğa bir günahsız adamı zindanı eylediğini anladı. O yandan da heber geldi ki şahın oğlu ve adamları tapılıblar ve sağ selametdiler. Kişi zindandan burahılıb, arvadı ile ömürlerinin sonuna kimi her çarşamba aşımanı kuymak pişirib, yohsullar arasında payladılar (Baranzade, 2006, s. 29-30).

Acele Sofrası: Bu sofranın diğer sofralardan farkı dua kabul olduğu anda bu sofranın hızlı bir şekilde açılmasıdır. Sofranın adı da acele ile açılmasından meydana gelmiştir. Evde yiyecek olarak ne varsa onlarla hemen bu sofraya açılmaktadır. Bu sofrada her şey olabileceği gibi sadece peynir ve ekmek konularak da hazırlanmaktadır (Hüdabaş, 2010, s. 24; Rak, 2016, s. 9).

Müşkül Güşa Adağı: Bu adak sofraya adaklarıyla birçok benzerliği olduğundan sofralar arasında yer almaktadır. Müşkül güşa, şeker peynirden ibarettir ve kadınlar bir zorlukları olduğu zaman bu adağı da dilemektedir. Bu adağın kendine göre özel işleri vardır. Adağı dileyen kadın öyle bir ay seçmelidir ki bu ayın ilk günü cuma gününe denk gelmelidir. Müşkül Güşa adağında bir araya gelen kadınlar hem dileğin gerçekleşmesi hem de sosyal bir paylaşım alanı sofrada kültürel öğelerin unutulmaması için bir araya gelmektedir. Bu sofrada anlatılan bir masal şu şekildedir:

Bir gün var idi, bir gün yoh idi. Allah'tan sonra hiç kimse yoh idi. Bir tikançı varmış ki, her gün gedib dağın başından tikan derib, çiğinine atıb, dağdan aşağı getirib, satardı. Günde üç panabat pul kazanıb, her gün üç panabatla (ne az ne çok) rüzgâr dolandırardı. Tikançı bu işine devam eyleyib, günlerin bir günü Allah tarafından bir Arab bunun kabağın kesir. Deyir: Salam Aleyküm ay Allah bendesi, sen ne iş görürsen?

Kişi de dağdan tikan derdiğini ve üç panabata satıb, gün geçirdiğini deyir. Arab deyir: Men sene bir söz diyerem bu sözü yahşi kulak ver göz hırın görürsen ya yoh. Kişi deyir: Buyur! Arab deyir: Sen bugün üç panabatı apar bazara, müşgül güşa al, şehrin ehline payla. Hemi yesin bir dana salavat çevirsin ve desin Allah müşgülünü açsın.

Arab uzaklaşıb, gedir, kişi Arabın dediklerin yerine getirir. Kişinin günden güne işi çohalır ve çohlu pul kazanır. Kişinin dar ve dünyada bir tek kıızı varmış. Gün o gün olur ki, kişi Mekkelik olub, Mekke'ye

gitmek istir. Kişi Arab kişiye gedib, deyir: Men sen dediğini eyledim ve indi var-dövletim o kadar olub ki, Mekkelik olmuşam. Ama bilmirem kızımı kime tapşırım?

Arab deyir: Onu apar şehrin padişahına tapşır. O, kızımı sahlayıb, miğayat olur.

Kişi Arabdan ayrılib, yolu üstünde kızına bir kıymetli ve bahalı boyunluk (boyunbağı) alır ve kızı da aparib şahın evine tapşırır. Gitdiğinde kızına pul verib tapşırır ki bu pullar ile men gelen zamana kadar müşgül güşa alıb, payla.

Kişi Mekke'ye gider. Kız daşahın bir tek kızıyla oynamağa başı karışır. Müşgül güşa almak da yadından çıkar.

Bir gün şahın kızı deyir ki, boynundaki boyunluk sene layik deyil, sen tikançi kızısan men şah kızı, onu mene ver. Kız da dostluk için çıhardıb, ona verir.

Sabahısı gün, şahın kızı deyir ki, gidek derya kenarında üzük. Kızlar birlikde giderler deryada üzsünler. Şah kızı boynundaki boyunluğu çıhardıb, ağaçdan asır ve oynamalarına giderler. Bu yandan karka da gelib parıldayan boyunluğu dimdiğine alıb, aparır. Kızlar deryadan çıhib eve gelen zaman, boyunluğu tapmırlar. Şahın kızı öz tutur tikançi kızına diyir ki, sen boyunluğu uğurlamısan. O, kızı dövüb, zindana salır.

Kız çoh ağırlı ve bir nice zaman orada kalır. Bir gece uyhuda görür, bir Arab ona deyir: Yastıgıvın altında üç panabat pul var, onları götür ve müşgül güşa alıb, payla.

Kız harasan yuhudan durub, yasdığı altında üç panabat pul görür! Yadına düşür ki, atası gidende ona ne tapşırımışdı.

Zindan penceresinden eşığe bahır görsün ki birisi var ona müşgül güşa alsın. Görür bir kişi kaçça kaçça gedir. Onu çağırıp deyir: Üç panabatı al bazardan mene müşgül güşa al.

Kişi deyir: Menim bacımın bugün toyudur, ora gidirem. Men alamaram!

Kız birazdan sonra görür bir ayrı kişi gelir. Ona deyir: Üç panabatı al bazardan mene müşgül güşa al. Kişi deyir: Vallah benim atam ölüb, kefen almağa giderem ama müşgül güşa ondan vacibdir, ver alım.

Kişi gedib bazardan müşgül güşa alıb, kıza verir. Kız da müşgül güşaları zindandaki adamlara paylır. Onlar da hamısı deyir: Allah müşgülünü açsın. O Taraftan şahın kızı bağda dolanırdı, birden gözü karganın dimdiğinde parıldayan bir şeye değir. Karga dimdiğinde boyunluğu getirib, ağaca asır. Kız bunu gördüğünde üreği piselib, hoşdan gidir. Hami gelib, üzüne su seçirler. Kız hoşdan ayılır ve bilir ki günahsız tikançi kızını zindana salıb. Deyir: Gidin o kızı azad eyleyin. Kız zindandan çıhib, atasının da Mekke'den geldiğın görür. Evlerine sarı yola düşürler. Yolda görürler ki bir yerde çohlu adam yığışıb. Yahınlaşıb görürler ki toy evinde yasdı. Kız görür bu ev o kişinin evidir ki, deyirdi vacımın toyuna gidirem müşgül güşa alanmaram.

Uzaklaşıb birazdan sonra görürler ki, gine bir yerde çohlu adam yığışıb, görürler, yas evinde şadlıkdir. Kız görür bu ev de o kişinin evidir ki, deyirdi atama kefen alamağa gidirem ama müşgül guşanın almağın ondan vacib bilib, kıza müşgül güşa almışdı. İndi kişinin atası dirilib,sağ selamet olmuşdu.

Ata bala birlikde ev gelib, ömür boyu müşgül güşa alıb, paylalar.

Sübhe şan san ya Ali

Sübhe nişansan ya Ali

Müşgüle düşmüş işim

Müşgül açansan ya Ali (Baranzade, 2006, s. 30-31).

Türk toplumunun sosyal yaşamı hakkında bilgiler sunan Dede Korkut'ta Türkler herhangi bir eksikliğini giderilmek için başvurduğu yemekli uygulamalar (Özdemir, 2005, s. 180) İslamiyet ile birlikte farklı şekillere bürünmüştür. Her ne kadar şekil olarak değişmiş olsa da işlevsel açıdan bir değişiklik bulunmamaktadır. Dua ve dileklerinin kabul edildiği, zorlukların aşıldığı zaman açılan adak sofraları aynı zamanda Bascom'un (2010, s. 78-81) ifade ettiği dört işlevi de yerine getirmektedir. Adağının kabul olmasıyla birlikte mutlu bir ruh hâline bürünen kadınlar sofralarına davet ettiği diğer kadınlarla eğlenerek, sosyalleşerek hoşça bir vakit geçirmektedir. Ayrıca orada bulunan yaşça büyük bir kadının masal ya da şiir söylemesi sofraya etrafında toplanan kadınların hoşça vakit geçirmesini sağlarken, bu kültürün gelecek kuşaklara aktarılmasında da önemli bir rol oynamaktadır. Sofra etrafında toplanan kadınlar aynı zamanda bu geleneği canlı bir şekilde yaşatmaktadır. İran'da kadınların sosyalleşecek alanları oldukça kısıtlıdır. Bu yüzden sofraya etrafında toplanan kadınlar toplumsal, dinsel ve kişisel baskılardan kaçarak kendilerine sosyal bir paylaşım alanı yaratmaktadır.

Sonuç

Türkler eskiden beri Tanrı'ya dualarının, dileklerinin, adaklarının kabul olması için kanlı ve kansız şekilde ayrılan kurbanlar sunmuşlardır. Kanlı kurbanlarda at, geyik, koyun,

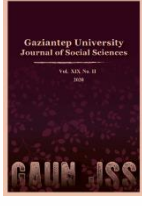
sığır, koç yer alırken kansız kurbanlarda saçı ve iduk yer almıştır. Türklerin Orta Asya'dan Anadolu'ya göç etmeleri ve din değiştirmeleri sonucunda kurban çeşitleri değişip dönüşmüş, daha zengin bir hâl almıştır. Çocuğun olması, hastalıkların giderilmesi, borçlardan kurtulmak, aile saadetinin sağlanması, zorlukların giderilmesi vb. amaçlar ile başvurulmuş adak; çeşitli hayvanları kurban etmek suretiyle yapıldığı gibi mum dikmek, para vermek veya dağıtmak, Yasin okumak, mevlit okutmak, sofraya adağı veya sofraya açmak gibi uygulamalarla da yapılmaktadır. Sofra açmak zorlukların ve ihtiyaçların giderilmesi, dileklerin kabul olması durumunda çeşitli yemeklerin ikram edilmesiyle gerçekleştirilen bir adak çeşididir. İlk olarak Dede Korkut kitabında bulunan anlatılarda rastlanılan sofraya açma geleneği Anadolu, Suriye ve Güney Azerbaycan'da İslamiyet'in etkisiyle şekillenmiş ve günümüze kadar ulaşmıştır.

Türkiye'den sonra en büyük Türk nüfusuna sahip olan İran'da Güney Azerbaycan Türkleri İslamiyet'in etkisiyle birlikte birçok dinî uygulamayı kendi bünyesine dahil etmiştir. On İki İmamlı Şia inancını benimseyen Güney Azerbaycan Türkleri bu inanç doğrultusunda zorlukların giderilmesi için imamlara ve onların yakınlarına adak adamaktadır. Güney Azerbaycan'da birçok sofraya türü ve çeşidi bulunmasına rağmen Emirelmümin, İmam Hasan, İmam Zeynelabidin, Ebulfazl, Hanım Rukiye, Acele, Ali Asgar, Cenab Müslimün, Karanlık sofrası ve Müşkil Güşa adak için sıklıkla başvurulmuş sofralardır. Bu sofralar zorlukları aşmak için açılmasının yanında kadınların sosyalleştiği bir alan işlevi de görmektedir. Bununla birlikte Bascom'un ortaya koyduğu dört işlevi de yerine getirdiği tespit edilmiştir. Günümüzde Güney Azerbaycan'da sofraya açma geleneği özellikle kadınlar arasında hâlâ canlılığını korumakta ve birçok adak çeşidi arasından öncelikli olarak sofraya açmaya başvurmaktadır.

Kaynakça

- Acıpayamlı, O. (1978). *Halkbilim terimler sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ahmet Vefik Paşa. (2000). *Lehçe-i Osmani*. haz. Recep Toparlı. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Arslan-Erol, Hülya (2020). *Suriye Türkmen Türkçesi ağızlarının tespiti*. (117K048 Kodlu TÜBİTAK 1001 Projesi), Erişim adresi: (<https://app.trdizin.gov.tr/proje/TWpFMU1qazU/suriye-turkmen-turkcesi-agizlarinin-tespiti>).
- Artun, E. (2014). *Türk halkbilimi*. Adana: Karahan Kitabevi.
- Atalay, B. (1986). *Divanü Lugat'it-Türk dizini-endeks*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Baranzade, A. (2006). Sofra açma ve sofraların yemekleri. *Dilmac*, 25-27, 28-31.
- Bascom, W. R. (2010). Folklorun dört işlevi. Çev. Ferya Çalış. *Halk biliminde kuramlar ve yaklaşımlar 2* (s. 71-86) içinde. M. Öcal Oğuz-Selcan Gürçayır (Haz.). Ankara: Geleneksel Yayınları.
- Eker, Ö. (2021). El Bilimi dergisi üzerine bir inceleme. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırklareli.
- Ergin, M. (2014). *Dede Korkut kitabı-1*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Erol, M. (2012). *Halep Türkmenleri halk kültürü araştırması*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Eröz, M. (1980). Türk boylarında "kansız kurban" geleneği. *Türk Kültürü*, 211-214 (XVIII), 211-216.
- Hüdebaş, M. (2010). Kadın nezirlerinden: Mersiyeler ve sofralar. *El Bilimi*, 27, 20- 24.
- İnan, A. (1976). *Eski Türk dini tarihi*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- İsmailzade, M. R. (2011). *Urmi folkloruna kısa bir bakış*. Urmiye: Buta Neşr.
- Kalafat, Y. (1990). *Doğu Anadolu'da eski Türk inançlarının izleri*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Kara, Ü. (1999). *Giresun'da adak inancı ve adak yerleri*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

-
- Karabudak, G. (2019). *Dilmac dergisinin halk bilimi açısından değerlendirilmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kırıkkaleli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkaleli.
- Örnek, S. V. (1973). *Budunbilim terimler sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Özdemir, N. (2005). *Cumhuriyet dönemi Türk eğlence kültürü*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Radloff, W. W. (1893). *Versuch eines wörterbuches der Türk-Dialekte*, akt. Hikmet Tanyu, C. I. Sanktpetersburg.
- Rak, R. (2016). Folklorçu hanımların Hanım Rukiye sofrası. *El Bilimi*, 81-82, 8-12.
- Sarpkaya, S. (2017). Tebrizli Türk masal anaları. *Ihlamur*, 52, 74-79.
- Sarrafi, A. (2014-2015). Kadim sofrası ve yemek ferhengimizden, *El Bilimi*, 73-74, 74-75.
- Shukur, M. I. (2021). *Kerkük Türkmenleri arasında yaşayan geleneksel halk hekimliği uygulamaları*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep.
- Şekaki, M. (2012). Yemekler. *El Bilimi*, 44, 14-17.
- Tanyu, H. (1967). *Ankara ve çevresinde adak ve adak yerleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- TDK. (2011). *Türkçe sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tezcan, M. (1997). Yemek kültürü üzerinde dinsel etkiler, K. Toygar (Haz.). *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar* (139-146) içinde. Ankara: Türk Halk Kültürü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları.
-

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

The Truth(s) of Western Civilization in Julian Barnes' *A History of the World in 10 ½ Chapters*¹

Julian Barnes'ın 10 ½ Bölümde Dünya Tarihi Romanında Batı Medeniyetinin Hakikat(leri)

Begüm TUĞLU ATAMER^{a,*}

^a Araş. Gör. Dr., İngiliz Dili ve Edebiyatı, Ege Üniversitesi, İzmir / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-3807-5783

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 18 Temmuz 2023

Kabul tarihi: 29 Şubat 2024

Anahtar Kelimeler:

Batı medeniyeti,

Edebî hakikat,

Tarihsel üstkurmaca,

Julian Barnes,

10 ½ Bölümde Dünya Tarihi.

ÖZ

10 ½ Bölümde Dünya Tarihi (1989) bir dünya tarihi anlatısı vadederken yalnızca çeşitli Batılı karakterlerin öznel alımlamalarını ortaya koymaktadır. Barnes'ın zayıf bağlarla birbirlerine tutturulan hikâyeleri, dünyayı evrensel hakikatin Batılı tanımının kültürel emperyalizm olarak kullanıldığı hegemonik Batılı bir uzam olarak betimlemektedir. Hikâyelerin arasındaki bağlantılar bulanık görünebilir ancak dikkatlice yapılandırılan ataerkil, dinî ve sanatsal unsurlar, hakikat kavramının tanımının çoğulluğunu dışa vururken aynı zamanda hakikatin nasıl belirgin ve ayrıcalıklı bir şekilde Batıya ait bir medeniyet anlayışı yaratmak için bir araç olarak kullanıldığını da göstermektedir. Bu çalışma, toplumsal cinsiyet ilişkileri, din, sanat ve Batı medeniyetinin dışında kalan kültürlerle dair alımlamalara odaklanarak *10 ½ Bölümde Dünya Tarihi* romanında Julian Barnes'ın yapısökümüne uğratmayı hedeflerken yeniden ürettiği Batı medeniyetinin temel dinamiklerini ortaya koymayı hedeflemektedir. Çalışmanın ilk bölümü Barnes'ın romanında hakikatlerin araştırılmasına ve bu hakikatlerin medeniyetin temel değerlerini ayrıcalıklı şekilde Batılı olan öznel bakış açıları ile oluşturduğu hikâyeleri aracılığıyla nasıl yapısökümüne uğratmaya çalıştığına odaklanmaktadır. İkinci bölümde, Batı medeniyetinin ana idealleri tanımlanmakta ve bu değerlerin görünürde yapısökümcü bir söylem sunmaya çalışırken nasıl aynı anda hegemonik alt anlamları yeniden ürettiğini göstermek amaçlanmaktadır. Üçüncü bölümde ise çalışma, Barnes'ın temelde salt Batılı bir perspektiften anlam bulan ataerkillik, din ve sanat kavramlarının hikâyeleri aracılığıyla nasıl yıkmaya çalıştığı değerleri yeniden güçlendirdiği ortaya konulmaktadır.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: July 18, 2023

Accepted: February 29, 2024

Keywords:

Western civilization,

Literary truth,

Historiographic metafiction,

Julian Barnes,

A History of the World in 10 ½ Chapters.

ABSTRACT

A History of the World in 10 ½ Chapters (1989) promises a history of the world, however, it only provides its readers with subjective perceptions of various Western characters. Barnes' collection of vaguely connected stories depicts the world as a hegemonic Western space in which the Western definition of universal truth is used as a tool of cultural imperialism. The connections between the stories might seem oblique but meticulously structured patriarchal, religious, and artistic elements seem to expose the multiplicity of the definition of truth while simultaneously revealing how truth is used as a tool to create a specific and an exclusive understanding of civilization that is reserved for the West. This study explores how gender relations, religion, art, and perceptions towards cultures outside the Western civilization are narrated in *A History of the World in 10 ½ Chapters* to reveal how Barnes reinstalls the very dynamics of the Western civilization he aims to deconstruct. The study starts with an exploration of the truths that are narrated in Barnes' novel in order to demonstrate how Barnes attempts to deconstruct the fundamental values of civilization in his work through his stories offered from subjective points of view that are exclusively Western. The second part of the study defines the main ideals of the Western civilization and correlates these ideals with Barnes' narrative which offers a seemingly deconstructive discourse while simultaneously reinstating hegemonic undertones. The third part of the study focuses on how Barnes reinstalls a fundamentally exclusive Western understanding of patriarchy, religion and art through his stories.

¹ This research article is developed from an abstract presented at the 13th International IDEA Conference: Studies in English IDEA, Hatay, Turkey, held between 11-13 May 2022. The article at hand, however, is drastically different from what had been presented at the conference. The main argument and supporting ideas have changed along with the overall structure of the article.

Introduction

Julian Barnes is a descendant of a reputable line of English authors² who have burdened themselves with the task of writing a history of the world. Even though Barnes himself is a novelist, taking up the role of a historian by using fiction as a tool to communicate his views on civilization appears to be a deliberate choice in revisiting the key factors in the development of Western civilization. Barnes' version of history does not seem to outline any "truths" of history whatsoever. Initially, the ten and a half chapters of the novel which are loosely connected to one another can be meticulously studied through the lens of Linda Hutcheon's "historiographic metafiction" which has been done in previous studies.³ These studies mainly focus on manners in which Barnes' narrative structure based on subjective perceptions that deconstruct the main ideals of Western Civilization with a particular interest in postmodernist techniques to unravel the historiographic connections of the novel. This article, on the other hand, claims that despite appearing to be deconstructive, Barnes' novel reworks the same Western-oriented, gendered, religious, and artistic perspectives of a hegemonic understanding of Western civilization in the process of creating literary truth.

The linguistic turn in the twentieth century undoubtedly altered the perceptions regarding history and carried the documentary stance of historical narratives into the domain of literary theory. Nonetheless, even though New Historicism offered a method through which history could be studied in relation to social, cultural, and literary connections, H. Aram Veiser notes how quick critics were to accuse the method as "canon-bashing," "subversive in its critique, and destructive in its impact" (1989, p. x). Redefining historicism, from its very beginnings, is met with open defiance since it threatens the pillars of civilization built on certain notions of truth as depicted in literature, religion, and art. Once the canonical stance of history

² The oldest history of the world in English is written by an anonymous Anglo-Saxon author during King Alfred's reign around the end of the ninth century (Trilling, 2013, p.232). The earliest chronicles of Anglo-Saxon England carry a keen sense of "heroic English nationalism" which reveals the importance of historiography in building a nation (Trilling, 2013, p. 239). Later, during the Medieval ages, Chris Given-Wilson notes how, despite the focus on a proto-Christian perception of history, the chroniclers' "primary concern was with the history of England," even when they were writing world history which is why they employed "a system of more direct relevance to English and British history" (2004, p. 117). Sir Walter Raleigh's *The History of the World* (1614) and H.G. Wells' *A Short History of the World* (1922) are better known examples of the same ambition of outlining the journey of the human species starting from the very beginnings and reaching up to the point of their contemporary civilizations. Raleigh's account of history is directly connected to the nationalist aspirations of his time. In fact, C. F. Tucker Brooke calls Raleigh's *History* as "one of the best examples of patriotic narrative" and "a masterpiece of far-seeing political philosophy" (1938, p. 106). In a parallel set of mind, Wells comments in the introduction to his *History* that he aims to provide an account of the world history in the name of universal peace: "But there can be *no common peace and prosperity without common historical ideas*. [...] This truth, which was apparent to that great philosopher Kant [...] is the gist of his tract upon universal peace" (p. 6, emphasis original). The emphasis here is on universal peace; however, it is implied that this peace can exclusively be attained through a notion of truth provided by the Enlightenment philosophers of the West. Furthermore, it can be put forward that even though these works stand as accounts of history, reading these texts as accounts written to sustain the hegemonic ideology of the West reveals how fiction and history can be merged into one another to create an understanding of universal "truth" that is only based on Western ideals.

³ There are many studies that analyze Barnes' *History* under the lens of historiographic metafiction. See Cornelia Stott's "The Sound of Truth," (2010); Hassan Abootalebi's "Commingleing of History and Fiction," (2015); Claudia Kotte's "Random Patterns?" (1997); Liana Muthu's "Revisiting Noah's Ark," (2014); Jackie Buxton's "Julian Barnes's Theses on History," (2000); Amy J. Elias' *Sublime Desire* (2001); Eszter Tory's "You Can't Get by Without the Dream," (2014); Bruce Sesto's *Language, History and Metanarrative* (2001); Gregory J. Rubinson's "History's Genres" (2000); Sümeyra Buran's "Death of the History" (2020) and Berna Köseoğlu's "The Characteristics of Historiographic Metafiction" (2018).

is deconstructed, the underlying hegemonic ideologies of the West are exposed. In *The Writing of History*, Michel de Certeau explains that “[i]n the West, the group (or the individual) is legitimized by what it excludes (this is the creation of its own space), and it discovers its faith in the confession that it extracts from a dominated being (thus is established the knowledge based upon, or of, the other: human science)” (1988, p. 5). The Western exclusivity thus creates a binary opposition between the West and all other forms of civilization it confronts. In a parallel manner, Foucault pinpoints “the entire history of Western societies” as being “so different from others in its trajectory and so universalizing, so dominant with respect to the others” (1997, p. 128). The deconstructive attempts of scholars such as Veeseer, Certeau, and Foucault reveal a tendency in criticizing the universal, unified, and ideological construction of history and civilization. Nonetheless, they still carry undertones of Western-oriented superiority and universality while paradoxically carrying the potential to strengthen the notion of truth they seek out to destroy⁴ through deconstructive means.

Despite the leading scientific outlook that has influenced the more recent accounts of world history⁵, English works such as the ones from early chroniclers, Sir Walter Raleigh, and H. G. Wells, that stand at the crossroads of literature and history reveal nationalist tendencies. Such works with nationalist tendencies also have similar motifs. Firstly, these books that predate the postmodernist understanding of history as a subjective concept deal with history as if it was an objective concept to be universally accepted by all other civilizations in a hegemonic manner, despite the subjective Western point of orientations of their English authors. Secondly, they seem to evaluate the history of the world in relation to the progress of civilization since from the early chronicles to H.G. Wells’ historical account they focus mainly on religious, technological, or political advancements of the West. Thirdly, they are confident that they are providing “truths” regarding what has happened to our species throughout centuries with the religious and authorial discourses they use in their works. Barnes’ *History* is admittedly different from this legacy at first look. It focuses on subjective stories and attempts to deconstruct the main ideals of Western civilization. Nevertheless, this paper aims to show how Barnes’ attempt is unsuccessful because it once again hegemonically reconstructs Western perceptions of gender, religion, and art while trying to establish subjective perceptions of truth. Initially, Barnes seems to playfully deconstruct patriarchal, religious, and artistic premises of the Western civilization. Nonetheless, patriarchal characters such as Noah, Franklin Hughes, and Charlie do not face meaningful consequences of their actions while women characters such as Amanda Ferguson, Kathleen Ferris, and Noah’s nameless daughter in laws end their parts in the narrative in quite tragic manners, either by death, insanity or just being used as an assisting

⁴ Throughout *The Politics of Truth*, Foucault traces the concept of truth in Western thought, only referring to the East for minor examples from “Palestine, the Arabs and Israel” that exist in relation to the West (1997, p.140). Certeau refers to the “erotic and warlike scene” of Amerigo Vespucci encountering a nude native woman that symbolizes the “Western desire” of seeing her as a “blank, ‘savage’ page” in the preface of his work to criticize how Western understanding of writing history is related to conquering but focuses on the desire of the West instead of what the native culture has to offer (1998, p. xxv). The presumption in such examples that can be traced through these works is that the all-conquering Western reason has the power to dominate what it deems to be the other at the very first moment of encounter. Therefore, even though these works seem to criticize Western thought, they focus on where the West has gone wrong, i.e., how extreme forms of patriarchal Christianity has harmed the progress of the West, instead of developing a uniting perspective that would include Eastern thought in the process and could unite the progress of the West and the East simultaneously.

⁵ As an important contemporary historian, Patrick K. O’Brien notes in the foreword of *Atlas of World History: Concise Edition* that previous accounts of world history had an inclination of being evaluated “towards comparisons between Western and non-Western cultures and histories” and that “history needs to be widened and repositioned to bring the subject into fruitful exchange with geography and social sciences” (2007, p. 10).

figure to men in their respective stories. Similarly, while referring to religious stories that exist in many different civilizations, Barnes only focuses on a Christian perspective, omitting other religious versions of the same stories around the world. In terms of deconstructing the canonical artistic presumptions, Barnes again only focuses on the paintings of the West, never including an alternative to what he aims to subvert. Moreover, whenever Western characters are placed with characters from other cultures around the world, such as the primitive tribe in “The Upstream” or Amanda Ferguson and Spike Tiggler’s visits to the Middle East, the non-western characters are never given any names, and they only function as tools that can aid the Western characters’ in their journeys. All this can be deemed natural in a fictional work, however, since the title itself connects the stories to a world history and this history is studied many a time as deconstructive, the main idea of this study is to reveal that Barnes opts to use the same hegemonic tendency of reproducing patriarchal characters, portraying female characters in a demeaning manner, overlooking the existence of other civilizations and their potential contributions to a metafictional history through religion and art.

Exploring the Truths of Western Civilization in Barnes’ *History*

Prior to the analysis of the patriarchal, religious, and artistic elements in Barnes’ stories, the conceptualization of truth in Barnes’ *History*⁶ must be laid out. Barnes’ critical approach while rewriting a fictional world history reveals a “wider postmodern questioning of Enlightenment and positivist philosophies and transitional disciplinary authority” (Rubinson, 2000, p. 161). Gregory J. Rubinson claims that critics have recently been careful to expose the “gaps and biases in Western historiography” (2000, p. 161). Furthermore, Rubinson notes that “historians and other scholars have intensified their analysis and questioning of the structural facets of historical kinds of writing to suggest that historiography, contrary to nineteenth-century realist models which urged the pursuit of ‘scientific’ objectivity, necessarily employs literary conventions” (2000, p. 161). History, therefore, manifests a transformation in the perception of recording history from scientific and objective “truths” to subjective perceptions expressed through literature as can be seen in Barnes’ work. The concept of truth, under the biased lens of those who evaluate the Western Civilization as superior due to modernity, is presented as singular, objective, and universal. There appear to be two different approaches to evaluate this matter: Truth *in* Western civilization and the Truths *of* Western Civilization. The concept of truth in Western civilization⁷ is theorized under a secluded perception of Western philosophy where everything, as famously put by Alfred North Whitehead, is but a footnote to Plato (1979, p. 39). The concept of truth, therefore, has been equated with reason and progression, creating a “myth of history” which “underlies all of the major Western philosophies of history” (Rubinson, 2000, p. 173).

The truths *of* Western civilization, in parallel, focalize around economic, political, and scientific superiority. In order to deconstruct this sense of superiority, Barnes starts with

⁶ *History of the World in 10 ½ Chapters* is hereon referred to as *History* throughout the article.

⁷ Theorizing the concept of truth in Western literature requires a far broader study than this one. Peter Lamarque and Stein Haugom Olsen’s *Truth, Fiction and Literature* traces the concept of truth starting from Aristotle’s dictum and determine various clusters of theories which they address as “mimetic,” “epistemological,” “moral,” “integrity,” and “affective,” (1994, p. 12). Thus, the concept of truth is regarded as universal and objective, especially after the epistemological awakenings of the Age of Enlightenment, and the mimetic orientation of the nineteenth century realism, when it is actually a subjectively metamorphosing subject, ever transforming its meaning according to the context it is studied in. Therefore, the truth(s) of Western Civilization, under such reasoning, turn into statements that are used to convince the rest of the world that the West is, indeed, superior to the rest of the world owing to its objectively scientific and universal qualities.

tackling the idea of progress. The novel does not progress in the traditional sense, nor does it allow the reader to follow a linearity while retelling a so-called world history: “Dates don’t tell the truth. [...] They want to make us think we’re always progressing, always going forward. But what happened after 1492?” (Barnes, 2009a, p. 241). The concept of time “dissolves the story into form, colour, emotion” through which the readers “reimagine the story” (Barnes, 2009a, p. 133). Notwithstanding this structure of the narrative, in the words of Kathleen Ferris, the protagonist of “The Survivor,” “[d]ays and weekends and holidays – that’s how the men in grey suits measure things. We’ll have to go back to some older cycle, sunrise to sunset for a start, [...]. How do tribes in the jungle measure the days? It’s not too late to learn from them” (2009a, p. 93). The notion of time as an artificial construct that divides the day according to the necessities of a capitalist world and disrupts the circadian rhythm of humans is criticized through a woman whose mental health is questionable. Even though Barnes makes his character utter that “it is not too late to learn” (p. 93) from other cultures, the fact that Kathleen concludes her story as mentally unstable and weak reveals how Barnes ridicules this desire as a simply romantic but vain quest. Moreover, Kathleen’s interest in cats, and her instinctual obsession of returning to nature to save herself from the crisis she is expecting from the city all direct the readers to one of the basic dichotomies of the West that equates women with nature and men with culture, a war that ends in favour of the men once again in Kathleen’s case.

By using “the inevitable element of ‘fabulation’,” Barnes is implicitly urging us to be suspicious of the truth claims and ideological inflections of such narratives” (Rubinson, 2000, p. 175). Barnes himself advocates the idea that “fiction,” is indeed, “untrue but it’s untrue in a way that ends up telling greater truth than any other information system—if that’s what we like to call it—that exists. [...] [Y]ou write fiction in order to tell the truth” (Barnes, 2009b, p. 39). Therefore, it can be assumed that Barnes’ *History* is not simply a work of fiction that plays with historical truths. It aims to expose the truths of the Western civilization; however, Barnes’ debate with Western history only deconstructs the grand narratives of the West within the scope of the West. It does not consider or include anything the rest of the world might have to offer and this manner of approaching world history is exactly what causes the Western civilization to be considered as hegemonic and exclusive.

Barnes attempts to deconstruct the fundamental values of the Western civilization through an experimental narrative that unwinds any objective notion of time, disorients any objective notion of space and unravels the grand narratives that have defined the Western civilization since Barnes chooses to recount biblical, artistic or simply personal perceptions of his characters from a subjective point of view. The Woodworm has trouble remembering (2009, p.3); Franklin Hughes roams “freely in the worlds of archaeology, history and comparative culture” without a proper education (p. 34); Kathleen Ferris relies on “fabulation” to survive which means relying on “a few true facts” and writing “a new story around them” (p. 111) just to name a few examples. By challenging such notions that enforce a Western conception of universal and scientifically proven truth, Barnes invites his readers to question the very essence of what constitutes the idea of the West. The answers to the question might vary but the common point that Barnes seems to be directing his readers to is that “[o]ur current model for the universe is entropy” (2009a, p. 246). To Barnes, all the focus on progress, production and consumption has no end other than entropy which is why fixating on infinite progress and constant production is meaningless as can be seen in “The Dream” where the ultimate end is annihilation. Nonetheless, all the characters in the stories are unreliable, self-centred characters who can only see through a Western lens. By offering “entropy” as the sole truth of everything outside the modern capitalist West, Barnes is suggesting that there is practically no exit to the system while shutting down any other possibilities of living in an alternative social structure. Lamarque and Olsen put forward that canonical works are often representatives of the “fundamental values

that define our societies as civilized societies” (1994, p. 450). Barnes’ attempt to create a work of fiction that deconstructs the grand narratives of the West, therefore gains a new meaning through which the readers can be able to witness an alternative representation of the Western civilization. Childs argues that the novel has been criticized for being “both arbitrarily piecemeal and unrepresentatively Eurocentric,” however, “Barnes’s retorts to his objectors are incorporated in the book itself, which implies that historiography is always partial and selective” (2011, p. 73). By devising a title that attempts to incorporate the whole world, Barnes tries to point “to the absurdity of” writing “a definitive global history” (Childs, 2011, p. 74). To Vanessa Guignery, “the book does not pretend to be ‘the’ complete, absolute, and monologic history of the world but is ‘a’ partial, subjective and multi-faceted one in which no single discourse or voice achieves outright authority” (2006, p. 68). If this were true, however, all the protagonists of the stories would not have been exclusively Western or all other characters from different civilizations would have had better representation. Barnes does mention the existence of tribes or refers to other cultures, and how noble they are in their primitive state, both in Kathleen Ferris’ and Charlie’s stories, but never once does he give voice to a character from the rest of the world without characterizing them as less civilized, terrorists, cannibals, or in the best case, nameless guides. The “outright authority” in the book clearly belongs to the Westerners, even in its depiction of heaven in “Dream,” where it is tailored to each person’s needs but never once does Barnes use any references that could be attributed to religions outside Christianity. Moreover, Groes and Childs emphasize how the chapters in the novel are not “copies,” but they are “retellings” which are “tangential to their originals” (2011, p. 9). By playing with the concept of “copies,” Barnes tries to create a multilayered version of truth, all kinds of which are subjective, partial, and ultimately fictional without any exceptions, even if they do exist in historical accounts. Yet, these accounts are once again dominantly Western even when the stories refer to common points in Eastern narratives such as Noah and the Flood or Jonah and the Whale, or when characters actually visit Turkey, and it just serves as a setting for foreign Westerners to conduct their research without any interactions with the locals.

The personal stories that constitute the chapters of the novel are intentionally left without any solid connections. *History* “lacks causality and logical links, for none of the events can be explained in terms of a preceding chapter nor does it in any way account for subsequent stories. Events do not evolve or develop in time, but are simply accumulated and juxtaposed” (Kotte, 1997, p. 108). This account is intentionally erroneous, it does not start with the creation, it does not use proper categorization, and it does not cover the world, but only a part of the world that includes West and its circumference. It ends with a dramatic solution to the open-ended nature of history books by offering a “dream” as its last chapter that closes the cycle of life once and for all, in eternity. Barnes’ novel does not merely provide the readers with a mimetic reproduction of history. In Hutcheon’s words that define “historiographic metafiction,” it offers an alternative form of discourse through which the readers are offered their own versions of reality (2003, p. 40). Instead of embracing a universally welcoming narrative tone that could be expected from a narrative that is presented as offering an alternative lens while looking back at a universal world history, the versions of reality in the stories of *History* are structured on the very notions that a hegemonic understanding of Western civilization uses to claim superiority over the rest of the world.

Characters in search of the truth embark upon journeys both through the sea and the land, failing to notice that what they are seeking are merely stories fabricated with the aim of building a form of civilization that would hold ultimate hegemony. As the protagonist of the “Paranthesis” notes as if to echo Barnes’ own perceptions, “[w]e all know objective truth is not obtainable, that when some event occurs we shall have a multiplicity of subjective truths which we assess and then fabulate into history, into some God-eyed version of what ‘really’ happened”

(Barnes, 2009a, p. 245). The omnipotent gaze of the author/god Barnes regarding the historicity of the past is here intertwined with that of the reader who assumes the position of the perceiver who has to create a version of truth through what has been stated in the narration. Nevertheless, the readers are exposed to an exclusively Western narrative which guides their subjective perceptions regarding the truth as set by a Western author; even though this truth is deconstructed, it does not offer other alternative truths but that of the West. Barnes is criticized for creating a dilemma for this quotation since later on the protagonist also exclaims that “we must believe in free will and objective truth” (Barnes, 2009a, p. 246), and “we must still believe that objective truth is obtainable; or we must believe that it is 99 per cent obtainable; or if we can’t believe this we must believe that 43 per cent objective truth is better than 41 per cent” (Barnes, 2009a, p. 245-6). The claim of the protagonist that objective truth is unattainable and yet must be believed in might seem contradictory at first sight, however, what is emphasized here is the notion of “believing.” Barnes portrays the importance of representation in creating belief: “Religion decays, the icon remains; a narrative is forgotten, yet its representation still magnetizes” (Barnes, 2009a, p. 133). Since the reality of history will always be out of objective awareness because of subjective perceptions of humans both during the processes of impression and expression, Barnes’ protagonist claims that “[t]ruth to life, at the start, to be sure; yet once the process gets under way, truth to art is the greater allegiance” (Barnes, 2009a, p. 135). Here, the problematic stance is not that the allegiance is towards art itself, but an exclusively Western form of art that is deemed hegemonically canonical, even sacred.

Defining The Main Ideals of The Western Civilization

To better analyse how Western civilization appears as a hegemonic power against the rest of the world, one can turn to Kishlansky, Geary, and O’Brien who, in their *Civilization in the West*, assert that “[t]he West is an idea” (2010, p. 2). In this perspective, first and foremost, West has become synonymous with the idea of civilization itself (2020, p. 2). There are several characteristics of the Western civilization used by critics to set it apart from others: “The Classical Legacy,” “Western Christianity,” “European Languages,” “Separation of Spiritual and Temporal Authority,” “Rule of Law,” “Social Pluralism and Civil Society,” “Representative Bodies,” and “Individualism” (Huntington, 1996, p. 30-3). Huntington goes as far as to assert that “[i]n recent years Westerners have reassured themselves and irritated others by expounding the notion that the culture of the West is and ought to be the culture of the world” (1996, p. 28). This form of culture is superior to others since it claims that the main pillars of civilization have been invented by the West, solely for the West. While defining civilization, Lawrence Birken claims that it is “the largest cultural unit about which a linear history may be written” (1992, p. 453). In this context, the development of a civilization is paralleled to its historical accounts. Since the West takes itself as the primary cultural unit, writing world history from the perspective of the West seems like a natural consequence. Nonetheless, if Western ideals such as “culture,” “democracy,” and “individual freedom” were exclusively Western, the world history accounts of the West would have to incorporate the rest of the world in a similar democratic manner where the individual freedoms of people from other cultures were taken into account. In his introduction to *Culture and Society*, Raymond Williams puts forward that five keywords can be used to define Western Civilization during the end of the eighteenth century, an age after which the West asserted its hegemonic power over the rest of the world through capitalism: “[I]ndustry, democracy, class, art and culture” (1960, p. 6). According to Williams, these keywords have gained new meanings during the age, especially with the influence of the Age of Enlightenment and the rapid progress of the industrialization. The rapidly growing economic, scientific, and political evolution in the West through capitalism elevated the Western civilization to a dominant state, implying that it now had a “unique mission and status in human history,” which resulted in claiming an “innate racial superiority

over all other peoples” (Gamble, 2009, p. 6-7). Moreover, Philippe Nemo claims that the “cultural evolution of the West” can be taken far back into history, in five stages of “the Greek invention of the City,” “the Roman invention of Law,” “the ethical and eschatological revolution of the Bible,” “the Papal Revolution of the Middle Ages,” and “the great revolutions, fostering liberal democracy” (2005, p. 3-4). Nemo is of the opinion that “[a]s a matter of fact, Western civilization may define itself, by approximation in any case, in terms of the constitutional state, democracy, intellectual freedom, critical reason, science, and the liberal economy rooted in the principle of private property” (2005, p. 3-4). Thus, Nemo argues that “freedom of thought” became a defining aspect of the Western civilization and led Westerners to realize “humanity was able and, indeed, needed to look everywhere for the Truth, and that the potential for new discoveries was infinite” (2005, p. 67). To Nemo, concepts such as “intellectual honesty, a sense of exactness and objective proof, an appetite for knowledge and learning, encyclopaedic ambitions, and an absolute rejection of the argument of authority” were notions that were exclusively Western (2005, p. 67). The dominance of the Western civilization was rightfully conducted since “*all of this happened only in the West; and when elsewhere, then only recently and under the influence of the West*” (2005, p. 67, emphasis original). Nemo’s emphasis on the dominance of the West reveals a political bias. Nemo’s understanding of history, civilization, and truth being direct results of the development of the Western civilization is neglecting the influence of all other civilizations that have had an intercultural progress throughout centuries, creating a false impression on his readers that the West has *earned* its dominance and therefore holds the power to rightfully control and subjugate the rest of the world. This internalized hegemonic approach while studying the civilizations of the West and the East infiltrates the narrative structure of Barnes’ *History*.

Such an orientation of the West reinvents the problematic perceptions of studying civilization and cultures in a manner of hierarchical importance. Such perceptions only value cultures that are compatible with the ideals of the capitalist society of the West and assume ultimate control over the ones they deem to be “inferior.” While economic and scientific progression becomes of utmost value, ethnic and local elements of culture are marginalized and rendered meaningless as key points that must be changed under the guise of being more “civilized.” It can be argued that the emphasis on an exclusively Western understanding of civilization is due to the prejudice against Eastern civilizations. This prejudice causes an author such as Nemo to neglect the intercultural dynamics between all civilizations throughout ages while studying the concept of civilization. Steven Runciman references how “[t]he anonymous Norman author of the *Gesta* considered that the Turks would be the finest of races if only they were Christians” (1995, p. 187). In *What Went Wrong?*, however, Bernard Lewis traces how the Islamic civilization had combined the inherited information of the ancient Middle East with that of the Chinese and Indian innovations to the point that “[i]t is difficult to imagine modern literature or science without the one or the other” (2002, p. 6). During the historical progress that eventually led Europe to Renaissance and with the influence of the Crusades, “the relationship changed,” and from “the Middle East” an important amount of knowledge—including the “Arabic numerals” still used today—was “transmitted to the West” (Lewis, 2002, p. 6). As such notes⁸ reveal, civilizations learn from one another, creating a constant dynamic

⁸ Heraclides and Dialla also point out the reasons of such a discriminatory study by stating how in the nineteenth century critics were quite sceptical of a universal understanding of civilization, especially towards “Turkey,” “the great Oriental Empires,” “Asia,” and “Africa” (2015, p. 36). They note that “European powers were biased, anti-Ottoman and, according to modern scholars, Orientalist. Moreover, the massacres committed by the Ottomans were grossly exaggerated, while those committed by the Christians were downplayed or even justified, and there was no concern whatsoever for the plight of the Muslims at the hands of the Christian insurgents” (2015, p. 47).

between intercultural relationships. Therefore, assuming one civilization is hierarchically above the other solely by focusing on a singular point of view is fundamentally problematic. Barnes' internalized sense of Western superiority is what constitutes the notion of truth in his narrative. Such a notion of truth is constructed by patriarchal, religious, and artistic references in Barnes' stories that are presented as universal and yet they are unmistakably Western.

Reinstalling Patriarchy, Religion, and Art in Barnes' *History*

Barnes' hegemonic approach in terms of patriarchy is most apparent when male and female characters are placed in a hierarchical manner in "Stowaway," "The Visitors," and "Upstream," even though all these stories appear to deconstruct patriarchal stereotypes. Respectively, Noah is presented as a brute self-proclaimed father, Franklin Hughes as a coward who is ready to sacrifice everyone to save himself and Charlie as a self-centred actor who seems to learn what it is to be human only to forget it the moment he returns to civilization. These men might have been characterized in a critical manner; however, they still manage to exercise their powers over others in their stories. In these stories, women are placed merely as figures of assistance: Noah's daughters in law appear with their desires of consumption, both physically and mentally; Tricia Maitland passively witnesses Hughes' deal to save himself; Charlie's lover is completely absent from the narrative, never even once replying to his letters. "The Survivor" and "The Mountain" directly depict women characters as mentally questionable. In the "Dream," women appear as objects of desire, existing in a form that grants all wishes of the male resident of heaven. In "Project Ararat," Spike Tiggler's wife only seems to support him when he is powerful and famous. "The Survivor," tells the story of Kathleen Ferris who is trying to escape apocalypse, only to find herself back in a hospital, leaving the readers to question whether she is telling the truth, or she has lost her mind. Kathy tries to go back to the soothing arms of nature, as if to symbolize the Pagan matriarchal past of the West. Nonetheless, she cannot escape the dominance of the scientifically and culturally advanced system of thought that does not believe her. In fact, women are almost entirely non-existent apart from their roles revealing the patriarchal fallacies of men. In "The Survivor" and "The Mountain," both protagonists are women, and yet, the first story ends with the possible madness of one and the second with the death of the other. This formation reminds one of Rachel Blau Duplessis' *Writing Beyond the Ending* where it is argued that women often conclude narratives either in marriage or death because of the ideologically afflicted cultural setting that does not leave any other public space for women (1985, p. 4). Kathleen Ferris' "failure" in her relationship is an active factor in elevating her anxieties regarding the society she is living in. Amanda Ferguson goes as far as metaphorically chaining herself to the Mountain where she knows she will die to prove her father who despises his daughter's faith. Sümeyra Buran reads these stories as Barnes' questioning of history and claims that "[t]he novel questions what would happen if the history is told by the unclean, unseen, victim, unhealthy, abnormal, mad, the other, women and children, that is, by the weak ones" (2020, p. 480). While it is true that Barnes does give voice to women in these stories, he does not give any powerful words to these women. Amanda Ferguson and Kathleen Ferris are still portrayed as "weak". Daniel Candel rightfully puts forward that "Julian Barnes may not be able to imagine nature and femininity in terms other than those he has inherited" and these terms are hegemonic and patriarchal (1999, p. 39). Despite the deconstructive approach of Barnes, Kathleen concludes her story as a woman in a mental health institution and Amanda Ferguson concludes hers dead which reveals a tendency to reinvent the patriarchal dichotomy Barnes aims to deconstruct.

When it comes to religion, another important pillar of Western civilization, the first chapter, "The Stowaway," presents the image of Noah, transforming him from a proto-Christian sage to a representative of patriarchal control and abuse in the image of a "father." This instance can initially be read as a deconstruction of a Christian figure since Noah is not depicted as a

wise sage but as a “greedy and drunk” man on a mission (Köseoğlu, 2018, p. 404); however, at the end of the story Noah seems to be redeemed. The narrator, “Woodworm,” exclaims that it was God who “drove Noah to drink” (Barnes, 2009a, p. 30). “Guilt, immaturity, the constant struggle to hold down a job beyond [his] capabilities” made Noah turn into the terrible tyrant that he is (Barnes, 2009a, p. 30). What is criticized here is not Noah’s actions as much as it is God’s choice to appoint him in the first place. Even though it appears as if Barnes is deconstructing a biblical incident, it is apparent that a Christian God is a prerequisite in this story. Even though Barnes tries to subvert religious premises, he only offers a Christian perception of a god instead of reproducing an image of god that can be used in a manner to enhance plurality. Here, the existence of a Christian God seems to be a given and the discussion is how the characters orient themselves against this image of God, instead of completely existing as perceiving subjects with their own understandings of truth in order to produce a narrative that welcomes subjective plurality. Moreover, even though the story of the flood appears in many cultures, including Judaism and Islam - where the discussion of the fourth son is in the image of Canaan or Yam and not “Varadi” as invented by Barnes - only the Christian version is reworked here in the quite significant first story of Barnes’ world *History*. Barnes reimagines the biblical story, perhaps, too much in the image of the original one. Barnes’ version is rather more extreme in its depiction of Noah as an alcoholic figure, but it is still quite faithful to the dynamics of the biblical version with its focus on God’s supreme authority, the survival of the animals only to serve the human species and Noah’s hegemonic control of his ark and family. Barnes seems to provide alternatives to the existing norms of the Western civilization, and yet, these alternatives are still fundamentally hegemonically patriarchal.

Furthermore, the second chapter, “The Visitors,” outlines the fears regarding the East and terrorism. Barnes’ deconstructive tone in this chapter is also interesting since the terrorists in the story are, in a quite stereotypical fashion, Arabs. The Arabs, despite carrying machine guns in their hands, use quite a polite language to the passengers while talking about their circumstances: “If things go according to plan, you will soon be able to continue your explorations of the Minoan Civilization. We shall disappear just as we came, and we shall seem to you simply to have been a dream. Then you can forget us. You will remember only that we were a small delay” (Barnes, 2009a, p. 43). Here, Barnes presents the terrorists in a playful language as being very civilized and only conducting business. This playful tone of language aims to caricaturize the terrorists but it actually underestimates the serious connotations of such a depiction of a terrorist group. In fact, these terrorists are intellectual enough to ironically comment that it is important for the passengers on the boat to appreciate the existence of other civilizations, including Eastern ones, around Knossos: “It is important for you to understand other civilizations. How they are great, and how’ – he paused meaningfully – ‘they fall. I hope very much that you will enjoy your trip to Knossos” (Barnes, 2009a, p. 43). Considering that the name of the boat is “Euphemism,” it can be argued that Barnes is dangerously playing with the concepts of terrorism and freedom fighting in this story. On one hand, Barnes is providing his readers a portrayal of a terrorist with good manners who wants the passengers on the ship to be educated on Western and Eastern political matters. Yet, on the other, this politically aware part of the story only refers to several crucial events one after the other as uttered by an unreliable Franklin Hughes who is handed the speech by the terrorists themselves, thereby underestimating the importance of such events. For a narrative that aims to provide an alternative perception of history through means of deconstruction, it seems quite strange to include Western criticism only in the lines of a character such as Franklin Hughes who is criticized because of his lack of intellectual depth. Hughes speaks of

early Zionist settlers and Western concepts of land-ownership. The Balfour Declaration. Jewish immigration from Europe. The Second World War. European guilt over the Holocaust being paid for by the Arabs. The Jews having learned from their persecution by the Nazis that the only way to survive was

to be like Nazis. Their militarism, expansionism, racism. [...] The Arabs only asking from the Western Powers for the same justice in the Middle East as had already been accorded to the Jews. The regrettable necessity of violence, a lesson taught to the Arabs by the Jews, just as it had been taught the Jews by the Nazis (Barnes, 2009a, p. 55).

Hughes' long speech borrowed from the Arabs that continues in the next paragraphs to explain how Arab terrorists have no other choice but violence might make the readers think as if Barnes is deconstructing the Western advances in the Middle East. Kotte is of the opinion that in this story, "the course of events appears outrageously arbitrary; the killing of tourists lacks any rationality and clear agency" (1997, p. 120). Nevertheless, Barnes' choice to portray the terrorists in the image of the Arabs does not seem arbitrary, nor are the events seem to be coincidentally structured. At the end of the story, it is the American Special Forces who arrive to bring peace to the ship and the terrorists do not survive the story, rendering any chance to create a political awareness behind the events meaningless. In this story, two instances are clear. The first is that Franklin Hughes as a Westerner, albeit with poor education, manages to strike a bargain with the terrorists using his rhetorical powers to convince them as can be seen in his speech above. The second is that Western forces have brought peace to the ship at the end. Even though Barnes tries to make his readers reconsider their Western stances while approaching issues regarding the Middle East, he is reinstalling the message that, one way or another Arabs are terrorists who resort to violence and the West will restore peace by force at the end.

In a similar manner that reinforces the Western religious dynamics in Barnes' *History*, in "The Mountain," a pilgrimage to Mount Ararat turns into a kind of suicide mission, where a devout Christian called Miss Amanda Ferguson seems to be sacrificing herself to the mountain to purge the monastery from the sin of not remaining true to the mission of protecting the sacred vineyards of Noah. Apparently, the local priests of the Eastern monastery have not been able to take care of Noah's legacy properly. Despite the fact that they are locals who have dedicated their lives to the place, to Miss Ferguson, an outsider, they are committing blasphemy: "'It is a blasphemy,' said Miss Ferguson eventually. 'A blasphemy. On Noah's mountain. He lives like a farmer. He invites women to stay with him. He ferments the grape of the Patriarch. It is a blasphemy'" (Barnes, 2009a, p. 159-60). While Amanda Ferguson herself can be read as a delusional figure to the point of sacrificing herself on the mountain just because of her faith, the Western claim to the legacy of Noah still stands as a given in her case as an earthquake strikes the monastery during her quest to find the Ark. Miss Ferguson is warned by their Kurdish guide of "the villagers' belief that the mountain was sacred, and that no-one should venture upon it higher than the Monastery of Saint James" but Miss Ferguson insists on trespassing the limits set by the locals (Barnes, 2009a, p. 163). On her way to the top of the mountain an earthquake happens and the timing of it in the narrative carefully saves Miss Ferguson and her English companion while having devastating effects on the locals. In fact, the earthquake that shatters the monastery and kills many of the locals leaves the sacred vines intact (Barnes, 2009a, p. 166-167). In Ferguson's words, this is a "punishment" for "disobedience" in failing to preserve the holy legacy of Noah (Barnes, 2009a, p. 163). Moreover, the narrator reminds the readers that the Kurdish guide might not have left them after the earthquake because "[p]erhaps he intended to slit their throats while they slept" (Barnes, 2009a, p. 163). It is true that this sentence might be added to reveal the mindset of Miss Ferguson to elevate the tone of tension in the narrative, but it still reinstates the existing prejudices against people who live in the East since this sentence is not followed by any other comment and throughout the story the guide is referred to as the Kurd, not even being given a name of his own. The characterization of Miss Ferguson might lead one to think that religious extremity has blinded her and yet the earthquake does strike in the manner that Ferguson can reach such a conclusion. Andrew Tate notes that "the narrative subtly recuperates an element of Christian theology while remaining suspicious of institutional creeds and expressions of faith" (2011, p. 61). Yet, the fact that Miss Ferguson

can trespass the sacred mountain despite the local's beliefs, even though this is just a story, reveals a hegemonic tendency to claim the ownership of any location as long as it has a justification behind it, and in this case, it is the Christian version of finding Noah's ark.

In the second part of the "Three Simple Stories," the story of Jonah is reinvented with a sole focus on Judea-Christian legacies of the West even though the story of Jonah exists in other religions, too. Barbara G. Walker claims that the story of Jonah also exists in Babylonian myths and Indian tales (1983, p. 73, p. 116). Moreover, there is also a reference to Jonah in Islam. Barnes' aim to renegotiate the influence of the grand narratives that have shaped the West is quite understandably Western-oriented. Yet, claiming to write a history of the world and excluding other versions of the story, as he does in stories related to Noah as well, reveals a hegemonic tone in his narrative. For an author who aims to deconstruct the main ideals of the Western civilization, Barnes cannot oversee the limits of his own Western orientation as an author. Including and welcoming other versions of such religious stories would be of better use to deconstruct the hegemonic tone of the West while writing a fictional history of the world where narrative possibilities are infinite.

In the final chapter that is "The Dream," Barnes aims to reconstruct the image of biblical heaven. Rubinson evaluates this version of heaven as a "corporeal and sybaritic" space designed for specific subjective pleasure (2000, p. 176). The protagonist meets important names from world history, such as John F. Kennedy, Charlie Chaplin and Marilyn Monroe; however, these names are dominantly Western (Barnes, 2009a, p. 295). The protagonist's game improves to "no end" (Barnes, 2009a, p. 297), as if to criticize the urge for constant progress and development found at the core of modern Western mindset. Nonetheless, the protagonist cannot think of anything else but to consume, never once reaching an enlightened phase. To the protagonist, "[i]t had all been very pleasant: the shopping, the golf, the sex, the meeting famous people, the not feeling bad, the not being dead" (Barnes, 2009a, p. 309). The angel-like companion of the protagonist, Margaret, does comment that "[a]fter a while, getting what you want all the time is very close to not getting what you want all the time" (Barnes, 2009a, p. 309). Nevertheless, the protagonist does not ponder much about how his object of desire is constantly out of reach. This is heaven, precisely because it is capitalist. The biblical version of heaven is deconstructed in this version of Barnes; however, it reinstates the ultimate capitalist pleasures of modern times since the protagonist chooses to continue his dream by waking up at the very end. He does not resist, nor after having lived there for a long time grows tired enough to turn his back to it. Thereby, Barnes seems to propose that capitalist desires are the ultimate point of eternal happiness for humans since without them the only option is death: "So it's just like the first time round? You always die in the end?" "Yes, except don't forget the quality of life here is much better" (Barnes, 2009a, p. 305). Furthermore, Barnes offers a solipsistic perception of heaven when the protagonist learns that God exists for those who believe in him but not for those who do not (Barnes, 2009a, p. 302). Rubinson asserts that such "dreams of heaven [...] may help some endure history's violence, universal entropy, and death, but they are ultimately a kind of self-delusive wishful thinking" (2000, p. 177). In this creation of heaven, where anything is possible, it is quite interesting that the protagonist cannot escape from a consumer-based mentality where the exit of a capitalist structure is only presented as the ultimate death.

In "Project Ararat," astronaut Spike Tiggler sets on a self-proclaimed quest to Mount Ararat to find the truth after hearing a voice in the space. As a man of science and a voyager, Tiggler embarks on a journey to find Noah's Ark, to the "land of miracles" (Barnes, 2009a, p. 271), the Middle East. The contrast of presenting Tiggler as a Western man of science and the East as a land of faith purposefully creates a dilemma and reinvents the dichotomic representations of the West and the East. As West is undeniably Christian in its disposition,

using an Eastern location, Mount Ararat, as the zero point orientation for Christian endeavours reveals why Barnes chooses a crossroad on purpose while he unites the “three great empires—Russia, Persia and Turkey” (Barnes, 2009a, p. 270) in the image of the Mount Ararat in order to draw a broad picture of the East within a single entity. Tiggler’s companion Jimmy comments that by giving a piece of the mountain to the Soviets, God has let “his holy mountain fall into the hands of infidels” to which Tiggler replies, “I guess the Turks aren’t exactly Christians” either (Barnes, 2009a, p. 271). Nonetheless, they both agree in the end that the Turks are “not as infidel as the Soviets” (Barnes, 2009a, p. 271). In this instant, the image of the East unites Russia with Turkey as the direct others against the West, the only difference being which country poses a bigger threat to political ideologies. In fact, both on Miss Ferguson and Spike Tiggler’s visits to Turkey, there is not a single Turkish character that is introduced in the stories. The locals exist only on transportation points to take characters where they would like to go, act as guides, or appear as servants. Furthermore, the Judaic or Islamic influences on these spaces are neglected by Barnes, the local culture is brushed off as a minor detail in his account of the East.

Through all these religiously imposed stories, Barnes manages to create evanescent connections between stories that have no ties on the surface level. Religion thus turns into a tool which governs the actions of the characters. The use of religion as such a unifying tool between stories can also be read as a node to Bible, one of the most popular historical records of the world, which is universally accepted to be objective by those who believe in it and mere stories to those who do not. Nonetheless, the exclusion of other religions around the world that have similar stories to the Bible makes the title, *A History of the World in 10/2 Chapters* culturally quite problematic. Stott is of the opinion that by choosing the indefinite article of “a” in the title, Barnes provides “one version of events, rather than a world history aiming at all-encompassing completeness. Similarly, the idiosyncratic use of a half chapter draws attention to the subjective choice of topics and chapters” (2010, p. 37). This might be a version of history but it definitely is not a world history. This is a collection of stories from the West and the attempt of deconstructing it fails in the limitation of the stories to all Western protagonists hegemonically approaching the East whenever they encounter it.

Another important tool Barnes uses to represent Western civilization is art. Barnes specifically uses visual forms of art, namely that of painting and films, which emphasizes the ocularcentricism intrinsic to the Western civilization, rising after the Renaissance and reaching its peak during the twentieth century when cinema, as a medium, began to prove itself to be highly powerful in terms of economic growth and production in a capitalist manner. In the “Shipwreck,” for instance, Barnes starts deconstructing a major product of Western history of paintings. Jackie Buxton suggests that Barnes’ “art history lesson with its weighty ‘universal’ moral, is completely undercut by Gericault’s own estimation of his painting’s importance: ‘Bah, une vignette!’ (p. 139). Even the painting itself appears to deny its monumental status as a cultural treasure” (Buxton, 2000, p. 79-80). Gericault’s painting that is deemed to be a classic is rendered meaningless through the words of its own painter as if to signal how the canonical artworks of the West are promoted for a specific purpose other than their own artistic value. Art is used as a part of the global market through which the Western canon creates an image of superiority over all other civilizations. An important part regarding what happened in the events that have led to the *Raft of Medusa*, for instance, is left out to create this superior image. The protagonist of the story utters that “[i]t brings truth to life” (Barnes, 2009a, p. 126), and yet, an important possible truth regarding the events, cannibalism, is politely left out since “[t]here is very little cannibalism in Western art” (Barnes, 2009a, p. 128). The protagonist indicates that the choice to leave out cannibalism despite Gericault’s initial sketches to include a scene is arbitrary: “[S]ome subjects just seem to get painted more than others” (Barnes, 2009a, p. 128).

Nonetheless, it is also noted that “cannibalism was a heathen practice which could be usefully condemned in paint while surreptitiously enflaming the spectator” (Barnes, 2009a, p. 128). By revealing the possible cannibalism behind such an important painting, Barnes deconstructs the Western illusion that cannibalism is merely a “heathen” practice, and the West is exempt from uncivilized behaviour and simultaneously makes the readers aware of the “truth” behind Western history of art. Nonetheless, in a novel on world history where many of the stories have natural connections with the East while being referred to so briefly, it is interesting that the East always comes up with concepts such as cannibalism, uncivilized behaviour, or simple primitivism. The point here in Barnes’ deconstructive tone is not that the East has pejorative connotations that the West connects immediately to practices such as cannibalism, it is rather that the West, too, might have such practices within it. Instead of referring to the paintings of the rest of the world that focus on the same subject matter in the name of deconstruction, Barnes only refers to the Western canon as if it is the only one.

Another story that exposes Western hegemony while narrating the connection between truth and fiction is “Upstream,” where an actor’s love letters turn into devices through which the readers can experience the transformation of a self-centred actor, Charlie, into a character that is “truer” to himself during the shooting of a film in the heart of a jungle. In the beginning, Charlie appears to be quite a self-centred actor who despises the idea of filming in a jungle. As Charlie spends time with the local primitive tribe at the site of filming, he starts to explore his own “true” self. Once Charlie returns to a city, a symbol of civilization, he starts calling himself “the Hell-Raiser” (Barnes, 2009a, p. 221), reverting to his old aggressive self. Interestingly, the director of the film Charlie is a part of focuses on “Truthspiel” (Barnes, 2009a, p. 194)⁹ and forces the actors to witness the “reality” (Barnes, 2009a, p. 195) of the priests they are playing. As Charlie starts experiencing the “reality” of the priests, he starts to change, focusing on what is “true,” and claiming that “cities make people lie to one another” (Barnes, 2009a, p. 205). He further notes in his letters that there is a conflict in “every civilization,” regarding “the letter of the law v. sticking to its spirit” (Barnes, 2009a, p. 208). The locals seem to be the polar opposite of what Charlie deems as civilized, they do not take part in the “truth game,” they do not have a “name for themselves” (Barnes, 2009a, p. 200), which Charlie finds quite shocking. The problem of naming here strikes as a vital element in defining an individual and assigning any kind of meaning to their existence. Without a name, the locals suffer from a prejudice that makes them seem “lesser” than the Westerners occupying their spaces to make art and using them as slaves in the process. Charlie finds this namelessness liberating, though, commenting that it is “[i]ncredibly mature,” without the pressure of experiencing “nationalism” (Barnes, 2009a, p. 201). Moreover, the absence of technological devices such as the radio makes the locals seem “fantastically advanced and mature” to Charlie (Barnes, 2009a, p. 200). Charlie, as a product of the Western Civilization, is placed within the heart of what seems to be a primitive “uncivilized” culture and starts respecting them. The orientation of Charlie as an insider, however, has a two-fold effect: On the one hand, it enables Barnes to place Westerners and the people of other cultures as binary oppositions, situating the Westerners as producers of art as perceiving subjects and the locals as the ones merely serving them as those who have not even mastered the art of language as perceived objects. There is an underlying tone in the story that the locals may have murdered Matt since they have fallen into the trap of the truth game and

⁹ Barnes’ use of “truth” and “spiel” together indicates that Charlie sees filming as a “game of truth.” Thus, the cinematic performance of a historical truth regarding the experiences of two priests transforms into a game that cannot be expressed in an objective manner in any case. The game in the story, however, is a fatal one. An Indian falls of the raft and after the incident, Matt, the other actor, suspiciously also loses his life (Barnes, 2009a, p. 216).

believed that Matt was actually trying to hurt Charlie, an element that shows how the locals do not understand cinematic art. On the other hand, Barnes has a chance to manifest how the Westerners can actually learn from the primitively noble culture of the jungle. Charlie grows critical and weary of technology, progress, and art, all important notions of the Western civilization which, in return, makes him a more understanding person who tries to communicate with the locals and becomes more loving in his letters towards his lover. Nevertheless, the moment Charlie goes back to civilization, he reverts to his old ways. Barnes does not let Charlie completely transform or adapt to the locals. Charlie uses the locals for his own pseudo-personal growth and moves on. Thus, Barnes' attempt to portray the romantic image of the "noble primitive" falls short in carrying out his message that the West can learn from the tribe. Buxton also comments that "Charlie's appropriately one-way correspondence reflects a similarly ignorant ethnocentrism, as he waxes lyrical about the salutary effects of his contact with 'Natural Man'" (2000, p. 73). In the end, the tribe most probably did commit murder, they are used by the producers of the film and Charlie's Rousseauian ambitions are forgotten the moment he turns back to modernity. The chance of learning and growing from the tribe is hence rendered impossible since there is no alternative to living in the city and being respectful toward others.

Conclusion

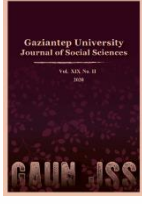
If the debate is about creating beliefs and representation regarding truth as Barnes suggests in his *History*, then his narrative certainly seems to challenge the beliefs regarding the truths of Western civilization through a deconstruction of canonical representations of the West at first reading. Nevertheless, this deconstruction cannot transgress the limits of the West. *A History of the World in 10/2 Chapters* is a form of representation that takes its place as an account of history, whether it is fiction or not, since it is a product of twentieth century literature that exposes the tendencies of its own time and does have an effect on creating subjective beliefs while perceiving the West. Barnes' *History* does aim to challenge the grand narratives of the Western civilization; however, the all-Western characterization, the patriarchal undertones while narrating gender relations, the primary focus on Christianity, the exclusive tone while referring to artworks and narrating the Eastern parts of the world reveal why Barnes' *History* reinstalls the truths of Western civilization he seeks out to destroy. By exposing the truths behind the sacred notions of the West, *A History of the World in 10/2 Chapters* attempts to deconstruct the binary pillars of the Western civilization. Nonetheless, the novel cannot escape from displaying the hegemonic tone of the West with its male characters who assume ultimate superiority over others and the existence of local cultures that only serve as a tool to Westerners. Barnes' depiction of a dream state of eternal existence seems to be an ultimate capitalist utopia from which there is no escape. Despite being a fictional account of the world history, the novel mainly focuses on Christianity, whereas the geographical locations stated in the novel also suggest the existence of other religions which are never once mentioned in an apparent manner. Thus, cultural perceptions of gender roles, religion, and art are intertwined to depict an ultimately fragmented painting of the world history diluted in the shape and colour of the West where even subjective literary truth is fundamentally and exclusively Western.

References

- Abootalebi, H. (2015). Commingling of history and fiction in Julian Barnes' *A history of the world in 10 1/2 chapters*. *International Letters of Social and Humanistic Sciences*, 52, 1-5. doi: 10.18052/www.scipress.com/ILSHS.52.1.
- Barnes, J. (2009a). *The history of the world in 10 1/2 chapters*. London: Vintage.
- . (2009b). *Conversations with Julian Barnes*. V. Guignery and R. Roberts (Eds.). Mississippi: The UP of Mississippi.

- Birken, L. (Aug., 1992). What is western civilization?. *The History Teacher* 25(4), 451-461. <https://www.jstor.org/stable/494353>
- Brooke, C. F. T. (1938). Sir Walter Raleigh as poet and philosopher. *EHL* 5(2), 93-112. <https://www.jstor.org/stable/pdf/2871611.pdf>
- Buran, S. (Autumn 2020). Death of “the” history: Alternative and partial (hi)stories in Julian Barnes’s *A History of the World in 10 ½ Chapters* and Salman Rushdie’s *Midnight’s Children*. *Kafkas University Journal of the Institute of Social Sciences*, 26, 471-498. doi: 10.9775/kausbed.2020.026.
- Buxton, J. (Spring, 2000). Julian Barnes’s theses on history (in 10½ chapters). *Contemporary Literature*, 41(1), 56-86. <https://www.jstor.org/stable/1208964Z>
- Candel, Daniel. (1999) Nature feminised in Julian Barnes’ *A History of the World in 10 ½ Chapters*. *Atlantis*, 21(1/2), 27-41. <https://www.jstor.org/stable/41055539>
- Certeau, M. (1988). *The writing of history*. Conley, T. (Trans.). New York: Columbia UP.
- Childs, P. (2011). *Julian Barnes*. Manchester: Manchester UP.
- Duplessis, R. B. (1985). *Writing beyond the ending: Narrative strategies of twentieth century women writers*. Bloomington: Indiana UP.
- Elias, A. J. (2001). *Sublime desire: History and post-1960s fiction*. London: The John Hopkins UP.
- Foucault, M. (1997). *The politics of truth*. Lotringer, S & Hochroth, L. (Eds.). New York: Semiotext(e).
- Gamble, A. (2009). The western ideology. *Government and Opposition* 44(1), 1-19. <https://www.jstor.org/stable/44484162>
- Given-Wilson, C. (2004). *Chronicles: The writing of history in medieval England*. London: Hambleton & London.
- Groes, S. & Childs, P. (Eds.) (2011). Introduction: Julian Barnes and the wisdom of uncertainty. In *Julian Barnes*. London: Continuum.
- Guignery, V. (2006). *The fiction of Julian Barnes*. New York: Palgrave.
- Heraclides, A. & Dialla, A. (2015). Eurocentricism, ‘civilization’ and the ‘barbarians’. In *Humanitarian intervention in the long nineteenth century: Setting the precedent* (pp. 31-56). Manchester: Manchester UP.
- Huntington, S. P. (Nov.-Dec., 1996). The west unique, not universal. *Foreign Affairs*, 75(6), 28-46. <https://www.jstor.org/stable/20047828>
- Hutcheon, L. (2003). *A poetics of postmodernism: History, theory, fiction*. New York: Routledge.
- Kishlansky, M., Geary, P. & O’Brien, P. (2010). *Civilization in the west*. New York: Pearson.
- Kotte, C. (1997). Random patterns? Orderly disorder in Julian Barnes’s *A history of the world in 10 and 1/2 chapters*. *AAA: Arbeiten aus Anglistik und Amerikanistik*, 22(1), 107-128.
- Köseoğlu, Berna. (2018). The characteristics of historiographic metafiction in postmodern novel: An analysis of Julian Barnes’s *A History of the World in 10 ½ chapters*. *Recent discussions in social sciences*. Talas, M., Çiftçi, H., Yalçınkaya E., Ботакараев, Б., Адилбекова, К. (Eds.). Ankara: Iksad Publishing House.
- Lamarque, P. & Haugom Olsen, S. (1994). *Truth, fiction and literature: A philosophical perspective*. Oxford: Clarendon.
- Lewis, B. (2002). *What went wrong? Western impact and middle eastern response*. Oxford: Oxford UP.
- Muthu, L. (2014). Revisiting Noah’s ark in Julian Barnes’ *A history of the world in 10 1/2 chapters*. *Romanian Journal of English Studies*, 11, 98-102. <https://doi.org/10.2478/rjes-2014-0012>.
- Nemo, P. (2005). *What is the west?* Casler, K. (Trans.). Duquesne University Press.
- O’Brien, P. K. (2007). *Philip’s atlas of world history: Concise edition*. London: Octopus.

-
- Raleigh, Sir W. (1971). *The history of the world*. C. A. Patrides (Ed.). London: Palgrave Macmillan.
- Rubinson, G. (2000). J. History's genres: Julian Barnes's *A history of the world in 10 1/2 chapters*. *Modern Language Studies*, 30(2), 159-79. <https://www.jstor.org/stable/3195384>
- Runciman, S. (1995). *A history of the crusades: Volume I, The first crusade and the foundation of the kingdom of Jerusalem*. New York: Cambridge UP.
- Sesto, B. (2001). *Language, History, and Metanarrative in the Fiction of Julian Barnes*. New York: Peter Lang.
- Stott, C. (2010). *The sound of truth: Constructed and reconstructed lives in English novels since Julian Barnes's Flaubert's Parrot*. Tectum Verlag Marburg.
- Tate, A. (2011). 'An ordinary piece of magic': Religion in the work of Julian Barnes. In *Julian Barnes*. Groes, S. & Childs, P. (Eds.). London: Continuum. 51-68.
- Tory, E. (2014). "You can't get by without the dream": Belief in Julian Barnes's *A history of the world in 10 1/2 chapters*. *Romanian Journal of English Studies*, 11(1), 137-43.
- Trilling, R. R. (2013). The writing of history in the early Middle Ages: The Anglo-Saxon Chronicle in context. *The Cambridge History of Early Medieval English literature*. Lees, C. A. (Ed.). Cambridge: Cambridge UP. 232-56.
- Veeser, H. A. (1989). Introduction. *The new historicism*. Veeser, H. A. (Ed.). New York: Routledge.
- Walker, B. G. (1983). *The women's encyclopedia of myths and secrets*. New York: Harper & Row.
- Wells, H. G. (1921). *A Short history of the world: being a plain history of life and mankind*. New York: Macmillan.
- Whitehead, A. N. (1979). *Process and reality: An essay in cosmology*. Griffin, D. R. and Sherburne, D. W. (Eds.). New York: French Press.
- Williams, R. (1960). *Culture and society: 1780-1950*. New York: Anchor DoubleDay.
-

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

An Island of One's Own: Home and Self-Fulfilment in Madeline Miller's *Circe*¹

Kendine Ait Bir Ada: Madeline Miller'in Ben, Kirke Adlı Eserinde Ev ve Kendini Gerçekleştirme

Pelin KUT BELENLİ^{a*}

^a Dr. Öğr. Üyesi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü, Kütahya / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0003-1046-9139

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 18 Ağustos 2023

Kabul tarihi: 11 Şubat 2024

Anahtar Kelimeler:

Ben, Kirke,

Madeline Miller,

Ev,

Kendini gerçekleştirme,

Yunan Mitolojisi.

ÖZ

Kirke, Yunan mitolojisinin ikincil tanrıçalarından biri olarak efsunculuktakiengin bilgisiyile tanınır. Homer'ın klasik şaheseri *Odysseia Destanı*'ndan John William Waterhouse'ın tablosu *Kıskanç Kirke*'ye (1892), edebiyatta, resimde, müzikte ve popüler kültürde tasvirleri ve temsilleri çok sayıdadır. Yakın zamanda Kirke, çağdaş Amerikan roman yazarı Madeline Miller tarafından modern bir dokunuş ile yeniden yaratılmıştır. Miller'ın romanı *Ben, Kirke*'de (2018/2019), Kirke kendi hikâyesini başkahraman olarak birinci ağızdan anlatır. Roman, başkahramanın ruhsal gelişimine ve kendini gerçekleştirmesine odaklanır. Miller tarafından ilk bölümlerde aile evinde yeniden hayal edilen Kirke, masum ancak ihmal edilmiş, daima garip, bir kenara itilmiş, hor görülmüş ve ebeveynleri, kardeşleri ve akrabaları tarafından dışlanmış olarak tasvir edilir. Miller Kirke'yi öncelikle babasına ait büyük salonlarda, başarısız, kusurlu, eksik biri olduğuna ve ne bir nimfa ne de bir tanrıça olduğuna inandırılmış olarak resmeder. Ne var ki cadılık güçleri baş göstermeye başladıkça bazı eylemleriyle hayatındaki pedersahlarn dikkatlerini çekmeye başlar, bu erkekler tarafından cezalandırılır ve "Aiaia" adlı bir adaya sürgün edilir. Romanda bir kadının erkekler tarafından kendisine verilen bir cezayı nasıl avantaja dönüştürebildiği gösterilmektedir. Ötekileştirilen ve üzerinde bir ev, ormanlar, şifalı otlar, bitkiler ve hayvanlar olan ıssız bir adaya sürgün edilen Miller'ın Kirkesi cadılığını icra eder, hayatı keşfeder ve öz benliğini dışa vurur. Bu bakımdan bu makale, Kirke'nin kendi evine dönüştürdüğü adasının, Kirke'yi bir kadın olarak nasıl güçlendirdiğine odaklanmaktadır.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: August 18, 2023

Accepted: February 11, 2024

Keywords:

Circe,

Madeline Miller,

Home,

Self-fulfilment,

Greek Mythology.

ABSTRACT

Circe is renowned for her profound knowledge of sorcery as a minor goddess in Greek mythology. Her depictions and representations are numerous in literature, painting, music, and popular culture, ranging from Homer's classical masterpiece *The Odyssey* to John William Waterhouse's painting *Circe Invidiosa* (1892). Recently, Circe has been recreated with a modern kick by the contemporary American novelist Madeline Miller. In Miller's novel *Circe* (2018), Circe voices her own story as the first-person heroine. The novel focuses on the spiritual growth and self-fulfilment of the protagonist. Reimagined by Miller in her family home in the early chapters, Circe is the innocent yet neglected child, always strange, pushed away, looked down upon, and alienated by her parents, siblings, and relatives. Miller first portrays Circe in her father's halls where she is made to believe that she is a failure, she is incomplete, lacking, and neither a nymph nor a goddess. However, as her powers as a witch begin to unravel, some of her practices draw the attention of the patriarchs in her life, and she is exiled by these men to an island named "Aiaia." How a woman can turn a punishment given by men into an advantage is shown in the novel. Marginalised and exiled to a deserted island with a house, forests, herbs, plants, and animals, Miller's Circe practices her witchcraft, discovers life, and manifests her true self. In this respect, this article focuses on how Circe's island, which she turns into her "home," empowers Circe as a woman.

¹ This article is the revised and expanded version of the paper presented at VII. *BAKEA International Western Cultural and Literary Studies Online Symposium: "Home,"* 15-17 September 2021, organized by Pamukkale University, Denizli.

Introduction

I breathed my house's air, thick with the clean smell of herbs. I felt that pleasure the bards sing of so often: homecoming.

—Madeline Miller, *Circe*, 2018

Madeline Miller is an award-winning contemporary American author. *The Song of Achilles* (2011), *Heracles' Bow* (2012), *Galatea* (2013 e-book, 2022 hardcover), and *Circe* (2018) are among her published works. Like Miller's first novel, *The Song of Achilles*, *Circe* was "a breakout success" (Andreeva, 2019, para. 7), and quickly became an international best-seller. As in the case of Miller's other fictional works, *Circe*'s plot is set in the world of Greek mythology; and the protagonist is Circe, whose transformation "from an awkward nymph to a formidable witch" (Andreeva, 2019, para. 2) is at the heart of the story. Miller's *Circe* is a rather disruptive take on Circe's representation through history because in it, Circe has been recreated with a modern kick, as the heroine who retells her own story from the first-person point of view. It is attention-drawing since it presents a contemporary interpretation of Circe's character and actions from a female perspective by a female author. In other words, Miller chooses "to give the telling of the story" (Atwood, 2005/2018, p. 7) to this degraded woman, just like what Margaret Atwood did in her novel *The Penelopiad* (2005). Similar to Atwood, who stated in her introduction to *The Penelopiad* that she was curious "what Penelope [was] really up to" (2005/2018, p. 7), Miller was similarly after the reasons why Circe did what she did when she was writing this novel as she has suggested in several interviews. Accordingly, as a female author with the accumulation of contemporary knowledge of feminisms, Miller re-imagines what might have happened in Circe's life, what Circe might have experienced in the face of the mostly recounted events in literature, how she might have felt, and what she might have thought. By saving Circe from the ancient male perspective, she retells her most outstanding experiences with notable figures, such as Glaucus, Scylla, Daedalus, Medea, Odysseus, and Athena.

Wiener describes "[t]he heart of the novel" as "a woman's yearning for self-discovery, purpose, and ultimately, empowerment" (2019, para. 1). The novel also carries the characteristics of a rewriting in that a previously silenced—by classical male authors, such as Homer, Ovid, and Virgil—female figure from Greek mythology is given a powerful feminist voice. Miller herself states in the interview with Wiener that while writing *Circe*, she was "stripping out Odysseus's voice, and giving Circe the chance to speak instead" (2019, para. 4). Miller further explains that, in the novel, "Circe goes on a similar odyssey" as Odysseus who tries to "get home to his family," and "she is born into a horrendous, abusive family and must find a way to leave them and make a new home for herself" (Wiener, 2019, para. 12). In this respect, Miller's novel can also be considered a kind of *bildungsroman* in that it focuses on the protagonist's physical, mental, and spiritual growth and self-discovery. Circe's growth is partly given through the places in which she lives. For instance, Circe's position as the heroine of her own story is further highlighted with the island of "Aiaia" to which she is exiled, and which becomes her "home." In Miller's *Circe*, how miserable and upset Circe is while living with her family in her father's "halls," how Aeaëa gradually becomes for her a "home" in the sense of a space where one is free to discover their true self and actualize themselves, and how having her time and space all to herself empowers Circe are being told. It is in this respect that, the aim of this article is to examine the self-fulfilment and empowerment of the female protagonist concerning the theme of home in Madeline Miller's novel *Circe* (2018) with references to Virginia Woolf's *A Room of One's Own* (1929). Accordingly, "under what conditions" (Woolf, 1929/1977, p.47) Circe lives in the "family home" until she arrives at her own island, how she comes to get the island all to herself, and how the island of Aeaëa, Circe's own "home," helps her discover her true self in a similar way put forward by Virginia Woolf in *A Room of One's Own* will be illustrated as examples for the self-fulfilment and empowerment of Miller's Circe.

What does “home” mean as a noun? Does it mean the same as the word “house”? How does one differentiate the meanings of the nouns “home” and “house”? Or are they somehow intertwined? The answers to these questions and an outlook on their figurative meanings will make the literary analysis in this article more meaningful. First of all, *Merriam-Webster Online Dictionary* defines “home” as a noun in six main articles: “1 a: one’s place of residence: DOMICILE,” “1 b: HOUSE,” “2: the social unit formed by a family living together,” “3 a: a familiar or usual setting : congenial environment,” “3 b: HABITAT,” “4 a: a place of origin,” “4 b: HEADQUARTERS,” “5 an establishment providing residence and care for people with special needs,” and lastly “6: the objective in various games” (n.d., emphases in original). Accordingly, the first three articles are the most relevant ones in the context of this study. It should be underlined that the noun home can occasionally connote the meaning “house.” According to the first three articles in this dictionary, the noun home can be used in the sense of a place where someone resides, a house, and a setting familiar to a person. The noun “house,” however, in *Merriam-Webster Online Dictionary* is defined in nine different articles and seems more versatile in its meanings, most of which are irrelevant in the context of this study. The meaning relevant to this study is given in the first article in the dictionary as follows: “a building that serves as living quarters for one or a few families: HOME” (n.d., emphasis in original). The word house can be differentiated from the word home with its connotation of a building. Yet, it should also be noted that the word home is given in the dictionary as one of the meanings of the word house. In this study, Circe’s home literally connotes the whole island of Aea, the flora and fauna on it, and Circe’s palace, which is the building that serves as living quarters for Circe, including all her belongings, furniture, and food in it. As for the word home’s figurative meanings, it certainly has numerous connotations, such as safety and protection from all types of external danger, warmth, food, family, control, privacy, and freedom. The popular saying “home sweet home” connotes most—if not all—of these meanings from a positive perspective. However, in literature and life, there are instances in which “home” becomes a negative place where one does not feel safe at all, is scared to death, and is threatened, or even killed. Alfred Lord Tennyson’s “The Lady of Shalott” (1832, 1842) exemplifies the horrors of home in that the enclosed space the Lady of Shalott lives in signifies her imprisonment and the curse upon her, and leaving it eventually causes her death. In the first chapter of *Aurora Leigh* (1856) by Elizabeth Barrett Browning, how Aurora defines her aunt’s home-based life in England indicates that she associates it with imprisonment and lack of freedom; and she calls it “a sort of cage-bird life” (1856/1884, p. 12).

Furthermore, in certain cases, home can mean an abusive family for some, whose lives are turned into nightmares by their family members. In Miller’s *Circe*, Circe’s first home, which will be called the “family home” in this article, is owned by her father, the sun god Helios; and Circe lives there with her family. Miller portrays Circe’s family home as a place of abuse while Circe’s second home, the island of “Aiaia,” is the place that empowers Circe as a powerful witch. The time Circe spends in these two different homes and how her experiences at each home shapes her character and life are illustrated in the following sections of the article.

Additionally, the categorisations Després (1991) makes for the meanings of home will be useful in this article in understanding what home means to Circe in different situations. Among them, ten of the categories are rather relevant to the content of this article. Each of them are sections entitled in her article as follows: “Home as Security and Control,” “Home as Reflection of One’s Ideas and Values,” “Home as Acting Upon and Modifying One’s Dwelling,” “Home as Permanence and Continuity,” “Home as Relationships with Family and Friends,” “Home as Center of Activities,” “Home as a Refuge from the Outside World,” “Home as Indicator of Personal Status,” “Home as Material Structure,” and “Home as a Place to Own” (1991, pp. 97-99). Throughout the novel, Miller’s character Circe experiences the island of

“Aiaia” in all these senses. They will be underlined in the relevant parts of the literary analysis in this article.

In *A Room of One's Own*, Woolf famously asks the following questions regarding the condition of women who lived back in the day: “what was her house like; had she a room to herself; did she do the cooking; would she be likely to have a servant?” (1929/1977, p.51). These questions examine the opportunities given to women and the (in)equality between the sexes. Such questions can also be raised while considering Circe's situation in the novel both in her father's divine halls during her childhood and youth and on her own island, “Aiaia,” during the rest of her life. In her well-known work, Woolf claims that women could not become successful—not as successful as men—in their creative careers, especially as writers, for several reasons. Woolf suggests that, in the first place, women suffered from poverty, that is, they had no money of their own (1929/1977, p. 7-29). This meant that women lacked power, independence, and material means to achieve their career goals. Secondly, women did not have their own private space, more specifically their own room which would provide them with a “quiet” or “sound-proof” place (Woolf, 1929/1977, p. 58). As understood from Woolf's claims, she maintains that having one's own room enables people to concentrate on their thoughts and work more easily under quietude and not being bothered by others. Therefore, if one is after a creative aim, solitude, silence, and peace are necessary qualities of the space they use while making their art; and not having it is a problem. The third suggestion by Woolf about why women could not become as successful as men is that women had to give birth to children and take care of them for a considerable time and could not make time for themselves with such a difficult task to handle and with such amount of responsibility put on their shoulders by others (Woolf, 1929/1977, p. 27, 119, 121). In the following quotation, the emphasis on time that is taken away from mothers is evident:

First there are nine months before the baby is born. Then the baby is born. Then there are three or four months spent in feeding the baby. After the baby is fed there are certainly five years spent in playing with the baby. You cannot, it seems, let children run about the streets. (Woolf, 1929/1977, p. 27)

The extract shows Woolf's emphasis on the time spent on childcare. In addition, Woolf underlines that women could not have the same education as men (1929/1977, p. 53) and were not even allowed to use the libraries (1929/1977, p. 83). She also draws attention to men's severe criticism of women and women's lack of self-confidence and self-esteem as a result of it (1929/1977, p. 66). In the light of these points, it can be argued that Woolf emphasizes that the main reason women could not pursue careers in the public sphere as men did was mainly the inequality between the sexes.

Accordingly, how Miller's Circe goes through similar and/or different experiences are used as significant referential points in this article. In the first place, Circe attains a “home” for herself only after she is exiled to an island as a punishment (Miller, 2018, p. 68) whereas her brother is given a kingdom, which can be interpreted as a reward, illustrating the inequality between the sexes. Home, as a concept, usually tends to represent the so-called domestic sphere, yet, in the case of Circe, her home, the island of “Aiaia” is both domestic (or private) and public sphere because the whole island, including her house on a hilltop, flora, fauna, the land, and the sea, belong to her (Miller, 2018, pp. 68-71). This meaning of home for Circe falls to the “Home as a Place to Own” category, indicated by Després (1991, p. 99). Furthermore, she has both material and immaterial means on the island to discover herself and her art, which is sorcery. There is solitude, silence, and peace on Circe's island that Woolf underlines as necessary for creativity and success. In that sense, “Home as Center of Activities” category is also meaningful here because Circe uses her home to make meaningful activities (Després, 1991, p. 98). Being a supernatural and immortal character and the daughter of a sun god from Greek mythology, Circe does not have to pay for accommodation, bills, or food, which shows that Circe does not

need money the importance of which is highlighted numerous times in Woolf's essay. Moreover, the house is magical and there is plenty of food, furniture, and all types of ware and luxuries; therefore, she does not have to worry about money, payments, shopping, cleaning, chopping wood, or other chores. These are evident in Circe's depiction of her house on the island in chapter seven:

Certainly the house itself was no punishment. Treasures shone on every side: carved chests, soft rugs and golden hangings, beds, stools, intricate tripods, and ivory statues. The windowsills were white marble, the shutters scrolled ash wood. In the kitchen, I ran my thumb across the knives, bronze and iron, but also nacre shell and obsidian. I found bowls of quartz crystal and wrought silver. Though the rooms were deserted, there was no speck of dust, and I would learn none could cross the marble threshold. However I tracked upon it, the floor was always clean, the tables gleaming. The ashes vanished from the fireplace, the dishes washed themselves, and the firewood regrew overnight. In the pantry there were jars of oil and wine, bowls of cheese and barley-grain, always fresh and full. (Miller, 2018, p. 68-69)

Parenthetically, taking into consideration Helios' character depicted in the novel, it is apparent that he provides his daughter with such a "fit for the gods" house because he can, in the first place, and because he wants to maintain his own name and fame as a powerful god. In other words, it is not his feelings of love and responsibility for his daughter, but rather his self-love and ego which makes him give her such a house. What matters here is that, as a woman, Circe is free of mortal and daily chores that steal from a woman's time that Woolf complains about in her essay. However, this incident will also be analysed in the following sections of the article concerning Virginia Woolf's claim about men defining themselves through women.

In addition to the above-stated advantages of having an island of one's own, Miller's Circe also gradually discovers and improves her magical powers and begins using them to make her life easier. Her "struggle to find a place for herself as a woman in a man's world" (Miller, 2023b, n.p.) gradually paves the way to successfully managing her own life by herself. To illustrate, when Circe gives birth to a very difficult child, it takes years to raise that child all by herself (Miller, 2018, pp. 209-220). The whole responsibility is on her shoulders because she is a single mother and cut off from the world. Disconnection from the world of divine beings and mortals equally is also problematic for Circe because she does not have access to any books, libraries, education, or people for assistance if one is to assume that she needs them. After all, she is a goddess with magical powers. However, Circe's first-hand observations of, experiences with, and self-practices in nature, especially with herbs, plants, flowers, animals, and life (Miller, 2018, pp. 70-77) show that she becomes a self-educated and nature-schooled person in a Wordsworthian sense.

Circe and Her Home as Depicted in Mythology, Literature, Art, and Popular Culture

Represented and defined throughout history, especially by male authors including Homer, Ovid, Hesiod, Apollonius of Rhodes, and Virgil, Circe has often been depicted as a formidable, "a most beautiful and most dangerous witch" (Hamilton, 1942/2011, p. 307), at times even as an enchantress and a *femme-fatale*, living on an island, surrounded by wild beasts, forests, and herbs, turning men into beasts for being rejected or women into horrific monsters out of jealousy. Such depictions and representations of this female figure and her supposed passionate, impulsive, and formidable nature through the male gaze are almost countless in literature, painting, music, and popular culture, ranging from Homer's classical masterpiece *The Odyssey* to John William Waterhouse's *Circe Offering the Cup to Ulysses* (1891) and *Circe Invidiosa* (1892), from Circe in *Disney's Hercules: Animated Series* to Circe the sorceress Barbie doll. In addition to literary works, paintings, and portraits, her depictions also exist in ancient art on Greek pottery, in classical ballet, opera, *cantata*, songs, photography, comics, film, television, and video games. Although there have been female artists, such as the Swiss Neoclassical painter Angelica Kauffman and the Victorian photographer Julia Margaret

Cameron who represented Circe in their works, Madeline Miller's contemporary standpoint and rewriting style reimagines Circe from a new, liberating, and feminist perspective.

However, what particularly draws attention as different in comparison to Miller's contemporary depiction of Circe, throughout history, Circe has been imagined mostly on her island, or at least around it, in her own environment, as a witch. In other words, her birth and early life with her family in the family home have not been imagined or represented. To illustrate, how "jealous" Circe "foul[s]" the "pool" where Scylla swims every day "with monster-producing poisons" (Ovid, 2004, p. 550) in order to turn her into an abominable sea-monster is depicted with the symbolism of the colour green in *Circe Invidiosa* (1892) by Waterhouse. Waterhouse's painting is based on Ovid's *Metamorphoses*, in which Circe leaves her island and goes to the cove where Scylla spends her time. However, in Miller's version, Scylla's transformation by Circe takes place before Circe is exiled to her island (2018, p. 48). Moreover, Circe also transforms Glaucos whom she loves into a sea god in Miller's *Circe* before she is sentenced to the island by Helios and Zeus (2018, p. 42-43). Among numerous works of art in which she is depicted on her island, John Collier's and Frederick S. Church's paintings can be counted. While in John Collier's 1910 painting *Circe* Circe sits as an attractive naked woman next to her tigers in the forest, in Frederick S. Church's 1910 painting *Circe*, Circe is depicted in a green dress and with copper hair, casting a spell on the shores of her island with four lions, that is her "familiar" behind her. Although in these portrayals Circe's "home" is the setting which captures her as a powerful witch, it is only Miller's portrayal that explains how Circe's character may have been shaped in her family home, through an imagination of Circe's early life, including her childhood and youth traumas, problematic family relationships, and unhappiness.

Another noteworthy characteristic in most of Circe's previous depictions is that the reasons she transformed people into animals have barely been touched upon or explained. Furthermore, whenever there was an attempt to explain her deeds, it was from the male perspective: men would claim that she was jealous, "rejected," "enraged," "offended," or her "attentions" were "scorned" (Ovid, 2004, p. 550), and that she was "angry" when she was turned down, and so forth. Furthermore, she has been renowned for her profound knowledge of sorcery, referred to as "Circe's deadly art" by Hamilton (1942/2011, p. 307), and has been represented as a dangerous woman with magical powers, namely the witch of Aea. The typical fear of a woman with magical powers is evident in the character of this figure, and the male efforts to take her down to an inferior position are apparent in her representations. To illustrate, when compared to the "stars"—the great gods and heroes—of Greek mythology, she has usually been described only as a minor goddess, an immortal being, or simply a nymph—"the lowest of the low in divine terms" as Miller states in her interview (Wiener, 2019, para. 8)—, almost always secondary to the great heroes of Greek mythology such as Odysseus, and defined as one of the daughters of the sun god Helios. In other words, she has often been defined or described as secondary to men or in relation to men, with her weaknesses, feminine qualities, or as an enchantress. Homer depicts her, for instance, as "the beautiful Circe, a formidable goddess, with a mortal woman's voice. She is the sister of the baleful Aetes, both being the children of the Sun who lights the world, by the same mother, Perse the Daughter of Ocean" (2003, p. 128). Furthermore, Homer refers to Circe's house as "Circe's enchanted palace" (2003, p. 135) and Circe's bed as "Circe's beautiful bed" (2003, p. 137), suggestive of her seductive charm. As for Ovid, he depicts Circe as "Circe, the sun god's daughter" (2004, p. 548) and writes "Circe [...] possessed a heart more open than others to love's strongest flames" (2004, p. 549). Ovid's depiction of Circe portrays her as a passionate, "fiery" woman, and Virgil's depictions in *The Aeneid* are even more "fiery" than those of Ovid. At the beginning of book seven in *The Aeneid*, Circe is mentioned as follows:

And they closely skirt the coasts of Circe's land
 Where the Sun's rich daughter makes her deadly groves
 Resound with her endless song, and deep in her proud halls
 She kindles fragrant cedar flaring through the night
 As her whirring shuttle sweeps her fine-spun loom.
 From there you could hear the furious growls of lions
 Bridling at their chains, roaring into the dead of night,
 The raging of bristly boars and bears caged in their pens
 And the looming forms of howling wolves: the men whose shapes
 The brutal goddess Circe changed with her potent drugs,
 Tricked them out in the hides and look of wild beasts. (Virgil, 2010, pp. 213-214)

Virgil represents Circe as a woman of wild, dangerous, and deadly nature, symbolised by her lions, wolves, bears, boars, the nighttime, and kindles. While such attributes of Circe are interpreted as destructive and threatening by Virgil, in Miller's version they signify Circe's advantageous power against others who threaten her. Miller's following statement in the interview with Wiener illustrates Miller's attempt to pull Circe out of her classical representation by Homer:

In the *Odyssey*, Circe is very clearly the incarnation of male anxiety about female power—the fear is that if women have power, men are getting turned into pigs. The word 'witch' is still used today as a slur against women with an amount of power that makes society nervous. I am always interested in people that others are actively trying to keep quiet! (2019, para. 7)

By virtue of Miller's portrayal of Circe with some insight into this figure's mind, through empathetic interpretations of what she must have gone through and why she did what she did, and with some polishing of backbone, character, and development of character, this mythological figure has gained a voice of her own and hence a new significance. Circe introduces herself as follows in Miller's novel: "When I was born, the name for what I was did not exist. They called me nymph, assuming I would be like my mother and aunts and thousand cousins" (2018, p. 1). Yet, through self-fashioning, Circe gets to name herself as a witch. Altin argues that "Miller uses the traditional image of Circe as a witch, but she makes marked changes in the nature of this ancient image" (2020, p. 148). Indeed, contrary to Virgil's adjective "proud" to suggest a negative pride in Circe, Miller's Circe becomes a positively proud witch only because she achieves it on her own. Circe does not prefer to spend her time on the grassy riverbanks of her mother's side because she does not care for the things they gossip about all day and does not understand them (Miller, 2018, p. 4). From the very beginning of her life, she feels she is different than her relatives, and she does not dream of being a woman like her mother, sister, or cousins one day. Although she does not know who she really is at the beginning, she knows that she does not belong with her family. Through her adventurous experiences on the island, she learns about fear, curiosity, courage, learning, discovery, and practice (Miller, 2018, pp. 70-73). After her long quest for her the discovery of her soul, she decides her own fate, and consequently chooses to become a full mortal by saying, "I have a mortal's voice, let me have the rest" (Miller, 2018, p. 333).

Miller's *Circe*: Circe Rewritten

Born and raised as an immortal being in the halls of the sun god Helios, Circe is depicted as the naive and neglected child of a divine and vain family until the final paragraphs of the fifth chapter (Miller, 2018, pp.1-48): during her time there, she is always othered as a strange child, pushed away, looked down upon, and alienated by her parents, siblings, and relatives. Her siblings, for instance, Pasiphaë and Perses, who are twins, are typical bullies unceasingly treating their sister horribly. They belittle her at every single chance, and they have very high self-esteem. For instance, Pasiphaë will marry an eternal son of Zeus and Perses is named after his mother (Miller, 2018, p. 6). In Circe's own words in the novel, the twins

were clever and quickly saw how things stood. They loved to sneer at me behind their ermine paws. *Her eyes are yellow as piss. Her voice is screechy as an owl. She is called Hawk, but she should be called Goat for her ugliness.* (Miller, 2018, p. 6, emphasis in original)

Most of the emphasised words in the novel signify the sentences uttered by others, such as Circe's parents, siblings, and relatives, despising, teasing, or gossiping about Circe, although occasionally they stand for what is on Circe's mind. They constantly make fun of her, and actually, in Circe's words, "day by day they sharpened" (Miller, 2018, p. 6). Circe's half-sisters are the same; they also discriminate Circe as evident in the following line: "'She must be one of Perse's children, look at her eyes'" (Miller, 2018, p. 7). On another occasion, Circe's siblings and her mother Perse make fun of Circe because she does not have any ideas about her father copulating with his cows in the form of a bull to make new ones. When she rejects this, they laugh at her real hard, point at her reddened cheeks, and even call her "stupid" (Miller, 2018, p. 9). As in this example, the family members always ridicule, humiliate, and embarrass her. In the first chapter of the novel, Circe comments on her hopeless state of mind while living with her family as follows:

Such were my years then. I would like to say that all the while I wanted to break out, but the truth is, I'm afraid I might have floated on, believing those dull miseries were all there was, until the end of days. (Miller, 2018, p. 9)

In the first six chapters of the novel, in her father's divine halls, Circe is made to believe that she has no power worthy of these great halls and that she is a failure, she is incomplete, lacking, and neither a nymph nor a goddess (Miller, 2018, pp. 1-65). In the eyes of her family, she is neither as potent or powerful like gods or goddesses nor beautiful and charming with her bodily features and charm like the many nymphs in her family. Her voice is likened to those of the mortals, and the family members always tease her because of it. Even her name was chosen accordingly. Circe was named by one of her aunts as "*Hawk*, Circe, for [her] yellow eyes, and the strange, thin sound of [her] crying" (Miller, 2018, p. 4, emphasis in original). In this respect, Circe, during her time with her family, is a "homeless-at-home" woman (Wardhaugh, 1999, p. 92). To put it differently, Circe is made to feel as if she is "nobody" in the family-home phase of her life. This destroys the concept of "home as relationships with family and friends" (Després, 1991, p. 98) for Circe because all these relationships are total failures and merely sources of unhappiness.

How her family members make Circe figuratively homeless at home can be examined in detail through examples of instances in which each relative humiliates or despises Circe. In *A Room of One's Own*, Woolf complains about the poverty of women and adds with a reproach to mothers the following statement: "[w]hat had our mothers been doing then that they had no wealth to leave us? Powdering their noses? Looking in at shop windows?" (1929/1977, p. 25). The type of mother mentioned sarcastically by Woolf can be found in the mother that Circe has in Miller's novel. Perse is "a naiad, guardian of fountains and streams" (Miller, 2018, p. 1) and all she cares about is her looks and being admired and making others jealous, and what she can show off with. What does Perse do, does she have no wealth to give to Circe? She swims and plays in fountains and streams all day, and always looks good, trying to seduce her husband to have another baby so that she can show off and talk about that child's great marriage or great kingdom in the future. She does not give anything valuable to Circe, and to make matters worse, she incessantly humiliates her daughter, which considerably damages Circe's self-esteem. The following insults illustrate the extent of the mother's humiliations of her child:

Circe is dull as a rock. Circe has less wit than bare ground. Circe's hair is matted like a dog's. If I have to hear that broken voice of hers once more. Of all our children, why must it be she who is left? No one else will have her. (Miller, 2018, p. 35, emphasis in original)

If one is to assume the parents, especially the mother, as an essential element of one's home where one is supposed to feel safe, protected, happy, and loved, then Circe's mother, Perse, is one of the most "toxic" or abusive mothers one can imagine because she constantly criticises, abuses, and upsets her child. In that sense, Miller's Circe is depicted as extremely unlucky—chiefly in the first six chapters—when it comes to her mother.

As for Circe's father, he is depicted in Miller's version as a Titan—literally and metaphorically—who always "outshines" others—as he is also the sun god—including his children. Woolf's well-known metaphor of the "looking-glass" that she uses to describe the function of women for men is particularly applicable here. Woolf says:

Women have served all these centuries as looking-glasses possessing the magic and delicious power of reflecting the figure of man at twice its natural size. Without that power probably the earth would still be swamp and jungle [...] [M]irrors are essential to all violent and heroic action. That is why Napoleon and Mussolini both insist so emphatically upon the inferiority of women, for if they were not inferior, they would cease to enlarge. (Woolf, 1929/1977, p. 41)

Similarly, Circe's father metaphorically doubles his size by comparing his great powers with those of Circe. Helios is represented as a narcissistic god who likes showing off with his fearsome abilities to burn, light, shine, and destroy, and does not accept any matches or see any rivals to himself. Miller depicts him with a titanic personality he imposes on his children at every chance. Therefore, how Circe describes her father in Miller's novel is noteworthy: "My father has never been able to imagine the world without himself in it" (2018, p. 4). The following dialogue between Circe and Helios further illustrates how the father reflects his own figure onto his daughter while answering her questions and feels superior through Circe's alleged inferiority:

'What would happen,' I said, 'if a mortal saw you in your fullest glory?'
 'He would be burned to ash in a second.'
 'What if a mortal saw me?'
 My father smiled [...] 'The mortal would count himself fortunate.'
 'I would not burn him?'
 'Of course not,' he said.
 'But my eyes are like yours.'
 'No,' he said. 'Look.' [...] 'And this is the least of my powers. Can you do as much?'
 All night I stared at those logs. I could not. (Miller, 2018, p. 5)

In addition to showing his arrogant and egotistic side, these qualities also figuratively represent Helios's temper, anger, and intolerant nature. They can even be regarded as indicators of the fact that he has no tolerance for disobedience or disrespect, especially in the presence of others, as a typical patriarchal authority figure. As a significant element of the family home, a father is expected by the naïve child to be someone to turn to whenever needed. In the eyes of the child, a father is ideally a figure to protect and save his child when there is a difficulty, a threat, or a danger. Although fathers are also traditionally associated with authority in their children's eyes, they may become a fearful figure deep inside the child's mind as well since authority often comes as a package with fear. Since Circe's male parent is closer to the latter one, he is also depicted as a "toxic" or abusive parent in Miller's version. His abusiveness is most evident when he, together with Zeus, exiles his own daughter to a deserted island, to live alone away from her family (Miller, 2018, p. 63). However, although being deserted by their parents is one of the biggest nightmares of children, in Circe's case, it turns out to be a blessing because she can manage her own destiny by making her own decisions.

As Circe's powers as a witch begin to unravel starting with the end of chapter five, with the case of Glaucus being turned into a sea god and Scylla into a monster "by Circe's hand" (Miller, 2023a, n.p.), her practices of witchcraft, or *pharmakeia* (Miller, 2018, p. 57) are discovered in chapter six, and they "menace the gods themselves" (Miller, 2023a, n.p.).

Therefore, she is punished by Helios and Zeus and sentenced to live forever on an island on her own, banned to use *pharmaka*, that is herbs (Miller, 2018, p. 63). Helios is not convinced despite Circe's efforts to confess and explain that it was what she did which turned Glaucos into a sea god and Scylla into a sea-monster:

'I used wicked *pharmaka* to make Glaucos a god, then I changed Scylla. I was jealous of his love for her and wanted to make her ugly. I did it selfishly, in bitter heart, and I would bear the consequence.'

'*Pharmaka*,' my father said.

'Yes. The yellow flowers that grow from Kronos' spilled blood and turn creatures to their truest selves. I dug up a hundred flowers and dropped them in her pool.'

[...]

'It is no matter. Those flowers have no powers in them, not anymore. Zeus and I made sure of that.'

I stared at him. 'Father, I did it. With my own hands, I broke their stalks and smeared the sap on Glaucos' lips, and he was changed.' (Miller, 2018, p. 53, emphasis in original)

Indeed, Circe's power for transforming things and people is unacceptable for Helios because he has no tolerance for powerful women around him, which resonates Woolf's looking-glass metaphor once again. When Circe continues to try and persuade her father with expressions like "You are wrong" (Miller, 2018, p. 54) and "I say those plants have power" (p.54), Helios bursts with anger and attacks her with his bitter and hurting words:

'You dare contradict me? You who cannot light a single flame, or call one drop of water? Worst of my children, faded and broken, whom I cannot pay a husband to take. Since you were born, I pitied you and allowed you licence, yet you grew disobedient and proud. Will you make me hate you more?' (Miller, 2018, p. 54)

However, despising his daughter as such is not enough for Helios. What is worse is that Helios only believes that it was Circe who transformed Glaucos and Scylla when his son Aeëtes tells him and proves that what she says is true (Miller, 2018, pp. 57-58). Circe witnesses how silent his father becomes after being convinced, and she realizes it is because "[h]e is afraid." (Miller, 2018, p. 58, emphasis in original). The male child is heard and believed while the female child is yelled at and humiliated. This is another sign that Miller uses to show that the family home harms Circe's self-esteem. Later, Helios and Zeus confer about how to punish Circe, and the verdict is being exiled to an island named "Aiaia" "where she can do no more harm" (Miller, 2018, p. 63), which occurs at the beginning of chapter seven (p. 67). What Miller shows with this decision is to what extent men are afraid of and cautious about powerful women: In the case they cannot or will not decide to destroy a powerful woman completely, in other words kill her, they will send her away to a distant place where she will no longer cause any trouble.

It is also emphasised in the novel that Circe's brother, Aeëtes, whom she raised and cared for more than their mother, is given his own kingdom by Helios (Miller, 2018, p. 28) while Circe can get a place for herself only through punishment by Helios and Zeus. After all, in Circe's words, "[s]ons were not punished" (Miller, 2018, p. 159). Furthermore, Aeëtes breaking his ties with Circe and, in a way, deserting her is the final blow on Circe. She has no bonds left tying her to her family any more by the time they decide to send her away. The discrepancy between rewarding the male child with a kingdom with subjects, land, resources, and other advantages and punishing the female child with a deserted island evidently shows the discrimination between children. Yet, in time, Circe's purported punishment turns out to be an advantage for her. Marginalised and sent away to a deserted island with a house (which is rather a palace with endless food and resources in it which constantly renew magically), forests, herbs, plants, and animals on it, Circe is ironically free, has all the time in the world and chance to practice her witchcraft, discover life, and manifest her true self. For Circe's art, that is witchcraft, herbs, plants, animals are quite valuable although they are looked down upon by men as useless. Circe "turns the whole island into a laboratory to gain mastery over the art of magic" (Akçeşme and Şarlar, 2022, p. 1494). In that sense, Miller tells the story of a punishment

imposed upon a woman by men, eventually turning into a reward for the woman by virtue of privacy, freedom, time, and resources she attains. Circe's actual journey of self-discovery and self-fulfilment starts on this island which she calls home in the course of time. Constantly looked down upon, ignored, belittled, and eventually pushed away to the world of mortals by her family, the yellow-eyed goddess Circe sets out to invent her own power—witchcraft—at her new home. Moreover, it is not only her remarkable power that she discovers by virtue of her island, but she also learns how to make up her own mind, how to deal with bullies in her life, such as Hermes, Athena, and her father, how to protect herself from danger, how to communicate with others, how to love, and finally becomes what she yearns to become.

However, during her quest for self-fulfilment, several tough incidents happen on the island that teach, change, and shape Circe. Visitors come to Aea, both mortal and divine, ranging from Odysseus to Hermes, from maids sent by gods as punishment to this island to strange men who try to abuse Circe. Maidens are sent to the island for punishment by Helios to assist Circe as maids, but they whine all the time and make life difficult for Circe instead of helping her. Although the maids on the island sent to help Circe remind Woolf's question about whether a woman has any servants to help her—a question to help people think about the difficulties in a woman's life—, consequently, Circe prefers a life without these spoiled girls, she prefers being alone, and sends them away from her palace (Miller, 2018, pp. 155-162). Therefore, in this novel, Miller gives more power and agency to women when compared to Woolf. In chapter fourteen, how Circe is raped in her own palace by the visiting men whom she accepts as guests and serves them food and wine is represented as a reason for her to later turn men into pigs (Miller, 2018, pp. 161-165). Before the rape scene, after being hospitably served by Circe, the men inquire if she has “a husband,” if there is another host, like a “father” or “[a]n uncle, a brother” (Miller, 2018, p. 162-163), to whom they should thank. Circe's answer to them summarizes the situation: “‘If you would thank your host,’ I said, ‘thank me. This house is mine alone’” (Miller, 2018, p. 163). Her answer resonates two meanings of home categorised by Després: “Home as Indicator of Personal Status” and “Home as a Place to Own” (1991, p. 99). In other words, she claims for herself a personal status as the owner of her own place as a woman. Later, after one of the men rapes her, she transforms all of them into pigs, then kills them. What they do can be interpreted as trespassing, and, in this respect, what she does is merely self-defence as the owner of the place. Circe recounts the rape incident by focusing on what a terrible, disgusting, and humiliating experience it was and by giving many specific details such as these:

A mortal would have fainted, but I was awake for every moment. At last, I felt the man tremble, and his arm loosened. My throat was crushed inward like a rotted log. I could not seem to move. A drop of sweat fell from his hair onto my bare chest, and began to slide. I became aware of his men speaking behind him. Is she dead? one of them was saying. She better not be dead, it's my turn. A face loomed over the captain's shoulder. Her eyes are open. (Miller, 2018, pp. 164-165)

Circe rewrites her own story here, taking the control from the hands of the male authors, and claims that she almost passed out, she could not move, she was aware of men watching this offensive event, and she could hear them speak about their turns to rape her. Although Circe does not directly express how she feels at that moment, the vivid portrayal of the experience puts the reader of the text into her shoes to feel what she feels. Moreover, all of this happens in Circe's own home where she is supposed to be safe and the one in charge. In that sense, the rape incident surely disrupts the meanings of home “as security and control” and “as a refuge from the outside world” in Circe's mind (Després, 1991, p. 97). Miller also makes Circe recount the transformation of the men into pigs and their murder with a sarcastic tone as follows: “As it turned out, I did kill pigs that night after all” (Miller, 2018, p. 165). This sarcasm is Miller's way of saying that Circe did not transform men into pigs for nothing; she had a very valid reason for that. She needed to take the control back in her hands and ensure her own security. Men's

cruelty and abuse of Circe turned her into a woman who takes revenge. To take back the control of her home, she also decides to keep her animals around as a precaution and be her divine self when men come:

I did not send my animals away anymore when men came. I let them loll where they liked, around the garden, under my tables. It pleased me to see the men walk among them, trembling at their teeth and unnatural tameness. I did not pretend to be a mortal. I showed my lambent yellow eyes at every turn. None of it made a difference. I was alone and a woman, that was all that mattered. (Miller, 2018, p. 170)

These show that Circe begins to take home “as acting upon and modifying one’s dwelling” and “as permanence and continuity” (Després, 1991, p. 98). She gets to decide what happens next in her house to establish order. However, the quotation also shows that Miller portrays Circe as a person who feels desperate about her destiny as a woman in a men’s world. Another example is when Circe realises that her father can see or watch her up from the sky and that there is no escape from this man. Although, in her early times on the island Circe knows that she can be seen or watched by her father Helios during the day, as he is the sun riding the skies in his chariot, or by her aunt Selene, the moon during the night, or by the Olympian gods any time, such as Athena or Hermes, and sailors who pass by the island, later, as she discovers and practices her magical powers, she manages to cast a spell to hide her island from unwanted eyes and thus has privacy, just like an ideal home (Miller, 2018, p. 210). Yet, it should be underlined that she has had no tutors, no education, and no guide whatsoever for her witchcraft or for any other thing she has achieved. Although it can be said that there have been some influential figures in her life, such as Prometheus, Daedalus, and Penelope, she is a self-made witch. Therefore, while in her countless depictions she is called a witch with a suggestive manner, in Miller’s version becoming a witch is represented as an achievement and/or success because it is a tough job which requires a great deal of time, dedication, patience, hard work, and diligence. It is depicted in this work as a career and a gain. In addition to time and privacy, Circe also has peace and silence on her island, and she is able to concentrate on her work without any distractions. However, that peaceful and ideal environment is later disturbed with pregnancy and a baby, Telegonus, Circe’s and Odysseus’s son. Similar to Woolf’s arguments about how having a baby steals a great amount of time from the mother’s life, Circe is unable to give herself to her occupation while raising her child. The novel does not represent pregnancy, child-rearing, and parenting as easy or pleasant. To illustrate, in chapter eighteen, Circe’s difficult pregnancy is told by Circe in detail:

The sickness did not cease. Every hour it rode me. I could not understand why it took me so hard. I wondered if it was the mortal blood fighting with mine, or if I was cursed indeed, if some stray hex of Aeetes’ had circled all this while and found me at last. But the affliction yielded to no counterspell, not even moly. It is no mystery, I said to myself. Have you not always insisted on being difficult in everything you do? (Miller, 2018, p.210)

“The bile” stinging to her throat and “headaches” and “kicks” of the baby follow this (2018, p. 210). Circe’s labour is even worse because Circe’s pains “dropped from the sky like a thunderbolt” (2018, p. 211). Circe further recounts the process with these words: “I remember crawling to the house from the garden, hunched against the tearing contraction” (2018, p. 211). Yet, the greatest difficulty for Circe on her island is knowing “so little of childbirth, its stages and progression” (2018, p. 211) and being alone. She has to be extremely strong and courageous since she is all alone in this, and the baby is stuck inside her. She has to cut herself open to get the baby out before it is dead, and she has to do it with the help of a kitchen knife and a mirror (2018, pp. 211-212), as depicted with the following lines: “I cut the cord, holding him all the while. See? I told him. We do not need anyone. In answer, he made a froggy croak and closed his eyes. My son, Telegonus” (2018, p. 212). This significant turning point in her life is evidently what gives further self-confidence and strength to Circe. Accordingly, unlike Woolf’s depiction of being a mother as a great obstacle for a woman’s creativity, Telegonus, being an

unnaturally difficult baby (Miller, 2018, pp. 212-213), contributes to a considerable extent to Circe's development as a person, and adds new qualities to Circe's character, such as patience, creativity, and willpower. One advantage of having Telegonus is taken by Circe as an advantage because she is not going to be alone on this island anymore. Her self-esteem is doubled after the birth of her child because she has to do everything by herself and be cautious all the time to protect her baby from every potential danger, especially Athena, who wants to kill the baby to prevent it from killing his own father Odysseus, Athena's favourite. Moreover, the baby is a mortal, so anything can happen to it any time. The vulnerability of Telegonus as a mortal baby to all kinds of human weaknesses such as diseases doubles the difficulty of Circe's task as a mother and strengthens her (Miller, 2018, p. 214). The following extract shows to what extent Circe is concerned and worried about her baby boy's safety and health, unlike her own parents who never had such concerns about her:

His mortality was always with me, constant as a second beating heart. Now that he could sit up, reach and grasp, all the ordinary objects of my house showed their hidden teeth. The boiling pots on the fire seemed to leap for his fingers. The blades slipped from the table a hair's breadth from his head. If I sat him down, a wasp would come droning, a scorpion scuttle from some hidden crevice and raise its tail. The sparks from the fire always seemed to pop in arcs towards his tender flesh. Each danger I turned aside in time, for I was never more than a step from him, but it only made me more afraid to close my eyes, to leave him for an instant. (Miller, 2018, p. 214)

This "love and fear and no sleep" (Miller, 2018, p. 215) process takes Circe so long to realise that maybe some god is trying to harm Telegonus. Circe decides to touch a pool's surface and asks, "Does a god seek to harm my son?" (Miller, 2018, p. 215). When Circe learns that it is goddess Athena, who favours Odysseus and wants to protect him from the prophecy that his own son is going to hurt him, Circe figuratively turns into a tigress to do anything risky to protect her son, such as breaking her exile despite the dangers of being caught by the eyes of her aunt Selene during the night, going far and deep into the bottom of the sea, and cutting the tail of a creature for its poison (Miller, 2018, pp. 243-248). When there is nothing else left to do for her, she is ready to face the goddess Athena courageously to guard Telegonus from harm, and she says: "I want it finished and clear. I am tired of games" (Miller, 2018, p. 303). In the novel, Miller depicts confrontation as a significant development for Circe's character. One of the confrontations is Circe facing and challenging Athena, with which she learns to let her son go his way with the words "'My son,' I said, 'it is yours to decide'" (Miller, 2018, p. 307), and another confrontation soon after takes place with her father, Helios. Circe faces and challenges Helios and she is depicted as rather bold, daring, and decisive while doing it (Miller, 2018, pp. 310-313). Miller gives Circe a chance to gain a total freedom and a purge through these confrontations.

The final visitors of the island also have important roles to play in Circe's development and life: Penelope and Telemachus (Miller, 2018, pp. 257-333). Circe and Telemachus understand each other, and since they can share a lot, they fall in love. And in the end, the self-confident Circe makes up her mind one last time: "All my life, I have been moving forward, and now I am here. I have a mortal's voice, let me have the rest. I lift the brimming bowl to my lips and drink" (p. 333). Circe's home "as material structure" (Després, 1991, p. 99) gradually transforms into a home "as reflection of one's ideas and values" (p. 98). In the light of her new ideas and values, Circe decides to become a mortal and uses her magic on herself this time to transform into a mortal human being. Circe, known for transforming others into animals as punishment through magic, uses her witchcraft to become what she wants through transforming herself into a mortal being in her own will and power. She becomes a free, strong-willed, decisive, bold, courageous, and self-confident mortal woman at the very end of the novel.

Conclusion

As a figure from Greek mythology, Circe has frequently been depicted as a formidable witch and an impulsive, passionate, jealous, and dangerous enchantress since classical times. Often represented by male writers and artists, such as Homer, Ovid, Virgil, Waterhouse, and Collier throughout history, Circe has mostly been imagined from the male gaze until recently. Madeline Miller, however, rewrites Circe's story by giving voice to this female figure as an opportunity to give an account of her own life, experiences, feelings, and thoughts without any intervention by male figures. This article evidently shows that Miller's rewriting emphasizes the female perspective, and the female protagonist is stripped from men's thousands-of-year-old representation of Circe as a dangerous witch who turns men into wild beasts impulsively. Instead, Circe's own account in the novel unravels that Circe's patience was tried on numerous occasions and that she was oppressed, humiliated, abused, and pushed hard numerous times by several men and women to act in the ways she did. In relation to the techniques of rewriting Miller employs in the novel, the insight Virginia Woolf has suggested in *A Room of One's Own* about the fact that women need money, time, some personal space, and equal opportunities with men to become successful in their writing careers seems to echo in Miller's *Circe* in the way Miller reimagines Circe's life in two different homes: her family home and her own home in the island of Aeaea. Circe, surely, is not a writer, but she is an artist in her own way: Her art is her witchcraft. Miller's rewriting also represents Circe's island as a place for self-fulfilment and shows how the island gives a noteworthy opportunity to Circe to discover her talents, individuate, and redefine herself as a powerful witch. Moreover, the literary analysis in this article shows that Miller underlines Circe's empowerment using the theme of home in various forms throughout the novel, symbolising the different phases of Circe's life, and portraying Circe's character development and self-fulfilment. The analysis of the novel in this article presents Miller's portrayal of several themes of home which present a large collection of the meanings of home, such as a place where an individual can have "room" enough for self-actualization. In this article, several symbolic meanings of home in Miller's novel have been associated with Després's (1991) categorisations of the meaning of home, and Circe's perception of her two separate homes have been illustrated with examples from the novel. They include home as a space for relationships with Circe's family and friends, for security and control, for reflection of Circe's ideas and values, for permanence and continuity, as material structure, as a centre of activities, as acting upon and modifying one's dwelling, as a refuge from the outside world, as an indicator of personal status, and as a place to own. The mortal human body Circe adopts through self-transformation can also be regarded as a home embodying human life; in that sense, Circe becomes her own home with her new mortal human body.

References

- Akçeşme, İ. F. & Şarlar, Ç. (2022). An ecolinguistic analysis of *Circe* by Madeline Miller: Reconstructing the relations among different forms of beings through figurative reconceptualizations. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24 (4), 1492-1519.
- Altın, M. (2020). Aeaea is revisited: Revisionist mythmaking strategies in Madeline Miller's *Circe*. *DTCF Dergisi*, 60 (1), 145-157.
- Andreeva, N. (2019, July 30). 'Circe' fantasy drama from Rick Jaffa & Amanda Silver based on novel gets HBO Max series order. *Deadline*. Retrieved from: <https://deadline.com/2019/07/circe-fantasy-drama-series-hbo-max-rick-jaffa-amanda-silver-based-on-novel-madeline-miller1202657229/>
- Atwood, M. (2018). Introduction. In *The Penelopiad*. Edinburgh: Canongate.

-
- Barrett Browning, E. (1884). *Aurora Leigh*. New York: John W. Lovell Company. Original work published 1856.
- Després, Carole. (1991). The meaning of home: Literature review and directions for future research and theoretical development. *Journal of Architectural and Planning Research*, 8 (2), 96-115. *JSTOR*. Retrieved from <http://www.jstor.org/stable/43029026>
- Hamilton, E. (2011). *Mythology: Timeless tales of gods and heroes*. New York: Grand Central Publishing. Original work published 1942, renewed 1969.
- Homer. (2003). *The Odyssey*. London: Penguin Classics.
- Merriam-Webster. (n.d.). Home. In *Merriam-Webster.com dictionary*. Retrieved August 11, 2023, from <https://www.merriam-webster.com/dictionary/home>
- Merriam-Webster. (n.d.). House. In *Merriam-Webster.com dictionary*. Retrieved August 11, 2023, from <https://www.merriam-webster.com/dictionary/house>
- Miller, M. (2018). *Circe*. London: Bloomsbury Publishing.
- Miller, M. (2023a). Circe: About the book. In *madelinemiller.com*. Retrieved August 11, 2023, from <http://madelinemiller.com/circe/>
- Miller, M. (2023b). Circe: Readers guide. In *madelinemiller.com*. Retrieved August 11, 2023, from <http://madelinemiller.com/circe/circe-readers-guide/>
- Ovid. (2004). *Metamorphoses*. London: Penguin Classics.
- Virgil. (2010). *The Aeneid*. New York: Penguin Classics.
- Wardhaugh, J. (February 1999). The unaccommodated woman: Home, homelessness and identity. *The Editorial Board of the Sociological Review*, 47 (1). Retrieved from: <https://doi.org/10.1111/1467-954X.00164>
- Wiener, J. B. (2019, May 09). Interview: *Circe* by Madeline Miller. In *World History Encyclopedia*. Retrieved from: <https://www.worldhistory.org/article/1372/interview-circe-by-madeline-miller/>
- Woolf, V. (1977). *A room of one's own*. London: Grafton. Original work published 1929.
-

GAZIANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

The Recesses of the Unconscious in Eugene O'Neill's *Long Day's Journey into Night*

Eugene O'Neill'in Uzun Bir Günden Geceye Yolculuk Oyununda Bilinçaltının Derinlikleri

Buket DOĞAN^{a*}

^a Lect. PhD, School of Foreign Languages, The Division of Modern Languages, Middle East Technical University, Ankara / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0003-4190-9205

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 20 Eylül 2023

Kabul tarihi: 17 Şubat 2024

Anahtar Kelimeler:

Eugene O'Neill,
Uzun Bir Günden Geceye Yolculuk,
Amerikan tiyatrosu,
Lacan,
Psikanalitik okuma.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: September 20, 2023

Accepted: February 17, 2024

Keywords:

Eugene O'Neill,
Long Day's Journey into Night,
American drama,
Lacan,
Psychoanalytic reading.

ÖZ

Eugene O'Neill'in *Uzun Bir Günden Geceye Yolculuk* isimli oyununda, Tyrone ailesinin dört üyesi kariyerleri ve aile hayatları ile ilgili bazı tercihler yaparlar. Tyrone'ların uygulamaya koydukları bu tercihleri hayatlarının geri kalanını etkisi altına alır ve yaşamlarını bir nevi işkenceye dönüştürür. Ailenin babası James Tyrone en büyük amacının ailesini birlikte ve sağlıklı tutmak olduğunu sıklıkla dile getirir de iki erkek çocuğu Jamie ile Edmund ve eşi Mary çeşitli türde bağımlılıklarla baş etmeye çalışmakta, bir türlü kendilerini saygıdeğer bir çevrede konumlandıramamakta ve sağlıklı ilişkiler yürütememekteyler. Oyun sabah 08:30'dan başlayan aynı günün gece yarısına kadar olan süreyi ele alır ve tıpkı günün geceye dönmesi gibi karakterlerin ruh durumları ve olayların akışı da kötüleşmekte ve her şey giderek daha da karanlık bir hal almaktadır. Bu ailedeki her bir karakterin trajedisi görünürdeki bilinçli tercihlerinde değil aslında Lacan'ın geliştirdiği içeriksel araçlar ışığında bilinç altındaki dürtülerinde izlenebilir. Bu makale Lacan'ın yapılanmasını dile benzettiği bilinçaltına ışık tutarak karakterlerin hareketlerinin altında yatan asıl sebepleri ve sözle ifade ettikleri ruh durumlarını açıklamayı amaçlamaktadır. Bu açıdan, bu çalışma Tyrone ailesinin hayatlarında bu denli mustarip olmalarının nedenlerini İmgesel ve Simgesel düzenler arasında gidip gelirken her birinin nasıl çeşitli bağımlılıkların etkisi altında kaldıklarını ve Simgesel düzende kendilerini aslında nasıl doğru şekilde konumlandıradıklarını yeni bir yorumsal çerçevede açıklamayı hedeflemektedir.

ABSTRACT

In Eugene O'Neill's *Long Day's Journey into Night*, four members of the Tyrone family make some choices about their careers and family life. It is apparent that the adverse outcomes of Tyrone's respective decisions that they have reached hold sway and torment the rest of their lives. Although James Tyrone, the head of the family, announces his credo as keeping his family together and healthy, his two sons Jamie and Edmund and his wife Mary suffer from different types of addiction, from not being able to position themselves in a respectable environment and to develop healthy relationships. The play takes place on a single day, starting from 8.30 in the morning to midnight, which is quite parallel with the descending mood of the characters and events. Each of these characters' tragedies can be traced not only in their seemingly conscious choices but in their collective unconscious which can be anatomized with some Lacanian conceptual backcloths. This paper forms its basis on discovering the ulterior motives of the characters' actions and the way they speak language by scrutinizing their unconscious, which reveals itself in a structure of language in Lacanian outlook. Thus, this study aims to create a hermeneutical frame by laying the underlying reasons for why the Tyrone family suffer, which can be traced in how these family members fail to identify themselves with the symbolic father which is a functional metaphor for rules and regulations in the society and by highlighting what kind of master signifiers the Tyrone family keep using to substitute the Name-of-the-Father.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: buketdogan@gmail.com

Introduction

The play starts early in the morning and lasts a day until midnight during which the lives of the characters deteriorate and as a family they dissolve. Gerardine Maney, similarly identifies that the dramatic action is “retrogressive rather than progressive” (1991, p. 206). Being a canonical play and having embodied the zeitgeist of 1950s America marked by the post-World War II boom, the dawn of the Cold War and the civil rights movement, *Long Day’s Journey into Night* has been analyzed from several viewpoints putting the emphasis on the historical and social context. The polysemic word “boom” insinuates a boom in economy, rise of the suburbs and other consumer goods; thus, America was then a dreamland for underachievers from many different places in the world. In the same vein, the Tyrone family of Irish descent may aspire to start their family in America. However, family as a metonymic extension of nation in America seems to be at stake in this play. Just as American dream fails to promote inclusiveness for hybrid groups on the macro level, American family type as a grand narrative cannot hold its members in one center either. In the microspace of the domestic sphere, “family” has been invalidated as a grand narrative and in trying to comply with the dictations of building a nation and/or a family as institutions, characters in this play get sick and torn apart in different ways like addiction to morphine and varying degrees to alcohol. The Tyrone family proves to be dysfunctional and there is a drama about family conflict at the heart of this play. The head of the family, James Tyrone is an aging and a failing actor. He is accused of having caused the suffering for the whole family as he chooses to invest his money in properties rather than spending it on his family’s needs. As an actor, he has been leading a mobile life; spending days in hotel rooms during the theatre season on Broadway and in a summer house for a few months during summer. This traveling lifestyle appears unsuitable for his wife Mary, with a sensitive disposition and raising healthy children in her eyes. After their first child dies of lack of care and being treated at the hands of cheap doctors, Mary’s psychology seems to deteriorate and, in the end, to relieve her pain, she becomes a morphine addict. James’ and Mary’s two sons Jamie and Edmund cannot also build healthy relationships and habits. Jamie, for instance, can neither have a proper or a stable job nor a steady relationship with women. Edmund, the younger one, has also misused his youth, and now he is physically ill and an alcoholic. To relieve themselves of their baggage each family member is observed to be in a constant verbal fight against each other and to hold one another accountable for their tragedies. The uneasiness each Tyrone experiences both as an individual and as a family can be analyzed in light of some conceptual tools that Lacan developed to understand how their unconscious is formed and makes them dysfunctional in 1950s America. Unveiling the power of unconscious over everyday actions and thoughts Lacan engages in how language and symbols shape human subjectivity and render the construction of the ego. So, language is highly related to the question of human subject and its place in society. As Lacan puts into words, “it is not only man who speaks, but that in man and through man *it* speaks” (as cited in Sarup, 1992, p. 12, emphasis in original). With this linguistic data, this play gives us the resources to practice linguistic profiling and to analyze their alter egos. Thus, this article aims to analyze how Tyrones struggle to mask their traumatic family relationships by studying their language which can be treated as a symptom for their unconscious.

The present troubling situation in the Tyrone family can be seen as the tip of an iceberg and the hidden chunk lays itself bare in the moments of revelations about their past in their family discussions. During these heated discussions, one thing is clear: each inflicts sufferings on the other, and they cannot break this cycle of accusations. In this vicious circle specifically, several implications reveal distinct problems in having a smooth transition to the Symbolic order which Lacan identifies as a realm of language, laws, and social structures. The three orders that Lacan names as the Real, the Imaginary and the Symbolic can be conceived as

different planes of existence and they are independent realities each of which is concerned with different functions, though they are at the same time interconnected. As Madan Sarup (1992) concludes, Lacan stresses at any moment each register may be implicated in the redefinition of the other (p. 84). For example, Imaginary register evolves out of the mirror phase but extends into the adult subject's relationship with others; in the same way Symbolic register also supports the process by initiating the subject with the societal codes. Once the subject is introduced with the language systems, they can put themselves and their pasts in question. In the same vein, subjects can restructure events after they have occurred. As Sarup highlights "it is well known that all of us are constantly rearranging our memories, histories, and identities" (p. 85). The Tyrone family in order to relieve themselves from the tragic effects of their painful past memories in each fight they restructure past events. They experience problems in being initiated into the Symbolic register and not being able to submit themselves to the authority of the Name-of-the-Father. Instead, they use master signifiers to substitute the sorrows over their loss.

In his line of thinking, Lacan juxtaposes the Subject's entry into language with its castration by submitting itself to the authority of the Law-of-the-Father. Alan Sheridan puts a note in his notes for the Name-of-the-Father translating Lacan's *Ecrits* (2006) as follows: "This concept derives, in a sense, from the mythical, symbolic father of Freud's *Totem and Taboo*. In terms of Lacan's three orders, it refers not to the real father, nor to the imaginary father (the paternal imago), but to the symbolic father" ("Translator's Note", 2001, xiii). The conclusion to be drawn from this note is that Lacan places the *phallus* within the Symbolic order and argues that it can be understood as a signifier only in the linguistic sense of the italicized term. The *phallus*, thus is a signifier, function or metaphor. That is why, Lacan highlights that the Symbolic order is "constitutive for the Subject" (2006, p. 7). This recognition gives an illusory wholeness and unity; thus, Lacan calls the Symbolic order "fictitious" not "in its essence that which deceives" (1992, p. 12), but that it is constructed by the ego in order to be initiated with the rules and regulations of the society they live in. The ego, as Lacan asserts, "represents the center of all resistances to the treatment of symptoms" (2006, p. 96). In other words, the Subject can only position itself in culture and by identifying itself with the regulations and principles of the Symbolic order (1991, p. 178). To give a more expository explanation about the role of the Symbolic Register, it is worth quoting at length from Madan Sarup (1992):

the human subject, as s/he acquires speech, is inserting her - or himself in a pre-existing Symbolic order and thereby submitting his or her desire to the systemic pressures of that order: in adopting language s/he allows his or her 'free' instinctual energies to be operated upon and organized (pp. 105-6).

In other words, in Lacanian discourse "the Subject exists in the realm of the Symbolic" and "the Symbolic is the order in which the Subject, as distinct from the ego, comes into being" (Bailly, 2009, p. 97). For the Subject to enter into the realm of Symbolic register in which the individual can acquire "the *unconscious organization* of human society" the Subject should accept the Name-of-the-Father, and castration (Bailly, 2009, p. 94, emphasis in original). In order for the Subject to manage and overcome the sense of lack arose with the symbolic castration, the subject needs to acknowledge the master signifiers (Lacan, 1991, pp. 177-178). Lionel Bailly identifies the function of the master signifiers in his book titled *Lacan* (2009) as follows: "Their function is to redirect signifiers in a signifying chain painful to the speaker in such a way that a signifying chain with the opposite, bearable, or even comforting meaning emerges in conscious speech" (p. 63). Being "the backbone of the human Subject" the master signifiers are "in negative form, the stuff of negation" (p. 61). This latent disorder makes itself visible in the master signifiers the Tyrone family keep using in their talks and speeches. In this article, by shedding light on these linguistic master signifiers, how Tyrones are in pursuit of tolerating their affliction will be seen with more precision.

The Tyrone Family's Traumatized Unconscious Speaks its Own Language

In the Tyrone family, for Jamie and Edmund, James Tyrone fails to be a source of authority or, in Lacanian terms, a representation of the Name-of-the-Father to introduce rules and social structures of the society they live in. He fails to take the active role in the process of castrating his sons to make them enter into the realm of the Symbolic. In the same vein, his wife Mary does not submit to Tyrone's authority or she is not moved with the so-called lure of American drama that he has been so much into. The decisions he has been taking are either seriously criticized or thought to appeal against the family's good. At the end of the day, Tyrone cannot create a shared spirit or make his wife and sons follow his authority as the metonymic extension of the Name-of-the-Father. The choices Tyrone offers for his family do not serve indeed for the benefit of the family. As the head of the family, he is mostly accused of having caused suffering for the whole family. Not feeling safe there in America as one of Irish descent, James Tyrone fails to spend money sensibly; that is, he chooses to save as much as possible by investing his money in any kind of property rather than spending it on his family's needs like providing a stable home or giving proper medical care by expert doctors. Being under the pressure of the precepts of American dream, like working hard or not wasting sources, Tyrone might take unwise decisions. Everyone in the family with such great stamina for heated discussions accuses Tyrone of being frugal to the family. Tyrone is always ready to defy accusations and explain himself with his upbringing:

It was at home I first learned the value of a dollar and the fear of the poorhouse. I've never been able to believe in my luck since. I've always feared it would change and everything I had would be taken away (O'Neill, 1956, p. 146).

From his wording, it is understood that his actions are shaped by his childhood poverty; he has been brought up in a poor household and he cannot get rid of his financial fears, so his imagos are shaped according to beliefs in there. In the imaginary mode one's understanding of other people is shaped by one's own imagos; thus, the perceived other is actually a projection. As Sarup (1992) puts into words: "The imaginary is made up of imagos. An imago is an unconscious image or cliché which orients the way in which the subject apprehends other people" (p. 85). From the way Tyrone legitimizes his concerns about money, it can be inferred that he was not raised by a solid family by no means. The master signifiers he uses revolve around fear and lack of stability and as he buys land, he feels he achieves the requirements of being a family. Tyrone is reported to buy a lot of property but, ironically, no home, which annihilates the possibility of retaining a tranquil household. Thus, Mary is never content with their life spent on cheap hotels as she complains:

It was never a home. You've always preferred the Club or a barroom. And for me it's always been as lonely as a dirty room in a one-night stand hotel. In a real home one is never lonely. You forget I know from experience what a home is like. I gave up one to marry you – my father's home (O'Neill, 1956, p. 72).

Kurt Eisen (1994) identifies this problem as: "[h]ome is ironically an absence at the centre of Tyrone family" (p. 128). Continuously recalling the racking poverty of his youth, Tyrone still continues investing much of his wealth in buying land, justifying himself that:

the more property you own, the safer you think you are. That may not be logical, but it's the way I have to feel. Banks fail, and your money's gone, but you think you can keep land beneath your feet (O'Neill, 1956, p. 146).

Being preoccupied with maximizing his financial security, Tyrone has such bad reputation in the eyes of the family. When McGuire, the estate agent, calls Tyrone, Mary immediately infers that Tyrone is planning to buy another piece of land. She unburdens herself to her sons as Tyrone still tries to buy another property instead of providing his family with a stable home: "He must have another piece of property on his list that no one would think of buying except

your father” (O’Neill, 1956, p. 73). There is a strong indication that the properties Tyrone has been buying may turn out to be not lucrative at the end of the day, which is another revelation for not relying on Tyrone taking initiatives in the family. Mary sounds terribly hopeless about Tyrone being the right authority figure for them: “It doesn’t matter any more, but it’s always seemed to me your father could afford to keep on buying property but never to give me a home” (p. 73). What is more, the house they stay in in summers still lacks the warmth of home as Mary complains: “It was wrong from the start. Everything was done in the cheapest way” (p. 44). The imagos Mary has in her mind for a successful family is not aligned with the ones Tyrone has for a strong family.

That Tyrone cannot create a safe and pleasant home for his wife and children and that he is unable to take action according to his family’s needs is a symptom for Tyrone’s problematic initiation into the Symbolic. He is reported to be raised in a poor house and without the support and trust a family might give, Tyrone is obviously raised devoid of affection and confidence. There he might have not been initiated or introduced to the societal rules or codes about how to form a family. From a Lacanian perspective, he can be diagnosed as someone suffering from “half-castration” (Bailly, 2009, p. 84). The symptoms for this problem can be understood as seeing oneself as an authority about the things that they do not have expert knowledge, megalomania, or irrational belief in one’s abilities. Looking at Tyrone in this light one will notice how problematic his being in the Symbolic. From a Lacanian view, it can be said that he has not developed a full castration; to some degree he has an access to the Name-of-the-Father and grasps the function of the metaphor, but he is not aware of the fact that he is not eligible to make the law. He is a false authority figure in buying correct properties to be profitable investments in the long run. Still another unfavorable consequence arises because Tyrone sees himself as health authority and decides to get treatment for his wife and Edmund from cheap doctors. Tyrone simply ignores the symptoms of Edmund’s illness, such as coughing or losing weight, thinking that Edmund has caught a simple summer cold. When Edmund’s illness soon proves to be consumption, Tyrone still argues that his son should be treated by the same inadequate doctor. Jamie, his elder son blames his father for ignoring Edmund’s health by not consulting a better doctor due to Tyrone’s greed for money:

JAMIE: It might never have happened if you’d sent him to a real doctor when he first got sick.

TYRONE: What’s the matter with Hardy? He’s always been our doctor up here.

JAMIE: Everything’s the matter with him! Even in this thick burg he’s rated third class! He’s a cheap old quack!

TYRONE: That’s right! Run him down! Run down everybody! Everyone is a fake to you!

JAMIE: (*Contemptuously*) Hardy only charges a dollar. That’s what makes you think he’s a fine doctor! (O’Neill, 1956, p. 30)

Years ago, Tyrone displayed the same frugal attitude towards his wife when he sent for another cheap doctor for Edmund’s birth. When Mary experienced great difficulty in giving birth to Edmund, the doctor gave her morphine to relieve her pain after the birth. Unfortunately, Mary became addicted to the drug and Jamie blames his father for his mother’s addiction to morphine:

TYRONE: You damned fool! No one was to blame.

JAMIE: The bastard of a doctor was! From what Mama’s said, he was another cheap quack like Hardy! You wouldn’t pay for a first-rate (O’Neill, 1956, p. 39).

Tyrone jeopardizes his wife’s and son’s health by economizing on their health care. Yet, his son suffers from tuberculosis and his wife turns out to be a morphine addict. Tyrone, in a way, obliterates the possibility of a healthy and peaceful family atmosphere.

Tyrone's frugal attitude causes unfortunate consequences for himself as well, which ruins his career. As a young man, he "was considered one of the three or four young actors with the greatest artistic promise in America" (O'Neill, 1956, p. 12), yet he sold "his soul for easy money" as Normand Berlin (1982) beautifully puts into words (p. 150). He chose to take part in a play which "made such a great money success" and it "ruined [him] with its promise of an easy fortune" (p. 150). When he realized that he was about to destroy his career, he noticed that he had already become "a slave to the damned thing and did try other plays, it was too late" (p. 150). He had already been identified with that one part by the audience; thus, he "had lost the great talent [he] once had through years of easy repetition, never learning a new part, never really working hard" (p. 151). Tyrone's frailty of giving importance to money more than anything else wrecks his acting career and so his happiness when he "buys worldly success by purchasing and starring in a lucrative though artistically ruinous play" (Eisen, 1994, p. 139). For the rest of his life, Tyrone cannot get rid of his sense of frustration due to his failure in his career. He feels tormented by his choice for the commercial play without much artistic value and his choices prevent him from becoming a great Shakespearean actor that he has always dreamt of. Although he seems to be full of with acting and theatre, Tyrone proves to take the wrong action in his career for not having the expert knowledge in his field.

Mary Tyrone is another character who is traumatized by her choices and she justifies herself by either accusing the others or appealing to pity rather than taking the responsibility for her actions. She has made some troubling choices and they turn out to bring forth consequences. She opts to get married to an actor admitting that she "fell in love with James Tyrone and was so happy for a time" (O'Neill, 1956, p. 176). The lifestyle of an actor; however, makes Mary unhappy and she never feels at home. When the theatre season starts, Mary laments about going "back to second-rate hotels and trains" which she hates (p. 72). On the other hand, she cannot regard the summer house as a permanent and stable home. She summarizes her marriage to Tyrone as "as lonely as a dirty room in a one-night stand hotel" (p. 72) and she keeps blaming "Tyrone's itinerant acting career for their lack of a true permanent home and her chronic sense of alienation" (Eisen, 1994, p. 128). Being unhappy with her married life, she devotes much of her time to nostalgic reminiscences of her life before marriage. She keeps referring to the time that she spent in her father's house and the Convent, comparing it to her life with Tyrone. She misses her previous life when she had a proper and happy home with friends and neighbours visiting one another. After her marriage to Tyrone, Mary has never felt at ease or content with the type of life that she leads with her husband.

Mary used to dream of being a nun before she got married to Tyrone, and; she is very nostalgic about her past when she used to have two career options before her; being a pianist or a nun. She seems to be preoccupied with her past; such as mistakes, wishes and decisions that she took and this mindset makes it impossible for her to focus on the present. Madan Sarup (1992) cites Antoine de Saint-Exupery's definition of nostalgia "as the desire for what cannot be defined" (p. 95); by still relating it to desire, yet Lacan has an extended explanation for nostalgia as follows:

desire is precisely the result of the primary repression and yields up a nostalgia beyond the drive to return, a desire constitutively unsatisfied and unsatisfiable because its 'object' simply cannot ever be defined. In short, primary repression is that part of needs which is left out in the articulation of demand, and which we experience as desire (as cited in Sarup, 1992, p. 95).

As Mary cannot feel identified with James' authority as a metonymic extension of the Name-of-the-Father, she keeps having nostalgic returns to her primary desires like being a nun, which has a reference to another authority figure, God. She occasionally sheds light on her past in the presence of the maid of the summer house, Cathleen: "I had two dreams. To be a nun, that was the more beautiful one. To become a concert pianist, that was the other" (O'Neill, 1956, p. 104).

Confiding in the maid she is very much clear about her desire: “I even dreamed of becoming a nun. I’ve never had the slightest desire to be an actress” (p. 102). From what she reveals, one thing is clear she wants to identify herself with the *phallus*; the object that cannot be defined and which the child wishes to be in order to complete its mother, the symbolic complement of its own lack. Her husband obviously cannot satisfy this desire because in her eyes Tyrone is not the representative of the master signifier. That she wants to be a nun is another indication of her wish to substitute for the master signifier. Mary cannot achieve to enter the realm of the Name-of-the-Father with her husband as the representative of the master signifier or by God in the church as the Name-of-the-Father. The registers that are named Imaginary and Symbolic are not consecutive; rather, the self may experience the resonances of each register at times. As neither the patriarchal Father via Church nor her husband as the master signifier of the Name-of-the-Father cannot initiate her to experience the symbolic complement of her own lack, Mary cannot surrender herself to Tyrone’s authority or cannot lead Jamie and Edmund to be exposed to their father’s authority, as well; thus, the boys fail to act according to the dictations of society.

Mary has come to two more wrong decisions during her marriage. After she gave birth to her second child, Eugene, Tyrone insisted Mary attend an acting tour with him and leave Eugene to her parents’ care. Mary decided to accompany her husband on a tour. Yet, at that time Jamie had measles, a dangerous illness for babies, and contracted his baby brother with measles, which caused Eugene’s death. From then on, Mary accused herself of her son’s death and always regrets having left her baby: “It was my fault. I should have insisted on staying with Eugene and not have let you [Tyrone] persuade me to join you, just because I loved you” (O’Neill, 1956, p. 88). She has not been able to feel peaceful ever since Eugene’s death. She has promised then not to have another baby: “I blame only myself. I swore after Eugene died I would never have another baby. I was to blame for his death” (p. 87). However, another faulty decision followed the first one and she gave birth to Edmund. After giving birth to Edmund, Mary feels even much more regretful as they do not have a proper home and a family life to raise a child properly:

I knew from experience by then that children should have homes to be born in, if they are to be good children, and women need homes, if they are to be good mothers...I knew I’d proved by the way I’d left Eugene I wasn’t worthy to have another baby, and that God would punish me if I did. I never should have borne Edmund (O’Neill, 1956, p. 88).

Mary feels a stronger pang of conscience at giving birth to Edmund when she notices that Edmund “has never been happy. He never will be. Nor healthy” (p. 88). She holds herself responsible for not providing him with a healthy and peaceful family life as she keeps repeating to herself: “He was born nervous and too sensitive, and that’s my fault” (p. 88). Her self-accusations torture her endlessly. These wrong decisions Mary has taken are taken under Tyrone’s bad false authority.

Mary carries the burden of her wrong choices throughout the play and she feels relief in using morphine. For her, morphine soon starts to act “as a tranquilizer, blurring problems and making reality seem a distant dream” (Coolidge, 1966, p. 31). Morphine offers her an escape as she cannot endure the conditions under which she happens to be living, and she feels foggy with morphine. Fog being an important symbol in the play, Mary accepts that she loves fog: “It wasn’t the fog I minded, Cathleen. I really love fog” (O’Neill, 1956, p. 98). What she hates is the foghorn which acts like a warning to call her back to reality: “It’s the foghorn I hate. It won’t let you alone. It keeps reminding you, and warning you, and calling you back” (p. 99). Mary enjoys being in the world of images but at the same time she feels anxious due to the fear of being swallowed by these images in the absence of the Name-of-the-Father. In other words, not having developed the mechanism to deal with difficulties or traumas in her life which is more related to the Symbolic, Mary seeks ways to evade the consequences of such bad

decisions. Without having the morphine, she goes into hysterics and she relapses into her ways of complaining about her current life:

I'm so sick and tired of pretending this is a home! You [Tyronne] won't help me! You won't put yourself out the least bit! You don't know how to act in a home! You don't really want one! You never have wanted one –never since the day we were married! (O'Neill, 1956, p. 67)

Once intoxicated by the morphine she keeps referring to her old past happy days, which serve as a refuge for her unhappiness and guilty conscience: “[a]t the Convent I had so many friends. Girls whose families lived in lovely homes. I used to visit them and they'd visit me in my father's home” (p. 86). Morphine generates a blissful and easy mood in her, which can only be activated and brought out into the open within her past reminiscences. Thus, “[o]nly the past when you were happy is real has become Mary's credo [and] Mary is addicted to morphine less than to the lost reality that the drug helps to revive for her” (Eisen, 1994, p. 134). In the wake of unpleasant and painful incidents in her life, Mary clung onto morphine, which has serious repercussions on her health and psychology as she “progresses deeper and deeper into the secluded world of a drug addict” (Tiusanen, 1968, p. 286). This world is obviously far from the social world characterized with rules and societal codes and with the morphine, she can take refuge into the world of resonances of images that Lacan names as the Imaginary.

In Lacanian thought the unconscious is the language or a structure by which the knowledge about truth is represented and generally the unconscious says what it knows but the subject may not know it. Bailly (2009) concludes that Lacan puts the emphasis on language as follows “[i]f language is what makes us human, then the fundamentals of the human psyche should be found in language” (p. 41). Mary's unconscious makes itself more visible in the language tics she utters unconsciously. Lacan talks about how unconscious makes itself visible in various ways:

[t]he unconscious is what the Subject represses, and by definition is therefore not consciously expressible by the Subject; however, it constantly manifests itself, quite without the Subject's intentions, in dreams, unsuccessful/self-defeating acts, slips of the tongue, and even pathological symptoms (as cited in Bailly, 2009, p. 42).

These manifestations show themselves in the form of a language. As Sarup (1992) summarizes Lacan describes two types of speech; on the one hand there is the empty speech which takes its orders from the ego and is addressed to the other, the imaginary counterpart, through whom the subject is alienated (p. 86). On the other hand, there is full speech addressed to the Other, which is beyond the language ordered by the ego. The subject of this speech is the subject of the unconscious. Thus, Lacan can say: “the unconscious is the discourse of the Other” (as cited in Sarup, 1992, p. 86). It can be claimed that in this family, there is a lot of talk as they want to cure themselves. Full speech happens at some instances; they appear in the form of language tics or language slips, which we call master signifiers. Mary's unconscious can be traced in her language tics which are the master signifiers that she uses to substitute the Name-of-the-Father and that lay her conscious bare. When Mary sends Cathleen to the drugstore to take some morphine for Mary, Mary lies to her that she needs this medication for rheumatism in her hands. In explaining her pain to Cathleen, Mary has a slip of tongue, which reveals in what kind of pain she experiences: “I have to take it because there is no other that can stop the pain – all the pain – I mean, in my hands” (O'Neill, 1956, p. 103). Mary is observed to be involved with self-defeating gestures and actions throughout the play. Her uneasiness can easily be noticed on her first appearance in the stage direction; Mary is reported to be tense and self-conscious: “*What strikes one immediately is her extreme nervousness. Her hands are never still*” (p. 12, emphasis in original). Mary keeps looking at her image in the mirror and she is generally preoccupied with how she looks. Everyone in the house also makes comments about her appearance and in return Mary keeps questioning their looks. As it is suggested by the psychoanalytic thought ego

is formed on the basis of an imaginary relationship of the subject with his or her own body and the subject moves from fragmentation and insufficiency to illusory unity. Mary keeps retreating to the imaginary and acts self-conscious about her image.

Another discourse marker revealing the troubles in her unconscious is a set of master signifiers that Mary keeps using in the play. Lacan equated the master signifier with the Name-of-the-Father, which is hard for Mary to surrender. From this light, the master signifiers that replace the Name-of-the-Father will be of crucial importance. Mary finds it hard to accept Edmund's illness, that it is contraction and to tolerate this bitter reality she uses various master signifiers when she has to face symptoms. Tyrone is also observed to contribute to this self-delusion when they feel their ego as parents is at stake. This dialogue is very typical and ubiquitous at this house and it takes place among all the family members interchangeably at any time:

Mary: He needs to eat to keep up his strength. I keep telling him that but he says he simply has no appetite. Of course, there's nothing takes away your appetite like a bad summer cold.

Tyrone: Yes, it's only natural. So don't let yourself get worried –

Mary: *Quickly*. Oh, I'm not. I know he'll be all right in a few days if he takes care of himself. *As if she wanted to dismiss the subject but can't*. But it does seem a shame he should have to be sick right now.

Tyrone: Yes, it is bad luck. *He gives her a quick, worried look*. But you mustn't let it upset you, Mary. Remember, you've got to take care of yourself, too.

Mary: *Quickly*. I'm not upset. There's nothing to be upset about. What makes you think I'm upset?

Tyrone: Why, nothing, except you've seemed a bit high-strung the past few days.

Mary: *Forcing a smile*. I have? Nonsense, dear. It's your imagination. *With sudden tenseness*. You really must not watch me all the time, James. I mean, it makes me self-conscious (O'Neill, 1956, p. 16-7).

The master signifiers Mary keeps using to tolerate the gravity of Edmund's health make her go on living and protect her ego. So, in Mary's case, we can identify the function of master signifiers as "to redirect signifiers in a signifying chain painful to the speaker in such a way that a signifying chain with the opposite, bearable, or even comforting meaning emerges in conscious speech" (Bailly, 2009, p. 63). What is more, Mary can camouflage the uncontrollable reactions that her body gives as a response to morphine addiction with the help of these master signifiers like pretending that the only problem is her hair or her outfits.

Having been raised in this household, Jamie and Edmund suffer from the consequences of not being initiated into the Symbolic realm. As their mother feels regretful getting married to Tyrone and does not yield to Tyrone's authority, the boys are also not introduced to the societal codes, norms, or rules with the help of their father. In other words, the mother does not lead her sons to follow and submit to the authority of the Law-of-the-Father. Literally, Jamie and Edmund are known not to have a permanent home partly due to the nature of their father's profession and partly because they cannot start a life on their own. Jamie, the elder son of the family, is known to be an alcoholic, involved with prostitutes and not to spend his money wisely. His father gripes about his corrupt habits: "You've thrown your salary away every week on whores and whiskey!" (O'Neill, 1956, p. 31). He seems to drown himself in alcohol as a result of feeling an outcast in the household. He has always been held responsible for Eugene's death from measles by his mother, that is, Mary thinks that Jamie contracted the illness to his brother intentionally. She makes Jamie feel like an outsider by repeating the same accusations which can be seen as Mary's language tics which are the symptoms of her lack of submission to the master signifiers: "I've always believed Jamie did it on purpose. He was jealous of the baby. He hated him...He'd been warned it might kill the baby. He knew. I've never been able to forgive him for that" (p. 87). Rather than taking the responsibility of such a grave incident, she feels relieved at least for some time by blaming Jamie as a child. Yet, though she yields to

these master signifiers like blaming Jamie, her unconscious speaks up at the moments of full speeches when she admits: “I blame only myself. I swore after Eugene died I would never have another baby. I was to blame for his death” (p. 87). Slavoj Žižek (2006) similarly explains how unconscious can be home for disturbances in the book titled *How to Read Lacan*: “The unconscious is not the preserve of wild drives that have to be tamed by the ego, but the site where a traumatic truth speaks out” (p. 3). In order to repress her traumatic unconscious to speak out, Mary has constantly blamed Jamie for his childhood mistake and that definitely annihilates an affectionate and a warm family atmosphere altogether.

In the face of all these accusations since his childhood, Jamie relapses into alcohol abuse and soon his “reputation stinks” in their neighbourhoods (O’Neill, 1956, p. 31). Being fully engaged with unfavorable practices, Jamie does not have a proper relationship with women or a decent life. As Jamie and Edmund fail to develop the mechanism to guide their unquenchable desire, they seem to enjoy in the margins, which is defined with the term *jouissance* by Lacan. In Lacanian psychoanalysis, *jouissance* refers to a complex term that includes both enjoyment and suffering. It goes beyond mere pleasure and pleasure then becomes pain, before this initial “painful principle” develops into what Lacan called *jouissance* (as cited in Evans, 2002, p. 93). It inherently contains the idea of excess, often associated with intense emotional experiences that can be both pleasurable and painful. Similarly, the Tyrone brothers unleash unconscious pleasure yet which becomes pain at the end. Castration inserts a limitation on the subject’s idea of a so-called unlimited *jouissance*, but capitalist discourse has rejected castration as Lacan stresses (2017). Brothers having fantasies with women in brothels gives them the illusion that their desire becomes possible and real, yet *jouissance* can only be a substitute to a loss to bridge up gaps not desire. In the play, Jamie and Edmund not being equipped with the skills to manage their desire, they turn themselves to the dark side of pleasure which shows itself in drinking too much alcohol or not being able to achieve intersubjectivity with women. It can be concluded that with the analysis of the unconscious Cartesian heritage that portrays the individual as a rational and conscious actor who could understand the basis of his or her actions is problematized. Mary; thus, laments that “no respectable parents will let their daughters to be seen with” him (O’Neill, 1956, p. 44).

Jamie being the elder brother to Edmund sets up a ruinous example for his brother, who is given birth in order to console his grieving mother for the loss of her son, Eugene. These two brothers not being positioned in the Symbolic Register are observed to fight for the attention of their mother, who inspires the emotional resonances in the Imaginary Register. As Norman Berlin (1982) analyzes Jamie’s “love for mother and his need for her affection feed his jealousy of the younger Edmund, ‘Mama’s baby’, as Jamie calls him” (p. 14). This jealousy causes Jamie to corrupt his brother, as his confession to Edmund at the end of the play makes it clear. His confession is filled with hatred and love: “You better take it seriously. Want to warn you-against me. Mama and Papa are right. I’ve been rotten bad influence. And worst of it is, I did it on purpose” (O’Neill, 1956, p. 165). Travis Bogard’s (1988) assertion that “Jamie has tried possessing him in an almost demonic way” rings true when Jamie confesses his guilt to Edmund (p. 446). Although Jamie’s “wry confession” can be seen as “a glimpse of the self-loathing”, Jamie has tried to make his brother get used to drinking alcohol, which makes Edmund have an unsettled life, like Jamie’s (Bloom, 1984, p. 161). Jamie himself admits being a bad example to his brother due to jealousy and Lacan (1991) relates jealousy to *jouissance* as follows: “it is not an ordinary, it is the jealousy born in a subject in his relation to an other” (p. 237). In other words, it is not a more general aggression towards a rival, but a hatred directed towards the enjoyment of the other. The hatred is not about a particular *jouissance* attached to an object, but about a *jouissance* embodied by the other. Consequently, Jamie is again chastised by his parents due to his adverse influence on his brother. His father accuses Jamie of setting a bad example

for his brother: “You are more responsible than anyone! ... You’ve been the worst influence for him! If you ever gave him advice except in the ways of rottenness, I’ve never heard of it” (O’Neill, 1956, p. 34). Jamie, by setting a bad example for his brother generates his parents’ outcasting and furious attitude towards him.

Edmund is still another tragic character haunted by his unconscious in which one can see the traces of how he has not been introduced to the society and not achieving the critical stages Lacan names as Imaginary and Symbolic Registers. In the first place, Edmund has been conceived as a baby to replace for a lost one. In his relationship with his mother during the Imaginary period, he is felt to be the unwanted child in such a dysfunctional family, and he is not introduced the father’s authority for his benefit. What is more, he has to combat with his elder brother’s jealousy in earning his mother’s attention. Compared to other three members of the Tyrone family, Edmund’s negative characteristic is lightly touched. Yet, he has misused his youth and has ignored his health for a long time: “he’s deliberately ruined his health by the mad life he’s led ever since he was fired from college” (O’Neill, 1956, p. 33). Edmund has been to sea and has lived in the sewers of New York and Buenos Aires. He has attempted suicide and he is rather seen “to be the victim of the family, unwanted, betrayed, led astray by his brother and ... suffering under his father’s penuriousness” (Bogard, 1988, p. 437). Mary has always been full of remorse for having given birth to him. “Frantically babying Edmund does not prevent her from blaming him for being born ... Edmund is her scourge and should have never been born” (Bogard, 1988, p. 434). His mother’s hysterical attitude over him indubitably has induced unfavorable impact; that is, he feels alienated and isolated:

It was a great mistake, my being born a man, I would have been much more successful as a sea gull or a fish. As it is, I will always be a stranger who never feels at home, who does not really want and is not really wanted (O’Neill, 1956, p. 154).

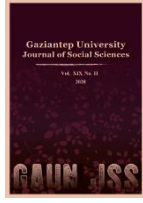
As he cannot achieve intersubjectivity, he is not happy calling himself a man, a human being. Intersubjectivity can only take place only after the ego is formed by having performed in the Imaginary and the Symbolic registers as they organize and construct the relationship with the Other. Looking at the issue from this light, one can identify that the boys also cannot achieve intersubjectivity with respectable women as they suffer from the problem to be into the Symbolic order. In the end, Edmund like his brother becomes an alcoholic and gets involved with prostitutes like his brother does, lending himself to the dark side of pleasure.

Conclusion

O’Neill’s heroes are haunted by their past lives and collective unconscious as a family. The play moves chronologically from day in the early morning to the late at night. Starting from the early on the day, the leading characters one by one are subjected to such intense feelings that they cannot help disintegrating until late at night. In each crisis moment and philosophical terror, which employs itself in the form of incessant verbal fights, the Tyrones are exposed to their chaotic and primitive interior selves. All these repressed thoughts and traumas lay themselves bare within the language they speak. In the free rein, they work hard not to let them surface. Thus, it can be inferred that any analysis depending on cogito would be elusive; instead, Lacanian conceptual tools like Symbolic Register and master signifiers help to decode the language tics of the characters to see what lies in the unconscious. Master signifiers veiling their inability to have formed a link to the Symbolic order show themselves in the accusations they have directed to each other. With a trained ear, what we have understood is that Jamie and Edmund waste their lives and cannot experience a healthy ego formation period as they are not supported or perform in the Imaginary and Symbolic registers. As a result, their index of pleasure makes itself visible in *jouissance* or tension, where they can see the rules of the Symbolic order is at stake. James and Mary, as parents, cannot help falling apart at the end of the day seeing the images of their sons.

References

- Bailly, L. (2009). *Lacan: A beginner's guide*. Oxford: Oneworld.
- Berlin, N. (1982). *Eugene O'Neill*. London: The Macmillan Press Ltd.
- Bloom, Steven F. (1984). Empty bottles, empty dreams: O'Neill's use of drinking and alcoholism. In J. J. Martine (Ed.), *Long day's journey into night: Critical essays on Eugene O'Neill*. Boston: G.K. Hall & Co.
- Bogard, T. (1988). *Contour in time. The plays of Eugene O'Neill*. Oxford: Oxford University Press.
- Coolidge, O. (1966). *Eugene O'Neill*. New York, NY: Charles Scribner's Sons.
- Dylan E. (2002). *An Introductory Dictionary of Lacanian Psychoanalysis*. Hove and New York: Brunner-Routledge.
- Eisen, K. (1994). *The inner strength opposites. O'Neill's novelistic drama and the melodramatic imagination*. Georgia: The University of Georgia Press.
- Lacan, J. (1991). *The seminar of Jacques Lacan Book II: The ego in Freud's theory and in the technique of psychoanalysis*. J-A. Miller (Ed.). New York & London: W.W. Norton and Company.
- Lacan, J. (1992). *The ethics of psychoanalysis: The seminar of Jacques Lacan: Book VII: 1959-1960* (D. Porter, Trans.). J-A. Miller (Ed.). New York & London: W.W. Norton and Company.
- Lacan, J. (1998). *The seminar Of Jacques Lacan book XI: The four fundamental concepts of psychoanalysis*. J-A. Miller (Ed.). New York & London: W.W. Norton and Company.
- Lacan, J. (2001). *Écrits: A selection* (A. Sheridan, Trans.). London and New York: Routledge.
- Lacan, J. (2006). *Écrits: The first complete edition in English*. (B. Fink, Trans.). New York: W.W. Norton.
- Lacan, J. (2017). *Talking to Brick Walls* (A.R. Price, Trans.). Cambridge: Polity.
- Meaney, G. (1991). Long day's journey into night: Modernism, post-modernism and maternal loss. *Irish University Review*, 21(2), 204–18.
- O'Neill, E. (1956). *Long day's journey into night*. New Haven ad London: Yale University Press.
- Sarup, M. (1992). *Jacques Lacan*. NY and London: Harvester Wheatsheaf.
- Tiusanen, T. (1968). *O'Neill's scenic images*. Princeton: Princeton University Press.
- Zizek, S. (2006). *How to read Lacan*. London: Granta.
-

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

An Enigmatic Play: When Skulls Speak Loudly A Deconstructive Reading of Shakespeare's *Hamlet*

*Esrarengiz Bir Oyun: Kafatasları Konuşmaya Başladığında
Shakespeare'in Hamlet Oyununa Dair Yapı-sökümcü Bir Okuma*

İsmail TEKŞEN^{a*}

^aDr. Öğr. Üyesi, Karabük Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Batı Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, Karabük / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0003-4239-0839

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 28 Temmuz 2023

Kabul tarihi: 12 Şubat 2024

Anahtar Kelimeler:

Shakespeare,

Hamlet,

Saray soytarıları,

Yapı-söküm,

Eleştirel bakış açısı.

ÖZ

Orta Çağ ve Rönesans saraylarının şen şakrak ve renkli üyeleri olarak karşımıza çıkan soytarılar, çeşitli eğlence faaliyetlerine ilaveten krallıkların yönetiminde dolaylı ve ön planda olmayacak şekilde söz sahibiydiler. Kalabalıkları eğlendirirken sergiledikleri gösterişli kıyafetleri ve dikkat çeken neşeli tavırlarına rağmen kraliyet yönetimine olan katkıları ikincil ve zekice olmak zorundaydı. Aslında keskin zekalı ve gayet dikkatli birer gözlemci olarak karşımıza çıkan bu insanlar başkaları tarafından dile getirilemeyenleri duyurmak amacıyla mizahlarını bir vasıta olarak kullanmaktaydılar. Uzlaşmaz tabiatlarıyla özdeşleşen nevi şahıslarına münhasır yöntemlerle, saray soytarıları kraliyet baskısı karşısında zaman zaman susturulan yahut göz ardı edilen gerçeğin ve hak olanın savunucuları olarak karşımıza çıkma eğilimindeydiler. Saray geleneklerine ve kraliyet görgü kurallarına gayet aşina bir dönem insanı ve aynı zamanda oldukça yetenekli bir oyun yazarı olan Shakespeare, oyunlarında soytarı karakterine bu doğrultuda son derece incelikli bir rol ayırmıştır. Mevzubahis rol, bir soytarının neşeli sözleriyle maskelenen zekice ve eleştirel şakalarla kendini gösterir. Tüm bunlara rağmen, Shakespeare, merhum soytarı Yorick'i, eleştirisini bir kafatasından ibaret ölmüş bedeni aracılığıyla iletmek zorunda olduğu alışlagelmişin dışında, gayet vahim bir koşulda okuyucunun karşısına çıkarır. Derridacı bir eğilimle anlamın merkezleştirilmesi yönteminden yola çıkarak, bu makale eleştirel bakış açısı eksikliğinin yıkıcı bir dar görüşlülüğe yol açabileceğini göstermek üzere *Hamlet* oyununu bir soytarının eksikliği üzerinden yapı-sökümcü okumayla ele almaktadır.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: July 28, 2023

Accepted: February 12, 2024

Keywords:

Shakespeare,

Hamlet,

Court fools,

Deconstruction,

Critical point of view.

ABSTRACT

Being vivacious and colourful members of the medieval and Renaissance courts, jesters served for a variety of recreational purposes in addition to having the oblique subaltern voices in the administration of the kingdoms. Despite their ostentatious clothing and jaunty manners, which they manifested while delivering jokes and tricks, their contribution to the royal administration had to be indirect and clever. Indeed, these men of great observation and acute cunning used their humour in order to voice what cannot be expressed by the others. In their peculiar kind of way that was also associated with their divergent nature, jesters were inclined to act as the advocates of truth which had to be suppressed or ignored at times in face of royal hegemony. As a rather skilled playwright, who was also familiar with the conventions of the court manners, Shakespeare spared an exceptionally subtle role for the character of the jester in his plays. This role reveals itself through witty jokes of criticism masked by the jolly words of a fool. Nevertheless, Shakespeare ascribes a markedly grim condition for his late jester Yorick who has to deliver his criticism through his deceased body, a skull per se. Deriving mobility from the Derridean sense of decentralizing the meaning, the article employs a deconstructionist reading of *Hamlet* through the absence of a jester to exhibit how the lack of a critical perspective may yield catastrophic dim-sightedness.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.

e-posta: ismailteksen@karabuk.edu.tr

Introduction

As can be expected by the implication of the titles, it is a highly customary axiom for a king to be wise and a jester to be fool thus occupying the antipoles for each other. In essence, the respected prestige and trusted reason of the noble coterie let their elevated status consolidate into visible excellence by means of the comparison to a jester who is an epitome of foolery and buffoonery. Nevertheless, Shakespeare envisages this bond not as a fixed locus by which destined roles bestow privileges and handicaps to certain groups, the way he braces the aristocracy and foolery, however, may well be improvised as two parties on a seesaw. The deconstructive maxim of this similitude lies in the motion of the machinery: as one side rises, the other is to fall. The gradual change in the roles of the King Lear who succumbs to foolishness and his ever-wiser Fool as the play progresses posits a credible instance for the ongoing debate. In this respect, it can be concluded that Shakespeare embraces a deconstructive inclination in the way he handles these roles. Still and all, the highly oblique and grim condition of Yorick, the Fool of *Hamlet*, delves deeper into the deconstructive inclination of the playwright. By annulling the inverse motion of the seesaw and rendering the noble and the lowly equal after the grasp of death, Yorick's silent but epiphanic cautions morph into a third party, namely the dead. Triggering a grim sort of epiphany in Prince Hamlet, Yorick's skull captures the scene as an image that is associated with death and vanity of life. Conventionally, jesters are entrusted with having divergent voices in the administration of the kingdoms. Indeed, the biting humour they cast at royal members' mistakes serves as veiled critiques. However, the appearance of the court fool in the form of a skull has much potential to imply the pertinent absence of diversity of thought or criticism. When the other characters' avid commitment to assist their lords in their schemes is taken into consideration, the vantage point of the claim gains remarkable credibility. Notwithstanding, dead Yorick serves his role in bringing about an animadversion for the society, yet disrupts carnal concerns of the living folks by addressing them beyond a threshold where death proves all efforts to gain more of the world futile as if waking from a dream. Based on this resolution, the study will scrutinize the aforementioned premises in detail in order to exhibit how the cautioned and prophesied vanity of life by means of the skull of a jester marks the end of the play while leaving distinct incentives to seek the reasons in the lack of critical perspective.

Back in Medieval, and even in Renaissance times, it was a quite customary act of a European sovereign to spare room for a fool¹ in his retinue. "More or less permanent members of a royal household," these men of exuberance were held responsible for the entertainment of the royal members as well as court attendants and guests (Towsen, 1976, p. 21). Frederick Warde (1913) displays an ordinary European court jester as a jubilant man whose "physical deformities, colourful clothes ornamented with bells" match well to the "jokes, tricks and pranks" with which he has to entertain the crowds. Besides, while depicting the jester, he ascribes a salient role to "the bauble" he carries. The item is a type of staff resembling a royal sceptre yet carries no political significance or sovereign value save for the frivolity the staff owner is associated with (pp. 4-5).

Once so much has been revealed as to the jester, being the nonserious buffoon of the court, he can easily be envisioned as the antipole to the sovereign king. Vicki Janik (1998) highlights the preceding argument with reference to "the logocentric system that is based on

¹ Experts in the field such as John Doran (1858) John Southworth (1998) and Frederick Warde (1913) use the words "jester, fool and clown" synonymously to define the same character in medieval courts. Therefore, the article employs a similar lexical tendency in order to delineate the Fool character.

hierarchical oppositions” (p. 20). The definition of the dichotomized counterparts is, therefore, bound by the essential contribution of the other. That is to say for wisdom to define itself, foolishness must be presented as the contrasting unit, hence the king and the fool. The mechanics of logocentrism favour “one side over the other” (Janik, p. 20). Nevertheless, once deconstructed, the dichotomies reveal that “these binary beings contain traces” of their antipodes, thus rendering themselves inseparable. Based on the preceding premise, it can be concluded that for the ruling class to consolidate their established authority, they needed the negation of the official identity which was to be made visible by means of the jester figure. In short, while the king and other court members signified order, nobility, and sovereignty; the jester stood for mockery, lowly, and jollity.

As to the origins of the court jesters, John Doran (1858) mentions a myth dating back to the Roman Empire. According to the myth, the gods of the pantheon are not pleased due to the dullness of Olympus. Yet, at the same time, they feel a gradually rising unease as they witness the dalliance of Greek peasants in a valley. Infuriated gods devise a scheme to spoil the fun of the people with a cursed rain, yet they bestow a chance for these ignorant people to avoid their wrath. A priest who foresees the coming rain in his vision cautions the villagers to take shelter for the ones to be drenched under the rain will turn into fools. Except for a philosopher nearby, all the villagers ignore this warning and get soaked in the rain. The rain not only curses them with foolishness but also ruins their clothing. The miserable condition of the victims of the rain brings about a frenzy of laughter among both the gods and the fools. On the other side of the joy, the philosopher who achieves to escape the torment makes a plea for the gods to drench him as well so that he does not stand different from the others and thus enjoys the same blissful folly. The plea of the man is accepted by the gods, and the returning rain turns the man into a fool and ruins his fine clothes, too. However, this man achieves the appraisal of the gods for his wit behind his desire to turn into a fool, and he is therefore awarded by more of wit and wisdom that is cloaked by humour. Thereupon, gods decree his being the first of a group that is to be named *jesters* later on, and they further grant him the privilege to instruct the kings and rulers (pp. 2-4).

Despite the fact that the preceding account bears highly visible evidence to be classified as a work of fantasy, the founding credentials of the court fool provided with it are further assisted by John Towsen who emphasises “the insight and the pungent wit behind the humour” (p. 25). In other words, the premise of the myth that focuses on the jester’s being a man of wisdom veiled by feigned foolishness contributes a deeper dimension to the identity of the fool and what stands as joyous foolery from the outside evolves into a piquant critique inwardly. Warde commentates on the preceding notion as “under the cloak of folly” jesters could tell things “others could not” in addition to approving or ridiculing any scheme the royal house had undertaken (p. 2). Accordingly, Towsen depicts the fool as “a daring jester who took advantage of his free license as a buffoon to engage in satirical comments on the affairs of state” (p. 26). In order to lay the foundation for the biting tongue of the jester, Warde accentuates the jester’s being “a man of great observation, judgment and understanding (p. 3). By the same token, Weiner & Peaslee (2015) commentate on his satire as attempts “to destabilize the status quo and reveal cultural, political, and ethical hypocrisies that society attempts to ignore” (p. 109). The preceding vision is further assisted by Doran who notifies the respected position of the jester for speaking “the truth on all occasions, whoever might wince under it” (p. 51). The merited position of the court fool is, thereof, exalted to a newer dimension where mischief speaks the veiled tongue of satirical criticism, and acts of idle dalliance and humour behind the merry jokes turn out to be attempts to expose the faults of the ruling class and the society. In line with the preceding argument, Towsen reports the presence of anecdotes that “contribute to the court fool’s romanticized image as a daring political jester whose sharp wit served to deflate

the king's arrogance" (p. 29). Correspondingly, Warde attracts attention to the very same notion when he informs that "the motley of the fool of bygone times is now worn by the man of justice as a robe" (p. 3). In light of the preceding argument, both his apparent absence in the court and the grotesque rise from the grave of an aristocrat enables Yorick the fool to exceed even this seemingly novel satirical identity by gaining another dimension of satire in which death taints the intricate pursuits of the living.

While dealing with the identity of the fool, Janik emphasizes the fact that the role of a fool is quite similar to the dynamics of the deconstructionist philosophy in that both parties "resist to clear meaning" (p. 20). Within this resolution, he further elaborates on the fool as a figure to represent the "questioning of the formulaic answers" (p.20). Standing as the counterpart of the innate human condition: "desire to know", a fool is respectively given meaning on "the grounds that assures we do not [know]" (p. 20). He, further, elaborates on the identity of the fool through the deconstruction of the logo-centric system. When dismantled, the long-established hierarchy of the binaries evolves into a platform of dependency on which counterparts possess viability to define the other. On the very same notion, Janik passes the following maxim from which the current study derives the pivotal motive: "the potential disorder, chaos, and distortion emblemized by the fool are the necessary ground upon which we can see a design of order and harmony; order implicitly establishes chaos [and vice versa]" (p. 20). In this context, the absence of the fool posits much liability in disrupting the aforementioned hierarchy. If not negated by its opposite, a certain quality is bound by losing its essence as well. A case example could easily be illustrated by juxtaposing the high and low. In this maxim, the removal of the low will render the high meaningless and the Shakespearean motif of a dead jester promises the same dynamic over the play.

Now that deconstruction has been cited as a medium in the exposing of the veiled side of a court fool, the term necessitates further debate since it will be employed as the main agent, one more time, in the literal and metaphoric unearthing of the skull that belonged to the court jester Yorick. The term deconstruction, coined by Jacques Derrida, derives its justifying motives from the annulment of the long-established belief that "the system of language provides grounds that are adequate to establish the boundaries, the coherence or unity, and the determinate meanings of a literary text" (Abrams, 1999, p. 55). Once again, the decentralisation of the logo-centric hierarchies provides the matrix for the theory. Succinctly, Derrida (1978) envisages the following as to the nature of a non-present centre which enables the theory to have an operative notion on the text:

Henceforth, it became necessary to think both the law which somehow governed the desire for a center in the constitution of structure and the process of signification which orders the displacements and substitutions for this law of central presence- but a central presence which has never been itself, has always already been exiled from itself into its own substitute. The substitute does not substitute itself for anything which has somehow existed before it. Henceforth, it was necessary to begin thinking that there was no center, that the center couldn't be thought in the form of a present being, that the center has no natural site, that it was not a fixed locus but a function, a sort of nonlocus in which an infinite number of sign-substitutions came into play (pp. 353-354).

With these in mind, Derrida suggests that the meaning of the written and spoken language has to be disseminated due to the opposing linguistic features. That is to say, in addition to the semantic surface meaning there would be an indefinite number of varying alternatives none of which stands as the exact or specific meaning (Sallis, 1988). In a broader sense, Derrida attracts attention to the fact that though by means of grammar, language incessantly pursues a series of determinate and referential ascriptions, this struggle is undermined by the rhetorical nature of the language again and the process ends up with a set of disseminated possibilities (Abrams, 1999; Royle, 2004). At this point, Derrida theorizes on a radical ground that literary texts lacked determinate boundaries to generate stable entities, all

accordingly, due to the fact that a text is a battleground for contradicting inner forces and the meaning is inevitably an elusive and non-referential play of words, any attempt to come up with THE correct reading would be a failure while any of these attempts would be A correct reading.

In this respect, a deconstructive reading forms the purpose of this study, focusing on the amalgamation of noble and fool identities through Yorick, as voiced through Prince Hamlet. This convergence takes place within a single body and leads to the emergence of a new identity beyond the threshold of death. The emphasized theme by this new character highlights the earthly endeavours that will culminate in the finitude of life, as both declared and forewarned through a skull. However, considering the obsessive desires of the main characters and the enhancing roles of others in their commitment to this theme, the outcome of the character massacre at the end of the play accentuates the deficiency in a critical perspective willing to accept Yorick's warning. Therefore, Shakespeare stages a play within the play, showcasing a scenario where the dead have a voice, yet their voices get lost amid the noise of the living.

Derridean Sense of Decentralizing the Meaning and Shakespearean Fools

Amidst the confusion of a noise cloud, the hearing of a suppressed secondary voice does not necessitate the silencing of all the others. Rather, it would suffice to give ear to that peculiar tone. The preceding notion does not delineate a rule for the human audition only, it also serves routing for the deconstruction to operate on a literary text. In other words, once deconstructed, the targeted narration does not diminish in terms of the meaning that can be labelled as the face reading or the imminent exposition. However, in accordance with the Derridean tendency to relocate the centre as a non-fixed locus by which meaning exiles itself into substitutes thus bringing an infinite number of sign-substitutions, the new dimension of meaning over the text enables a multitude of interpretations that can be derived over the same literary field.

A case example of the condition was also, provided by Derrida himself who accentuated the following resolution while contemplating on the *Shoes* painted by Van Gogh. The way he deals with the pair brings about a multi-dimensional approach to the image as he perceives two layers of overlapping realities namely: the external and the internal. Once deconstructed, the canvas initially and externally projects the image of a pair of shoes that can be easily associated with the state of *dressings* but at the same time, the pair is portrayed as ragged and away from the feet wearing them thus it, internally, implies nakedness as well. Over and above that, he labours his attention on the image even further in order to duplicate it and render the outcome as shoes per se and the painted image of them, both of which have been etched across the canvas by means of the same lace. Through this amalgamation of realities, he speaks the following language of deconstruction in which dismantled elements contribute freedom for the meaning to stretch across the limits of the frame into reality or vice versa, hence the elusive art of deconstruction.

... the laces go through the eyelets (which also go in pairs) and pass on to the invisible side. And when they come back from it, do they emerge from the other side of the leather or the other side of the canvas? The prick of their iron point, through the metal-edged eyelets, pierces the leather and the canvas simultaneously. How can we distinguish the two textures of invisibility from the each other? (Derrida, 2009, pp. 307-308)

In this context, the skull of Yorick-the- fool functions quite the same as the laces of Van Gogh. Similar to a pin, piling layers of papers together, the skull intertwines binary layers of meaning, all at once in one place: life and death, mockery and criticism, sovereign and the fool, jest and rigor convolute each other thus enable the reader to follow the elusive route for a deconstructive reading in which meaning is ever yet to be located. In general terms, the radical altering of the centre concept results in the annulling of the ultimate destination for the meaning to settle, thus all milestones within this realm stand as a destination themselves (Currie, 2013;

Howells, 1999). In light of the preceding approach; implying his absence with its presence, the skull of Yorick is chosen as a triangulation point to rediscover the Shakespearean play, *Hamlet*.

Before advancing to the depths of the analysis, it should be noted in advance that Shakespeare is a celebrated playwright for his outstanding skill to portray “court jesters in their perfect body and environment” (Warde, 1913, p. 13). Moreover, this depiction takes place in the portraying of a “witty man” behind the mask of a pretended foolery (p. 3) hence the expression:

This fellow's wise enough to play the fool;
And, to do that well, craves a kind of wit. (Shakespeare 1601/1901, 3.1.65-66)

As frankly stated by Viola who is another character in the play *Twelfth Night*, Feste stands before the readers as the clever and wise fool whose pungent humour not only reveals a highly competent command of the English Language but also passes covert remarks of criticism of the society in which he is living. Though he is a fool from the outside, he proves to be the wisest in the play and he is the one who gives reasonable advice to the other characters. To put it succinctly, he posits an elegant example for the deconstructive blurring of the lines that has hitherto been utilized to gape the chasm between binaries, it is an act of the reversing of the roles in essence: the fool of the play acts the wisest of all the other characters (Shakespeare 1601/1901).

Likewise, Touchstone from *As You Like It* is depicted as a merry court fool who is, also, a careful observer with a quick wit. The way he can manipulate a conversation explicates his being a smart fellow though not an educated one. In his glossary of Shakespeare, Charles Onions (1911) defines an actual touchstone as “stone used for testing gold” and as may well be implied by his name, similar to a touchstone, the fool of the play comments on human foibles and virtues (229). In his esteem “The fool doth think he is wise, but the wise man knows himself to be a fool” (Shakespeare, 1599–1600/1919, 5.1.30-31). The paradoxical frame of mind he adopts on particular topics such as wisdom and foolishness lets him transcend the long-established hierarchy of the binary under discussion. Thus, he stands per se as the emancipated meaning from the custody of hitherto unquestioned realms. He is a minor figure in the play with respect to the role he has been attained, nevertheless, he proves the deconstructive reasoning quite well in that “a fool may equally be a wise man who has the ability to show the reality” (Tekalp & Işık, 2012, p. 1171).

Of four court fools that have been cited in this study, the one belonging to the retinue of King Lear occupies a special place for he is the most salient in the deconstructive terms that are employed as the basic dynamics for the argument of the paper. The Fool is not an exception in the way he dresses foolery as a mask to veil his critical wit, however as the play advances and draws an imminent end both for the Fool and the King respectively, the pair gradually swaps their roles. The foolishness expected from a jester is made manifest through the wrong deeds of a king while the fool evolves into a wise and farsighted counsellor. The condition is even inconspicuously delivered to the readers through a Shakespearean wordplay. In order to answer Kent’s question, who wants to learn about the identities of those people who are present, the fool proclaims the following: “Marry, here’s grace and a codpiece; that’s a wise man and a fool” (Shakespeare, 1606/2013, 3.2.42-43). However, the answer of the Fool does not clearly specify who is who and lets perception wander on the possibilities in which both ends pose the same credibility.

In light of the findings cited above, it can be concluded that the aforementioned Shakespearean jesters are extraordinary fools with respect to the deconstructive role they are inclined to play. Despite the fact that they appear in flamboyant clothes that match the duty they are charged with, these men of acute mind make use of humour as a veil and a medium to

manifest both their wit and critiques. Contrary to the common presumptions as to a jester that overlaps unreasonable deeds with the identity of a fool, Shakespeare provides a stage for this subaltern voice to speak the language of reason, though not directly. In this respect, the fool character bears highly tangible significance for he lets the elusive notion of the meaning in flux across binaries. To put it succinctly, a fool that is not a fool is a Shakespearean fool.

The Analysis of Yorick-The-Fool

Despite covering a rather limited place in the play, Yorick from *Hamlet* constitutes an exceptional position in terms of the preceding classification. Readers are informed about his being a joyous jester once through reminiscing of the old days by Hamlet, nevertheless, Yorick's divergence from his counterparts lies in his being a relic in the form of a skull that is dug out from a grave. The moment Prince Hamlet grabs the skull and starts pondering on life and death, the scene frames itself by the striking proximity of the opposite edges where meaning gains effervescent visibility to transcend the binaries.

Before reaching to the depths of the analysis any further, it must be noted here that by the token of the saying *it takes two to tango* this allegoric dance of conveyance unites two parties namely: the living and the deceased. While on the stage there is a meaningful conversation between Prince Hamlet and the grave-digging clowns who play the role of a fool, the destiny of their dead counterparts is projected on them. In other words, though at the façade two parties exchange ideas, this conversation takes place within the aura of the dead predecessors namely, Hamlet's father and Yorick's skull. In a way, by making use of these characters, Shakespeare foreshadows the unfortunate conditions waiting for their respective successors. In brief, despite the fact that two parties indulge in a conversation of words, questions and answers, into the background they cast their late forerunners who echo an alternate narrative in which silent truths subvert and vitiate earthly illusions. At the root of this multidimensional radical alteration in meaning lies the deconstructive change in the identity of the aristocrat and the fool. For these reasons, in order for Hamlet and the grave-digger clowns to be heard, Hamlet's father and Yorick must be given ear first.

In the traditional sense, a prince poses much greater hierarchical value if compared to a court fool. The titles, nobility and sovereignty he is blessed with come by birth and this privilege is not negotiable. As for the fool, though he cherishes protection from their aristocratic patrons, he does not possess a significant place in the courtly hierarchy. He lacks authority over political issues and nobility is not a matter of question either. If juxtaposed in light of the aforementioned depictions, Prince Hamlet occupies the royal house with definitive titles and privileges in the same fashion that his father, the late king, once did; on the other side, however, the gravediggers pose for the negation of nearly every aristocratic qualification that has been cited above. They are simple men of no noble kinship. They do not pose any royal ranking nor have a title with according privileges. Apart from the acute minds criticizing the obvious wrongdoings of the aristocracy of their times, these men have nothing to set them apart from the common people. Even so, this traditional sense loses its bias once the statuses are levelled equal by death. That is to say, a noble bereaved of any title is a common man and death, in this respect is a great leveller.

To get a better grasp of the condition under discussion, the scene has to be stripped down to the Shakespearean backbones where the instantiation depicts a fool digging the grave of another fool so that a noble can lay inside, and the passage between the noble and plebeian is pinned by a skull that serves more than just an image. Once peeled off the flesh, a human skull features the same skeletal face regardless of sex, ethnicity, or title; thus, is anonymous. Besides, it is a reminder of life's vanity and a harbinger of the looming death for the living ones. If reinterpreted from the viewpoint of the preceding resolutions, the skull of Yorick serves similar

to a Chekhov's Gun to speak its share at closure and directly marks a milestone beyond which death levels all equal. This insight is also verbalized through Hamlet's reasoning who fashions a variety of grim probabilities as to the skull. Speculating on potential conditions, he emphasizes heartily that death deprives the living people of all the privileges they hold and harness to sustain their elevated positions. Yet, this enlightenment is subsequent to the parabolic song of the gravediggers. Therefore, the spiritual acquisition of Hamlet needs to be evaluated as an appendix to the overture of the gravedigger's song in which three skulls that are excavated from the grave mark the essential milestones of human life and also guide Hamlet's reasoning.

In youth, when I did love, did love,
Methought it was very sweet,
To contract, O, the time, for, ah, my behove,
O, methought, there was nothing meet.

....

But age, with his stealing steps,
Hath claw'd me in his clutch, ... (Shakespeare, 1603/1914, 5.1.69-72/79-80)

The emergence of the first skull takes place to separate the part of the song that delineates the summary of a common life. Initially, love, youth and life are delivered in the course of a sweet but perishable reminiscing since the following line spoils merriment, as age does spoil these fortunes. The hitherto inspected lines give a brief account of a common life and do not pose a divergent custom for this reason, however as the gravedigger advances onto the lines 81 and 82, the words alter their antecedent tone and assumed author, in that, though chanted by a grave digging clown, the song articulates a dead person.

...And [Age] hath shipped me intil the land,
As if I had never been such. (Shakespeare, 1603/1914, 5.1.81-82)

At this point, the grave digger gives pause to his song by throwing up the first skull from the pit he has been digging. The timing for the emergence of the skull carries intriguingly high implications. Firstly, it serves similar to a comma so that the clown can separate between the parts of his song in certain meaningful terms and at this point, the hitherto told tale summarizes the vanity of life. Secondly, it strikes the attention of not only Hamlet but also the readers with the grim face of an image that can easily be associated with death. Though there is a living person who starts singing and keeps digging deeper and deeper, down the ground; suddenly a lifeless bone face pops up the pit to claim the rest of the song and the ongoing tale of it. What starts as the celebrated felicitousness of the living, therefore, quickly turns into the grim jeremiad of the dead. The scene has much potential to symbolize life on Earth. As implied by the Shakespearean instantiation in which the gradual sinking of the clown into the earth is abruptly concluded by the upright rise of a skull; in the course of time, age by age, every living being gets closer to death and the grotesque appearance of the skull marks this end quite definitively.

Finally, though not by the order of importance, the skull stands as an alternator for the meaning to switch between contexts. If ignored, the last line of the song refers to the withered welfare of youth, however, when the last line of the song is taken into consideration accompanied by the skull, it may indicate the singer's final rueful condition too. For the pre-argued reasons, the scene promises much credibility for an alternate reading in which the speech and acting of the dead are articulated and staged by the living and correspondingly Hamlet passes the following remark that "... the skull had a tongue in it, and could sing once" (5.1.83) however if the vantage point is altered in the foretold fashion, the scene stages a skull still singing through the mouth of a living person.

The same wordplay fashions the second pause which is also marked by a skull. The gravedigger, who continues his chanting delightedly, mentions the basic and ubiquitous needs

of a burial. Quite assuredly by the expertise of his job, he cites a pick-axe, a spade, and a shroud in order to complete a pit of clay which is also as simple and modest as the tools that are required to build one. Into this humble cocoon, Ophelia, a member of the aristocracy is to be laid. Knowing well for whom he is digging, the clown finishes the song saying “for such a guest is meet” (Shakespeare, 1603/1914, 5.1.105). In simple terms, the Shakespearean wordplay invites aristocracy with all its grandeur and grace to the ultimate annihilation of titles and privileges where simplicity and uniformity render everyone equal and the argument is reinforced by the grotesque emergence of the second skull which also posits a viable potential to divert and canalize the meaning in the pre-told fashion.

When the line “for such a guest is meet” is reinterpreted with reference to the skull that appears right after it, the line directly indicates who the guest is and it proves valid for the fact that, once buried, the beautiful face of Ophelia is bound by turning into a skull eventually. And the last line of the song winds layers of meaning on each other by locating the skull beneath Ophelia’s face so that the newly emerging magical context obliges the gentry to the evenness of the same being. In doing so, Shakespeare provides ground for the readers to gain insight into the vanity of earthly blessings. He not only undermines the social strata that separate people in hierarchical terms such as lowly and elite but also redeems the gap between the groups by emphasizing the same humanity that lingers beneath the titles and privileges. To this end, he even visualizes his message by means of a skull and the song of the dead vocalized by the gravediggers finds an audience when Prince Hamlet echoes the jeremiad in his own verses.

While talking to his courtier Horatio, Hamlet conducts far-sighted reasoning through the channel that has been opened by the gravedigger’s song and the skull. In tune with the undead revelation, he asks if Alexander-the-Great looked in the same fashion by indicating the skull. Thereupon he starts referring to the variations as to the identity of the skull and among the possibilities he mentions the upscale members of the society such as a lawyer, a tradesman, a politician and expands the logic further to include even the court members. Without referring to a name, he implies that the skull may belong to Horatio for the expressions he assumes the skull may have used before resonate the expressions Horatio uses to address his Lordship Hamlet. In order to emphasize the role of death as a great leveller to the maximum, he further mentions the names of ostentatious figures of history namely Alexander and Julius Caesar, and aligns the possibilities that the ashes of these majestic people may be used for trivial purposes such as corking a bung-hole or a wall patch.

To what base uses we may return, Horatio! Why may
not imagination trace the noble dust of Alexander,
till he find it stopping a bung-hole? (Shakespeare, 1603/1914, 5.1.223-225).

The glimpses of the awakening Prince Hamlet has caught loom bigger to size a frame in which the anonymousness of the subject becomes ever more visible by including the prince this time. Leaving much doubt as to who the speaker is again, a divergent conversation takes place between the grave digger and Hamlet. At the core of the conversation lies the question “whose grave is it?” When asked for the first time, the clown claims the grave repeating the last two lines of his song.

O, a pit of clay for to be made
For such a guest is meet. (Shakespeare, 1603/1914, 5.1.104-105).

It is not clear if the clown addresses his art of digging a grave or his own burial chamber for the answer may imply both. As mentioned above, the grave is being built for Ophelia who has claimed her life. Yet, as the clown digs deeper, the remnants of long-deceased people come in sight thus the condition raises uncertainty as to the true owner of the grave. If operated the deconstructive-wise, the utterance has much potential to deliver one more answer in which the

guest is Hamlet and the digger measures a grave for him. The rest of the conversation bears tangible evidence assisting the preceding claim for the fact that by means of a clever double entendre, the clown manipulates an accused *lie* and diverts it skilfully back to Hamlet's *lie* in a grave, death per se.

HAMLET: I think it be thine, indeed; for thou liest in't.
 First Clown: You lie out on't, sir, and therefore it is not yours: for my part, I do not lie in't, and yet it is mine.
 HAMLET: 'Thou dost lie in't, to be in't and say it is thine: 'tis for the dead, not for the quick; therefore thou liest.
 First Clown: 'Tis a quick lie, sir; 'twill away gain, from me to you. (Shakespeare, 1603/1914, 5.1.131-137).

The rest of the play proves the claim true when Hamlet dies in a close future and the clown's last remark "this is a quick lie and it will gain away from me to you" (5.1.136-137) conjures up the scene. In a course of indirect delineation, gravedigger's thwarting a made-up lie to refer the final resting of Prince Hamlet bears the trademark of the deconstructionist theory of decentralization. With this context, the chasm between the elevated position of a prince and the lowliness of a peasant in a grave evanishes to render each equal within the realm of death, and the tangible proof to the newly-perceived condition is presented by means of a skull that belonged to a former court member. In this regard, the skull obtains the role of a messenger to keep the living abreast of their own mortality, yet secondarily it functions for a side purpose to highlight death as a stern equaliser regardless of nobility riches or poverty. After all, the anonymity of the skull, reinforced by the base simplicity of the grave itself consolidates this mental ground and the hypothetical pit of the clown unravels the parabolic enigmas when it literally absorbs nearly all the members of the court who, somehow, become a part of the plots.

In light of this, the grave can be re-envisioned as a mechanical instrument to level the different social classes of the living and the mechanism is erected and operated by a peasant from the low social stratum. In simple terms, a clown digs a grave for a member of the aristocracy who has to forfeit all her titles and privileges the moment she lies in it. If the scene is unveiled, it promises much for an altered vision in which aristocracy succumbs to the plebeian. It is an otherwise acting in which shades of the play stage the compulsory renunciation of the elitism in which confiscation is allusively executed by the lowly.

The True Gentry

Another aspect of the play that lets the lowly rise over the high social classes stems from a debate questioning the true gentry. As can be expected from the natural course of life too, the play issues similar norms as to the gentry and lets the aristocracy hold this privilege in their dominion. The criteria delineating the definition of the gentry necessitate owning power, riches and a higher social status for a person to claim to be gentle (Scott, 1982). However, the play advertises an alternate approach to handle the gentry concept. In this attempt, the forecited criteria are ignored for they are prone to withering and prove inefficacious upon the death of the holder. Accordingly, while digging a grave, the clowns pass the following comment about Ophelia by addressing her being a member of the aristocracy (gentry).

...If this had not been
 a gentlewoman, she should have been buried out o'
 Christian burial. (5.1.26-28)

Later on, one of the clowns subtly undermines the established convention of the gentry by disclosing his ideas as to the origins of it. His argument constitutes unity with the situation he is in, and the grave he is digging presents a concrete example for the defended idea.

...Come, my spade. There is no ancient
 gentleman but gardeners, ditchers, and grave-makers:

they hold up Adam's profession. (5.1.32-34)

The inner motives for the clown to date the gentry back to Adam and let this title be shared by lowly labours such as gardening or grave making are revealed to readers through a riddle. Struggling to outwit his workmate, the first clown asks about the person who can build stronger than a mason, shipwright, or carpenter. Though he fails to find the correct answer, the second clown attempts to come up with one which seems to assist the argument about the otherwise gentry indirectly. The gallows-maker is posited as a strong builder. The answer is enveloped through a blending of irony and black humour. The clown resembles a gallow to a house that can outlive thousands of tenants. Though at the core lies the surge of a grotesque joke, the connotational periphery of the answer associates permanence and durability with the threshold of death. As a matter of fact, the correct answer is given in the same direction with *a grave*, which is an object in which death manifests itself more markedly by nature when compared to the wrong answer.

Cudgel thy brains no more about it, for your dull
 ass will not mend his pace with beating; and, when
 you are asked this question next, say 'a
 grave-maker: 'the houses that he makes last till
 doomsday... (5.1.63-67)

One may be endowed with a life of long years and live up to 100 or more. Yet, there is an inevitable end waiting for all to come. Every soul will taste death beyond of which worldly titles, nobility or riches prove vain. *A pit of clay* in Shakespearean simplicity will be all that suffice to level the glory of the highness and the misery of the lowly. Contrary to the assets of the living, the grave stands for the ultimate material gain for the dead and is expected to last till doomsday. It is also quite ironic, in that the granting of access to a grave nullifies the possession of other worldly assets. Besides, while commodities are cherished objects by the owner in his life, the grave reverses these roles and sets the individual as its object by depriving him of the title of *the holder*(owner).

The point of divergence subverts the conventional perception of property and property owning. The newly cast roles condemn worldly possessions as temporary thus illusionary gains and undermine this inclination by fostering the fact that a pit of grave is to be all that a soul can end up with. After all, by staging such an intriguing scene with numerous allusions, Shakespeare encourages the art of deconstruction to re-orient spectacles on the periphery of the text so that beyond what is staged, embedded in the shades of the background, the sexton rises again through an alternate course of meaning and with each strike of the spade he buries aristocracy into the realm of nullification where he posits himself as the other gentry. This is a direct act of reversing the roles in which death inverses societal roles by rendering the upscale lowly and vice versa.

The newly lit aura to alter the roles intervenes in the scene by drawing a line in the form of a threshold whereby the stratification of the high and the lowly is deconstructed to give way to the rise of a third classification. In this embodiment, the lowly plebeian appears as the gentry of the stale truths and the aristocratic bodies turn into even-commons once deprived of their previous titles. The advent of the amalgamated positions is made visible to the readers through the epiphany of Hamlet's character. Though he is a prince, he vocalizes the speech of the dead, therefore, ordinary beings. In doing so, he lets the illusionary gentry melt into the common traits of humanity by means of a transition in which the melting pot turns out to be grave itself. With this in mind, the answer of the clown to claim the ownership of the grave he is digging for Ophelia morphs into the articulating of a grievous truth rather than a wisecrack joke. It is a veiled act of mental transmutation from the illusionary to the real, and the newly explored realm ranks lowly over the aristocratic for being closer to the truth: the vanity of life. Therefore,

despite being trivial peasants from the outside, the clowns of the play utilize the periphery of meaning as a secondary route by which they rise over the high social class.

When the last skull graces the scene with its grim presence, Shakespeare delivers the final magical touch to compensate for the gap completely between the elite and the lowly. The skull turns out to be Yorick's who was once a member of the court but not of a noble birth. In other words, he locates the position of the man in the middle, belonging to neither group fittingly. Apparently, it has been a while since he passed away and quite intriguingly, he stands before the readers as a skull. The image itself has much potential to summarize the deconstructive inclination of the play. It serves as a reminder of the Fool's own death as well as the imminent end for the other living beings. The location for the skull to be excavated bears another mainstream implication in that the pit, which has hitherto held three skulls inside, is dug again in order to lay a member of the aristocracy. Having gained insight as to the aforementioned premises, Hamlet contributes to this conscious by drawing parallels between Yorick's and Emperor Alexander's skull. At that moment, Shakespeare makes a subtle move to alter the conventional pattern of life by placing the skull of Yorick in Hamlet's hands.

Once framed and inspected with reference to the deeper allegorical meaning layers, the elements of the scene may be re-constructed as an ultimatum of the dead which will evolve into an intervention in the end with the operating principles of Chekhov's gun. The ceremonial holding of the skull by Hamlet marks him as a spokesman for Yorick. Even though the observations and comments belong to the prince, the targeted message is by death that manifests itself bitterly through Yorick's skull and speaks by means of Hamlet's tongue. Hamlet's reminiscing of the old days can be refashioned as the withering of life, privileges and joy. The rhetorical questions he asks about Yorick's silence are not answered audially, yet the grimace of the skull suffices enough not only for Hamlet but also for readers to come up with an answer. Though a word to the wise is enough, in Shakespearean sense, however, this time only silence delivers what has to be told. When he utters "To what base uses we may return, Horatio! (5.1.225)", it can be concluded that Prince Hamlet hearkens to the ultimatum of death. Upon this, he projects the insight he has gained back on the other characters for he knows well that the end symbolized in the form of a skull shall be covering all sooner or later. That is why the prince requests Yorick's service to get himself to his lady's chamber with the following lines:

...Now get you to my lady's chamber, and tell her, let
her paint an inch thick, to this favour she must
come; make her laugh at that... (Shakespeare, 1603/1914, 5.1.213-215)

The way he posits the wish and addresses a woman vaguely as *my lady* enables double entendre to canalize the meaning in two different ways. Evidently, there are two women Hamlet can address with this courtesy namely, Ophelia and his mother Gertrude. The aporia resulting from the indefiniteness of *the lady* is not a failure of literacy but letting the elusive shades between the lines make a trade so that meaning can reconcile in multiple ways with the text. Presumably, Hamlet may have urged his dead fool to remain in Ophelia's grave and amuse her with his skeletal face, implying that the grace of the lady has to fade away in time, till a similar grotesque grin exposes beneath the rotting flesh. Or, Yorick may have been requested to visit the queen's chamber and remind her of the mortality of life. In either case, the bitter awareness of the prince has been raised thanks to the divergent interference of the lowly class with the lives of the elite ones. Therefore, the skull posited carefully into the hands of the prince hints at the potential of a similar fate for those who have been lulled by the felicity of life at large. As a matter of fact, the intervention of death takes place right at this time when members of the court fall victim to the schemes they have been devising in order to strengthen their privileged positions. Within minutes, the characters who have committed plotting feel obliged to forfeit

their titles and worldly pleasures within the grasp of death. Indeed, with this scene, the Chekhovian Gun fires a skull whose silent prophecies eventually come true.

The reflection of a mirror inside another is nothing but a mirror. In the same fashion, the vanity by death resonating through the skull of the dead over the living beings brings about the same stale levelling of the individuals regardless of who they have been before. In the play, the people who can be labelled as lowly conduct a life that is closer to that truth and the condition is made clear by the remarks they cast on life and death. Apparently, in the esteem of the plebeian, aristocracy and being a gentle member of the high class is an illusionary accordance, wake of which, ironically, necessitates the touch of death. The secondary, thus ignored, status quo places the low strata of the society in a more-favoured position because the life they keep does not entangle with the sweet deceptions of fabricated titles. These people trace the gentry back to the awareness of life's vanity and death as the great leveller, and Shakespeare does not let these scoffed people prove false when he clusters all his upper-class characters together within the grasp of death.

The frame in which Prince Hamlet holds the skull of Yorick-the-Fool and exchanges words with grave-digging clowns delineates a field promising much potential for a deconstructive-wise eye to alter the long-established hierarchies between the high and the low. As cited earlier, the court fool that is indeed not a fool can be posited as an already highly deconstructive phenomenon in that the actual existence of these people is outside the norms and generally takes place by converting the expected foolery into a latent wit beneath the mask of humour. Words of jokes pass crucial counseling for an ear eager to hear. If inspected in light of this premise, both Yorick by his grievous silence and grave-digging clowns with their grotesque jokes and parabolic songs regain identities as men of acute caution. Because they are enmeshed with death for long and thus grow a kind of conscious which is closer to the fact that life is vane, these people can be repositioned ahead of the prince and other courtly characters who are too busy with devising plots to discern their mortality.

When Hamlet encounters the clowns first, he resents the way they conduct their art because one of the diggers sings a song. The prince esteems it as an act of frivolity, if not profanity, and assumes the motive behind it as *easiness due to custom*. He may have made a point with this resolution by judging the outward scene; however, with respect to its words, the inward spirit of the song regains another dimension that is didactic, cautionary and prophetic. Literally, the song complains vanity of life, and implicitly warns the prince against his own death, furthermore in regard to the final scene of the play, the song delves deeper to lay a prophecy to oracle death's intervention to mark the end for all. Judging by the interior monologue of Hamlet who fashions the same fate for himself that has once claimed Alexander and Caesar, it can be concluded that the wake of the prince is procured by the mockery of the lowly. The condition, therefore, redefines the clowns and the fool as aware bodies while inherently condemning the court members as people unaware of these truths. The oblivion of aristocracy under discussion is not a mere lack of knowledge, but rather a kind of chronic dim-sightedness due to the failure to notice their mortality for being overly concerned with living in prosperity.

The deciphering of the deeper allegoric dimension of the play necessitates the redefining of the roles in relation to the preceding resolution. The line that separates the high class from the lowly, on the basis of being oblivious to the vanity of life, brings about an indirect and according specification of the groups as bound and free. Once the generally accepted notions are taken into consideration, the high class in society is expected to enjoy a more independent life when compared to the lowly members of the society whose will is under the dominion of their sovereign masters. The phrases of courtesy "my lord!" by Horatio to address Prince Hamlet and "your majesty!" by Guildenstern and Rosencrantz to address King Claudius can be

suited as the literal manifestations of this yoke. Correspondingly, these people act in accordance with their masters as if they shared a heart that projected the same mentality across minds. However, once the inner motives of the elite persons are traced back to their origins, worldly avarice exposes itself as the sole excuse. In other words, despite their outward independence, these people are captives of their earthly pleasures and blinding ambitions. The backfiring of the plot that was supposed to kill Prince Hamlet yet ended up claiming Guildenstern and Rosencrantz indicates King Claudius as the deviser of the scheme. The reason that drives King for this machination is an invincible dependence on his worldly gains which he cannot relinquish:

My fault is past. But, O, what form of prayer
Can serve my turn? Forgive me my foul murder?
That cannot be; since I am still possess'd
Of those effects for which I did the murder,—
My crown, mine own ambition, and my queen. (Shakespeare, 1603/1914, 3.3.51-55)

“It's only after we've lost everything that we're free to do anything!” says Chuck Palahniuk (2003) and accordingly, a man from the bottom has no fear of sinking any further. The play operates a likewise logic while delineating the lowly folks. The mindset of the clowns that are not guided by the obsession of power or riches shows high awareness as to the real essence of life, that no gain remains for good. Therefore, they think that real gentility lies in discerning this truth. The proof for this mentality is provided on the grounds that the fictitious titles of an illusionary nobility wither away when the person wakes within the realm of death and the equalizing grasp of it is symbolized as a pit of a grave, builders of which are, again, the common-lowly people. Maybe, it is the same notion that made Elizabeth I wish to be a beggar than a queen.

Contrary to the common expectations from them, the lowly folks of the play prove to be smartly cynical, farsighted, modest and aware of the mortal fate that awaits all. The embodied example of the laudable plebeian appears before the reader as a cautionary gravedigger who hands Prince Hamlet a skull of a deceased court member to trigger a wake to the solid truths of life. As stated earlier, these traits are expected from a court fool who projects the praised traits behind a mask of humour. However, quite ironically, the fool of the play makes his appearance as a dead body, yet fully able to speak through his grotesque humour through Prince Hamlet. In this respect, Hamlet can be regarded fortunate enough to be informed about the vanity of life. However, his dedication to avenging his father outweighs the wise counselling of the dead Yorick. That's why the Checkovian gun fires and the silent prophecy of the skull comes true in the form of a surge of death claiming the high members of the court.

From a different angle, the elevated members of the court are depicted as either obsessed with their privileged positions or under the guidance of these obsessed sovereigns. These people neither have nor contribute to the critical point of view. In essence, they resonate their master's mindset in higher volumes. The displeasure of King Claudius against Hamlet evolves into a bitter kind of hatred and anger with Polonius and Laertes. His malicious intentions bring about a bloody ambush with the help of Guildenstern and Rosencrantz. Above all, his avarice for his gains unites him with Queen Gertrude with a tie of connivance. When the relationship between these characters is scrutinized, there appears a salient lack of a plurality of thought. Therefore, the characters weave a chain of like-minded bodies with likewise inclinations. The pattern of thought they follow has no room for divergence, plurality, or critical approach. The supporting characters of the play catalyse the hidebound constancy of the noble folks who have been corrupted after worldly avarice. If the fact that Shakespeare tends to provide the plurality of thought by means of a jester is taken into consideration, the staging of Yorick-the-Fool in the

form of a skull has direct implications to interpret the scene as the silencing of the critical point of view.

If scrutinized piecewise: Yorick occupies an exquisite place among all characters. He is dead yet able to speak through the others who are living. While other characters appear on the stage in elegant clothes as obsessed beings with their worldly gains, he strikes the audience with his naked perishment by death. When alive, he was supposed to criticize the wrong-doings of the court; as a dead relic, he articulates the grievous preaching of death. If compared with his Shakespearean counterparts, Yorick stands aside for having the most serious tone in dealing with human mortality. Though he does not use gambols, jokes or merry songs to put a curious bug in noble ears; the grotesque, lifeless, thus ironic grin of his face suffices to disclose the caducity of life. As a matter of fact, the message he stands for can be best put into words by the remarks of Hamlet who fashions a grim wish from the deceased jester to remind the living ones of their mortality and make them laugh at this if they can.

..is this the fine of his fines, and
 the recovery of his recoveries, to have his fine
 pate full of fine dirt?...
 ...
 Now get you to my lady's chamber, and tell her, let
 her paint an inch thick, to this favour she must
 come; make her laugh at that. (Shakespeare, 1603/1914, 5.1.114-116/213-215)

If all these pieces are brought together in one piece to reconsider Yorick's gestalt, the Fool of the court morphs into the wise harbinger of the vanity of life and thus rises above the noble characters of the play in terms of being closer to an inevitable future. Death he cloaks is emphasized as a great leveller rendering all equal within the realm of stale truths. In this respect, Yorick stands as the epitomized mediation of the argued condition. His absence from the court, and grotesque rise from a grave that has been built for a member of aristocracy, stimulates a strong intellectual motive to interpret the deceased jester as an incarnate example of having intolerance towards the divergence of thought.

Conclusion

Shakespeare is undoubtedly one of the greatest writers of all time, but his ability to blend layers of meaning by combining events and characters holds particular significance for this study. It will provide the necessary motivation to uncover the meaning's hidden layers through a deconstructive reading. Therefore, the skull in the hand of a prince explicates more than a haphazard coincidence. Despite not being a full character, Yorick-the-Fool achieves to penetrate into the mind of the protagonist through his grotesque appearance in the form of a skull. The epiphany he triggers in Hamlet inspires the perception that the dead fool miraculously achieves to coalesce into the prince and speaks through his mouth. The way he graces the scene leaves an ultimatum for the living. The lifeless skeletal face tailors a bitter message not only for the characters who are alive but also for the readers that death awaits all as the great leveller. Additionally, if the fact that nearly all major characters of the play fall victim to a surge of death is taken into consideration, it can be concluded that the ultimatum delivered by death turns into an invincible intervention when the neglected warnings of the silent dead seize the scene for the end. In this respect, the image of the skull advances further than a sign of beware into the foreshadowing messenger.

The way Shakespeare stages the fool character draws great similarities to the actual conventions of the medieval courts. In colourful motleys, fools appear as men of recreation. They stand as jocular counterparts of the sovereign court members. Nevertheless, with their presence, they contribute to the consolidation of the respected noble identity on the grounds that opposites define each other. As a matter of fact, most court fools demonstrate an ironic

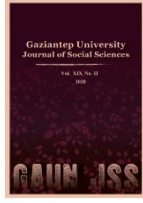
inclination to hide behind feigned foolery and mockery in order to pass wise judgments and criticisms that other court members dare not. The general trend Shakespeare deals with the fool character converges on the dualistic nature of these men. Therefore, the fool character in Shakespearean plays bears a highly deconstructive respect for bringing together two binaries in one body namely: fool and wise. Feste, Touchstone, and the Fool in King Lear's retinue can be cited as elegant examples of the following condition. However, the trend carries the allegoric depth of the fool character even further once Yorick-the-Fool from *Hamlet* appears before the readers as a skull. Even so, by means of the condition he is in, Yorick harbingers the transience of life and ridicules grotesquely the illusionary elitism of aristocracy. Despite the fact that Yorick's caution has been heard well by Prince Hamlet, his dedication to avenging his father suppresses the insight he has gained. Therefore, he joins among the other characters who perish in death due to the lowly obsessions they have.

In light of these, the staging of Yorick-the-Fool promises a viable potential to interpret the scene as silencing the critical point of view. When the relationships between the court members are taken into account, each connection is distinguished by what appears to be a lack of diversity of thought, differing points of view, and animadversions directed at the wrongdoings of the gentry. The characters either contribute to or connive at the wrong decisions and culprit deeds of the ruling class. This catalyses the inherent corruption of the gentry, and the gradual decadence of aristocracy brings about the end for all the characters who are defiled both because of a lack of critical point of view and growing an unquenchable obsession with worldliness. The obsession of King Claudius with his throne and other bloody gains and the dim-sighted commitment of others with a hideous contrivance to assist the King for this sake morph into a sinkhole that is also symbolized by the skull. Those who get caught up retire from the stage with an awakening ended by death that has been foresighted. In this context, the Shakespearean motif to stage the court fool as a skull may indicate the lack or intolerance of a critical point of view. Clearly, the playwright cherishes plurality of thought as a wise man's deed. He not only condemns silencing of it but also takes this absence responsible for the dim-sightedness which tends to develop an excuse for a catastrophic bitter end.

References

- Abrams, M. H. (1999). *A glossary of literary terms*. Heinle & Heinle.
- Currie, M. (2013). *The invention of deconstruction*. Macmillan.
- Derrida, J. (1978). *Writing and difference*. Chicago University Press.
- Derrida, J. (2009) [1978]. *Restitutions of the truth in pointing*, in Preziosi, D. (Eds.) *The art of art history: A critical anthology*. New York: Oxford University Press: 301-315.
- Doran, J. (1858). *The history of court fools*. Cornell University Press.
- Howells, C. (1999). *Derrida: Deconstruction from phenomenology to ethics*. Polity Press.
- Janik, V.K. (Eds.). (1998). *Fools and jesters in literature, art, and history*. Greenwood Publishing.
- Onions, C.T. (1911). *A Shakespeare glossary*. Clarendon Press.
- Palahniuk, C. (2003). *Fight club*. Vintage.
- Peaslee, R.M. & Weiner, R.G. (2015). *The joker: A serious study of the clown prince of crime*, University Press of Mississippi.
- Royle, N. (2004). *Jacques Derrida*. Routledge.
- Sallis, J. (1988). *Deconstruction and philosophy: The texts of Jacques Derrida*. University of Chicago Press.
- Scott, J. (1982). *The upper classes: Property and privilege in Britain*, The Eastern Press.
- Shakespeare, W. (1599–1600/1919). *As you like it*. Stevenson, O.J. (Eds.). Generic.
- Shakespeare, W. (1601/1901). *The twelfth night*. Sir Herbert Beerbohm Tree (Eds.). Carl Hentschel Ltd.

-
- Shakespeare, W. (1603/1914). *Hamlet*. Lowes, J.L. (Eds.). Henry Holt and Company.
- Shakespeare, W. (1606/2013). *The tragedy of King Lear*, Halio, J.L.(Eds.). Cambridge University Press.
- Southworth, J. (1998). *Fools and jesters at the English court*. Sutton Publication Ltd.
- Tekalp, S. & Işık, E. (2012). William Shakespeare'in As You Like It ve Twelfth Night eserlerinde soytarıların birleştirici rolü. *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, 1(1), 1161- 1171. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/buyasambid/issue/29824/320963>
- Towsen, J. H. (1976). *Clowns*. Hawthorn Books.
- Warde, F. (1913). *The fools of Shakespeare: an interpretation of their wit, wisdom and personalities*. Mc Bride, Nast & Company.
-

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Kemalist Köycülük Politikaları Doğrultusunda Köy Enstitüleri

Village Institute in Accordance With Kemalist Peasantry Policies

Evrım Armağan COŞKUNER^{a*}

^a Dr., Antalya / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0003-1856-1781

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 18 Kasım 2023

Kabul tarihi: 11 Mart 2024

Anahtar Kelimeler:

Kemalizm,
Köycülük,
Köy Enstitüleri,
Kemalist devrimler.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: November 18, 2023

Accepted: March 11, 2024

Keywords:

Kemalism,
Peasantism,
Village Institutes,
Kemalist revolutions.

ÖZ

Ulus devlet inşasında Kemalist kurucu kadronun seçkinleri, yapılan reformların kırsal kesime yeterince ulaşmadığının farkına varmıştır. Bunun yanında kırsal kesimin ekonomik, tarımsal ve kültürel yönden geliştirilmesinin gerekliliği, yöneticiler tarafından büyük bir mesele olarak görülmüştür. Bu dönemde ülke nüfusunun büyük bölümü kırsal kesimde yaşamaktadır. Kırsal kesimde yaşayan halk da ekonomik yönden yoksuldur. Bu sebepler dolayısıyla Kemalist yönetim için kırsal kesimin eğitilmesi meselesi 1930'lu yıllarda hız kazanmasına rağmen bu durum büyük oranda 1940'lı yıllarda açılan Köy Enstitüleri sayesinde mümkün olmuştur. Enstitüler kırsal kesime hem Kemalist modernleşmeyi ulaştırma amacı gütmüş hem de kırsal kesimi ekonomik, tarımsal ve kültürel yönden geliştirmeyi amaçlamıştır. Enstitüler sayesinde gelişen köy ve kırsal kesimin, aynı zamanda ülkenin ekonomik durumuna da katkı sağlaması planlanmıştır. Kemalist yönetim Köy Enstitüleri ile istediği sonucu 1940'lı yıllar boyunca elde etmeye başlamış ve bu konuda da büyük oranda başarılı olmuştur. Fakat II. Dünya Savaşı sonrası Türkiye'de çok partili hayata geçilmesi ile oluşan siyasal çekişmeler gibi etkenler dolayısıyla Köy Enstitüleri, 1950'li yılların başlarında yeterince sahip çıkılmayarak kapatılmıştır. Kapatılmalarının ardından Köy Enstitüleri bugün bile gündemden düşmeyen bir mesele olmuştur. Bu makale, Kemalist elitlerin yapılan devrimlerin özünü halka ulaştırma ve kırsal kesimi geliştirme konusunda köycülük çalışmalarına, ayrıca bu konuda Köy Enstitülerinin rolüne odaklanmaktadır. Bunun yanında makalede Köy Enstitülerine yapılan eleştiriler, bu eleştirilere verilen cevaplar ve Enstitülerin kapatılma sürecine ilişkin Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin gündemini meşgul eden konular ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Makalede, Köy Enstitülerinin kuruluşu ve kurulduktan sonraki işlevi ile nasıl kapatıldıklarına dair bilgiler mevcuttur.

ABSTRACT

In the construction of the nation state, the elite of the Kemalist founding cadre realized that the reforms made did not reach the rural areas sufficiently. In addition, the necessity of developing the rural areas economically, agriculturally and culturally was seen as a major issue by the administrators. During this period, most of the country's population lives in rural areas. People living in rural areas are also economically poor. For these reasons, although the issue of educating rural areas for the Kemalist administration gained momentum in the 1930s, this was largely possible thanks to the Village Institutes opened in the 1940s. The institutes aimed to bring Kemalist modernization to the rural areas and to develop the rural areas economically, agriculturally and culturally. The villages and rural areas that develop thanks to the institutes will also contribute to the economic situation of the country. The Kemalist administration started to achieve the results it wanted with the Village Institutes during the 1940s and was largely successful in this regard. But II. Due to factors such as political conflicts that occurred with the transition to multi-party life in Turkey after the World War, Village Institutes were closed down in the early 1950s due to lack of support. After their closure, Village Institutes have become an issue that remains on the agenda even today. This article focuses on the Kemalist elite's peasant efforts to convey the essence of the revolutions to the public and develop the rural area, as well as the role of Village Institutes in this regard. In addition, in the article, the criticisms made against the Village Institutes, the answers given to these criticisms and the issues that occupied the agenda of the Turkish Grand National Assembly regarding the closure process of the institutes were discussed in detail. The article contains information about the establishment of the Village Institutes, their functions after their establishment, and how they were closed.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: evrim.cokuner@gmail.com

EXTENDED ABSTRACT

The Kemalist founding team, which adopted the Western modernization project in the Early Republic Period, realized that the revolutions did not reach the villages and rural areas sufficiently. In addition, the industrial sector of the newly established country is underdeveloped and its economy is based on agriculture. During this period, a large part of the country's population lives in rural areas. For all these reasons, the Kemalists wanted the people to assimilate the revolutions carried out in the country, which was established by taking Western modernization as an example. In addition, it was thought that people living in villages should be educated in order to realize the development of the country through agriculture. For this reason, efforts to educate the rural areas began during the founding period of the Republic. While these studies were carried out by establishing a certain number of educational services in villages in the 1930s, they became more comprehensive with the Village Institutes established in the 1940s. Village Institutes were established in certain centers and provided the opportunity to both educate the villagers in cultural aspects and to teach technical works to the villagers. In this way, the Kemalists ensured that the villagers were trained in technical and agricultural works, while also aiming for the development of the country with the developed agricultural methods. Teachers trained in village institutes were assigned to village schools and transferred the knowledge they learned in the institutes to the students in their own schools. In this way, an effort was made to create a self-sufficient rural community. However, with the Democratic Party coming to power in the 1950s, the Village Institutes were perceived as institutions of the CHP, the only party of the previous period, and attempts were made to wear them down by the DP. Despite this situation, İsmet İnönü, the Chairman of the CHP, did not protect the institutes sufficiently, and as a result of these attrition policies, the institutes were closed.

While the institutes planned to ensure village development with the technical courses they gave to the village people, they also tried to make their students internalize the ideology of CHP and Kemalism, the only party of the period, with the cultural lessons given there. For this reason, the Institutes tried not only to develop the rural areas but also to create the image of reasonable citizens that the Kemalist government planned to achieve. For this reason, the policies of reaching the rural areas and educating the rural areas served not only the people's own benefit, but also the government's own interests in line with its plan to create legitimacy among the people. For this reason, this issue should not be ignored when researching institutes. Considering the cultural courses and technical courses given in the institutes holistically in this respect will be important in understanding the philosophy of the education given in the institutes.

Although the institutes provided courses in line with the Kemalist modernization project, their apparent purpose was to educate the public. During this period, most of the people could not read or write. The majority of young people in society are unemployed. For the development of the country, young people raised in Village Institutes were asked to serve and for this reason, agricultural methods were tried to be taught to the public. In this sense, the development of the country will also be achieved by developing agriculture. In addition, thanks to the institutes, rural people will learn the characteristics of the Republic, the consciousness of being a nation, the ideology of Kemalism, and individual and social rights. In addition, students were introduced to the World Classics through literature at the institutes and were educated in many branches of art such as theater and music. Considering the conditions of the period, institutes are of great importance in this respect.

In the study, primary sources were used extensively and analyzed and interpreted through a critical filter. In addition, the connection of the institutes with other educational institutions, on which the foundations were laid before their establishment, was examined comprehensively. The political environment and internal conflicts that led to the closure of these institutions were also analyzed and interpreted in detail. Institutes have undoubtedly been institutions that have contributed greatly to Turkish educational life. Its openings and closings left a great mark on society. The closure of institutes during the DP government, which came to power after the CHP after the end of the single-party period, caused many debates throughout the historical process that continue today. In this sense, Village Institutes, which are the strongholds of Kemalism, have left an irreplaceable gap in Turkish education and training life and their effects have continued until today.

Giriş

1930'lu yıllarda köylerde büyük bir eğitim eksikliği mevcuttur. Köylü sadece okuma yazma bilmemekten mustarip değildi. Tarım yöntemlerini ilkel denilecek bir şekilde işlemekte, çeşitli hastalıklarla mücadele konusunda yetersiz kalınmakta, yeni rejim olan Cumhuriyet'in yurttaşlık bilinci için gerekli nitelikleri kavrama konusunda zorluk çekmekteydi. Bu dönemde köylerde öğretmen görevlendirmek sıkıntılı bir işti. Ulaşım güçlüğü hat safhadadır. Ayrıca köyün bağrından çıkmış ve köylünün, toprağın, doğanın dilinden anlayan ve öğretmenlik niteliğini de en üst seviyede yerine getiren yeni bir insan gücüne gereksinim vardır. Bu konuda Atatürk ve Kemalist ideoloji kırsal kesimin kalkınması ve eğitilmesi işine büyük önem vermiştir. Ulusal bir sanayinin gelişmesini ve Türkiye'nin ekonomik yönden kalkınmasını köycülüğü savunan kesim de istemektedir. Bu hususta kırsal kesim için de bir sanayi kuruluşu oluşturulmalıydı. Fakat oluşturulan sanayi kuruluşları, köylülerin şehirlere göç etmesini engelleyecek şekilde tasarlanmalıydı. Köycülük düşüncesini savunan aydınlar için tehlikeli olan şey sanayileşmeden daha ziyade şehirleşme olarak görülmekteydi. Bu anlamda köylerde işçi sınıfı gibi farklı fikirleri savunan ve kendi hakları için otoriteye karşı çıkan bir insan tipi bulunmamaktadır. Bunun yanında köylerde yaşayan insanlar yönetim tarafından muhafazakâr yapıda, saf ve bozulmamış olarak görülmekteydi. Kemalist yönetim ve aydınlar kırsal kesimde yaşayan insanları Türk kültürünü kendi içlerinde yaşayan kitleler olarak algılamaktaydı (Kapluhan, 2012, s. 180-182; Karaömerlioğlu, 2019a, s. 288-292).

Kemalist modernleşme için Köy Enstitülerinde verilen Dil, Tarih, Coğrafya ve Yurttaşlık Bilgisi gibi dersler büyük önem arz etmektedir. Kemalist modernleşme, eğitim aracılığıyla kendi dilini topluma yaymaya çalışmıştır. Zorunlu dersler aracılığıyla Enstitülerdeki öğrencilere millet olma bilinci aşılanmış ve bu sayede bireyin yurttaşlık bilincine varması istenmiştir. Bunun yanında Enstitülerde vatan bilinci, tarihsel birliktelik ve ortak bağlar gibi kavramları da geliştirmek amaçlanmıştır. Kemalist yöneticiler kültür dersleri içerisinde tarih ve yurttaşlık bilgisi derslerine ayrı bir önem vermiştir. Ayrıca Tarih, Coğrafya ve Yurttaşlık Bilgisi dersleri aracılığıyla öğrencilere vatan sevgisi, millet olma bilinci, Türkiye Cumhuriyeti'nin dayandığı temeller gibi hususlar öğretilmiştir. Bu sayede millî bir bilinç oluşturularak Cumhuriyet'in ilke ve inkılaplarının öğrencilere öğretilmesi hedeflenmiştir (Akdoğan, 2016, s. 113-114).¹

Bu çalışmada ulus devlet inşasında Kemalist modernleşme doğrultusunda köylerde eğitim seferberliği projesiyle tasarlanan Köy Enstitülerinin kuruluşundan başlanılarak bu yapıların Kemalizm ile ilişkisi üzerinde durulmuş ve Kemalizm'in halka benimsetilmesi hususunda Köy Enstitülerinin etkisi incelenmiştir. Daha sonra Köy Enstitülerine sağ ve sol kanattan gelen eleştiriler ele alınmış ve Köy Enstitülerinin kapanması konusuna değinilmiştir.

Köy Eğitime Yönelik Çalışmalar

Erken Cumhuriyet Dönemi'nde köy ve kırsal kesimin eğitilmesi meselesi yönetim için büyük önem arz etmektedir. Bu doğrultuda Kemalist yönetimin köy ve kırsal kesimdeki halkı eğitilmesi meselesi 1937 yılında resmî bir boyut almaya başlamıştır. Bu tarihte okuma-yazma imkânlarından yoksun çocukların 1 milyona yakını, nüfusu 400'ün altında olan köylerde yaşamaktadır. Türkiye'de bu tarihte nüfusu 400'ün altında 32.000 civarında köy mevcuttur.

¹ Yurt bilgisi ve tarih dersleri henüz 1930'lu yıllarda Köy Muallimleri Kursları ve ilk mekteplerde okutulmaktaydı. "İlkokulların tarih ve yurt bilgisi kitapları ile köy öğretmenleri kurslarına ait kitapların pazarlıkla bastırılması" için bkz. (BCA 30.18.1.2 / 37.50.5 (04.07.1933), 1).

Nüfusun %75'inin köylerde yaşadığı bu dönemde kırsal kesimdeki ilkokul öğretmenlerinin sayısı sadece 6.950 kadardır. Nüfusun 3.799.000'in yaşadığı şehir ve kasabalardaki ilkokul öğretmenleri sayısı ise 6800'dür (TBMM ZC, D. 5, C. 19, İ. 2, İ. 74, (11.06.1937), s. 258 (1-10). Hükümet politikaları köylerde görev yapan ilkokul öğretmenleri sayısını arttırmayı amaçlamıştır. Köy öğretmenleri meselesi CHP'nin Meclis grup toplantılarında 1930'lu yıllar boyunca tartışılan konuların başında gelmektedir. Bunun yanında CHP'nin 1935 yılındaki IV. Büyük Kurultay'ında da bu konu gündemde olmuştur. Kurultayda hazırlanan programda köy hayatının ihtiyaçları doğrultusunda, köyde yaşayan çocukların eğitilmeleri gerekliliği ele alınmıştır (Türkmen, 2020, s. 1319).² Henüz 1936 yılında Eskişehir Çifteler Çiftliğinde köy eğitimine dair öğretmenler yetiştirilmiş ve bu eğitimciler Ankara'nın çeşitli yerlerine görev yapmak için gönderilmiştir. Olumlu sonuç alınan bu uygulama sonrasında benzeri şekilde köy eğitimine önem verilmiş ve köylere eğitimci gönderilmesi planlanmıştır (Arslan, 2021, s. 57). Köylerde görev yapacak olan öğretmenlerin köye yabancı olmaması ve köy hayatından anlaması beklenilmiştir. Ayrıca eğitimcilerin köylerde çeşitli sorunların ve güçlüklerin üstesinden gelebilecek seviyede olması ile köye sade ve ileri seviyede bir hayatı sokabilmesi için çok çalışkan olmaları da arzu edilmektedir. Bunun yanında köyün gençleri ile yetişkinlerine de okuma, yazma, hesap yapma, yurttaşlık bilgilerini aşılama gibi konuları pedagojik olarak verebilme yeterliliğine sahip olması istenilmiştir. Ayrıca bu eğitimcilerin devleti temsil etmesi sebebiyle köylüye tarım ve diğer eğitim konularının öğretilmesi konusunda rehberlik edebilecek seviyede olmaları tercih edilmiştir. Bu sebeple de köylerde yetişmiş, askerliğini yapmış veya ilkokul mezunu olan üst seviyedeki bireylerin eğitilerek yeniden köylere gönderilip buralarda görev yapmaları amaçlanmıştır. Köy Eğitimcileri Kursu'nda görev almış olan ilkokul öğretmenlerinin daha sonra köylerde görevlendirilen eğitimcilerin başlarına başöğretmen olarak atanması kararlaştırılmıştır. Ayrıca Köy Eğitimcileri Kursu'nun bulunduğu 5-10 sayı arasındaki köy birleştirilerek çeşitli bölgelere ayrılmıştır. Köy Eğitimcileri Kursu ile ilgili, Başbakanlığın 01.06.1937 tarihindeki tezkeresi encümenine havale edilmiştir. Daha sonrasında İcra Vekilliği Heyeti'nin de Yüksek Meclise sunmak için hazırladıkları Köy Eğitimcileri Kanunu'nun layihası, Kültür Bakanlığı Siyasi Müsteşarı Nafi Atıf Kansu ve İlk Tedrisat Genel Direktörü İsmail Hakkı Tonguç'un da hazır buldukları komisyonda gözden geçirilmiş ve Meclis'te 11.06.1937 tarihinde görüşülmüştür. Tarım Bakanlığı Müsteşarlığı'nca da görüşülen köylüyü eğitme planına göre köylüye *“okuyup yazma öğretmekle beraber, onların içtimaı, sıhhi ve zirai bakımdan yetiştirilmelerini hazırlayacak ve bilhassa yeni ziraat usullerinin kısa bir zamanda köylerde tatbikine imkan verecek ve dolayısıyla istihsalimizi de yükseltecek”* söyleminde bir proje hazırlanmıştır. Köy eğitimcilerine yönelik bu plan ile Dâhiliye, Maliye, Ziraat ve Maarif Vekilliği görevlendirilmiştir (TBMM ZC, D. 5, C. 19, İ. 2, İ. 74, (11.06.1937), s. 258 (1-10)).³

² CHP'nin IV. Büyük Kurultay'ında köy eğitiminin yanında genel olarak köy meseleleri de önemli birer konu olmuştur. *“Yeni Türkiye'nin hayatında köyü her bakımdan önemli sayarız. Köylünün sıhhati, güler yüzlülüğü, kültür ve inkılâp anlayışında değerli ve ekonomik alanda varlıklı olması, bütün çalışma kollarımız için önemli bir iş olarak göz önünde tutulacaktır”* (Köymen, 1935a s. 393-494).

³ Köy Eğitimcileri Kursu'na yönelik olarak Başbakanlığın 01.06.1937 tarihinde encümenine havale edilen 1950 sayılı tezkeredir. Görüşmeler için bkz. TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 5, Cilt 19, İçtima 2, İnikad 74 (11.06.1937), s. 258 (1-10), (E.T. 06.07.2022); Köy Enstitülerinin kuruluşuna dair kanun maddesinin görüşüldüğü esnada, Eskişehir Milletvekili olan Emin Sazak köylü eğitiminde Eskişehir başta olmak üzere birkaç merkezde kurulan *“Köy Eğitimcileri Kursu”*nın önceki dönemin Milli Eğitim Bakanı olan Saffet Arıkan tarafından kurulduğunu belirtmiştir. Sazak, bu kurumların Enstitülerin temeli olması dolayısıyla köy eğitimine yönelik olarak Saffet Arıkan'ın büyük emeklerinin bulunduğunu söylemiştir. Bu hususta o Enstitülere Saffet Arıkan'ın isminin ya da onunla özdeşleşen bir adın verilmesi gerektiğini dile getirmiştir. Erzinan Milletvekili olan Saffet Arıkan ise Milli

11.06.1937 yılında çıkartılan *Köy Öğretmenleri Kanunu*, Genç Türkiye'nin köylüyü eğitmek için ne derece ısrarlı olduğunu göstermektedir. Bu kanunun ilk maddesinde “*Nüfusları öğretmen gönderilmesine elverişli olmayan köylerin öğretim ve eğitim işlerini görmek, ziraat işlerinin fennî bir şekilde yapılması için köylülere rehberlik etmek üzere köy öğretmenleri istihdam edilir.*” ibaresi mevcuttu. Hükümet Kemalizm'in ve Kemalist devrimlerin köylere ulaştırılmasında kararlıdır. Ayrıca ülkenin ekonomik olarak kalkınması için yeni tarımsal metotların da köylüye öğretilmesi istenilmektedir. Bu hususta bu kanunun maddelerinden birisinde “*köy öğretmenleri Maarif ve Ziraat Vekillikleri tarafından; ziraat işleri yaptırılmaya elverişli okul veya çiftliklerde açılan kurslarda yetiştirilirler. Öğretmen yetiştirme kurslarının masrafları Maarif ve Ziraat Vekillikleri bütçelerinden ödenir*” yazmaktadır. Bu anlamda en son tarım metotlarına göre toprağı işlemek ve üretimin devamlılığını sağlamak Genç Cumhuriyet için çok önemli bir meseleydi. Bu kanunla birlikte Maarif Vekilliği ile çalışan Ziraat Vekilliği köy eğitim merkezlerinin bulunduğu yerlerde tohum, fidan, ziraat aletleri ve damızlık hayvan gibi yardımlarda bulunma konusunda görevlendirilmiştir (*TBMM ZC*, D. 5, C. 19, İ. 2, İ. 74 (11.06.1937), s. 213); *Resmi Gazete*, S. 3639, 24 Haziran 1937, s. 8367).⁴

Köy Öğretmenleri Kanunu ile birlikte Eskişehir Çifteler'de (1937), İzmir Kızıllıçullu'da (1937), Kırklareli Kepritepe'de (1938) ve Kastamonu Gölköy'de (1938) bu projenin ilk girişimleri olacak şekilde dört adet köy öğretmen okulu açılmıştır. Bu okullara Köy Enstitüleri açılıncaya kadar bağımsız olarak öğretmenler verilmiş ve Köy Enstitülerinin açılması ile birlikte enstitü bünyesinde öğretmenler görevlendirilmiştir (Bahadır, 2002, s. 283; Aysal, 2005, s. 272). Daha sonrasında köy öğretmenleri için yaptırılacak köy öğretmen okullarının ihtiyaçları “*Köy Öğretmen Kurslarıyla Köy Öğretmen Okullarının İdaresine Dair*” çıkartılan kanun ile düzenlenmiştir. Bu hususta Ziraat Vekilliği'ne ait olan eşya ve malzemeler, ziraat işlerinde kullanılan aletler, okulda bulunan hayvanlar Maarif Vekâletine devredilmiştir. Bunun yanında devlete ait olan araziler, çiftlikler, bağ ve bahçeler İcra Vekilliği heyetince kararlaştırılan esaslar dâhilinde tespit edilmiştir. Ayrıca okulların buldukları mntıklarda devlete ait olan ve ziraat işleriyle diğer ihtiyaçlara uygun gayrimenkul araziler Maarif Vekâleti'ne bağlanmıştır (*Resmi Gazete*, S. 4258, 14 Temmuz 1939, s. 12272; Arslan, 2021, s. 71-73).⁵

Köy Enstitülerinin Kuruluşu

Atatürk'ün ölümünden sonra Cumhurbaşkanı olan İsmet İnönü döneminde de halk eğitimi konusu öncelikli bir yeri işgal etmişti. Dönemin Milli Eğitim Bakanı olan Hasan Ali Yücel, İlköğretim Genel Müdürü İsmail Hakkı Tonguç ile birlikte çalışmış köy halkının eğitilmesi için Türk milletinin genel yapısına özgü olduğu düşünülen yeni bir sistemi hayata geçirmiştir. Bu doğrultuda “*Ziraat işlerine elverişli bulunan yerlerde, köy öğretmeni ve köye*

Eğitim Bakanlığı (Maarif Vekilliği) görevinden 1938 yılının Aralık ayında ayrılmış ve yerine İzmir Milletvekili olan Hasan Ali Yücel getirilmiştir. *TBMM ZC*, Devre 6, C. 10, İçtima 1, İnikad 41, (17.04.1940), s. 71-72; BCA, 30.10.0.0 / 124.886.7 (03.01.1935); BCA, 30.10.0.0 / 14.80.2 (28.12.1938).

⁴ 3238 sayılı “*Köy Öğretmenleri Kanunu*” için bkz. (*TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 5, Cilt 19, İçtima 2, İnikad 74 (11.06.1937), s. 213, (E.T. 06.07.2022); (*Resmi Gazete*, S. 3639, 24 Haziran 1937, s. 8367).; (Yarar, 2023; Yarar, 2019, s. 199-300).

⁵ 3704 sayılı “*Köy Öğretmen Kurslarıyla Köy Öğretmen Okullarının İdaresine Dair*” kanun için bkz. (*Resmi Gazete*, S. 4258, 14 Temmuz 1939, s. 12272); *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 6, Cilt 4, İçtima I, İnikad 37, (07.07.1939), s. 173-174. (s. 194), (E. T. 10.07.2022); 13013 numaralı kararname ile okul ve kursların buldukları mntıklarda devlete ait olan ve ziraat işleriyle diğer ihtiyaçlara uygun gayrimenkul araziler Maarif Vekâleti'ne bağlanmıştır. Bkz. (*Resmi Gazete*, S. 4463, 20 Mart 1940, s. 13517).

yarayan diğer meslek erbabını yetiştirmek” amacıyla Köy Enstitülerinin kurulması planlanmış ve Meclis gündemine getirilmiştir (Kalyoncuoğlu, 2010, s. 237).

Köy Enstitüleri hakkında Maarif Vekilliği’nce hazırlanmış olan Başvekâletin 19 Mart 1940 tarihli tezkeresi Meclis’e sunularak encümene havale edilmiştir. Bu kanun layihası Maarif Vekili Hasan Ali Yücel ve İlk Tedrisat Umum Müdürü İsmail Hakkı Tonguç’un da görüşleri alındıktan sonra Meclis’in 17.04.1940 tarihindeki oturumunda görüşülmüştür. Görüşmelerde İstanbul Milletvekili Kazım Karabekir bu müesseselerin isminin Enstitü yerine “hayat mektebi” veya “hayat kaynağı” gibi köylülerin nezdinde anlaşılır bir isim olabileceğini belirtmiştir. Maarif Vekili Hasan Ali Yücel ise bu müesseselere köy öğretmen okulu ve benzeri isimlerin bilinçli olarak konulmadığını, bu müesseselerin önceki tecrübelerden farklı yeni kuruluşlar olduğunu söylemiştir. Yücel, Enstitü kelimesinin karşılığının bazı ülkelerde yüksekokullara denk geldiğini, bu durumun Fransa ve İtalya da bu şekilde olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Köy Enstitüleri içerisinde uygulamalı olarak ziraat, demircilik, basit marangozluk ve benzeri faaliyetlerin olduğunu, bu sebeple de müesseselerin isminin Enstitü olarak uygun bulunduğunu izah etmiştir. Yücel, bu kurumların kurulacağı yerlerin Ziraat Vekilliği tarafından saptandığını, köylünün tarım ve ziraat konusunda geliştirilmesi gerektiğini belirterek davanın sadece vatanseverlik davası olmayıp gençlerin de yetiştirilmesi gerektiğinin önemini vurgulamıştır. Bu sebeple Enstitülerde öğretmenlik yapanların ise köy tarzındaki yaşama uygun olan bireylerden seçileceğini dile getirmiştir (TBMM ZC, D. 6, C.10, İ. 1, İ. 41, (17.04.1940), s. 70-99 (98; 1-32)).⁶

Meclis’te kabul edilmesinin ardından 22 Nisan 1940 yılında yürürlüğe giren Köy Enstitüleri Kanunu kırsal bölgelerde köy öğretmeni ve köye faydası bulunan diğer meslek çeşitlerine sahip bireyleri yetiştirmeyi amaçlamıştır. Kemalist yöneticiler kendi değerleri çerçevesinde şekillendirmeyi amaçladıkları kırsal kesim halkını eğitmenin yanında ziraat işlerini de öncelikli olarak görmekteydi. Tarım, ülkenin kalkınması için önemli bir unsurdur. Kurucu kadronun seçkinleri sanayileşmemiş bir ülkenin kalkınması için tarıma büyük önem vermekteydi. Bu sebeple Köy Enstitülerinin kurulacakları bölgelerin tespiti ziraat işlerine elverişli bölgelerde Maarif Vekilliği’nce tespit edilmişti. Bu Enstitülere seçilen öğrenciler, köy ilkokullarını bitiren, sağlıklı yapıya sahip köy çocuklarından seçilmekteydi. Enstitülerin öğrenim süresi beş yıl olarak belirlenmişti. Enstitülerden mezun olan öğretmen adayları, Maarif Vekilliği’nin göstereceği yerlerde yirmi sene mecburi görev süresi ile yükümlü tutulmuşlardı. Bu öğretmen adayları tayin edildikleri köyün öğretim hizmetini yerine getirmelerinin yanı sıra ziraat işlerine yönelik bağ, bahçe, tarla ve diğer atölye işleri gibi konularda köylülere rehberlik etmekle görevlendirilmişlerdir. Öğretmen adaylarına devlet tarım ve benzeri konularda işlerine yarayacakları aletleri, cins fideleri, ıslah edilmiş tohum ve hayvan soylarını ücretsiz olarak vermektedir. Enstitülerden mezun olan öğretmenin görevlendirildiği yerlerde köy kanununca satın alınan ziraat işlerine elverişli arazilerden elde edilen ürünler, öğrencilerin eğitiminde

⁶ Köy Enstitülerinin kurulması hakkında 19.03.1940 tarihli ve 1194 sayılı tezkere Meclisin 17.04.1940 tarihindeki oturumunda görüşülmüştür. Köy Enstitülerinin kurulmasına yönelik kanun, 278 katılımcının 278’inin de onayını alarak kabul edilmiştir. O gün 148 milletvekili oylamaya katılmamıştır; (TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 6, C.10, İçtima 1, İnikad 41, (17.04.1940), s. 70-99 (98; 1-32), (E.T. 09.07.2022));15 yıl içerisinde 17-20 bin öğretmen yetiştirmeyi amaçlayan Köy Enstitülerinin ilk olarak şu illerde kurulması kararlaştırılmıştır: Kars (Cılavuz), Kayseri (Pazerören), Malatya (Akçadağ), Kocaeli (Arifiye), Isparta (Gönen Köyü), Samsun (Hamamayağı), Adana (Haruniye-İloğlu), Trabzon (Beşikdüzü), Antalya (Galip Paşa Çiftliği), Hatay, Van ve Şark vilayetlerinden bir tanesinde kurulması planlanmıştır. Daha öncesinde ise köylüyü eğitim için Eskişehir, Kastamonu, İzmir ve Trakya gibi yerlerde köy okulları açılmıştır (TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 6, C.10, İçtima 1, İnikad 41, (17.04.1940), s. 70-99 (98; 1-32), (E.T. 09.07.2022)).

gerekli olan araçlardan faydalanılarak öğretmen ve ailesinin geçimi için harcanacağı belirtilmiştir (Resmi Gazete, S. 4491, 22 Nisan 1940, s. 13682-13683).⁷

1940 yılında on adet Enstitünün açılması kararlaştırılmıştır. Bu hususta ilk aşamada iki bin adet öğrencinin 1940 yılı mart ayına kadar seçilmesi ve nisan ayında ise eğitime başlanması planlanmıştı. Ayrıca önceden açılan dört adet Köy Muallim Mektebi de Köy Enstitülerine dâhil edilmiştir. Köy Muallim Mekteplerinde okuyan bin öğrenci ile birlikte bu sayı üç bine çıkmıştır (Cumhuriyet, 13 Mart 1940, s. 2; Cumhuriyet, 17 Mart 1940, s. 2). Sonrasında 29 Ekim (Teşrinievvel-Birinci teşrin) 1940 yılına kadar Enstitüde birinci sınıf öğrencilerin tahsilinin verilmeye başlanması kararlaştırılmıştır. Köy Muallim Mekteplerinde ilkokulun beşinci sınıfını bitiren öğrenciler de yeni alınan öğrenciler ile birlikte Enstitünün birinci sınıfına kabul edilmişlerdir (Cumhuriyet, 11 Temmuz 1940, s. 2. Cumhuriyet, 1 Temmuz 1940, s. 2).⁸ Bu dönemde öğrenci alımları esnasında öğrencilere baskı yapıldığı dedikoduları gündeme gelmiştir. Fakat Enstitülere alınan öğrencilerden gelen bilgilere göre böyle bir durumun söz konusu olmadığı ortaya çıkmıştır. Hatta Enstitülere kabul edilen öğrencilerin toplumsal baskılar karşısında dahi kendi istekleri ile Enstitülere gelmeyi tercih ettikleri belirlenmiştir (Türkmen, 2020, s. 1322; Kirby, 2012, s. 293, Kirby, 1962, s. 212) Bunun yanında 1940 yılında yeni açılacak Enstitülerin binalarının tasarımı için mimarlar arasında müsabaka da yapılmıştır. Bu müsabakada jüri olarak İlk Öğretim Genel Müdürü Hakkı Tonguç, Maarif Vekâleti Başmüfettişi Dr. Celal Otman, Nafia Vekâleti temsilcisi Sinan Mimaroglu, Yüksek Mimarlar Birliği temsilcisi Hüsnü Tümer, Talim ve Terbiye Vekâleti müfettişlerinden olan Hayrullah Örsen bulunmuştur. Müsabakalarda birinciye 2000 lira, ikinciye 1000 lira ve üçüncü ile dördüncüye 150 lira verilmiştir (Cumhuriyet, 24 Temmuz 1940, s. 3).

Köy Enstitülerinin kurulmasının ardından hükümet köylünün eğitilmesi konusunda çalışmalara devam etmiştir. 1942 yılında TBMM tarafından Köy Okulları ve Enstitüleri Teşkilat Kanunu çıkarılmıştır. Bu dönemde Eğitimci Köy Okulları, Öğretmenli Köy Okulları, Öğretmenli ve Eğitimci Köy Okulları, Pansiyonlu ve Pansiyonsuz Bölge Köy Okulları, Akşam Okulları, Köy ve Bölge Meslek Kursları köylerde yer alan diğer parasız ve mecburi öğretim kurumlarıdır. Bu okullar ve kurslarda öğretim içeriği ziraat, sanat, sağlık, çocuk bakımı ve köy halkının yetiştirilmesi yönünden diğer önemli konular olmuştur. Köy Enstitülerinden mezun olan öğretmenler, gezici öğretmen veya gezici başöğretmen bölgelerinde kurulan bu okullarda görevlendirilmişlerdir. Bu öğretmenler meslekleri icabınca Maarif Müdürlükleri ve Maarif Vekillliği'ne karşı sorumlu olmuşlardır. Bu hususta en az üç gezici öğretmenlik veya gezici Başöğretmenlik bölgesi kurulmuştur. Bu eğitimci de köy okulu binası yapım işlemlerinde, okul fidanlıklarının kurulmasında, köy halkının millî kültürünün ve sosyal hayat şartlarının yükseltilmesinde, köy kültürünün gerektirdiği işlemlerin yapılmasında, milî bayram ve benzeri kutlama günlerinde, törenlerin organize edilmesinde görevlendirilmişlerdir. Ayrıca bu eğitimci halk türkülerinin, marşların ve müzik aletlerinin de düzenlenmesinde ve

⁷ 22 Nisan 1940 yılında yürürlüğe giren 3803 numaralı Köy Enstitüleri Kanunu; Resmi Gazete, S. 4491, 22 Nisan 1940, s. 13682-13683; bkz. (Cumhuriyet, 07 Nisan 1945, s. 2); (Yarar, 2023; Yarar, 2019, s. 308-310). Köy Enstitülerinde çalışacak memurların kadroları, ücretleri ve masraflarının ne olacağı, 11.06.1940 yılında İcra Vekillliği Heyeti tarafından görüşülerek kabul olunmuştur. (BCA, 30-18-1-2 / 91-55-14 (11.06.1940), 1.)

⁸ Bu hususta ilk etapta Köy Enstitülerinde 271 öğretmen ve 22 memur görevlendirilmiştir. Enstitülerden mezun olan köy öğretmenleri, Maarif Vekâleti'nin görevlendirdiği yerlerde yirmi sene çalışmakla yükümlü tutulmuşlardır. Göreve başlayan köy öğretmenleri ayda 20 lira maaş alacaktır. İlk etapta Enstitü'den mezun olan öğretmenlere Maarif Vekâleti bütçesinden 60 lira yardım yapılması kararlaştırılmıştır. Köy okullarına ıslah edilmiş tohumlar, fidanlar, çeşitli araç gereçler ve ıslah edilmiş çiftlik hayvanları devlet tarafından ücretsiz olarak verilecektir; (Cumhuriyet, 7 Mayıs 1940, s. 2).

korunmasında, köy halkının radyodan mümkün olduğunca fazla faydalanmasında da vazifelendirilmişlerdir. Bunun yanında köyün ekonomik hayatının gelişmesi için ziraat işlemlerinin geliştirilmesinde, ormanların korunmasında, sanat ve teknik işlerin yükseltilmesi ile de sorumlu tutulmuşlardır. Köylünün müze, panayır, sergi gibi kültürel aktivitelere ulaşımının kolaylaştırılması ve olanakların sağlanması ile de köy öğretmenleri vazifelendirilmiştir. Ayrıca köylerdeki tarihî eserlerin korunmasında, hayvan ve bitki çeşitlerinin tespit edilerek koruma altına alınmasında muhtar ve köylüler ile birlikte çalışılması için köy eğitimcileri görevlendirilmiştir. Bu eğitimciler köy gençlerinin yüzücülük, kayakçılık, güreşçilik, binicilik, atıcılık, avcılık, bisiklet, motosiklet kullanımı ve benzeri spor aktiviteleri konusunda geliştirilmeleri için de sorumlu tutulmuşlardır (*Resmi Gazete*, S. 5141, 25 Haziran 1942, s. 3243-3250).⁹

1942 yılında Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel, Köy Enstitülerinin sağlıklı bir şekilde işlediğini ve iki sene sonra ilk mezunlarını vermeye başlayacaklarını söylemiştir. Yücel, her sene üç bin olarak hesaplanan Enstitü mezunlarının sekiz senede 24.000'e ulaşacaklarını ve bu dönemdeki öğretmenlerin de sayısının 8.000'e çıkarılması sonucunda toplamda 32.000 öğretmenin elde edileceğini belirtmiştir. Ayrıca şehirlerde görev yapan 14 bin öğretmenin de bu sayıya dâhil edilmesi sonucunda on yılın ardından toplamda 49.000 civarında öğretmen elde edileceğini söylemiştir. (TBMM ZC, D. 6, C. 26, İ. 3, İ. 68, (03.06.1942), s. 54-57. (E.T. 07.07.2022) ¹⁰

1947 yılında Enstitülerden mezun olan köy öğretmenlerinin maaşları ve diğer özlük hakları için yeni düzenlemeler getirilmiştir. Bu hususta öğretmenlerin maaş ve özlük haklarının düzenlenmesine dair getirilen kanun 1948 yılına kadar yürürlükte kalmıştır (*Resmi Gazete*, S. 6642, 26 Haziran 1947, s. 12561).¹¹ Ayrıca 1947 yılında kabul edilen bir kanun ile Enstitülerden mezun olan öğretmenler ve sağlık memurları için farklı düzenlemeler de yapılmıştır. Bunun yanında köy öğretmenlerinin atandıkları yeni yerlerde tarım derslerini uygulayabilmeleri için fidan, tohum, tarım araçları, çiftlik hayvanları ve tarım arazileri verilmiştir. Tarım arazilerinin her köy okulu için iki dekadardan az ve on dekadardan ise fazla olamayacağı kanunda belirtilmiştir. Bu topraklar aynı zamanda köy halkı tarafından imece usulüne göre de işlenmiştir. 1947 yılında kabul edilen kanun gereğince Köy Enstitüsü mezunu öğretmen ve sağlık memurları için “Köy

⁹ “4274 sayılı “Köy Okulları ve Enstitüleri Teşkilat Kanunu” için bkz. (*Resmi Gazete*, S. 5141, 25 Haziran 1942, s. 3243-3250); (*TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 6, Cilt 26, İçtima 3, İnikat 75, (19.06.1942), s. 237-252 (E.T. 07.07.2022)). Ayrıca bu kanun ile ilgili diğer TBMM görüşmeleri için bakınız: (*TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 6, C. 26, İçtima 3, İnikat 68, (03.06.1942); *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 6, C. 26, İçtima 3, İnikat 69 (05.06.1942), s. 67-94; *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 6, C. 26, İçtima 3, İnikat 70, (08.06.1942), s. 106-114. ; *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 6, C. 26, İçtima 3, İnikat 71, (10.06.1942), s. 137-151; *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 6, C. 26, İçtima 3, İnikat 72, (12.06.1942), s. 159. ; *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 6, C. 26, İçtima 3, İnikat 73, (15.06.1942), s. 191; *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 6, C. 26, İçtima 3, İnikat 74, (17.06.1942), s. 204-218. (E.T. 07.07.2022); Şubat 1942 yılından itibaren öğretmen kursu ve Köy Enstitüsü hizmetlilerine ek zam verildiğini belirten belge için bkz; (BCA, 30.18.1.2 / 98.50.3 (05.06.1942), 1), 1944 yılında köy öğretmenleri, eğitim kursu ve Köy Enstitüsü eğitimci ve diğer hizmetlilerine İcra Vekilliği kararı ile yapılan ek zammı belirten belge için bakınız; (BCA, 30.18.1.2 / 106.52.18 (21.07.1944), 1).

¹⁰ 1945 yılına kadar kurulan Köy Enstitüleri şunlardır: Malatya (Akçadağ Enstitüsü), Antalya (Aksu), Ladik (Akpinar Enstitüsü), Arifiye (Arifiye), Trabzon (Beşikdüzü),Kars (Cılavuz), Eskişehir (Çifteler), Adana-Gaziantep (Düziçi), Kastamonu (Külkedi), Gönen (Gönen), Ankara (Hasanoğlan), Konya Ereğlisi (Yuruz Enstitüsü), Lüleburgaz (Kepirtepe), İzmir (Kızılçulu), Balıkesir (Savaştepe), Sivas-Tokat (Pamukpınar), Kayseri (Pazarören), Erzurum (Pulur), Aydın (Ortaklar), On yıl içerisinde bu Enstitülerden otuz bin öğrencinin mezun olması planlanmıştır ; (*Cumhuriyet*, 1 Nisan 1945, s. 2.)

¹¹ 5117 sayılı kanun için bkz. *Resmi Gazete*, S. 6642, 26 Haziran 1947, s. 12561.

Öğretmenleri ve Köy Sağlık Memurları Emeklilik Sandığı ve Köy Öğretmenleri ve Köy Sağlık Memurları Sosyal Yardım Sandığı” kurulmuştur. Bu hususta köy öğretmenleri ve sağlık memurlarının ekonomik hayat koşullarının iyileştirilmesine yönelik katkı sağlanmak istenilmiştir (*Resmi Gazete*, S. 6703, 10 Eylül 1947, s. 12885).¹²

Köy Enstitülerinin Yapısı ve İcraatları

Genç Türkiye Cumhuriyeti'nin bu yeni eğitim sisteminde öğretim süresi beş yıldır. Öğrencilerin ilk üç yıldaki başarılarına bakılarak en başarılı olanlar öğretmenliğe ve diğerleri ise köye dair farklı meslek işlerine yönlendirilmişlerdir. Bu Enstitüler bir nevi sağlık ocağı olarak da kullanılmıştır. Ayrıca çeşitli tarım yöntemleri ve tohum ıslahı çalışmaları da burada yapılmıştır. Bu okullarda derslerin yarısı kültür ve genel bilgi dersleriyken diğer yarısı ise tarım ve teknik bilgilere dairdir. Köy Enstitüsünden mezun olan bir öğretmen; sağlık, inşaat, hayvancılık, tarım, terzi, marangozluk gibi çok farklı konulara dair de bilgiler edinmektedir. Öğretmenler bazen gittikleri yerde kendi derslik binalarını öğrencilerle işbirliği içinde yapmışlardır. Bu hususta her bir öğretmen kendi köyünün işlerini yapacak ve de köylüyü yönlendirecek yapıda eğitilmiştir (*Cumhuriyet*, 07 Nisan 1945, s. 2; Kırmızı, 2015, s. 2).

Köy Enstitüleri öğrencilerine verdiği beş yıllık eğitime birçok uygulamalı dersi de sıkıştırmıştı. Bu hususta yemek pişirmek, temizlik, ziraat, hayvan bakımı, pedagojik dersler, resim, müzik gibi dersler öğrencilere bu süre zarfında verilmişti. Enstitüler, öğrencileri hayata dair hazır olmaları için geliştirmek istemiştir. Ders içerikleri de bu doğrultuda olmuştur. Enstitülerde daha önce belirtildiği gibi bisiklet, motosiklet, otomobil, su motorları gibi araçları kullanmayı öğretmek planlanmıştır. Ayrıca yüzme, ata binme, dağlara tırmanma, deniz ürünlerini avlama gibi benzeri alanlarda eğitim verilmesi de kararlaştırılmıştır. Öğrencilerin birer müzik aleti çalması, öğrencilere halk oyunlarının öğretilmesi, müze ve sergilere geziler düzenlenmesi, laboratuvarların kurularak buralarda öğrenciler ile birlikte çalışmalar yapılması, zirai işlerde yeni metotların öğretilmesi, gramfon, radyo ve kütüphanelerden öğrencilerin mümkün olduğunca fazla faydalandırılması kararlaştırılmıştır. Öğretmenler sadece öğrencilere değil köydeki diğer halka da hayvancılık, tarım ve sağlık konusunda yeni bilgiler öğretmişlerdir. Ayrıca Kemalist politikalar çerçevesinde CHP'nin altı okunun da öğrencilere iyi bir şekilde öğretilmesi planlanmıştır. Bu hususta Enstitüler, Kemalizm'in öğelerini de öğrencilerine öğretmişti (*Cumhuriyet*, 11 Temmuz 1940, s. 2; *Cumhuriyet*, 1 Temmuz 1940, s. 2; *Cumhuriyet*, 1 Nisan 1945, s. 2). Köy Enstitüleri, Kemalist politikalar çerçevesinde köyün öğretmenini yetiştirmeyi ve öğretmenler liderliğinde köy halkını modernize etmeyi, okuma yazmanın yanında halkı bilinçlendirmeyi hedeflemiştir. Ayrıca devlet kurallarını halka özümsetmeyi, halka demokrasi bilincini kazandırmayı, köylü ve şehirli halk arasındaki farkı kaldırarak

¹² 1947 yılında kabul edilen 5129 sayılı kanun için bkz. *Resmi Gazete*, S. 6703, 10 Eylül 1947, s. 12885; Köy Enstitülerinde Enstitü eğitimci ve öğrencilerinin işlerine yarayan atölye aletleri, ıslah edilmiş tohum, çift ve irat hayvanları, bakır eşyalar, gıda ve benzeri diğer öğeler pazarlıkla ihaleler sonucu satın alınarak Enstitülere dağıtılmıştır; (BCA, 30.18.1.2 / 107.82.20 (25.11.1944), 1. ; BCA, 30.18.1.2 / 114.42.5 (25.06.1947), 1; BCA, 30.18.1.2 / 115.86.11 (23.01.1948), 1. ; BCA, 30.10.0.0 / 143.26.10 (01.12.1941), 1-6.; BCA, 30.10.0.0 / 143.26.14 (31.08.1942), 1-5); 1942 yılında un ve ekmek fiyatlarının artması sebebiyle Köy Enstitülerinin un ve ekmek ihtiyaçlarını fiyatı uygun olması dolayısıyla Toprak Ofis Şubelerinden karşılamaları istenilmiştir. (BCA, 30.10.0.0 / 143.26.15 (23.09.1942), 1-3; BCA, 30.10.0.0 / 143.26.16 (10.11.1942); Bunun yanında 1952 yılında Enstitüler için gerekli olan projeksiyon, levha, sıra, sandalye, yazı tahtası, el tezgâhı ve bazı kitaplar Almanya'dan, flüt ve bir takım müzik aletleri de İngiltere'den pazarlık yoluyla sipariş verilmiştir; (BCA, 30.18.1.2 / 130.97.10 (30.12.1952), 1).

köylüyü sosyal, entelektüel-kültürel yönden bilinçlendirmeyi ve ekonomik yönden gelir kapılarını köylüye öğretmeyi de amaçlamıştır (Yıldız- Akandere, 2017, s. 278).

Köy Enstitüleri ve Kemalizm

Mustafa Kemal Atatürk, henüz 1 Kasım 1922 tarihindeki Meclis konuşmasında köylü sorunlarına değinmiş ve köy eğitiminin önemini vurgulamıştır. Atatürk, henüz bu dönemde ülkenin tarımsal yöntemlerle kalkınacağını ve bu kalkınmanın da köylü kesim ile birlikte yapılacağını düşünmektedir. Bu tarihte Atatürk'ün Meclis konuşmasında köylü ile ilgili kısım şu şekildeydi:

Türkiye'nin sahibi hakikisi ve efendisi, hakiki müstahsil olan köylüdür. O halde, herkesten daha çok refah, saadet ve servete müstahak ve elyak olan köylüdür. Binaenaleyh, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin siyaseti iktisadiyesi bu gaye asliyeyi istihsale mâtuftur. Efendiler; diyebilirim ki, bugünkü felâket ve sefaletin baisi yegânesi bu hakikatin gafili bulunmuş olmamızdır... Efendiler milletimiz çiftçidir. Milletin çiftçilikteki mesaisini, asri tedabiri iktisadiye ile haddi âzamiye isal etmeliyiz. Köylünün netayic ve semeratı mesaisini kendi menfaati lehine haddi âzamiye iblağ etmek siyaseti iktisadiyemizin ruhu esasadır (TBMM Z.C., D. 1, C. 18, İ. 1, İ. S. 3, (01.03.1338), s. 5).

Bu dönemde köylünün işlediği toprak sayesinde yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin kalkınması planlanmaktadır. Fakat köylü sadece belli başlı ürünler ile geçimini sağlamakta, yetersiz sağlık hizmetleri ve eğitim konusunda ise mağdur olmaktadır. Bu sebeple yeni yetişen genç kuşak köyünü ve toprağını terk etmektedir. Bu durum yönetim için büyük problemdir (Stone, 1974, s. 421-422). Bu dönemde köylünün toprağını ve köyünü terk ederek kente göçmesini engellemek için Nusret Kemal Köymen, kırsal bölgelerin canlandırılması konusunda farklı fikirler öne sürmüştür. Köymen, Batı anlayışındaki gibi köy ve şehir ayrımcılığının yanlış olduğunu, köy ve kent ruhunun kültürel ve medeni yönden birleştirilmesi gerektiğini düşünmektedir. Ona göre, köy millî iktisatın bel kemiğidir. Bu sebeple köyün teşkilatlanması gereklidir (Köymen, 1933, s. 355-361). Ayrıca Köymen, köylerin saf millî değerleri koruduğunu ve bu sebeple sadece ekonomik olarak değil demokratik, sanatsal ve kültürel yönden de geliştirilmeleri gerektiğini düşünmektedir (Köymen, 1934, s. 236-237; Köymen, 1935 b, s. 132-138). Fakat Köymen'in asıl üzerinde durduğu konu köyün ekonomik değeridir. Ona göre, köylünün tarımsal faaliyetler konusunda bilinçsizliği ve yetersizliği köylünün fakirleşmesine sebep olmaktadır. Ayrıca toprağın miras yoluyla parçalanması da tarımsal üretim için önemli bir problemdir. Bu sebeple küçük topraklar, toprak ağaları tarafından satın alınmakta ve ağalık sistemi de köylüyü sindirmektedir (Köymen, 1935 b, s. 132-138). Tüm bu meseleler ile birlikte bilimsel tarım metotlarını halka tanıtmak yönetim için önemli bir konudur. Tarımsal üretim sayesinde küçük üretim tesisleri geliştirilebilecektir. Bu tesisler serbest girişimin oluşturulması konusunda önemli bir adımdır. Fakat toplumsal gelişmeyi gerçekleştirmek için halkın eğitilmesi gereklidir (Stone, 1974, s. 421-422). Atatürk, köylü kesimin eğitilmesi işini henüz Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında kafasında planlamaktadır. Dolayısıyla da 1 Kasım 1922 tarihli Meclis konuşmasında Atatürk köylü kesimin eğitilmesi gerekliliği söyleminde bulunmuştur (TBMM Z. C., D. 1, C. 18, İ. 1, İ. S. 3, (01.03.1338), s. 5). Kemalist yönetim Osmanlı Devleti'nin köylü kesimi ihmal ettiğini ve cahil bıraktığını iddia etmektedir. Bu hususta Atatürk köylünün eğitilmesinden yanadır. Köylünün eğitilmesi ise ileriki süreçte Atatürk'ün düşünce yapısında Kemalist reformlar dâhilinde olacaktır. Bunun yanında köylü sadece ideolojik yönden değil aynı zamanda birer meslek erbabı ve çiftçi olarak da yetiştirilecektir. Bu sayede halk işsiz kalmayacak ve Türkiye kendi kendisine yeten güçlü bir konuma gelecektir.

1929 Dünya Ekonomik Buhran'ının etkileri ve 1930'ların başında SCF'ye karşı CHP'nin bazı yerlerde güçsüz kalması birtakım politikaların değişmesinde öncü olmuştu. Bu hususta çok partili hayat denemelerinin sonucu olarak CHP yeterli alt yapı ve tabanının

bulunmadığı fark etmiştir. Hatta Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kurulması sonrasında iktidar karşıtı bazı kesimler tarafından üretilen propagandalara karşı CHP önlemler alma yoluna giderek bu propaganda söylemlerini engellemeye çalışmıştır. Bu propagandalar ise vergilerin kaldırılacağı, Arap harflerinin yeniden geleceği, fesin tekrardan getirileceği, tekkelerin yeniden açılacağı, saltanat ailesinin yeniden yurda dönüp yönetimi ele geçireceği ve Atatürk'ün kendi partisi olan CHP'yi terk ederek SCF tarafına geçeceği yönünde asılsız söylemler olmuştur. CHP bu tür propagandalara halkın itibar etmemesini ve bu söylemlerin kaynağının bulunarak cezalandırılıp söylentilerin de engellenmesi gerektiğini bildirmiştir (BCA, 490.1.0.0/1.4.14 (06.09.1930), 1; BCA, 490.1.0.0/1.4.12 (02.09.1930). Ayrıca yönetim vergilerin kaldırılacağına dair söylentinin asılsız olduğunu ve böyle bir durumun söz konusu olamayacağını da açıklamak zorunda kalmıştır (BCA, 490.1.0.0/1.4.8 (02.09.1930). Bunun yanında yurdun diğer illerinde olduğu gibi Eskişehir'de de halk arasında iki siyasi parti taraftarlarının çekişmesi yaşanmış fakat yapılan araştırmalarda siyasal bir meselenin söz konusu olmadığı anlaşılmıştır (BCA, 30.10.0.0/78.519.2 (24.09.1930), 1-11). Aslında SCF'de CHP gibi yönünü Batı'ya çevirmiş, demokrasiyi savunmuş, kadınlara siyasal haklar konusunda son derece kararlı olmuş, şahsi hürriyet ve serbest piyasayı savunmuş, yabancı sermayenin yurt içine girmesinde ılımlı olmuş bir partidir. Bu duruma rağmen SCF programında köylü ve işçiye dair bir ibare yer almamış genel itibarıyla sahil kesiminden ilgi görmüştür (BCA, 30.10.0.0/240.618.19 (28.09.1930), 3,4). Bu dönemin sonrasında Kemalist politikalarının uygulayıcısı olan CHP köylü ve kırsal kesime ulaşma söylemlerini daha da çok geliştirmiştir. Böylece 1930'lu yıllar Erken Cumhuriyet Döneminde köylü politikalarının doruk noktasına ulaştığı bir zaman aralığı olmuştur (Aydın, 2021, s. 243-244).

Kemalizm, halka eğitim yoluyla kendi söylemlerini yaymayı planlamıştır. Köy Enstitüleri, halka Cumhuriyet ve demokrasinin temel niteliklerini öğretecek önemli bir kurum olacaktır. Bu anlamda Kemalizm halkçılık ilkesini başköşeye koyarak yurttaşlara ulaşmayı amaçlamıştır. Halkçılık ilkesi millî söylemleri de içinde barındıran bir yapıda olmuştur. Milliyetçilik ile kaynaşan Halkçılık ilkesinin uygulanma safhasında köylüler saf millî kültürün korunduğu el değmemiş yerler olarak önem kazanmıştır. Bu hususta Halkçılık, köycülük politikaları ile doğru orantılı olarak yükselişe geçmiştir. Haliyle Kemalist yönetim de saf millî kültürün yaşandığı yerler olarak gördüğü köylerde kendi söylemlerini yaymak ve tasarladığı insan tipini yetiştirmek istemiştir. Bu anlamda Kemalist yönetim devrimlerin özünü, şekillendirmeye müsait olarak gördüğü köylere ulaştırmanın çeşitli yollarını aramıştır. Dönemin aydın ve bürokratları kırsal kesimde yaşayan insanların giyim kuşamından, düşünce yapısına kadar birçok şeyin değiştirilmesi gerektiği kanaatine varmıştır. Dolayısıyla yapılan inkılapları özümsetme çalışmalarında bizzat devletin müdahalesi olmuştur. Bu müdahale sırasında kırsal kesimin Osmanlı Devleti tarafından bilinçli bir şekilde cahil bırakıldığı söylemleri aktif rol oynamış ve yeni devlet modeli halka benimsetilmeye çalışılmıştır. Ayrıca eski rejimin alışkanlıkları kötülenmiş ve yok edilmek için uğraşmıştır. Böylece köylü kesimin yapısında devlet eliyle tepeden inme bir vaziyette şekillendirme söz konusu olmuştur. Bu şekillendirmede köy öğretmenleri ve muhtarlarına büyük görev düşmektedir. Bu doğrultuda yeni devlet modeline göre yetiştirilen öğretmenler, köylüyü Kemalizm ideolojisi çerçevesinden çıkmayacak şekilde inkılapçı, laik, Cumhuriyetçi ve modern bir yapıda yetiştirecektir (Gül-Alican, 2014, s. 18-20, 22-23; Aydın, 2021, s. 244-248).

Köy Enstitüleri ideolojik olarak tek parti döneminin karakteristik özelliğini yansıtmaktadır. Atatürk'ün vefatından sonra İsmet İnönü'nün millî şeflik döneminde kurulsalar da Kemalist çizgiye sahip olmuşlar ve Atatürk ilkelerinin birkaçı çerçevesinde şekillendirilmişlerdir. Bu ilkelerden birisi devletin en ücra noktasına kadar eğitim anlayışının götürülmesi ve halka yeni rejim Cumhuriyet'in temel niteliklerinin öğretilmesi konusunda

önemli bir öge olan Halkçılık ilkesidir. Diğer ilke ise Enstitülerde seküler yapının hâkim olmasını sağlayan laikliktir. Ayrıca Enstitüler her bölgede bağımsız bir yapıda değişime ayak uyduracak şekilde yenilikçi olmuşlardır. Bu durum Enstitülerin inkılapçı özelliğini yansıtmıştır. Enstitüler kurulurken geri planda köylünün kendi hayatını idare ettirebilmesi ve kendi üretimini sağlayabilmesi mantığı yatmıştır. Enstitülerin amacı halkın yaşadığı yeri şekillendirmesine yardımcı olmaktır. Enstitülerde yeni bilgilerin sadece öğrencilere öğretilmesi değil aynı zamanda o bölgede yaşayan köylülere de öğretilerek onların hayatını kolaylaştırılmasının sağlanması istenilmiştir (Gürsel, 2018, s. 2-3). Benzer şekilde Enstitülerde Türk köylüsünün doğayla baş etme yollarını öğrenerek hayatını daha kolay bir şekilde devam ettirmesi amaçlanmıştır. Köylü artı ürün elde etmede teknolojinin nimetlerinden faydalanarak daha fazla gelir elde edecek ve bu sayede dolaylı olarak ülke ekonomisi de bundan yarar sağlayacaktır (Gut, 2018, s. 74).

Köylünün doğayla mücadele etmesi, doğaya hâkim olarak bilinçlenip üretimi artırması Kemalist yöneticiler tarafından 1930'lardan beridir istenen bir konudur. Köy Enstitüsü dergilerinde dahi köylünün doğa ile mücadelesinden sık sık bahsedilmiştir. Bunun yanında Kemalist yöneticilerin söylemlerini yansıtan Halkçılık ilkesi Enstitülerle birlikte halkı üretime teşvik etme ve eğitme konusunda köylere ulaşabilmiştir. Öncesinde ise köylü yöneticilerin varlığından, ülke ve dünya gündemindeki diğer olaylardan habersiz olmuştur. Köylünün gündemden haberdar olması konusundaki araçlar da Enstitü dergileri ve radyolardır. Yine de enstitülerin belli merkezlerde olması sebebiyle bu durum yurt genelini kapsayamamıştır. Bu durumun sebebi dönemin şartları gereği yolların olmaması, iletişim kanallarının bulunmaması ve köylünün eğitimsizliği gibi olanaksızlıklardan kaynaklıdır (Karaömerlioğlu, 2019c, s. 290).

Enstitülerde tarım, hayvancılık önemli bir ders konusu olmuş ve öğrencilere uygulamalı dersler öğretilmiştir. Burada yatan amaç ülkenin gelişmesinin ve kalkınmasının tarım ve hayvancılıktaki gelirden sağlanacağı görüşüdür. Kemalist yönetim Erken Cumhuriyet Dönemi'nde sanayinin tam anlamıyla gelişmemesi sebebiyle köylünün devleti kalkındırmasını ve üretimin sağlanmasını istemiştir (Yıldız-Akandere, 2017, s. 278). Devlet, dünya ekonomik buhranının zorluklarından sonra eğitilen vatandaşların üretimden kopuk olmasından, öğretmen olarak mezun olanların köylere gitmek istememesinden ve köy gerçeklerini görmemesinden dolayı arayış içerisine girmişti (Karaömerlioğlu, 2019c, s. 287). Dolayısıyla Enstitülerde üretime dayalı öğretmen tipi uygulanmış ve köy sorunlarının üstesinden gelebilecek gençler yetiştirilmeye çalışılmıştır (Kırmızı, 2015, s. 2-3).

Enstitülerde resim, halk dansları, tiyatro gibi dersler de verilmiş bunun yanında yerli ve yabancı eserlerin yer aldığı çeşitli kütüphaneler kurulmuştu. Bu sayede sadece yerel kültürle yetinilmemiş ayrıca dünyaya dair de bilgiler edinilmiş ve dönemin güncelliği köylere kadar inmiştir. Kemalist yönetim dönemindeki gelişmeleri yakalamaya çalışmış ve bu strateji doğrultusunda kendi modeline uygun bir insan tipi yetiştirmeyi amaçlamıştı (Ezer, 2020, s. 1796). Köy Enstitüleri, Kemalist modernleşmenin ideolojik söylemlerini öğrencilerine aktarmasının yanı sıra toplumun değerlerini, halkın kültürünü de öğrencilere yansıtmıştır. Ayrıca ekonomiyi iyileştirme, halkın işsizliğini gidererek mesleki uzmanlaşma sağlama yolunda yine halkçılık ilkeleri doğrultusunda hareket etmiştir. Kemalist yönetim buralarda yetişen eğitim görmüş kesimin dolaylı olarak ülke ekonomisine de yarar sağlayacağını bilincinde olmuştur (Kalyoncuoğlu, 2010, s. 242). Çünkü köy fırınlarından, köy değirmenlerine, yol yapımından, üretim kooperatiflerine, elektrik santrallerine kadar çalışmalar yapan enstitüler köylere kalkındırdığı gibi devlet ekonomisine de yarar sağlayacaklardır. Bunun yanında bu kurumlarda sağlıkçılar da yetişmiştir. Sağlıkçıların yetişmesi dolaylı olarak köy kültüründeki sağlıkla alakalı çeşitli batıl inançların bertaraf edilmesine ve bilimin önem kazanmasına katkı sağlamıştır. Ayrıca Enstitülerde küçük çapta da olsa aşı, temizlik kontrolü

gibi önleyici sağlık hizmetleri de yapılmıştı. Bunun yanında Kemalist yönetim kırsal kesimde bilimin önem kazanmasını da istemişti. Yönetim, Devletçilik ilkesi doğrultusunda köylerin kalkınması için kendi yetiştirdiği elemanları yalnız bırakmamış ve desteklemiştir. Bu hususta Enstitülerden mezun olarak köylerde öğretmenlik yapan Enstitü mezunlarına tarım malzemeleri, hayvanlar, gıda ilaç gibi çeşitli yardımlar yapılmıştır (Kaplukan, 2012, s.186-187).¹³

Köy Enstitüleri toplumun millî değerleri doğrultusunda hizmet vermiş, bilimi eğitimde başkøşeye koyarak seküler ve karma bir eğitim sistemini benimsemişlerdi. Kemalist iktidarın istediği oranda “demokrasi”yi halka özümsetmeye çalışmış ve halkçı bir yapı sergilemişlerdi. Ulusal değerleri koruyup öğretirken aynı zamanda evrensel değerleri de işlemişlerdir (Yıldız-Akandere, 2017, s. 280; Arslan, 2021, s. 52-53). Enstitülerin siyasal yapısı genel itibariyle Kemalist çerçevede olmuştur. Bu anlamda Enstitülerin ilkesi Kemalist milliyetçiliğe bağlı ve inkılaplar sayesinde değişen düzene ayak uyduracak şekildeydi. Bu kurumlarda yetişen öğrencilerinde benzer yapıda olması istenmişti (Yıldız-Akandere, 2017, s. 285).

Enstitülere Yönelik Yapılan Eleştiriler ve Enstitülerin Kapatılması

CHP, dönemin tek partisi olmasından dolayı kendi içerisinde farklı görüşler bulundurmaktaydı. Bu sebeple Köy Enstitüleri açıldığı andan itibaren çeşitli muhaliflerce eleştirilmiş ve bu kurumlara karşı çıkmıştı. Farklı görüşler başta Kazım Karabekir ve sağ görüşe yakın kesimlerden ibaretti. Sabahattin Eyüboğlu, Enstitülerin kapanmasını bu ikiliğe bağlamış ve Enstitüleri sol görüşlü ve bu kurumları yıkanları ise sağ görüşlü olarak nitelendirmişti (Yıldız-Akandere, 2017, s. 311). Eyüboğlu bu dönemde CHP içerisinde net bir ayrımın olmadığını ve Enstitülerin her iki yönde de hareket ettiğini vurgulamıştı (Yıldız-Akandere, 2017, s. 306). Enstitüler, dönemin tek partisi CHP tarafından kurulmalarına rağmen bu dönemde CHP’nin sol bir ideolojide olduğunu söylemek güçtü. Bu dönemde CHP içerisinde birçok kanat mevcuttur. CHP’nin sola yönelme eğilimi İsmet İnönü’nün başkanlığında 1965 yılından sonra “*Ortanın Solu*” hareketi ile netlik kazanacaktır (Karaömerlioğlu, 2019c, s. 289).

Enstitülerin kapatılması konusunda CHP içindeki farklı görüşlerin çekişmesi olduğunu söyleyenlerin yanı sıra kapatılmalarında CHP içerisindeki ilerici kanat olarak tabir edilen kesimin de payı olduğunu belirten görüşler bulunmaktadır. Bu ilerici kanat içerisinde ilk öne çıkan kişi İsmet İnönü’dür. İnönü, parti içerisindeki çatışmayı dindirmek ve muhaliflerin baskısından kurtulmak için Enstitülere olan desteğini çekmiştir. Bunun yanı sıra 1946 yılı sonrasında “etkinliğini kaybeden” bu kurumlara gelen eleştirilerin yoğun bir hâl alması da İnönü’nün Enstitülere olan desteğini azaltmıştı. Ayrıca Enstitüler büyük toprak sahiplerini de rahatsız etmişti. Her ne kadar ilerleyen aşamada büyük toprak sahiplerinin zararına bir duruma sebep olacaksa da Enstitülere karşı bu kesim şiddetli bir muhaliflik yapmamıştır. Bu dönemde büyük toprak sahipleri genelde iktidara yakın kimselerdi (Karaömerlioğlu, 2019c, s. 289). Fakat büyük toprak sahipleriyle ilgili ileriki aşamada diğer siyasal politikalar sorun oluşturmaya başlamıştır. CHP İkinci Dünya Savaşı Dönemi’nde enflasyon ile mücadele etmek istemiş ve tarım ürünlerinin orantısız bir şekilde fiyatlarını düşürmüştü. Ayrıca *Toprak Mahsulleri Vergisi*¹⁴ ve 1945 yılındaki *Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu* ile büyük toprak sahiplerinin

¹³ Örneğin 1946 yılında Antalya- Aksu Köy Enstitüsü’nden mezun olacak köy öğretmenleri için devlet cins çiftlik ve tarım hayvanlarını (kısırak, keçi, koyun, inek, at ve katur) pazarlıkla tedarik ederek köy öğretmenlerinin ihtiyacını karşılamıştır (BCA, 30.18.1.2/111.57.13 (06.09.1946), 1-2).

¹⁴ Bkz. *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 7, Cilt 3, İçtima F, İnikat 33, (04.06.1943), s. 14-36, (ss. 66, 1-22), E. T. (25.07.2022).

tepkisini çekmiştir. Bu durum büyük toprak sahiplerinin işine gelmemiş ve CHP ye karşı soğuk bir politika izlemişlerdir. *Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu*'na göre küçük arazi mülkü 500 dönüme kadar olan araziler, orta arazi mülkü ise 501'den 5000 dönüme kadar olan araziler olarak kabul edilmiştir. Bu yasaya göre 5000 dönüm ve üzeri ise büyük arazi mülkü olarak geçmektedir (Zürcher, 2000: 301, s. 305; *Resmi Gazete*, S. 6032, 15 Haziran 1945, s. 8893-8897).

1945 Mayıs'ında Meclis'te görüşülen yasaya göre devletin boşta olup kullanmadığı arazileri, dinî vakıf arazileri, tarıma açılarak ıslah edilmiş arazileri, mülkiyeti belli olmayan arazileri ile 500 dönümden fazla toprağı olan büyük çiftçinin bu dönümün üzerindeki arazileri, hiç toprağı olmayan köylüye ya da toprağı az olan çiftçiye dağıtılacaktır. Ayrıca bu yasanın 17. maddesinde nüfusun yoğun olduğu bölgelerde toprağı 200 dönümünden fazlasına sahip olan çiftçinin arazisinin dörtte üçüne kadar kamulaştırılabileceğı ve köylüye 20 yıllık faizsiz borç verilebileceğı geçmektedir. CHP'nin bu girişimi şüphesiz ki büyük toprak sahiplerinin etkisini kırmaya ve köylü üzerindeki ağalık sisteminin etkisini yok etmeye yönelikti. Bu madde o döneme kadar desteklerini CHP'ye veren büyük toprak sahiplerinin tepkisini çekmişti. Hatta CHP'den ayrılarak DP'nin genel başkanı olacak olan Adnan Menderes de bu yasaya tepki göstermiştir. Çünkü kendisi de Aydın'ı da büyük bir toprak sahibidir. Haliyle dolaylı olarak bu durum Köy Enstitülerini de etkileyecektir. Büyük toprak sahiplerinin desteğini yitirmesi CHP'nin güçsüzleşmesine ve muhaliflerinin artmasına sebep olmuştur. Onun oluşturduğu kurumlar olan Köy Enstitülerini de ileride DP ve diğer muhaliflere karşı savunamayacaktır. Bu dönemden sonra büyük toprak sahipleri belli bir dönem de olsa DP'yi desteklemeye başlayacaklardır (*Resmi Gazete*, S. 6032, 15 Haziran 1945, s. 8893-8897; *TBMM ZC*, D. 7, C. 18, T. 2, B. 72 (11.06.1945), s. 213-235).

Enstitüler, kız ve erkek öğrencilerin aynı sınıfta karma eğitim görmeleri konusunda da tepki almıştır. Bazı "sağ çevrelerce" kız ve erkek öğrencilerin aynı sınıfta bulunması hakkında, özellikle siyasiler tarafından öne sürülen abartılı iddialar, çocukları Enstitülerde öğrenim gören veya çocuklarını Enstitülere göndermeyi düşünen aileler arasında tedirginlik yaratmış ve bu kurumlar hakkında ön yargıların doğmasına sebep olmuştur. Bu sebeple karma eğitimin ahlaksızlık yaratacağı algısı ortaya atılmış ve bu konu üzerinden de Enstitüler eleştirilmiştir. Benzer şekilde Enstitülerde kız ve erkek öğrencilerin yakınlaşmasına izin verildiğı, Enstitülerde şarapların üretildiğı, bu şarapların bağ evlerinde yapılan eğlencelerde kız öğrencilere servis ettirildiğı gibi konularda da Enstitüler suçlanmıştı. Ayrıca bu eğlencelerde ördek ziyafetlerinin verildiğı ve içki âlemlerinin yapıldığından da bahsedilmiştir. Bunun yanında çeşitli derslerde kız ve erkeklerin bilinçli bir şekilde yalnız bırakıldıkları ya da تنها yerlere gönderildikleri de ileri sürülmüştür. Bazı kesimlerce öğrenci ve öğretmen yakınlaşmasından da söz edilmiştir. Bu kesim enstitülerin merkezden uzak yerlerde benzeri durumlar sebebiyle kurulduklarını belirtmiş ve Enstitüleri, Türk milletinin ahlak kavramı ile aile yapısını yok edileceğı konusunda suçlamıştır. Tevfik İleri'nin Bakanlığı döneminde bu eleştirilerin sonucu olarak kız ve erkek öğrenciler ayrılmıştır. Kız öğrencilerin tamamı Kızılçullu Köy Enstitüsü'nde toplanmıştır (Kadioğlu, S. 59, Kasım 1951, s. 9-12; Kadioğlu, S.62, Aralık 1951, s. 9-12; Kadioğlu, S.46, Ağustos 1951, s. 3-4; Kadioğlu, S. 64, Aralık 1951, s. 6-7; Kadioğlu, S. 66, Ocak 1952, s. 8-9; Aysal, 2005, s. 278; Arslan, 2021, s. 283-384).¹⁵

¹⁵ CHP Maraş Milletvekili Emin Soysal, 1947 yılında Enstitülerdeki kız ve erkek yakınlaşması hakkında çıkan dedikodular konusunda Mecliste soru önergesi vermiştir. Milli Eğitim Bakanı Reşat Şemsettin Sirer, Köy Enstitülerinin kuruluş devrinde olduklarını, kuruluş aşamasında olan her kurumda bu tarz durumlara rastlanabileceğini söylemiştir. Bu hususta Sirer, kendilerine düşen görevin bu tarz durumları gidererek Enstitüleri

Ayrıca Enstitüler dinsizlik ile de suçlanmışlardı. Bu hususta Türk köylüsünün dinsizleştirilmeye çalışıldığı algısı yaratılmıştı. Benzer şekilde öğrencilerin cuma namazlarını kılmaya gönderilmediği gibi konularda suçlamalar yapılmıştır. Laik eğitim doğrultusunda insanların dinden uzaklaştırıldığı düşünülmesi Enstitülere yapılan diğer eleştirilerden olmuştur. Bunun yanında öğretmenlere zamanında maaşlarının verilmediği, öğrenci ve öğretmenlerin emeklerinin sömürüldüğü söylemleri üzerinden Enstitüler eleştirilmiştir. Bu hususta Enstitülerdeki öğrencilerin yoğun bir şekilde çalıştırılmaları ve Enstitülerin Türk köylüsünü kendi işleri için kullandıkları konusunda da bu kurumlar eleştirilmiştir (Kadıoğlu, S. 46, Ağustos 1951, s. 3-4; Kadıoğlu, S. 62, s. 9-12; Kadıoğlu, S. 59, Kasım 1951, s. 9-12; Kadıoğlu, S. 64, Aralık 1951, s. 6-7; Yıldız-Akandere, 2017, s. 309-310).

Kemal Tahir gibi sosyalist bazı yazarlar ise Köy Enstitülerini tek parti rejiminin ideolojisini yaymak için oluşturulan faşizan kurumlar olarak algılamıştır. Tahir, “*Bozkırdaki Çekirdek*” adlı romanında Köy Enstitülerini eleştirmiş ve Enstitülerin ideolojik bir malzeme hâline getirilmesine karşı çıkmıştır. Romanında köy gerçeklerine değinmiş ve Enstitüleri henüz köy halkının isimlerini dahi telaffuz edemediği kurumlar olarak köy gerçekliklerinden uzak oldukları düşüncesiyle eleştirmiştir. Bunun yanında Tahir, iktidar ideolojisine sahip öğretmenlerin devlet tarafından görevlendirilerek köylüyü kendi köyünün içerisinde kontrol altında tutma girişiminde olduklarını düşünmektedir. Bu duruma rağmen romanında köy sorunlarına ve ağalık sisteminin köy halkı üzerindeki baskısına da değinmiştir (Aydeniz, 2021, s. 412-413; Yılmaz, 2015, s. 312-316; Yılmaz, 2019, s. 149; Arslan, 2021, s. 289).

Köylü ve kentli ayrımı yapıldığı konusu Enstitülere yöneltilen diğer eleştirilerden olmuştur (Aysal, 2005, s. 277). Bunun yanında Enstitü fikrinin tamamen köylü vatandaşlara eğildiği düşüncesi ile bazı kesimlerce zalim şehirli ve ezilen köylü algısının yaratıldığı söylentileri tepkilere yol açmıştır. Ortaya çıkan söylentilerin köy ve şehirli çatışmasına sebep olacağı korkusu eleştirilerin bir başka boyutunu oluşturmuştur. Bu hususta köylünün de büyük ölçüde sağlık, bankacılık, güvenlik, demir yolları ve diğer devlet olanaklarından yararlandığı yönünde açıklamalar yapılmıştır. Şehir çocuğuna Enstitü hocalıklarının verilmemesi, farklı öğretmenlerin Köy Enstitülerini kendi malları gibi kullanmaları, yine bazı öğretmenlerin Enstitüleri ihmal ettikleri gibi birtakım durumlar sebebiyle Enstitüler eleştirilmiştir. Bunlara ek olarak köyde farklı işlerin de yapılmasının gerektiği ve bu sebeple de her çocuk okursa bu işleri yapacak kişilerin bulunamayacağı, köy çocuklarının içinde buldukları köy ortamından soğutulduğu konusunda Enstitüler suçlanmıştır. Ayrıca devletin bütçesinin büyük kısmının buralara ayrıldığı konusunda da Enstitüler eleştirilmiştir (*Cumhuriyet*, 1 Şubat, 1947, s. 2; Kadıoğlu, S. 62, s. 9-12; Kadıoğlu, S. 59, Kasım 1951, s. 9-12; Kadıoğlu, S. 65, Aralık 1951, s. 3; Yıldız-Akandere, 2017, s. 288; Kadıoğlu, S. 46, Ağustos 1951, s. 3-4; Kadıoğlu, Ağustos 1951, s. 3-4). Örneğin Hasanoğlan, Ortaklar, Kepirtepe Köy Enstitülerinin yerlerinin belirlendiği esnada birkaç defa yerlerinin değiştirilmesi sonucunda oluşan masraf ve yapılan masrafa rağmen bu Enstitülerin yerlerinin bataklık arazi üzerine kurulması da eleştirilerin devamı niteliğinde olmuştur (*Cumhuriyet*, 30 Ağustos 1947, s. 1,4). Benzer şekilde Enstitülerde

memleket ve milletin umduğu seviyeye getirip yükseltmek olduğunu belirtmiştir. Sırer, bu konuda Enstitülere bulunan tüm öğrencilerin ahlak çerçevesinde ve kardeşçe yetiştirileceklerinden bahsetmiştir; (*TBMM Zabıt Ceridesi*, Birleşim 78, Dönem 8, C. 6, Toplantı I, (29.08.1947), s. 542. (E.T. 23.07.2022); BCA, 30-1-0-0/53-316-2 (22.08.1947), 4; Nitekim 1950 yılına gelindiğinde Maraş Milletvekili Emin Soysal hakkında İzmir-Kızıllıçullu Köy Enstitüsü'nde müdürlük yaptığı dönemde yolsuzluk yaptığı gerekçesiyle milletvekilliği dokunulmazlığının kaldırılarak yargılanması istenilecektir. (BCA, 30.10.0.0 / 9.53.4 (30.05.1950). İzmir Kızıllıçullu Köy Enstitüsü binaları ve arazisi ise 1952 yılında NATO karargâhına tahsis edilecektir. (BCA, 30.18.1.2 / 130.90.4 (02.12.1952).

yolsuzluk yapıldığına dair çeşitli söylentiler de çıkmıştır. Bu söylentiler ileriki süreçte Enstitülere yapılan eleştirilerin dozunun artmasına sebep olacaktır.¹⁶

1947 yılında Erzurum’da bulunan Pulur Köy Enstitüsüne eleştiriler yöneltmiştir. Bu eleştirilerin konusu köylülerin elinden topraklarının zorla alındığı ve henüz 18 yaşındaki gençlere büyük arazilerin verildiği şeklindeki dedikodulardır. Bunun yanında Enstitüler için gereksiz binaların yapıldığı gibi meselelerde de eleştiriler yöneltmiştir. Ayrıca buralardaki öğrencilere, yapı ameliyeti yaptırıldığı ve köy öğretmeni yetiştirilme fikrinden de zamanla uzaklaşıldığı yönünde de eleştiriler devam etmiştir. Tepkiler bu tarihte Pulur Köy Enstitüsü’nün en son açılan Enstitü olması ve henüz mezun vermemiş olmasına rağmen fazla masrafa mal olması sebebiyledir (*Cumhuriyet*, 2 Eylül 1947, s. 2).

Eleştirilerin ideolojik boyutu ise Enstitülerin “*komünist yuvası*” olduğuna dairdi (Yıldız-Akandere, 2017, s. 286; Arslan, 2021, s. 280-281). Bu hususta Orkun dergisi Köy Enstitülerini yoğun bir şekilde komünizm propagandası yapmakla suçlamıştı. Orkun dergisi aşırı Türk milliyetçiliği propagandası yapan bir dergidir. Dergi, Enstitülerden bahsederken “*Kızıl cennet masalı*” söyleminde bulunmuş ve tarım derslerinin işlendiği esnada komünizm propagandasının yapıldığını belirtmiştir. Bu hususta Orkun dergisi solculuk propagandalarının derslerde yoğun bir şekilde yapıldığını vurgulamış ve Rusça dersinin Enstitülerde işlenmek istenmesinden bahsetmiştir. Ayrıca Enstitülerin telsiz ile Moskova’yla bağlantı kurarak komünizm propagandası yaptığı söyleminde bulunmuştur. Bunun yanında Enstitülere Komünistler tarafından para yardımı yapıldığı ve Rus parasının ülkeye girdiği şeklinde de bir takım söylentiler çıkarılmıştır. Ayrıca Enstitüler, mezun olan öğrencilere “*Kızıl Neşriyat*” verildiği konusunda da suçlanmıştır. Orkun dergisi, Enstitülerde komünizm edebiyatından ve Nazım Hikmet’ten seçme kitapların okutulduğu suçlamasında da bulunmuştur. Bu hususta Enstitülerde yerli ve yabancı birçok kitap bulunmuş fakat net bir siyasal propagandayı savunan kitaplara rastlanılmamıştır. Ayrıca dergi Enstitülerden Türklük düşmanı olarak bahsetmiştir. Bu hususta Enstitülerde ders veren bazı öğretmenlerin derslerde Türk milliyetçiliğine hücum ettiği ve milliyetçi dergilerin Enstitülerden toplandığı belirtilmiştir (Kadıoğlu, S. 59, Kasım 1951, s. 9-12; Tuğcu, Şubat 1962, s. 12-13; Kadıoğlu, S. 63, Aralık 1951, s. 12-14; Kadıoğlu, S. 46, Ağustos 1951, s. 3-4).¹⁷ Bu tarz eleştirilere Enstitü kütüphanelerinde kaynaklar arasında Rus klasiklerinin ve fakirlik hakkında yazılmış olan romanların bulunması, Enstitü binalarının dönemin Rusyası ile benzer yapıda olması, öğrencilerin yaparak ve yaşayarak öğrenmesi sonucunda çalıştırılmalarının Komünizm’in getirdiği bir anlayış şeklinde algılanması gibi durumlar sebep olmuştur (Türkmen, 2020, s. 1325; Aysal, 2005, s. 278).

¹⁶ Örneğin henüz 1942 yılında Malatya- Akçadağ Köy Enstitüsü’nde, Müdür Şinasi Tamer’in 92 lira avans aldığı ve Enstitü için satın alınan erzaki da ambara teslim etmeyerek zimmetine geçirdiği şeklinde söylentiler çıkmıştır. Bu söylentilerin neticesinde Akçadağ bölge jandarması enstitüye izinsiz bir baskın yaparak Enstitünün çeşitli yerlerinde aramalar düzenlemiştir. Bu durum sonucunda Müdür Şinasi Tamer Akçadağ Bölük Komutan Vekili Üsteğmen Muhittin Yetiş hakkında izinsiz arama yapılması dolayısıyla şikâyetçi olmuştur. (BCA; 30-10-0-0/129-925-14 (20.01.1942), 1-17); Benzer şekilde 1951 yılında Ortaklar Köy Enstitüsünde elbise ihtiyacı için açılan ihalede yolsuzluk yapıldığına dair şikâyetler, Başbakan Adnan Menderes’e yazılan bir mektupta bildirilerek durumdan şikâyetçi olunmuştur. (BCA, 30-1-0-0/90-561-5 (25.01.1951), 1-2).

¹⁷ Ayrıca bkz. (“Köy Enstitüleri Kördüğümü”, S. 57, Kasım 1951, s. 2-3; Karaömerlioğlu, 2019, s. 288.; Yıldız-Akandere, 2017, s. 301-302; Lewis, 2010, s. 646).

1946 yılında Enstitülerde Rusça ders verilip verilmediğine dair CHP Maraş Milletvekili Emin Soysal, Meclis’te soru önergesi vermiştir. Dönemin Milli Eğitim Bakanı olan Şemsettin Sıracı böyle bir durumun hiçbir zaman olmadığını bildirmiştir; (*TBMM Zabıt Ceridesi*, Birleşim 78, Dönem 8, C. 6, Toplantı I, (29.08.1947), s. 541. (E.T. 23.07.2022); BCA, 30.1.0.0 / 53.316.2 (22.08.1947), 3.)

Enstitülerde 1946 yılından sonra önemli bir değişikliğe gidilmişti. Hasan Ali Yücel ve İsmail Tonguç gibi bu projenin temellerini atan ve bu fikrin devam etmesini sağlayan önemli şahsiyetler görevlerinden alınarak yerlerine farklı kişiler getirilmişti (Karaömerlioğlu, 2019, s. 287). Bu hususta milliyetçi kesim özellikle dönemin CHP vekili olan Reşat Şemsettin Sirer'in Milli Eğitim Bakanlığı döneminde Enstitülerin aksak yönlerinin giderilmeye başladığını savunmuştur (Kadioğlu, S. 47, Ağustos 1951, s. 3-4; Tuğcu, Şubat 1962, s. 12-13).¹⁸ Bunun yanında Tonguç dönemi, sağ görüşteki kesimin mağdur edildiği söylemiyle yoğun olarak eleştirilmiştir. Ayrıca sağ ideolojiye sahip kesim, İsmet İnönü karşıtı bir tavır takınmıştır. Bu dönemde Türklük ve milliyetçiliğin yok sayıldığı söyleminde bulunulmuştur. Sağ-milliyetçi ideolojiye sahip kesim Sirer'in Bakanlığı döneminde Tonguç'un ilköğretimin başından alınarak Talim Terbiye Heyeti üyeliğine indirilmesini olumlu karşılamıştır. Bu kesim Sirer Dönemi'nde Enstitülere milliyetçi ideolojiye sahip öğretmenlerin gönderilmeye başladığından ve bu durumu memnuniyetle karşıladıklarından bahsetmiştir. Fakat milliyetçiler Tahsin Banguoğlu'nun Bakanlığı döneminde yeniden milliyetçi kesimin sindirildiğini belirtmiş ve bu durumu eleştirmiştir. Milliyetçiler Tevfik İleri'nin Bakanlığı dönemindeyse kız öğrencilerin tamamının Kızılçullu Köy Enstitüsü'nde toplanmasını olumlu karşılamıştır. Bu dönemden itibaren ise Köy Enstitüleri öğretmen okullarına çevrilmeye başlamıştır (Kadioğlu, S. 66, Ocak 1952, s. 8-9).¹⁹

Enstitülerin amaçlarının köylüyü toprağına bağlamak olmasına rağmen, zamanla bilinçlenen ve dış dünyayı tanıyan köylünün şehir hayatına özenmesi gibi bir durum söz konusu da olmuştur. Bu duruma sebep olarak yapılan yollar, elektrik ve radyonun köylere inmesi büyük bir etken olmuştur. Zamanla dünyayı merak eden öğrenciler yetişmeye başlamıştır. Enstitüden mezun olan bazı kesimler şehirlere göç etmiştir. Oysa Enstitüler köylüyü toprağına bağlamak ve bu sayede üretimi arttırmak için kurulmuştu. Bunun yanında CHP iktidarı ile özdeşleşen Köy Enstitüleri, 1946 yılından sonra İkinci Dünya Davası'nın bitmesi ve totaliter rejimlerin yıkılmasıyla birlikte Türkiye'nin çok partili hayata geçmesi karşısında yaşayamayacak bir duruma gelmiştir. Çünkü CHP'ye ait kurumlar olarak görülmüşler ve DP tarafından da sık sık eleştirilmişlerdir (Karaömerlioğlu, 2019, s. 292). 17 Nisan 1940 yılından itibaren 1951 yılına kadar 11 yılda Köy Enstitülerinde 17.000 öğretmen ve 1600 civarı da sağlıkçı yetişmiştir (Baykurt, 2021, s. 78).²⁰ 1954 yılına gelindiğinde Türkiye'deki köylerin 16 binin biraz üzerinde köy okulu bulunmaktaydı. Bu köy okullarının yaklaşık 1000 âdeti tek öğretmenliydi. Yaklaşık 19 bin adet köyde ise ilkokul bulunmuyordu. Köylerde, 24.718 adet öğretmen görev yapmaktaydı. Şehirlerde öğretmen sayısı 11.000 adetti (TBMM ZC, D. IX, C. 27, T. 4, B. 31,

¹⁸ Reşat Şemsettin Sirer Dönemi'nde, CHP Maraş Milletvekili Emin Soysal, Meclis'te Enstitülerde çıkan dedikodulara dair soru önergesi vermiştir. Bu dedikodular genel olarak Enstitülerde Rusça ders okutulduğu, Öğretmenlere maaşlarının zamanında verilmediği, bazı Enstitülerde içme suyunun bulunmadığı, Hasanoğlan Köy Enstitüsünde liseyi henüz bitirmiş bir Yahudi kızının İngilizce dersi verdiği, Markopaşa adlı gazetede yazan Enstitülerin medreseye çevrildiği yönündeki yazıya neden cevap verilmediği, kız ve erkek yakınlaşmasına dair söylentiler, enstitülerde kızlara sakilik yaptırıldığı, Enstitülerin 1947 yılına kadar neden ders kitaplarının olmadığı ve Enstitülere yapılan fuzuli masraflar gibi konular olmuştur; (Cumhuriyet, 30 Ağustos 1947, s. 1, 4; TBMM Zabıt Ceridesi, Birleşim 78, Dönem 8, C. 6, Toplantı I, (29.08.1947), s. 536-546. (E. T. 23.07.2022); BCA, 30.1.0.0 / 53.316.2 (22.08.1947), 1-4.; Arslan, 2021, s. 264-265)

¹⁹ İzmir'in Buca ilçesinin Kızılçullu bölgesinde 1891 yılında Amerikan Koleji kurulmuştur. Cumhuriyet Dönemi'nde bu kolej yabancıların elinden satın alınarak millileştirilmiştir. Daha sonrasında kolej binası Köy Enstitüsü'ne dönüştürülmüştür. Kızılçullu ismini alan Enstitü binası Adnan Menderes'in Köy Enstitülerini Öğretmen Okulları ile birleştirmesi neticesinde kapanmıştır. Bina Adnan Menderes zamanında yeniden Amerikalılara, NATO binası olarak tahsis edilmiştir. Kızılçullu ismi ise Komünizmi anımsattığı gerekçesi sebebiyle bölge ismi ile birlikte Şirinyer olarak değiştirilmiştir; (Türen, 2019, s. 129).

²⁰ Ahmet Özgür Türen, Köy Enstitülerinin kuruluşundan 1954 yılında kapatılmalarına kadarki 14 senede yetiştirmiş olduğu köy öğretmeni sayısını 17.341 adet olarak verir; (Türen, 2019, s. 132-133).

(20.01.1954), s. 258- 279; *TBMM ZC*, 9. D., C. 27, T. 4, B. 34 (27.01.1954), s. 375). Nihayetinde bu kurumlar DP iktidarında 27.01.1954 yılında Meclis'te görüşülüp kabul edilen “*Köy Enstitüleri ile İlk Öğretmen Okullarının Birleştirilmesi Hakkında Kanun*” ile Öğretmen Okullarına dönüştürülmüştü (*Resmi Gazete*, S. 8625, 4 Şubat 1954, s. 8093-8094).²¹

Sonuç

Ulus devlet inşa sürecinde Kemalizm Batı'yı örnek alarak bir modernleşme projesi izlemiştir. Fakat erken dönemde ülke nüfusunun büyük kısmı kırsal kesimde yaşamakta ve modernleşme projesi ise kırsal kesime yeterince ulaşamamaktadır. Bu anlamda kırsal kesime ulaşmanın yolları aranmıştır. Ayrıca Kemalist yöneticiler, kırsal kesimin eğitilmesi meselesini ülkenin kalkınması ile eş değer olarak görmüştür. Bu dönemde ülke genelinde sanayi sektörü zayıftır. Bu sebeple Cumhuriyet tarım ekonomisine dayalı bir hâldedir. Köylünün eğitilmesi sayesinde ülkenin kalkınması da gerçekleştirilecektir. Kemalist yönetim de Köy Enstitüleri ile buralarda görev yapacak olan idealist ve aynı zamanda köy şartlarına uyum sağlayabilecek olan eğitimcilere önem vermektedir. Ayrıca Cumhuriyet yöneticileri bu eğitim kurumlarında yetişen öğrencilerin meslek sahibi olmasını arzulamakta ve modern bir yurttaş yaratmak istemektedir.

Kemalist yöneticiler, köylü kesime ancak eğitim aracılığı ile ulaşabileceklerinin farkında olmuş ve enstitülerden aracı bir kurum olarak faydalandıkları gibi köyün dilinden anlayan, hem köylüyü hem devleti kalkındıran gençler yetiştirmeyi amaçlamışlardır. Bunun yanında Kemalist yöneticiler, “demokrasi bilinci” doğrultusunda yapılan inkılapları bu kurumlarda verilen eğitim ile vatandaşlarına öğretmişlerdir. Bu sayede halkın her yönden bilinçlenmesi sağlanarak dönemin toprak ağalığının etkisi kırılmak istenmiştir. Toprak ağalığının etkisinin kırılması, Kemalist iktidarın otoritesinin artması için de önemli bir mesele olmuştur. Köy Enstitülerinin kırsal kesim vatandaşlarını eğitmesi, devlet içerisinde bu tarz yapıların varlığını azaltmıştır.

Köy Enstitüleri, Kemalist modernleşmeyi içeren dersler verse de amaçları halkı eğiterek tarım toplumu yaratmak ve gençlere iş olanağı sağlamak gibi Kemalist kalkınmacı unsurlar olmuştur. Burada yetişen çiftçinin ülke çıkarı için hizmet etmesi istenmiş ve bu sayede ülkenin kalkınması amaçlanmıştır. Benzer şekilde Cumhuriyet'in niteliklerini, millet olma bilincini, Kemalizmi, bireysel ve toplumsal hakları öğrenen Enstitü öğrencileri çevrelerine de burada öğrendikleri bilgileri yaymışlardır. Ayrıca buralarda yetişen öğretmenler gördükleri eğitim doğrultusunda dersler vererek yeni nesilleri eğitmişlerdir. Öğrenciler Enstitülerde gördükleri eğitim aracılığıyla dünyaya açılmış, dünyadan çeşitli yazarları okumuş, çeşitli müzik aletleri çalmayı öğrenmiş, tiyatroya ve sanatın çeşitli dallarında merakları artmış ve çok yönlü bir şekilde yetiştirilmişlerdir. Şüphesiz ki Kemalizm ülke gençliğinin modernleşme ve kalkınma ülküsü doğrultusunda yetişmesini istemiştir.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi:

²¹ 6234 sayılı “*Köy Enstitüleri ile İlk Öğretmen Okullarının Birleştirilmesi Hakkında Kanun*”; *Resmi Gazete*, S. 8625, 4 Şubat 1954, s. 8093-8094; *TBMM Zabıt Ceridesi*, 9. Dönem, C. 27, Toplantı 4, Birleşim 34 (27.01.1954), (E.T. 01.08.2022); Van Muradiye köy öğretmenlerinin Köy Enstitüleri ve Öğretmen Okulları arasındaki ayrımın kaldırılarak bu iki kurumun birleştirilmesine dair Adnan Menderes'e yazdıkları mektup için bakınız; BCA, 30.1.0.0/90.567.6 (22.03.1954), 1-5; Ayrıca bu kanun ile ilgili olarak bakınız: BCA, 30.1.0.0/90.567.13 (22.12.1954).

Başbakanlık; Muamelat Genel Müdürlüğü (30.10.0.0).
 Başbakanlık; Kararlar Daire Başkanlığı (30.18.1.1).
 Başbakanlık; Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü (30.1.0.0).
 Başbakanlık; Kararlar Daire Başkanlığı (30.18.1.2).
 Diyanet İşleri Başkanlığı; Diyanet İşleri Reisliği (51.0.0.0).
 Siyasi Partiler; Cumhuriyet Halk Partisi (490.1.0.0).

Resmî Kaynaklar

TBMM Zabıt Ceridesi, dönem 9, C. 27, toplantı 4, birleşim 34, (27.01.1954).
 TBMM Zabıt Ceridesi, devre 1, C. 18, içtima 1, içtima senesi 3, (01.03.1338).
 TBMM Zabıt Ceridesi, devre 7, C. 18, toplantı 2, birleşim 72 (11.06.1945).
 TBMM Zabıt Ceridesi, birleşim 78, dönem 8, C. 6, toplantı I, (29.08.1947).
 TBMM Zabıt Ceridesi, devre 5, C. 19, içtima 2, inikat 74 (11.06.1937).
 TBMM Zabıt Ceridesi, devre 6, C. 4, içtima 1, inikat 37, (07.07.1939).
 TBMM Zabıt Ceridesi, devre 6, C.10, içtima 1, inikat 41, (17.04.1940).
 TBMM Zabıt Ceridesi, devre 6, C. 10, içtima 1, inikat 41, (17.04.1940).
 TBMM Zabıt Ceridesi, devre 6, C. 26, içtima 3, inikat 69 (05.06.1942).
 TBMM Zabıt Ceridesi, devre 6, C. 26, içtima 3, inikat 68, (03.06.1942).
 TBMM Zabıt Ceridesi, devre 7, C. 3, içtima f, inikat 33, (04.06.1943).
 TBMM Zabıt Ceridesi, devre 6, C. 26, içtima 3, inikat 70, (08.06.1942).
 TBMM Zabıt Ceridesi, devre 6, C. 26, içtima 3, inikat 71, (10.06.1942).
 TBMM Zabıt Ceridesi, devre 6, C. 26, içtima 3, inikat 72, (12.06.1942).
 TBMM Zabıt Ceridesi, devre 6, C. 26, içtima 3, inikat 73, (15.06.1942).
 TBMM Zabıt Ceridesi, devre 6, C. 26, içtima 3, inikat 74, (17.06.1942).
 TBMM Zabıt Ceridesi, devre 6, C. 26, içtima 3, inikat 75, (19.06.1942).
 TBMM Zabıt Ceridesi, dönem IX, C. 27, toplantı 4, birleşim 31, (20.01.1954).

Gazeteler

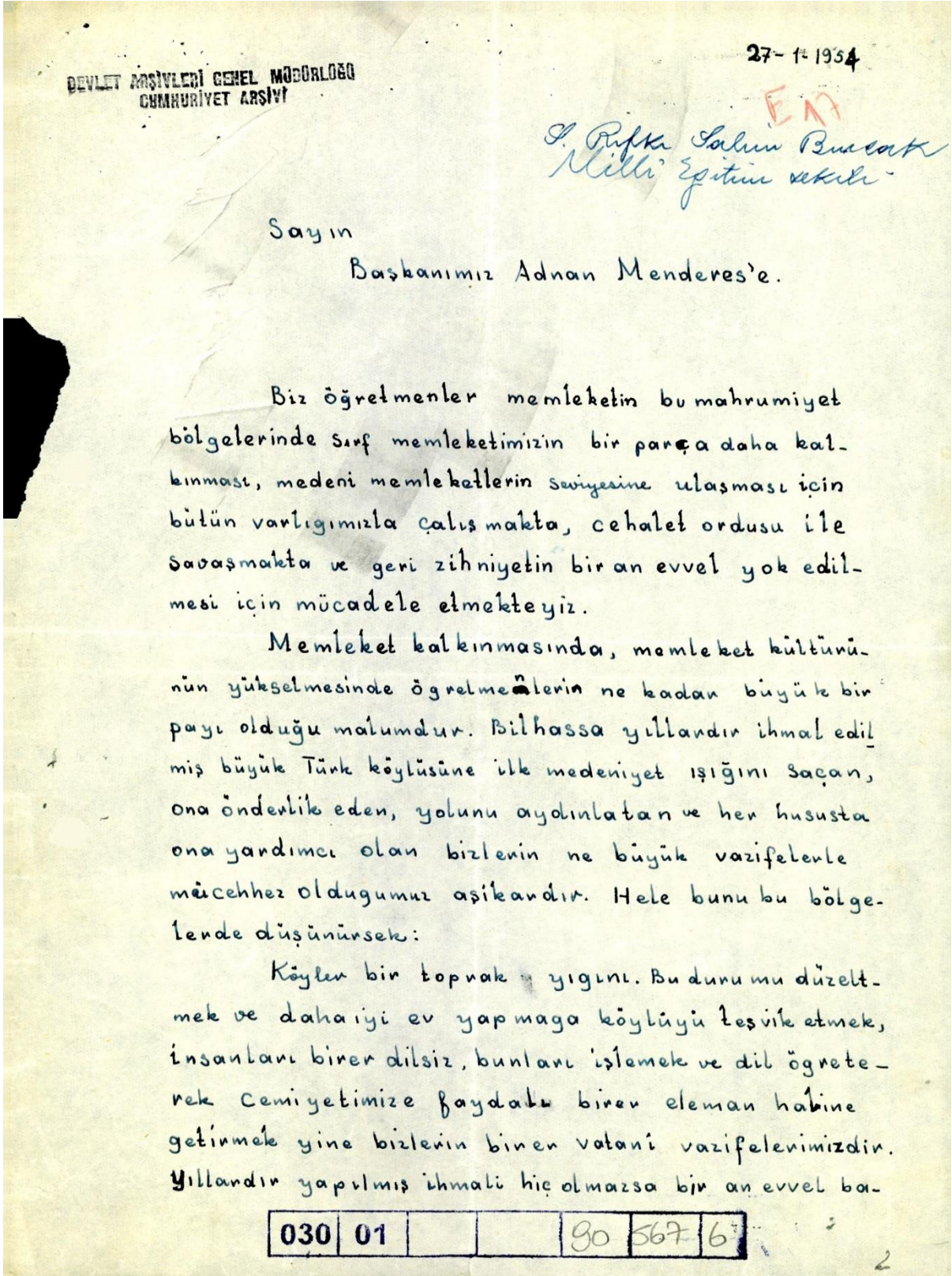
Resmi Gazete
 Cumhuriyet

Kitap ve Makaleler

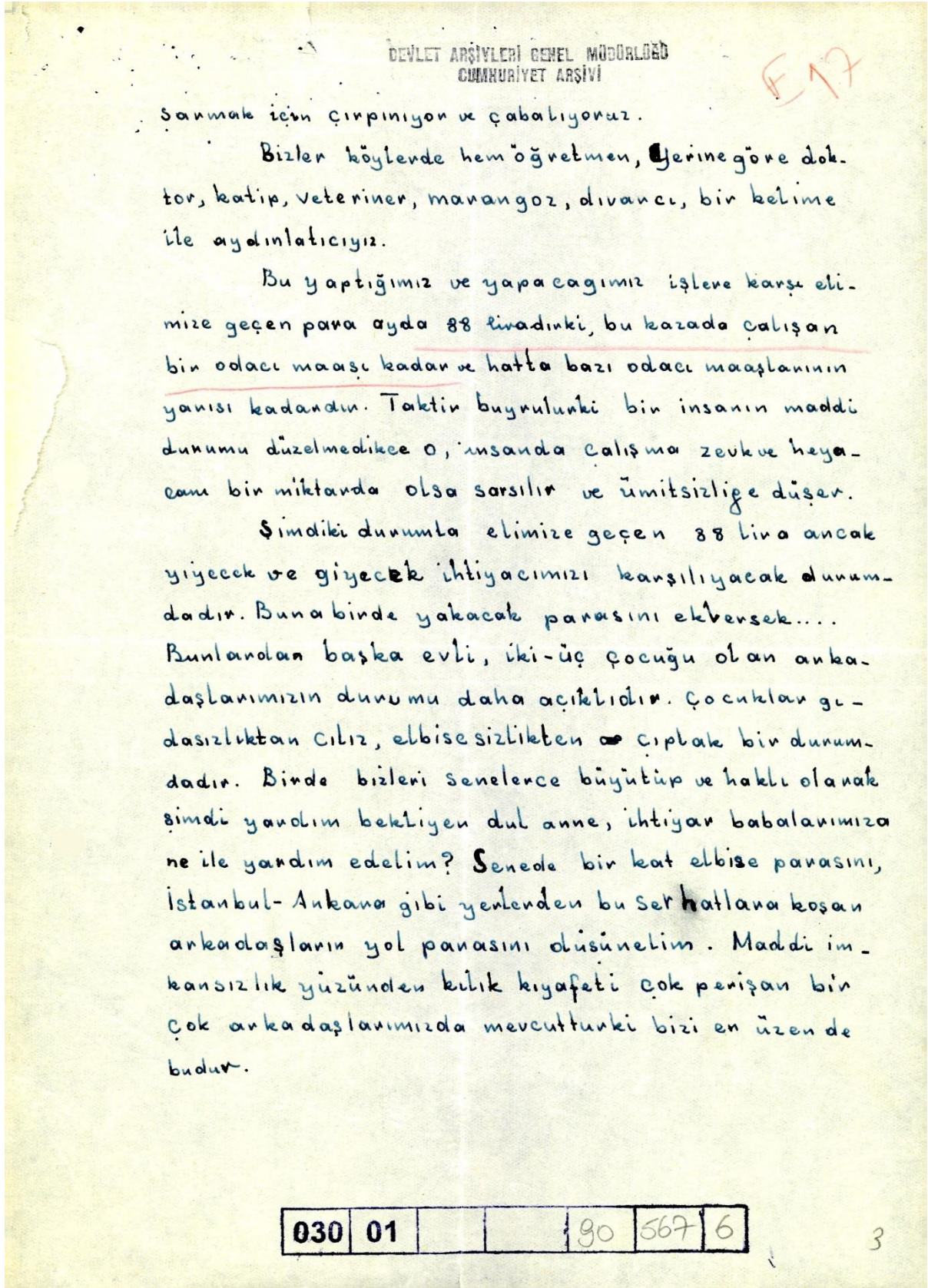
(2 Kasım 1951). Köy Enstitüleri kördüğümü. *Orkun*, S. 57.
 Akdoğan, Esra M. (2016). *Köy Enstitüleri'nde eğitim anlayışı ve tarih ve yurttaşlık bilgisi öğretimi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
 Arslan, L. (2021). *Türk siyasetinde Köy Enstitüleri tartışmaları*. (Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara.
 Aydeniz, A. (Şubat 2021). Kemal Tahir ile köy Enstitüleri'ne bakmak; bozkırdaki çekirdek. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 14(76), 405-413.
 Aydın, T. (2021). Cumhuriyet Dönemi ideolojisinde ideal köy söylemine bir örnek; Başpınar Halkevi Dergisi'nde köy ve köylü imgesi. *Gaziantep University Journal Of Social Sciences*, 20 (1), 239-258.
 Aysal, N. (2005). Anadolu'da aydınlanma hareketinin doğuşu: Köy Enstitüleri, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 35-36, 267-282.
 Bahadır, Z. (2002). Köy Enstitüleri. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C.26, 283-285.
 Baykurt, F. (2021). *Unutulmaz Köy Enstitüleri*. İstanbul: Literatür Yay.
 Ezer, F. (2020). Köy Enstitüleri'nin Türk eğitim tarihindeki yeri ve önemi. *Belgi Dergisi*, 2(19), 1786-1804.
 Gut, E. (Haziran 2018). Köy Enstitüleri Dergisi üzerine bir inceleme. *Uluslararası Hakemli Kültür-Sanat-Mimarlık Dergisi*, S.1, 69-94.

- Gül, S. S., Alican A. (2014). Cumhuriyet modernleşmesinin Anadolu ateşi Köy Enstitüleri. *MSGSÜ Sosyal Bilimler*, S. 10, 12-27.
- Gürsel, A. (2018). Türk eğitim sisteminde Köy Enstitüleri. *Asia Minor Studies*, 6(11), 1-11.
- Kadioğlu, S. (Kasım 1951). Köy Enstitüleri kördüğümü, bir sistemi temsil eden örnekler. *Orkun*, S. 59, İstanbul.
- Kadioğlu, S. (Aralık 1951). Köy Enstitüleri kördüğümü. *Orkun*, S. 65.
- Kadioğlu, S. (Ağustos 1951). Köy Enstitüleri kördüğümü ve Tonguç oyunu. *Orkun*, S. 47.
- Kadioğlu, S. (Aralık 1951). Köy Enstitüleri kördüğümü. *Orkun*, S. 63.
- Kadioğlu, S. (Aralık 1951). Köy Enstitüleri kördüğümü. *Orkun*, S. 64.
- Kadioğlu, S. (Ağustos 1951). Köy Enstitüleri kördüğümü ve Tonguç oyunu. *Orkun*, S.46.
- Kadioğlu, S. (Aralık 1951). Köy Enstitüleri kördüğümü. *Orkun*, S.62.
- Kadioğlu, S. (Ocak 1952). Köy Enstitüleri kördüğümü. *Orkun*, S. 66.
- Kalyoncuoğlu, Z. (2010). Köy Enstitüleri'nde Hasan Ali Yücel'in yeri. *Folklor/Edebiyat*, S.64, 237-244.
- Kapluhan, E. (2012). Atatürk Dönemi eğitim seferberliği ve Köy Enstitüleri. *Marmara Coğrafya Dergisi*, 26, 172-194.
- Karaömerlioğlu, M. A. (2019a). "Türkiye'de köycülük". *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce (Kemalizm)*, C.2, İstanbul: İletişim Yay, 284-298.
- Karaömerlioğlu, M. A. (2019c). "Köy Enstitüleri". *Modern Türkiye'de siyasi düşünce (Kemalizm)*, C.2. İstanbul: İletişim Yay, 286-298.
- Kirby, F. (1962). *Türkiye'de Köy Enstitüleri*. Ankara: İmece Yay.
- Kirby, F. (2012). *Türkiye'de Köy Enstitüleri*. (Berkes. N. Çev.). (4. Baskı). İstanbul: Tarihçi Kitapevi.
- Kırmızı, F. S. (2015). Köy Enstitüleri'ne öğretmen yetiştirmede kullanılan yöntemler. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 43, 1-11.
- Köymen, N. K. (Haziran 1933). Köy seferberliğine doğru. *Ülkü*. 5(1), 355-361.
- Köymen, N. K. (Kasım, 1934). İradecilik ve köycülük. *Ülkü*. 21(4), 236-237.
- Köymen, N. K. (Nisan 1935b). Köycülük programına giriş. *Ülkü*, 26(5), 132-138.
- Köymen, N. K. (Temmuz 1935a). Parti programında köycülük. *Ülkü*, 29(5), 392-394.
- Lewis, B. (2010). *Modern Türkiye'nin doğuşu*. Ankara: Arkadaş Yay.
- Stone, F. A. (Oct.1974). Rural Revitalization and the Village Institutes in Turkey: Sponsors and Critics. *Comparative Education Review*, 18 (3), 421-422.
- Tuğcu, A. (Şubat 1962). Köy Enstitüleri yine sahnede. *Orkun*, Yıl 1, S.1, 12-13.
- Türen, A. Ö. (2019). *Köy Enstitüleri'nin kapatılması, Köy Enstitüleri dosyası (Türk Rönesans'ı)*. İstanbul. haz. A. Özgür Türe.
- Türkmen, İ. (2020). Köy Enstitüleri araştırmaları üzerine metodolojik bir yaklaşım, *History Studies*, 12 (3), 1315-1333.
- Yarar, A. (2023). *Tek parti yönetiminin karşılaştırmalı analizi; Türkiye ve Meksika*. Ankara: Siyasal Kitapevi.
- Yarar, A. (2019). *Tek parti yönetiminin karşılaştırmalı analizi: Türkiye ve Meksika örnekleri*. (Doktora Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta.
- Yılmaz, A. (2015). Bozkır romanlarında Köy Enstitüsü. *U.Ü Fen- Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(29), 309-338.
- Yılmaz, E. (June 18-19 2019), Kemal Tahir'in Bozkırdaki Çekirdek romanında Köy Enstitülerinin siyasal/sosyal/ekonomik boyutları. *International Congress On New Horizons in Education and Social Sciences*. 147-153.
- Yıldız, N.- Akandere, O. (2017). Köy Enstitüleri'nin ideolojik yapısı. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırma Dergisi*, 17 (35), 375-316.
- Zürcher, E. J. (2000). *Modernleşen Türkiye'nin tarihi*. İstanbul: İletişim Yay.

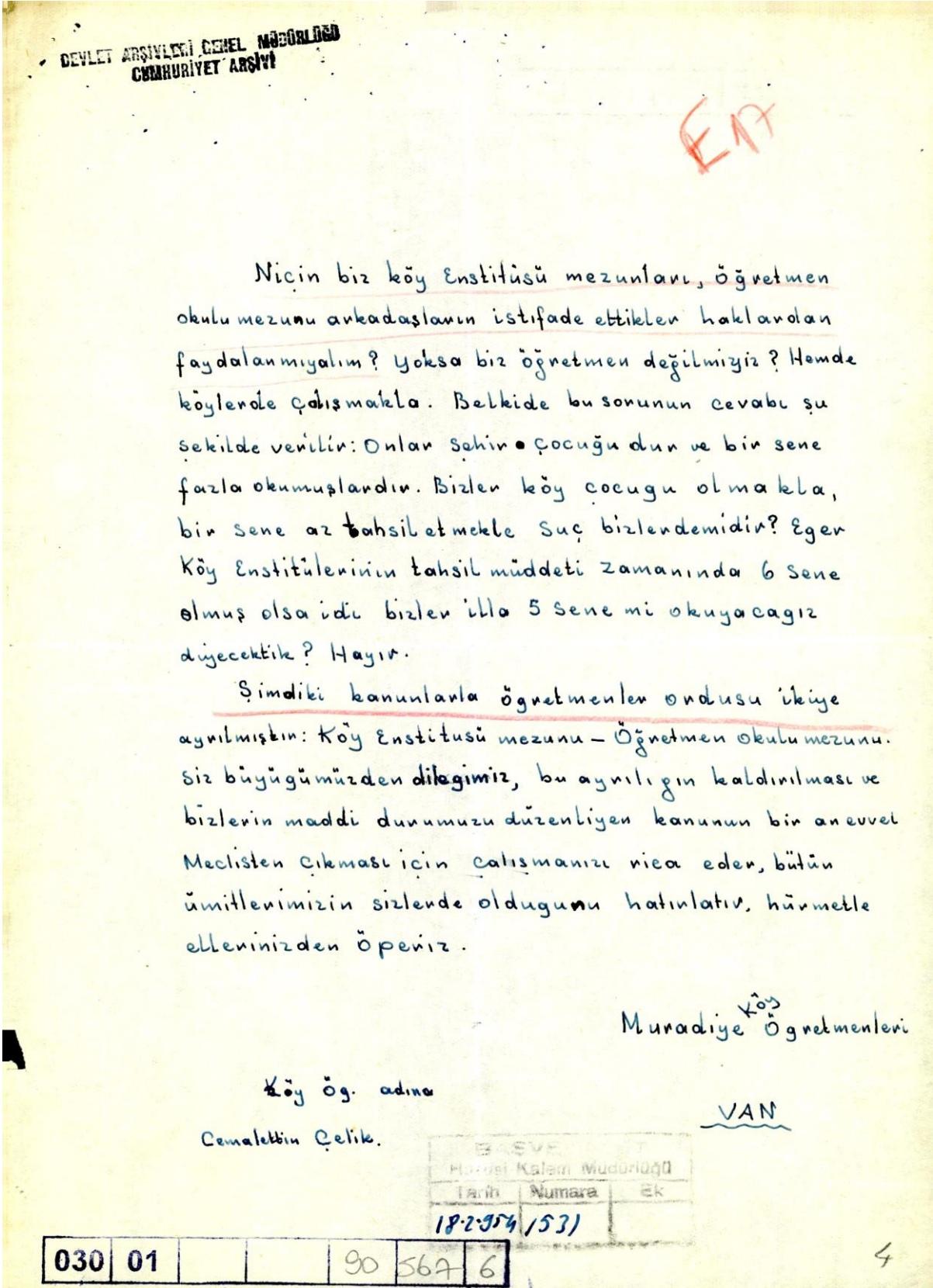
Ekler

Belge 1: Van Muradiye köy öğretmenlerinin Köy Enstitüleri ve Öğretmen Okulları arasındaki ayrımın kaldırılarak bu iki kurumun birleştirilmesine dair Adnan Menderes'e yazdıkları mektup; BCA, 30.1.0.0/90.567.6 (22.03.1954), 1-5.

Belge 2: Van Muradiye köy öğretmenlerinin Köy Enstitüleri ve Öğretmen Okulları arasındaki ayrımın kaldırılarak bu iki kurumun birleştirilmesine dair Adnan Menderes'e yazdıkları mektup; BCA, 30.1.0/90.567.6 (22.03.1954), 1-5.

Belge 3: Van Muradiye köy öğretmenlerinin Köy Enstitüleri ve Öğretmen Okulları arasındaki ayrımın kaldırılarak bu iki kurumun birleştirilmesine dair Adnan Menderes'e yazdıkları mektup; BCA, 30.1.0.0/90.567.6 (22.03.1954), 1-5.

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
SUNUKU/RET ARŞİVİ

Millî Eğitim Bakanlığı
Özel Kalem Müdürlüğü
Sayı: 322

Ankara; 22 Mart / 1954

Özet:

Başvekâlet Hususî Kalem
Müdürlüğüne

Van Muradiye öğretmenlerinden Cemalettin Çelik'in ilâştirerek
geri sunduğum mektubunda bahsettiği husus incelenmiştir.

Köy enstitüleri ile öğretmen okullarının birleştirilmesine
dair kanun tasarısı, 4 şubat 1954 tarihinde, Büyük Millet Meclis'in-
ce kabul edilmiş ve bu suretle her iki müessese mezunları hukukan
birleşmiş bulunmaktadır.

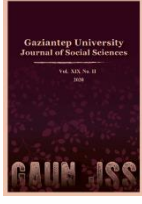
Arzeder, saygılarımın kabulünü dilerim.

Hususî Kalem Müdürü
Nuri Kodamanoğlu

Şaklan mas. y. üskak
Tasniplene arzelmis
31.3.1955
Ek: 1
262954 2639

030	01			90	567	6
-----	----	--	--	----	-----	---

Belge 4: Van Muradiye köy öğretmenlerinin Köy Enstitüleri ve Öğretmen Okulları arasındaki ayrımın kaldırılarak bu iki kurumun birleştirilmesine dair Adnan Menderes'e yazdıkları mektup; BCA, 30.1.0.0/90.567.6 (22.03.1954), 1-5.

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Konya Mevlânâ Külliyesi'nin Celâliye Evkâfi ve Tarihi Gelişim Süreci¹

Celâliye Evkâfi of Konya Mevlânâ Complex and Historical Development Process

Gökhan YURTOĞLU^{a,*}

^a Dr., Ankara / TÜRKİYE

ORCID: 0000-0002-7143-9665

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 31 Aralık 2023

Kabul tarihi: 18 Mart 2024

Anahtar Kelimeler:

Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî,

Mevlevîlik,

Konya,

Celâliye Evkâfi,

Mevlevîhâne.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: December 31, 2023

Accepted: March 18, 2023

Keywords:

Mevlânâ Jelaluddin Rumî,

Mevlevî Order,

Konya,

Jelâliye Vaqfs,

Mevlevî Dervish Lodge.

ÖZ

Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî, sultanlar, ricâl ve ulemâ ile yakın ilişkiler kurarak tasavvufî düşüncesinin geniş kitleler tarafından kabul edilmesini sağlamıştır. Mevlânâ'dan sonra postnişin olan Çelebi Efendiler de Mevlânâ'dan miras aldıkları söz konusu tasavvufî düşüncüyü yaymaya çalışmışlardır. Bu cümleden olarak Mevlevî Tarikatı, Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî'nin tasavvufî düşüncesi gözetilerek Mevlânâoğulları ve müritleri tarafından onun türbesi (âsitâne, hankâh) merkeze alınarak kurulup geliştirilmiştir. Böylece Mevlevîlik, Konya Âsitânesi'nden Anadolu'da kurulan birçok mevlevîhâne yoluyla geniş bir coğrafyaya yayılmıştır. Bu durum, tamamen Çelebi Efendilerin kontrolünde bulunan, zamanla Celâliye Evkâfi olarak adlandırılan ve müstesnâ bir idare ile yönetilen zengin bir iktisadi kaynağın ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Celâliye Evkâfi'nin zenginleşmesi ve daha büyük bir ekonomik kaynağa dönüşmesi Osmanlı Devleti'nin egemenliği altında olmuştur. Mevlânâoğullarının Anadolu Selçuklu Devleti ve Karamanoğulları Beyliği dönemlerinde elde ettiği çeşitli vakıflar ve imtiyazlar Osmanlı Devleti'nde de muhafaza edilmiştir. Bu durum evkâf defterlerindeki kayıtlardan da takip edilebilmektedir. Osmanlı Devleti'nin hâkimiyeti altında Konya Mevlânâ Külliyesi'ne olan ilgi yüzyıllar boyunca artarak devam etmiştir. Bu bağlamda Külliye'nin söz konusu vakıflarına yeni vakıflar ve imtiyazlar eklenerek Celâliye Evkâfi eizze vakıflarından biri hâline dönüşmüştür. Celâliye Evkâfi, merkezî otorite ve Mevlânâoğulları arasındaki kesişim noktasını oluşturmaktadır. Bu çalışmada Celâliye Evkâfi'nin tarihi gelişim süreci arşiv kaynakları, kronikler ve telif tetkik eserler dikkate alınarak ele alınmıştır.

ABSTRACT

Mevlânâ Jelaluddin Rumî established close relations with the sultan, statesmen and scholars and ensured that the sufi thought was accepted by large masses. The sons of Mevlânâ, who became postnişins after Mevlânâ, tried to spread the aforementioned sufi thought that they had inherited from Mevlânâ. The Mevlevî Order was established and developed by Mevlânâ's sons and followers, taking into account the sufi thought of Mevlânâ Jelaluddin Rumî and taking his tomb (âsitâne, hankâh) in the center. Thus, the Mevlevî Order spread to a wide geography through many Mevlevîhânes established in Anatolia from Konya Âsitâne. This situation led to the emergence of a rich economic resource, which was called Jelâliye Vaqfs (Celâliye Evkâfi) at that time and was managed with an exceptional administration under the control of Mevlânâ sons. It was under the dominance of the Ottoman State that Celâliye Evkâfi became rich and transformed into a larger economic resource. Various foundations and privileges obtained by the sons of Mevlânâ during the Sultanate of Rûm and the Emirate of Karaman period were also preserved during the Ottoman Empire. This situation can be understood from the records in the evkâf books. It can be said that new foundations and privileges were added to these foundations under the rule of the Ottoman Empire, thus paving the way for Celâliye Evkâfi to become one of the "eizze" foundations. Celâliye Evkâfi constitutes the intersection point of the central authority and the sons of Mevlânâ. In this study, the historical development process of Celâliye Evkâfi is discussed by considering archive sources, chronicles and research works.

¹ Bu makale Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Prof. Dr. Mustafa Alkan danışmanlığında Gökhan Yurtoğlu tarafından hazırlanan "Konya Mevlânâ Külliyesi" adlı doktora tezinden üretilmiştir.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.

e-posta: yurtoглу@hotmail.com

EXTENDED ABSTRACT

The aim of this study is to reveal how of the Celâliye Evkâfi of Konya Mevlana Complex was established and spread. In this context, the establishment and development of Celâliye Evkâfi can be handled in three main periods, under the dominance of the Sultanate of Rûm, the Emirate of Karaman and the Ottoman State. The foundation documents and other archive documents belonging to the period of the Sultanate of Rûm have not reached the present day. This period, in which the core of Celâliye Evkâfi was laid, can be explained based on the information in the chronicles. Against this the archive records of the Emirate of Karaman are included in the vaqf registers recorded during the Ottoman Empire.

It was under the dominance of the Ottoman State that Celaliye Evkâfi became rich and transformed into a larger economic resource. Various foundations and privileges obtained by the sons of Mewlânâ during the Sultanate of Rûm and the Emirate of Karaman period were also preserved during the Ottoman Empire. This situation can be understood from the records in the evkâf books. It can be said that new foundations and privileges were added to these foundations under the rule of the Ottoman Empire, thus paving the way for Celâliye Evkâfi to become one of the "eizze" foundations.

A tomb was built in 1274 on the tomb of Mewlânâ Jelâluddîn Rûmî, who died in 1273. Permanent incomes were allocated to the servants of this tomb and the madrasa officials built for Mewlânâ by Emir Bedreddin Gühertaş. Like Alâmüddin Kayser, Muîneddîn Pervâne and his wife Gürcü Hatun also allocated foundations for the Mewlânâ Tomb and Madrasa. Unfortunately, the waqfiyya of these vaqfs have not survived until today.

It is understood that in the period of Çelebi Hüsâmeddîn, who became sheikh after Mewlânâ, the income of Celâliye Evkâfi was at a level that could meet the incomes of those who served in the foundations. Thus, the foundations of the economic resource, which is called Celâliye Evkâfi, and which has the most important role in the survival and development of Konya Mewlânâ Complex for centuries, were laid. Various foundations were established with the contributions of many people who accepted Mewlânâ Jelâluddîn Rûmî's sufism and thinking and accepted it, and were included to the Celâliye Evkâfi. The Mewlânâ Tomb and Lodge, which forms the core of the Konya Mewlânâ Complex, could not meet the needs in time, and it was expanded with some additions and entered the process of transforming into a large cult center.

The long struggle between the Ottoman Empire and the Emirate of Karaman was continued in Konya and the surrounding geography. As a result, the Emirate of Karaman was defeated in 1474 and disappeared from the stage of history. The Ottoman Empire, which finalized its dominance over Konya, two years later, in 1476, kept books to determine the tax elements and economic situation in this region. While the Ottoman Empire was writing these cadastral registers, it also respected the records kept by the conquered state. These records were used while recording the income items belonging to these lands. The first book recorded in this way was recorded in 1476 under the supervision of Grand Vizier Gedik Ahmet Pasha during the reign of Mehmed II (1451-1481). On the first page of this book, "The waqfiyya of Mewlânâ Jelaluddîn Evkâf and the name from [Karamanoğlu] İbrahim Bey has been seen" is wrote. Therefore, while the Ottomans were keeping the book of this region, they saw the charter written by the Emirate of Karaman previously for Celaliye Evkâfi and the edict written by Karamanoğlu İbrahim Bey, and kept a record. For this reason, they have been added the inscription "Mukarrer bi Hük-m-ü Hümâyun" to the edge of the book. The mentioned waqfiyya and İbrahim Bey's firman have not been preserved until today. In this book, which was kept in 1476, the revenues of the Mewlânâ Complex must have inherited from the Emirate of Karaman period to the Ottoman Empire.

Income and expenses of Celaliye Evkâfi in the books recorded in 1476, 1483, 1500, 1512-1520 and 1585 can be followed with the accounting records kept between 1596-1680. After the middle of the XVII century, it seems relatively possible to follow the continuity of the Celaliye Evkâfi with the foundation records in the şer'ıye registers and various documents. In the aforementioned archival sources, income items of Celâliye Evkâfi concerning Konya Mewlânâ Complex have been recorded.

While trying to establish close relations with the Ottoman central authority on the one hand, Sheikh Çelebi Efendis tried to protect their privileges on the Celâliye Evkâfi, on the other hand. In the historical process, developments have emerged against the privileges of Celâliye Evkâfi in line with the changing conditions in religious, political and economic terms. This situation caused the Çelebi Efendis to engage in some activities and opposition to the central authority. The support given to the Abaza Mehmed Pasha Revolt (M. 1621), the cooperation of Ebubekir Çelebi II with the sekban bandits against the center and the opposition of Sheikh Hacı Mehmed Çelebi against the Nizam-ı Cedid are some of them.

Giriş

Bu çalışmanın amacı Mevlânâ Türbesi'nin inşasıyla temelleri atılan ve zamanla birçok vakıf gelirinin birleşmesiyle Celâliye Evkâfi adı altında toplanarak Konya Mevlânâ Külliyesi'nin iktisadî kaynağını oluşturan vakfın nasıl kurulup tarihî süreç içinde gelirlerinin nasıl genişlediğini ortaya koymaktır. Bu bağlamda Celâliye Evkâfi'nin kurulması ve gelişmesi Anadolu Selçuklu Devleti, Karamanoğulları Beyliği ve Osmanlı Devleti'nin hâkimiyeti altında olmak üzere üç ana dönemde ele alınabilir. Anadolu Selçuklu Devleti dönemine ait vakfiye ve diğer arşiv vesikaları günümüze kadar ulaşamamıştır. Celâliye Evkâfi'nin nüvesinin olduğu bu dönem, kroniklerde geçen bilgilerden hareketle açıklanabilmektedir. Karamanoğulları Beyliği dönemine ait arşiv kayıtları ise Osmanlı Devleti'nin Konya ve civarını ele geçirmesinden sonra XV. yüzyılın son çeyreğinde hazırladığı evkaf defterlerinde geçmektedir.

Celâliye Evkâfi'nin zenginleşerek daha büyük bir iktisadi kaynağa dönüşmesi Osmanlı Devleti hâkimiyetinde olmuştur. Anadolu Selçuklu Devleti ve Karamanoğulları Beyliği dönemlerinde Mevlânâoğullarının (Postnişin Çelebi Efendilerin) –dolayısıyla Mevlevîliğinde ettikleri çeşitli evkâf ve imtiyazların Osmanlı Devleti'nde de korunduğu, Osmanlı döneminde tutulan evkâf defterlerinden anlaşılmaktadır. Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetinde bu evkâf ve imtiyazlara yenilerinin eklendiği, böylece Celâliye Evkâfi'nin eizze vakıflarından biri olmasının önünün açıldığı söylenebilir (Yurtoğlu, 2023, s. 892-904). Eizze vakıfları müstesna vakıflardır. Müstesna vakıflar ise evkâf idaresinin kontrolü olmaksızın doğrudan doğruya mütevelliler tarafından idare olunan vakıflardır. Bunlar Abdülkâdir Geylânî Evkâfi, Hacı Bektaş-ı Velî Evkâfi, Hacı Bayram-ı Velî Evkâfi ve Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî Evkâfi olmak üzere dört adettir. Dolayısıyla Celâliye Evkâfi, Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetinde zenginliğinin zirvesine ulaşmıştır. Bu zenginlik aynı zamanda Celâliye Evkâfi kesişim noktası olmak üzere Mevlânâoğulları ve Osmanlıoğulları arasında bir mücadele alanı hâline dönüşmüştür. Bu cümleden olarak müstesna vakıf statüsünde olduğu için Osmanlı Devleti, Celâliye Evkâfi'na doğrudan müdahale etmeyerek dolaylı yoldan Çelebi Efendiler arasında merkezî otorite ve Konya ahali ile ilişkileri güçlü olanları ön plana çıkarılmak suretiyle bunların Konya Mevlânâ Âsitânesi'nde postnişin olmasının önü açılmıştır. Buna karşılık bazı Çelebi Efendiler, söz konusu iktisadi kaynağa yani Celâliye Evkâfi'na merkezî otorite tarafından müdahale edilmesini önlemek için merkezi otoritenin aleyhinde birtakım faaliyetlerde bulunmuşlardır. Ancak bu mücadele hiçbir zaman doğrudan çatışmaya dönüşmemiş, bazı dönemlerde Postnişin Çelebi Efendiler, merkezî otoritenin paralelinde görüş ve faaliyetlerde bulunmuş, bazı dönemlerde ise Osmanlı sultanları merkezi otorite aleyhinde faaliyet gösteren Postnişin Çelebi Efendileri bağışlama yolunu tercih etmiştir. Osmanlıoğulları ile Mevlânâoğulları arasındaki karşılıklı menfaate dayalı söz konusu düzen yüzyıllar boyunca sürmüş, böylece Mevlevîlik Osmanlı Devleti'nin nihayetine kadar varlığını sürdürebilmiştir.

Anadolu Selçuklu Devleti ve Karamanoğulları Beyliği Döneminde Celâliye Evkâfi: Kuruluş

1273 yılında vefat eden Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin mezarı üzerine 1274 yılında bir türbe inşa edilmiştir. Bu türbenin türbedarı, kapıcısı gibi hizmetlilerine ve Mevlânâ için Emir Bedreddîn Gühertaş tarafından yaptırılan medresedeki görevlilerine de sürekli gelirler tahsis edilmiştir. Alâmüddin Kayser gibi Muîneddîn Pervâne ve karısı Gürcü Hatun'un Mevlânâ Türbesi ve Medresesi için tahsis ettikleri vakıfların vakfiyeleri günümüze kadar gelmemiştir (Konyalı, 2007, s. 421).

Mevlânâ'dan sonra postnişin olan Çelebi Hüsâmeddîn döneminde Celâliye Evkâfi'nin gelirinin evkâfta hizmet edenlerin gelirlerini karşılayacak düzeyde olduğu söylenebilir (Erdoğru, 1996, s. 42). Dolayısıyla Celâliye Evkâfi olarak adlandırılan ve Konya Mevlânâ

Külliyesi'nin yüzyıllar boyunca varlığını sürdürebilmesinde ve gelişmesinde en önemli role sahip olan iktisadi kaynağın yavaş yavaş ortaya çıkmaya başladığı görülmektedir. Söz konusu bu iktisadi kaynak, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin tasavvuf ve tasavvurunu kabul edip ona gönül veren birçok kişinin katkılarıyla çeşitli vakıflar kurularak Celâlîye Evkâfî'na dâhil edilmesiyle gelişimini sürdürmüştür. Konya Mevlânâ Külliyesi'nin çekirdeğini oluşturan Mevlânâ Türbesi ve Dergâhı², zamanla ihtiyaca cevap veremeyince bazı ilavelerle genişletilmiş ve büyük bir tarikat merkezi hâline dönüşme sürecine girmiştir (Küçükdağ, 1996, s. 181).

Arşivde yapılan araştırmalarda Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'ye ait vakfiyenin ne aslına ne de vakfiyenin herhangi bir suretine rastlanılamamıştır. “Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî Hangâhı Vakfı” “Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî Asitânesi Vakfı”, “Mevlânâ Hangâhı”, “Mevlânâ Âsitânesi”, “Mevlânâ Türbesi Vakfı”, “Celâlîye Vakfı”, “Celâlîye Evkâfî” vb. şeklinde Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi ve Osmanlı Arşivi gibi çeşitli arşivlerde Osmanlı dönemine ait çok sayıda belge bulunmaktadır. Bu durum, zaman içerisinde Mevlâna Dergâhı'nı desteklemek amacıyla bir kısmında kurucu isimleri de yer alan çok sayıda vakfın kurulduğu, zamanla bu vakıfların kurucu isimlerinin kaybolduğu ve vakıfların “Celâliye Evkâfî” adıyla bir bütün hâlinde yönetildiği düşüncesini desteklemektedir (Çam, 2021, s. 392).

Her ne kadar arşiv belgelerine ulaşılmasa da Mevlânâ Türbesi'nin çeşitli vesilelerle inşa ve tamirata uğradığı bazı tarihî kroniklere yansımıştır. Söz konusu inşa ve tamirat faaliyetlerinin bir kısmının Türbe'ye sağlanan vakıflar yoluyla gerçekleştirildiğini düşünmek yanlış olmaz. Bu bağlamda Şikârî'nin Karaman Tarihi'nde Mevlânâ Türbesi'nin yeşil kubbesini inşa ettirenin Karamanoğlu Mirza Halil Beyzâde Alâeddîn Ali Bey olduğu bilgisi önemlidir (Şikârî, 200, s. 177-178). 1381 yılında Karamanoğlu Alâeddîn Bey, Mevlânâ Türbe ve Dergâhı'nı esaslı bir şekilde tamir ettirmiştir. Türbe kubbesi ve türbe gövdesinin bugünkü dilimli ve Ayete'l-Kürsi'li vaziyeti bu tamiratla yapılmıştır. Ayrıca 1402 yılında tamiratın ayrıntılarına vâkıf olunamasa da Karamanoğlu Mehmed Bey'in Mevlânâ Türbesi'ni tamir ettirdiği bilinmektedir. Karamanoğlu İbrahim Bey de 1443 yılında Mevlânâ Türbesi'ni ve derviş hücrelerini onartmıştır (Özönder, 1987, s. 17). Yukarıda da değinildiği üzere Mevlânâ Türbesi ve Dergâhı'na ait ilk vakfiyeler ile Selçuklu Devleti ve Karamanoğulları dönemine ait tafsilatlı bilgilerin günümüze kadar ulaşamaması Celâliye Evkâfî'nin söz konusu olan bu ilk döneminin layıkıyla açıklanmasına mâni olmaktadır.

1308 yılında Anadolu Selçuklu Devleti'nin yıkılmasıyla beraber Konya, bir meşruiyet merkezi olarak görülmüş ve bu şehir üzerinden –Anadolu Selçuklu Devleti döneminde olduğu gibi- nüfuz mücadeleleri yaşanmaya devam etmiştir. XIII. yüzyılın son çeyreği ile XIV. yüzyılın başları arasındaki süreçte Karamanlılar, Konya'ya hâkim olmuşlar ve bu bölgede İlhanlılarla nüfuz mücadelesine girişmişlerdir. Ancak Konya, önce İlhanlı Devleti'nin Anadolu valisi olan Emir Çoban tarafından 1314 yılında, daha sonra da onun oğlu Demirtaş önderliğinde 1320 ve 1323 yıllarında iki kez Karamanlıların elinden alınmıştır (Baykara, 2002, s. 184). Bölgede İlhanlı Devleti'nin nüfuzu XIV. yüzyılın ortasına kadar devam etmiştir. İlhanlı Devleti'nin Hükümdarı olan Ebu Saîd Bahadır Han (1317-1335) zamanında Anadolu valisi olan Demirtaş, babası Emir Çoban'ın öldürülmesi üzerine Mısır'a iltica etmiş ve yerine de

² Mevlânâ'nın Türbesi, 1284 yılında II. Gıyâseddin Mesud tarafından tamir ettirilmiştir. 1332-1333 (Hicrî 733) yılında Konya'ya uğrayan İbn Battûta'nın eserinde Mevlânâ Türbesi'nin yakınlarında inşa edilen bir zaviyenin gelip giden misafirlere yemek dağıttığından bahsedilmektedir (Ebu Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî, 2004, s. 413). Söz konusu bu zaviye Konya Mevlânâ Külliyesi'ne ait Celâlîye Evkâfî'nin bir parçası olarak mı inşa edilmiştir? Ne zaman, kim tarafından inşa edilmiştir? Bu sorulara cevap bulabileceğimiz tarihî vesikalardan şimdilik yoksunuz (Konyalı, 2007, s. 422).

kayınbiraderi Alâeddin Eretna Noyan'ı bırakmıştır (Göde, 1995, s. 295). Alaeddin Eretna'nın Konya üzerindeki hâkimiyetini 1366-67 yılında Karamanoğlu Alâeddin Ali Bey sonlandırmıştır (Sümer, 2001, s. 457). Konya, bu tarihten sonra Osmanoğulları ile Karamanoğulları arasında yaşanan nüfus mücadelesine sahne olmuştur. Söz konusu mücadeleler sırasında Konya, ekonomik ve nüfus olarak kayıplar yaşamıştır. Buna karşılık bu dönemde Mevlânâ'nın açmış olduğu yol, Konya'nın daha fazla yıpranmasını engellemiş, Mevlânâ Türbesi'ne ait vakıflar, sadece Konya Mevlânâ Külliyesi için değil, aynı zamanda Konya Şehri için de önemli bir rol oynamıştır. Yani Celâlîye Evkâfi'nin akarât gelirleri yükseldikçe bir taraftan Mevlânâ Külliyesi gelişmiş, diğer taraftan da Konya şehrinin bu bölgesi gelişmeye devam etmiştir (Yurtoğlu, 2022, s. 355-364).

Osmanlı Devleti Döneminde Celâlîye Evkâfi

Osmanlı Devleti ve Karamanoğulları arasındaki uzun mücadele Konya ve çevresindeki coğrafyada devam etmiş, neticede Karamanoğulları 1474 yılında yenilerek tarih sahnesinden silinmiştir. Konya üzerindeki hâkimiyetini kesinleştiren Osmanlı Devleti, iki yıl sonra 1476 yılında bu bölgedeki vergi unsurlarının ve iktisadi durumunun tespiti için defterler tutturmuştur. Osmanlı Devleti, söz konusu bu tahrir defterlerini kaleme alırken, ilhak ettiği bütün bölgelerde olduğu gibi Karamanoğulları zamanında tutulan kayıtlara da itibar etmiş ve bu topraklara ait gelir kalemlerinin yazılacağı tahrir defterlerinde bu kayıtlardan yararlanmıştır. Bu şekilde kaydedildiği anlaşılan ilk defter, 1476 yılında Fatih Sultan Mehmed (1451-1481) zamanında Sadrazam Gedik Ahmet Paşa'nın nezaretinde Konya İl Yazıcısı tarafından hazırlanmıştır. Bu defterin ilk sayfasında “*Vakf-ı Sultanü'l-Ârifîn Hazret-i Mevlânâ Celâleddin Evkâfının vakfiyesi ve [Karamanoğlu] İbrahim Bey'den mukarrer nâme görüldü.*” yazmaktadır (TKGM, ED., Defter Nu: 564, v. 1a.). Dolayısıyla Osmanlılar bu bölgenin defterini tutarken Karamanoğulları tarafından daha önceden Mevlânâ Türbesi ve Dergâhı için düzenlenmiş vakfiyeyi ve bizzat Karamanoğlu İbrahim Bey tarafından kaleme alınan fermanı görerek kayıt tutmuşlar ve buna binaen de defterin der kenarına “*Mukarrer bi hükm-ü hümayun*” yazısını eklemişlerdir. Söz konusu vakfiye ve İbrahim Bey'in fermanı günümüze kadar muhafaza edilememiştir. 1476 yılına ait bu defterde Mevlânâ Külliyesi'ne vakfedilen köyler, çiftlikler, bağlar, zemînler ve mahallelerdeki gelirler Karamanoğulları döneminden Osmanlı Devleti'ne tevarüs eden Celâlîye Evkâfi'ne ait gelir kalemlerini de içine alacak şekilde tutulmuştur. Osmanlılar tarafından 1476 yılında tutulan defter, sadece Osmanlılar döneminde Mevlânâ Külliyesi'ne vakfedilen yerleri ve bunların maddi karşılığını değil aynı zamanda Osmanlı Devleti'nden önce Konya'da hüküm sürmüş Karamanoğulları döneminde de Konya Mevlânâ Külliyesi'ne vakfedilen yerleri ve bunların maddi karşılıkları hakkında bilgi vermektedir.

Karaman Eyaleti'nin kuruluş yılı olarak farklı görüşler bulunmakta ve 1468, 1470, 1476, 1483 ve 1512 yılları zikredilmektedir. Söz konusu coğrafyada Osmanlı hâkimiyetinin kesin olarak 1476 yılından sonra sağlandığı göz önüne tutulursa Karaman Eyaleti'nin 1476 yılında kurulduğu söylenebilir. 1476 yılında kaleme alınan Karaman Evkâf Defteri de bu görüşü destekler mahiyettedir (TKGMA, ED., Defter Nu: 565). Karaman Eyaleti, Konya, Beyşehir, Akşehir, Niğde, Aksaray ve Kayseri sancaklarından oluşmuştur. Ancak zamanla Kırşehir, Bozok, Maraş, İçel, Tarsus ve Turgut gibi yeni sancaklar da Karaman Eyaleti'ne eklenmiştir. Eyaletin paşa sancağı olan Konya ise Sahra-yı Konya, Hatun Saray, Vilayet-i Saîd, Sudiremi, Larende, Kaş, Gaferiyat, Belviran, Aladağ, Ereğli, Kelsime, Tond, Dekişme, Bağbad, Karacadağ, Aköyük, İnemesidi, Ada ve Mundos nahiyelerinden müteşekkildir (Erdoğru, 1992, s. 236-328).

1476 yılına ait Karaman Evkâf Defteri'ne göre Konya Mevlânâ Külliyesi'nin Celâlîye Evkâfi, Konya sancağından başka Vilayet-i Saîd, Hatun Saray, Sudiremi, Ilgun, Akşehir, Aksaray ve Larende sancaklarının da içerisinde bulunduğu geniş bir alana yayılmış

görülmektedir (TKGMA., ED., Defter Nu: 564, Varak: 1a-2b.). Bu defterde Celâlîye Evkâfi olarak kaydedilen söz konusu sancaklardaki vakıflar, daha sonra, 1483 yılında tutulan Karaman Evkâf Defteri'nde de aynı şekilde geçmektedir.³ Dolayısıyla Celâlîye Evkâfi, 1476 yılında tutulan defterde Celâlîye Evkâfi'nin akarâtı olarak kaydedilen gelirlere yenileri eklenmek suretiyle büyümeye devam etmiştir. Söz konusu bu büyüme Osmanlı Devleti'nin padişahlarının Konya Mevlânâ Külliyesi'ne gösterdikleri alâkanın artmasıyla hız kazanmıştır. Bilindiği üzere Konya ve çevresi Fatih Sultan Mehmed zamanında ele geçirilmiş; ancak Konya Mevlânâ Külliyesi'ne Fatih Sultan Mehmed'den sonra tahta geçen II. Bayezid zamanında yakından alâka gösterilmeye başlanmıştır.⁴ Fatih Sultan Mehmed'in şehzadeleri Şehzade Mustafa ve Şehzade Cem de Konya ve civarında faaliyette bulunmuşlar, bu sırada Mevlânâ Dergâhı'na da ilgi göstermişlerdir. II. Bayezid'in Konya ahalisini avarız-ı divaniye ve tekâlif-i örfiyeden muaf tuttuğu görülmektedir (BOA, TT.d., Defter Nu: 63, s. 21). Bu bağlamda II. Bayezid, Mevlânâ Dergâhına ilgi gösteren ilk padişah olarak gösterilebilir. II. Bayezid, Konya Mevlânâ Külliyesi'ni imar ettirmiş ve bu külliyenin gelirlerini arttırmak için vakıf köylerinin birçoğuna muâfnâmeler vermiştir (BOA, TT.d., Defter Nu: 399, s. 3).⁵ Celâlîye Evkâfına ait XV. yüzyıldan XX. yüzyıla kadar tespit edilen bazı vakfiyeler ve vakfedilen mülkler aşığıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 1: Konya Mevlânâ Külliyesi'ne Ait Tespit Edilen Vakfiye Listelerinin Tablosu

Sıra	Vâkıf	Mahâl	Tarih	Mevkûf
1.	Âbid Çelebi Vakfiyesi	Konya	H.895/M.1490	4 Köy, 3 Arazi, 2 Hamam, 2 Bağ, 1 Mezraa, 1 Değirmen ⁶
2.	Veled Bey Vakfiyesi	Konya	H. 906/M.1501	Köy, Arazi, Mezraa, Hamam, Dükkân, Değirmen ve Bağ Hisseleri ⁷

³ Söz konusu defter TAK (Taksim Atatürk Kütüphânesi), MC (Muallim Cevdet), O-116/1 numarada bulunan defterdir. Bu defter 1996 yılında Fahri Coşkun tarafından yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır (Coşkun, 1996). Ayrıca Mehmet Akif Erdoğru tarafından da çalışma konusu edilmiştir (Erdoğru, 1996).

⁴ II. Bayezid zamanında Konya Mevlânâ Külliyesi'nin tamir edildiği muhakkak ise de Lütfi Paşa Tarihi, Tacüt-Tevârih, Solakzâde, Nişancı Tarihi ve Hayrullah Efendi Tarihi gibi Osmanlı kroniklerinde külliye için bu döneme ait herhangi bir onarım kaydına rastlanılmamıştır.

⁵ Kanuni devrine ait olan bu tapu tahrir defterinde Kara Aslan Köyü hakkında bilgiler verilirken derkenar olarak: “*Hazret-i Mevlânâ Celâleddîn evkâfının reayası türbe-i şerifeye hizmet edip esvap taşıyanı avarızdan muâftır.*” şeklinde kayıt düşülmüştür. Bu kayıt bu defterden daha önce 1483 yılında kaleme alınan evkâf defterindeki bilgiler ile örtüşmektedir. Dolayısıyla bu kayıt II. Bayezid'in Mevlânâ Külliyesi'ne yapmış olduğu katkıyı göstermesi açısından önem arz etmektedir (Konyalı, 2007, s. 425-426).

⁶ Söz konusu vakfiyedeki mevkufât şu şekilde geçmektedir: “*1-Konya Bedesteni'ndeki dükkânlarla bunun bitişıindeki arazi, 2- Said-ili'ne bağlı Tekür-sıyan köyü, 3- Konya Hatunsaray nahiyesine bağlı Kayıöyüğü köyü, 4- Konya Hatunsaray nahiyesine bağlı Boyalica köyü, 5- Boyalica köyü yakınındaki Devletşah mezraası, 6- Meram'da iki taşlı Ahi İlyas değirmeni, 7- Konya dışında Burhaneddin Çelebi bağı ve buradaki hamam, 8- Hatuncuk bağı, 9- Konya dışında Mevlana Türbesi dolabı yakınındaki arazi, 10- Aymanos köyündeki arazi, 67a ı 1- Konya Sudirhemi (S ille) nahiyesine bağlı Başara köyü, 12- Türbe Hamamı.* Bu mevkufâtın elde edilen gelirin yarısı vakfın mütevellisine yarısı da Mevlânâ Türbesi'nde her gün Kur'an'dan birer cüz okuyacak beş kişiye verilecektir (KMMA, Zarf Nu: 67; Küçükdağ, 1994, s. 81-82).

⁷ Söz konusu vakfiyedeki mevkufât kaydı şu şekildedir: “*1- Konya Bedesteninde bulunan dükkânlar ve buna bitişik arazinin hissesi, 2- Said-ili'ne bağlı Tekürsıyan Köyü'nün hissesi, 3- Hatunsarayı'na bağlı Kayı-öyüğü Köyü'nün hissesi, 4- Hatunsarayı'na bağlı Boyalica Köyü'nün hissesi, 5- Boyalica Köyü yakınındaki Devletşah Mezraası'nın hissesi, 6- Meram'daki iki taşlı Ahi İlyas Değirmeni'nin hissesi, 7- Konya dışında Burhaneddin Çelebi Bağı ve bu bağdaki hamamın hissesi, 8- Meram yakınındaki Hatuncuk Bağı'nın hissesi, 9- Mevlana Türbesi dolabı*

3.	Yavuz Sultan Selim Han Şadırvan Vakfı	Konya	H. 923/M. 1517	Şadırvan İnşa, Tamir ve Termimi için tahsisât. ⁸
4.	PİR Mehmed Paşa ibn Mehmed Cemâleddîn-i Aksarayî Vakfiyesi	Konya	H. 2 Receb 927/M. 8 Haziran 1521	1 Aded Dolab, 1 Mesken ⁹
5.	Kanunî Sultan Süleyman Cami Vakfı	Konya	H. 950/M. 1550	Cami İnşa, Tamir ve Termimi için tahsisât ¹⁰
6.	II. Selim İmaret Vakfiyesi	Konya	1566-1574 ¹¹	31 Köy, 8 Mezraa, 2 Yer, Taamiye için 12750 Kuruş ¹²

yakınındaki arazininhissesi, 10- Aymanos Köyü'ndeki arazinin hissesi, 11- Sudirhemi (Sille) nahiyesine tabi Başara Köyü'nün hissesi, 12- Türbe Hamamı'nın hissesi." Bu mevkufattan elde edilen gelirin onda biri mütevelliyeye geri kalanı ise her gün Kur'an'dan birer cüz okuyan dört kişiye tahsis edilecektir (KMMA, Zarf Nu: 72; Küçükdağ, 1994, s. 86).

⁸ VGMA, Esas Defter Nu: 148(9/1), Sıra nu: 2095. Şadırvan Vakfı'nın ne zaman kurulduğunu gösteren önemli kayıtlardan birisi Nişancı Tarihi'nde geçen şu nakildir: "Hayrât-ı Sultan Selim Hân-ı Evvel der Konya. Medine-i Konya'da âsûde olan Hz. Manla Hümkârın mezar-ı pür-envâr-ı şerifi kurbüne su getirüp bir âli şadırvan binâ eyledi. Sene 923. Der Târih-i Nişancı." (Nişancı Mehmed Paşa, 1873/1290, s. 191; Ateş, 1992, s. 31). Şadırvan Vakfı'nın 12 Nisan 1693 tarihinde gelir ve gider kalemleri kaydedilmiştir, buna göre vakfın toplam mahsulatı 6457 akçedir (BOA, EV.HMH.d., Defter Nu: 686). Vakfın 12 Mart 1714'teki muhasebe hesabına göre ise mahsulât 35574 Kuruştur (BOA, EV.HMH.d., Defter Nu: 1954).

⁹ Sadr-ı 'Azam PİR Mehmed Paşa ibn Mehmed Cemalüddin Aksarayî Vakfiyesi, H. 2 Receb 927/8 Haziran 1521, VGMA, Defter nu: 747, Sayfa Nu: 481, Sıra Nu: 315; 1584 yılına ait evkâf defterine göre buradan Mevlânâ Dergâhı'na icâre olarak 200 akçe kira verilmektedir (VGMA, ED., Defter Nu: 584, V6a.).

¹⁰ Söz konusu Cami Vakfı'nın kuruluşu ile ilgili önemli kayıtlardan birisi Nişancı Tarihi'nde geçen şu nakildir: "Hayrât-ı Sultan Süleyman Han-ı Gâzî der-Konva. Şehr-i Konya'da Sultan ı Maneuî, sâhib-i Mesnevî Monla Celâleddîn-i Rûmî Kuddise sırruhul-aziz için mezar-ı pür-envar-ı şerifi kurbünde bir câmi'-i ref'i ve mescid-i meni'bina olundu ki, mütâba'at-i millet-i hanîfe ve mütâba'at-i şerî'at-ı Muhammediyye ile süfîyyân-ı sâfi-meşreb ve sahih mezheplerde gelen intibahı bir sırr-ı libâs-ı talcuâdır. Evkât-ı hamsede cem' olunup ba'de ez-edâ-i ferâ'iz-i salavût ve sünen ve nevâfil ve vâcibâtıda lisân-ı kâl ve zebân-ı hâl ile tevhid-i Melik-i müte'ale iştigalden ale't-tevâli' hâli olmayalar. Sene 957. Der Târih-i Nişancı." Bu kayda ilave olarak Kanunî Sultan Süleyman'ın Sultan Veled Medresesi'nin yıkık bölümlerinin tamir ve termimi için çeşitli vakıflar tahsis ettiği anlaşılmaktadır (Nişancı Mehmed Paşa, 1873/1290, s. 266; Ateş, 1992, s. 32).

¹¹ Vakfiyedeki tarih sehven H. 900/M. 1494 senesi kaydedilmiştir. Dolayısıyla bu vakıf II. Selim döneminde 1566-1574 yılları arasında tanzim edilmiştir.

¹² Söz konusu bu vakıf esasen Konya'daki Selimîye Camii ve Külliyesi'ne aittir. II. Selim İmaret Vakfiyesi'ne göre Külliyenin içerisinde bulunan matbâhından çıkan yemeğin dervişân ve misafirlere yetmediği anlaşılmaktadır. Bu sebeple Mevlânâ Külliyesi'ndeki Mevlevî dervişân ve misafirlerin ihtiyaç duyduğu taamiyelerinin II. Selim'in İmaret Vakfı'ndan karşılanması sağlanmıştır. Söz konusu bu durum vakfiyede şu şekilde geçmektedir: "Konya şehrinde kutubların kutbu, irşad ve hidayet dairesinin mihveri olan Mevlânâ Celâleddin Hazretlerinin türbesi civarında, oraya gelip uğrayan hayırlı Müslüman fukarasını doyurmak ve misafir etmek için bir imaret yaptırmıştır ki, onun güzelliğini tasvirde kalem âcizdir. Kenarları birbirine eşit, şekli mütenasiptir. Bir mutfağı müstemildir ki, onda türlü türlü yemekler hazırlanır, nimet kaynağıdır. Kilerlerinde kap kaçak eksiksiz olup, her türlü ihtiyaç malzemesi ve yiyeceklerle doludur. Ambarında gerekli diğer malzemelerle hububat ve diğer ürünler bol bol vardır. Geniş bir ahır ile gerekli diğer bölümlerin tümü vardır. Gelen misafirleri ağırlamak için tabhâne denilen misafir odaları ile tuvalet ve benzeri ihtiyaç duyulan gerekli bölümlerin tümü mevcuttur... Sözü geçen vâkıf hazretleri yasal işlerinde bilumum tasarrufları ile akitlerinin doğru ve geçerli olduğu bir halde iken sözü geçen imareti fakirlere, yoksullara, yolculara, her türlü muhtaç ve gariplere, kim olursa olsun, hangi memlekette bulunursa bulunsun, oraya iltica eden ve gelen her misafire ait olmak üzere vakfetmiştir." (VGMA, ED., Defter Nu: 734/85-95; Ateş, 1992: s. 32). İmaret vakfı, gelirleri kifayet etmediği için kısa sürede harap vaziyete düştüğünde III. Murad döneminde yenilenmiş ve yeni akarât tahsis edilmiştir (BOA, ADVNS.MHM.d., Defter Nu: 39, Hüküm Nu: 126).

7.	Sultan IV. Murad Han Vakfı	Konya	1634-1635	150000 Akçe ¹³
8.	MİRİMİRÂN Murad Paşa Vakfiyesi	Konya	H. Evâsıt-ı Receb 894/M. Eylül-Ekim 1576	1 Han ¹⁴
9.	Hüseyin Çelebi Vakfiyesi	Konya	1666-1679	1 Han, 1 Şadırvan, 1 Mescid ve Dekâkîn ¹⁵
10.	Bostân Çelebi ibn Abdülhâlim Çelebi Vakfiyesi	Konya	H. 30 Receb 1113/M. 31 Aralık 1701 ¹⁶	Tahmishâne ¹⁷
11.	Bayramzâde Mehmed Paşa Vakfı	Adana	---	1 Han ¹⁸
12.	Hacı Mehmed Ârif Efendi ibn Abdurrahman Efendi Vakfiyesi	Konya	H. 20 Rebiulevvel 907/M. 3 Ekim 1731	1 Han ¹⁹
13.	Câfer Paşa Vakfiyesi	Kıbrıs	H. 7 Zilhicce 1149/M. 8 Nisan 1737	12000 Akçe ²⁰
14.	Sultan III. Mustafa Vakfı	Konya	---	Sanduka Püşidelerin İşlenmesi için 10000 Kuruş ²¹
15.	Murat Paşa Vakfı	Konya	---	750 Kuruş ²²
16.	Şeyh Numan Beyefendi Vakfiyesi	İstanbul	H. 17 Cemaziyelevvel 1206/M. 12 Ocak 1792	18 Kuruş
17.	Mustafa Dede Bey Vakfiyesi	Sakız	---	1 Havz, 1 Dolab, 1 Kule, 1 Tarla, Eşcâr-ı Müştemil 1 Bahçe ²³

¹³ Sultan IV. Murad Suğla hâssından 150000 akçeyi Mevlânâ Vakfı için tahsis etmiştir (KŞS, Nu: 3, s. 71). Ayrıca başka bir kayıt “*Sultan Murat Han Vakfiyesi’ne ait şadırvan suyunun fazlasının Kütüphâne civarındaki medreseye verilmesi, senelik beş yüz üç kuruş karşılığında ücret verilmesi*” hakkındadır. Dolayısıyla belgeden anlaşıldığına göre söz konusu 503 kuruşluk tahsisat vakfiyede geçmemekte ve daha sonra 1798 yılında tahsis edilmiştir (KŞS, Nu: 67, s. 137-2).

¹⁴ Söz konusu hanın odalarından elde edilen gelir Konya Mevlânâ Dergâhı’nda siyer, hadis ve Mesnevî okutulması için sarf edilecektir. Ayrıca Topraklık Mahallesi’nde bulunan mescidin imam ve müezzininin vazifeleri de bu vakıftan karşılanacaktır (KŞS, Nu: 8, s. 137-2).

¹⁵ Söz konusu vakıf doğrudan külliye ile alâkalı olmamakla beraber Çelebi Efendilerin külliye civarındaki etkilerini göstermesi açısından önemlidir (VGMA, HD, Nu: 1106, s. 38; VGMA, HD, Nu: 1115, s. 6; VGMA, HD, Nu: 1216, s. 14; VGMA, HD, Nu: 1107, s. 84; VGMA, HD, Nu: 1119, s. 227; VGMA, HD, Nu: 555, s. 25).

¹⁶ Vakfiyenin kesin kuruluş tarihi bilinmemektedir. Vakıfla ilgili mühimme hükmünden 1701 senesinde vakıfla ilgili işlem yapıldığı anlaşılmaktadır (BOA, ADVNS.MHM.d, Defter Nu: 112, Hüküm Nu: 302).

¹⁷ Bostan Çelebi’nin kurduğu vakfa ait tahmishaneden elde edilen kira gelirleri vakıf tarafından yaptırılan çeşmelerin masrafına tahsis edilmiştir (BOA, ADVNS.MHM.d, Defter Nu: 112, Hüküm Nu: 302).

¹⁸ 21 Şubat 1784 tarihli bir belgeye göre söz konusu han, Adana valilerinin tüfenkçileri tarafından konaklanmak suretiyle vakfın şartlarına aykırı olarak işgal edilmiş, bu durum Konya’daki Çelebi Efendi tarafından şikâyet konusu yapılmıştır. Çelebi Efendi, söz konusu hanın vakfının şartlarına uyularak buradan elde edilecek gelirin Konya Mevlânâ Dergâhı’na gönderilmesini talep etmiştir (BOA, C.EV., Dosya Nu: 35, Gömlek Nu: 1746).

¹⁹ Söz konusu han, “*üst ve alt katlarında 100 oda, bir ahır, tuvalet, içten 4 ve dıştan 25 dükkân olmak üzere 29 dükkânla bir avludan*” oluşmaktadır. Handan elde edilen gelir, 6 kişiye günde 1.5 yeni akçe verilmek suretiyle ayrıca vakfedilen 3 cilt Kur’an-ı Kerîm’in okunması için şart kılınmıştır (VGMA, ED., Defter Nu: 624, s. 331; Ateş, 1992, s. 37-38).

²⁰ VGMA, ED., Defter Nu: 624, 208-151.

²¹ Söz konusu bu meblağ 1790 yılında III. Selim tarafından Mevlânâ ve diğer kabirleri örtmek için yaptırılan püşidelerin masrafları için III. Mustafa Vakfı’ndan tahsis edilmiştir (BOA, HAT, 197/9884).

²² Söz konusu gelirin aylık 60 kuruşu yani senelik 720 kuruşu Mevlânâ Dergâhı’nda bulunan Murad Paşa’nın medfun akrabalarının türbe ve kabirlerinin bakımı için, senelik 30 kuruşu da dervişlerin sabun bahâsı için tahsis edilmiştir. (Değerli, 2006: s. 28-29).

²³ Söz konusu akarâtan elde edilen gelir senelik 50 kuruştur ve Mevlânâ Dergâhı fukarasına vakfedilmiştir

18.	Sultan III. Selim Han Vakfi	Konya	1789-1807	300 Kuruş ²⁴
19.	Bilinmiyor	Konya	H. 3 Şevval 1212/M. 21 Mart 1798	1 Medrese ²⁵
20.	Es-Seyyid Mehmed Emin Paşa Vakfiyesi	Konya	H. 11 Rebiülahir 1242/M. 12-21 Kasım 1826	10000 Kuruş
21.	Şeyhzâde Ahmed Raşid Efendi Vakfiyesi	Konya	H. 27 Cemaziyelevvel 1242/M. 27 Aralık 1826	350 Kuruş
22.	Ahmet Paşa Vakfi	Konya	H. Muharrem 1243/M. Ağustos 1827	10000 Kuruş ²⁶
23.	Mehmed Said Hemdem Çelebi Vakfiyesi	Konya	H. 11 Muharrem 1243/M. 4 Ağustos 1827	500 Kuruş ²⁷
24.	Mehmed Said Hemdem Çelebi Vakfiyesi	Konya	H. Muharrem 1243/M. Temmuz-Ağustos 1827	2 Han, 4 Dükân ²⁸
25.	Ahmed Paşa Vakfi ²⁹	Konya	H. Muharrem 1243/M. Temmuz-Ağustos 1827	10000 Kuruş ³⁰
26.	Hamid Paşa Vakfi	Konya	H. Muharrem 1243/M. Temmuz-Ağustos 1827	10000 Kuruş ³¹
27.	Cabbarzâde Celâleddin Mehmed Paşa	Konya	H. Muharrem 1243/M. Temmuz-Ağustos 1827	10000 Kuruş ³²
28.	Eş-Şeyh Mehmed Said ve Es-Seyyid Mehmed Nesib Dede Efendi Vakfiyesi	Konya	H. 1 Muharrem 1245/M. 3 Temmuz 1829	150 Kuruş ³³
29.	Es-Seyyid Hâfız Mehmed Emin Efendi Vakfiyesi	Konya	H. 18 Safer 1252/M. 4 Haziran 1836	300 Kuruş
30.	Es-Seyyid Ömer Ağa Vakfiyesi	Konya	H. 1 Muharrem 1253/M. 7 Nisan 1837	3000 Kuruş

(Değerli, 2006, s. 29).

²⁴ Söz konusu meblağ senelik olarak Konya Mevlânâ Dergâhı'nın bal mumu giderleri için tahsis edilmiştir (Değerli, 2006, s. 32).

²⁵ Söz konusu medrese, On oda ve bir dershaneden ibaret olan bu medrese, yıllık 720 akçe mukataa-i zemin karşılığında yapılmış ve ilim öğrencilerinin iskân edilip eğitilmesi için tahsis edilmiştir (VGMA, ED., Defter Nu: 2176, s. 293; Ateş, 1992, s. 39).

²⁶ Söz konusu meblağ külliye'nin aydınlatma giderlerini karşılamak için vakfedilmiştir (Değerli, 2012: s. 467).

²⁷ Söz konusu meblağ Muharrem ayında bal ile aşure yapıp Mevlânâ Dergâhı'ndaki dervişân u fukaraya dağıtılması için vakfedilmiştir (Değerli, 2006, s. 48).

²⁸ Söz konusu han ve dükânlardan elde edilen gelir dergâhta bulunan dervişân ve fukarânın ihtiyaçları için ve Mirâciye okuyan kişiye tahsis edilmiştir (Değerli, 2006, s. 51).

²⁹ Söz konusu vakıf Sertabbâh Nesib Dede Efendi marifetiyle kaydettirilmiştir.

³⁰ Söz konusu gelir külliye'nin kahve bâhâ, kahve mangırı, kandil ve dergâh fukaraları için mâhiye masrafları için vakfedilmiştir (Değerli, 2006: s. 50).

³¹ Söz konusu meblağdan gelen 1500 kuruşluk ıstirbah gelirinin 1200 kuruşu dergâhın kahve masrafına geriye kalanı da Çelebi Efendi, Tarikatçı, Aşçı, Türbedâr ve Serneyzen Dedelere tahsis edilmiştir (Değerli, 2006, s. 51).

³² Söz konusu meblağdan elde edilen ıstirbah geliri Çelebi Efendi, dervişân ve fukarânın ihtiyaç ve vazifeleri için vakfedilmiştir (Değerli, 2006, s. 51).

³³ Söz konusu meblağ Konya Mevlânâ Dergâhı'nın yemeklik tuz ihtiyacı masraflarının karşılanması için vakfedilmiştir (Değerli, 2006, s. 47).

31.	Es-Seyyid El-Hac Ali Paşa Vakfiyesi	Konya	H. 1 Muharrem 1253/M. 7 Nisan 1837	7500 Kuruş
32.	Es-Seyyid Mehmed Necib Efendi Vakfiyesi	Konya	H. 25 Receb 1253/M. 25 Ekim 1837	500 Kuruş
33.	Eyub Paşa ibn Mustafa Efendi Vakfiyesi	Konya	H. 1 Rebiulahir 1256/M. 2 Haziran 1840	6000 Kuruş
34.	Es-Seyyid Mehmed Ali Efendi Vakfiyesi	Konya	H. 1 Cemaziyelevvel 1262/M. 27 Nisan 1846	500 Kuruş
35.	Çelebi Mehmed Said Hemdem Çelebi Vakfiyesi	Konya	1814-1859	1 Medrese ³⁴
36.	Es-Seyyid Abdülkâdir Efendi Vakfiyesi	Midilli	H. 13 Muharrem 1273/M. 13 Eylül 1856	250 Kuruş ³⁵
37.	Hüseyin Hüsnü Beg ibn Eyub ağa Vakfiyesi	Konya	H. 11 Şevval 1278/M. 11 Nisan 1862	4000 Kuruş
38.	Ömer Ağa ibni Hasan Vakfiyesi	Konya	H. 29 Receb 1279/M. 20 Ocak 1863	2000 Kuruş ³⁶
39.	Mehmed Emîn Beg ibn Feyzullah Vakfiyesi	Konya	H. 1 Cemaziyelahir 1284/M. 30 Eylül 1867	3000 Kuruş ³⁷
40.	Osman Vehbi Dede Efendi Vakfiyesi	Konya	H. 5 Şaban 1322/M. 15 Ekim 1904	1 Dükkân ³⁸
41.	Abdülvâhid Çelebi Efendi Vakfiyesi	Konya	H. 1 Rebiulevvel 1323/M. 6 Mayıs 1905	1 Bahçe ³⁹
42.	Hacı Mehmed Ceri Dede Efendi Vakfiyesi	Konya	H. 20 Cemaziyelevvel 1325/M. 1 Temmuz 1907	300 Mecidi Altın

Tablo 1’de de görüldüğü üzere Konya Mevlânâ Külliyesi’nin Celâliye Evkâfı’na dâhil edilen vakıflar, XV. yüzyılın sonlarından başlamaktadır. Bu dönemde Konya Mevlânâ Dergâhı’nda 11. postnişin olarak 1460-1461/1509-1510 yılları arasında Pîr Âdil Çelebi oğlu Cemâleddîn Çelebi (Ö. 1509)’nin şeyhlik görevini yürüttüğü görülmektedir. Dolayısıyla Konya Mevlâna Dergâhı ilk defa Cemâleddîn Çelebi zamanında Osmanlı Devleti’nin hâkimiyetine girmiştir. Sefine-i Nefise-i Mevlevîyân’a göre II. Bâyezid, Cemâleddîn Çelebi’ye alâka göstermiş, türbedeki sandukaları yenileyerek üzerlerine örtülmek üzere kıymetli kumaşlar göndermiştir (Sâkıb Mustafa Dede, 1283, s. 139-144). Mevlânâ Türbesi’nin kible duvarının içerisinde 3.98 metre enindeki duvarda iki satır olarak yazılan bir kitabede Mevlânâ

³⁴ Söz konusu medrese Çelebi Mehmed Said Hemdem Çelebi’nin babası Şeyh Hacı Mehmed Efendi tarafından yapılmış ve Çelebi Mehmed Said Hemdem Çelebi tarafından yeniden inşa edilmiştir (VGMA, ED., Defter Nu: 865/178; Ateş, 1992, s. 39).

³⁵ Söz konusu meblağ Mevlânâ Türbesi’nin kapısının üzerindeki kandilin yağ masrafı için senelik olarak vakfedilmiştir. Ayrıca vakfedilen zeytinliklerden elde edilen gelir de Konya Mevlânâ Dergâhına vakfedilmiştir (Değerli, 2012, s. 468).

³⁶VGMA, ED., Defter Nu: 583/196.

³⁷Söz konusu bu vakıf, fevkânî ve tahtânî elli bâb oda, bir kebîr ahur, bir kahvehâne ve bitişinde iki adet dükkândan oluşan bir han vakfidir. 3000 kuruş gelirden arta kalanının Konya Mevlânâ Külliyesi’nin kandil masrafları için harcanması şart kılınmıştır (KŞS. Nu: 92, s. 196-1).

³⁸ Söz konusu dükkândan elde edilen gelirin külliye de okunan mirâciye masrafına ya da Huzûr-ı Pîr’in temizliği için kullanılması şart kılınmıştır (KŞS. Nu: 113, s. 106-1).

³⁹ Söz konusu bahçeden elde edilen gelirin hücrenişinin yemek masraflarına harcanması şart kılınmıştır (KŞS, Nu: 142, s. 111-1).

Türbesi'ndeki yeşil kubbenin iç tarafının II. Bayezid zamanında yaşamış olan Mevlevî Mehmedzâde Halepli Abdurrahman tarafından nakşedildiği yazılıdır (Konyalı, 2007, s. 426). Türbenin iç kısmındaki nakışların II. Bayezid zamanına ait olduğu, kible duvarındaki kitabede geçen bilgilerle sabittir. Ayakların arasındaki duvarların da bu tamir esnasında kaldırıldığı ve köşelerin yuvarlatılarak nakışlarla bezenmiş olduğu düşünölmektedir (Karamağaralı, 1966, s. 42).

1500 yılında tutulan 565 numaralı Evkâf Defteri'nde Konya Mevlânâ Külliyesi'nin Celâlîye Evkâfı'na Belviran Kazası'nın da eklendiği görölmektedir (TKGMA, ED., Defter Nu: 565, Varak: 1a-5a.). Yavuz Sultan Selim (1512-1520) dönemine ait Karaman Evkâf Defteri'ne göre ise bu sancaklara Beyşehir Sancağı da eklenmiştir.⁴⁰ 1522 yılına ait defterde ise Konya, Sahra, Vilayet-i Saîd İli, Hatun Saray, Sudiremi, Akşehir isimleri geçmektedir. Bu defterde önceki defterlerde geçen Aksaray, Ilgun, Belviran ve Larenden isimlerinin geçmemesinin sebebi Konya Mevlânâ Külliyesi'nin en önemli unsurları olan türbe ve cami vakıflarının ayrı ayrı tutulmayıp yekûn olarak verilmesidir. Bu manada defterde cami vakfı olarak 6 köy sayılmakta ancak bu köylerin isimleri ve bağlı oldukları sancaklar belirtilmemektedir (BOA, TT, Defter Nu: 387, s. 25). 1584-1585 yılına ait 584 numaralı defterdeki bilgiler de Yavuz Sultan Selim dönemine ait defterdeki bilgiler ile paraleldir (TKGM, ED., Defter Nu: 584).

XVI. yüzyılın son yıllarından itibaren tutulan muhasebe kayıtları Celâlîye Evkâfı'nın gelir kalemlerini ayrıntılı bir şekilde değil senelik yekûnuna göre kaydetmektedir. Bu durum Celâlîye Evkâfı'nın 1476-1585 yılları arasında Karaman Eyaleti içerisindeki sancaklarda bulunan karye ve mezralardaki akarât kalemlerinin tafsilatlı bir şekilde XVII. yüzyılın başından itibaren takip edilmesini güçleştirmektedir.

Bu olumsuz gelişmeye Osmanlı Devleti'ndeki vakıfların idare usulünün zaman içerisinde değişimi de eklendiğinde Celâlîye Evkâfı adı altında dağınık bir şekilde kaydedilmiş birçok akarât ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla muhasebe kayıtları vasıtasıyla XVII. yüzyılın ortalarına kadar yekûn olarak tespit edilebilen Celâlîye Evkâfı'nın gelişim süreci, birçok kişinin münferit olarak kurduğu ve vakıflarında Konya Mevlânâ Külliyesi'ne tahsis ettiği gelirlerin tespit edilmesiyle takip edilebilmektedir. Ancak arşiv belgelerinde Celâlîye Evkâfı olarak kaydedilen her belge doğrudan Konya Mevlânâ Külliyesi ile alâkalı değildir. Konya dışında bulunan mevlevîhâne veya zaviyelerdeki bir takım gelirler Celâlîye Evkâfı'na kayıtlı olmakla beraber söz konusu yerlerin gelirleri buldukları bölgedeki mevlevîhâne veya zaviyelere merbuttur. Meselâ Celâlîye Evkâfı'ndan olup Bursa Mevlevîhânesi'ne merbut Dirincik Çiftliği'nin arazi gelirlerinin böyle olduğu anlaşılmaktadır (BOA, BEO, Dosya Nu: 1266, Gömlek Nu: 94911; BOA, DH.MKT, Dosya Nu: 2175, Gömlek Nu: 84). Diğer taraftan Karahisar Mevlevîhânesi'nin hasılât-ı vakfiyesinin Celâlîye Evkâfı'na dâhil edildiği görölmektedir (BOA, BEO, Dosya Nu: 4362, Gömlek Nu: 327094; BOA, MV., Dosya Nu: 241, Gömlek Nu: 2). Kıbrıs Mevlevîhânesi de Evkâf-ı Celâlîye'nin mülhâkâtı olarak geçmekte ve diğer Celâlîye Evkâfı gibi müstesna vakıflar arasında sayılmaktadır (BOA, KB.MAA.FE., Dosya Nu: 2, Gömlek Nu: 14).

Celâlîye Evkâfı'nın akarâtı da diğer büyük evkâflar gibi zamanın değişmesine bağlı olarak⁴¹ çeşitli sebepler sonucunda "Mukataa" adı verilen devletin nakit ihtiyacını karşılamaya

⁴⁰ Söz konusu defter Bulgaristan'ın başkenti Sofya'da bulunan Kiril ve Metodiy Kütüphanesi'nin Şarkiyat Bölümü'nde 713 Numarada bulunan defterdir. Bu defter Seyit Ali Kahraman tarafından yayımlanmıştır (Kahraman, 2009).

⁴¹ 1586 yılında Evkâf-ı Haremeyn Nezâreti'nin kurulması ile ülkenin çeşitli yerlerinde bulunan Mekke ve

yönelik maliye sistemi uygulaması esas alınarak yönetilmeye başlanmıştır. Dolayısıyla bu noktada mukataa sisteminin Celâlîye Evkâfı'nın akarâtından sağlanan gelir tahsilindeki rolünün de göz önünde tutulması gerekmektedir. Mukataa, genel anlamıyla Osmanlı Devleti'nin maliye sisteminde vergi gelir birimini ifade eden bir terimdir (Genç, 2006, s. 129). Mukataa, XV. yüzyılda Fatih Sultan Mehmed döneminde devlete ait emlakın belirli kişilere verilmesine binaen bir nevi kira bedeli olarak devlete ödenmesi istenen gelir miktarını ifade etmiştir (Çakır, 2003, s. 31-32). Bu durum zaman içerisinde değişerek söz konusu gelirin toplanması da belirli kişilere tevzi edilmeye başlanmıştır. Mukataanın bu önceki ve sonraki durumunu birbirinden ayıran belki de en belirli özellik devlete ait yerlerin -daha sonraları da- mukataa olarak verilmesinin yanında Sancak Beyi, Muhzır (Aydın ve Tak, 2008, s. 146), İmaret Mütevellisi (Aydın ve Tak, 2008, s. 113) gibi vergi ünitelerine sahip olan kişilerin sahip oldukları bu vergi ünitelerini de mukataa olarak verme yetkisine sahip olmalarıdır. Esasen bu durumun aksine dair şer'i ya da örfi bir kanun görülmemekle beraber Fatih Sultan Mehmed döneminde daha merkezî bir devlet anlayışıyla mukataa sisteminin uygulandığı söylenebilir. Ancak daha sonra XVI. yüzyıldan XIX. yüzyılın ilk çeyreğine kadar çeşitli iktisadî yaklaşımlar neticesinde bu durumun devlet tarafından daha gevşek tutulduğu anlaşılmaktadır (Genç, 2006, s. 130-132).

Mukataa sistemi, belirli bir bedel karşılığında devlete ait bir gelir kaynağının kişi ya da kişilere kiralanması ve bunun iki taraf arasındaki bir anlaşma ile tescillenmesi suretiyle uygulanmaktadır. Devlet bu anlaşmayı çoğu zaman açık arttırma usulü ile en yüksek kira bedelini veren kişi ya da kişiler ile yapmaktadır. Söz konusu anlaşma, bir ile üç yıl sürmekte, özel durumlarda ise dokuz, hatta on iki yıla kadar uzayabilmektedir. Kendisi ile anlaşma imzalanan mültezim, anlaşmanın süresi ne kadar olursa olsun devlete olan ödemesini yıllık olarak vermekle yükümlü tutulmuştur (Genç, 2000, s. 155; Genç, 2003, s. 516-518). Ödenen kira bedeli "mukâtaa-i zemîn, icâre-i zemîn" ya da kısaca "mukâtaalı" şeklinde tanımlanmıştır (Öztürk, 2006, s. 132-134). Mukataaya verilen vergi birimlerinin istenilen gelirin karşılanması karşılığında zimmîlere de verildiği görülmektedir (Aydın ve Tak, 2008, s. 113).

Tıpkı devletin topladığı vergi gelirini korumak ve arttırmak istemesi gibi büyük vakıf yöneticileri de vakıfların gelirlerini korumak ve arttırmak için mukataa sistemini uygulamaya koymuştur. Vakıf mütevellileri vakıflarının çeşitli akarâtını mukataa veya iltizam usulüne göre

Medine'de kurulmuş vakıfların tek elden idare edilmesi amaçlanmıştır. Bu nezarete daha sonra padişah, dârüssaâde ağaları, padişah kadınları ve paşaların vakıfları da eklenmiştir. Böylece nezâret dârüssaâde yazıcılığı, mukâtaacılık, muhasebecilik ve müfettişlik olmak üzere dört memuriyetle idare edilmiştir. I. Abdülhamid, 1774 yılında Hamidiye Vakıfları Nezâreti adıyla yeni bir teşkilat kurmuştur. Bu teşkilatın ismi daha sonra Evkâf-ı Hamidiye ve Mülhakâtı olarak değiştirilmiştir. III. Mustafa ve II. Mahmud'un vakıflarının birleştirilmesiyle de 1826 yılında kurulacak olan Evkâf-ı Hümâyün Nezâreti'nin temeli atılmıştır. 1828 yılında kapı ağalarının nezaret ettiği vakıflar, 1830 yılında hazinedârbaşı, kilercibaşı, topçubaşı, bostancibaşı ve sarây-ı cedîd ağalarının nezaretindeki vakıflar, 1831 senesinde de İstanbul ve Bilâd-ı Selâse kadıları ve Haremeyn Müfettişliği Nezâreti'ndeki vakıflar Evkâf-ı Hümâyün Nezâreti'ne dâhil edilmiştir. Aynı şekilde 1832 ve 1835 yıllarında da Su Nezâreti gibi çeşitli evkâf idareleri Evkâf-ı Hümâyün Nezâreti'ne bağlanmıştır. Nihayet Sultan Abdülmecid Vakıflarının da bağlanmasıyla Konya Mevlânâ Külliyesi Evkâfı'nın da içerisinde bulunduğu sekiz adet müstesna vakıf hariç olmak üzere Osmanlı Devleti'ndeki tüm vakıflar tek bir idare altında birleşmiştir. Böylece Evkâf-ı Hümâyün Nezâreti, idaresi mazbut ve mazbut vakıfların hem nâzırı hem mütevellisi, mülhak vakıfların ise tek yetkili idarecisi olmuştur. Ancak yolsuzlukların giderilmesi ve vakıf idarelerindeki dağınıklığın giderilmesi için oluşturulan Evkâf-ı Hümâyün Nezâreti, istenilen neticeyi vermemiştir. Vakıflara ait köy ve mezra aşarları ile mukâtaa bedellerinin devlet tarafından tahsili, bu tahsilin bedeli olarak alınan miktarın mîrî hazine lehine yükseltilmesi, vakıfların gelir fazlalarına el konulması, elde edilen vakıf gelirlerinin %15'inin tecil edilmesi gibi uygulamalarla gelirlerin Maliye Hazinesi'nde tutulması vakıf eserlerinin harap ve bakımsız bir hale gelmelerine sebep olmuştur. Böylece vakıflar borçlu, mütevelliler yoksul, hayır eserleri de harap bir hale gelmiştir (Öztürk, 1995, s. 522-524).

işletmişlerdir. Konya Mevlânâ Külliyesi özelinde de aynı durum görölmektedir. XV. yüzyıldan XVI. yüzyılın ilk yarısına kadar kayıtlar, tımar sistemine göre tutulmuştur. XVI. yüzyılın ortalarından sonra ise vakıf gelirlerinin önemli bir kısmı mukataa veya iltizam olarak kaydedilmiştir. 1476 yılında Mukataa-i Dekâkîn-i Enderun-ı Şehir (der Çarşu-yı Yayıncılar) ve Mukataa-i Karuza ve Seyyedân-ı mâhi başlığı altında 572 akçelik bir gelir görölmektedir (TKGM, ED., Defter Nu: 564, v. 2a.). Bu durum 1483 ve 1500 yıllarındaki kayıtlarda da tekrar etmiş, 1483 yılında 552 akçe (TAK, MC, O-116/1.), 1500'de ise 507 akçelik gelir elde edilmiştir (TKGM, ED., Defter Nu: 565, v. 5a-5b.).

1522 yılına gelindiğinde söz konusu bu mukataalara Mukataa-i Başhâne ve Sâlyâne an mukâtaât-ı Vilayet-i Karaman an memlehâ-i Koçhisar eklenmiş ve gelir ise oldukça yükselerek 37048 akçeye ulaşmıştır. 1584 yılında mukataa gelirleri 960 akçeye gerilemiştir (TKGM, ED., Defter Nu: 584, v. 6b.). İki rakam arasındaki farkın tam olarak hangi sebepten kaynaklandığı tespit edilememiştir. Ancak mukataalara yapılan ekleme ve çıkarmalar göz önünde tutulduğunda 1584 yılında söz konusu mukataa gelirlerinin büyük bir bölümünün bir gerekçeyle çıkarıldığını düşünmek yanlış olmaz. 1597/1598 yıllarına ait defterde Konya Mevlânâ Külliyesi'nin karye gelirlerinin çoğu mukataa olarak kaydedilmiştir. Bu bağlamda Çavuş Karyesi, 1300 akçelik bir gelir ile İlyas ve diğer mültezimlerin zimmetine verilmiştir (BOA, MAD.d., Defter Nu: 1381, v. 2a.).

Külliye'nin Karaman Vilayeti'nde bulunan birtakım vakıf gelirleri ise Akça-i Salyâne-i Evkâf olarak Fazlullah ve Yahya Efendilere 45200 akçe karşılığında bırakılmıştır. Bu dönemde bazı dükkân ve bağların gelirleri mukataa olarak kaydedilmiş, bu dükkân ve bağlar Abdülkerim'e 7515 akçelik bir gelir karşılığında bırakılmıştır. Salur, Göde, Bağlu, Karaarslan, Kavak, Aymenos, Filoris, Mahalle-i Türbe-i Celâliyye ve Saraycık Karyelerinden gelen çeşitli gelirlerin 235707 akçelik kısmının 180597 akçelik bölümü iltizamın zaptında bulunmaktadır. Ayrıca 26403 akçelik bir nakdin de iltizamda olduğu görölmektedir. *An mahsûl-i mukataa-i öşr-ü gallât* başlığı altında ise Taşpınar, Karayayla, Salur ve Yalman Karyeleri, Ömer, Kürekçi Yusuf ve Mustafa isimli mültezimlere 19118 akçe karşılığında iltizama verilmiştir. Aynı şekilde Yenice, Sivrice ve Kavak Karyeleri, Nuri ve Musa'ya 99390 akçeye, Çavuş, Kiliseini, Halil Hacı ve Kiçimuhsine Karyeleri Ali Çelebi'ye 18557 akçeye, Balıklağu Karyesi Sevindik Bey'e 10124 akçeye, Aymenos, Filoris ve Karaarslan Karyeleri Mustafa'ya 21611 akçeye, Saraycık Karyesi Hacı Nurullah'a 2300 akçeye, Sazala Karyesi Musa b. Mustafa'ya 3600 akçeye, Monos Karyesi Yeniçeri Mustafa'ya 1200 akçeye, Salur, Bağlu ve Göde Karyeleri Keyvan ve Hacı Rıdvan'a 39618 akçeye ve son olarak Çukur Karyesi aynı şekilde Keyvan ve Hacı Rıdvan'a 15639 akçeye iltizama verilmiştir (BOA, MAD.d., Defter Nu: 1381, v. 3a.).

Çoğunluğunu söz konusu mukataa gelirlerinin oluşturduğu 1597/1598 yıllarına ait muhasebe kayıtlarına göre Mevlânâ Külliyesi'nin vakıf akarât gelirleri 470821 akçeye ulaşarak külliyenin en fazla gelir elde ettiği yıllardan biri olmuştur. Bu dönemde 470821 akçelik gelire karşılık 356114 akçelik bir gider oluşmuştur (BOA, MAD.d., Defter Nu: 1381, v. 2a.). Yani Mevlânâ Külliyesi, bir sonraki yıla 114707 akçelik bir fazla ile girmiştir. Bu fazla verme durumu 1600 yılında da devam etmiş, Konya Mevlânâ Külliyesi 1476-1680 yılları arasında en yüksek geliri bu yılda elde etmiştir. Bu dönemde 484494 akçelik bir gelire karşılık 365267 akçelik bir gider oluşarak 119227 akçelik bir artı gelir oluşmuştur. Böylece Konya Mevlânâ Külliyesi, tarihindeki vakıf akarât gelirinin zirvesine ulaşılmıştır. Ancak 1600 yılından 1607 yılına gelindiğinde Konya Mevlânâ Külliyesi'nin vakıf akarât geliri 484494 akçeden 87100 akçeye kadar düşmüş, bu durum külliyenin gelirlerinin giderlerini karşılayamaz hâle gelmesine sebep olmuştur (Erdoğru, 1996, s. 48). Konya Mevlânâ Külliyesi'nin gelirindeki söz konusu bu büyük düşüşün sebebini Osmanlı Devleti'nin bu dönemde içinde bulunduğu siyasi, sosyal, askerî ve iktisadi karşıklıklarda aramak gerekir.

Celâlılerden kaçan halkın bir kısmı hükümetin izni ile uygun yerlerde yapılan palankaların ve şehirlerle kasabalardaki kalelerin içine sığınmışlar ve ulaşılması güç, sarp, dere içi ve ormanlık yerlerde kurulan derme-çatma yeni köylere taşınmak suretiyle, eski köylerin yerlerini değiştirmek zorunda kalmışlardır. Ahalinin bir kısmı ise başka sancaklara, özellikle doğunun sınır vilâyetlerine göç etmek zorunda kalarak türlü yönlere dağılmışlardır (Akdağ, 1964, s. 42). Amasya, Kastamonu, Karahisar-ı Sahip (Afyon), Kütahya, Saruhan, Alaiye ve Konya tarafları Celâlî isyanlarının en etkili olduğu yerler olmuştur. Söz konusu bu durum Konya Mevlânâ Külliyesi'nin vakıf gelirlerine de yansımıştır. Yukarıda da bahsedildiği üzere 1600 yılında zirve yapan Konya Mevlânâ Külliyesi'nin vakıf gelirleri 1602 yılından başlamak üzere ciddi şekilde düşerek 1607 yılında 87100 akçeye kadar gerilemiştir. Söz konusu bu istikrarsız dönem, Karaman Eyaleti içerisinde bulunan sancak ve karyelerde büyük demografik değişikliklere sebep olmuştur. Bu sancak ve karyelerin bir kısmının Konya Mevlânâ Külliyesi'nin vakıf köylerinden olması, bazı vakıf köylerinin ortadan kalkmasına ya da harap bir duruma dönüşmesine sebep olmuştur. Dolayısıyla Konya Mevlânâ Külliyesi, 1603-1607 yılları arasındaki Büyük Kaçgun döneminde Osmanlı Devleti'nin genelinde olduğu gibi sosyal ve iktisadi olarak çöküntüye uğramış görünmektedir.

Serdar Ferhad Paşa'nın Konya ve Kayseri'deki ayaklanmaları bastırmakta başarısız olması sebebiyle Kuyucu Murad Paşa serdar olarak tayin edilmiş, Kuyucu Murad Paşa da Celâlî isyanlarını bastırmak için hazırlıklara başlamıştır. 1607 yılında Celâlî isyanlarının büyük bir kısmını ortadan kaldırmış, ancak bu süreç 1610 yılına kadar devam etmiştir (İşbilir, 2002, s. 507-508). Kuyucu Murad Paşa'nın 1607 yılında Celâlîlerin büyük bir kısmını ortadan kaldırmasıyla ayaklanmaların yıkıcı etkileri bir nebze de olsa ortadan kalkarak Karaman Eyaleti'ndeki sosyal ve iktisadi durumda nispeten bir iyileşme olmuştur. 1607 yılından sonra Konya Mevlânâ Külliyesi'nin vakıf gelirlerinde de bir artış yaşanmış, külliyenin vakıf gelirleri 1609 yılında 318384 akçeye kadar yükselmiştir. Ancak söz konusu sosyal ve iktisadi tahribatın etkileri ülke genelinde uzun dönem etkisini göstermiş, buna paralel olarak Konya Mevlânâ Külliyesi'nin gelirleri de giderlerini karşılamakta zorlanmış ve dalgalı bir seyir takip etmiştir.

Konya Mevlânâ Külliyesi, yukarıda da izah edildiği üzere zamanla bazı gider kalemlerini karşılayamaz duruma gelmiş, bu durum Konya Mevlânâ Külliyesi'ni yöneten Çelebi Efendiler ile merkezî yönetim arasında çeşitli yazışmalara konu olmuştur. Söz konusu gider kalemlerinin merkeze yani İstanbul'a Çelebiler vasıtasıyla bildirilmesi üzerine genellikle olumlu sonuçlar alınmıştır.

4 Ekim 1644 tarihli bir şeriyye siciline göre 1625 yılından itibaren emr-i şerîf ile Konya'da ikamet eden Ermenilerin 154 kadarının cizye vergileri Konya Mevlânâ Külliyesi'nin çeşitli ihtiyaçlarını karşılamak üzere Celâliye Evkâfı'na tahsis edilmiştir. Ancak söz konusu Ermenilerin cizye vergileri tekrar hazine defterine kaydedilince Mevlânâ Külliyesi bu gelirden mahrum kalmıştır. Bu durum Mevlânâ soyundan olan Şeyh Hüseyin tarafından arzuhâl ile merkeze bildirilmiş bunun üzerine eskiden beri olduğu üzere söz konusu cizye vergisinin Konya Mevlânâ Külliyesi'ne verilmesi sağlanmıştır (KŞS, Nu: 7, s. 179-2).

31 Aralık 1644 tarihli bir şeriyye siciline göre ise Karaman'da bulunan Suğla hasplarının senelik gelirinden 150000 akçenin Konya Mevlânâ Külliyesi'nin Matbâh-ı Şerîf giderleri için külliyyeye tahsis edilmesi emredilmiştir (KŞS, Nu: 7, s. 163-1). Bu 150000 akçelik tahsisât, 28 Eylül 1673 tarihli başka bir şeriyye siciline de takip edilmektedir (KŞS, Nu: 19, s. 162-2). 12 Kasım 1673 tarihli bir belgeye göre Mevlânâ Vakfı'nın mütevellisi Salih Çelebi, söz konusu Suğla Hasplarından külliyenin dervişânına taamiye masrafı için matbâh-ı şerifte görevli Derviş Cafer bin Ömer'e 7134 akçe teslim etmiştir (KŞS, Nu: 19, s. 149-1). Ayrıca 1675 yılında Suğla mukataasından gelen gelirin yıllık harcama kalemlerini muhtevi bir kayıt hazırlanarak merkeze sunulmuştur (BOA, TS.MA.d, Defter Nu: 1678, Hüküm Nu: 44). Bu bağlamda Selâtin

Vakıflarından olan Evkâf-ı Celâlîye'ye tevcih edilen gelirlerin merkez tarafından denetim altında tutulduğu anlaşılmaktadır.

23 Mart 1676 tarihli şeriyye sicilinde ise söz konusu Suğla haslarının gelir kalemlerinin aşar-ı şeriyye, rüsum u örfiyye, cürm ü cinayet, bâd-ı heva, mâl-i gâyb, mâl-i mefkûd, âdet-i ağnam ile beytü'l-mal ve diğer rüsum-u şeriyyeden oluştuğu anlaşılmakta ve bunlardan elde edilen gelirin 150000 akçesinin Mevlânâ Külliyesi'nin taamiye giderleri için harcanması emredilmektedir (KŞS, Nu: 21, s. 284-2; Gülcan, 1989, s. 343-344). Aynı şekilde 19 Mayıs 1682 tarihli bir şeriyye sicilinde de söz konusu Suğla haslarının gelirinden 150000 akçenin Konya Mevlânâ Külliyesi'nin fukarasının taamiye masraflarına tasarruf edilmesi istenmiştir (KŞS, Nu: 11, s. 289-1). Suğla haslarından gelen akçenin daha sonraki dönemlerde de Konya Mevlânâ Külliyesi'nin taamiye ihtiyaçları için tahsis edildiği anlaşılmaktadır (BOA, AE.SSÜL.II., Dosya Nu: 5, Gömlek Nu: 407).

1599 yılında Cafer Paşa tarafından Kıbrıs'ta kurulan vakfın 8 Nisan 1737 tarihinde İstanbul'da kaydedilen vakfiye suretine göre yıllık 5000 akçelik zeytinyağının Konya Mevlânâ Külliyesi'ndeki Mevlânâ Türbesi'nin kandillerinin aydınlatılmasında kullanılmasına 1000 akçenin de söz konusu zeytinyağının külliyeye ulaştırılması için kira bedeli olarak verilmesini şart kılınmıştır. Buna ek olarak yıllık 6000 akçeyi de külliye'nin şeyhi ve mütevellisine irsâl ve îsâl edilerek semâ ayinlerinde kullanılacak olan elbise masrafları için harcanmasını istemiştir (Cafer Paşa Vakfiyesi, VGMA, ED., Defter Nu: 624, 208-151). 12 Ocak 1792 tarihli İstanbul'daki Üsküdar Mevlevihânesi'ni kuran ve buranın şeyhi olan şeyh Numan Beyefendi Vakfi'nin vakfiyesinin zeyline göre Konya Mevlânâ Dergâhı'nda postnişin olan Çelebi Efendilere günlük 6 akçe, senelik 18 kuruşluk bir meblağın tahsis edildiği anlaşılmaktadır (şeyh Numan Beyefendi Vakfiyesi, VGMA, ED., Defter Nu: 740, 540-212/213).

4 Haziran 1826 tarihli bir şeriyye sicilinde nakit olarak 300 kuruş vakfeden Sâbık Konya Kadısı es-Seyyid Hâfız Mehmed Emin Efendi, bu paradan elde edilecek olan istirbah gelirinin külliye'nin çeşitli giderleri ve külliye'de istihdam olan kişilerin vazifelerinin ödenmesi için harcanmasını istemiştir (Es-Seyyid Hâfız Mehmed Emin Efendi Vakfiyasi, KŞS, Nu: 71, s. 68-1). Bir diğer vakıf ise 1826 yılında vakfedildiği anlaşılan Sâbık Haleb Vâlisi es-Seyyid Mehmed Emîn Paşa'nın kurduğu 10000 kuruşluk para vakfidir (Es-Seyyid Mehmed Emin Paşa Vakfiyesi, KŞS, Nu: 71, s. 64-2). Konya Kâdısı şeyhzâde Ahmed Reşid Efendi'nin 350 kuruşluk vakfi ise 27 Aralık 1826 tarihlidir. Söz konusu nakitten elde edilecek murabahadan 70 kuruş ile dergâhın şadırvanı üzerine iki, meydân-ı muhabbet erkânı önüne de bir yeni kandil yakıtılması ve bunların havanın kararmasından güneşin doğmasına kadar yanar vaziyette tutulması vakfın şartları arasındadır. Ayrıca vâkıf, külliye'nin aşçıbaşısını müteveli, postnişin ve mürşid-i tarikat olan zâtı da nâzır olarak görevlendirmiştir (şeyhzâde Ahmed Raşid Efendi Vakfiyesi, KŞS, Nu: 71, 67-1).

7 Nisan 1837 tarihli Der-Sa'âdet'ten es-Seyyid Ömer Ağa tarafından vakfedilen 3000 kuruşluk nakitten murabaha yoluyla elde edilen %15'lik gelirden yıllık 54 kuruş, vakfa nâzır olarak seçilen Çelebi Efendi'ye, yine yıllık 18'er kuruş olmak üzere Konya Mevlânâ Külliyesi'nin ser-tabbâhına, vakfın mütevellisi olarak seçilen Dede Efendi'ye, türbedâr dedeye ve ser-nâyzen dedeye toplamda 72 kuruş tahsis edilmiştir. Ayrıca külliye'deki hücre-nişin, matbâh-ı şerif hizmetkârı ve fukara-yı dervişâna da yıllık 324 kuruşluk bir hisse ayrılmıştır (Es-Seyyid Ömer Ağa Vakfiyesi, KŞS, Nu: 73, s. 159-1). Karaman Eyaleti Vâlisi Vezir es-Seyyid el-Hâc Ali Paşa, Konya Mevlânâ Külliyesi'ne 7500 kuruşu %15'lik bir murabaha ile vakfetmiştir. Bu paradan yıllık murabaha yoluyla elde edilecek 1125 kuruşun hepsi yıllık olmak üzere ser-tarikat-ı dergâh Dede Efendi'ye 54 kuruş, vakfın mütevellisine 54 kuruş, ser-nâyzene 27 kuruş, dergâhın türbedârına 15 kuruş ve geriye kalan 900 kuruşun da hücre-nişin, matbâh-ı şerif hizmetkârı ve fukara-yı dervişâna eşit şekilde dağıtılması istenmiştir (Es-Seyyid El-Hac

Ali Paşa Vakfiyesi, KŞS, Nu: 73, s. 166-1). 25 Ekim 1837 tarihine ait vakfın kurucusu, Konya Naibi es-Seyyid Mehmed Necib Efendi, 500 kuruş vakfetmiş, bu paradan murabaha yoluyla elde edilen gelirden yıllık kazancın 20 kuruşunu vakfa mütevellî olarak seçilen kişiye ve geri kalan paranın da huffâz arasından birisine -Mevlânâ'nın türbesi başında Ramazan ayının her günü bir cüz olmak koşuluyla bir hatim indirip ecrini Mevlânâ'ya ve vakıf kurucusunun ebeveyninin ruhlarına hediye ettikten sonra- verilmesini şart kılmıştır (Es-Seyyid Mehmed Necib Efendi Vakfiyesi, KŞS, Nu: 73, s. 167-2).

2 Haziran 1840 tarihine ait bir şeriyye sicilinde Begşehri Sancağı Feriki Eyüb Paşa ibn Mustafa Efendi 6000 kuruş vakfetmiş %20'lik murabaha ile elde edilecek 1200 kuruşluk kazancın senelik olarak 960 kuruşunu 18 hücerât ve meydân-ı şerifte bulunan kandillerde kullanılan revgan (yağ) için harcanmasını şart kılmıştır. Senelik gelirin bir kısmıyla vakıf nâzırına 100, vakıf mütevellisine 50, ser-tarikat Dede Efendi'ye 25, türbedara 25, kandil yakıcıya 30 kuruş verilmesi, gelirin geriye kalan kısmının da dergâhta sakin bulunan dervişâna dağıtılması istenilmiştir (Eyüb Paşa ibn Mustafa Efendi Vakfiyesi, KŞS, Nu: 83, s. 49-1). 27 Nisan 1846 tarihinde 500 kuruş vakfeden Konya Nâibi es-Seyyid Mehmed Ali Efendi, bu paradan senelik murabaha ile elde edilecek gelirin 25 kuruşu vakfın mütevellisine, geri kalan kısmı da huffâzdan birisine -Mevlânâ'nın türbesi başında Ramazan Ayı'nın her günü bir cüz olmak koşuluyla bir hatim indirip ecrini Mevlânâ'ya ve vakıf kurucusunun ebeveyninin ruhlarına hediye ettikten sonra- verilmesini şart kılmıştır (Es-Seyyid Mehmed Ali Efendi Vakfiyesi, KŞS, Nu: 78, s. 103-1).

Medîne Kâdısı Hüseyin Hüsnü Beg ibn Eyüb Ağa ise 11 Nisan 1862 tarihinde 4000 kuruş vakfetmiş, bu paradan senelik %10'luk murabaha ile elde edilecek gelire revgan (yağ) satın alınarak türbe içerisindeki kandiller için sarf olunmasını şart etmiştir (Hüseyin Hüsnü Beg ibn Eyüb ağa Vakfiyesi, KŞS, Nu: 87, s. 45-1). Son olarak 1 Temmuz 1907 tarihli para vakfi Hâcı Mehmed Ceri Dede Efendi ibn Ahmed tarafından kurulmuştur. Tahminen 30000 kuruşluk bir nakite denk gelen bu paranın bir kısmı ile Konya Mevlânâ Külliyesi dâhilinde müsakkafât yapıların kandilleri için revgan temininde kullanılması istenilmiştir. Bu paranın diğer kısmıyla da Pîr Esad Vakfi'na ait olan ahur ve harap olmaya yüz tutmuş hâne yerlerinin satın alınarak Konya Mevlânâ Külliyesi için alt katta sekiz bâb mağaza ve yine alt katta yedi bâb odanın yanı sıra bir samanlık ve bir ahur inşa edilerek Celâliye Evkâfi'na katılması istenilmiştir. Bu binalardan sağlanan gelirlere mütevellilik yapan kişiye 150 kuruş vazife verilmesi ve hücrenişin dervişândan günlük Kuran-ı Kerim'den bir cüz okuyanlara eşit olarak 50 kuruş vazife verilmesi şart kılınmıştır. Hacı Mehmed Ceri Dede Efendi'nin kendisi, yaşadığı sürece 150 kuruşluk vazife ile bu vakfın nezaretine geçmiştir. O, kendisinden sonra tevliyet görevine gelen kişinin bu görevi ücretsiz olarak yapmasını, vefatından sonra da aldığı 150 kuruş vazifinin dergâhın kandil ve şamdan bahası için kullanılmasını şart etmiştir (Hacı Mehmed Ceri Dede Efendi Vakfiyesi, KŞS, Nu: 116, s. 24-1).⁴²

Yukarıda da değinildiği üzere Evkâf-ı Hümâyün Nezâreti'nin kuruluş sebeplerinden en önemlisi devlet içerisindeki her vakfın kendi vakfiyesi, kendi tüzel kişiliği ve kendisine ait teamüller çerçevesinde yönetilmesinden kaynaklı vakıf idarelerinin çeşitlilik arz etmesiydi. Bununla beraber devletin bazı vakıflar üzerinde doğrudan bir yetkisi bulunmuyordu. Söz konusu dağınıklığı ortadan kaldıracı için devlet, ilgası kolay olan irsadi vakıfları lağvetmek suretiyle Maliye Nezâretine, lağvetmesi güç olan sahih vakıfları da Evkâf Nezâretine

⁴² Söz konusu vakıflar İzzet Sak tarafından makale konusu edilmiştir. Bu çalışmada belgelerin orijinalleri görölmüş ve İzzet Sak'ın makalesinden de yararlanılmıştır (Sak, 2010, s. 5-10).

bağlamış, böylece vakıflar şeyhülislamlığın yetkisinden çıkarılmıştır. Ancak Konya Mevlânâ Külliyesi Evkâfı gibi kadimden beri müstesna vakıf olarak kabul edilen ve devletin müdahalesinin mümkün olmadığı müstesna vakıfların kendine özgü idaresine karışılmamıştır. Bu durum, Celâliye Evkâfı'nın devlet tarafından tek bir idare altında toplanmasını engellemiş ve evkâfın nispeten dağınık bir hâlde kalmasına sebep olmuştur. Dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin dört bir yanına dağılan ve Evkâf-ı Celâliye adı altında kaydedilen gelir getiren yapılar ve mallar, Mevlânâ soyundan gelen mütevellî Çelebiler tarafından yönetilmeye devam edilmiştir. Toplanan gelirler sadece Konya Mevlânâ Dergâhı için değil diğer mevlevîhâne veya zâviyelerin ihtiyaçlarına göre de taksim edilmiştir (Koç, 2020, s. 1166-1173). Osmanlı Devleti'nin 1828-1908 yılları arasındaki reform sürecine bağlı olarak müstesna vakıfların müstesnalığı kaldırılarak devlet müdahalesine açık hâlde getirilmeye çalışılmışsa da bu vakıfların müstesnalığı Osmanlı Devleti'nin yıkılışına kadar devam etmiştir.

1 Şubat 1922 tarihinde mazbut, mülhak ve müstesna vakıflar birleştirilmiştir (BCA, 30.18.1.1, Kutu: 4, Gömlek: 47, Sıra: 1). Cumhuriyet'in ilanından sonra 16 Haziran 1924'te Celâliye Evkâfı'nın da içerisinde bulunduğu evkâf-ı müstesnanın istisnâî durumu kaldırılarak hem hayır müesseselerinin masrafları ve bu müesseselerdeki görevlilerin tahsisatlarının hem de tekke veya zâviyelerin masrafları ve buralarda görevli postnişinlerin tahsisatlarının Diyanet İşleri Bakanlığı tarafından ödenmesine karar verilmiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, C. 19, 23 Teşrinisani 1341, 7-10).⁴³

Sonuç

Osmanlı Merkezî Otoritesi, Celâliye Evkâfı ve Postnişin Çelebi Efendiler yani Çelebilik Makamı arasındaki girift ilişkinin dinî, siyasi, toplumsal ve iktisadi unsurlar dikkate alınarak

⁴³ Söz konusu zabıt ceridesi şu şekildedir:

“Müstesnâ Evkâfım Refi istisnâiyeti hakkında Kanun lâyihası

Madde 1. — Müstesnâ evkâfa müteallik istisnâiyetle tekâya ve zevâya ve bazı cihat ve evlâda muhassas aşar ve rüsumdan muafiyet (1340 senei maliyesinden itibaren) ref edilmiştir.

Madde 2. — Aşar ve rüsumdan maada kâfi varidatı bulunmıyan müstesna ve mülhak evkâfa ait cevâmi ve mesâcid-i şerife ve çeşme, köprü, hastahane, sebil gibi müessesatı hayriyeye muktazi masarîf ve emsaline kıyasen hademesine verilecek tahsisat Diyanet İşleri Riyasetinoe tayin ve Maliye Vekâletince tasvip olunduktan sonra Diyanet İşleri Bütçesine konarak tesviye olunur.

Madde 3. — Vazifesi ifa olunan ve aşar ve rüsumdan maada varidatı bulunmayan: mevcut tekâya ve zevâya postnişinlerine Diyanet İşleri Riyasetince takdir ve Maliye Vekâletince tasvip olunacak tahsisat kezalik Diyanet İşleri Bütçesine vaz olunarak tesviye edilir.

Madde 4. — İstisnâiyeti ref edilen evkâf varidatından ehyevm tahsisat alan evlâdının muhtaç olanlarına Maliye Vekâletince münasip miktarda tahsisat verilir.

Madde 5. — İşbu kanun tarihi neşrinden itibaren meriyül icradır.

Madde 6. — İşbu kanunun icra-i ahkâmına Başvekil ve Maliye Vekili memurdur. 16. 4. 1340. ...

Müstesna Evkâfın Refi İstisnâiyeti hakkında Kanun Lâyihası

Madde 1. — Müstesna evkâfa müteallik istisnâiyetle tekâya ve zevâyaya ve bazı cihat ve evlâda muhassas aşar ve rüsumdan muafiyet ref edilmiştir.

Madde 2. — Aşar ve rüsumdan maada kâfi varidatı bulunmayan müstesna ve mülhak evkâfa ait cevâmi ve mesâcid-i şerifeye ve çeşme, köprü, hastahane, sebil gibi müessesatı hayriyeye muktazi masarîf ile emsaline kıyasen hademesine verilecek tahsisat Diyanet İşleri Riyasetince tayin ve Maliye Vekâletince tasvip olunduktan sonra Diyanet İşleri Riyaseti bütçesine konularak tesviye edilir.

Madde 3. -- Vazifesi ifa olunmakta olan ve aşar ve rüsumdan maada varidatı bulunmayan mevcut (tekâya ve zevâya masarîfine ve postnişinlerine Diyanet İşleri Riyasetince takdir ve Maliye Vekâletince tasvip olunacak tahsisat kezalik Diyanet İşleri Bütçesine vaz olunarak tesviye edilir.

Madde 4. — Aynen kabul.

Madde 5. — İşbu Kanun 1341 senei maliyesi iptidasından itibaren meriyül icradır.

Madde 6. — Aynen kabul.”

şekillendiği ve zaman içerisinde karşılıklı pragmatik bir bakış açısıyla varlığını devam ettirdiğini söylemek mümkündür. Merkez otorite ile Postnişin Çelebi Efendilerin kesişim noktasını Celâliye Evkâfi oluşturmuştur. Selçuklu Devleti ve Karamanoğulları dönemlerinden kalma kadim vakıflardan olan Celâliye Evkâfi, Osmanlı Devleti döneminde de müstesna vakıflar arasındaki ayrıcalıklı yerini almıştır. 1476, 1483, 1500, 1512-1520 ve 1585 yıllarında kaydedilen defterlerdeki Celâliye Evkâfi'nin gelir ve giderleri 1596-1680 yılları arasında tutulan muhasebe kayıtları ile takip edilebilmektedir. XVII. yüzyılın ortalarından sonra Celâliye Evkâfi ile ilgili kayıt sürekliliğini şer'ye sicillerindeki vakıf kayıtları ve çeşitli belgelerle takip etmek nispeten mümkün görünmektedir. Söz konusu arşiv kaynaklarında Celâliye Evkâfi'nin Konya Mevlânâ Kllyesi'ni ilgilendiren gelir kalemleri kaydedilmiştir.

Celâliye Evkâfi üzerinde büyük bir tasarruf hakkına sahip olan Postnişin Çelebi Efendiler de devletin ileri gelen idarecileri ve padişahlar ile yakın ilişkiler tesis etmeye gayret etmişlerdir. Bu bağlamda Konya Mevlânâ Derghi'nda 11. postnişin olarak 1460-61/1509-10 yılları arasında Pr dil elebi oğlu Cemâleddîn elebi (. 1509)'nin şeyhliği döneminde II. Bayezid zamanında Osmanoğulları ile Mevlânâoğulları arasındaki yakın ilişkilerin tesis edilmeye başlandığı söylenebilir. Postnişin Çelebi Efendiler, bir taraftan Osmanlı merkezî otoritesi ile yakın ilişkiler tesis etmeye çalışırken diğer taraftan da Celâliye Evkâfi zerindeki imtiyazlarını korumaya çalışmışlardır. Osmanlı idaresi altında tarihî süreç içerisinde dinî, siyasi ve iktisadi olarak değişen koşullar doğrultusunda Celâliye Evkâfi'nin mstesnalığına mugayir birtakım gelişmeler meydana gelmiştir. Bu durum, elebi Efendilerin merkezî otoriteye karşı birtakım faaliyetlerin içerisine girmelerine ve muhalefetlerine sebep olmuştur. Bunlardan en önemlilerini 1621 yılındaki Abaza Paşa İsyanı'na verilen destek, II. Ebbekir elebi (.1785)'nin merkeze karşı sekban eşkıyası ile iş birliği yapması ve Nizm-ı Cedid (1792-1807) döneminde karşı Mevlânâ Derghi Postnişini Hacı Mehmed elebi'nin muhalif tavrı olarak sıralamak mümkündür.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi

BCA, 30.18.1.1, Kutu: 4, Gömlek: 47, Sıra: 1.

TBMM Zabıt Ceridesi, C. 19, 23 Teşrinisani 1341: 7-10.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi

BOA, ADVNS.MHM.d, 112/302, 39/126, AE.SSL.II.,5/407, BEO, 1266/94911, 4362/327094, C.EV., 35/1746, DH.MKT, 2175/84, EV.HMH.d., 1954, 686, HAT, 197/9884, KB.MAA.FE., 2/14, MAD.d., 1381, v. 2a, 3a, MV., 241/2, TS.MA.d, 1678/44, TT, 387/25, 399/3, 63/21.

Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi

TKGM, ED., 564/v. 1a, 2a, 2b., 565/v. 1a-5a-5b., 584/v. 6b.

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi

VGMA, EV.d. 583/196, 584, 624, 734/85-95, 747/481-315, 865/178, 2176/293, HD. 555, 1106, 1107, 1115, 1119, 1216, VGMA, Esas Defter Nu: 148(9/1), Sıra nu: 2095.

Vakfiyeler

Cafer Paşa Vakfiyesi, VGMA, ED., Defter Nu: 624, 208-151.

Es-Seyyid El-Hac Ali Paşa Vakfiyesi, KşS, Nu: 73, s. 166-1.

Es-Seyyid Hfiz Mehmed Emin Efendi Vakfiyesi, KşS, Nu: 71, s. 68-1.

Es-Seyyid Mehmed Ali Efendi Vakfiyesi, KşS, Nu: 78, s. 103-1.

Es-Seyyid Mehmed Emin Paşa Vakfiyesi, KşS, Nu: 71, s. 64-2.

Es-Seyyid Mehmed Necb Efendi Vakfiyesi, KşS, Nu: 73, s. 167-2.

Es-Seyyid Ömer Ağa Vakfiyesi, KşS, Nu: 73, s. 159-1.

Eyüb Paşa ibn Mustafa Efendi Vakfiyesi, KŞS, Nu: 83, s. 49-1.
Hacı Mehmed Ceri Dede Efendi Vakfiyesi, KŞS, Nu: 116, s. 24-1.
Hüseyin Hüsnü Beg ibn Eyüb ağa Vakfiyesi, KŞS, Nu: 87, s. 45-1.
Sadr-ı 'Azam Pîr Mehmed Paşa ibn Mehmed Cemalüddin Aksarayî Vakfiyesi, H. 2 Receb 927/8
 Haziran 1521.

Şeyh Numan Beyefendi Vakfiyesi, VGMA, ED., Defter Nu: 740, 540-212/213.

Şeyhzâde Ahmed Raşid Efendi Vakfiyesi, KŞS, Nu: 71, 67-1.

Şeriyye Sicilleri

İstanbul kadı sicilleri üsküdar mahkemesi 1 numaralı sicil (H.919-927/M.1513-1521). (2008).

(Aydın B.-Tak E. Haz.) İstanbul: İsam Yayınları.

KŞS, Nu: 3, 7, 8, 11,19, 21, 67, 92, 113, 142.

Konya Mevlânâ Müzesi Arşivi

KMMA, Zarf Nu: 67, 72.

Taksim Atatürk Kütüphânesi Arşivi

TAK, MC, O-116/1.

Kronikler

Ebu Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî. (2004) *İbn Battûta Seyâhatnâmesi I*. (Aykut A. S. Çev.), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Nişancı Mehmed Paşa. (H.1290/M.1873). *Tarih-i Nişancı Mehmed Paşa*, İstanbul: Matbaayı Amire.

Sâkıb Mustafa Dede. (1283). *Sefine-i Nefise-i Mevlevîyân Cüz I*, Mısır: Matbaa-i Vehbiya.

Şikârî. (2005). *Karamannâme [Zamanın Kahramanı Karamanîlerin Tarihi]*, (Sözen M.-Sakaoğlu N. Haz.), İstanbul: Karaman Belediyesi Yayını.

Telif-Tetkik Eserler

Akdağ, M. (1964). Celâlî isyanlarından büyük kaçgunluk (1603-1606). *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 1-49.

Akdağ, M. (1963). *Celâlî isyanları (1550-1603)*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.

Ateş, İ. (1992). *Mevlânâ Dergâhu 'yla ilgili vakıf ve vakfiyeler*. Ankara: IX. Vakıf Haftası Kitabı.

Baykara, T. (2002). Konya. *DİA*, 26, 182-187.

Coşkun, F. (1996). *888/1483 Tarihli Karaman Eyaleti Vakıf Tahrir Defteri (Tanıtım, Tahlil ve Metin)*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Çakır, B. (2003). *Osmanlı mukataa sistemi (XVI.-XVIII. yüzyıl)*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.

Çam, M. (2021). *Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî (Celâlîye) vakıfları*. (Arabacı C.- Yazıcı N.-Kıvrım İ.- Akman A. Akkuş M. Ed.), Konya: *Konya Kitabı XVIII Konya Vakıfları*.

Değerli, A. (2006). *Türk klasik halk eğitim kurumlarından Mevlevîliğe dair bir mecmuanın transkripsiyonu*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Erdoğru, M. A. (1996). Konya Mevlevî Dergâhu'nın mali kaynakları ve idaresi üzerine düşünceler ve belgeler. *Belgeler*, XVII (21). 41-70.

Erdoğru, M. A. (1992), Karaman Vilayeti'nin idari taksimatı. *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, 12(12), 425-430.

Genç, M. (2006). Mukataa. *DİA*, 31, 129-132.

Genç, M. (2000). İltizam. *DİA*, 22, 154-158.

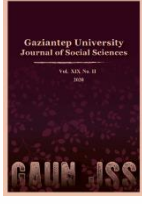
Genç, M. (2003). Mâlikâne. *DİA*, 27, 516-518.

Göde, K. (1995). Eretnaoğulları. *DİA*, 11, 295-296.

Gülcan, M. (1989). *Konya'da içtimâî ve iktisadî hayat (1675-1676)*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

İşbilir, Ö. (2002). Kuyucu Murad Paşa. *DİA*, 26, 507-508.

- Kahraman, S. A. (2009). *XVI. yuzyılın başlarında Karaman vilayeti vakıfları*, Kayseri: Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları.
- Karamağaralı, H. (1966). Mevlânâ'nın türbesi. *Türk Etnografya Dergisi*, VII-VIII (1964-1965), 38-42.
- Küçükdağ, Y. (1994). Konya Mevlânâ Dergh ve türbe hamamına dair iki mevlevî vakfiyesi", *Vakıflar Dergisi*, XXIII, 75-103.
- Küçükdağ, Y. (1996). 1251 H / 1835 M. Tarihli Mevlânâ türbesi ve elebi efendi konağı tamir ve inşası defteri. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 181-206.
- Koç, K. (2020). Tanzimat sonrası evkâf-ı müstesnâ. *Kahraman Maraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(2), 1164-1197.
- Konyalı, İ. H. (2007). *Konya tarihi*, Konya: Memleket Gazetesi Yayınları.
- Özönder, H. (1987). Mevlânâ türbe ve kllyesinin tmir ve ilveler kronolojisi. *SSAMSD*, (2), 13-75.
- Öztürk, N. (1995). Evkâf-ı Hümâyun Nezâreti. *DA*, 11, 521-524.
- Öztürk, N. (2020). Mukataalı Vakıf. *DA*, 31, 132-134.
- Sak, İ. (2010). Mevlânâ dergâhına yapılan bazı vakıflar (1826-1907). *Vakıflar Dergisi*, (34), 1-18.
- Sümer, F. (2001). Karamanoğulları. *DA*, 24, 460-462.
- Yurtoğlu, G. (2023). Konya Mevlânâ Kllyesi'nin Osmanlı Dönemi gelir kalemleri. *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 32, 891-906.
- Yurtoğlu, G. (2022). Mevlânâ Kllyesi'nin vergi mufiyetinin Konya şehri'nin nüfusuna ve gelişmesine etkisi üzerine bir değerlendirme. *Türk Dünyası Yolunda Bir mr Prof. Dr. Mehmet şahingöz'e Armağan*. (Ed. Necdet Hayta, Hamza Keleş, Cengiz Dönmez, Tuğba Belenli). Ankara: Berikan Yayınevi, 355-364.

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Türkiye Ekonomisinde Tarım ve Sanayi İhraç Ürünlerinin Ekonomik Büyümeye Katkısı¹

Contibution of Agricultural and Industrial Export Products to Economic Growth in Turkey's Economy

Mehmet Akif KARA^a Tuba AKSU^{b*} Şule TANIŞ^c

^a Doç. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, Kahramanmaraş / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0001-6664-4755

^b Doktora Öğrencisi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Ana Bilim Dalı, Kahramanmaraş / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0001-5365-5076

^c Yüksek Lisans Öğrencisi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Ana Bilim Dalı, Kahramanmaraş / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-9702-920X

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 31 Ekim 2023

Kabul tarihi: 15 Ocak 2024

Anahtar Kelimeler:

Türkiye,

İhracat,

Tarımsal ihracat,

İmalat sanayi ihracatı.

ÖZ

Ekonomik büyüme, ekonomik refahın en önemli belirleyicilerindedir. Ekonomik büyümeyi etkileyen faktörler arasında dış ticaret kritik bir rol oynamaktadır. Dış ticaretin önemi klasik iktisat öncesi dönemden bu yana vurgulanmıştır. İhracat artışı gerçekleştiğinde ekonomide faktör verimliliğindeki artıştan, ölçek ekonomilerinden ve pozitif dışsallıklardan elde edilen kazançlar artmakta, döviz sıkıntısı giderilerek ara ve yatırım malları ithalatı kolaylaşmakta ve yeni teknolojilerin sağlanması gibi geniş bir perspektiften ülke ekonomisini olumlu yönde etkilemektedir. Ülkelerin kritik ihracat mal ürünlerinde uzmanlaşmaları ve ihracat mal gruplarını çeşitlendirmeleri son dönemde araştırmacıların üzerinde durduğu konulardan biri olarak dikkat çekmektedir. İhracat ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki geçmişten günümüze teorik ve uygulamalı literatürün tartıştığı temel konulardan biri olup bu çalışmada da ihracat ve ekonomik büyüme arasındaki tartışmalar incelenerek sektörel ihracatın ekonomik büyümeye katkısı belirlenmeye çalışılacaktır. Bu çerçevede bu çalışmada tarım ve sanayi ihracat ürünlerinin Türkiye ekonomisinin büyümesine katkısını belirlemek amacıyla VAR ve Johansen Eş bütünlük Analiz kullanılmıştır. Çalışmada bağımlı değişken olarak Kişi Başına Düşen GSYİH, bağımsız değişken olarak ise Gayri Safi Sermaye Oluşumu, İşgücüne Katılım Oranı, Ar-Ge Harcaması/GSYİH ve Tarım ve İmalat Sanayi İhracat verileri kullanılmıştır. Bu veriler Dünya Bankası ve TÜİK veri tabanlarından temin edilmiştir. Çalışma sonucunda tarım ve imalat sanayi ürünleri ihracatının ekonomik büyümeyi pozitif olarak etkilediği ancak sanayi ürünleri ihracatının ekonomik büyümeye katkısının daha yüksek olduğu belirlenmiştir.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: October 31, 2023

Accepted: January 15, 2024

Keywords:

Türkiye,

Exports,

Agricultural exports,

Manufacturing exports.

ABSTRACT

Economic growth is one of the most important determinants of economic welfare. Foreign trade plays a critical role among the factors affecting economic growth. The importance of foreign trade has been emphasized since the pre-classical economics period. When exports increase, it affects the country's economy from a wide perspective, from the increase in factor productivity in the economy to the increase in gains from economies of scale and positive externalities, from the mitigating of foreign exchange shortages to the facilitation of imports of intermediate and investment goods, from the reduction in production costs in export sectors to the provision of new technologies. Countries' specialization in critical export commodities and diversification of export commodity groups is one of the issues that researchers have recently focused on. The relationship between exports and economic growth is one of the main issues discussed in the theoretical and applied literature from past to present. This study analyses the debate between exports and economic growth and tries to determine the contribution of sectoral exports to economic growth. In this framework, VAR and Johansen Co-integration Analysis are used in this study to determine the contribution of agricultural and industrial export products to the growth of Türkiye economy. In the study, GDP Per Capita was used as the dependent variable and Gross Capital Formation, Labour Force Participation Rate, R&D Expenditure/GDP and Agriculture and Manufacturing Industry Export data were used as independent variables. These data were obtained from World Bank and TÜİK databases. As a result of the study, it is determined that exports of agricultural and manufacturing industry products positively affect economic growth, but the contribution of exports of industrial products to economic growth is higher.

¹ Bu çalışma "Türkiye Ekonomisinde İhraç Ürün Gruplarının Büyüme Üzerindeki Etkisi" başlıklı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

EXTENDED ABSTRACT

Exports play a critical role in the national economy. When exports increase, it affects the country's economy from a wide perspective, from the increase in factor productivity in the economy to the increase in gains from economies of scale and positive externalities, from the mitigating of foreign exchange shortages to the facilitation of imports of intermediate and investment goods, from the reduction in production costs in export sectors to the provision of new technologies. On the other hand, exports increase employment and contribute to the welfare of both the country and the world by providing an opportunity for resource allocation in accordance with the international division of labour. The export-led growth hypothesis assumes that economic growth is realised through an increase in exports. The economic growth of a country is influenced by the increase in the amount of labour and capital within the country as well as the increase in total exports. According to the export-led growth approach, it is necessary to increase total exports in order to increase the economic growth rate.

It is stated that the positive effect of exports on economic growth can be brought to the agenda not only by the increase in exports but also by the specialisation in exports and the diversification of exports. It has been argued that specialisation in foreign trade will create efficiency in the national economy. It has been emphasised that countries that specialise industrially in foreign trade will receive a larger share from foreign trade than countries that do not specialise. Economists such as Singer-Prebisch, who investigated the relationship between exports and economic growth, examined the contribution of exports to the economic development of countries specialising on a sectoral basis and emphasised that foreign trade may harm the country, especially in countries where primary sectors are predominant (less developed countries).

Export diversification is the increase in the number of products in the export product basket of exporting countries and the number of exporting countries. Diversification of a country's export basket ensures the preservation of stability in export revenues. Diversification in terms of products and countries reduces the unfavourable effects that may occur in foreign demand. While export diversification increases economic growth, it also indirectly increases per capita national income and, as a result, improves the economic welfare level of the society. Export diversification has been the focus of attention of economists working on underdeveloped and developing countries. Policy makers in these countries have attached importance to export diversification due to the negative effects of export revenues based on a few products.

From 1980 to 2013, the share of industrial products in total exports increased by almost 100%, while the share of agricultural products decreased by 0-10%. When we look at the share of mining in total exports, we see that between 1950 and 1980, 2-3% more than in other years, and from 1980 onwards, the share has been around 2-2.5%. When we look at the sectoral distribution of exports and imports in the last 20 years, it is seen that the industrial sector has an important share in exports, while the share of the agricultural sector and the mining sector has decreased. Looking at the distribution of exports by commodity groups, while 41% of exports in 2000 consisted of intermediate goods, this ratio increased over time and reached 77% in 2020. While in 2000, investment goods exports were 7%, it was observed that it increased to 13% in 2020. On the other hand, there has been a significant decrease in the exports of consumer goods, falling from 50% to 9%. Looking at the twenty-year change in imports in terms of sectors, the agricultural sector, which accounted for 1% of the country's imports in the 1980s, increased proportionally to 3.9% in 2000 and to 4.1% in 2020. As in the 1980s, the industrial sector has the highest share in both exports and imports. The vast majority of imports in the industrial sector are composed of manufacturing sector inputs.

As a result of the VAR and Johansen co-integration analysis conducted to investigate the effect of sectoral exports on economic growth, it was observed that manufacturing industry exports and agricultural exports create a long-run relationship on economic growth. According to the findings, manufacturing industry and agricultural exports positively affect economic growth. However, manufacturing industry exports increase economic growth more than do agricultural exports. As a result, it is important for the Turkish economy to specialize in the production of high value-added goods such as manufacturing industry and to offer these goods to international markets.

Giriş

Ekonomik büyüme, ülke ekonomilerinin temel hedeflerinden biri olup birçok kaynaktan etkilenmektedir. Ekonomik büyüme, bir ülkenin reel GSYH'sının zaman içinde artmasıyla gerçekleşmekte ve önemli bir refah göstergesi olarak kabul edilmektedir. Geçmişten günümüze kadar ekonomik büyümeyi etkileyen faktörler; nüfus, ücretler, beşerî ve fiziki sermaye, tasarruf ve faiz düzeyi, ihracat ve ithalat ile doğal kaynaklar ve teknoloji olarak sıralanmıştır. Bu faktörlerden biri olan ihracat, iktisadi ekoller tarafından farklı şekillerde ele alınmıştır. Örneğin merkantilistler dış ticaret mekanizmaları yoluyla ihracatın artırılması, ithalatın sadece hammadde ve ara mallarıyla sınırlı tutulması, ekonomide altın ve külçe biriktirilmesiyle ekonomik büyümenin sağlanacağını savunurken, fizyokratlar tarımın tek üretken sektör olduğunu ifade ederek tarım ürünleri ihracatının büyümeyi sağlayacağını savunmuşlardır. Klasik ekolün dış ticaret üzerindeki görüşlerine hâkim olan mutlak üstünlükler teorisi ve karşılaştırmalı üstünlükler teorisinin her ikisi de dış ticaretin serbest olmasıyla tüm dünya ülkelerinin kendi çıkarlarını maksimize edeceğini ve tüm dünya ülkelerinin refahının artmasıyla ekonomik büyümenin gerçekleşeceğini savunmaktadır (Erkök Yılmaz, 2016, s. 2-25).

Diğer yandan ihracatın ekonomik büyümeye etkisine yönelik araştırmalara bakıldığında, sektörel bazda yapılan ihracatın büyüme katkısı ve sektörel uzmanlaşmanın önemine yönelik çalışmalar dikkati çekmektedir. Singer ve Prebisch, tarımsal ihracatın ülke ekonomisi açısından önemli olduğu az gelişmiş ülkelerde dış ticaret hadlerinin bu ülkeler aleyhine işlediğini savunmuşlardır. Tarımsal (birincil) üretimin ticaret hadleri üzerinde iki tür olumsuz etkisi tespit edilmiştir. İlk etki, maliyet artışlarının fiyatlandırması ve sanayide emeğin sendikalaşması gibi ürün ve faktör piyasalarının sistematik olarak farklı kurumsal özelliklerinden kaynaklanmaktadır. Bir diğer olumsuz etki ise teknik ilerlemenin tarım sektöründen daha fazla sanayi sektörüne olumlu şekilde yansıdığı savunulmaktadır (Emami ve Mahdi, 2011, s. 145-160). Bu çerçevede Türkiye ekonomisinde sektörel ihracatın ekonomik büyümeye katkısı araştırmanın temel amacını oluşturmaktadır. Ayrıca literatürde uygulamalı çalışmalara bakıldığında gerek ulusal gerekse ülke grupları özelinde yapılan çalışmalarda hâkim görüş olan birincil sektör ihracatından ziyade ikincil sektör ihracatının ekonomik büyümeye katkısının daha fazla olduğu ifade edilmektedir. Bu görüşün Türkiye özelinde geçerli olup olmadığının belirlenmesi önem arz etmektedir.

1980'e kadar ithal ikameci bir strateji benimseyen Türkiye, bugün ihracata yönelik bir sanayileşme stratejisi benimsemiştir. Ülkede döviz darboğazı yaşanmaması için sermaye hareketleri serbest bırakılmış ancak en sağlıklı döviz girişinin ihracat gelirlerinden sağlanacağı düşüncesiyle ihracata son derece önem verilmiştir. İhracat gelirleri artırmak amacıyla uluslararası anlaşmalara taraf olunmuş, serbest ticaret bölgeleri kurulmuştur. Türkiye'nin 2022 yılı itibarıyla ihracat gelirleri %12,9 artarak 254 milyar 172 milyon dolar olmuştur. İhracatın büyük çoğunluğunu sanayi sektörü oluşturmakta, tarım sektörünün payı ise %3 seviyesindedir. 2021-2022 yıllarında ise ithalatın %80'lik kısmını ara mallar oluştururken, %11,1 kısmını sermaye malları, %8,4'lük kısmını tüketim malları oluşturmaktadır. (İstanbul Maden ve Metaller İhracatçılar Birliği Raporu, 2023, s. 6)

Türkiye'nin sektörel bazda ihracatının ekonomik büyümeye katkısı incelendiği çalışmada Cobb-Douglas üretim fonksiyonu referans alınarak bir model oluşturulmuştur. 1990-2021 dönemini kapsayan çalışmadaki değişkenler Dünya Bankası ve TÜİK veri tabanı kullanılarak elde edilmiştir. Çalışmada öncelikle ihracatın ekonomi açısından önemine yönelik teorik çerçeve ele alınmış, daha sonrasında konuyla ilgili yapılan diğer çalışmalar incelenmiş ve son olarak da Türkiye özelinde sektörel bazda yapılan ihracatı ekonomik büyümeye katkısına yönelik ekonometrik analizin sonuçları değerlendirilmiştir.

Teorik Çerçeve

Dış ticaret, merkantilist dönemden günümüze kadar ekonomide önemli bir yere sahip olmuştur. Dış ticaret, ülke içerisinde üretilen fazla ürünün diğer ülkelere satılmasına imkân sağlamasının yanı sıra ülkede üretilmeyen ürünlere erişim imkânı sağlamaktadır. Küreselleşmeye birlikte dış ticaret daha fazla önem kazanmıştır. Özellikle II. Dünya Savaşı sonrasında kurulan Dünya Ticaret Örgütü (WTO) ve Ekonomik Kalkınma ve İş birliği Örgütü (OECD) ülkeler arasındaki ticarete önemli bir etken olmuştur. Uluslararası ticaret kapsamında ülkeler, serbest ticaret bölgeleri oluşturmuş, ticaret anlaşmaları ve gümrük anlaşmaları imzalamışlardır (Özcan, 1998, s. 44).

Ülkeler uluslararası ticareten önemli bir pay alabilmek için dış ticaret politikaları uygulamaktadırlar. Ekonomi literatüründe dış ticaret politikaları geleneksel ve yeni dış ticaret politikaları olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Geleneksel dış ticaret politikaları; Adam Smith'in ünlü *Milletlerin Zenginliği* kitabında bahsettiği mutlak üstünlükler teorisi ve David Ricardo'nun bu teoriyi tekrar gözden geçirerek eksik noktalarını tamamladığı karşılaştırmalı üstünlükler teorisiyle başlamaktadır. Smith ve Ricardo teorilerinin merkezine üretim maliyetlerini koymuşlardır. Adam Smith mutlak üstünlük teorisinde; ülkelerin diğer ülkelerden daha verimli bir şekilde ürettikleri malların üretiminde uzmanlaşmalarını ve bu ürünleri ihraç etmelerini, diğer ülkelerin daha verimli ürettikleri malları ise ithal etmeleri gerektiğini savunmuştur. Ricardo ise, bir ülkenin birçok mal türünün ticaretinde mutlak bir üstünlüğe sahip olsa bile, farklı karşılaştırmalı üstünlükleri olan diğer ülkelerle ticaret yaparak uluslararası ticareten fayda sağlayabileceğini savunmuştur (İyibozkurt, 2014, s. 7). Dış ticaret teorileri açısından önem arz eden faktör donatım teorisinde ise ülkelerin dış ticaret modelleri geliştirirken kendi iç dinamiklerinin dikkate alınması gerektiği ve ülkenin hangi üretim faktörü fazla ise o üretim faktörünün daha fazla kullanıldığı alanlarda uzmanlaşmanın sağlanması ve üretilen ürünün dış ticarete konu edilmesi gerektiği savunulmuştur (Ruffin, 1988, s. 760).

1960'lı yıllara gelindiğinde geleneksel dış ticaret politikaları, teknolojinin yarattığı içsel ve dışsal faktörleri göz ardı ettiği için eleştirilmiş ve yeni dış ticaret teorileri ortaya atılmıştır. Posner tarafından geliştirilen teknolojik açık modeli, ülkelerin yönetim tekniklerindeki farklılıkların, üretim sürecindeki ve ürünlerdeki farklılıkların, ülkeler arasındaki teknolojik değişimlere bağlı olduğunu ifade etmektedir (Posner, 1961, s. 324). Ürün döngüsü modeli, bir ürünün başlangıçta yenilikçi ülke tarafından üretildiğini ve ihraç edildiğini ancak sonunda aynı ürünü veya o ürünün aynı farklılaştırılmış çeşidini ithal eden bir ülke haline geldiğini açıklamaktadır (Sebastian, 1983, s. 96). 1961'de Staffan Linder tarafından ortaya atılan Linder Hipotezi benzer kişi başına düşen gelire sahip ülkelerin benzer kalitede ürünler tüketmelerini ve bunun onları birbirleriyle ticaret yapmaya yönlendireceğini öne sürmektedir. Hipotez, ülkelerin belirli yüksek kaliteli malların üretiminde uzmanlaşacağını ve bu malları talep eden ülkelerle ticaretini yapacağını savunmaktadır (Lai vd, 2016, s. 86). Kessing tarafından geliştirilen nitelikli işgücü piyasası ise, uluslararası piyasalara hâkim olan ülkelerin nitelikli işgücüne sahip olduklarını savunmaktadır. Nitelikli iş gücüne sahip olmayan ülkeler ise çoğunlukla niteliksiz işgücünün yoğun olarak kullanıldığı emek yoğun üretim yapmaktadırlar. Dolayısıyla nitelikli işgücüyle nitelikli ürün üreten ülkeler söz konusu alanlarda uzmanlaşarak nispi olarak daha pahalı ürünler üreteceklerdir. Kessing, nitelikli işgücünün diğer üretim faktörleri gibi bir üretim faktörü olarak ele alınmasının, firmaların kuruluş yerini etkileyebileceğini savunmuş ve iktisadi büyümeyi açıklamada kritik bir rol oynayacağını vurgulamıştır. Nitekim, iktisadi büyümeyle dış ticaret birbirleriyle yakın ilişki içerisinde ve iktisadi büyümeyi etkileyen vasıflı işgücü aynı zamanda ticareti de etkileyebilecektir (Ersungur vd., 2014, s. 302-303).

Uluslararası ticaret ekonomik büyümeyi beş yönden etkilemektedir. Bunlar; ölçek ekonomileri etkisi, kaynak dağılımı etkisi, teknoloji yayma etkisi, disipline edici ithalat hipotezi ve girdi etkisi olarak sıralanmaktadır. Üretim faktörlerinin sektörler arasında yeniden dağılımı kaynak dağılımı etkisi vasıtasıyla gerçekleşmektedir. Dış ticaret politikalarının yeni yaklaşımları dış ticareti sadece millî geliri artıran bir unsur olarak değil aynı zamanda teknoloji içselleştiren bir faktör olarak görmektedirler. Teknolojinin içselleştirilmesi dolayısıyla ekonomik büyümenin süreklilik kazanacağı ve ülkedeki tüm kesimlerin refahının artacağı ve kaynakların daha etkin ve verimli kullanılabileceği savunulmaktadır (Grossman ve Helpman, 1992, s. 177).

Disipline edici ithalat hipotezi genellikle X etkinliği olarak bilinmektedir. Bu etkinlikle bir ülke ithal edeceği ürünü kendi ülkesinde üretmek istiyorsa hangi sektörün ithalatını kısması gerektiğini belirlemektedir. X etkinliği kalkınma sürecini başlatan unsur olarak kabul edilmektedir. Eğer yapılan ithalatlar ekonomide ağırlıklı olarak AR&GE faaliyetlerinin yapıldığı, teknolojinin yoğun olarak kullanıldığı sektörlerle yönelik ise ithalatçı ülkenin yenilikçi ürünleri üretmesine ve dış ticarete rekabet avantajı kazanmasını sağlamaktadır (Greenaway ve Miliner, 1993, s. 1-41).

Dış ticaret ülke piyasaların gelişmesine, genişlemesine yol açmaktadır. Dolayısıyla dış ticaretin elde edeceği içsel ve dışsal faydalar aracılığıyla ölçek ekonomiler artmaktadır. Başka bir ifadeyle eğer bir ülke ölçek ekonomilerinden yararlanmak istiyorsa dış ticaret yapmak zorundadır. Ölçek ekonomileri gelir düzeyini yükselten bir etkiye sahiptir. Ölçek ekonomilerinin ortaya çıkarttığı gelişme yenilikçi sektörlerde ve teknoloji kullanılan alanlarda ortaya çıkıyorsa ülkeye dinamik bir gelir artışı sağlamaktadır (Greenaway ve Miliner, 1993, s. 1-41).

Ülkeler dış ticaret sayesinde ellerinde olmayan girdileri temin edebilme imkânına erişmektedirler. Kapalı bir ülke yani dış ticaret yapmayan bir ülke elindeki üretim araçlarının %10-%15'ini kullanabilmektedir. Dolayısıyla dış ticaret kanalıyla ülke içerisinde sahip olunamayan girdiler elde edilmektedir. Dış ticaret ülkelerin teknolojiye erişmesini sağlayan bir unsurdur. Her ülke teknoloji üretememekte ama teknolojiyi kullanmaktadır. Dolayısıyla dış ticaret bu teknolojilerin yayılmasını sağlayan temel bir unsurdur ve genel itibarıyla dış ticaretin teknolojiyi yayma etkisi ihracat vasıtasıyla gerçekleşmektedir (Greenaway ve Miliner, 1993, s. 1-41).

İhracatın ekonomik büyüme üzerindeki olumlu etkisinde sadece ihracatın nicelik olarak artışı değil aynı zamanda ihracatta uzmanlaşmanın ve ihracatın çeşitlenmesinin önemli rolü bulunmaktadır (Sannasse vd., 2014, s. 2). Bir ülkenin herhangi bir mal üretiminde veya sektörde uzmanlaşması; ticaretin derinleşmesine, üretim kalitesinin artmasına, kalifiye işgücüne sahip olmasına, ölçek ekonomilerden yararlanmasına olanak sağlamaktadır. Dış ticarete uzmanlaşma verimlilik artışı sağlamaktadır. Ülkeler doğal olarak iyi oldukları alanlarda uzmanlaşır ve aynı zamanda bu ürünlerin üretimi için ölçeğe göre artan getirilerden faydalanırlarsa ölçek ekonomilerinden yararlanabilmektedirler. Bu durum, daha fazla mal üretildiği için malları üretmenin ortalama maliyetinin (belirli bir noktaya kadar) düştüğü anlamına gelmektedir. Benzer şekilde, ülkeler artan öğrenmeden yararlanmakta ve üründe uzmanlaşmış oldukları için ürünü yapma konusunda daha yetenekli konumdadırlar. Bu etkilerin her ikisi de ülkeler için genel verimliliğin artmasına katkıda bulunmaktadır. Başka bir taraftan uzmanlaşma, üretimin fırsat maliyetinin daha düşük olması, yani küresel olarak daha fazla malın üretilmesi ve fiyatların daha düşük olması anlamına gelmektedir. Dolayısıyla tüketiciler bu düşük fiyatlardan ve daha fazla miktarda maldan yararlanabilmektedirler.

Uzmanlaşmanın ülke dış ticaretine olan olumlu etkisi, geleneksel dış ticaret teorilerinin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Ülkelerin ihracatlarının önemli bir kısmını oluşturan mal gruplarında veya sektörlerde uzmanlaşması, ülkenin kârlı bir dış ticaret yaptığının göstergesidir. İmalatta uzmanlaşmanın artması, imalat sektöründe daha yüksek verimlilik artışı ve teknolojik gelişme sayesinde genellikle daha yüksek ekonomik büyümeye yol açmaktadır. Daha yüksek teknolojik içeriğe sahip ihracatın (yani teknolojik olarak uzmanlaşmış malların) gelişmekte olan ülkelerin uzun vadeli büyümesi için gerekli olduğu savunulmaktadır (Ponnusamy, 2022, s. 638).

Kısacası, uluslararası ticarete endüstriler arası düzeyde daha fazla uzmanlaşan ülkelerin, daha az uzmanlaşanlara (veya daha fazla çeşitliliğe sahip olanlara) kıyasla daha yüksek verimlilik artışı yaşadığı tespit edilmiştir. Literatürde uzmanlaşma ve dış ticaret ilişkisi Prebisch-Singer teziyle açıklanmış, özellikle gelişmekte olan ülkelerin en iyi yapabilecekleri şeyde uzmanlaşmalarının avantajlarına olmadığı savunulmuştur. Bu tez, gelişmekte olan ülkelerin, birincil malların üretim uzmanlaşmasında dezavantajlı olduklarını göstermiş ve gelişmekte olan ülkelerin birincil mallarda, sanayileşmiş ülkelerin ise imalat sanayiinde uzmanlaştığını varsaymıştır. Prebisch-Singer hipotezi normalde birincil malların imalat sanayi açısından görece fiyatının düşme eğilimi gösterdiği iddiasını ifade etmektedir. Prebisch ve Singer, sanayileşmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki kişi başına düşen gelir farkının artması ve bunun uluslararası ticaretle ilişkisi gibi daha genel bir konudan endişe duymaktadır. "Statik" karşılaştırmalı üstünlük çizgisindeki uluslararası uzmanlaşmanın, gelişmekte olan ülkeleri, sanayileşmiş ülkeleri çok zenginleştiren teknik ilerlemenin meyvelerinden dışladığını savunmuşlardır. Bu savlarını üç olguya dayandırmaktadırlar: Birincisi, gelişmekte olan ülkelerin gerçekten de birincil malların üretimi ve ihracatında oldukça uzmanlaşmış olmaları; ikincisi, teknik ilerlemenin esas olarak sanayide yoğunlaşmış olması ve üçüncüsü, birincil malların imalat açısından görece fiyatının 19. yüzyılın sonlarından bu yana sürekli olarak düşmüş olmasıdır. Bu gerçekler, birincil mallardaki uzmanlaşmaları nedeniyle gelişmekte olan ülkelerin endüstriyel üretimden çok az fayda sağladığını göstermektedir (Cuddington, 2002, s. 2).

Bütün bu tartışmaların ışığında Türkiye ekonomisinin dış ticaret yapısının nasıl ilerlediğini incelemek gerekirse; korumacı dış ticaret dönemi (1980 öncesi) ve serbest dış ticaret dönemi (1980 sonrası) olarak ele almak mümkündür. 1980 öncesinde Türkiye ithal ikameci politikalar izlemiş ve korumacı dış ticareti ön plana çıkarmıştır. Cumhuriyet'in ilk yıllarında özellikle savaş dönemi yaralarını sarmak amacıyla toplanan İzmir İktisat Kongresinde alınan kararlar korumacı dış ticaret politikalarının oluşmasına zemin hazırlamıştır. Sanayi Devrimine geç kalan Türkiye Cumhuriyeti, sanayi alanını geliştirmeye çalışmıştır. Tablo 1'de görüldüğü gibi bu dönemde ülkenin ihracat bileşeninin büyük bir kısmını tarım ürünleri, ithalat bileşenlerini ise tüketim malları oluşturmaktadır.

Tablo 1: 1923-1938 Yıllarında İthalat/ İhracat Bileşenlerinin Dağılımları (Özkardeş, 2015, s. 33)

	Yıllar		
	1923	1928	1938
İhracat Bileşenleri			
Tarım Ürünleri	%94	%96	%92
Madenler	%3	%2	%5
Sanayi Malları	%3	%2	%3
	İthalat Bileşenleri		
Yatırım Malları	%6	%15	%36
Hammaddeler	%13	%21	%35
Tüketim Malları	%81	%64	%29

TÜİK verilerine göre 1948 sabit fiyatlarıyla hesaplanan 1923 yılı ihracat rakamı 50 milyon 790 bin TL iken ithalat 86 milyon 872 bin TL tutarındadır. Cumhuriyet'in ilk yıllarında

Türkiye'nin ihrac ürünlerinin büyük çoğunluğunu tarım ürünleri oluşturmaktadır. Türkiye sanayi sektörünü geliştirmek adına bu dönemde önemli atılımlar yapmış, sektörü finansal açıdan desteklemek adına bankalar kurulmuştur. Türkiye 1980 yılına kadar dış ticarete genellikle korumacı politikalar izlemiştir. 1980 sonrasında ise ithal ikameci yani korumacı politikardan vazgeçerek ihracata dayalı ekonomi politikasını benimsemiştir. Böylelikle Türkiye'de serbest dış ticaret dönemi başlamıştır. 24 Ocak Kararları kapsamında dış ticaretin serbestleşmesi, döviz kuru sisteminin değişmesi, yabancı sermayenin ülkeye girişinin kolaylaştırılması ile TL'nin devalüe edilmesi kararları alınmıştır. 1980 sonrasında hem Avrupa Birliği ülkeleriyle hem de Orta Doğu ve İslam ülkeleriyle olan ticarete canlanma yaşanmış ve 1980-1990 yılları arasında dış ticaret hacmi ortalama %14,7 oranında artış gözlenmiştir (Özkardeş, 2015 s. 30-33).

2000-2020 ihracatın ve ithalatın sektörel dağılımına baktığımızda, tarım sektörünün ve madencilik sektörünün payında azalma yaşandığı görülmektedir. İhracatın mal gruplarına göre dağılımına bakıldığı 2000 yılında ihracatın %41 ara malından oluşurken zaman içerisinde artarak 2020 yılına gelindiğinde bu oran %77'ye ulaşmıştır. 2000 yılında yatırım malı ihracatı %7 seviyesindeyken 2020 yılına gelindiğinde %13 seviyesine çıktığı gözlenmiştir. Diğer yandan ise tüketim malı ihracatında %50 seviyelerinden %9 seviyesine kadar düşmüş ve önemli bir azalma gerçekleşmiştir (TÜİK, 2021, s. 2).

Tablo 2: Türkiye'de 2000-2020 Yılları Arası İhracatının Sektörlere Göre Dağılımı (Milyon \$ ve %) (TÜİK)

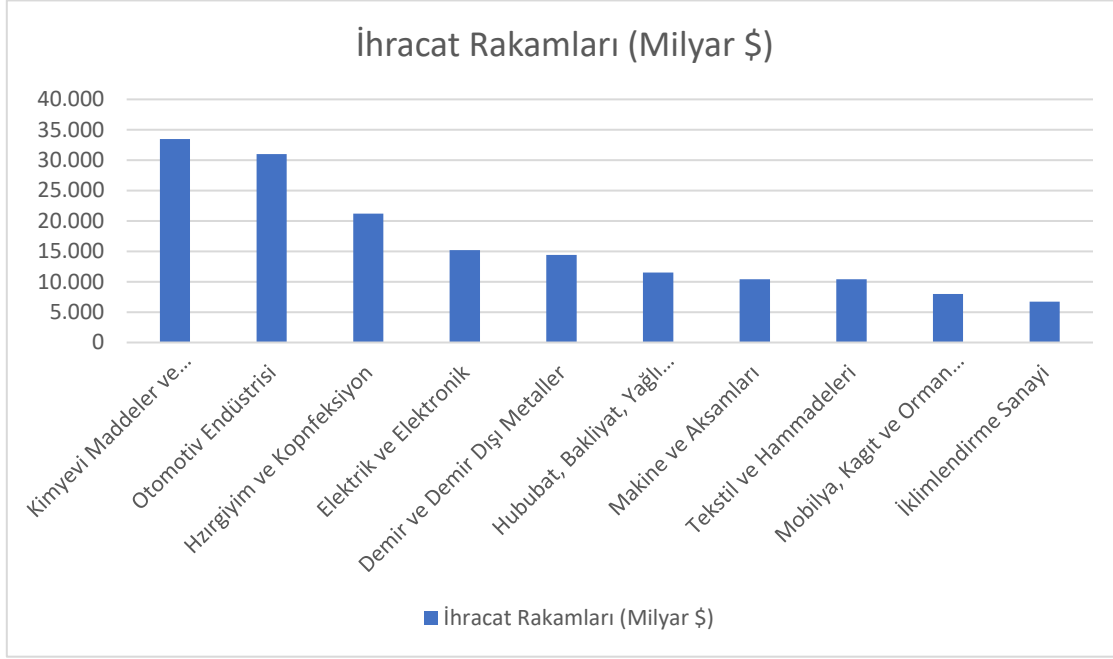
Yıllar	Tarım	Sanayi	Madencilik	Toplam	Tarım (%)	Sanayi (%)	Madencilik (%)
2000	1.659	25.518	400	27.775	6,0	91,9	1,4
2002	1.754	33.702	387	36.059	4,9	93,5	1,1
2004	2.542	59.579	649	63.167	4,0	94,3	1,0
2006	3.481	80.246	1.146	85.535	4,1	93,8	1,3
2008	3.937	125.188	2.155	132.027	3,0	94,8	1,6
2010	4.935	105.467	2.687	113.883	4,3	92,6	2,4
2012	5.189	143.194	3.161	152.462	3,4	92,6	2,1
2014	6.030	147.066	3.406	157.617	3,8	93,9	2,2
2016	5.397	133.595	2.676	142.529	3,7	93,3	1,8
2018	5.556	157.705	3.399	167.920	3,3	93,9	2,0
2020	8.731	161.529	20.204	16.088.682	4,4	81,9	10,2

İthalatın yirmi yıllık değişimine sektörler açısından bakıldığında 2000'li yıllarda ülke ithalatı oransal olarak %3,9'a 2020 yılına gelindiğinde ise %4,1'e yükselmiştir. Sanayi sektörü yirmi yıllık süreçte de hem ihracatta hem de ithalatta en fazla orana sahip sektördür. Sanayi sektöründe ithalatın büyük çoğunluğunu imalat sektörü girdileri oluşturmaktadır.

Tablo 3: 2000-2020 Yılları Türkiye'nin İthalatının Sektörlere Göre Dağılımı (Milyon Dolar ve %) (TÜİK)

Yıllar	Tarım	Sanayi	Madencilik	Toplam	Tarım (%)	Sanayi (%)	Madencilik (%)
2000	2.124	44.200	7.096	54.502	3,9	81,1	13
2002	1.703	41.383	7.192	51.553	3,3	80,2	14
2004	2.764	80.447	10.980	97.539	2,8	82,5	11,3
2006	2.934	110.378	22.033	139.576	2,1	79,1	15,8
2008	6.432	150.252	35.649	201.963	3,2	74,4	17,6
2010	6.489	145.366	25.932	185.544	3,5	77,3	14
2012	7.502	176.235	42.246	236.545	3,2	74,5	17,9
2014	8.657	187.742	37.126	242.177	3,6	77,5	15,3
2016	7.096	167.243	19.008	198.618	3,6	84,2	9,6
2018	9.334	175.979	28.967	223.047	4,1	78,9	13
2020	8.731	161.529	20.204	197.130	4,4	81,9	10,2

2020 yılında tüm dünyada gündeme gelen salgın hem küresel ekonomiyi hem de ülke ekonomilerini olumsuz yönde etkilemiştir. Sokağa çıkma yasakları üretimi azaltırken, işsizliği körüklemiştir. Salgın döneminde yapılan aşı çalışmaları ve uygulamaları ekonominin eski haline dönmesine bir nebze olsa olanak sağlamıştır. 2021 yılının ilk çeyreğinden sonra ekonomi kendisini toparlamaya başlamış ve Türkiye 2021 yılında ihracatını %32,9 oranında artırarak 225 milyar 291 milyon dolara ulaştırmış ve dünya ihracat sıralamasında 29. ülke olmuştur.

Şekil 1: Türkiye'nin Sektörlere Göre İhracatı (2022) (Türkiye İhracatçılar Meclisi)

Şekil 1'de Türkiye'nin sektörlere göre ihracatı verilmiştir. 2022 yılı ihracatı 33,5 milyar dolar ile kimyevi maddeler ve mamuller ilk sırada yer alırken 31,0 milyar dolar ile otomotiv takip etmiştir.

Literatür Taraması

İhracat ticaretin yakıtı, ticaret ise büyümenin motoru olarak görülmektedir. İhracatın artması ticaret hacminin artmasına ve dolayısıyla GSYİH büyüme oranının artmasına neden olabilmektedir. İhracat ve büyüme arasındaki ilişkiye ilişkin kapsamlı bir literatür söz konusudur ve bu ilişkiyi araştırmak için birçok ampirik çalışma yapılmıştır.

Bu çalışmalardan biri olan Ahmad vd. (2017), Pakistan'da 1972-2004 döneminde ihracatın ekonomik büyümeyi nasıl etkilediği üzerine yaptıkları çalışmanın bulgularında, ihracatın ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediğini ortaya koymuşlardır. Hatemi (2002), ihracat ekonomik büyüme ilişkisini Japonya özelinde incelemiş ve 1960-1999 dönemini ele almıştır. Japonya'da ihracat ile ekonomik büyüme arasında geri beslemeli nedensellik bulmuşlar ve ihracatın Japon ekonomik büyümesinin zorunlu bir bileşeni olduğu sonucuna varmışlardır. Tingvall ve Ljungvall (2012), da Çin ihracatı üzerine meta-analiz yaparak ihracat-büyüme ilişkisini araştırmışlardır. İhracattan büyümeye doğru nedensellik ilişkisi sonucuna varmışlar ve bu ilişkinin diğer geçiş ekonomilerine göre daha iyi olduğunu iddia etmişlerdir. Kaushik vd. (2008) ise Hindistan'da 1971-2005 dönemi boyunca ekonomik büyüme ve ihracat artışı arasındaki ilişkiyi ampirik çalışmalarla ele almışlardır. Yapmış oldukları testler sonucunda ihracattaki %1 oranındaki artışın uzun vadede GSYH'yi tahminen %0,42 artırdığı sonucuna ulaşmışlardır. Diğer gelişmekte olan ülke topluluğu olan Hindistan, Pakistan, Filipinler,

Malezya ve Tayland'ın ekonomik büyüme ve ihracat ilişkisi de Vohra (2001) tarafından incelenmiştir. 1973-1993 yıllarını kapsayan çalışmada ihracatın ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediği ve bunun sonucunda istatistiksel olarak anlamlı olduğunu belirlemiştir. Literatürde ihracat ve ekonomik gelişim arasındaki ilişkiyi inceleyen birçok çalışmayla birlikte, bazı araştırmacılar sektörel bazlı ihracatın ekonomik büyümeye olan katkısı üzerine çalışmalar yapmışlardır. Söz konusu çalışmalar genellikle imalat sanayi/ endüstriyel sanayi ihracatı veya tarımsal ihracat/ birincil ihracat olarak karşımıza çıkmaktadır.

Örneğin Meharara ve Banghbanpour (2016) yükselen ekonomilerin, sanayi ve tarım ihracatlarının iktisadi büyümeye katkısını incelemiştir. Çalışma 1970-2014 dönemini kapsamakta ve 34 gelişmekte olan ülkeyi içermektedir. Yapılan panel veri analizlerine göre sanayi ihracatıyla iktisadi büyüme arasındaki bağlantının pozitif ve anlamlı olduğunu, ancak tarım ve ekonomik büyüme için ilişkinin zayıf olduğunu bulgulamışlardır. Dawson (2005) ise 32 gelişmekte olan ülkenin tarımsal ihracatının ekonomik büyümeye katkısını incelemiştir. Çalışma 1974-1995 yıllarını kapsamakta olup yapılan panel veri analizi sonucunda tarımsal ihracatın ekonomik büyümeye katkısının tarım dışı ihracatla aynı olduğu sonucuna erişilmiştir. Gelişmekte olan ülkelerin sektörel anlamdaki ihracatını araştıran bir başka çalışmaysa Fosu (1990)'nun 1960-1980 yılları arasını kapsayan çalışmasıdır ve birincil ihracat sektörünün GSYİH'yi oldukça az bir miktarda etkilediği ancak imalat sektörü ihracatının GSYİH büyümesi üzerinde pozitif etkisinin daha iyi olduğunu ortaya koymaktadır. Kılavuz ve Topçu (2012) ise çalışmalarında, 1998-2006 döneminde gelişmekte olan 22 ülkede ihracatın ekonomik büyümeye etkisini iki modele dayalı olarak panel veri analizi yoluyla test etmişlerdir. Bulgular, sadece imalat sanayi ihracatının büyüme olumlu yönde etkilediği sonucunu ortaya koymaktadır. Faridi (2012) ise Pakistan'da gayri safi yurtiçi hasıla ile tarım ve tarım dışı ihracat arasındaki ilişkiyi 1972-2008 dönemi için Johansen eş bütünleşme tekniğini kullanarak tahmin etmiş ve tarımsal ihracatın ekonomik büyüme üzerinde bir etkisi olmadığı, tarım dışı ihracatın ise ülke ekonomisinin büyümesinde olumlu katkılar yarattığı sonucuna erişilmiştir. Levin ve Raut (1997) da birincil malların Meksika ihracatının ekonomik büyüme üzerindeki etkisini araştırmışlardır. Birincil emtia ihracatı hem tarım ürünlerini hem de diğer metalleri ve petrol ürünlerini içermekteydi. Çalışmada, imalat ihracatının ekonomik büyümenin ana kaynağı olduğu ve birincil ürün ihracatının ihmal edilebilir bir etkiye sahip olduğu sonucuna varmışlardır. Shah ve Farooq (2015) ise tarımsal ihracatın ekonomik büyümeye katkısını Pakistan özelinde araştırmışlardır. 1972-2008 dönemi verileri kullanılan çalışmada ampirik testler uygulanmıştır. Sonuçlar, hammaddeye dayalı tarımsal ihracatın etkisinin önemsiz olduğuna işaret etmektedir.

Paradi ve Sahoo (2007) Sri Lanka, Hindistan, Bangladeş ve Pakistan ülkelerini 1980-2002 dönemi için Pedroni'nin panel eş bütünleşme tekniğini kullanarak imalat ihracatının GSYİH üzerindeki etkisini araştırmışlardır. Çalışmada, GSYİH ile imalat ihracatı arasında uzun dönemli ilişki bulunmuştur. Sertic vd. (2015), 27 Avrupa Birliği üye ülkesinin toplam imalat sanayi ihracat performansının belirleyicilerini tespit etmek amacıyla GMM tahmincisini kullanarak 2000-2011 dönemi için dinamik panel veri modelini tahmin etmişlerdir. Elde edilen sonuçlar, imalat sanayi ihracatının ekonomik büyüme üzerinde olumlu yönde bir etki oluşturduğunu göstermiştir. Hossian ve Karunaratne (2004)'ın, Bangladeş'in imalat malı ihracatının ekonomik büyümenin motoru olup olmadığını araştırdığı çalışma 1974-1999 yıllarını kapsamaktadır. Yapılan vektör hata düzeltme modellenmesine (VECM) dayalı ampirik değerlendirme hem toplam ihracatın hem de imalat ihracatının uzun ve kısa vadede ekonomik büyümeyi pozitif etkilediği ve sonuçların istatistiksel olarak anlamlı olduğunu göstermişlerdir. Bishak ve Ashkan (2014), İran ekonomisinde 1975-2010 dönemi için endüstriyel ihracatın ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini incelemişler ve İran'da endüstriyel ihracat ile büyüme

arasında önemli bir pozitif korelasyon olduğunu göstermişlerdir. Diğer yandan Emami ve Mahdi (2011), 1959-2007 dönemi boyunca vektör hata düzeltmesi ve Johansson testi kullanarak İran'ın sanayi sektöründeki endüstriyel ihracat büyümesinin etkisini incelemişlerdir. Çalışma sonunda endüstriyel ihracatın ekonomik büyümeyi artırdığı sonucuna ulaşmışlardır.

Diğer yandan ihracatla iktisadi büyüme arasındaki ilişkiyi Türkiye özelinde ele alan çalışmaların da varlığı dikkati çekmektedir. Bu çalışmalardan biri olan Demirhan (2005)'in Türkiye'de 1991-2004 yılları arasında gerçekleşen ihracatın ekonomik büyümeye katkısını Johansen eş bütünleşme testiyle incelediği çalışmasında ihracatla iktisadi büyüme arasında pozitif ilişkinin varlığı tespit edilmiştir. Küçükaksoy vd. (2015) çalışmalarında yine; Türkiye özelinde ihracat ve iktisadi büyüme arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. İhracatın ekonomik büyümeyi artırdığı bulgusuna erişilmiştir. Sezgin (2009), Aktaş (2009), Bilgin ve Şahbaz (2009), Korkmaz ve Aydın (2015), Güven (2021) de yaptıkları çalışmalarında ihracatın ekonomik büyüme üzerinde pozitif yönde önemli etkiler yarattığı sonucuna ulaşmışlardır.

Diğer yandan seçilmiş sektörlerin ihracatlarının ekonomik büyümeye olan katkısının incelendiği çalışmalara bakıldığında ise Kurt ve Terzi (2007)'nin çalışmalarında imalat sanayi ihracatının ekonomik büyümeyi artırdığı sonucuna varmışlardır. İmalat sanayi ihracatı üzerine bir başka çalışmada Önder ve Hatırlı (2014)'nin 1994-2009 dönemini inceledikleri çalışmadır. Çalışmada elde edilen bulgular imalat sanayi ihracatının büyümeyi ve büyümenin de imalat sanayi ihracatını eşanlı olarak etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Meçik ve Kopuk (2020) ise çalışmalarında Türkiye özelinde 1998-2020 dönemindeki imalat sanayi ve tarım ihracat ürünlerinin ülke ekonomisine olan katkısını ampirik testlerle incelemişlerdir. Yapılan testler sonucunda imalat sanayi ile tarım sektörlerine yapılan yatırımların ekonomik büyümede önemli rol oynadığı anlaşılmıştır.

İhracat ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Ekonometrik Tahmin

Türkiye özelinde sanayi ve ihracat ürünlerinin iktisadi büyüme üzerindeki etkisini VAR temelli Johansen eş bütünleşme testi kullanılarak belirlenmeye çalışılmıştır. Başlangıçta ekonometrik model kurularak değişkenler tanımlanmaktadır. Daha sonra değişkenlerin durağan olup olmadıkları incelenerek VAR analizi ve diğnostik test sonuçlarına değinilmiştir. Son olarak çalışmada kullanılan değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişki incelenmiş ve çıkan sonuçlar tartışılmıştır. Çalışmada ihracatın iktisadi büyümeye olan katkısının belirlenmesinde Coob-Douglas üretim fonksiyonu baz alınmıştır. Çalışmada ihracat ve ekonomik büyüme ilişkisinin araştırılmasının yanı sıra ihracatın alt kalemlerini oluşturan imalat sanayi ihracatı ile tarımsal üretim ihracatının ekonomik büyümeye nasıl etkilediği incelenmektedir.

Tablo 4: Değişkenlerin Açıklaması

Simgesi	Açıklama	Dönem	Kaynak
LY	Log.kişi başına GSYİH	1990-2021	World Bank-WDI
LK	Log.sabit sermaye yatırımları	1990-2021	World Bank-WDI
LL	Log.iş gücü	1990-2021	World Bank-WDI
LA	Log. Arge/Gsyih	1990-2021	Tüik
LT	Log. tarım sektörü ihracatı	1990-2021	World Bank-WDI
LM	Log.imalat sektörü ihracatı	1990-2021	World Bank-WDI

Çalışmada 1990-2021 yılları arasındaki veriler kullanılmıştır. Veriler Dünya Bankası ve TÜİK veri tabanı kullanılarak elde edilmiştir. Çalışmada ekonometrik model, Coob-Douglas üretim fonksiyonu kullanılarak incelenmiştir. Ekonometrik model aşağıdaki gibi kurulmuştur.

$$Y = \alpha_1 + \beta_1 K + \beta_2 L + \beta_3 A + \beta_4 T + \beta_5 M + \varepsilon_1$$

Bu denklemde α sabit terim parametresini; $\beta_1, \beta_2, \beta_3, \beta_4, \beta_5$, simgeleri sırasıyla gelirin sermayeye, işgücüne, teknolojik gelişmelere (ARGE/GSYİH), tarım sektörü ihracatına ve imalat sektörü ihracatına duyarlılığını göstermektedir. ε_1 simgesi ise denklemin hata terimini ifade etmektedir.

Metodolojimizdeki ilk adım, kullandığımız değişkenlerin durağan mı yoksa durağan olmayan mı olduğunu belirlemektir. Eğer bir seri durağan değilse, o zaman tüm olağan regresyon sonuçları sahte regresyon problemlerinden muzdarip olmakta, dolayısıyla yanlış ve anlamsız sonuçlara yol açmaktadır. Zaman serisi çalışmalarında öncelikle birim kök testleri yapılmaktadır. Çalışmalarda en çok kullanılan Augmented Dickey Fuller (ADF) birim kök testi denklemini

$$\Delta y_t = m_0 + \gamma y_{t-1} + \sum_{i=2}^p \beta_i \Delta y_{t-i} + u_t$$

olup hipotez kurulumu şöyledir;

H_0 : Seri birim kök içermektedir; durağan değildir.

H_1 : Seri birim kök içermemektedir; durağandır.

Prob değeri 0,10'dan küçük ise H_0 hipotezi reddedilir, H_1 hipotezi kabul edilir. Bu durumda değişkenlerin durağan olduğu söylenmektedir. Prob değeri 0,10'dan büyük ise H_0 hipotezi kabul edilir, H_1 hipotezi reddedilir. Bu durumda değişkenleri durağan olmadığı söylenmektedir.

Tablo 5: Birim Kök Test Sonuçları (ADF)

	Seviyede		Birinci farkta	
	Sabitli	Trendli	Sabitli	Trendli
LY	-1,209721 (0,6569)	-1,060486 (0,91931)	-5,615079 (0,0001)	-5,715130 (0,0003)
LK	-2,08869 (0,2776)	-2,507602 (0,3224)	-5,874126 (0,0000)	-5,758987 (0,0003)
LL	-1,802117 (0,3723)	-1,493118 (0,8095)	-4,426151 (0,0016)	-4,552508 (0,0057)
LA	-1,452421 (0,5434)	-3,619846 (0,0449)	-7,942129 (0,0000)	-7,847729 (0,0000)
LT	-2,757143 (0,0770)	-1,300792 (0,8676)	-6,846407 (0,0000)	-7,756823 (0,0000)
LM	-2,287769 (0,1822)	-1,950780 (0,6034)	-6,244706 (0,0000)	-6,800707 (0,0000)

Yapılan birim kök testi sonuçlarına göre LY, LK, LL, LA LT, LM değişkenleri düzey değerlerinde birim kök içermektedir. Serilerin birinci farkı alındıktan sonra birim kök içermemekte yani durağanlaşmaktadır. Çalışmada kullanılan değişkenlerin uzun dönemli ilişkilerini incelemek için öncelikle VAR analizi yapılmaktadır.

Tablo 6: Uygun Gecikme Uzunluğu Seçimi

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	139,1332	NA	2,99e-12	-9,509512	-9,224040	-9,422240
1	253,8700	172,1053*	1,15e-14	-15,13357	-13,13527*	-14,52267
2	293,4548	42,41228	1,32e-14	-15,38963	-11,67849	-14,25510
3	352,8609	38,18960	9,25e-15*	-17,06149*	-11,63752	-15,40333*

İmalat ve tarım sektörlerinin ihracat rakamlarının büyümeye etkisini inceleyen bu modelde LR, SC bilgi kriterleri birinci gecikmeyi; HQ, FPE, AIC bilgi kriterleri üçüncü

gecikmeyi uygun gecikme uzunluğu olarak kabul etmektedir. Çalışmada yapılan ADF birim kök analizinde bilgi kriteri olarak SC bilgi kriteri kullanıldığından dolayı birinci gecikmenin model için uygun gecikme uzunluğu olacağı kanaatine varılmıştır.

Tablo 7: Diagnostik Testler

VAR ANALİZİ OTOKORELASYON TESTİ		
GECİKME	LM İST.	PROB.
1	48,41648	0,0988
2	35,14976	0,5423
VAR DEĞİŞEN VARYANS TESTİ		
Kİ-KARE İST.	277,0346	
PROB	0,1336	

VAR analizinde uygun gecikme uzunluğu bulunduğundan sonra 3 kriter test edilmelidir.

- 1- Otokorelasyon testi (LM Testi)
- 2- Değişen varyans testi (white testi)
- 3- İstikrar testi (AR Roots)

Bir modelde otokorelasyon sorunu olup olmadığı LM testi ile belirlenmektedir. LM testinin hipotez kurulumu şöyledir:

$$H_0 = P_1 = P_2 = P_3 \dots = P_{12} = 0 \text{ (Otokorelasyon yoktur)}$$

$$H_1 = P_1 \neq P_2 \neq P_3 \dots \neq P_{12} \neq 0 \text{ (Otokorelasyon vardır)}$$

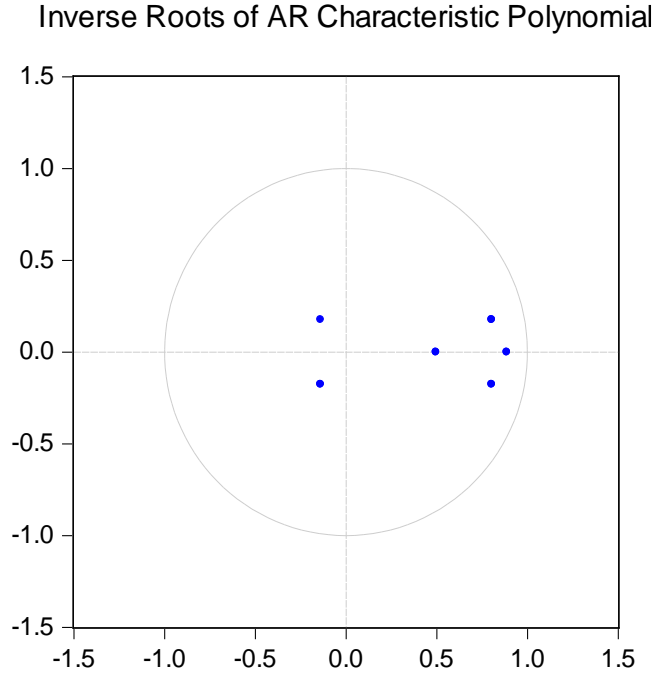
Prob değeri 0,01'den büyük olduğunda H_0 hipotezi kabul edilmektedir, H_1 reddedilmektedir. Tam tersi durum söz konusu olduğunda yani prob değeri 0,01'den küçük olduğunda H_0 hipotezi reddilip H_1 hipotezi kabul edilmektedir. Yapılan analiz sonucunda otokorelasyon sorunu bulunmadığı görülmektedir.

Değişen varyans analizi kapsamın da white testi yapılmaktadır. White testinin hipotez kurulumu şöyledir:

$$H_0: \text{Hata terimleri değişimsel varyanslı değildir.}$$

$$H_1: \text{Hata terimleri değişimsel varyanslıdır.}$$

Prob değeri 0,01'den büyük olduğunda H_0 hipotezi kabul edilmektedir, H_1 reddedilmektedir. Tam tersi durum söz konusu olduğunda yani prob değeri 0,01'den küçük olduğunda sıfır hipotez (H_0) reddilip alternatif hipotez (H_1) kabul edilmektedir. Sonuç olarak değişen varyansın olmadığına dair kurulan H_0 hipotezi de kabul edilerek VAR modelinin sabit varyanslı olduğu gösterilmektedir.

Şekil 2: Karakteristik Polinomların Ters Kökleri

Şekil 2.'de gösterilen AR karakteristik polinomların ters kökleri, birim çemberin dışında bulunmayıp içerisinde bulunması kurulan VAR modelinin birim kök içermediğini desteklemektedir.

Çalışmada kullanılan bağımlı değişken ve bağımsız değişkenler arasındaki uzun dönemli bir ilişkinin varlığının test edilmesi için Johansen eş bütünleşme analizleri yapılmaktadır. Johansen eş bütünleşme analizi trace ve max-eigen istatistiklerinden oluşan iki test ortaya atmışlardır.

$$\delta_{max} = -\gamma \ln(1 - \delta_{r-1})$$

$$\delta_{trace} = -\gamma \sum \ln(1 - \delta_i)$$

Maksimum eigenvalue ve trace test istatistiği tablo değerinden küçük ise serilerin kointegre olmadıklarına aksi takdirde ise kointegre olduklarına karar verilmektedir.

Tablo 8: Johansen Eşbütünleşme Testleri

	Trace-İstatistiği	% 5 Kritik Değer	Prob.	Max-Eigen İstatistiği	% 5 Kritik Değer	Prob.
None*	123,6147	95,75366	0,0002	40,82769	40,07757	0,0411
Atmost 1*	82,78702	69,81889	0,0033	26,82437	33,87687	0,2729
At most 2*	55,96265	47,85613	0,0072	20,71494	27,58434	0,2938
At most 3*	35,24770	29,79707	0,0107	15,19029	21,13162	0,2758
At most 4*	20,05742	15,49471	0,0096	13,65527	14,26460	0,0622
At most 5*	6,402152	3,841466	0,0114	6,402152	3,841466	0,0114

Tablo 8' de modelin eş bütünleşme testinin sonuçları verilmiştir. Sonuçlar kapsamında trace istatistiği ve max-eigen istatistiğince değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkiye erişilmiştir. İmalat sektörü ihracatı, tarım sektörü ihracatı, teknoloji ve büyüme arasında uzun dönemli bir ilişki bulunmaktadır.

Tablo 9: Normalize Edilmiş Vektör

LY	LY	LL	LA	LT	LM
1,000000	-2,253611	10,35291	-3,690173	-2,504097	-5,521485
	(0,47164)	(1,83007)	(0,43602)	(0,36870)	(1,25827)
	(4,78)*	(5,72)*	(8,58)*	(6,94)*	(4,41)*

Yapılan analizler sonucunda tahmin edilen model şu şekilde yazılmaktadır:

$$LY=2,25LK-10,35LL+3,69LA+2,50LT+5,52LM$$

Elde edilen bulgular ışığında, Türkiye’de ekonomik büyüme değişkeni olarak kullanılan kişi başına geliri (LY); sabit sermaye oluşumu (LK), Arge/Gsyih(LA), tarım sektörü ihracatı(LT) ve imalat sektörü ihracatının(LM) pozitif etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. İşgücü (LL) değişkeni ise negatif etkilemektedir. Çalışmada kullanılan değişkenlerin bu etkileri de istatistiksel olarak anlamlıdır. Bu sonuçlar tarım ve imalat sanayi ihracatının ekonomik büyümeye katkı sağladığını göstermekle birlikte imalat sanayi ihracatının ekonomik büyümeye katkısının tarım sektöründen daha fazla olduğunu ortaya koymaktadır. Dolayısıyla dış ticaret politikalarının oluşumunda bu durumun dikkate alınması önem arz edebilmektedir.

Sonuç

Ekonomik büyümenin önemli değişkenlerinden biri olarak görülen ihracat, bir ülkenin ürettiği mal ve hizmetlerin uluslararası pazara sunulmasıdır. Türkiye’nin dış ticaret geçmişine bakıldığında 1980 yılına kadar korumacı dış ticaret politikaları uygulandığı ve yerli üreticinin korunmaya çalışıldığı görülmektedir. 1960’lı yıllarda Türkiye’nin dış ticaretinde küreselleşme adımları atılmaya başlanmış ve yeni ticari ilişkilere girmek, dış ticaret hacmini artırmak, dış ticaret açığını kapatmak gibi amaçlarla 1959 yılında Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET)’na başvurulmuştur. 1980’li yıllar Türkiye ekonomisi için liberal yıllar olarak kabul edilmektedir. Bu dönemde alınan pek çok ekonomik kararın arkasında 24 Ocak 1980 Ekonomik İstikrar Karar ve Tedbirleri bulunmaktadır. 24 Ocak kararlarının alınmasında ülkenin düşmüş olduğu döviz darboğazları, dışa kapalı bir ekonomi politikası ve ithal ikameci sanayileşme stratejisindeki başarısızlıklar etkili olmuştur. 24 Ocak kararlarıyla birlikte Türkiye dışa açılmaya yönelik politikalar geliştirmiş, korumacı politikalar yerine serbest ticaret politikasını (ihracata yönelik sanayileşme politikasını) benimsemiştir. Bu dönemde uluslararası piyasalarda güven sağlamak, dış ticaret açığını kapatmak, döviz darboğazından kurtulmak amacıyla dış ticaret serbestleştirilmiş, döviz kurlarının günlük belirlenmesi kararlaştırılmış, yabancı sermayeyi teşvik kanunu çıkartılmıştır (Sezgin, 2009, s. 180). 2020 yılında tüm dünyayı etkileyen salgın hem küresel ekonomide hem de ülke ekonomilerinde olumsuz etkiler ortaya çıkarmıştır. Bu dönemde uluslararası ticarete %3,1’lik daralma meydana gelmiş, ekonomide sert dalgalanmalar yaşanmıştır. Sokağa çıkma yasakları üretimi azaltırken, işsizliği körüklemiştir. Salgın döneminde yapılan aşı çalışmaları ve uygulamaları ekonominin eski hâline dönmesine bir nebze olsa olanak sağlamıştır. 2021 yılının ilk çeyreğinden sonra ekonomi kendisini toplamaya başlamıştır. Türkiye, 2021 yılında ihracatını %32,9 oranında artırarak 225 milyar 291 milyon dolara ulaşmış ve dünya ihracat sıralamasında 29. ülke olmuştur. Türkiye’nin ihracatına sektörel bazda baktığımızda 1980 yılına kadar tarım sektörü toplam ihracatın %57,4 oluştururken, sanayi sektörü toplam ihracatın %36’sını oluşturmaktadır. 1980 yılından sonra sanayi sektörünün toplam ihracattaki payında önemli artışlar yaşanarak %60 seviyesine çıkmıştır. 2000’li yıllara gelindiğinde sanayi sektörünün toplam ihracat içindeki payı %90 seviyesinde seyrederken, tarım sektörünün toplam ihracat içerisindeki payı %6 seviyesinde seyretmektedir.

İhracat ve büyüme ilişkisi birçok çalışmaya konu olmuştur. Klasik iktisatçılardan Adam Smith mutlak üstünlükler teorisinde ve David Ricardo karşılaştırmalı üstünlük teorisinde ülkelerin dış ticaretten önemli kazançlar elde edebileceğini vurgulamışlardır. İhracatın ekonomik büyüme üzerindeki olumlu etkisinin sadece ihracat artışıyla değil aynı zamanda ihracattaki uzmanlaşma ve ihracatın çeşitlenmesiyle de gündeme gelebileceği ifade edilmektedir (Sannasse vd., 2014, s. 2). Dış ticaretteki uzmanlaşmanın ülke ekonomisinde verimlilik yaratacağı savunulmuştur. Dış ticarete endüstriyel olarak uzmanlaşan ülkelerin, uzmanlaşmayan ülkelere göre, dış ticaretten daha fazla pay alacağı vurgulanmıştır.

Diğer yandan ihracat ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi araştıran, Singer-Prebisch gibi iktisatçılar ise sektörel bazda uzmanlaşan ülkelerin ihracatlarının ekonomik gelişimlerine katkısını incelemişler ve özellikle birincil sektörlerin ağırlıklı olduğu ülkelerde (az gelişmiş ülkeler) dış ticaretin ülkeye zarar verebileceğini vurgulamışlardır. Bu çerçevede ülkelerin sektörel ihracatının ekonomik büyümeye katkısı hem ulusal bazda hem de ülke grupları özelinde de incelenmiştir. Levin ve Raut (1997), Paradi ve Sahoo (2007), Emami ve Adibpour (2011), Tingvall ve Ljungwall (2012) gibi araştırmacılar yaptıkları çalışmalarda birincil sektör ihracatının, ikincil sektör ihracatından daha fazla oranda ekonomik büyümeye katkı yaptığını belirlemişlerdir. Ekonometrik analizler sonucunda elde edilen bulgular Singer-Prebisch tezini desteklemektedir.

Çalışmada sektörel bazdaki ihracatın ekonomik büyüme üzerindeki etkisini araştırmak amacıyla yapılan VAR ve Johansen eş bütünleşme analizi sonucunda imalat sanayi ihracatının ve tarımsal ihracatın ekonomik büyüme üzerinde uzun dönemli bir ilişki yarattığı görülmüştür. Elde edilen bulgulara göre imalat sanayi ve tarımsal ihracat ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilemektedir. Ancak imalat sanayi ihracatının ekonomik büyümeyi tarımsal ihracattan daha fazla oranda artırdığı görülmektedir. Çalışma sonunda elde edilen bulgular yukarıdaki paragrafta belirlenen çalışma sonuçlarıyla birlikte Sezgin (2009), Bilgin ve Şahbaz (2009), Mecik ve Kopuk (2020) tarafından Türkiye için yapılan çalışmalarla paralellik göstermektedir. Sonuç olarak Türkiye ekonomisinde imalat sanayi gibi katma değeri yüksek malların üretiminde uzmanlaşılması ve üretilen malları uluslararası pazarlara sunulması önem arz etmektedir.

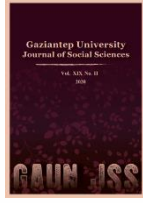
Kaynakça

- Ahmad, D., Afmad, M., and Khan, U. (2017). Impact of exports on economic growth empirical evidence of Pakistan, *International Journal Of Applied Of Economic Studies*, 5(2), 1-10.
- Aktaş, C. (2009). Türkiye'nin ihracat, ithalat ve ekonomik büyüme arasındaki nedensellik analizi. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18(2), 35-47.
- Bilgin, C. & Sahbaz, A. (2009). Türkiye'de büyüme ve ihracat arasındaki nedensellik ilişkileri. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(1), 177-198.
- Bishak, S. & Ashkan, M. (2014). The effects of industrial exports on economic growth, *Economic Journal*, 11(2014), 5-16.
- Cuddington, J., Ludema, R. and Jayasuriya, S. (2002). Prebisch-singer eedux, *U.S. International Trade Commission*, No. 2002-06-A.
- Dawson, P. J. (2005). Agricultural exports and economic growth in less development countries, *Agricultural Economics*, 33(2), 145-152.
- Demirhan, E. (2005). Büyüme ve ihracat arasındaki nedensellik ilişkisi: Türkiye örneği, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 60(4), 75-88.
- Emami, K. and Mahdi, A. (2011). Industrial goods exports and industry sector growth in Iran", *Journal of Economic Modeling*, 1(2011), 145-160.

- Erkök Yılmaz, Ş. (2016). *Dış ticaret kuramlarının evrimi*, Ankara: Efil Yayınevi.
- Ersungur, Ş. M. & Doru, Ö. (2014). Türkiye’de dış ticaret ve ekonomik kalkınma ilişkisinin ekonometrik analizi: 1980-2010. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 28(3), 225-240.
- Farada, M. Z. (2012). Contribution of agricultural exports to economic growth in Pakistan, *Pakistan Journal of Commerce and Social Sciences (PJCSS)*, 6(1), 133-146.
- Fosu, A. K. (1990). Export composition and the impact of exports on economic growth of developing economies, *Economics Letters*, 34(1), 67-71.
- Greenaway, D. and Milner, C. (1993). *Trade and industrial policy in developing countries: A manual of analysis*, London: Macmillan.
- Gregory A. W. and Hansen B. E. (1996). Residual-based tests for cointegration in models with regime shifts. *Journal of Econometrics*, 70(1), 99-126.
- Grossman, G. and Helpman, E. (1991). *Quality ladders in the global economy*, Cambridge MA, MIT Press.
- Güven, E. T. A. (2021). İhracata dayalı büyüme modeli: Türkiye örneği (1980- 2020). *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(1), 63-70.
- Hatemi- J, A. (2002). Export performance and economic growth nexus in Japan: A bootstrap approach, *Japan and The World Economy*, 14(2002), 25- 33.
- Hossian, M. A. and Karunaratne, N. D. (2001). On export-led growth: is manufacturing exports a new engine of growth for Bangladesh?. *Discussion Paper*, 4072, 1-20.
- Hüseyin, M. and Karunaratne, N. D. (2004). Exports and economic growth in Bangladesh: Has manufacturing exports become a new engine of export-led growth?, *The International Trade Journal*, 18(4), 302-334.
- İstanbul Maden ve Metaller İhracatçıları Birliği, 2023. Ekonomi ve ihracat verileri bülteni, Nisan Ayı Raporu.
- İyibozkurt, E. (2014). *Uluslararası iktisat politikası*. Dağdemir, E. (Ed.). Anadolu Üniversitesi, Eskişehir.
- Kaushik K.K., Arbenser L. N. and Klein K. K. (2008). Export growth, export instability, investment and economic growth in India: A time series analysis, *The Journal of Developing Areas*. 41 (2), 155-170.
- Kılavuz, E. and Topçu, A. B. (2012). Export and economic growth in the case of the manufacturing industry: Panel data analysis of developing countries. *International Journal of Economics and Financial Issues*, 2(2), 201-215.
- Kopuk, E. & Meçik, O. (2020). Türkiye’de imalat sanayi ve tarım sektörlerinin ekonomik büyüme üzerine etkisi: 1998-2020 dönemi analizi, *Yönetim ve Ekonomi*, 27(2), 263-274.
- Korkmaz, A. & Aydın, A. (2015). Türkiye’de dış ticaret-ekonomik büyüme ilişkisi: Nedensellik analizi, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 10(3), 47-76.
- Kurt, S. & Terzi, H. (2007). İmalat sanayi dış ticareti verimlilik ve ekonomik büyüme ilişkisi, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 21(1), 25-46.
- Küçükaksoy, İ., Çifçi, İ. & Özbek, R. İ. (2015). İhracata dayalı büyüme hipotezi: Türkiye uygulaması, *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5(2), 691-720.
- Lai, A., Lai, M. and Bujang, I. (2016). The heckscher-ohlin versus linder’s theory: Evidence from malaysian exports. *Journal Of Business And Rrtail Management Research*, 10(2), 85-93.

- Levin, A. & Raut, L.K. (1997). Complementarities between exports and human capital in economic growth: Evidence from the semi-industrialized countries, *Economic Development and Cultural Change*, 46, 155-174.
- Lopez, A. and S. Dawson, (2010). Agricultural exports and economic growth in developing countries: A panel cointegration approach. *Journal Of Agricultural Economics*, 61(3), 565-583.
- Mehrara, M. and Baghbanpour, J. (2016). The contribution of industry and agriculture exports to economic growth: The case of developing countries, *World Scientific New*, 46(2016), 100-111.
- Önder, K. & Hatırlı, S. A. (2014). Türkiye’de imalat sanayi ihracatı ve büyüme ilişkisinin iktisadi analiz. *Journal Of Yaşar University*, 9(34), 5851-5869.
- Özcan, H. A. (1998). Düünden bugüne dış ticaretimizdeki gelişmeler’, *Dış Ticaret Dergisi*, Sayı: Özel Sayı, 41-76.
- Özkardeş, L. (2015). Cumhuriyetin ilk yılları ve 1929 ekonomik buhranında dış ticaretin yönetimi, *Gümrük ve Ticaret Dergisi*, 6 (2015), 24-34.
- Parida, P. C. and Sahoo, P. (2007). Export-led growth in South Asia: A panel cointegration analysis. *International Economic Journal, Taylor & Francis Journal*, 21(2), 155-175.
- Ponnusamy, S., (2022). Export specialization, trade liberalization and economic growth: A synthetic control analysis, *Empirical Economics*, 63(2022), 637-669.
- Posner, M. V. (1961). International trade and technical change, *Oxford Economic Papers, New Series*. 13(3), 323-341.
- Ruffin, R. J. (1940). The missing link: The ricardian approach to factor endowments theory of trade, *The American Economic Review*, 78(4), 759-772.
- Sandalcılar, A. (2012). Türkiye’de tarımsal ihracat, tarım dışı ihracat ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin nedensellik analizi, *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar Dergisi*, 49(570), 65.
- Sannasee, R. V., Seetana, B. and Lamport, M. J. (2014). Export diversification and economic growth: The case of mauritius, *World Trade Organization, Triptik Publication*, Switzerland.
- Savrul, B., Özel, H. & Kılıç, C. (2013). Osmanlı’nın son döneminden günümüze Türkiye’de dış ticaretin gelişimi, *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 8(1), 55-78.
- Sebastian, A. M. (1983). The product life cycle theory: Empirical evidence, *Journal Of International Business Studies*, 14(3), 95-105.
- Seetana, B., Sannasee, R. V. and Lamport, M. J. (2014). Export diversification and economic growth: The case of Mauritius. Challenges and Opportunities: Case Studies Presented by WTO Chair-Holders (pp. 11-23). Geneva: World Trade Organization.
- Sertic, M. B., Vuckovic, V. and Peric, B. S. (2015). Determinants of manufacturing industry exports in european union member states: A panel data analysis, *Economic Research-Ekonomska Istrazivanja*, 28(1), 384-397.
- Sezgin, Ş. (2009). Türkiye’de 1990-2006 yılları arasında dış ticaret - ekonomik büyüme ilişkisi, *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(25), 175-190.
- Shan, S. W. A. H. M. A., and Farooq, R. M. A. (2015). Agricultural export and economic growth: A case study of Pakistan. *Public Policy and Administration Research*, 5(8), 87-97.
- Tingvall, P. G. and Ljungwall, C. (2012). Is china different? a meta-analysis of export-led growth. *Economic Letters*, 115(2012), 177-179.

-
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) (2021), Dış Ticaret İstatistikleri Aralık 2021 Bülteni, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Foreign-Trade-Statistics-December-2021-45535>(11.06.2023)
- Ünlü, H. & Bozdağ, H. (2015). Yapısal kırılma durumunda imalat sanayi ihracatı ve ekonomik büyüme ilişkisi: Türkiye üzerine bir uygulama. *International Journal of Social Sciences and Education Research*,2(1), 92-102.
- Vohra, R. (2001). Export and economic growth: Further time series evidence from less-developed countries, *International Advances in Economic Research*, Springer; *International Atlantic Economic Society*, vol. 7(3), 345-350.
- Zapata, A., Arrazola, M. and Hevia, J. (2023). Determinants of high-tech exports: New evidence from OECD countries, *Journal of the Knowledge Economy*, 1-15.
-

GAZIANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Yenilenebilir Enerji Tüketiminin İşsizlik Üzerindeki Etkileri: BRICS-T Ülkeleri Üzerine Ampirik Bir İnceleme

The Impacts of Renewable Energy Consumption on Unemployment: An Empirical Investigation on BRICS-T Countries

Muhammet DAŞTAN^{a*}

^a Dr. Öğr. Üyesi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, Samsun / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0001-6067-8946

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 30 Aralık 2023

Kabul tarihi: 25 Mart 2024

Anahtar Kelimeler:

Yenilenebilir enerji tüketimi,
İşsizlik,
Fosil yakıt tüketimi,
Ekonomik büyüme,
BRICS-T ülkeleri.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: December 30, 2023

Accepted: March 25, 2024

Keywords:

Renewable energy consumption,
Unemployment,
Nonrenewable energy consumption,
Economic Growth,
BRICS-T countries.

ÖZ

İşsizlik ve çevre kirliliği, çoğu ülke için uzun vadeli kalkınma hedeflerinin önündeki en büyük engellerden ikisini teşkil etmektedir. Literatürde bu iki sorunun aynı anda çözülebilmesi için ekonomik aktivitenin temel dinamiğinin fosil enerji kaynaklarından yenilenebilir enerji kaynaklarına evrilmesinin gerekliliği hususunda genel bir uzlaşma bulunmaktadır. Bu çalışmada, 1991-2021 dönemini kapsayan yıllık veriler kullanılarak BRICS-T (Brezilya, Rusya, Hindistan, Güney Afrika ve Türkiye) ülkelerinde yenilenebilir enerji (YEN) tüketiminin işsizlik üzerindeki dinamik etkileri incelenmektedir. Bu amaç doğrultusunda, öncelikle çalışmada tahmin edilecek ekonometrik modele dahil edilen YEN tüketimi, fosil yakıt tüketimi, ekonomik büyüme ve işsizlik değişkenleri arasındaki eş bütünleşme ilişkisi, bootstrap LM testine dayalı olarak araştırılmaktadır. Ardından, değişkenler arasındaki kısa ve uzun dönemli etkileşimler, yatay kesit bağımlılığının ve eğitim heterojenliğinin söz konusu olduğu ve değişkenlerin farklı durağanlık özellikleri sergilediği durumlarda tutarlı sonuçlar üretebilen kesitsel olarak genişletilmiş ARDL (CS-ARDL) modelinden faydalanılarak analiz edilmektedir. Bootstrap LM test sonuçları, değişkenler arasında uzun dönemli eş-bütünleşme ilişkisinin bulunduğu yönünde kanıt sunmaktadır. CS-ARDL model tahmininden elde edilen sonuçlar ise YEN tüketimi ile işsizlik arasında negatif yönlü ancak istatistiksel açıdan anlamsız bir ilişkinin bulunduğunu, buna karşılık ekonomik büyüme ile fosil yakıt tüketiminin işsizliği kısa ve uzun dönemde anlamlı bir şekilde azalttığını ortaya koymaktadır. Bu sonuçlar, BRICS-T ülkelerinde YEN tüketiminin işsizliği azaltacak potansiyelini gerçekleştirilebilmesi için toplam enerji tüketimi içerisindeki payının henüz yeterli düzeye ulaşmadığını ve/veya söz konusu ülke ekonomilerinin geleneksel enerjiye bağlı olduğunu göstermektedir. Sonuçlar ayrıca, BRICS-T ülkelerinde Okun Yasasının geçerli olduğunu doğrulamaktadır.

ABSTRACT

Unemployment and environmental pollution are two significant obstacles to achieving long-term development goals in most countries. The literature generally agrees that shifting the basic dynamic of economic activity from fossil energy to renewable energy sources is necessary to solve these two problems simultaneously. This paper examines the dynamic influences of renewable energy (REN) consumption on unemployment in BRICS-T (Brazil, Russia, India, South Africa, and Türkiye) countries using annual data spanning from 1991 to 2021. To this end, the bootstrap LM test is first used to evaluate the cointegration relationship between REN consumption, fossil fuel utilization, economic growth, and unemployment variables included in the econometric model to be estimated in the study. Then, the short and long-term connections between the analyzed variables are explored using the cross-sectionally augmented ARDL (CS-ARDL) model, which can produce consistent results when there is cross-sectional dependence and slope heterogeneity and when the variables exhibit different stationarity properties. Findings from the bootstrap LM test provide evidence of a long run cointegration association between the variables. Moreover, the CS-ARDL model estimation results demonstrate a negative but statistically insignificant connection between REN consumption and unemployment and that economic growth and fossil fuel usage significantly reduce unemployment in the short and long run. These outcomes suggest that the proportion of REN in total energy consumption in BRICS-T nations has yet to reach a sufficient level to realize its potential to reduce unemployment and/or that the economies of these countries depend on traditional energy. The findings also confirm the validity of Okun's Law in the sample nations.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: muhammet.dastan@omu.edu.tr

EXTENDED ABSTRACT

The chronic problem of high unemployment in the global economy is one of the major obstacles to the long-term development objectives of most countries. Preventing unemployment requires a comprehensive understanding of labor market dynamics and the effective design and implementation of policies and programs by governments. Therefore, there has been a rapid increase in theoretical and empirical studies examining the causes and consequences of labor market failures in the literature. Another major challenge facing countries today is undoubtedly the climate crisis. Global warming and climate change, primarily caused by the overuse of fossil energy, trigger natural disasters and lead to the destruction of biodiversity, intensive migration, epidemics, and thus a decrease in productivity. In addition, labor market equilibrium in countries with economies heavily dependent on fossil energy imports can easily deteriorate in the face of exogenous energy shocks, such as the oil crisis of the early 1970s. These negative impacts of conventional energy usage on human health and the economy necessitate policies that can solve the climate crisis and the unemployment problem simultaneously. The success of these policies is generally attributed to the shift in the dynamics of economic activity from fossil to renewable energy (REN) sources. Green energy technologies are widely acknowledged to have an important role in avoiding environmental contamination, reducing countries' dependence on foreign energy, and increasing employment.

Nevertheless, the empirical investigations on the association between REN and unemployment exhibit that there is no clear consensus. While some of them provide evidence that the transition from non-REN to green or REN sources plays a key role in increasing employment by creating new jobs, others argue that the adoption of REN sources in countries may lead to the exclusion of other sectors, higher production costs, lower household income, and thus higher unemployment rates. Therefore, the present paper seeks to assess the net impacts of REN consumption on unemployment in Brazil, Russia, India, South Africa, and Türkiye (BRICS-T) countries by using annual data spanning from 1991 to 2021.

The study conducts a four-variable model, including REN and fossil fuel consumption, economic growth, and unemployment, and employs the “*cross-sectionally augmented ARDL*” (CS-ARDL) model. In the empirical analysis, the study follows four steps. The first step explores the existence of “*cross-sectional dependence*” among the panel units employing “*Breusch-Pagan LM*”, “*Pesaran CD*”, “*Pesaran Scaled LM*”, and “*Bias-Corrected Scale LM*” tests. The second step explores slope homogeneity using Pesaran ve Yamagata's (2008) \tilde{A} and \tilde{A}_{adj} test statistics. The third step analyzes the stationary characteristics of the variables in question. For this purpose, it utilizes Pesaran's (2007) CIPS unit root test, which can produce reliable results in the presence of “*cross-sectional dependence*” and slope heterogeneity. The fourth step investigates the long run “*cointegration relationship*” between the variables based on Westerlund and Edgerton's (2007) bootstrap LM test, which considers the possible “*cross-sectional dependence*” among the panel units. The last step is to estimate the short and long-term dynamic associations between the variables employing the CS-ARDL model devised by Chudik and Pesaran (2015). The model provides robust results when the series exhibits a different order of integration, prevents the endogeneity issue, and performs well in the presence of weak exogeneity.

Empirical findings from the primary tests depicts that the panel units are cross-sectionally dependent, the slope coefficients are heterogeneous, the variables have different orders of integration, and there is a cointegration relationship between the variables. In addition, the CS-ARDL model estimations reveal a negative but statistically insignificant association between REN consumption and unemployment. The outcomes also reveal that economic growth and conventional energy usage significantly reduce unemployment in both the short and long-term. Finally, the “*error correction coefficient*” is found to be negative and statistically significant, indicating that short-run deviations will disappear in the long-term and confirming the existence of cointegration relationship among the analyzed variables. These outcomes imply that the proportion of REN in total energy utilization in BRICS-T countries has yet to reach a sufficient level to realize its potential to reduce unemployment and/or that the economies of these countries depend on traditional energy. The results also confirm the validity of “*Okun's Law*” in the sample countries. Given that REN is an effective tool to accelerate economic development and create jobs beyond mitigating environmental concerns, initiatives to promote the REN sector in BRICS-T countries need to be implemented. In doing so, the existing workforce should be trained and equipped with the skills required by next-generation technologies in order to prevent temporary unemployment due to the crowding out of other sectors by increases in renewable energy demand.

Giriş

Veri ücret düzeylerinde çalışmaya istekli ve elverişli bireylerin istihdam edilemediği bir durumu yansıtan işsizlik, gelişmişlik düzeylerine bakılmaksızın çoğu ülkenin tecrübe ettiği en önemli ekonomik ve toplumsal sorunlardan birini teşkil etmektedir. Nitekim üretim sürecinin temel faktörlerinden biri olan işgücünün atıl kalması ve bireylerin eğitilerek iş gücüne kazandırılması amacıyla harcanan kaynağın israf edilmesi, beşerî sermayenin erozyonuna, refah kaybına ve gelir dağılımının bozulmasına yol açmaktadır (Cheema ve Atta, 2014). Ayrıca işsizliğin beraberinde getirdiği ekonomik bunalımlar, insan psikolojisinin bozulmasına, suç oranlarının artmasına ve dolayısıyla aile ve toplum düzeninin derinden sarsılmasına zemin hazırlamaktadır (Di Nallo vd., 2022).

Bu bakımdan işsizlikle mücadele, Birleşmiş Milletlerin 2030 kalkınma hedeflerinde önemli bir yer tutmaktadır. Ancak; doğal afetler, ekonomik, politik ve teknolojik şoklar ve demografik değişiklikler gibi çeşitli faktörlerden kolayca etkilenen işsizlik, çoğu ülke için ciddiyetini ve kalıcılığını korumaktadır. Zira COVID-19 kriziyle birlikte artan ekonomik belirsizliğin toplam talebi daraltıcı etkisine bağlı olarak 2020 yılında dünya genelinde bir önceki yıla göre yaklaşık 114 milyonluk istihdam kaybı yaşandığı ve çalışma sürelerinin, 2009 küresel finansal kriz dönemine kıyasla yaklaşık dört kat daha fazla azaldığı bilinmektedir (Uluslararası Çalışma Örgütü-ILO, 2021). Bununla birlikte, ILO'nun 2023 yılı Dünya İstihdam ve Sosyal Görünüm raporunda birçok ülke ekonomisinin COVID-19 krizinden önceki istihdam seviyelerine henüz geri dönemediği vurgulanmakta ve küresel istihdamın 2023 ve 2024 yıllarında yalnızca %1 ve %1,1 oranlarında artacağı öngörülmektedir (ILO, 2023). Bu oranlar, 2022 yılındaki %2,3'lük büyüme oranına kıyasla önemli bir ivme kaybına ve işsizlik sorununun ülkelerin sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin önündeki en önemli engellerden biri olarak devam edeceğine işaret etmektedir.

Küresel istihdamın gelecekteki görünümüne ilişkin bu tür karamsar beklentilerin tersine çevrilmesi, iş gücü piyasası dinamiklerinin iyi belirlenmesine ve hükümetlerin etkin politika ve programları tasarlayıp uygulamasına bağlıdır. Bu gerekçeyle, literatürde iş gücü piyasalarındaki aksaklıkların sebep ve sonuçlarını araştıran teorik ve ampirik çalışmaların sayısı hızla artmaktadır. Söz konusu çalışmaların büyük bir bölümü, işsizlik ve istihdamın belirleyicileri olarak çeşitli iktisadi, politik ve demografik faktörlere odaklanmaktadır (Nickell vd., 2005; Rueda, 2006; Biagi ve Lucifora, 2008; Seyfried, 2011; Arango ve Flórez, 2020; Alabed vd., 2022). Ancak son zamanlarda, akademik ilginin yenilenebilir enerji (YEN) tüketiminin işsizlik/istihdam üzerindeki potansiyel etkileri üzerine yoğunlaştığı görülmektedir (Destek vd., 2020; Arvanitopoulos ve Agnolucci, 2020; Liu vd., 2023). İlgili literatürün YEN ile istihdam/işsizlik arasındaki etkileşimlere yönelmesinin ardındaki temel faktörlerden biri, 1970'li yılların başlarında yaşanan petrol krizi gibi dışsal enerji şoklarının, enerji ithalatına bağımlı olan ülkelerde istihdam kayıplarına yol açtığı düşüncesidir (Lehr vd., 2008). Bir diğeri ise geleneksel enerji kaynaklarının yoğun kullanımına dayalı olarak artan çevre kirliliği ve küresel ısınmanın, insanlığın geleceğini önemli ölçüde tehdit etmesidir (Caglar ve Yavuz, 2023). Nitekim iklim değişikliği, bir taraftan doğal afetleri tetiklerken aynı zamanda biyoçeşitliliğin yok olmasına, yoğun göçlere, salgın hastalıklara ve üretimde verimliliğin azalmasına neden olmaktadır.

Literatürde iklim krizi ve işsizlik sorununun aynı anda çözülebilmesi için ekonomik aktivitenin temel dinamiğinin fosil enerji kaynaklarından YEN kaynaklarına evrilmesinin gerekliliği hususunda genel bir uzlaşma bulunmaktadır (Wei vd., 2010; Cameron ve van der Zwaan, 2015). Zira YEN teknolojileri: *i*) çevre kirliliğini önlemede önemli bir rol oynamakta (Dincer, 2000; Zafar vd., 2022), *ii*) ülkelerin yabancı enerji bağımlılığını azaltmalarına yardımcı olmakta (Aslani vd., 2014; Kukharets vd., 2023), *iii*) yeni iş kollarının gelişimini hızlandırarak

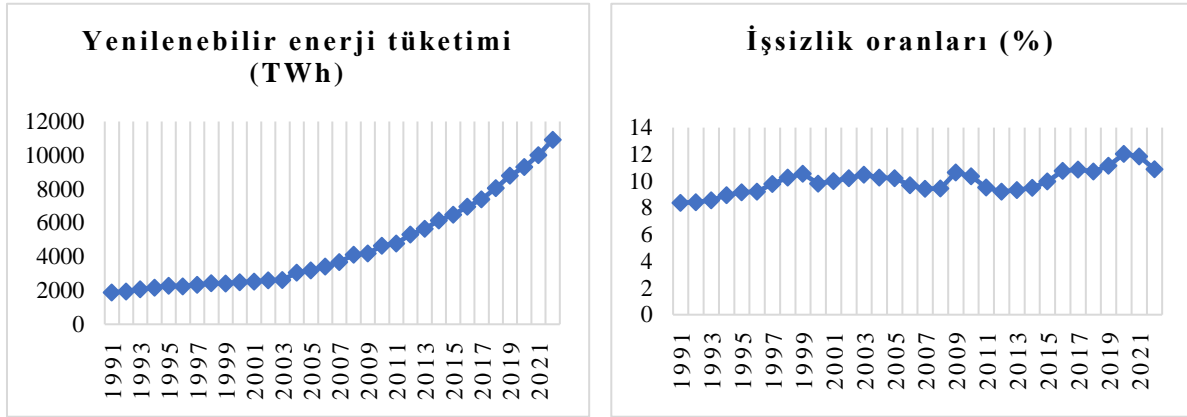
istihdam artırıcı etki yaratmaktadır (Moreno ve López, 2008; Markaki vd., 2013). Bu bakımdan literatürde, YEN teknolojilerinin sürdürülebilir kalkınma (Ocal ve Aslan, 2013; Kasperowicz vd., 2020; Hieu ve Mai, 2023) ve istihdamın en önemli dinamiklerinden biri olabileceği sıkça dile getirilmektedir (Apergis ve Salim, 2015; Garrett-Peltier, 2017; İbrahim ve Sameh, 2020).

Ancak YEN'in istihdam yaratma kapasitesi, enerji teknolojilerinin maliyetine ve işgücünün yeni teknolojilere uyum sağlama kabiliyetine bağlıdır (Apergis ve Salim, 2015; Briggs vd., 2022). Nitekim YEN maliyetlerinin yüksek olması, alternatif enerji üretiminin dışlanması, iş gücü piyasalarındaki yapısal dönüşümün yeni iş becerilerini gerektirmesi gibi hususlar, YEN'in yaygınlaştırılması ile istihdam arasındaki ilişkinin yönünde belirsizlik oluşturabilmektedir (Meyer ve Sommer, 2014). Dolayısıyla, geleneksel enerji tüketiminden çevre dostu enerji tüketimine doğru yapısal dönüşümün istihdam/işsizlik üzerindeki net etkilerinin araştırılması önem arz etmektedir. Bu noktadan hareketle çalışmada, YEN tüketimi ile işsizlik arasındaki etkileşimlerin BRICS-T (Brezilya, Rusya, Hindistan, Güney Afrika ve Türkiye) ekonomileri özelinde incelenmesi amaçlanmaktadır.

Çalışmanın BRICS-T ülke grubuna odaklanmasının iki önemli nedeni bulunmaktadır. Bunlardan ilki, geniş ekonomik ve demografik ölçekleri nedeniyle BRICS-T ülkelerinin küresel ekonomiyi büyük ölçüde yönlendirebilmesidir. Dünya bankasının 2022 yılı verilerine göre, bu ülke grubu 24 trilyon dolarlık Gayrisafi Yurtiçi Hasılası ile küresel ekonominin yaklaşık %27'sini, 3 milyarı aşan nüfusu ile dünya nüfusunun %42'sini ve 39 milyon kilometre kare yüzölçümü ile dünya yüzölçümünün %30'unu oluşturmaktadır. İkincisi, artan çevresel kaygılara paralel olarak son yıllarda YEN'in toplam enerji içerisindeki payının hızla arttığı BRICS-T ülkelerindeki yıllık toplam 10.918 Terawatt saati (TWh) aşan YEN tüketimi, dünya YEN tüketiminin yaklaşık %46'sını oluşturmasıdır (Energy Institute: Statistical Review of World Energy-SRWE, 2023). Ayrıca aşağıdaki tablo ve grafiklerden de izlenebileceği üzere, işsizliğin kronikleştiği BRICS-T ülkelerinde %11 olan işsizlik oranı, dünya ortalamasının iki katı düzeyine yakındır (Dünya Bankası, 2023). Dolayısıyla YEN tüketimi ile işsizlik arasındaki ilişkilerin söz konusu ülke grubu özelinde araştırılmasıyla ulaşılabilecek bulguların ve bu bulgular ışığında sunulacak politika çıkarımlarının, başta gelişmekte olan ekonomiler olmak üzere çoğu ülkenin işsizlikle mücadele konusunda atacağı adımlarda yol gösterici olacağı düşünülmektedir.

Tablo 1: BRICS-T ülkelerinin ekonomik ve demografik özellikleri, 2022.

Ülke	Nüfus (milyon)	Toprak alanı (km ²)	Reel GDP (milyar \$)	İşsizlik (%)	Yenilenebilir Enerji Tüketimi (TWh)
Brezilya	215.313	8.358,140	1.901,460	9.5	1.815,322
Rusya	143,555	16.376,870	1.471,544	3.9	538,560
Hindistan	1.417,173	2.973,190	2.954,977	7.3	1.053,022
Çin	1.412,175	9.388,210	16.325,209	4.9	7.092,607
G. Afrika	59,893	1.213,090	360,473	29.8	51,882
Türkiye	85,341	769,630	1.193,987	10.0	367,072
BRICS-T	3.333,452	39.079,130	24.207,653	10.9	10.918,467
Dünya	7.951,149	129.777,684	89.745,805	5.8	23.848,668

Şekil 1: BRICS-T ülkelerinde yenilenebilir enerji tüketimi ve işsizlik oranları.

Çalışmanın ilgili literatüre üç ayrı katkısı bulunmaktadır. Birincisi, YEN tüketiminin işsizlik üzerindeki dinamik etkileri, BRICS-T ülkeleri için ilk defa bu çalışmada araştırılmaktadır. İkincisi, küresel ekonomide fosil yakıtlardan yeşil enerjiye hızlı geçişin istihdam dinamiklerini değiştirebileceği dikkate alınarak çalışmada tahmin edilen modele YEN'in yanı sıra ekonomik büyüme ve fosil yakıt tüketimi de dahil edilmektedir. Çalışmanın analizlerinde ekonomik büyüme ve enerjinin farklı formlarının dikkate alınması, hem yenilenebilir ve yenilenemez enerji tüketiminin istihdam yaratıcı etkilerinin eş zamanlı olarak tartışılabilmesine hem de negatif yönlü büyüme-işsizlik etkileşimini yansıtan Okun Yasası'nın BRICS-T ülkeleri için geçerliliğinin test edilebilmesine olanak tanımaktadır. Üçüncüsü, çalışmada güvenilir sonuçlara ulaşabilmek amacıyla ülkeler arasında olası "yatay kesit bağımlılığı" ve "eğim katsayılarının heterojenliği" dikkate alınarak "ikinci nesil" ekonometrik yöntemler uygulanmaktadır.

Beş ayrı bölümden oluşan çalışmanın girişi izleyen ikinci bölümünde, konuya ilişkin teorik çerçeve ve ampirik literatür özetlenmekte; üçüncü bölümünde, model değişkenlerine ait veri seti ve analiz sürecinde izlenecek yöntem tanıtılmakta; dördüncü bölümünde, ampirik bulgular açıklanmakta; beşinci ve son bölümünde ise bulgular genel olarak özetlenmekte ve politika çıkarımları yapılmaktadır.

Teorik Çerçeve ve Ampirik Literatür

2008 finansal krizi ve COVID-19 pandemisini takiben küresel ekonomide görülen işsizlik artışları ve ülkelerin Kyoto Protokolü ve Paris Anlaşması kapsamında çevre kirliliğini önleme konusundaki taahhütleri hem çevresel baskıları ortadan kaldırmayı hem de istihdamı artırmayı amaçlayan politikaların izlenmesini gerekli kılmaktadır. Dolayısıyla geleneksel enerjiye dayalı ekonomik yapıdan düşük karbonlu ve sürdürülebilir bir ekonomiye geçişin istihdamı nasıl yönlendireceği hususu, literatürde büyük bir ilgi uyandırmaktadır. Bununla birlikte, enerji sektöründeki yapısal dönüşümün iş gücü piyasalarına yansımalarına ilişkin teorik tartışmalar, YEN tüketimi ile istihdam/işsizlik arasındaki etkileşimler üzerinde yoğunlaşmaktadır. Söz konusu etkileşimler; doğrudan, dolaylı ve uyarılmış etkiler olmak üzere üç kategoride incelenmektedir (Barros vd., 2017).

Doğrudan etki, YEN ekipmanlarının üretilmesi veya tesislerin inşa edilmesi ve işletilmesi için gerekli ara girdiler hesaba katılmadan doğrudan ana faaliyetler kapsamında oluşturulan istihdamı ifade etmektedir (Ferroukhi vd., 2013). Dolaylı etki; çelik, plastik veya diğer malzemeleri üreterek ya da finansal hizmet sağlayarak YEN sektörünün temel faaliyetlerini destekleyen yan endüstrilerdeki istihdamı içermektedir (Fragkos ve Paroussos, 2018). Bu endüstriler, "doğrudan yenilenebilir enerji faaliyetlerine dahil olmamakla birlikte, her bir yenilenebilir enerji teknolojisinin değer zinciri boyunca ara girdiler üretmektedir"

(Ferroukhi vd., 2013). Bu bağlamda YEN kapasitesinin artması nedeniyle oluşan doğrudan etkiler ile YEN sektörünün genişlemesini destekleyen sektörlerde oluşan dolaylı etkilerin istihdamı artıracığı düşünülmektedir (Stavropoulos ve Burger, 2020). Uyarılmış etki ise doğrudan veya dolaylı olarak istihdam edilen hane halkının gelir-harcama yapılarındaki değişikliğe bağlı olarak ekonomideki diğer sektörlerde yeni istihdam olanaklarının ortaya çıkacağına işaret etmektedir (Ferroukhi vd., 2013). Buna karşılık, fosil enerji tesislerine yapılan yatırımların azalması ve YEN teknolojilerinin fosil yakıtlara göre daha yüksek veya düşük maliyette olması nedeniyle işgücü ücretleri ve hane halkının harcanabilir geliri değişebileceğinden, uyarılmış istihdam etkisi olumlu veya olumsuz olabilmektedir (Mu vd., 2018).

Öte yandan; rüzgâr, güneş ve jeotermal gibi enerji kaynaklarının üretilmesi için yeni nesil enerji teknolojilerinin kullanılması ve büyük ölçekli tesislerin kurulması gerektiğinden, YEN üretimi geleneksel enerji kaynaklarına göre daha yüksek maliyetler içermektedir (Destek vd., 2020). Dolayısıyla YEN sektörünün geliştirilmesi için önemli ölçüde devlet teşviklerine ihtiyaç duyulmaktadır. Ancak bu teşvikler, YEN fiyatlarının düşmesine ve nispeten daha yüksek marjinal maliyetlere sahip olan geleneksel enerji sektörünün dışlanmasına yol açabilmektedir (Álvarez 2009; Böhringer vd., 2013; Halużan vd., 2023). Bu, özellikle yenilenemez enerjiyle doğrudan bağlantılı olan diğer sektörlerin ekonomideki ağırlıklarının potansiyel olarak azalacağı anlamına gelmektedir. Zira YEN kaynaklarına yönelik talep arttıkça petrol, kömür ve doğal gaz gibi fosil yakıtlara olan ilgi azalacaktır. Bu nedenle geleneksel enerji kaynaklarına dayalı sektörlerde istihdam kayıpları söz konusu olabilir (Markaki vd., 2013; Mu vd., 2018). Ayrıca işgücü piyasasındaki dönüşümün yeni iş becerilerini gerektirmesi ve iş gücü ücretleri ile enerji fiyatlarındaki değişimlere bağlı olarak hane halkının satın alma gücünün zayıflaması da işsizliğin artmasına yol açabilmektedir (Frondele vd., 2010). Buna rağmen çoğu çalışmada, YEN sektörünün, geleneksel enerjiden yeşil enerjiye doğru hızlı yapısal dönüşümden kaynaklanan iş kayıplarını telafi ederek ekonomiler için net bir istihdam avantajı sağlayabileceği ileri sürülmektedir. Örneğin, Amerika Birleşik Devletleri (ABD) enerji sektörü üzerine 2009-2030 dönemi için “analitik bir iş yaratma modeli” sunan Wei vd. (2010), 15 çalışmadan elde ettikleri iş verilerini sentezledikleri ve net istihdam etkilerini öngörmek için kömür ve doğal gaz endüstrisindeki iş kayıplarını modelledikleri çalışmalarının sonucunda, fosil yakıt olmayan tüm teknolojilerin birim enerji başına kömür ve doğal gazdan daha fazla iş olanağı sunduğunu saptamışlardır. Benzer şekilde, Avrupa Birliği (AB) enerji sektörünün YEN kaynaklarına doğru dönüşümünün net istihdam etkilerini araştıran Fragkos ve Paroussos (2018), yenilenebilir enerji teknolojisinin fosil yakıtlara kıyasla daha yüksek emek yoğun olduğunu ve AB istihdamı üzerinde net bir pozitif etkiye sahip olduğunu ortaya koymuşlardır. AB enerji sektöründe yaşanan 1995-2009 dönemindeki yapısal dönüşümden kaynaklanan net istihdam etkilerini, girdi-çıkıtı modeline dayalı olarak inceleyen Markandya vd. (2016), söz konusu dönüşümün AB’de 530.000 net istihdam yarattığını saptamış ve bu istihdamın üçte birinin ülkeler arası yayılım etkilerinden kaynaklandığını (bir ülkedeki istihdamın başka bir ülkedeki değişime bağlı olarak arttığını) ileri sürmüşlerdir. Benzer şekilde Garrett-Peltier (2017), 71 ABD enerji verimliliği ve YEN endüstrisinin istihdam etkilerini girdi-çıkıtı modeline dayalı olarak analiz etmiş ve sonuçta fosil yakıtlardan yeşil enerjiye kaydırılan her bir milyon doların istihdamda net beş birim artış sağlayacağını saptamıştır. Şili’de YEN teknolojilerinin doğrudan istihdam etkisini üç farklı enerji politikası senaryosu perspektifiyle araştıran Nasirov vd. (2021), söz konusu teknolojilerin birim enerji başına kömür ve doğal gazdan daha fazla istihdam yaratabileceğini ortaya koymuştur. Yazarlar ayrıca karbon emisyonlarında en büyük azalmayı öngören ve YEN’lerin yoğun katılımını içeren senaryoya göre, 2026 yılına kadar ülkenin enerji sektöründe 20.958 yeni iş fırsatı sunabileceğini ileri sürmüşlerdir.

Literatürde makro-ekonomik modellere ve panel verilere dayalı olarak yürütülen ampirik çalışmalar incelendiğinde, YEN ile işsizlik/istihdam arasındaki ilişkilerin analizlere konu olan ülke ya da ülke grupları ve analizlerde kullanılan yöntem ve kapsanan dönemler açısından farklılık arz ettiği görülmektedir. Örneğin, Destek vd. (2020) 18 OECD ülkesinde yeşil enerji sektöründeki gelişmelerin istihdam yaratma etkisini 1990-2015 dönemi için inceledikleri çalışmalarında, panel geneli ve her bir ülke özelinde farklı sonuçlara ulaşmışlardır. Yazarlar, YEN tüketiminin panel geneli için istihdam yaratıcı bir etkisinin bulunmadığını ancak Kanada, Fransa, İsrail, Meksika ve Yeni Zelanda’da yeni istihdam alanları sağladığını, Portekiz ve Türkiye’de ise işsizliği artırdığını saptamışlardır. Apergis ve Salim (2015) 80 ülkeyi ve 1990-2013 dönemini kapsayan çalışmalarında, YEN tüketiminin genel olarak işsizliği artırdığı sonucuna ulaşırken aynı zamanda Asya ve Latin Amerika bölgelerinde istihdam artırıcı bir etkisinin olduğunu tespit etmişlerdir. Ağpak ve Özçiçek (2018), 59 ülkeyi ve 1991-2014 dönemini kapsayan çalışmalarında, YEN kullanımının istihdamı olumsuz yönde etkilediğini ve genç istihdam üzerinde genel istihdama kıyasla daha fazla azaltıcı etkisinin olduğunu ortaya koymuşlardır. Yazarlar, YEN ile istihdam arasındaki bu negatif ilişkinin, YEN türlerinin nispeten yüksek maliyetlerinin diğer sektörlerde meydana getirdiği dışlama etkisinden kaynaklanabileceğini ileri sürmektedir. Azretbergenova vd. (2021), 27 AB ülkesinde 2006-2019 yıllarına ait verilerle YEN üretiminin istihdam üzerindeki etkilerini araştırdıkları çalışmalarında, YEN üretimindeki %1’lik artışın istihdamı uzun dönemde yaklaşık %0,08 oranında artırdığını saptamışlardır. Çoban (2022), Panel ARDL modelinden faydalanarak YEN tüketiminin işsizlik üzerindeki etkilerini ASEAN-5 ülkeleri özelinde 1981-2018 dönemi için araştırmış ve uzun dönemde YEN tüketiminin işsizliği artırdığını saptamıştır. Naqvi vd. (2022) Avrupa ülkelerinde 1991-2019 dönemi için YEN üretimi ile işsizlik arasındaki etkileşimleri incelemişlerdir. Çalışmada uygulanan Panel NARDL-PMG ve asimetrik kantil regresyon modellerinden elde edilen bulgular, YEN üretiminin uzun vadede işsizliği önemli ölçüde azalttığını ve YEN üretimindeki pozitif şokların işsizliği negatif ve anlamlı bir şekilde etkilediğini, negatif şokların ise uzun vadede işsizliği artırdığını ortaya koymuştur. Özmen vd. (2022), gelişmiş ülkelerde fosil yakıtlardan yeşil enerji üretimine geçişin işsizlik üzerindeki etkilerini 1990-2021 dönemi için analiz ettikleri çalışmalarında, YEN üretiminin yalnızca Danimarka’da işsizliği azaltıcı bir etkiye sahip olduğunu, Almanya, İspanya, Birleşik Krallık ve Fransa’da ise işsizliği artırdığını saptamışlardır. Yılabancı vd. (2020), seçili OECD ülkelerinde YEN tüketiminin işsizlik üzerindeki etkisini 1995-2016 dönemi için Fourier ARDL modeline dayalı olarak araştırmışlardır. Çalışma sonucunda yazarlar, YEN tüketiminin işsizlik oranlarını Avusturya, Portekiz ve İspanya’da artırdığını, Avustralya, Şili, Fransa, Almanya ve Japonya’da ise azalttığını tespit etmişlerdir. Saboori vd. (2022), 51 ABD eyaletini ve 1977-2017 dönemini kapsayan çalışmalarında, yenilenebilir ve yenilenemez enerji tüketiminin işsizlik üzerindeki etkilerinin kullanılan modele ve her bir eyalete göre farklılaştığını tespit etmişlerdir. Nitekim yazarlar, çalışmada uyguladıkları sabit etki modeliyle yenilenemeyen ve YEN tüketiminin işsizlik oranları üzerinde sırasıyla negatif ve pozitif etkileri olduğunu saptarken, görünüşte ilişkisiz regresyon denklemleriyle ise yenilenemeyen ve YE tüketiminin sırasıyla yalnızca 19 ve 6 eyalette iş yaratma etkisine sahip olduğunu göstermiştir. Rahman vd. (2023); Bangladeş, Hindistan, Pakistan ve Sri Lanka’da YEN gelişimi, işsizlik ve büyüme arasındaki etkileşimleri ARDL modeli ve Toda Yamamoto nedensellik testi kapsamında 1990-2019 dönemi için araştırmış ve çalışma sonucunda YEN’in ekonomik büyümeyi hızlandırmada ve işsizliği azaltmada önemli bir rol oynadığını ortaya koymuşlardır. Rafiq vd. (2018), 41 ülkede 1980-2014 dönemi için ekonomik sektörler, makro harcama kalıpları ve yenilenebilir ve geleneksel enerji tüketimi ile işsizlik arasındaki dinamik ilişkileri panel ve zaman serileri kapsamında incelemiştir. Yazarlar, çalışma sonucunda sanayileşme, hizmetler sektörü, kamu harcamaları ve ticari açıklığın işsizliği azaltmada olumlu bir rol oynadığını, tarım sektörü ve YEN tüketiminin

ise işsizliği artırdığını tespit etmiş ve bu sonucun kısmen tarım ve YEN sektörlerindeki son teknolojik gelişmelerden ve büyük ölçekli sermaye yoğun yatırımlardan kaynaklanabileceğini ileri sürmüşlerdir.

Zaman serileri veya yalnızca bir ülke kapsamında yürütülen çalışmalarda ise panel veri analizlerinin aksine YEN tüketiminin işsizliği (istihdamı) azalttığı (artırdığı) yönünde genel anlamda bir uzlaşımın sağlandığı görülmektedir. Örneğin, Arvanitopoulos ve Agnolucci (2020), 1990-2016 dönemi için İngiltere’de yenilenebilir teknolojilerin uzun vadeli istihdam etkisinin, nükleer veya doğal gaz teknolojilerinin kullanılmasından kaynaklanan etkiden çok daha yüksek olduğuna dair kanıtlar sunmuştur. Yazarlar ayrıca, yenilenebilir teknolojiler tarafından üretilen yıllık elektrik arzındaki 1 Gigawatt-saatlik artışın ülkede yaklaşık 3,5 istihdam yarattığını tespit etmiştir. İbrahiem ve Sameh (2020); yeşil enerji kaynakları, finansal gelişme ve nüfusun işsizlik üzerindeki etkilerini 1971-2014 dönemi için Mısır özelinde araştırdıkları çalışmalarında, finansal gelişme ile nüfusun işsizliği artırdığını tespit ederken, yeşil enerji kaynaklarının işsizliği azalttığı yönünde kanıt sunmuşlardır. Çelik (2021), çalışmasında ABD’de 1973-2019 dönemi için YEN üretimi ile istihdam arasındaki ilişkileri spektral Granger nedensellik analiziyle incelemiş ve ilgili değişkenler arasında herhangi bir nedensellik ilişkisinin bulunmadığını gösteren sonuçlara ulaşmıştır. Liu vd. (2023), Çini ve 1996-2020 dönemini kapsayan çalışmalarında uyguladıkları QARDL modeliyle, YEN yatırımları ve eğitimin istihdam düzeyini uzun vadede pozitif yönde etkilediğini, kısa dönemde ise YEN yatırımlarının istihdam üzerinde önemli bir etkisinin olmadığını ancak eğitim seviyesindeki artışın istihdamı artırdığını saptamışlardır. Khobai vd. (2020), Güney Afrika’yı ve 1990-2014 dönemini kapsayan çalışmalarında YEN tüketimi ve işsizlik arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Yazarların çalışmada uyguladıkları ARDL modelinden elde ettikleri kısa dönemli sonuçlar, değişkenler arasında anlamlı bir ilişkinin bulunmadığını, buna karşılık uzun dönemli sonuçlar YEN tüketiminin işsizliği negatif ve anlamlı yönde etkilediğini ortaya koymuştur. El Mummy vd. (2021), VAR modeli kapsamında eş-bütünleşme ve Granger nedensellik testlerini uygulayarak Fas’ta yeşil ekonomiyi canlandırma politikalarının istihdam üzerindeki etkilerini araştırmışlardır. Çalışma sonucunda yazarlar, YEN tüketiminden işsizliğe doğru bir nedensellik ilişkisini tespit ederken aynı zamanda YEN tüketiminde %1’lik bir artışın işsizlik oranında yaklaşık %0,02’lik bir düşüşe yol açacağını göstermişlerdir. Zhang vd. (2023), ekolojik inovasyon ve yeşil enerji yatırımlarının Çin’deki işsizlik üzerindeki dinamik ve asimetrik etkilerini 1995-2020 dönemi için kantil ARDL modeli yaklaşımıyla araştırmış ve sonuçta çevre teknolojisi ve temiz enerji yatırımlarının Çin’in enerji sektöründe geniş iş fırsatları yarattığını ve artan işsizlik sorununu önemli ölçüde çözebildiğini tespit etmişlerdir.

İlgili literatür bir bütün olarak değerlendirildiğinde, çalışmaların büyük bir kısmı YEN’in işsizliği azaltabilecek önemli bir potansiyelinin bulunduğu yönünde sonuçlara ulaşırken, bazı araştırmacılar ilgili değişkenler arasında pozitif veya anlamsız bir ilişki olduğunu ortaya koymaktadır. Makro-ekonomik modellere dayalı olarak yürütülen ampirik çalışmaların çok az kısmında, tahmin edilen modellere istihdamın geleneksel belirleyicileri olan fosil enerji kaynakları ile ekonomik büyümenin dahil edilmediği görülmektedir. Bununla birlikte, panel veri analizlerine dayalı birçok çalışma olmasına rağmen büyük ölçekli ekonomileriyle küresel ekonomiyi yönlendirebilen, YEN’in toplam enerji içerisindeki payını hızla artıran ve/fakat uzun süredir işsizlik sorunu yaşayan BRICS-T ülkelerinin göz ardı edildiği görülmektedir. Dolayısıyla bu çalışmada, YEN tüketiminin işsizlik üzerindeki net etkileri, geleneksel enerji tüketimi, ekonomik büyüme ve işsizlik arasındaki ilişkiler de dikkate alınarak BRICS-T ülkeleri özelinde incelenmektedir. Bu bakımdan, çalışmanın ilgili konuda hızla gelişen literatüre gerek kullandığı ekonometrik model gerek de kapsadığı ülke grubu açısından katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Model, Veri Seti ve Yöntem

Model

İşsizlik, ekonomik büyüme hızlarının arttığı genişleme evrelerinde azalan, daralma evrelerinde ise artan bir eğilim sergilemektedir (Yalçinkaya vd., 2018). Ekonomik büyüme hızları ile işsizlik hadleri arasındaki bu tip karşı yönlü devrevi bir ilişki, ilk defa Arthur M. Okun (1962) tarafından ABD için ampirik olarak incelenmiş ve doğrulanmıştır. Literatürde “Okun Yasası” olarak bilinen negatif yönlü büyüme-işsizlik ilişkisi, ampirik analizlerde genellikle işsizliğin bağımlı, büyümenin ise bağımsız değişken olduğu ekonometrik modeller yardımıyla test edilmektedir (Bkz. Shin vd., 2014; Ibragimov ve Ibragimov, 2017). Bununla birlikte, enerji tüketiminin modern ekonomik aktivitenin temel dinamiklerinden birisi olduğu dikkate alındığında istihdam artırıcı bir özelliği bulunmaktadır. Ancak, bu özelliğin artan çevresel kaygılara bağlı olarak enerji sektöründe yaşanan yapısal dönüşüm nedeniyle farklı enerji kaynakları açısından değişkenlik gösterebileceği önem arz etmektedir. Nitekim literatürdeki çalışmaların bir bölümü, YEN’e geçişin yeni iş alanları yaratarak istihdamın artmasında önemli bir rol oynadığı yönünde kanıtlar sunarken, diğer bir bölümü ise ülkelerde YEN kaynağının benimsenmesinin diğer sektörlerin dışlanmasına, üretim maliyetlerinin artmasına, hane halkı gelirinin azalmasına ve dolayısıyla işsizlik oranlarının yükselmesine yol açabileceğini ileri sürmektedir. Dolayısıyla güncel literatürde, fosil yakıtlara bağlı ekonomik yapıdan yeşil ekonomiye geçişin işsizlik ya da istihdam üzerindeki etkileri analiz edilirken, enerjinin hem yenilenebilir hem de yenilenemez formu modellere dahil edilmektedir (Rafiq vd., 2018; Saboori vd., 2022).

Bu bilgiler ışığında çalışmanın ampirik analizleri, aşağıdaki gibi dört değişkenli bir model üzerinden yürütülmektedir.

$$UNE = f(GDP, YEN, NYEN) \quad (1)$$

Eşitlikte yer alan *UNE* ve *GDP* sırasıyla işsizlik oranını ve ekonomik büyümeyi yansıtırken, *YEN* ve *NYEN* ise yenilenebilir ve yenilenemez enerji tüketimini yansıtmaktadır.

Veri Seti

Çalışmada enerji tüketimi ile işsizlik arasındaki dinamik ilişkiler, BRICS-T ülkeleri özelinde 1991-2021 dönemi¹ için yıllık verilerle analiz edilmektedir. Çalışmanın analizlerinde kullanılan değişkenlere ait veriler iki farklı veri kaynağından elde edilmiştir. Söz konusu değişkenlerin tanım, kısaltma ve kaynakları Tablo 2’de, tanımlayıcı istatistikleri ise Tablo 3’te sunulmaktadır. Tablodaki değişkenlerden *UNE*, Dünya Bankası-Dünya Kalkınma Göstergelerinden (DKG, 2023) işsizliğin toplam işgücüne oranı olarak *GDP* ise aynı veri tabanından kişi başına Gayrisafi Yurtiçi Hasıla olarak elde edilmiştir. Ayrıca SRWE (2023)’den elde edilen ve sırasıyla hidroelektrik, rüzgâr, güneş, jeotermal ve biyoenerji tüketimini kapsayan *YEN* ile kömür, petrol ve doğal gazdan oluşan fosil yakıt tüketimini kapsayan *NYEN*, kişi başına kilowatt saat cinsinden ölçülmüştür. İlgili değişkenlerin zaman yolu grafikleri şekil 2’de sunulmaktadır.

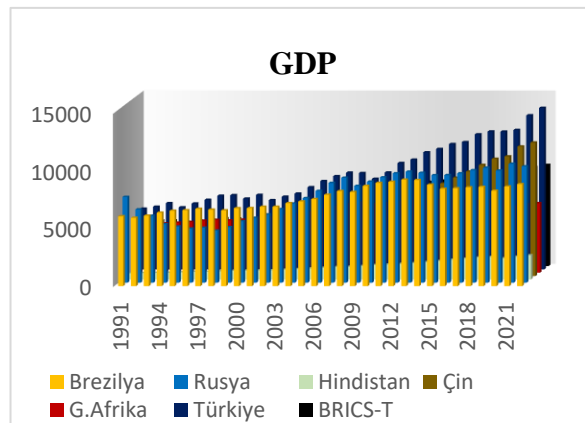
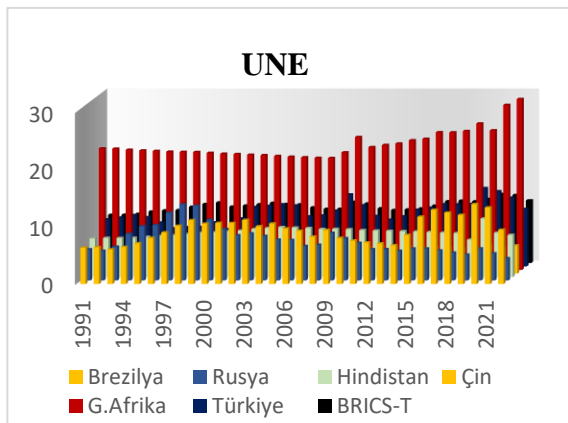
¹ Çalışmanın 1991-2021 dönemini kapsamındaki temel gerekçe, analizlerde kullanılan değişkenlere ait verilerin bu dönem için kesintisiz bir şekilde temin edilebilmesidir.

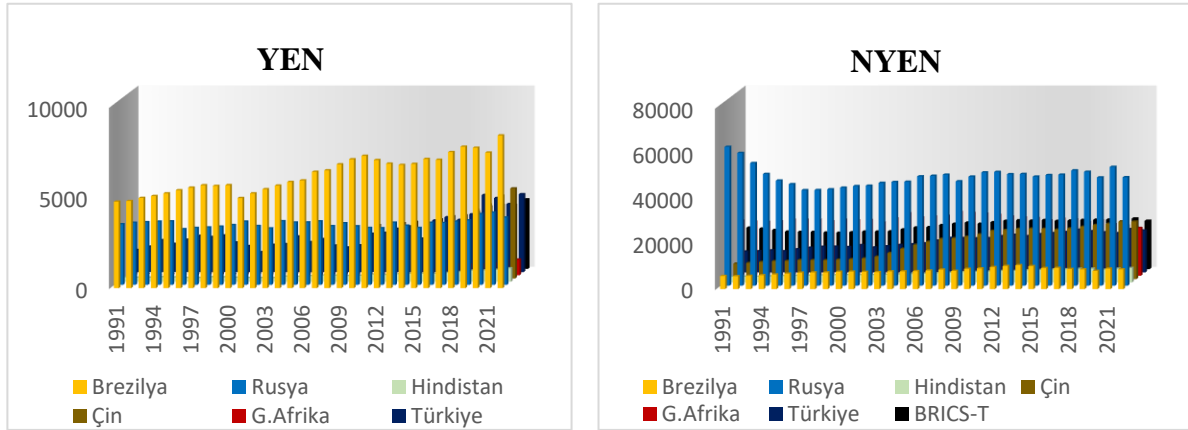
Tablo 2: Değişken tanımları, kısaltmalar ve veri kaynakları

Değişken	Sembol	Ölçüm birimi	Kaynak
İşsizlik Oranı	UNE	Toplam işgücünün %'si	
Ekonomik Büyüme	GDP	Kişi başına Gayrisafi Yurtiçi Hasıla (2015, ABD\$)	DKG (2023)
Yenilenebilir Enerji Tüketimi	YEN	Kişi başına (Kilowatt saat)	
Yenilenemez Enerji Tüketimi	NYEN	Kişi başına (Kilowatt saat)	SRWE (2023)

Tablo 3: Tanımlayıcı istatistikler

	UNE	GDP	YEN	NYEN
Ortalama	9.987208	5873.321	2350.191	19200.05
Medyan	8.189000	6127.847	1648.933	15102.24
Maksimum	29.80600	13990.75	8431.066	61304.18
Minimum	2.370000	528.8982	10.15205	2467.075
Std. Sap.	5.957446	3157.361	2215.527	14995.23
Çarpıklık	1.303073	-0.055758	0.847386	1.029407
Basıklık	3.835859	2.293805	2.703256	2.970401
Gözlem	192	192	192	192

Şekil 2: BRICS-T ülkelerinde yenilenebilir enerji tüketimi ve işsizlik oranları

Yöntem

Çalışmada analize konu olan değişkenler arasındaki dinamik etkileşimlerin doğru tahminlerine ulaşabilmek ve/veya uygun ekonometrik teknikleri kullanabilmek için dört aşamadan oluşan bir yöntem izlenmektedir. Bilindiği üzere küreselleşme olgusu geliştikçe ülkeler arasındaki sosyo-ekonomik bağlar derinleşmekte ve böylece bir ülkede meydana gelen yapısal bir şok diğer ülkelere de yayılabilmektedir. Çalışmanın kapsadığı BRICS-T ülkelerindeki güçlü ticari ilişkilerin yanı sıra teknolojik ve politik şoklar ile ekonomik/finansal kriz etkilerinin kolayca yayılabilmesi gibi nedenlerden dolayı birimler arası korelasyonun veya yatay kesit bağımlılığın (YKB) dikkate alınması gereklilik arz etmektedir (Caglar vd., 2023a,b). Bu bağlamda birinci aşamada, yanlış tahmin sonuçlarından kaçınmak amacıyla panel birimleri arasındaki olası YKB; “Breusch-Pagan Lagrange Multiplier (LM)” (Breusch and Pagan, 1980), “Pesaran ölçekli LM” (Pesaran, 2004), “Pesaran CD” (Pesaran, 2004) ve “sapması düzeltilmiş ölçekli LM” (Pesaran vd., 2008) testleriyle analiz edilmektedir. Literatürde YKB araştırılırken en çok kullanılan testlerden biri olan Breusch-Pagan LM testinin yatay kesit birimlerinin (N) sabit, zaman periyodunun (T) ise sonsuza yaklaştığı durumlarda tutarlı sonuçlar ürettiği ancak bu durumun N 'nin sonsuza yakınsadığı durumlar için geçerli olmadığı kabul edilmektedir. Buna karşılık Pesaran (2004), LM testinin ölçekli versiyonunu önermiştir. Ancak, ölçekli LM testi N 'nin büyük ve T 'nin sonlu olduğu durumlarda önemli boyut çarpıklıkları sergileyebilmektedir. Dolayısıyla Pesaran (2004), $N > T$ olduğu durumlarda kullanılacak örneklem korelasyonlarının ortalamasına dayalı CD testini geliştirmiştir. Fakat korelasyon matrisinin grup ortalaması sıfıra yaklaştığı zaman CD testinin gücü zayıflamakta ve grup ortalaması tam olarak sıfır olduğu zaman tutarsız sonuçlar türetebilmektedir (Caglar, 2001). Bu dezavantajlardan kurtulmak için Pesaran vd., (2008) LM testi temelinde ortalama ve varyans hesaplamalarını dikkate alarak sapması düzeltilmiş ölçekli LM testini önermiştir. Burada kısaca özetlenen her bir YKB testinin güçlü ve zayıf yanları dikkate alındığında, çalışmada daha tutarlı sonuçlara ulaşabilmek amacıyla söz konusu testlerin tamamı “birimler arası YKB yoktur” sıfır hipotezi altında sınanmaktadır.

Panel veri analizlerinde dikkat edilmesi gereken bir diğer önemli husus, eğim katsayılarının ülke spesifik olabileceğidir. Örneğin, çalışmada analiz edilen BRICS-T ülkeleri; ekonomileri, enerji politikaları ve işgücü piyasaları açısından heterojen özellikler sergileyebilir. Bu tür olası bir heterojenliğin göz ardı edilmesi yanlış tahminlere ve yanlış çıkarımların yapılmasına neden olabilir (Breitung, 2005). Dolayısıyla, katsayıların panel genelinde benzer olup olmadığının veya ayrı ayrı tahmin edilmesinin gerekli olup olmadığının belirlenmesi gerekmektedir. Bu noktadan hareketle ikinci aşamada, eğim katsayılarının homojenliği her bir birimin ağırlıklı eğiminin dağılımına dayalı olarak Pesaran ve Yamagata (2008) tarafından

literatüre kazandırılan ($\tilde{\Delta}$) ve düzeltilmiş delta ($\tilde{\Delta}_{adj}$) test istatistikleri kullanılarak test edilmektedir. İyi küçük örneklem özelliklerine sahip test, $T > N$ olduğunda güvenilir sonuçlar üretebilmektedir (Dogan ve Seker, 2016).

Üçüncü adımda, sahte regresyon olgusundan kaçınabilmek amacıyla model değişkenlerinin durağanlık özellikleri belirlenmektedir. Panel veri analizinde birim kök testleri “birinci nesil” ve “ikinci nesil” testler olmak üzere iki gruba ayrılmaktadır. Levin vd. (2002), ve Im vd. (2003) gibi “birinci nesil” birim kök testleri, birimler arası olası YKB’yi göz ardı etmekte ve sıfır hipotezinin yanlış reddi gibi sorunlar nedeniyle hatalı sonuçlar vermektedir (Usman vd., 2022). Çalışmada değişkenlerin bütünleşme dereceleri, bu sorun dikkate alınarak Pesaran (2007) tarafından geliştirilen CIPS birim kök testiyle incelenmektedir. Zira literatürde en sık kullanılan “ikinci nesil” birim kök testlerinden biri olan CIPS, YKB ve heterojenliğin söz konusu olduğu durumlarda güvenilir sonuçlar üretebilmektedir (Caglar vd., 2023b).

Değişkenlerin durağanlık özelliklerinin belirlenmesinin ardından dördüncü adımda, değişkenler arasındaki uzun dönem eş-bütünleşme ilişkileri araştırılmaktadır. Bu amaç doğrultusunda çalışmada Westerlund ve Edgerton (2007) tarafından önerilen ve YKB’yi dikkate alan bootstrap LM testi kullanılmaktadır. Son aşamada ise değişkenler arasındaki kısa ve uzun dönemli dinamik ilişkiler Chudik ve Pesaran (2015) tarafından literatüre kazandırılan “Cross-Sectionally Augmented Autoregressive Distributed Lag” (CS-ARDL) modelinden faydalanılarak tahmin edilmektedir.

CS-ARDL modelinin birçok avantajı bulunmaktadır. Bunlardan ilki hem kısa hem de uzun dönem parametrelerini, hata düzeltme terimlerini ve ilgili her bir değişkenin kısa ve uzun dönem yatay kesit ortalamasını içermesidir (Chudik ve Pesaran, 2015). Yenilenebilir enerjinin toplam enerji tüketimi içerisindeki payının hızla arttığı modern dünyada yenilenebilir ve geleneksel enerji tüketiminin istihdam yaratıcı etkilerinin kısa ve uzun dönemde farklılaşabileceği olasılığı dikkate alındığında, CS-ARDL modeli hem kısa hem de uzun dönem katsayıların tahminini sunması bakımından bu çalışmada genel geçer sonuçlara ulaşmak için önemli bir fırsat tanımaktadır. İkincisi, değişkenlerin farklı düzeyde bütünleşik (I(0) veya I(1)) olması durumunda ve YKB’nin söz konusu olduğu durumlarda dahi tutarlı sonuçlar verebilmektedir. Üçüncüsü, model birimler arası heterojenliği dikkate almakta ve bağımlı değişkenlerin gecikmeli değerlerini içermesi nedeniyle olası zayıf dışsallık durumunda etkili olabilmektedir. Ayrıca, gecikmeli yatay kesit ortalamalarının dahil edildiği model, içsellik sorununu önleyebilmektedir (Okumus vd., 2021; Caglar ve Yavuz, 2023). CS-ARDL modelinin basit gösterimi aşağıdaki gibidir (Usman vd., 2022):

$$\Delta UNE_{it} = \delta_i + \gamma_i(UNE_{it-1} - \vartheta_i X_{it-1} - \theta_{1i} \overline{UNE}_{t-1} - \theta_{2i} \bar{X}_{t-1}) + \sum_{j=1}^{p-1} \phi_{ij} \Delta UNE_{it-j} + \sum_{j=1}^{q-1} \zeta_{ij} \Delta X_{it-j} + \alpha_{1i} \Delta \overline{UNE}_t + \alpha_{2i} \Delta \bar{X}_t + \varepsilon_{it} \quad (2)$$

Eşitlikte yer alan ΔUNE_{it} , uzun dönemde X_{it} gibi bir dizi bağımsız değişken (GDP , YEN , $NYEN$) tarafından açıklanan bağımlı değişkeni temsil etmektedir. \overline{UNE}_{t-1} ve \bar{X}_{t-1} bağımlı ve bağımsız değişkenlerin uzun dönem ortalamalarını, ΔUNE_{it-j} ve ΔX_{it-j} kısa dönem bağımlı ve bağımsız değişkenleri, $\Delta \overline{UNE}_t$ ve \bar{X}_t ise ilgili değişkenlerin kısa dönem ortalamalarını yansıtmaktadır. j ve t sırasıyla yatay kesit birimlerini ve zaman periyodunu göstermektedir. ϑ_i ve ζ_{ij} bağımsız değişkenlerin uzun ve kısa dönem tahminlerini, ϕ_{ij} bağımlı değişkenin kısa dönem tahminlerini, α_{1i} ve α_{2i} ise bağımlı ve bağımsız değişken ortalamalarının tahminlerini ifade etmektedir. Son olarak δ_i , γ_i ve ε_{it} sırasıyla sabit terimi, hata düzeltme katsayısını ve hata terimini temsil etmektedir.

Bulgular ve Tartışma

Makro panel veri analizlerinde dikkate alınması gereken en önemli hususlardan birisi, bir ülkede meydana gelen şokların diğer ülkelere de yayılabileceğidir. Dolayısıyla çalışmada yanlış sonuçlardan kaçınabilmek için ilk olarak panel birimleri arasındaki olası YKB'nin varlığı; Breusch-Pagan LM (LMBP), Pesaran ölçekli LM (CDLM), Pesaran CD ve sapması düzeltilmiş ölçekli LM (LMadj) testleriyle araştırılmış ve sonuçlar Tablo 4'te sunulmuştur. İlgili tablo incelendiğinde, hesaplanan tüm YKB test istatistiklerinin %1 önem düzeyinde anlamlı olduğu görülmektedir. Dolayısıyla her bir test için sınanan "birimler arasında YKB yoktur" sıfır hipotezi reddedilmektedir. Çalışmada tanımlı birimlerin birbirlerine bağımlı olduğuna işaret eden bu bulgular, analizin sonraki aşamalarında söz konusu YKB'yi dikkate alan ikinci nesil ekonometrik yöntemlerin kullanılması gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Tablo 4: YKB test sonuçları

Test	Değişken			
	UNE	GDP	YEN	NYEN
Breusch-Pagan LM	99.740***	410.809***	253.061***	171.447***
Pesaran scaled LM	15.471***	72.264***	43.463***	28.563***
Bias-corrected scaled LM	15.375***	72.167***	43.367***	28.466***
Pesaran CD	3.663***	20.246***	15.224***	8.5049***

*** %1 anlamlılık düzeyini göstermektedir.

Analizin ikinci aşamasında, eğim katsayılarının sabit olup olmadığı veya ülkeden ülkeye değişip değişmediği, delta ($\tilde{\Delta}$) ve düzeltilmiş delta ($\tilde{\Delta}_{adj}$) test istatistikleriyle araştırılmıştır. Tablo 5'te raporlanan homojenlik test sonuçları, eğim katsayılarının homojen olduğunu ifade eden sıfır hipotezinin %1 anlamlılık düzeyinde reddedildiğini göstermektedir.

Tablo 5: Homojenlik Test Sonuçları

Pesaran ve Yamagata (2008)		
Test	İstatistik	Olasılık
$\tilde{\Delta}$	13.545***	0.000
$\tilde{\Delta}_{adj}$	14.745***	0.000

*** %1 anlamlılık düzeyini göstermektedir.

Bu sonuçlar dikkate alınarak analizin sonraki adımlarında, YKB'ye ve eğim heterojenliğine izin veren yöntemler kullanılmıştır. Bu bağlamda bir sonraki aşamada, analize konu olan değişkenlerin durağanlık özellikleri CIPS birim kök testi kapsamında incelenmiş ve sonuçlar Tablo 6'nın üst panelinde sunulmuştur. CIPS testinden elde edilen sonuçlar; UNE, GDP ve YEN değişkenlerinin seviyede [I(0)], NYEN değişkeninin ise birinci farkında [I(1)] durağan olduğunu göstermektedir. [I(0)] olan değişkenlerde meydana gelen şoklar (örneğin, yenilenebilir enerji tüketimindeki artış ve azalışlar) geçici etkiler yaratırken, durağan bir süreç izlemeyen değişkenlerde meydana gelen şoklar (örneğin, yenilenemez enerji tüketimindeki değişimler) kalıcı etkilere sahiptir (Lee ve Chang, 2008; Çağlar ve Mert, 2022; Romero-Ávila ve Omay, 2022). Dolayısıyla farklı derecelerde ve en fazla [I(1)] düzeyinde durağan olduğu

belirlenen değişkenler arasındaki olası uzun dönem denge ilişkisinin belirlenmesi gerekmektedir. Bu amaçla analizin üçüncü aşamasında değişkenler arasındaki eş-bütünleşme ilişkileri Westerlund ve Edgerton (2007) tarafından geliştirilen ve YKB'yi dikkate alan bootstrap LM testi kullanılarak araştırılmıştır. Tablo 6'nın alt panelinde sunulan eş-bütünleşme test sonuçlarına göre, LM test istatistiği için hesaplanan olasılık değerinin 0.10 anlamlılık düzeyinden büyük olduğu ve değişkenler arasındaki eş-bütünleşme ilişkisinin varlığını ileri süren sıfır hipotezinin reddedilemediği görülmektedir.

Tablo 6: Panel birim kök ve eş-bütünleşme test sonuçları

Değişken	Birim kök	
	Seviye	Δ
UNE	-2.639	-5.598***
GDP	-2.680	-4.356***
YEN	-2.365	-5.786***
NYEN	-3.101***	–
Test	Eş-bütünleşme	
	LM istatistiği	Olasılık
Westerlund ve Edgerton (2007)	3.287	0.373

Δ ve *** sırasıyla birinci farkı ve %1 anlamlılık düzeyini temsil etmektedir.

Analize konu olan birimler arasında YKB'nin varlığının, eğim katsayılarının heterojenliğinin, değişkenlerin durağanlık özellikleri bakımından farklılık gösterdiğinin ve değişkenler arasında uzun dönemli eş-bütünleşme ilişkisinin saptanmasının ardından, değişkenlere ait kısa ve uzun dönemli katsayıların bu bulgular altında tutarlı ve güvenilir sonuçlar türetebilen bir yöntemle tahmin edilmesi gerekmektedir. Bu noktadan hareketle analizin son aşamasında değişkenler arasındaki dinamik etkileşimler, CS-ARDL modelinden faydalanılarak tahmin edilmiş ve sonuçlar Tablo 7'de raporlanmıştır.

Tablo 7: CS-ARDL tahmin sonuçları

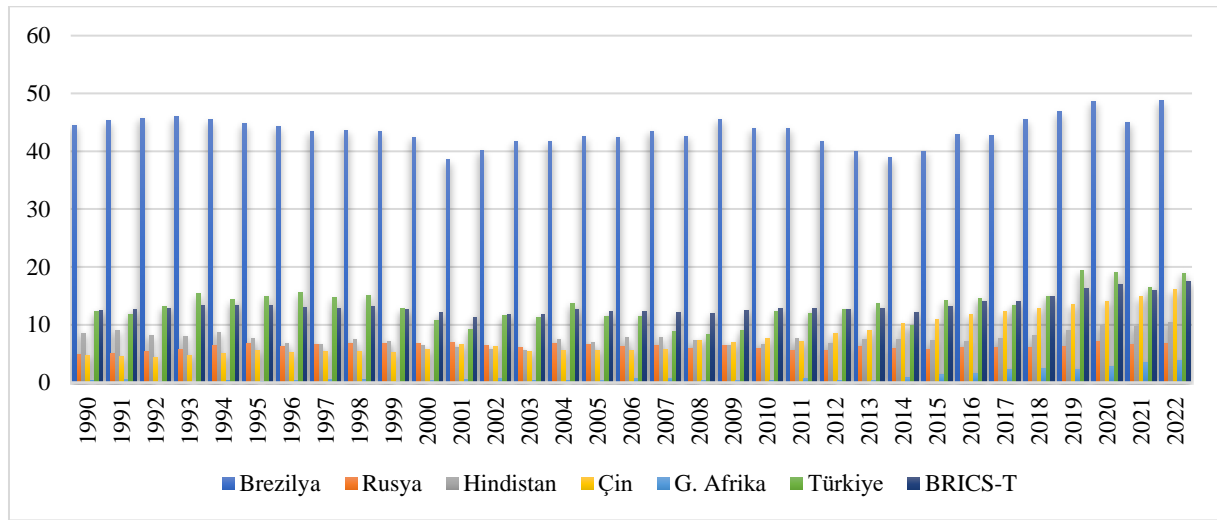
Değişken	Uzun dönem		Kısa dönem	
	Katsayı	Olasılık	Katsayı	Olasılık
GDP	-4.309*	0.084	-0.861*	0.052
YEN	-0.191	0.477	-0.009	0.948
NYEN	-0.968***	0.004	-0.781**	0.033
ECT (-1)			-0.609*	0.000

***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerini göstermektedir.

Tablodaki sonuçlar ekonomik büyüme-işsizlik ilişkisi açısından incelendiğinde, büyümenin işsizliği kısa ve uzun dönemde istatistiki açıdan anlamlı ve pozitif bir şekilde etkilediğini ortaya koymaktadır. Nitekim GDP değişkenine ilişkin tahmin edilen kısa ve uzun

dönem katsayıları, GDP deki %1'lik bir artışla birlikte işsizliğin sırasıyla %0,86 ve %4,30 oranlarında azalacağını göstermektedir. Bu sonuç, ekonomik büyüme ve işsizlik arasındaki negatif yönlü etkileşimleri ortaya koyan Okun Yasasını doğrulamakta ve Hashmi vd. (2021) ve Aminu vd. (2022) tarafından yürütülen çalışmalardan elde edilen bulguları desteklemektedir.

Sonuçlar enerji-işsizlik etkileşimleri açısından incelendiğinde ise yenilenebilir enerji ile işsizlik arasında negatif yönlü bir ilişki olduğu ancak bu ilişkinin istatistiki açıdan anlamlı olmadığı görülmektedir. Destek vd. (2020)'in bulgularıyla tutarlı olan bu sonucun olası nedeni, çalışmanın kapsadığı BRICS-T ekonomilerinde yenilenebilir enerjinin toplam enerji tüketimi içerisindeki payının halen yeterli düzeye ulaşmamasıyla ve buna bağlı olarak söz konusu ülkelerdeki makro ekonomik aktivitenin büyük ölçüde fosil yakıtlara dayalı olmasıyla açıklanabilir. Nitekim Şekil 3'ten de izlenebileceği gibi Brezilya dışındaki tüm ülkelerde yenilenebilir enerjinin toplam enerji içerisindeki payının son 30 yılda ılımlı bir artış trendi izlediği ancak %20 seviyelerine dahi ulaşmadığı gözükmektedir.

Şekil 3: BRICS-T ülkelerinde yenilenebilir Enerjinin toplam enerji içerisindeki payı

Bu bulguyu ayrıca çalışmada analize dahil edilen yenilenemez enerji tüketiminin hem kısa hem de uzun dönemde işsizliği istatistiki açıdan anlamlı bir şekilde düşürdüğü gerçeği de desteklemektedir. Zira tablodaki sonuçlara göre, diğer şeyler sabitken, NYEN'deki %1'lik bir artış karşısında işsizlik, kısa ve uzun dönemde sırasıyla yaklaşık %0.78 ve %0.97 oranlarında azalmaktadır. Son olarak hata düzeltme katsayısının (-0.609) negatif ve istatistiki açıdan anlamlı olduğu görülmektedir. Değişkenler arasındaki eş-bütünleşme ilişkisini doğrulayan bu bulgu, kısa dönemli sapmaların yaklaşık %60'ının ilk dönemde ortadan kalkacağını göstermektedir.

Sonuç

Küresel ekonomide kalıcılığını koruyan işsizlik sorunu, çoğu ülkenin uzun vadeli kalkınma hedeflerinin önündeki en önemli engellerden birini teşkil etmektedir. Zira işsizlik, ekonomilerde arz ve talep dengesini bozarak refah kayıplarına yol açarken, aynı zamanda aile ve toplum düzeninin sarsılmasına neden olmaktadır. Yüksek işsizliğin yanı sıra günümüzde ülkelerin başa çıkması gereken bir diğer önemli sorun, şüphesiz ki iklim krizidir. İklim değişikliği, doğal afetleri tetiklerken aynı zamanda biyoçeşitliliğin yok olmasına, yoğun göçlere, salgın hastalıklara ve böylece üretimde verimliliğin azalmasına neden olmaktadır. Bu bakımdan geleneksel enerji kaynaklarının kullanımına bağlı olarak artan küresel ısınmayla birlikte değişen iklim koşulları, insanlığın geleceğini önemli ölçüde tehdit etmektedir. Bununla birlikte, ekonomileri büyük ölçüde enerji ithalatına bağlı olan ülkelerdeki işgücü piyasası

dengesi, 1970’li yılların başlarında yaşanan petrol krizi gibi dışsal enerji şokları karşısında kolayca bozulabilmektedir. Fosil enerji kaynaklarının insan sağlığı ve ekonomi üzerindeki bu olumsuz etkileri, iklim krizi ve işsizlik sorununu aynı anda çözebilecek politikaları gerekli kılmaktadır. Literatürde bu politikaların başarıya ulaşması, genel olarak ekonomik aktivitenin temel dinamiğinin fosil kaynaklardan yenilenebilir enerji kaynaklarına evrilmesine bağlanmaktadır. Zira yenilenebilir enerji teknolojilerinin çevre kirliliğini önlemede, ülkelerin yabancı enerji bağımlılığını azaltmada ve istihdamı artırmada önemli bir rol oynadığı kabul edilmektedir. Dolayısıyla bu çalışmada, yenilenebilir enerji tüketiminin işsizlik üzerinde beklediği gibi azaltıcı etkiler oluşturup oluşturmadığı, BRICS-T ülkeleri özelinde 1991-2021 dönemi için incelenmiştir. Bu amaçla çalışmada, öncelikle panel birimleri arasında olası “yatay kesit bağımlılığı” Breusch-Pagan LM, Pesaran ölçekli LM, Pesaran CD ve sapması düzeltilmiş ölçekli LM testleriyle, eğim katsayılarının homojenliği delta ($\tilde{\Delta}$) ve düzeltilmiş delta ($\tilde{\Delta}_{adj}$) test istatistikleriyle ve değişkenlerin durağanlık özellikleri CIPS birim kök testiyle araştırılmıştır. Çalışmada, analize konu olan ülkeler arasında yatay kesit bağımlılığının, eğim katsayılarının heterojenliğinin ve değişkenlerin durağanlık özellikleri bakımından farklılık gösterdiğinin tespit edilmesinin ardından bootstrap LM testine dayalı olarak değişkenler arasında eş bütünleşme ilişkisinin varlığı saptanmıştır. Son aşamada ise yenilenebilir enerji tüketiminin yanı sıra fosil yakıt tüketiminin ve ekonomik büyümenin işsizlik üzerindeki kısa ve uzun dönemli dinamik etkileri, CS-ARDL modelinden faydalanılarak analiz edilmiştir.

Model tahmininden elde edilen sonuçlar, ekonomik büyüme ve yenilenemez enerji tüketiminin işsizliği her iki dönemde de anlamlı bir şekilde azalttığını, yenilenebilir enerji tüketimi ile işsizlik arasında negatif yönlü ancak istatistiki açıdan anlamsız bir ilişkinin söz konusu olduğunu göstermektedir. Bu sonuçlar, BRICS-T ülkelerinde Okun Yasasının geçerli olduğuna, yenilenebilir enerji sektörünün istihdam yaratıp işsizliği azaltacak potansiyelini gerçekleştirebilmesi için yeterince gelişmediğine ve söz konusu ülkelerdeki makroekonomik aktiviteyi geleneksel enerjinin yönlendirdiğine işaret etmektedir. Yenilenebilir enerji sektöründeki ilerlemelerin çevresel kaygıları azaltmasının ötesinde, ekonomik kalkınmayı hızlandırmak ve istihdam yaratmak için önemli bir araç olduğu dikkate alındığında, BRICS-T ülkelerinde söz konusu sektörün gelişimini hızlandıracak politika adımlarının atılması gerekmektedir. Bu bağlamda BRICS-T ülkeleri, yeni iş fırsatları oluşturmayı taahhüt eden yeşil enerji şirketlerine vergi indirimleri veya sübvansiyonlar gibi çeşitli mali teşvikler sunarak bir taraftan söz konusu şirketlerin büyümesine diğer taraftan istihdamın artmasına katkıda bulunabilirler. Benzer şekilde, yenilenebilir enerji teknolojilerine yönelik AR&GE fonlarının artırılması inovasyonu teşvik ederek malzeme bilimi ve teknoloji geliştirme gibi alanlarda yüksek vasıflı iş fırsatları yaratabilirler. Bu adımlar atılırken de yenilenebilir enerji talebindeki artışların diğer sektörleri dışlama etkisiyle ortaya çıkacak geçici işsizliğin önlenmesi için, mevcut iş gücünün eğitilerek yeni nesil teknolojilerin gerektirdiği becerilerle donatılması önem arz etmektedir. Dolayısıyla, yenilenebilir enerji sektörünün ihtiyaçlarına göre uyarlanmış mesleki eğitim süreçleri ve yüksek öğretim programlarının yeniden tasarlanarak hayata geçirilmesi gerekmektedir.

Son olarak bu çalışmada, toplulaştırılmış yenilenebilir enerji tüketimine odaklanılmakta ve değişkenler arasındaki ilişkilerin doğrusal olduğu varsayılmaktadır. Bu bakımdan, geleneksel enerjiye dayalı ekonomiden yeşil ekonomiye geçişin işsizlik üzerindeki etkilerini yenilenebilir enerji kaynaklarını güneş ve rüzgâr enerjisi gibi alt bileşenlerine ayırıştırarak doğrusal olmayan modeller yardımıyla analiz eden gelecekteki çalışmaların, ilgili literatüre ek katkılar sağlayacağı düşünülmektedir.

Kaynakça

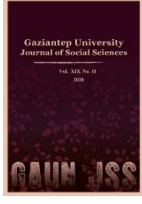
- Ağpak, F. ve Özçiçek, Ö. (2018). Bir istihdam politikası aracı olarak yenilenebilir enerji. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(2), 112-128.
- Alabed, Q. M. Q., Said, F. F., Karim, Z. A., Zaidi, M. A. S. and Mansour, M. (2022). *Determinants of Unemployment in the MENA Region: New Evidence Using Dynamic Heterogeneous Panel Analysis*. In International Conference on Advanced Machine Learning Technologies and Applications (s. 401-411). Cham: Springer International Publishing.
- Álvarez, G. C., Jara, R. M., Julián, J. R. R. and Bielsa, J. I. G. (2010). Study of the effects on employment of public aid to renewable energy sources. *Procesos de Mercado: Revista Europea de Economía Política*, 7(1), 13-70.
- Aminu, U., Abel, A. and Garba, A. R. (2022). Does the Okun's Law Hold in the BRICS Countries and Nigeria?. *Economic and Financial Review*, 60(2), 71-91.
- Apergis, N. and Salim, R. (2015). Renewable energy consumption and unemployment: Evidence from a sample of 80 countries and nonlinear estimates. *Applied Economics*, 47(52), 5614-5633.
- Arango, L. E. and Flórez, L. A. (2020). Determinants of structural unemployment in Colombia: A search approach. *Empirical Economics*, 58(5), 2431-2464.
- Arvanitopoulos, T. and Agnolucci, P. (2020). The long-term effect of renewable electricity on employment in the United Kingdom. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 134, 110322.
- Aslani, A., Helo, P. and Naaranoja, M. (2014). Role of renewable energy policies in energy dependency in Finland: System dynamics approach. *Applied Energy*, 113, 758-765.
- Azretbergenova, G. Ž., Syzdykov, B., Niyazov, T., Gulzhan, T. and Yskak, N. (2021). The relationship between renewable energy production and employment in European union countries: Panel data analysis. *International Journal of Energy Economics and Policy*, 11(3), 20-26.
- Barros, J. J. C., Coira, M. L., de la Cruz López, M. P. and del Caño Gochi, A. (2017). Comparative analysis of direct employment generated by renewable and non-renewable power plants. *Energy*, 139, 542-554.
- Biagi, F. and Lucifora, C. (2008). Demographic and education effects on unemployment in Europe. *Labour Economics*, 15(5), 1076-1101.
- Böhringer, C., Keller, A. and Van der Werf, E. (2013). Are green hopes too rosy? Employment and welfare impacts of renewable energy promotion. *Energy Economics*, 36, 277-285.
- Breitung, J. (2005). A parametric approach to the estimation of cointegration vectors in panel data. *Econometric Reviews*, 24(2), 151-173.
- Breusch, T. S. and Pagan, A. R. (1980). The Lagrange multiplier test and its applications to model specification in econometrics. *The Review of Economic Studies*, 47(1), 239-253.
- Briggs, C., Atherton, A., Gill, J., Langdon, R., Rutovitz, J. and Nagrath, K. (2022). Building a 'Fair and Fast' energy transition? Renewable energy employment, skill shortages and social licence in regional areas. *Renewable and Sustainable Energy Transition*, 2, 100039.
- Cameron, L. and Van Der Zwaan, B. (2015). Employment factors for wind and solar energy technologies: A literature review. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 45, 160-172.
- Cheema, A. R. and Atta, A. (2014). Economic determinants of unemployment in Pakistan: Co-integration analysis. *International Journal of Business and Social Science*, 5(3), 209-221.

- Chudik, A. and Pesaran, M. H. (2015). Common correlated effects estimation of heterogeneous dynamic panel data models with weakly exogenous regressors. *Journal of Econometrics*, 188(2), 393-420.
- Çağlar, A. E. (2021). *Çevresel bozulmaların bir göstergesi olarak karbon emisyonlarının durağanlığı: Karbon Histeri Hipotezi*. (Doktora tezi). YÖK Tez Merkezi veri tabanından erişildi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Çağlar, A. E. and Mert, M. (2022). Carbon hysteresis hypothesis as a new approach to emission behavior: A case of top five emitters. *Gondwana Research*, 109, 171-182.
- Çağlar, A. E. and Yavuz, E. (2023). The role of environmental protection expenditures and renewable energy consumption in the context of ecological challenges: Insights from the European Union with the novel panel econometric approach. *Journal of Environmental Management*, 331, 117317.
- Çağlar, A. E., Daştan, M., Bulut, E. and Marangoz, C. (2023a). Evaluating a pathway for environmental sustainability: The role of competitive industrial performance and renewable energy consumption in European countries. *Sustainable Development*.
- Çağlar, A. E., Daştan, M., Mehmood, U. and Avci, S. B. (2023b). Assessing the connection between competitive industrial performance on load capacity factor within the LCC framework: Implications for sustainable policy in BRICS economies. *Environmental Science and Pollution Research*, 1-18.
- Çelik, O. (2021). Assessment of the relationship between renewable energy and employment of the United States of America: Empirical evidence from spectral Granger causality. *Environmental Science and Pollution Research*, 28(11), 13047-13054.
- Çoban, M. N. (2022). Yenilenebilir enerji tüketimi ve işsizlik arasındaki ilişki: ASEAN-5 ülkeleri için ekonometrik bir uygulama. *Uluslararası Ekonomi ve Siyaset Bilimleri Akademik Araştırmalar Dergisi*, 6(14), 1-10.
- Destek, M. A., Ozsoy, F. N. and Ozpolat, A. (2020). *Investigation on the job creation effect of green energy in OECD countries*. Shahbaz, M. ve Balsalobre-Lorente, D. (Ed.) *Econometrics of Green Energy Handbook: Economic and Technological Development*, 131-149. Springer Nature, Switzerland.
- Di Nallo, A., Lipps, O., Oesch, D. and Voorpostel, M. (2022). The effect of unemployment on couples separating in Germany and the UK. *Journal of Marriage and Family*, 84(1), 310-329.
- Dincer, I. (2000). Renewable energy and sustainable development: A crucial review. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 4(2), 157-175.
- Dogan, E. and Seker, F. (2016). An investigation on the determinants of carbon emissions for OECD countries: Empirical evidence from panel models robust to heterogeneity and cross-sectional dependence. *Environmental Science and Pollution Research*, 23, 14646-14655.
- Dünya Bankası (2023). World Development Indicators. <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators>.
- El Mummy, C., Salmi, Y., and Baddih, H. (2021). The role of renewable energy sector in reducing unemployment: The Moroccan case. In *E3S Web of Conferences* (Vol. 234, p. 00101). EDP Sciences.
- Energy Institute (2023). Statistical Review of World Energy. <https://www.energyinst.org/statistical-review>
- Ferroukhi, R., Lucas, H., Renner, M., Lehr, U., Breitschopf, B., Lallement, D. and Petrick, K. (2013). *Renewable energy and jobs*. The International Renewable Energy Agency (IRENA).

-
- Fragkos, P. and Paroussos, L. (2018). Employment creation in EU related to renewables expansion. *Applied Energy*, 230, 935-945.
- Frondel, M., Ritter, N., Schmidt, C. M. and Vance, C. (2010). Economic impacts from the promotion of renewable energy technologies: The German experience. *Energy Policy*, 38(8), 4048-4056.
- Garrett-Peltier, H. (2017). Green versus brown: Comparing the employment impacts of energy efficiency, renewable energy, and fossil fuels using an input-output model. *Economic Modelling*, 61, 439-447.
- Halužan, M., Verbič, M. and Zorić, J. (2023). The crowding out of conventional electricity generation by renewable energy sources: Implications from Greek, Hungarian, and Romanian electricity markets. *Environmental Science and Pollution Research*, 1-22.
- Hashmi, S. M., Khushik, A. G., Gilal, M. A. and Yongliang, Z. (2021). The impact of GDP and its expenditure components on unemployment within BRICS countries: Evidence of Okun's law from aggregate and disaggregated approaches. *SAGE Open*, 11(2), 21582440211023423.
- Hieu, V. M. and Mai, N. H. (2023). Impact of renewable energy on economic growth? Novel evidence from developing countries through MMQR estimations. *Environmental Science and Pollution Research*, 30(1), 578-593.
- Ibragimov, M. and Ibragimov, R. (2017). Unemployment and output dynamics in CIS countries: Okun's law revisited. *Applied Economics*, 49(34), 3453-3479.
- Ibrahiem, D. M. and Sameh, R. (2020). How do clean energy sources and financial development affect unemployment? Empirical evidence from Egypt. *Environmental Science and Pollution Research*, 27, 22770-22779.
- ILO (2021). Uncertain and uneven recovery expected following unprecedented labour market crisis. https://www.ilo.org/global/about-the-ilo/newsroom/news/WCMS_766949/lang-en/index.htm#2
- ILO (2023). World Employment and Social Outlook: Trends 2023.
- Im, K. S., Pesaran, M. H. and Shin, Y. (2003). Testing for unit roots in heterogeneous panels. *Journal of econometrics*, 115(1), 53-74.
- Kasperowicz, R., Bilan, Y. and Štreimikienė, D. (2020). The renewable energy and economic growth nexus in European countries. *Sustainable Development*, 28(5), 1086-1093.
- Khobai, H., Kolisi, N., Moyo, C., Anyikwa, I. and Dingela, S. (2020). Renewable energy consumption and unemployment in South Africa. *International Journal of Energy Economics and Policy*, 10(2), 170-178.
- Kukharets, V., Hutsol, T., Kukharets, S., Glowacki, S., Nurek, T. and Sorokin, D. (2023). European Green Deal: The impact of the level of renewable energy source and gross domestic product per capita on energy import dependency. *Sustainability*, 15(15), 11817.
- Lee, C. C. and Chang, C. P. (2008). New evidence on the convergence of per capita carbon dioxide emissions from panel seemingly unrelated regressions augmented Dickey-Fuller tests. *Energy*, 33(9), 1468-1475.
- Lehr, U., Nitsch, J., Kratzat, M., Lutz, C. and Edler, D. (2008). Renewable energy and employment in Germany. *Energy policy*, 36(1), 108-117.
- Levin, A., Lin, C. F. and Chu, C. S. J. (2002). Unit root tests in panel data: Asymptotic and finite-sample properties. *Journal of econometrics*, 108(1), 1-24.
- Liu, J., Ge, J. and He, H. (2023). The evolution of renewable energy and its impact on employment in China: Assessing the role of education. *Environmental Science and Pollution Research*, 1-13.
-

-
- Markaki, M., Belegri-Roboli, A., Michaelides, P., Mirasgedis, S. and Lalas, D. P. (2013). The impact of clean energy investments on the Greek economy: An input–output analysis (2010–2020). *Energy Policy*, 57, 263-275.
- Markandya, A., Arto, I., González-Eguino, M. and Román, M. V. (2016). Towards a green energy economy? Tracking the employment effects of low-carbon technologies in the European Union. *Applied energy*, 179, 1342-1350.
- Meyer, I. and Sommer, M. W. (2014). Employment effects of renewable energy supply-a meta-analysis. *Policy Paper*, 12.
- Moreno, B. and Lopez, A. J. (2008). The effect of renewable energy on employment. The case of Asturias (Spain). *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 12(3), 732-751.
- Mu, Y., Cai, W., Evans, S., Wang, C. and Roland-Holst, D. (2018). Employment impacts of renewable energy policies in China: A decomposition analysis based on a CGE modeling framework. *Applied Energy*, 210, 256-267.
- Naqvi, S., Wang, J. and Ali, R. (2022). Towards a green economy in Europe: Does renewable energy production has asymmetric effects on unemployment?. *Environmental Science and Pollution Research*, 1-8.
- Nasirov, S., Girard, A., Peña, C., Salazar, F. and Simon, F. (2021). Expansion of renewable energy in Chile: Analysis of the effects on employment. *Energy*, 226, 120410.
- Nickell, S., Nunziata, L. and Ochel, W. (2005). Unemployment in the OECD since the 1960s. What do we know?. *The Economic Journal*, 115(500), 1-27.
- Ocal, O. and Aslan, A. (2013). Renewable energy consumption–economic growth nexus in Turkey. *Renewable and sustainable energy reviews*, 28, 494-499.
- Okumus, I., Guzel, A. E. and Destek, M. A. (2021). Renewable, non-renewable energy consumption and economic growth nexus in G7: Fresh evidence from CS-ARDL. *Environmental Science and Pollution Research*, 28(40), 56595-56605.
- Okun, A. M. (1962). Potential GNP: Its Measurement and Significance. Reprinted as Cowles Foundation Paper 190.
- Özmen, İ., Gerçekler, M. and Mucuk, M. (2022). How does increasing renewable energy and decreasing coal-based electricity generation affect the future of unemployment in developed countries: A heterogeneous panel data analysis?. *Boğaziçi Journal*, 36(1), 18-39.
- Pesaran, M. H. (2004). General diagnostic tests for cross section dependence in panels. Cambridge Working Papers. *Economics*, 1240(1), 1.
- Pesaran, M. H. (2007). A simple panel unit root test in the presence of cross-section dependence. *Journal of Applied Econometrics*, 22(2), 265-312.
- Pesaran, M. H. and Yamagata, T. (2008). Testing slope homogeneity in large panels. *Journal of Econometrics*, 142(1), 50-93.
- Pesaran, M. H., Ullah, A. and Yamagata, T. (2008). A bias-adjusted LM test of error cross-section independence. *The Econometrics Journal*, 11(1), 105-127.
- Rafiq, S., Salim, R. and Sgro, P. M. (2018). Energy, unemployment and trade. *Applied Economics*, 50(47), 5122-5134.
- Rahman, M. R., Rahman, M. M., and Akter, R. (2023). Renewable energy development, unemployment and GDP growth: South Asian evidence. *Arab Gulf Journal of Scientific Research*.
- Romero-Ávila, D. and Omay, T. (2022). Are CO2 emissions stationary after all? New evidence from nonlinear unit root tests. *Environmental Modeling & Assessment*, 27(4), 621-643.
- Rueda, D. (2006). Social democracy and active labour-market policies: Insiders, outsiders and the politics of employment promotion. *British Journal of Political Science*, 36(3), 385-406.
-

-
- Saboori, B., Gholipour, H. F., Rasoulinezhad, E. and Ranjbar, O. (2022). Renewable energy sources and unemployment rate: Evidence from the US states. *Energy Policy*, 168, 113155.
- Seyfried, W. (2011). Examining the relationship between employment and economic growth in the ten largest states. *Southwestern Economic Review*, 32, 13-24.
- Shin, Y., Yu, B. and Greenwood-Nimmo, M. (2014). Modelling asymmetric cointegration and dynamic multipliers in a nonlinear ARDL framework. Festschrift in honor of Peter Schmidt: Econometric methods and applications, 281-314.
- Stavropoulos, S. and Burger, M. J. (2020). Modelling strategy and net employment effects of renewable energy and energy efficiency: A meta-regression. *Energy Policy*, 136, 111047.
- Usman, A., Ozturk, I., Naqvi, S. M. M. A., Ullah, S. and Javed, M. I. (2022). Revealing the nexus between nuclear energy and ecological footprint in STIRPAT model of advanced economies: Fresh evidence from novel CS-ARDL model. *Progress in Nuclear Energy*, 148, 104220.
- Wei, M., Patadia, S. and Kammen, D. M. (2010). Putting renewables and energy efficiency to work: How many jobs can the clean energy industry generate in the US?. *Energy Policy*, 38(2), 919-931.
- Westerlund, J. and Edgerton, D. L. (2007). A panel bootstrap cointegration test. *Economics Letters*, 97(3), 185-190.
- Yalçinkaya, Ö., Daştan, M. and Karabulut, K. (2018). Okun Yasası bağlamında ekonomik büyüme ve işsizlik arasındaki ilişkinin ekonometrik analizi: Türkiye ekonomisinden kanıtlar (2000: Q1-2017: Q4). *Uluslararası Ekonomi Siyaset İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 1(1), 8-27.
- Yılancı, V., İslamoğlu, E., Yıldırım, S. and Candan, G. (2020). The relationship between unemployment rates and renewable energy consumption: Evidence from Fourier ADL cointegration test. *Alphanumeric Journal*, 8(1), 17-28.
- Zafar, M. W., Saleem, M. M., Destek, M. A. and Çağlar, A. E. (2022). The dynamic linkage between remittances, export diversification, education, renewable energy consumption, economic growth, and CO2 emissions in top remittance-receiving countries. *Sustainable Development*, 30(1), 165-175.
- Zhang, X., Liu, F., Wang, H. and Nazir, R. (2023). Influence of ecological innovation and green energy investment on unemployment in China: evidence from advanced quantile approach. *Economic research-Ekonomska istraživanja*, 36(2).
-

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Çevresel Kuznets Eğrisi Hipotezi Geçerli Mi? AB Ülkelerinden Kanıtlar¹

Is The Environmental Kuznets Curve Hypothesis Valid? Evidence From EU Countries

Elif KOÇAK^{a*}

^a Dr., Gaziantep Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, Gaziantep / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0003-2662-6565

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 11 Ocak 2024

Kabul tarihi: 20 Mart 2024

Anahtar Kelimeler:

EKC Hipotezi,
Ekonomik büyüme,
CO2 Emisyonu,
CCE-MG.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: January 11, 2024

Accepted: March 20, 2024

Keywords:

EKC Hypothesis,
Economic growth,
CO2 Emission,
CCE-MG.

ÖZ

Çevre kirliliği ve küresel ısınma tüm dünyanın ortak gündem başlıkları arasında yer almaktadır. Küresel ısınmanın en öncül tetikleyicisi konumunda ise karbondioksit (CO₂) emisyonu bulunmaktadır. Büyük ölçüde yenilenemeyen enerji kaynaklarının kullanımına dayalı olarak gerçekleştirilen ekonomik kalkınma ve sanayileşme faaliyetleri CO₂ emisyonunun artmasına neden olmaktadır. Fosil yakıtlar çevre kirliliğine neden olmasına rağmen maliyetlerinin daha düşük olmasından ötürü enerji yoğun sektörler tarafından kullanılmakta ve ekonomik büyümenin sağlanmasından taviz verilmemektedir. Ancak bazı araştırmacılar söz konusu bu durumun ekonomik büyümenin ilk aşamaları için geçerli olduğunu ve kişi başına düşen gelirin artmasıyla birlikte çevrede iyileşme meydana geleceğini Çevresel Kuznets Eğrisi (EKC) hipotezi aracılığıyla açıklamaktadırlar. EKC hipotezi ekonomik büyümenin ilk aşamalarında çevresel bozulmanın arttığını ancak ekonomik büyümenin ilerleyen aşamalarında ölçek, kompozisyon ve teknik etkiler sayesinde çevresel bozulmanın azalacağını öne sürmektedir. Bu çalışmanın amacı EKC hipotezinin geçerli olup olmadığını incelemektir. Bu bağlamda 17 AB ülkesinin (Almanya, Belçika, Avusturya, Danimarka, Bulgaristan, İrlanda, Çekya, Finlandiya, Fransa, İtalya, Lüksemburg, Hollanda, Malta, Portekiz, Romanya, Yunanistan ve İspanya) 1993-2018 yılları arası baz alınarak elde edilen veriler ikinci nesil panel veri teknikleriyle analiz edilmiştir. Elde edilen bulgulara göre ekonomik büyümenin ilk aşamalarında çevre kirliliği artarken, ekonomik büyümenin ilerleyen aşamalarında çevre kirliliğinin azaldığı tespit edilerek EKC hipotezi doğrulanmıştır. Ayrıca söz konusu ülkelerin EKC dönüm noktası hesaplanmıştır. Buna göre EKC dönüm noktasına ulaşan ülkeler Almanya, İrlanda, Belçika, Danimarka, Finlandiya, Avusturya, Fransa, Lüksemburg ve Hollanda olduğu tespit edilmiştir.

ABSTRACT

Environmental pollution and global warming are among the common agenda topics of the whole world. Carbon dioxide (CO₂) emissions are the primary trigger of global warming. Economic development and industrialization activities, which are largely based on the use of non-renewable energy resources, cause an increase in CO₂ emissions. Although fossil fuels cause environmental pollution, they are used by energy-intensive sectors due to their lower costs, and economic growth is not compromised. However, according to the Environmental Kuznets curve (EKC), some researchers explain that this situation is valid for the early stages of economic growth and that the environment will improve as per capita income increases. According to the EKC hypothesis, environmental degradation increases in the early stages of economic growth but decreases in the later stages due to scale, composition, and technical effects. The goal of this study is to see if the EKC hypothesis is correct. In this context, data obtained from 17 EU countries (Germany, Belgium, Austria, Denmark, Bulgaria, Ireland, Czechia, Finland, France, Italy, Luxembourg, Netherlands, Malta, Portugal, Romania, Greece and Spain) based on the period 1993-2018. It was analyzed with second generation panel data techniques. As a result, it has been determined that, while environmental pollution increases during the early stages of economic growth, it decreases during the later stages of economic growth. Additionally, it was investigated whether the countries in question had reached the Environmental Kuznets Curve turning point. Accordingly, it was determined that the countries that reached the EKC turning point were Germany, Ireland, Belgium, Bulgaria, Denmark, Finland, Austria, France, Luxembourg and the Netherlands.

¹ Bu makale “Ekolojik Ekonomi Üzerine Üç Makale: AB Ülkelerinde Ekonomik Büyüme, Çevresel Regülasyonlar ve Teknolojik İnovasyon” başlıklı doktora tezinden türetilmiştir.

EXTENDED ABSTRACT

Economic growth is one of the primary goals of nations. However, in order to achieve these objectives, countries frequently ignore the negative effects of growth. Economic growth is typically achieved through the emission-producing activities of energy-intensive sectors that rely on natural resources. However, in the early stages of economic growth, the use of polluting natural resources to increase the economy's production capacity brings environmental issues to the forefront (Dogan ve Lotz, 2020). The deterioration of the ecological balance is caused by a decrease in environmental quality. Environmental disasters, global warming, and climate change become unavoidable when the ecological balance is disrupted (Zhao vd., 2016). CO₂ emissions, which are among the greenhouse gases, are the most significant cause of global warming and climate change. The use of fossil fuels such as coal, oil, and natural gas are the primary contributors to CO₂ emissions (IPCC, 2007). These toxic gases are absorbed by the atmosphere and contribute to global warming via the greenhouse effect (Aung vd., 2017). Climate change occurs as a result of global warming and has a variety of negative effects on human health, biodiversity, water resources, agriculture, and forest areas (Javid ve Sharif, 2016). In order to prevent all these negativities, it is vital to adopt and implement sustainable economic growth policies. By definition, sustainable economic growth refers to any economic growth that does not harm the environment (Ferreira, et al., 2020). If economic growth is not achieved with clean energy sources, it threatens environmental quality (Nasrollahi et al., 2020). It is of great importance to implement environmentally friendly economic growth policies to ensure sustainable growth. However, instead of reducing environmental pollution, countries attach importance to economic growth and employment creation in the early stages of industrialization. As a result, the pollution level of these countries is getting worse with industrialization. However, as a country becomes richer, the demand for regulatory bodies also increases. The reason for this is that people become more conscious and pay more attention to the environment. The further increase in income after prominent industrial sectors become cleaner and the pollution level reaches a peak at a certain income threshold reveals the possibility of reducing pollution (Dasgupta et al., 2002). Environmental degradation caused by economic growth is still a valid debate among economists and environmentalists. With the realization that pollution is a global issue, it has become one of the most important agenda topics for countries. This situation drew the attention of researchers, who began to debate the relationship between economic growth and environmental pollution. The EKC hypothesis explains the relationship between real income growth and environmental degradation. As a result, the two variables in question have an inverted U-shaped relationship. Environmental pollution will increase in the early stages of economic growth, according to the EKC hypothesis, but environmental quality will improve later due to the scale effect, technological effect, and structural effects. The study's goal is to determine the distribution of the EKC hypothesis across EU countries and whether or not the countries have reached the EKC milestone. The importance of this situation is that the length of the country in which the EKC is examined is generally not concerned with whether it has reached the turning point or not. In this study, unlike the literature, it is checked whether countries have reached the turning point and policy recommendations are made for countries that have not reached the turning point. 17 EU countries (Germany, Belgium, Austria, Denmark, Bulgaria, Ireland, Czech Republic, Finland, France, Italy, Luxembourg, Netherlands, Malta, Portugal, Romania, Greece and Spain) were selected and the period between 1995 and 2018 was taken as basis. The results showed that growth first increased pollution but then reduced it. According to this result, the EKC hypothesis is confirmed. This finding is compatible with the studies of Shahbaz et al., (2016) and Hao and Liu (2016). In addition, the milestone of the base countries was calculated as 34406 dollars and it was determined that the countries that reached this milestone were Germany, Ireland, Belgium, Bulgaria, Denmark, Finland, Austria, France, Luxembourg and the Netherlands. Accordingly, among the countries that reached this milestone, Germany was 34476 dollars in 2000; Ireland 35267 dollars in 1998; Belgium 34466 dollars in 1999; Denmark 40253 dollars in 1993; Finland 34451 dollars in 1998; Austria 34523 dollars in 1996; France 34885 dollars in 2004; It was determined that Luxembourg reached the turning point with 73086 dollars in 1993 and the Netherlands with 34701 dollars in 1993. In line with the results of this study, it is recommended that policy makers of the 17 EU countries, and especially for countries that have not yet reached the EKC turning point, develop environmental standards and regulations to limit pollution and resource consumption. Additionally, various penalties should be implemented to deter unsustainable practices. Industries should be encouraged to adopt cleaner production methods and technologies. Incentives should be provided for research and development of environmentally friendly technologies. Investments should be made in renewable energy sources and energy-efficient buildings. Incentives and subsidies should be provided for the adoption of RES such as solar energy, wind energy and hydroelectric energy. Research and development in clean energy technologies should be encouraged. Educational programs should be developed to raise awareness about the importance of environmental protection and sustainability. Comprehensive environmental impact assessments should be required for major infrastructure projects and industrial activities.

Giriş

Ekonomik büyüme ülkelerin birincil hedefleri arasında yer almaktadır. Ancak söz konusu bu hedeflere ulaşabilmek adına ülkeler büyümenin zararlı etkilerini çoğunlukla göz ardı etmektedirler. Ekonomik büyüme, genel olarak enerji yoğun sektörlerin doğal kaynak kullanımına bağlı olarak emisyon üreten faaliyetleri ile gerçekleştirilmektedir. Bununla birlikte ekonomik büyümenin erken aşamalarında ekonominin üretim kapasitesinin artırılması amacıyla kirletici doğal kaynakların kullanılması çevresel sorunları gündeme getirmektedir (Dogan ve Lotz, 2020). Çevresel kalitenin azalması ekolojik dengenin bozulmasına neden olmaktadır. Ekolojik denge bozulduğunda ise çevresel felaketlerin meydana gelmesi, küresel ısınma ve iklim değişikliği kaçınılmaz bir hâl almaktadır (Zhao vd., 2016).

Küresel ısınmanın ve iklim değişikliğinin en önemli sebebi sera gazları içerisinde yer alan CO₂ emisyonudur. CO₂ emisyonunun meydana gelmesinde rol oynayan ana faktörler ise kömür, petrol, doğalgaz gibi fosil yakıt kullanımlarıdır (IPCC, 2007). Söz konusu zehirli gazlar atmosfer tarafından tutulmakta ve sera etkisine neden olarak küresel ısınmayı tetiklemektedir (Aung vd., 2017). Küresel ısınma neticesinde ise iklim değişikliği meydana gelmekte ve başta insan sağlığı olmak üzere biyolojik çeşitlilik, su kaynakları, tarım ve ormanlık alanlar üzerinde çeşitli olumsuz etkilere yol açmaktadır (Javid ve Sharif, 2016). Ayrıca iklim değişikliğinin neden olduğu sıcak hava dalgalarındaki artışlar, kuraklık ve seller dünya çapında birçok bölgeyi ve milyarlarca insanı etkilemektedir (Tekbaş, 2023). Tüm bu olumsuzlukların önüne geçilebilmesi için ise sürdürülebilir ekonomik büyüme politikalarının benimsenmesi ve uygulamaya konulması hayati önem arz etmektedir. Tanım olarak sürdürülebilir ekonomik büyüme, çevreye zarar vermeyen her türlü ekonomik büyümeyi ifade etmektedir (Ferreira, vd., 2020).

Ekonomik büyüme temiz enerji kaynakları ile gerçekleştirilmediği takdirde çevre kalitesini tehdit etmektedir (Nasrollahi vd., 2020). Sürdürülebilir büyümenin sağlanması için çevre dostu ekonomik büyüme politikalarının uygulamaya konulması büyük önem arz etmektedir. Ancak ülkeler çevre kirliliğini azaltmak yerine, sanayileşmenin ilk aşamalarında ekonomik büyümeye ve istihdam yaratmaya önem vermektedir. Sonuç olarak bu ülkelerin kirlilik düzeyi sanayileşmeyle birlikte daha da kötüye gitmektedir. Ancak bir ülke zenginleştikçe düzenleyici kurumlara olan talep de artmaktadır. Bunun nedeni ise insanların bilinçlenerek çevreye daha fazla önem vermesidir. Öne çıkan sanayi sektörlerinin daha temiz hâle gelmesi ve kirlilik seviyesinin belirli bir gelir eşiğinde zirveye ulaşması sonrasında gelirin daha da artması kirliliğin azalması ihtimalini ortaya çıkarmaktadır (Dasgupta vd., 2002). Ekonomik büyümenin neden olduğu çevresel bozulma ekonomistler ve çevreciler arasında halen geçerli olan bir tartışmadır.

Ekonomik büyüme ile çevre kirliliği arasındaki ilişki ilk olarak iktisat literatüründe Kuznets (1955)'in çalışmasına dayalı olarak geliştirilen hipotezler ile açıklanmıştır. Kuznets Eğrisi hipotezi ekonomik büyümenin ilk aşamalarında gelir eşitsizliğinin arttığını ancak kişi başına düşen gelir arttıkça gelir eşitsizliğinin azaldığını öne sürmüştür. Söz konusu bu hipoteze göre ekonomik büyüme ile gelir eşitsizliği arasında ters U şeklinde bir ilişki mevcuttur. Kuznets Eğrisi hipotezinin ekolojik uzantısı olarak kabul edilen Çevresel Kuznets Eğrisi hipotezi (EKC) ise reel gelir ile çevresel bozulma arasındaki hipotetik ilişkiyi açıklamaktadır (Manga vd., 2022).

EKC hipotezi ilk kez Grossman ve Krueger (1991) tarafından geliştirilmiş ve daha sonraları Panayotou (1993) tarafından “Çevresel Kuznets Eğrisi” (EKC) hipotezi olarak adlandırılmıştır (Dinda, 2004). Söz konusu bu hipoteze göre, kişi başına düşen gelirle ölçülen ekonomik kalkınma, hava kirliliği (emisyon) bazında ölçülen çevresel bozulmanın belirli bir

düzeğe kadar artmasıyla ilişkilidir. Bir noktadan sonra söz konusu iki faktör arasındaki ilişki negatife dönmektedir (Shafik, 1994). Kısacası ekonomik büyümenin başlangıç seviyelerinde çevresel bozulmada artış görülürken; ekonomik büyümenin ilerleyen seviyelerinde ölçek etkisi, kompozisyon etkisi ve teknolojik etkiyle beraber çevresel bozulmanın azalacağı ifade edilmektedir (Brock-Taylor, 2005).

Ölçek etkisi, ekonomik büyüme ile birlikte ekonomik faaliyetlerin ölçeğinin söz konusu büyüme ile doğru orantılı olarak artması hâlinde çevre kirliliğinin de artacağını; kompozisyon etkisi, ekonomik büyümenin çevre üzerindeki etkisinin bir ülkenin üretim kompozisyonundaki değişikliklere bağlı olarak pozitif veya negatif olabileceğini; teknik etki ise ekonomik büyümenin çevresel etkisinin üretim tekniklerindeki değişikliklere yani teknolojiye bağlı olarak değişkenlik gösterebileceğini ifade etmektedir (Lin ve Ran, 2016). Bu üç etkiye dayalı olarak söz konusu eşikten sonrası ekonomilerin kirliliği azaltma kapasitesine sahip olacağı ekonomik refah düzeyini temsil ettiği düşünülmektedir. EKC hipotezinin dönüm noktasına ulaşmamış kısmı ise sanayileşme ile açıklanmaktadır. Sanayi devrimi öncesinde üretimlerin tarıma dayalı olmasından ötürü çevre kirliliğinde ekolojik dengeyi tehdit edecek kadar bir artış yaşanmamıştır (Munasinghe, 1999). Sanayi devrimi itibarıyla ise eski tip kirlitici teknolojilerinin kullanımının yanı sıra endüstriyel atıkların hiçbir filtrelemeye tâbi tutulmadan direkt olarak doğaya bırakılması ve fosil yakıt kullanımı neticesinde çevre kirliliğinde ciddi artışlar meydana gelmiştir (Yandle vd., 2002).

Bu çalışmanın amacı söz konusu EKC hipotezinin geçerliliğinin test edilmesidir. Seçilen 17 AB ülkesinin (Almanya, Belçika, Avusturya, Danimarka, Bulgaristan, İrlanda, Çekya, Finlandiya, Fransa, İtalya, Lüksemburg, Hollanda, Malta, Portekiz, Romanya, Yunanistan ve İspanya) 1993 yılındaki CO₂ emisyon miktarı 162,205 metrik ton iken, 2018 yılında %26,97 oranında azalarak 118,456 metrik tona gerilemiştir. Kişi başına düşen GDP ise 1993 yılında 25.048 dolar iken, 2018 yılında %55,89 oranında artarak 39.048 dolara yükselmiştir. Bu verilere göre büyüme artarken kirlilik azalmıştır. Dolayısıyla EKC hipotezinin söz konusu ülkeler açısından test edilmesi güvenilir sonuçların elde edilmesini sağlayacaktır. Bu doğrultuda 17 AB ülkesi için 1993-2018 yılları arası baz alınarak ekonomik büyüme ve çevre kirliliği arasındaki ilişki yatay kesit bağımlılığına izin veren ikinci nesil panel veri analizleriyle araştırılmıştır. EKC hipotezinin incelendiği çalışmalarda ele alınan ülke grubunun genellikle dönüm noktasına ulaşmış olup ulaşmadığıyla ilgilenilmemektedir. Bu çalışmada literatürden farklı olarak ülkelerin dönüm noktasına ulaşmış olup ulaşmadığı kontrol edilmekte ve dönüm noktasına ulaşmamış ülkeler için politika önerilerinde bulunmaktadır.

Çalışmanın devamında literatür taraması yer almaktadır. Ardından model, veri ve yöntem tanıtılarak ampirik analizler gerçekleştirilmiştir. Son olarak sonuç ve politika önerileri ile çalışma sonlandırılmıştır.

Literatür Taraması

Literatür incelendiğinde ekonomik büyüme ile çevre kirliliği arasında heterojen sonuçların elde edildiği görülmektedir. Bazı çalışmalar söz konusu iki faktör arasında ters U şeklinde bir ilişki olduğunu öne sürmüşlerdir. Örneğin; Bilgili vd. (2016), 17 OECD ülkesi için FMOLS-DOLS yöntemini kullanarak gerçekleştirmiş oldukları ampirik çalışmada GDP ile çevresel bozulma arasında ters U şeklinde bir ilişki olduğu sonucuna ulaşarak EKC hipotezini doğrulamışlardır. Benzer şekilde Balaguer ve Cantavella (2016), İspanya için ARDL metodunu kullanarak 1874–2011 dönem aralığını kapsayan ampirik çalışmalarında EKC hipotezinin geçerli olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Pakistan için yapılan ampirik çalışmalarda ise Shahbaz ve Lean (2012) ve Javid ve Sharif (2016) EKC hipotezinin geçerli olduğuna dair kanıtlar sunmuştur. Bu çalışmalara paralel olarak Çin'in 73 şehri için Hao ve Liu (2016) EKC

hipotezinin geçerli olduğu sonuçlarına ulaşmışlardır. EKC hipotezini doğrulayan diğer bazı çalışmalar ise BAE için Charfeddine ve Khediri (2016); 5 Güney Asya ülkesi için Nasreen vd. (2017); N-11 ülkeleri için Shahbaz vd. (2016) ve 15 AB ülkesi için Kasman ve Duman (2015)'dir.

Yukarıda belirtilen çalışmaların aksine Al-Mulali vd. (2016), Kenya için ARDL metodunu kullanarak EKC hipotezinin geçerli olmadığını öne sürmüştür. Benzer şekilde Pal ve Mitra (2017), Hindistan ve Çin için yapmış oldukları ampirik çalışmada EKC hipotezinin geçerli olmadığını ortaya koymuşlardır. Yine Çin için yapılan başka bir çalışmada Liu ve Yan (2016), GDP ile çevresel bozulma arasında ters U şeklinde bir ilişki olmadığını vurgulamıştır. Lindmark (2002), İsviçre için 1870-1997 dönem aralığını kapsayan bir çalışmada EKC hipotezinin geçersiz olduğunu göstermiştir. Bu çalışmalara paralel olarak Magnani (2001), 152 ülke için ve Rehman ve Rashid (2017), SAARC ülkeleri için GDP ile çevresel bozulma arasında ters U şeklinde bir ilişkinin geçersiz olduğunu ortaya koymuşlardır. Esteve ve Tamarit (2012) ise İspanya için 1857-2007 aralığını kapsayan dönemde yapmış oldukları ampirik çalışma sonucunda yine EKC'nin geçersiz olduğu saptamışlardır.

Bazı çalışmalarda ise reel gelir artışı ile çevresel bozulma arasında U şeklinde bir ilişkinin olduğu belirtilmiştir. Örneğin; Ozturk ve Al-Mulali (2015), Kamboçya için 1996-2012 dönem aralığında yapmış oldukları araştırma sonucuna göre GDP ile çevresel bozulma arasında U şeklinde bir ilişki mevcuttur. Jebli ve Youssef (2015), Tunus için ve Saboori vd. (2012), Endonezya için ARDL sınır testi yöntemini kullanarak yapmış oldukları ampirik çalışmaya göre yine GDP ile çevresel bozulma arasında U şeklinde bir ilişki olduğu ortaya konulmuştur. Benzer şekilde Wang vd. (2011), Çin'in 28 ili ve Omisakin (2009) tarafından Nijerya için U şeklinde bir ilişkinin olduğu saptanmıştır.

Diğer çalışmalar incelendiğinde ekonomik büyüme ile çevre kirliliği arasında N şeklinde bir ilişki olduğunun ortaya konulduğu görülmektedir. Örneğin; Abbasi vd. (2022), 1996-2014 dönem aralığında Fixed Effect, Random Effect ve Driscoll Kraay standart hata modeli yöntemlerini kullanarak gerçekleştirdikleri çalışmalarında nükleer ve yenilenebilir enerjinin kirliliği azaltırken; yenilenemeyen enerjinin kirliliği artırdığını yani ekonomik büyüme ile çevre kirliliği arasında N şeklinde bir ilişki olduğunu ortaya koymuşlardır. Benzer şekilde Narcisse vd. (2023), Çin için 2000-2019 döneminde ARDL metodu ile gerçekleştirdikleri çalışmada ekonomik büyüme ile çevre kirliliği arasında N şeklinde bir ilişki olduğunu saptamışlardır. Bu çalışmalara paralel olarak Çin için 1971-2018 dönem aralığında Etokapkan vd. (2021); 14 ülke için 1992-2016 dönem aralığında Rashdan vd. (2021); Türkiye için 2017 dönem aralığında Barış-Tüzemen vd. (2020); 28 OECD ülkesi için 1994-2010 dönem aralığında Balsalobre vd. (2015); 17 OECD ülkesi için 1990-2012 dönem aralığında Lorente ve Álvarez-Herranz (2016); N-11 ülkeleri için 1990-2014 dönem aralığında Sinha vd. (2017); Türkiye için ise 1992-2001 dönem aralığında Akbostancı vd. (2009) ekonomik büyüme ile çevre kirliliği arasında N şeklinde bir ilişki olduğunu doğrulamışlardır.

Model, Veri ve Yöntem

EKC hipotezinin geçerliliğinin araştırıldığı bu çalışmada 17 AB ülkesi (Almanya, Belçika, Avusturya, Danimarka, Bulgaristan, İrlanda, Çekya, Finlandiya, Fransa, İtalya, Lüksemburg, Hollanda, Malta, Portekiz, Romanya, Yunanistan ve İspanya) için 1993-2018 dönem aralığı baz alınarak ekonomik büyümenin çevre kirliliği üzerindeki etkilerinin incelenmesi amaçlanmıştır. Tüm veriler Dünya Bankası tarafından yayınlanan "World Development Indicators" veri tabanından elde edilmiştir. Ekonomik büyüme ile CO₂ emisyonu arasındaki ilişkiyi test etmek için aşağıdaki model kullanılmıştır:

$$CO_{it} = \alpha_0 + \alpha_1 GDP_{it} + \alpha_2 GDP_{it}^2 + u_{1it} \quad (1)$$

CO_{it} : i ülkesinin t zamandaki kişi başına düşen metrik ton cinsinden karbon emisyonu

GDP_{it} : i ülkesinin t zamandaki 2015 sabit fiyatları ile dolar cinsinden kişi başına düşen gayrisafi yurtiçi hasılası

GDP_{it}^2 : i ülkesinin t zamandaki 2015 sabit fiyatları ile dolar cinsinden kişi başına düşen gayri safi yurtiçi hasılanın karesi

u_{it} : i ülkesinin t zamandaki hata terimi

Değişkenlerin tamamı logaritmik formda kullanılmıştır. EKC hipotezi $\alpha_1 > 0, \alpha_2 < 0$ durumunda geçerli olmaktadır. Ayrıca çalışmanın devamında ülkelerin EKC dönüm noktası hesaplanacaktır. EKC hipotezinin geçerli olması durumunda çevre kirliliğinin ulaştığı en üst seviyeden azalmaya başlayacağı dönüm noktası, $Y^* = -\alpha_1 / 2\alpha_2$ formülü ile hesaplanmaktadır. Söz konusu dönüm noktasına tekabül eden kişi başına düşen GDP'nin parasal değeri ise $\exp(Y^*)^3$ formülü ile hesaplanmıştır (Stern, 2004).

Yatay Kesit Bağımlılığı (CD) ve Birim Kök (CIPS) Testleri

Yatay kesit bağımlılığını göz ardı eden panel veri metodolojileri, dünya çapındaki yüksek entegrasyon nedeniyle güvenilir olmayan sonuçlara yol açabilmektedir. Bu nedenle öncelikle Pesaran'ın (2004) yatay kesit bağımlılığı testini kullanarak AB ülkeleri arasında yatay kesit bağımlılığının varlığı test edilecektir. CD testi aşağıdaki gibi oluşturulmuştur:

$$CD = \sqrt{\left(\frac{2T}{N(N-1)}\right) \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N (\hat{\rho}_{ij})} \sim N(0,1) \quad (2)$$

burada N ve T sırasıyla enine kesit boyutunu ve zaman periyodunu belirtmektedir. Ek olarak, $\hat{\rho}_{ij}$ artıkların ikili korelasyonunun örnek tahminidir. Uzun dönemli ilişki değişkenlerini incelemek için değişkenlerin durağan özelliklerinin belirlenmesi de önem taşımaktadır. Ülkeler arasındaki yatay kesit bağımlılığını değerlendirmek için Pesaran (2007) tarafından geliştirilen ve sıklıkla kullanılan bir birim kök testi kullanılmıştır. Ayrıca CIPS birim kök testi, her biri için CADF istatistiğinin ortalamasından elde edilmekte ve kesitsel ADF (CADF) regresyonunun hesaplanmaktadır. CADF istatistik sonuçları her bir birim için durağanlık sonucu verirken, CIPS istatistik sonuçları panel geneli durağanlık sonucunu vermektedir. Bunun nedeni CIPS test istatistiklerinin CADF testinin aritmetik ortalamasıyla hesaplanmasıdır. CADF test istatistiği aşağıdaki denklem gibi hesaplanmaktadır.

$$\Delta y_{it} = \alpha_i + \rho_i y_{it-1} + \beta_i \bar{y}_{t-1} + \sum_{j=0}^k \gamma_{ij} \Delta \bar{y}_{it-1} + \sum_{j=0}^k \delta_{ij} y_{it-1} + \varepsilon_{it} \quad (3)$$

Her birimin istatistik ortalamasını belirten CIPS test istatistiği aşağı gösterilen denklemde tanımlanmaktadır:

$$CIPS = \left(\frac{1}{N}\right) \sum_{i=1}^N t_i(N, T) \quad (4)$$

Westerlund Eşbütünleşme Testi

Durağanlık testleri yapıldıktan sonra değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin olup olmadığı belirlenmelidir. Bunun için Westerlund (2007) tarafından geliştirilen ve yapısal kırılmaları ve yatay kesit bağımlılığını dikkate alan hata düzeltmeye dayalı Westerlund eşbütünleşme testi kullanılmıştır. Söz konusu bu test dört tane istatistik sunmaktadır. Bu istatistiklerden ikisi Pa ve Pt panel eşbütünleşme istatistikleridir. Diğer iki istatistik ise Ga ve Gt otoregresif parametrenin birimden birime değiştiğine dayalı istatistiklerdir. Westerlund panel eşbütünleşme modeli aşağıdaki gibidir:

$$\Delta Y_{it} = \delta'_i d_t + a_i(Y_{i,t-1} - \lambda'_i X_{i,t-1}) + \sum_{j=1}^{p_i} a_{ij} \Delta Y_{i,t-j} + \sum_{j=-q_i}^{p_i} \gamma_{ij} \Delta X_{i,t-1} + \mu_{it} \quad (5)$$

5 numaralı denklemde d_t deterministik terimlerdir; $d_t = 0$ (belirleyici terim yok), $d_t = 1$ (sabit terimli) ve $d_t = (1, t)'$ (sabit terimli ve trendli). a_i ön görülemeyen bir şoktan sonra sistemin dengeye dönme hızını belirlemektedir. Y_{it} değişkeni bağımlı değişken ve $X_{i,t}$ açıklayıcı değişkenlerin vektörüdür. Ortalama grup istatistikleri (G_t ve G_α) üç adımda hesaplanabilmektedir. İlk adımda, her kesit için küçük kareler ile tahmin edilerek γ_{ij} ve μ_{it} elde edilmektedir. İkinci olarak $\hat{u}_{it} = \sum_{j=-q_i}^{p_i} \gamma_{ij} \Delta X_{i,t-1} + \mu_{it}$ hesaplanmaktadır. Bu adımdan sonra $\hat{\omega}_{ui}$ ve $\hat{\omega}_{Ei}$ ile kullanılarak hesaplanabilmektedir. \hat{u}_{it} ve ΔY_{it} olağan Newey-West (1994) uzun vadeli varyans tahmin edicileri olan $\hat{\alpha}_i(1) = \hat{\omega}_{ui}/\hat{\omega}_{Ei}$ 'nin formülasyonu hesaplanır. Bunun yanı sıra grup ortalama test istatistikleri olan G_α ve G_t değerlerinin hesaplanması adına her bir kesit için hata düzeltme modelinin tahmin edilmesi gerekmektedir. Grup ortalama test istatistikleri aşağıdaki gibidir:

$$G_t = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^N \frac{\hat{\alpha}_i}{SE(\hat{\alpha}_i)}, G_\alpha = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^N \frac{T \hat{\alpha}_i}{\hat{\alpha}_i(1)}, \quad (6)$$

burada SE standart hatayı göstermektedir. P_t ve P_α , 'nın panel istatistiklerini hesaplamak için önce izdüşüm hataları $\Delta \tilde{Y}_{it}$ ve $\tilde{Y}_{i,t-1}$ aşağıdaki gibi hesaplanmaktadır:

$$\Delta \tilde{Y}_{it} = \Delta Y_{it} - \delta'_i d_t - a_i(Y_{i,t-1} - \lambda'_i X_{i,t-1}) - \sum_{j=1}^{p_i} a_{ij} \Delta Y_{i,t-j} - \sum_{j=-q_i}^{p_i} \gamma_{ij} \Delta X_{i,t-1} \quad (7)$$

$$\tilde{Y}_{i,t-1} = Y_{i,t-1} - \delta'_i d_t - a_i(Y_{i,t-1} - \lambda'_i X_{i,t-1}) - \sum_{j=1}^{p_i} a_{ij} \Delta Y_{i,t-j} - \sum_{j=-q_i}^{p_i} \gamma_{ij} \Delta X_{i,t-1} \quad (8)$$

Ortak hata düzeltme parametresi ve standart hatası şu şekilde elde edilmektedir:

$$\hat{\alpha} = \left(\sum_{i=1}^N \sum_{t=2}^T \hat{Y}_{i,t-1}^2 \right) \sum_{i=1}^N \sum_{t=2}^T \frac{1}{\hat{\alpha}_i(1)} \tilde{Y}_{i,t-1} \Delta \tilde{Y}_{it}, \quad (9)$$

$$SE(\hat{\alpha}) = \left(\left(\hat{S}_N^2 \right) \sum_{i=1}^N \sum_{t=2}^T \frac{1}{\hat{\alpha}_i(1)} \hat{Y}_{i,t-1}^2 \right)^{\frac{-1}{2}}, \quad (10)$$

burada $\hat{S}_N^2 = 1/N \sum_{i=1}^N \hat{\sigma}_i/\hat{\alpha}_i$ ve $\hat{\sigma}_i$ denklem (5)'in regresyonunun standart hatasıdır. Son olarak, P_t $P_\alpha = \hat{\alpha}/SE(\hat{\alpha})$ üçüncü istatistik P_α elde edilmekte ve dördüncü $P_\alpha = T \hat{\alpha}$ olarak hesaplanmaktadır.

CCE-MG Uzun Dönem Katsayı Tahmincisi

Eşbütünleşme testinin ardından ülkenin birinde meydana gelen şokun diğer ülkeleri etkileme durumunun test edilmesi gerekmektedir. Pesaran (2006), yatay kesit bağımlılığını hesaba katan yeni bir tahmin edici geliştirmiştir. Bu testin formülü aşağıdaki gibidir:

$$Y_{it} = \delta_0 + \delta_1 X_{it} + e_{it} \quad (11)$$

burada Y_{it} bağımlı değişkendir, $X_{i,t}$ açıklayıcı değişkenlerin vektörüdür ve artık terim (e_{it}) çok faktörlü bir artık terimdir. Çok faktörlü artık terimler şu şekilde oluşturulmaktadır:

$$e_{it} = \lambda'_i U F_t + u_{it}$$

burada $U F_t$ gözlemlenmemiş ortak faktörlerin $m \times 1$ vektörüdür. Ayrıca, Pesaran (2006) yatay kesit ortalamaları, $\bar{Y}_t = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^N Y_{it}$ ve $\bar{X}_t = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^N X_{it}$ ortak faktörler için gözlemlenebilir temsilciler olarak yatay kesit bağımlılığını ele almak için yatay kesit ortalamalarından yararlanmaktadır. Bir sonraki adımda, eğim katsayıları ve bunların kesit ortalamaları aşağıdaki gibi tutarlı bir şekilde geri çekilmektedir:

$$Y_{it} = \delta_0 + \delta_1 X_{it} + a \bar{Y}_t + c \bar{X}_t + \varepsilon_{it} \quad (13)$$

Pesaran (2006), bireysel eğim katsayıları $\hat{B}_{i,CCE}$ 'nin hesaplanan OLS tahmincisi $B_i = (\delta_1, \dots, \delta_n)$ 'yi "Ortak Faktör Korelasyon Etkisi" tahmincisi olarak ifade etmektedir:

$$\hat{B}_{i,CCE} = (Z_i' \bar{D} Z_i) Z_i' \hat{D} Y_i, \quad (14)$$

Burada $Z_i = (z_{i1}, z_{i2}, \dots, z_{iT})'$, $z_{it} = (X_{it})'$, $Y_i = (Y_{i1}, Y_{i2}, \dots, Y_{iT})'$, $\bar{D} = I_T - \bar{H}(\bar{H}'\bar{H})^{-1}\bar{H}$, $\bar{H} = (h_1, h_2, \dots, h_T)'$, $h_t = (1, \bar{Y}_t, \bar{X}_t)$ CCE tahmin edicileri olarak, CCE-Ortalama Grup tahmincisi bireysel CCE tahmincilerinin ortalamasıyla aşağıdaki formül elde edilmektedir:

$$\hat{B}_{CCEMG} = \sum_{i=1}^N \hat{B}_{i,CCE} \quad (15)$$

Ampirik Bulgular

Çalışmada öncelikle yatay kesit bağımlılığı araştırılmıştır. Yatay kesit bağımlılık (CD) testi sonuçları Tablo 1'de sunulmaktadır. Tablo 1'deki bulgular incelendiğinde her iki değişken için yatay kesit bağımlılığının olmadığına işaret eden boş hipotezin güçlü biçimde reddedildiği sonucuna ulaşılmaktadır. Bu sonuç AB ülkelerinin birinde meydana gelen herhangi bir şokun diğer AB ülkelerine de yansıdığını göstermektedir. Söz konusu sonuç gereği daha sonraki aşamalarda ikinci nesil panel veri tekniklerinden faydalanılması gerekliliği ortaya çıkmaktadır.

Tablo 1: Yatay Kesit Bağımlılık (CD) Testi Sonuçları

Değişkenler	CD testi	Olasılık
CO	34.880***	0.000
GDP	39.000***	0.000

Not: *, ** ve *** sırasıyla %10, %5 ve %1 düzeyinde istatistiki anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 2: CIPS Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	Düzyey	Birinci Fark
CO	-2.558	-4.861***
GDP	-2.022	-2.961***

Not: Kritik değerler, %1: -2.96, %5: -2.76, %10: -2.66. *, ** ve *** sırasıyla %10, %5 ve %1 düzeyinde istatistiki anlamlılığı ifade etmektedir.

Yatay kesit bağımlılığının saptanmasının ardından serilerin durağanlık süreçlerinin yatay kesit bağımlılığına izin veren birim kök testi tarafından incelenmesi gerekmektedir. Bunun için CIPS birim kök testi uygulanmıştır. Tablo 2'de yer alan CIPS birim kök testi sonuçlarına göre hem CO hem de GDP değişkeni için düzey değerlerinde birim kök işaret eden boş hipotez reddedilememektedir. Ancak her iki seri de birinci fark formlarında durağan hâle gelmekte ve boş hipotez reddedilmektedir. Bu sonuç iki değişkenin de birinci dereceden bütünleşik olduklarını göstermektedir.

Tablo 3: Westerlund Eşbütünleşme Testi Sonuçları

İstatistik	t-istatistiği	Olasılık
Gt	-2.784*	0.080
Ga	-7.458	0.300

Pt	-10.087**	0.030
Pa	-7.327*	0.060

Not: *, ** ve *** sırasıyla %10, %5 ve %1 düzeyinde istatistiki anlamlılığı ifade etmektedir.

Değişkenlerin birinci dereceden bütünleşik olmaları değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin geçerli olduğuna işaret etmektedir. Söz konusu durumun geçerliliği Westerlund hata düzeltmeye dayalı eşbütünleşme testi aracılığıyla incelenmiştir. Tablo 3'te yer alan Westerlund eşbütünleşme testi sonuçlarına göre değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin geçerli olmadığını ifade eden boş hipotezin Gt, Pt ve Pa istatistikleri tarafından reddedildiği görülmektedir. Bu sonuç değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin geçerli olduğunu göstermektedir.

Tablo 4: CCE-MG Uzun Dönem Katsayı Tahmin Sonuçları

Değişkenler	Katsayı	Standart Hata	Olasılık
GDP	13.951**	5.577	0.012
GDP²	-0.645**	0.245	0.016

Not: *, ** ve *** sırasıyla %10, %5 ve %1 düzeyinde istatistiki anlamlılığı ifade etmektedir.

Değişkenler arasında uzun dönemli ilişkinin geçerli olması bağımsız değişkenlerin bağımlı değişken üzerindeki uzun dönemli etkisinin araştırılmasını sağlamaktadır. Tablo 4'te yer alan CCE-MG uzun dönem katsayı tahmin sonuçlarına göre kişi başına düşen millî gelir pozitif ve istatistiksel olarak anlamlıdır. Kişi başına düşen millî gelirin karesi ise negatif ve istatistiksel olarak anlamlıdır. Bu sonuç ekonomik büyüme ile çevre kirliliği arasında ters U şeklinde bir ilişki olduğunu yani Çevresel Kuznets Eğrisi'nin geçerli olduğunu kanıtlamaktadır. Söz konusu durum ekonomik büyüme ile birlikte çevre kalitesinin azaldığını, belirli bir optimum ekonomik büyüme düzeyine kadar bu bozulmanın devam ettiğini ve ekonomik büyümenin ilerleyen aşamalarında çevresel bozulmanın azaldığını göstermektedir. Bu bulgu Wang vd. (2017); Shahbaz vd. (2016); Hao ve Liu (2016); Bilgili vd. (2016); Balaguer ve Cantavella (2016); Shahbaz ve Lean (2012); Javid ve Sharif (2016); Charfeddine ve Khediri (2016); Nasreen vd. (2017); Kasman ve Duman (2015) çalışmalarıyla uyumludur. 17 AB ülkesinin 1993 yılındaki CO₂ emisyon miktarı 162,205 metrik ton iken, 2018 yılında %26,97 oranında azalarak 118,456 metrik tona gerilemiştir. GDP ise 1993 yılında 25.048 dolar iken, 2018 yılında %55,89 oranında artarak 39.048 dolara yükselmiştir. Söz konusu veriler ile bu çalışmada elde edilen bulgular tutarlıdır. Dolayısıyla bu çalışma EKC hipotezini doğrulamaktadır.

Ayrıca 17 AB üyesi ülke için EKC dönümünün başladığı nokta 34406 dolar olarak hesaplanmıştır. Buna göre söz konusu dönüm noktasına ulaşan ülkelerin Almanya 2000 yılında 34476 dolar; İrlanda 1998 yılında 35267 dolar; Belçika 1999 yılında 34466 dolar; Danimarka 1993 yılında 40253 dolar; Finlandiya 1998 yılında 34451 dolar; Avusturya 1996 yılında 34523 dolar; Fransa 2004 yılında 34885 dolar; Lüksemburg 1993 yılında 73086 dolar ve Hollanda 1993 yılında 34701 dolar olarak dönüm noktasına ulaştığı tespit edilmiştir.

Sonuç

Bu çalışmada 17 AB ülkesi (Almanya, Belçika, Avusturya, Danimarka, Bulgaristan, İrlanda, Çekya, Finlandiya, Fransa, İtalya, Lüksemburg, Hollanda, Malta, Portekiz, Romanya, Yunanistan ve İspanya) seçilmiş olup 1993-2018 yılları arası baz alınmıştır. Modelde kullanılan

değişkenler kişi başına düşen metrik ton cinsinden CO₂ emisyonu, 2015 sabit fiyatları ile dolar cinsinden kişi başına düşen GSYH ve 2015 sabit fiyatları ile dolar cinsinden kişi başına düşen GSYH'nin karesidir.

Çalışmada elde edilen bulgular incelendiğinde 17 AB ülkesi arasında uzun dönemde ekonomik büyüme ile çevre kirliliği arasında ters U şeklinde bir ilişkinin geçerli olduğu saptanmıştır. Başka bir deyişle Çevresel Kuznets Eğrisi Hipotezi doğrulanmaktadır. Bu bulgu Wang vd. (2017); Shahbaz vd. (2016); Hao ve Liu (2016); Bilgili vd. (2016); Balaguer ve Cantavella (2016); Shahbaz ve Lean (2012); Javid ve Sharif (2016); Charfeddine ve Khediri (2016); Nasreen vd. (2017); Kasman ve Duman (2015) çalışmalarıyla tutarlıdır. Ayrıca baz alınan ülkelerin EKC dönüm noktası 34406 dolar olarak hesaplanmış ve bu dönüm noktasına ulaşan ülkelerin Almanya, İrlanda, Belçika, Danimarka, Finlandiya, Avusturya, Fransa, Lüksemburg ve Hollanda olduğu tespit edilmiştir.

Gerçekleştirilen bu çalışma doğrultusunda 17 AB ülkesinin politika yapıcılarına ve özellikle EKC dönüm noktasına henüz ulaşmamış ülkeler için yenilenebilir enerji kaynakları kullanımının yaygınlaştırılması önerilmektedir. Endüstrilere çevre dostu temiz teknolojilerin kullanımının teşvik edilebilmesi amacıyla gerekli finans ve sübvansiyon desteği verilmelidir. Ayrıca yeşil teknolojilerin geliştirilebilmesi için gerekli Ar-Ge ve patent çalışmaları için yeterli finansal destekler sağlanmalıdır. Çevreyi kirleten sürdürülemez uygulamalar caydırıcı cezalar uygulamaya konularak engellenmelidir. Hane halklarının enerji yoğun ürünler yerine enerji tüketimi daha düşük ürünlere erişimlerinin kolaylaştırılması gerekli finans destekleriyle sağlanmalıdır. Toplumda çevre konusunda yeterli düzeyde bilinçlendirilme yapılmasının sağlanması önerilmektedir. Ayrıca büyük altyapı projeleri ve endüstriyel faaliyetler için kapsamlı çevresel etki değerlendirmeleri zorunlu kılınmalıdır.

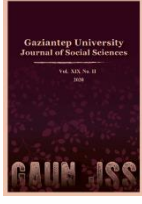
Kaynakça

- Abbasi, K. R., Awan, A., Bandyopadhyay, A., Rej, S. & Banday, T. P. (2023). Investigating the inverted N-shape EKC in the presence of renewable and nuclear energy in a global sample. *Clean Technologies and Environmental Policy*, 25(4), 1179-1194.
- Akbostancı, E., Türüt-Aşık, S. & Tunç, G. İ. (2009). The relationship between income and environment in Turkey: Is there an environmental Kuznets curve?. *Energy policy*, 37(3), 861-867.
- Aung, T. S., Saboori, B. & Rasoulinezhad, E. (2017). Economic growth and environmental pollution in Myanmar: An analysis of environmental Kuznets curve. *Environmental Science and Pollution Research*, 24, 20487-20501.
- Balaguer, J. & Cantavella, M. (2016). Estimating the environmental Kuznets curve for Spain by considering fuel oil prices (1874–2011). *Ecological Indicators*, 60, 853-859.
- Balsalobre, D., Álvarez, A. & Cantos, J. M. (2015). Public budgets for energy RD&D and the effects on energy intensity and pollution levels. *Environmental Science and Pollution Research*, 22, 4881-4892.
- Bariş-Tüzemen, Ö., Tüzemen, S. & Çelik, A. K. (2020). Does an N-shaped association exist between pollution and ICT in Turkey? ARDL and quantile regression approaches. *Environmental Science and Pollution Research*, 27, 20786-20799.
- Bilgili, F., Koçak, E. & Bulut, Ü. (2016). The dynamic impact of renewable energy consumption on CO₂ emissions: A revisited Environmental Kuznets Curve approach. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 54, 838-845.
- Brock, W. A. & Taylor, M. S. (2005). Economic growth and the environment: A review of theory and empirics. *Handbook of economic growth*, 1, 1749-1821.

-
- Charfeddine, L. & Khediri, K. B. (2016). Financial development and environmental quality in UAE: Cointegration with structural breaks. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 55, 1322-1335.
- Dasgupta, S., Laplante, B., Wang, H. & Wheeler, D. (2002). Confronting the environmental Kuznets curve. *Journal of economic perspectives*, 16(1), 147-168.
- Dinda, S. (2004). Environmental Kuznets curve hypothesis: A survey. *Ecological economics*, 49(4), 431-455.
- Dogan, E. & Inglesi-Lotz, R. (2020). The impact of economic structure to the environmental Kuznets curve (EKC) hypothesis: Evidence from European countries. *Environmental science and pollution research*, 27, 12717-12724.
- Esteve, V. & Tamarit, C. (2012). Is there an environmental Kuznets curve for Spain? Fresh evidence from old data. *Economic Modelling*, 29(6), 2696-2703.
- Etokakpan, M. U., Akadiri, S. S. & Alola, A. A. (2021). Natural gas consumption-economic output and environmental sustainability target in China: An N-shaped hypothesis inference. *Environmental Science and Pollution Research*, 28, 37741-37753.
- Ferreira, J. J., Fernandes, C. I. & Ferreira, F. A. (2020). Technology transfer, climate change mitigation, and environmental patent impact on sustainability and economic growth: A comparison of European countries. *Technological Forecasting and Social Change*, 150, 119770.
- Grossman, G. M. & Krueger, A. B. (1991). Environmental impacts of a North American free trade agreement. *National Bureau of Economic Research*. (No. w3914).
- Hao, Y. & Liu, Y. M. (2016). The influential factors of urban PM_{2.5} concentrations in China: A spatial econometric analysis. *Journal of Cleaner production*, 112, 1443-1453.
- IPCC, (2007). Climate change 2007: The physical science basis, contribution of working group I to the fourth assessment report of the intergovernmental panel on climate change, Geneva, Switzerland.
- Ison, S. and S. Wall. (2006). *Economics*, (Fourth Edition), Prentice Hall, EssexEngland.
- Javid, M. & Sharif, F. (2016). Environmental Kuznets curve and financial development in Pakistan. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 54, 406-414.
- Jebli, M. B. & Youssef, S. B. (2015). The environmental Kuznets curve, economic growth, renewable and non-renewable energy, and trade in Tunisia. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 47, 173-185.
- Kasman, A. & Duman, Y. S. (2015). CO₂ emissions, economic growth, energy consumption, trade and urbanization in new EU member and candidate countries: A panel data analysis. *Economic modelling*, 44, 97-103.
- Kuznets, S. (1955). Economic growth and income inequality, *The American Economic Review*, Vol. 45, No. 1, pp.1-28.
- Lindmark, M. (2002). An EKC-pattern in historical perspective: Carbon dioxide emissions, technology, fuel prices and growth in Sweden 1870-1997. *Ecological economics*, 42(1-2), 333-347.
- Liu, J. & Ran, M. (2014). Effect of the intensity of environmental regulation on production technology progress in 17 industries: Evidence from China. *Pol J Environ Stud*, 23(6), 2071-2081.
- Lombardini, S. (1996), *Growth and Economic Development* (Great Britain Cheltenham, UK: Edward Elgar Publishing Limited).
- Lorente, D. B. & Alvarez-Herranz, A. (2016). Economic growth and energy regulation in the environmental Kuznets curve. *Environmental Science and Pollution Research*, 23(16), 16478-16494.
-

-
- Magnani, E. (2001). The Environmental Kuznets Curve: Development path or policy result?. *Environmental Modelling & Software*, 16(2), 157-165.
- Manga, M., Cengiz, O. & Destek, M. A. (2023). Is export quality a viable option for sustainable development paths of Asian countries?. *Environmental Science and Pollution Research*, 30(17), 50022-50045.
- Munasinghe, M. (1999). Is environmental degradation an inevitable consequence of economic growth: Tunneling through the environmental Kuznets curve. *Ecological economics*, 29(1), 89-109.
- Ozturk, I. & Acaravci, A. (2010). CO2 emissions, energy consumption and economic growth in Turkey. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 14(9), 3220-3225.
- Narcisse, M., Zhang, S., Shahid, M. S. & Shehzad, K. (2023). Investigating the N-shaped EKC in China: An imperious role of energy use and health expenditures. *Frontiers in Environmental Science*, 11, 1149507.
- Nasreen, S., Anwar, S. & Ozturk, I. (2017). Financial stability, energy consumption and environmental quality: Evidence from South Asian economies. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 67, 1105-1122.
- Nasrollahi, Z., Hashemi, M. S., Bameri, S. & Mohamad Taghvaei, V. (2020). Environmental pollution, economic growth, population, industrialization, and technology in weak and strong sustainability: Using STIRPAT model. *Environment, Development and Sustainability*, 22, 1105-1122.
- Newey, W. K. & West, K. D. (1994). Automatic lag selection in covariance matrix estimation. *The Review of Economic Studies*, 61(4), 631-653.
- Omisakin, D. & Olusegun, A. (2009). Economic growth and environmental quality in Nigeria: Does environmental Kuznets curve hypothesis hold?. *Environmental Research Journal*, 3(1), 14-18.
- Ozturk, I. & Acaravci, A. (2010). CO2 emissions, energy consumption and economic growth in Turkey. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 14(9), 3220-3225.
- Ozturk, I. & Al-Mulali, U. (2015). Investigating the validity of the environmental Kuznets curve hypothesis in Cambodia. *Ecological Indicators*, 57, 324-330.
- Pal, D. & Mitra, S. K. (2017). The environmental Kuznets curve for carbon dioxide in India and China: Growth and pollution at crossroad. *Journal of Policy Modeling*, 39(2), 371-385.
- Panayotou, T. (1993). *Empirical tests and policy analysis of environmental degradation at different stages of economic development* (No. 992927783402676). International Labour Organization.
- Pesaran, M. H. (2006). Estimation and inference in large heterogeneous panels with a multifactor error structure. *Econometrica*, 74(4), 967-1012.
- Pesaran, M. H. (2007). A simple panel unit root test in the presence of cross-section dependence. *Journal of Applied Econometrics*, 22(2), 265-312.
- Pesaran, M.H. (2004). General diagnostic tests for cross section dependence in panels, Cambridge Working Papers in Economics 35 Faculty of Economics, University of Cambridge.
- Rashdan, M. O. J., Faisal, F., Tursoy, T. & Pervaiz, R. (2021). Investigating the N-shape EKC using capture fisheries as a biodiversity indicator: empirical evidence from selected 14 emerging countries. *Environmental Science and Pollution Research*, 28(27), 36344-36353.
- Rehman, M. U. & Rashid, M. (2017). Energy consumption to environmental degradation, the growth appetite in SAARC nations. *Renewable energy*, 111, 284-294.
-

-
- Saboori, B., Sulaiman, J. B. & Mohd, S. (2012). An empirical analysis of the environmental Kuznets curve for CO2 emissions in Indonesia: The role of energy consumption and foreign trade. *International Journal of Economics and Finance*, 4(2), 243-251.
- Shafik, N. & Bandyopadhyay, S. (1992). *Economic growth and environmental quality: Time-series and cross-country evidence* (Vol. 904). World Bank Publications.
- Shahbaz, M., Lean, H. H. & Shabbir, M. S. (2012). Environmental Kuznets curve hypothesis in Pakistan: Cointegration and Granger causality. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 16(5), 2947-2953.
- Shahbaz, M., Mahalik, M. K., Shah, S. H. & Sato, J. R. (2016). Time-varying analysis of CO2 emissions, energy consumption, and economic growth nexus: Statistical experience in next 11 countries. *Energy Policy*, 98, 33-48.
- Sinha, A., Shahbaz, M. & Balsalobre, D. (2017). Exploring the relationship between energy usage segregation and environmental degradation in N-11 countries. *Journal of Cleaner Production*, 168, 1217-1229.
- Solow, R. M. (1956). A contribution to the theory of economic growth. *The quarterly journal of economics*, 70(1), 65-94.
- Soytas, U. & Sari, R. (2009). Energy consumption, economic growth, and carbon emissions: challenges faced by an EU candidate member. *Ecological economics*, 68(6), 1667-1675.
- Stern, D. I. (2004). The rise and fall of the environmental Kuznets curve. *World Development*, 32(8), 1419-1439
- Tekbaş, M. (2023). The relationship between financial innovation and environmental pollution in OECD Countries. *International Journal of Business and Economic Studies*, 5(3), 195-207.
- Wang, S. S., Zhou, D. Q., Zhou, P. & Wang, Q. W. (2011). CO2 emissions, energy consumption and economic growth in China: A panel data analysis. *Energy policy*, 39(9), 4870-4875.
- Wang, Y., Zhang, C., Lu, A., Li, L., He, Y., ToJo, J. & Zhu, X. (2017). A disaggregated analysis of the environmental Kuznets curve for industrial CO2 emissions in China. *Applied Energy*, 190, 172-180.
- Westerlund, J. (2007). Testing for error correction in panel data. *Oxf Bull Econ Stat.*, 69:709–48.
- Yandle, B., Vijayaraghavan, M. & Bhattarai, M. (2002). The environmental Kuznets curve. *A Primer, PERC Research Study*, 02-01.
- Zhang, K H. (2006), Foreign direct investment and economic growth in China: A Panel Data Study for 1992- 2004, The Conference of WTO, China and Asian Economies, China in June 24-25.
- Zhao, Y., Wang, S. & Zhou, C. (2016). Understanding the relation between urbanization and the eco-environment in China's Yangtze River Delta using an improved EKC model and coupling analysis. *Science of the Total Environment*, 571, 862-875.
-

GAZIANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde Dış Ticaret, Ekonomik Büyüme ve Yoksulluk İlişkisi¹

The Relationship between Foreign Trade, Poverty and Economic Growth in Central Asian Turkic Republics

Ahmet ŞAHBAZ^{a*} Ayşe CEYLAN^b

^a Prof. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Maliye Bölümü, Konya / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0001-8355-5367

^b Doktora Öğrencisi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Ana Bilim Dalı, Konya / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-9770-5642

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 22 Aralık 2023

Kabul tarihi: 6 Şubat 2024

Anahtar Kelimeler:

Dış ticaret,
Ekonomik büyüme,
Yoksulluk,
Panel Veri Analizi.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: December 22, 2023

Accepted: February 6, 2024

Keywords:

Foreign trade,
Economic growth,
Poverty,
Panel Data Analysis.

ÖZ

Klasik ve Neo-Klasik İktisat kuramları, ülke ekonomilerinin dışa açılmasıyla birlikte ekonomik büyümelerinin artacağını savunmaktadır. Ayrıca serbest dış ticaret ile ülkeler arasındaki iş bölümü ve uzmanlaşma da artacaktır. Bu yolla da ülkelerin üretimini ve dolayısıyla refahının artacağı ileri sürülmektedir. İnsanlık tarihi boyunca da ülkeler hem kendi içinde hem de uluslararası ticaret yapabilmek amacıyla İpek Yolu, Baharat Yolu gibi yollar oluşturmuşlardır. Günümüzde ise ulaşım ve iletişim gibi teknolojik unsurların artmasıyla küreselleşme artmış ve birçok ülke ticareti engelleyen tarife ve/veya kotaları indirmeye başlamıştır. Dış ticaretin serbestleşmesi sonucunda ülke ekonomileri daha geniş pazarlara ulaşma fırsatını yakalamışlardır. Böylece gelişen ekonomilerde teknolojiye ve verimlilikte ilerlemeler gerçekleşmiştir. Söz konusu ilerlemelerle birlikte bu ekonomilerde büyüme oranlarında da yükselmeler meydana gelmiştir. Bu bağlamda, dışa açık olan ekonomilerde bireylerin geliri ve dolayısıyla tüketimi, refah düzeyi, gelir dağılımı ve tüm bunlara bağlı olarak yoksulluk da doğrudan etkilenmiştir. Bu çalışmanın amacı, Türk Cumhuriyetlerinde dış ticaret, ekonomik büyüme ve yoksulluk ilişkisinin ortaya konmasıdır. Çalışmada Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan, Türkiye ve Türkmenistan'a ait veriler kullanılmıştır. Çalışmada kullanılan veriler 1990-2022 dönemini kapsamaktadır. Çalışmada ülkelerin dış ticaret, ekonomik büyüme ve yoksulluk ilişkisinin analizi için panel veri analiz yöntemi kullanılmıştır. Panel Granger nedensellik testi sonuçlarına göre; kişi başına düşen gelirden reel tüketime doğru tek yönlü bir nedensellik bulunmaktadır. Reel tüketimden dışa açıklığa doğru, doğrudan yabancı yatırımlardan reel tüketime doğru tek yönlü ve kişi başına düşen gelirden dışa açıklığa doğru nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Ayrıca doğrudan yabancı yatırımlar ile kişi başına düşen gelir arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi bulunmaktadır.

ABSTRACT

Classical and Neo-Classical Economic theories argue that economic growth will increase as economies open to the outside world. In addition, with free foreign trade, the division of labor and specialization between countries will increase. It is alleged that in this way, the production and therefore the welfare of the countries will increase. Throughout the history of humanity, countries have created roads such as Silk Road and Spice Road in order to be able to trade both within themselves and internationally. Today, with the increase in technological elements such as transportation and communication, globalization has increased and many countries have begun to reduce tariffs and / or quotas that prevent trade. With the liberalization of foreign trade, economies have had the opportunity to reach larger markets. Thus, advances in technology and efficiency have occurred in developing economies. Along with these advances, there have also been increases in growth rates in these economies. In this context, income, consumption, welfare level, income distribution and therefore poverty of individuals have been directly affected in open economies. The aim of this study is to reveal the relationship between foreign trade, economic growth and poverty in the Central Asian Turkic Republics. Data from Kazakhstan, Kyrgyzstan, Uzbekistan, Tajikistan and Turkmenistan were used in the study. The data used in the study covers the period 1990-2022. In the study, panel data analysis was used to analyze the relationship between countries' foreign trade, economic growth and poverty. According to the Panel Granger causality test results; There is one-way causality from per capita income to real consumption. A unidirectional causality relationship was found from real consumption to openness, from foreign direct investments to real consumption, and from per capita income to openness. Additionally, there is a bidirectional causality relationship between foreign direct investments and per capita income.

¹ Bu çalışma, 03-06 Ekim 2023 tarihinde Taşkent/Özbekistan'da düzenlenen, "İpek Yolu ve Ötesi Kongre Serisi" (SIRCON 2023) adlı kongrede özet bildiri olarak sunulmuştur.

EXTENDED ABSTRACT

The relationship between foreign trade and economic growth has been the subject of examination since the emergence of international economics. Foreign trade is among the main factors of economic growth. In order to carry out foreign trade, countries must have economic relations with each other. This relationship is realized through activities that provide foreign exchange inflow and outflow, such as exports and imports. The main purpose of foreign trade is to ensure economic growth and development. It is stated that economic growth will also gain momentum through foreign trade (Şerefli, 2016, p. 136).

There are different opinions in the studies in the literature analyzing the relationship between foreign trade and economic growth. Most economic thinkers argue that foreign trade affects economic growth. However, some economic thinkers argue that imports have an impact on economic growth. Especially today, the increasing impact of globalization leads to the implementation of export-oriented growth policies in developing countries (Uçan ve Koçak, 2014, p. 52).

Especially in recent years, the increase in globalization and therefore the liberalization of trade has increased the importance of foreign direct investments. The importance of foreign direct investments has increased in both developed and developing countries.

Foreign direct investments have an important place in the economic growth of countries. Especially in countries with low savings rates, foreign direct investments are needed to close the capital gap. Foreign direct investments have a significant contribution to the host country in many ways. Creating new employment opportunities, ensuring technology transfer, increasing competitiveness and providing managerial transfers are among the important contributions of foreign direct investments. These contributions also affect economic growth, income distribution, employment and, accordingly, poverty. Therefore, analyzing the effects of foreign direct investments on the economy is important for developed and developing countries (Topalli, 2015, p. 277).

Foreign direct investments affect the economic variables of the host country. It especially has positive effects on economic growth and poverty. Analyzing these impacts is important in evaluating countries' current policies and/or determining new policies. In this context, the aim of this study is to analyze the relationship between foreign trade, economic growth and poverty in the Turkic Republics (Azerbaijan, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Uzbekistan, Tajikistan, Turkey and Turkmenistan). The data used in the study covers the period 1995-2022. In the study, panel data analysis was used to analyze the relationship between foreign trade, economic growth and poverty in the Turkish Republics. Variables used in the study; Data on Foreign Direct Investments (FDI), Openness to Foreign Affairs (OPENNESS), GDP per capita (PCGDP) and real consumption at constant national prices (2017 US\$) were used. Foreign Direct Investments (FDI), Openness to Foreign Affairs (OPENNESS) and GDP per capita (PCGDP) data were accessed from the World Bank database. Real consumption (2017 US\$) data at constant national prices were also obtained from the Penn World Table (FebPwt) database.

In the analysis of the study, first unit root tests were performed. In panel data analysis, as in time series analysis, it is necessary to determine whether the variables have unit roots. In this study, Levin-Li-Chu (LLC) (2002) and Breitung (2000) unit root tests, which are widely used in the literature, were used. In these tests, the null hypotheses state that the variables contain unit roots and are not stationary. Alternative hypotheses state that the variables do not contain unit roots and are stationary. For this reason, the first differences of the series were examined and it was determined that the series became stationary at the first difference. Therefore, the variables are I(1). This situation shows that cointegration tests should be analyzed in order to examine the long-term relationship between variables. Panel cointegration tests developed by Pedroni (1999) were used in the study and it was determined that the variables were cointegrated. Following the cointegration tests, cointegration parameters were determined using the group-mean panel FMOLS (Fully Modified Ordinary Least Squares) and DOLS (Dynamic Ordinary Least Squares) methods developed by Pedroni (2000 and 2001). As a result of the determination of cointegration parameters, it was found that an increase in per capita income, openness and foreign direct investments increases real consumption expenditures. In the last stage of the analysis, the Panel Granger causality test was applied. According to the Panel Granger causality test results, there is a one-way causality relationship from per capita income to real consumption. In addition, there is a one-way relationship from real consumption to openness and from foreign direct investments to real consumption. A one-way causality relationship was found from per capita income to openness. There is a bidirectional causality relationship between foreign direct investments and per capita income. Therefore, liberalization of foreign trade in the Turkish Republics increases real consumption and therefore reduces poverty. In this context, it is necessary to increase trade with other countries in the Turkish Republics and ensure the entry of foreign direct investments into the country.

Giriş

Dış ticaretin ekonomik büyüme ile ilişkisi geçmişten günümüze birçok çalışmada tartışma konusu olmuştur. Dış ticaretin büyüme üzerindeki etkisi klasik iktisatçılardan bu yana, uluslararası ticaret teorilerinin temel araştırma konuları arasında yer almıştır. Klasik iktisat teorisinin ardından Hecksher-Ohlin-Samuelson modelinde de yer almış ve günümüzde ise içsel büyüme teorileri kapsamında tartışılmaktadır (Gül ve Kamacı, 2012, s. 81). Literatürde dış ticaret ve büyüme arasındaki ilişkiyi analiz eden çalışmalarda farklı düşünceler ortaya çıkmıştır. Birçok iktisat düşünürü, ihracatın ekonomik büyümeyi etkilediğini savunmaktadır. Ancak bazı iktisatçılara göre, ithalatın ekonomik büyüme üzerinde etkili olduğu da savunulmaktadır. Günümüzde küreselleşmenin etkisinin artması, gelişmekte olan ülkelerin ihracata dayalı büyüme politikalarını uygulamalarına neden olmaktadır (Uçan ve Koçak, 2014, s. 52).

Küreselleşme kavramı sosyo-ekonomik yaşamı büyük ölçüde etkileyen önemli bir unsurdur. Küreselleşmenin en önemli itici gücü ise ticarettir ve dünya ticaretinin hacmi sürekli artış hâlinindedir. Dış ticaret ile ülkeler arasında mal, hizmet, sermaye ve bilgi hareketliliği daha kolay hâle gelmiştir. Bu durum, küreselleşmenin hızlı bir şekilde artmasına neden olmuştur. Yoksul ülkeler ise bu durumdan gerek ekonomik gerekse sosyal olarak etkilenmektedir. Yoksulluk, geçmişten günümüze bütün ülkelerin çözmesi gereken en önemli problemler arasında yer almaktadır. Kişi başına gelirin artması sonucunda, yoksulluk azalacağı için ülkeler bu yönde politikalar geliştirmeye çalışmaktadır. Ticaret ve ekonomik büyüme ise kişi başına gelir ile yakından ilişkilidir (Sönmez, 2018, s. 37).

Küreselleşmenin artması ve serbestleşmeye yönelik politikaların uygulamaya koyulması ile doğrudan yabancı yatırımlar hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelere önemli bir hâle gelmiştir. Özellikle sermaye birikiminin yeterli olmadığı gelişmekte olan ülkelere söz konusu yetersizliğin giderilmesinde doğrudan yabancı yatırımlar önemli bir rol oynamaktadır. Gelişmekte olan ülkelere ekonomik büyümenin sürdürülebilir olması için doğrudan yabancı yatırımlar gereklidir. Çünkü doğrudan yabancı yatırımlar ile ekonomik büyümenin sürdürülebilir bir hâle getirilmesi, istihdam olanaklarının artırılması, teknolojik gelişmelerin gerçekleşmesi ve rekabet gücünün artırılması sağlanabilir. Doğrudan yabancı yatırımlar çok uluslu şirketler tarafından gerçekleştirilmekte olup yatırım yapılan ülkeyi olumlu yönde etkilemektedir. Bu bağlamda, doğrudan yabancı yatırımların birçok etkisi söz konusudur. Literatürde doğrudan yabancı yatırımların büyümeyi, gelir dağılımını, yoksulluğu, istihdamı, teknolojik gelişmeleri, ihracatı ve ithalatı etkilediğini analiz eden birçok çalışma yer almaktadır (Şahbaz, Buluş ve Kaleci, 2016, s. 1107).

Çalışmada, Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde dış ticaret, ekonomik büyüme ve yoksulluk ilişkisinin ortaya konması amaçlanmaktadır. Çalışmada 1990-2022 yılına ait veriler yıllık olarak kullanılmıştır. Doğrudan yabancı yatırımlar (FDI), Dışa Açıklık (OPENNESS), Kişi Başına Düşen GSYH (PCGDP) ve Reel Tüketim (RCONS) değişkenleri analizde kullanılmıştır. Ayrıca çalışmanın analizinde panel veri analizi yöntemi kullanılmıştır. Çalışmada dış ticaret, ekonomik büyüme ve ülkelerin en önemli sorunlarından biri olan yoksulluğun ilişkisi analiz edilmiştir.

Teorik Çerçeve

Dışa Açıklık ve Doğrudan Yabancı Yatırım Kavramı

İktisadi çalışmalarda pek çok iktisatçı dışa açıklık ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiye odaklanmaktadır (Pradhan ve Mahesh, 2014, s. 2209). Dolayısıyla gelişimi sürekli artan dünyada dışa açıklık ve dış ticaret yaygın olarak tartışılan konular arasında yer almaktadır.

Günümüzde birçok gelişmekte olan ülke, dış ticaret açıklarını artırmıştır (Wen, Song, Gao ve Yang, 2023).

Dışa açıklık kavramı, bir ülkenin diğer ülkelerle olan ilişkisini ortaya koymaktadır. Daha geniş bir tanımlamayla dışa açıklık, bir ülkenin ekonomik açıdan dışa veya içe yönelik politikalarından hangisini uyguladığını ve diğer ülkelerle olan ticari ilişkilerini açıklayan bir kavramdır (Şahbaz, Buluş ve Kaleci, 2016, s. 1107). Ticari dışa açıklığın ölçülmesinde, ithalat ve ihracatın GSMH'ye oranı literatürde yaygın olarak kullanılmaktadır (Koyuncu ve Çınar, 2009, s. 314). Bir ülke ekonomisinde dışa açıklığın oranı, bahsi geçen ülke ekonomisinde dış ticaretin önemini göstermektedir. Dışa açıklık oranının büyüklüğü, ülke ekonomisinin dışa açık olduğunu göstermektedir. Dışa açıklık oranının küçük olduğu ülkelerde ise dışa açıklık düşük olmaktadır (Şahbaz, Koç ve Ceylan, 2022, s. 1370).

Küreselleşme ile dışa açıklık kavramı önem kazanmıştır ve ülkelerin diğer ülkeler ile ne seviyede entegre olduğunu açıklamakta söz konusu kavram kullanılmaktadır. Ticari ve finansal faaliyetlerin serbestleşmesi yönünde politikaların uygulanması, dışa açıklık politikalarının temelini oluşturmaktadır. Dolayısıyla ülkelerin ticari ve finansal dışa açıklık göstergeleri, ülkelerin diğer ülkelerle olan entegrasyon seviyesini göstermektedir (Saçık, 2009, s. 274). Dışa açıklık bir ülkenin ithalatını ve ihracatını olumlu olarak etkilerken, bir taraftan da bir ülke ekonomisini muhtemel dış şoklara karşı savunmasız hâle getirebilmektedir (Özçağ, 2014, s. 10). Ancak literatürde dışa açıklık ile ilgili çalışmalar incelendiğinde, dışa açıklık derecesi artan ülkelerin ekonomilerinde daha hızlı bir büyüme meydana geldiği saptanmıştır. Dışa açık ekonomilerde rekabetin artması, ticaretin artmasıyla birlikte üretimin de artması ve dolayısıyla istihdamın da artması ekonomik büyümeye olumlu katkılar sağlamaktadır. Dolayısıyla dışa açıklık derecesinin arttığı ekonomilerde, ekonomik büyümenin artacağı beklentisi oluşmaktadır (Karataş ve Ergül, 2023, s. 224).

Dışa açıklık iktisatçılar tarafından farklı metotlarla ölçülmesine rağmen en fazla tercih edilen metot, ticaretin belirli bir ülkenin gelir payı cinsinden ifade edildiği yöntemdir. Tablo 1'de dışa açıklığın ölçülmesinde kullanılan yöntemler yer almaktadır (Squalli ve Wilson, 2011, s. 1745).

Tablo 1: Ticari Dışa Açıklığın Ölçüm Metotları

Ölçüm Metodu	Ölçümün Açıklaması
M_i/GDP_i	İthalat ticaret yoğunluğu, ithalatın (M) ülkenin nominal gelirine (GSYH) oranlanmasıyla elde edilir.
X_i/GDP_i	İhracat ticaret yoğunluğu, ihracatın (X) ülkenin GSYH'sine oranlanmasıyla elde edilir.
$(X+M)_i/GDP_i$	Ticaret yoğunluğu, ihracat ve ithalatın ülkenin GSYH'sine oranlanmasıyla ölçülür.
$1 [(X+M)_i/2GDP_i] 100$	Ayarlanmış ticaret yoğunluğu, aykırı değerlerin göz önünde bulundurulması için alternatif bir yöntemdir. Frankel (2000) tarafından önerilmiştir.
$M=GDP_i - (1 - GDP_i / \sum_{i=1}^k GDP_i)$	Ayarlanmış ticaret yoğunluğu, Lietal (2004) tarafından Frankel (2000) tarafından önerilen yönteme alternatif bir yöntem olarak sunulmuştur.
$(X+M)_i/rGDP_i$	Reel ticaret yoğunluğu, Alcalá ve Ciccone (2004) tarafından önerilmektedir ve bu yöntemde paydaya reel GSYH dahil edilmektedir.

Kaynak: Squalli, J., & Wilson, K. (2011). A new measure of trade openness. *The World Economy*, 34(10): 1745.

Dış ticarete serbestleşmenin gerçekleşmesinin bir sonucu olarak ülkeler arasındaki sınırlar ortadan kalkmıştır. Bu durumun bir sonucu olarak yabancı yatırımlar büyük önem arz etmeye başlamıştır. Yabancı yatırımlar, IMF ve OECD'nin tanımlamalarına göre dört gruba

ayrılmaktadır. Bunlar; doğrudan yabancı yatırımlar, portföy yatırımları, rezerv yatırımlar ve diğer yatırımlar şeklinde sıralanabilir (Şahbaz, Buluş ve Kaleci, 2016, s. 1109).

Doğrudan yabancı yatırım kavramı, bir ülkede yer alan bir firmayı satın alma ve/veya yeni kurulan bir firma için kuruluş sermayesi temini veya mevcut olan bir firmaya ait sermayeyi artırmak için ev sahibi ülkede yer alan firmalara başka ülkeler tarafından gerçekleştirilen yatırımlar şeklinde ifade edilmektedir (Saray, 2011, s. 383). Doğrudan yabancı yatırım girişleri, hizmet sektörü (telekomünikasyon, bankacılık ve finans, ulaştırma), toptan ve perakende ticaret, iş ve hukuk hizmetlerinin iyileştirilmesi için fırsatlar sağlayarak bir ekonomiye katkıda bulunabilmektedir (Liargovas ve Skandalis, 2012, s. 323).

Doğrudan yabancı yatırımlar, çok uluslu şirketler aracılığıyla gerçekleştirilmektedir. İki veya daha fazla ülkede kendisine bağlı olan birimler ile kâr sağlayan ve faaliyetlerde bulunan organizasyonlar çok uluslu şirketler olarak ifade edilmektedir. Ayrıca çok uluslu şirketler, bütün birimlerini uluslararası düzeyde ilgilendiren önemli kararlar alır ve söz konusu kararları uygulamak amacıyla politikalar belirleyen uluslararası ekonomik şirketlerdir. Küreselleşme ile birlikte çok uluslu şirketlerin önemi artmıştır. Nitekim, günümüzde dünya ticaretinin yarısından fazlasını çok uluslu şirketler gerçekleştirmektedir. Özellikle küreselleşmenin sonucu olarak ticaret engellerinin azalması, çok uluslu şirketlerin sayısının artmasına neden olmuştur (Koçtürk ve Eker, 2012, s. 35-37). Bu durumun sonucu olarak günümüzde, çok uluslu şirketler birçok ülkenin bütçesinden daha fazla bütçeye sahiptir (Özuyar, Mercan ve Çalışkan, 2023, s. 107).

Son otuz yılda doğrudan yabancı yatırım girişleri, ülkeler çapında ekonomik büyümeye güçlü bir ivme kazandırmıştır (Liargovas ve Skandalis, 2012, s. 324). Doğrudan yabancı yatırımların ekonomik büyümeye etkisi 4 kategori altında özetlenebilir: (i) yatırım yapılan ülkenin millî gelirine ve istihdamına olumlu yönde katkısı, (ii) yatırım yapılan ülkenin ihracatına ve dolayısıyla dış ticaret hacmine katkısı, (iii) yatırım yapılan ülkeye yönetim bilgisi, rekabet gücü ve markalandırma becerisinin sağlanması, (iv) teknoloji transferi ve pozitif dışsallıklara katkı sağlanması (Zhang, 2006, s. 4).

Özellikle gelişmekte olan ülkelerde doğrudan yabancı yatırımlar ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkilemektedir. Doğrudan yabancı yatırımlar, söz konusu ülkelerde kaynak kullanımını, altyapı yatırımlarını ve en önemlisi teknolojik gelişmeyi artırmakta ve böylece ekonomik büyüme sağlanmaktadır. Dolayısıyla iktisat literatüründe, doğrudan yabancı yatırımlar ile ekonomik büyüme arasında pozitif yönde önemli bir ilişkinin olduğu kabul edilmektedir (Ekinci, 2011, s. 72).

Yoksulluk Kavramı

Yoksulluk geniş ve çok boyutlu bir kavram olarak ifade edilmektedir. Yoksullukla mücadele bütün ülkelerin hedefleri arasında yer almaktadır ve tüm ülkeler yoksulluğun azaltılması için veya tamamen ortadan kaldırılması için politikalar geliştirmektedir (Gümüş ve Acar, 2023, s. 93). Yoksulluk kavramı, insanların temel ihtiyaçlarını karşılayamaması anlamına gelmektedir. Dolayısıyla yoksulluk, insanların asgari yaşam standartlarının altında kalması olarak tanımlanmaktadır. Belirli bir gelir seviyesinin altında kalınması yoksulluk olarak ifade edilebileceği gibi beslenmenin yetersiz olması, barınmanın kötü koşullar altında olması, eğitim fırsatlarının yeterli olmaması ve sağlık hizmetlerine olan erişimin zor olması gibi faktörler de yoksulluk kavramı ile ilişkilendirilmektedir (Alpdoğan, 2023, s. 260).

Yoksulluk kavramı genellikle ekonomik faktörlere dayalı olarak tanımlanmaktadır. Bununla birlikte 1995 Kopenhag Zirvesi ve Binyıl Kalkınma Hedeflerinde yoksulluk kavramının çok boyutlu olduğu belirtilmektedir (Arabacı, 2017, s. 144). Dünya Bankası ise

yoksulluğu ekonomik fırsat, sağlık, beslenme ve eğitimin yanı sıra güçlendirme ve güvenlik eksikliği açısından kabul edilemez insani yoksulluk olarak tanımlanmaktadır. Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) yoksulluk kavramı ile ilgili iki kavram ortaya koymuştur. Bu kavramlardan ilki özgürlük, onur, kendine saygı ve sosyal statü de dahil olmak üzere insanların seçeneklerini genişleten insani gelişmedir. Diğer kavram ise insani yoksulluk kavramıdır ve bu kavram uzun ve sağlıklı bir yaşam, bilgi, ekonomik kaynaklar ve topluma katılım gibi temel becerilerden yoksunluk anlamına gelmektedir (OECD, 2001, s. 37).

Yoksulluğun tanımlanmasında birçok yöntem olmasına rağmen literatürdeki çalışmalarda daha çok iki kavram üzerinde durulmaktadır. Bu kavramlardan ilki mutlak yoksulluk kavramıdır ve mutlak yoksulluk, refah düzeyinin altında yaşayan bireyleri tanımlanmaktadır. Ravallion (1998) mutlak yoksulluğu iki adımda tanımlamıştır. İlk adım, asgari yaşam standardını temsil eden referans fayda düzeyinin belirlenmesini içermektedir. İkinci adımda ise referans fayda düzeyiyle ilişkili olarak yoksullar ile yoksul olmayanlar arasında para ölçütü eşliğinin belirlenmesidir. Söz konusu eşik, reel tüketimle ilişkilidir. Dolayısıyla mutlak yoksulluk kavramının temelinde tüketim yer almaktadır. Bu bağlamda mutlak yoksulluk, hanehalkı ve bireylerin yaşamlarını sürdürmeleri amacıyla gerek duydukları asgari tüketim ihtiyaçlarının karşılanamaması olarak ifade edilmektedir (Arndt ve Tarp, 2016, s. 11).

Yoksulluğun tanımlanmasında kullanılan ve yoksulluğu daha geniş bir ifade ile tanımlayan diğer yoksulluk kavramı ise göreceli yoksulluktur. Göreceli yoksulluk, toplumun genel refah seviyesine göre belirlenen ve belli bir gelirin ve harcama seviyesinin altında kalan bireyler ve/veya hanehalkının durumunu ifade etmektedir (Özdemir, 2017, s. 186). Buradan hareketle, toplumun gerçek maliyeti yaşam standartlarıyla birlikte gelişmektedir. Bu sebeple göreceli yoksulluk, söz konusu toplumun gelir standardına bağlıdır. Dolayısıyla bir bireyin ve/veya hanehalkının geliri, toplumdaki yaşam standardının altında kalıyorsa, sosyal dışlanma riskiyle karşı karşıya kalmaktadır ve nispeten yoksul olarak kabul edilmektedir (Decerf, 2021, s. 326).

Yoksulluğun belirlenmesinde veya yoksulluğu tanımlamada iki yaklaşım ortaya çıkmaktadır. Bu yaklaşımlar objektif ve sübjektif yoksulluk yaklaşımlarıdır. Objektif yoksulluk, bireylerin ve hanehalklarının temel gereksinimlerini karşılamada gelirlerinin ve/veya harcamalarının yetersiz olması durumu olarak tanımlanmaktadır. Objektif yoksulluk yaklaşımına göre, söz konusu birey ve/veya hanehalkı tüketim harcamaları yoksulluk çizgisinin altında kalmaktadır. Bahsi geçen yoksulluk yaklaşımında, mutlak yoksulluk ve göreceli yoksulluk tanımlamalarında yer alan kriterler göz önünde bulundurulabilmektedir. (Başaran ve Çetinkaya, 2013, s. 245). Sübjektif yoksulluk yaklaşımı ise, insanların kimleri yoksul olarak değerlendirdiğinin incelenmesiyle tanımlanmaktadır. Dolayısıyla sübjektif yoksulluk yaklaşımında bireylerin algılarına göre farklılaşan bir ölçüm söz konusudur. Bu bağlamda, sübjektif ve objektif yoksulluk değerlendirmeleri arasındaki ilişkinin bilinmesi, yoksullukla mücadele için uygulanacak politikaların belirlenmesi amacıyla büyük önem arz etmektedir (Nándori, 2011, s. 537).

Yoksulluk ile ilgili tanımlamalar doğrultusunda, bir toplumda kimlerin yoksul olup olmadığının ölçülmesi için kullanılan yöntemler literatürde mevcuttur. Bu yöntemler incelendiğinde yoksulluğun ölçülmesindeki yöntemler üç kategoride incelenebilmektedir. Bunlar; sınır yaklaşımı, eşdeğerlik yaklaşımı ve endeks yaklaşımıdır (Şahbaz, Buluş ve Kaleci, 2016, s. 1111).

Yoksulluğun ölçülmesinde kullanılan yöntemlerden biri olan sınır yaklaşımında, gelir ve/veya harcama düzeyine göre asgari refah seviyesi belirlenmektedir. Söz konusu refah seviyesinin altında kalan bireyler ve/veya hanehalkları yoksul olarak kabul edilmektedir (Sürücü, Acar ve Ay, 2021, s. 309). Yoksulluğun ölçülmesinde kullanılan diğer yaklaşım ise

eşdeğerlik yaklaşımıdır ve bu yaklaşımda toplam harcama, kişi başına düşen harcama veya FAO ve OECD gibi standart olan eşdeğerlik ölçekleriyle dönüştürülmüş harcama değerleri yoksulluğun ölçülmesinde kullanılmaktadır. Eşdeğerlik yaklaşımında, yoksulluğun belirlenmesi için farklı bileşenlerdeki ve genişlikteki hanehalklarına göre uyarılmanın yapılması gerekmektedir. Bu amaçla, bütün hanehalkı bireylerinin yetişkin eşdeğer ölçüğü kullanılarak dönüşümü yapılmalıdır. Hanelerin kaç eşdeğer bireyden meydana geldiğini ortaya koyan eşdeğerlik ölçüğü hesaplanmaktadır. Dolayısıyla farklı genişlikte ve bileşenlerdeki (yetişkinler, çocuk sayıları) hanehalklarında, kıyaslamaların yapılması mümkün hâle gelecektir (Şengül ve Cafri, 2010, s. 48).

Yoksulluğun boyutunun belirlenmesinde kullanılan diğer yöntem ise endeks yöntemidir. Yoksulluğun belirlenmesinde kullanılan endekslerde Vinod Thomas tarafından geliştirilen yoksulluk endeksi ve Amartya Sen tarafından geliştirilen Sen endeksi en önemli endeksler arasında yer almaktadır (Erdoğan, 2002, s. 10). Ayrıca kafa sayımı endeksi, yoksulluk açığı endeksi, kareli yoksulluk açığı endeksi, Watts endeksi, yoksulluktan çıkma zamanı endeksi, FGT (Foster, Greer ve Thorbecke) endeksi, İnsani Gelişmişlik Endeksi (Human Development Index), Toplumsal Cinsiyet Eşitsizlik Endeksi, Çok Boyutlu Yoksulluk Endeksi, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı'nın (UNDP) geliştirdiği İnsani Kalkınma Endeksi, İnsani Yoksulluk Endeksi (HPI) yoksulluğun ölçümünde kullanılan diğer endekslerdir (Özdemir, 2017, s. 188-206).

Literatür İncelemesi

Literatür incelendiğinde ticari dışa açıklık, doğrudan yabancı yatırımlar, ekonomik büyüme ve yoksulluk ile ilgili birçok ampirik çalışma mevcuttur. Çalışmalar incelendiğinde doğrudan yabancı yatırım ve dışa açıklığın ekonomik büyüme ile ilişkisinde pozitif ve anlamlı sonuçların varlığına ilişkin bulgular tespit edilmiştir. Diğer yandan literatürde, doğrudan yabancı yatırımlar ve dışa açıklığın yoksulluğu azalttığına yönelik birçok ampirik çalışma yer almaktadır. Dışa açıklık, doğrudan yabancı yatırımlar, ekonomik büyüme ve yoksulluk ilişkisinin incelendiği bu çalışmada, konu ile ilgili çeşitli çalışmalar aşağıda yer almaktadır.

Tsai ve Huang (2007), 1964-2003 yılına ait verileri kullanarak Tayvan'da ekonomik büyüme, dışa açıklık ve yoksulluk ilişkisini analiz etmişlerdir. Çalışmada zaman serisi verileri kullanılmıştır. Çalışma sonucunda, Tayvan'da yoksulluğun azaltılmasındaki en önemli itici gücün ekonomik büyüme olduğuna ulaşılmıştır. Çalışmada kısa ve uzun dönemde, dış ticaret açıklığının yoksulluğu azalttığı tespit edilmiştir. Ancak doğrudan yabancı yatırımların nüfusun en yoksul %20'si üzerinde olumsuz etkisi olduğu saptanmıştır.

Ağayev (2010), çalışmasında 25 geçiş ekonomisinin verilerini kullanarak bu ülkeler için doğrudan yabancı yatırımlar ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi analiz etmiştir. Çalışmada 1994-2008 yıllarına ait verileri kullanılmıştır. Çalışmanın ampirik bulgularının elde edilmesi amacıyla panel eşbütünleşme ve panel nedensellik analiz yöntemleri kullanılmıştır. Çalışma sonucunda geçiş ekonomilerinde, ekonomik büyüme ve doğrudan yabancı sermaye yatırımları arasında çift yönlü nedensellik ilişkisinin varlığı tespit edilmiştir. Dolayısıyla ekonomik büyümeden doğrudan yabancı sermaye yatırımlarına doğru nedensellik ilişkisinin olması, içsel büyüme modellerindeki büyüme dinamiklerinin, sistemin içerisinde olduğu fikrini desteklediği çalışmada belirtilmiştir.

Khan ve Sattar (2010), çalışmalarında 1973-2009 yılı verilerini kullanarak Pakistan'da dış ticaret, ekonomik büyüme ve yoksulluk ilişkisini analiz etmişlerdir. Çalışmada hata düzeltme modellerine dayanan Granger Nedensellik analiz yöntemi kullanılmıştır. Çalışma sonucunda, uzun dönemde Pakistan'da dış ticaret ve ekonomik büyüme arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Kısa dönemde ise ekonomik büyümenin, dış ticareti arttırdığı

sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca dış ticaretin ve ekonomik büyümenin yoksulluğu azaltmada etkisinin olduğu saptanmıştır.

Yılmaz (2010), çalışmasında Türkiye’de doğrudan yabancı yatırımlar ve dış ticaretin ekonomik büyüme ile olan ilişkisini analiz etmiştir. Çalışmada 1991Q1-2007Q3 döneminde üç aylık veriler kullanılmıştır. Çalışmada GSYH, ihracat ve ithalat değerleri, doğrudan yabancı yatırımlar arasındaki ilişki Granger Nedensellik analizi ile elde edilmiştir. Ampirik bulgular, doğrudan yabancı yatırımların güçsüz bir etkide olmasına rağmen ihracatı ve ithalatı takip ettiğini fakat doğrudan yabancı yatırımlar ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisinin güçlü olmadığını göstermiştir. Çalışmada, ithalat ve ihracat ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki ise çift yönlü olarak tespit edilmiştir. Ayrıca ithalattan ihracata doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

Bajwa ve Siddiqi (2011), çalışmalarında SAARC'ın (Güney Asya Bölgesel İşbirliği Teşkilatı) uygulanmasından önceki ve sonraki senaryoyu incelemek amacıyla dört Güney Asya ülkesi için 1972-1985 ve 1986-2007 dönemleri için dışa açıklık ve ekonomik büyüme ilişkisini analiz etmişlerdir. Çalışmada panel eşbütünleşme ile FMOLS yöntemleri kullanılmıştır. Ampirik bulgulara göre, 1972-1985 döneminde GSYH'den dışa açıklığa doğru kısa dönemde tek yönlü nedensellik bulunurken, 1986-2007 döneminde GSYH ile dışa açıklık arasında çift yönlü nedensellik bulunmuştur. Ayrıca GSYH ile dışa açıklık arasındaki uzun vadeli esneklik büyüklüğünün 1972-1985'te negatif işaret içerdiği ve bu durumun da uzun vadeli negatif bir ilişkinin var olduğunu gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır. Dahası 1986-2007 döneminde esneklik büyüklüğünün pozitif işarete sahip olduğu, GSYH ile dışa açıklık arasında pozitif nedensellik olduğu tespit edilmiştir. Dolayısıyla SAARC'ın uygulanmasından sonra seçilen ülkelerin genel durumunun iyileştiği sonucuna ulaşılmıştır.

Erdoğan ve Yıldırım (2013), çalışmalarında Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde (Azerbaycan, Kazakistan, Kırgız Cumhuriyeti, Özbekistan ve Türkmenistan) ihracat-ithalat, sabit sermaye oluşumu ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi analiz etmişlerdir. Çalışmada 1990-2009 dönemi verileri kullanılmıştır. Çalışmada Koentegrasyon analizi yöntemi kullanılmıştır. Bulgularda, ihracat hacmi ve GSYH arasında çift yönlü nedensellik ilişkisinin olduğu sonucuna varılmıştır.

Yanar ve Şahbaz (2013), çalışmalarında 2010 yılı verilerini kullanarak 102 gelişmekte olan ülkede küreselleşme, yoksulluk ve gelir eşitsizliği arasındaki ilişkiyi analiz etmişlerdir. Çalışmada kullanılan veriler yatay kesit analizi ile test edilmiştir. Analiz sonucunda, küreselleşmenin yoksulluk ve gelir eşitsizliğini azalttığı tespit edilmiştir. Ampirik bulgular, gelişmekte olan ülkelerde sosyal, politik ve ekonomik küreselleşmenin gelir eşitsizliğini ve yoksulluğu azalttığını ortaya koymuştur.

Mercan ve Göçer (2014), dışa açıklığın ekonomik büyümeye ve enflasyona olan etkilerini Orta Asya ülkeleri (Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Türkmenistan ve Özbekistan) için analiz etmişlerdir. Çalışmada 1990-2010 dönemi yıllık verileri analizde kullanılmıştır. Çalışmada panel veri analizi yöntemi kullanılarak ampirik bulgular elde edilmiştir. Ampirik kanıtlara göre, ticari dışa açıklığın ekonomik büyüme üzerinde pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Ayrıca çalışma sonucunda, dışa açıklığın enflasyon üzerindeki etkisinin pozitif olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Ogunniyi ve Igperi (2014), Nijerya’da doğrudan yabancı yatırım ve yoksulluk ilişkisini 1980-2012 yılları verilerini kullanarak incelemiştir. Çalışmada, En Küçük Kareler (OLS) yöntemi kullanılmıştır. Analiz sonucunda, Nijerya’da doğrudan yabancı yatırımların kişi başına düşen reel gelir üzerinde pozitif ancak anlamlı olmayan etkisinin olduğu ortaya konulmuştur.

Dolayısıyla doğrudan yabancı yatırımların yoksulluğu azaltma potansiyelinin olduğu çalışmada ifade edilmiştir.

Şahbaz, Buluş ve Kaleci (2016), çalışmalarında Türkiye’de dışa açıklık ve doğrudan yabancı yatırımların yoksulluk ile ilişkisini analiz etmişlerdir. Çalışmada 1980-2015 yıllarına ait veriler kullanılmıştır. Çalışmada Granger nedensellik testi yöntemi kullanılmıştır. Analiz sonucunda, doğrudan yabancı yatırımlar ile dışa açıklığın yoksulluğu azalttığı bulgusu elde edilmiştir. Granger nedensellik testi sonuçlarına göre, doğrudan yabancı yatırımlar ile yoksulluk arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Dışa açıklıktan yoksulluğa doğru ise tek yönlü nedensellik ilişkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca analiz sonucunda, dışa açıklıktan doğrudan yabancı yatırımlara doğru nedensellik ilişkisi olduğu saptanmıştır.

Topallı (2016), çalışmasında BRICS ülkelerinde ve Türkiye’de doğrudan yabancı sermaye yatırımları, ticari dışa açıklık ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi analiz etmiştir. Çalışmada 1982-2013 dönemi verileri kullanılmıştır. Çalışmada CADF birim kök testi ve Emirmahmutoğlu ve Köse (2011) tarafından geliştirilen nedensellik testi uygulanmıştır. Çalışma sonucunda, ekonomik büyümeden doğrudan yabancı yatırımlara doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Dahası ekonomik büyüme ile ticari dışa açıklık arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi saptanmıştır. Ayrıca doğrudan yabancı yatırımlar ile ticari dışa açıklık arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi bulunmuştur.

Agusalim (2017), çalışmasında Endonezya için 1978-2015 verilerini kullanarak dışa açıklığın yoksulluk üzerindeki etkisini analiz etmiştir. Çalışmada vektör hata düzeltme modeli, varyans ayrıştırma modelleri ve etki tepki fonksiyonu kullanılmıştır. Analizde GSYH, kişi başına gelir, işsizlik oranı ve yoksulluk oranı değişkenleri kullanılmıştır. Vektör hata düzeltme modeline göre, kısa vadede ticari açıklığın yoksulluğu azaltmada önemli etkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Etki-tepki fonksiyonu analizinde ise yoksulluk oranının her ticari açıklık değişken şokuna ilk iki yılda olumlu, üçüncü yılda ise olumsuz sonuç verdiği sonucuna varılmıştır. Beşinci yılda ise en büyük olumsuz tepkiyi verdiği tespit edilmiştir. Varyans ayrıştırma analizine göre ise ticari açıklığın ilk üç yıl boyunca yoksulluk oranını etkilemede büyük bir katkı sağlamadığı tespit edilirken, en büyük etkinin dokuzuncu yılda ve sonraki yedi yılda etki ettiği analiz edilmiştir.

Karış ve Ayla (2018), çalışmalarında 1980-2016 döneminde Türkiye için doğrudan yabancı yatırımlar ve ticari dışa açıklık ilişkisini incelemişlerdir. Çalışmada Engle-Granger eşbütünleşme ile hata düzeltme modeline dayalı nedensellik analizi kullanılmıştır. Eşbütünleşme analizinde, bütün değişkenlerin eşbütünleşik olduğu tespit edilmiştir. Dolayısıyla uzun dönemde değişkenlerin birlikte hareket ettikleri sonucuna ulaşılmıştır. Ampirik bulgular sonucunda, dışa açıklıktan doğrudan yabancı yatırımlara doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Çalışmada, dışa açıklığın doğrudan yabancı yatırımlar açısından uyarıcı nitelikte olduğu ifade edilmektedir.

Evcim, Güneş ve Orhan (2019) çalışmalarında 8 MENA ülkesine ait değişkenleri kullanarak 1990-2013 dönemi verileri ile yoksulluk ve ekonomik göstergeler arasındaki ilişkiyi analiz etmişlerdir. Çalışmada yoksulluğu belirleyen sosyo-ekonomik etkiler, coğrafi etkiler ve cinsiyet eşitsizliği değişkenleri kullanılmıştır. Ekonomik göstergeler için ise kalkınma, kişi başına düşen gelir, kentleşme, sanayileşme kadının işgücüne katılımı, eğitime katılım ve ihracat değişkenleri kullanılmıştır. Panel veri analizinin kullanıldığı çalışmanın sonucunda, ekonomik göstergelerdeki artışların yoksulluk oranlarını azalttığı sonucuna ulaşılmıştır.

Onakoya, Johnson ve Ogundajo (2019), çalışmalarında 2005-2014 dönemini kapsayan verileri kullanarak 21 Afrika ülkesinde ticaretin liberalleşmesi ile yoksulluk arasındaki ilişkiyi analiz etmişlerdir. Çalışmada korelasyon matrisi, panel birim kök testleri, havuzlanmış en

küçük kareler yöntemi (OLS) ve panel eş bütünleşme testi kullanılmıştır. Çalışmada, doğrudan yabancı yatırım ve enflasyon oranı değişkenlerinin insani gelişme endeksi değişkeni ile pozitif bir ilişkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Döviz kurları değişkeni ve ticari dışa açıklık değişkeninin ise yoksulluk seviyesi ile %5 düzeyinde negatif bir ilişki içinde olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Çalışmada, ihracatı genişletmek ve çeşitlendirmek hedefiyle gelişmekte olan ülkelerin politikalarını bu yönde yapması gerektiği belirtilmektedir. Ayrıca söz konusu ülkelerin Güney-Güney iş birliği ruhuyla, gelişmekte olan ülkeleri hedeflemesi gerektiği önerilmiştir.

Oralbaykızı (2019), çalışmasında Orta Asya ülkelerinde doğrudan yabancı yatırımların ekonomik büyümeye olan etkisini 1995-2017 yılı için incelemiştir. Çalışmada Panel ARDL yöntemi kullanılmıştır. Ampirik bulgular, Orta Asya ülkelerinde doğrudan yabancı yatırımlardaki %1 oranındaki artışın GSYH'yi %0.9 artırdığını ortaya koymuştur. Çalışmada, ihracat ve sanayi değişkenlerinin ise ekonomik büyüme üzerinde pozitif yönde etkisinin bulunduğu tespit edilmiştir.

Sanjar ve Şengür (2019), 2006-2016 yılları arasında çeyrek dönem verilerini kullanarak Afganistan'da döviz kuru, yoksulluk ve dış ticaret ilişkisini analiz etmişlerdir. Analizde ARDL sınır testi yöntemi kullanılarak bulgular elde edilmiştir. Analiz sonucuna göre, ihracat ve döviz kuru arasında negatif ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki çıkmıştır. İnsani gelişme endeksi ve ekonomik büyüme değişkenlerinin döviz kuru ile pozitif ve anlamlı bir ilişkide olduğu saptanmıştır. İthalat değişkeni ve döviz kuru arasında ise uzun dönemde ilişki olmadığı analiz edilmiştir. Ayrıca kısa dönemde yalnızca insani gelişme endeksi ve döviz kuru arasında negatif ilişkinin olduğu sonucuna ulaşıırken, analizde kullanılan açıklayıcı değişkenlerin döviz kuru ile arasında ilişki bulunmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Şahin (2021), çalışmasında Güney Afrika, Hindistan, Kolombiya, Meksika ve Türkiye'de doğrudan yabancı yatırım, ticari açıklık ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi, 1998-2019 yılları kapsamında analiz etmiştir. Söz konusu ilişkileri araştırmak için birim kök testlerinden Levin, Lin ve Chu (LLC) testi, Panel Granger Nedensellik analizi ve Westerlund Panel eşbütünleşme testi analizde kullanılmıştır. Ampirik bulgular, doğrudan yabancı yatırımlar ile uluslararası ticaretin, analize dahil edilen ülkelerde ekonomik büyümenin önemli belirleyicileri olduğu belirlenmiştir. Analizde, GSYH ile doğrudan yabancı yatırımlar arasında çift yönlü nedensellik tespit edilmiştir. Ayrıca analizde GSYH, ticari açıklığın da Granger nedeni olarak bulunmuştur. Eşbütünleşme analizi sonucunda ise elde edilen bulguların uzun dönemde geçerliliğinin olduğu ifade edilmektedir.

Yameogo ve Omojolaibi (2021), çalışmalarında 1990-2017 yıllık verilerini kullanarak 40 Sahra Altı Afrika ülkesi için dışa açıklık, ekonomik büyüme ve yoksulluk arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışmada Panel ARDL, Panel VAR ve SYS-GMM yöntemleri kullanılmıştır. Ampirik bulgulara göre, uzun vadede ticaretin liberalleşmesi yoksulluğun azalmasına neden olmasına rağmen kısa vadede olumsuz etkilere yol açmaktadır. Ayrıca yoksulluğun ticaret ve büyüme şoklarına karşı anlamlı bir tepkisi olmamıştır.

Çelik (2022), çalışmasında ticari serbestleşmenin ve finansal gelişmişliğin yoksulluk üzerine etkilerini Yeni Sanayileşen Ülkeler için analiz etmiştir. Çalışmada 1985-2020 yıllarını kapsayan veriler kullanılmıştır. Çalışmanın analizinde CADF birim kök testi, ECM eşbütünleşme testi, CCE katsayı tahminicisi ve Dumitrescu-Hurlin (2012) panel nedensellik testleri kullanılmıştır. Ampirik bulgular, ithalatın yoksulluğu azalttığını ancak finansal gelişmişliğin, ihracatın ve ekonomik büyümenin yoksulluğu negatif etkilediğini göstermektedir. Çalışmada uygulanan panel nedensellik sonuçlarına göre ise ihracat ve ithalat ile yoksulluk arasında çift yönlü nedensellik tespit edilmiştir. Yoksulluktan ekonomik büyüme ve finansal gelişmişliğe doğru ise tek yönlü nedensellik elde edilmiştir.

Aktop (2023), çalışmasında ticari açıklığın ekonomik büyüme üzerine etkisini OECD ülkeleri için incelemiştir. Çalışmanın analizinde, Panel Veri Analiz yöntemi kullanılmış ve 1997-2020 yılları verileri analiz edilmiştir. Ayrıca çalışmada Westernlund eşbütünlük testi kullanılmıştır. Değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisinin ortaya konması amacıyla Dumitrescu Hurlin panel nedensellik testi kullanılmıştır. Ampirik sonuçlar, ticari açıklık ve ekonomik büyüme arasında çift yönlü nedensellik ilişkisinin olduğunu ortaya koymuştur. Dolayısıyla ticari açıklığın ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkilediği tespit edilmiştir.

Alpdoğan (2023), çalışmasında Türkiye için yoksulluk, gelir eşitsizliği ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi analiz etmiştir. Çalışmada ARDL sınır testi yöntemi kullanılmıştır. 1990-2021 yılları verilerinin kullanıldığı çalışmada, ekonomik büyüme, gelir dağılımı ve insani gelişme endeksi değişkenleri kullanılmıştır. Çalışma sonucunda hem kısa hem de uzun dönemde değişkenler arasında istatistiksel açıdan anlamlı nedensellik ilişkisi saptanmıştır. Uzun dönemde ekonomik büyüme ile kişi başına düşen gelirden meydana gelen değişimin insani gelişme endeksini pozitif olarak etkilediği, gelir dağılımında meydana gelen değişimin ise negatif yönde etkilendiği sonucuna ulaşılmıştır.

Veri Seti ve Yöntem

Çalışmada dış ticaret, ekonomik büyüme ve yoksulluğun ilişkisi test edilmektedir. Çalışmanın örneklemini 7 Türk Cumhuriyeti ülkesini kapsamaktadır. Bu ülkeler; Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan, Türkiye ve Türkmenistan'dır. Çalışmada 1990-2022 yılları arasındaki 7 ülkeye ait veriler kullanılmıştır. Çalışmada kullanılan değişkenler; Doğrudan Yabancı Yatırımlar (FDI), Dışa Açıklık (OPENNESS), kişi başına düşen GSYH (PCGDP) ve sabit ulusal fiyatlarla reel tüketim (2017 ABD \$) verileri kullanılmıştır. Doğrudan Yabancı Yatırımlar (FDI), Dışa Açıklık (OPENNESS) ve kişi başına düşen GSYH (PCGDP) verilerine Dünya Bankası (WorldBank) veri tabanından erişilmiştir. Sabit ulusal fiyatlarla reel tüketim (2017 ABD \$) verileri de Penn World Table (FebPwt) veri tabanından temin edilmiştir.

Panel veri analizinde, zaman serisi analizlerindeki gibi, değişkenlerin birim köke sahip olup olmadıklarının tespit edilmesi gerekmektedir. Sahte regresyon sorununun olmaması amacıyla yapılan birim kök testleri incelendiğinde, literatürde birçok birim kök testi bulunmaktadır. Bu testler; Maddala ve Wu (1999), Levin, Lin ve Chu, (2002), Choi (2001), Hadri (2000), Breitung, (2000) ve Im, Pesaran ve Shin (2003) şeklinde sıralanabilir. Bu çalışmada literatürde yaygın olarak kullanılan Levin-Li-Chu (LLC) (2002) ve Breitung (2000) birim kök testleri kullanılmıştır. Söz konusu testlerde boş hipotezler, değişkenlerin birim kök içerdiklerini ve durağan olmadıklarını ifade etmektedir. Alternatif hipotezler ise değişkenlerin birim kök içermediklerini ve durağan olduklarını belirtmektedir. Tablo 2'de panel birim kök testlerine ait sonuçlar yer almaktadır. Levin-Li-Chu (LLC) (2002) ve Breitung (2000) birim kök testleri sonuçlarına göre bütün değişkenler düzeyde birim köke sahiptirler. Bu nedenle serilerin birinci farklarına bakılmıştır ve serilerin birinci farkta durağanlaştığı tespit edilmiştir. Dolayısıyla değişkenler $I(1)$ 'dir.

Tablo 2: Panel Birim Kök Testlerinden Elde Edilen Sonuçlar

Değişkenler	LLC		Breitung	
	Sabitli	Sabitli ve Trendli	Sabitli	Sabitli ve Trendli
PCGDP	-1.78590 (0.0371)	-0.45717 (0.3238)		-2.99649 (0.0014)
OPENNESS	-0.19867 (0.4213)	0.02089 (0.5083)		-2.22845 (0.0129)
FDI	-2.97726 (0.0015)	-4.09805 (0.0000)		-2.48108 (0.0065)

RCONS	2.80378 (0.9975)	-4.26166 (0.0000)		2.51009 (0.9940)
ΔPCGDP	-11.2192 (0.0000)	-11.0588 (0.0000)		-3.05077 (0.0011)
ΔOPENNESS	-7.47156 (0.0000)	-5.89302 (0.0000)		-4.01023 (0.0000)
ΔFDI	-8.67855 (0.0000)	-7.12715 (0.0000)		-10.2476 (0.0000)
ΔRCONS	-3.86090 (0.0001)	-3.54833 (0.0002)		-3.10892 (0.0009)

Bütün değişkenlerin düzeyde birim kök bulunması nedeniyle birinci farkları alınmıştır. Dolayısıyla birim kök sorunu ortadan kalkmıştır. Bu durum, değişkenler arasında uzun dönemde ilişkinin incelenmesi amacıyla eşbütünleşme testlerinin analiz edilmesi gerektiğini göstermektedir. Çalışmada yapılan analizde, değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin belirlenmesi amacıyla Pedroni'nin (1999) geliştirdiği panel eşbütünleşme testleri kullanılmıştır ve söz konusu testlerin sonuçları Tablo 3'te yer almaktadır.

Tablo 3: Panel Eşbütünleşme Test Sonuçları

Kesitler içi Testler (Within Tests)	Sabit Terimli ve Trendli
Panel ν -Statistic	4.192314***
Panel rho-Statistic	0.101747
Panel PP-Statistic	-2.177357**
Panel ADF-Statistic	-2.413443***
Kesitlerarası Testler (Between Tests)	
Group rho-Statistic	1.191938
Group PP-Statistic	-1.240127
Group ADF-Statistic	-1.151007

***, ** ve * sırasıyla yüzde 1, yüzde 5 ve yüzde 10 seviyesindeki anlamlılığı göstermektedir.

Tablo 3'te sabitli, sabitli ve trendli modelden elde edilen panel eşbütünleşme test sonuçları yer almaktadır. Panel eş-bütünleşme sonuçları Panel ν istatistiği, Panel PP ve Panel ADF test istatistiklerine göre güçlü derecede eş-bütünleşmenin olmadığı şeklindeki boş hipotez reddedilmektedir. Bu istatistiklere göre eşbütünleşme vardır. Değişkenlerin eşbütünleşik olduklarının tespitinin ardından, eşbütünleşme parametreleri tahmin edilmelidir.

Tablo 4: Panel Eşbütünleşme Parametreleri

LNRCONS	PCGDP	OPEN	FDI
PANEL FMOLS	0.70 (0.0000)***	0.086 (0.0000)***	0.223 (0.0031)
PANEL DOLS	0.44 (0.0888)*	0.126 (0.0000)***	-0.267 (0.1195)

Parantez içerisindeki değerler prob. değerlerini göstermektedir. *** yüzde 1 seviyesindeki anlamlılığı temsil etmektedir.

Eşbütünleşme parametreleri, Pedroni'nin (2000 ve 2001) geliştirdiği grup-ortalama panel FMOLS (Fully Modified Ordinary Least Squares) ve DOLS (Dynamic Ordinary Least Squares) yöntemleri kullanılarak tespit edilmektedir. Panel DOLS ve Panel FMOLS ile elde edilen eşbütünleşme parametrelerinin sonuçlarına Tablo 4'te yer verilmiştir. Kişi başına düşen gelir, dışa açıklık ve doğrudan yabancı yatırımlardaki bir artış reel tüketim harcamalarını artırmaktadır.

Tablo 5: Panel Granger Nedensellik Test Sonuçları

H0 Hipotez	F-Testi	Olasılık
PCGDP LNRCONS'un Granger Nedeni Değildir	53.2072	8.E-11
LNRCONS PCGDP'nin Granger Nedeni Değildir	1.93685	0.1672
OPENNESS LNRCONS'in Granger Nedeni Değildir	1.15252	0.2858

LNRCONS OPENNESS'nin Granger Nedeni Değildir	7.08587	0.0091
FDI LNRCONS'nin Granger Nedeni Değildir	6.20423	0.0144
LNRCONS FDI'nin Granger Nedeni Değildir	1.84682	0.1773
OPENNESS PCGDP'nin Granger Nedeni Değildir	1.27427	0.2616
PCGDP OPENNESS'in Granger Nedeni Değildir	5.17545	0.0250
FDI PCGDP'nin Granger Nedeni Değildir	21.4268	1.E-05
PCGDP FDI'nin Granger Nedeni Değildir	2.76954	0.0990
FDI OPENNESS'in Granger Nedeni Değildir	0.13340	0.7157
OPENNESS FDI'nin Granger Nedeni Değildir	0.00090	0.9762

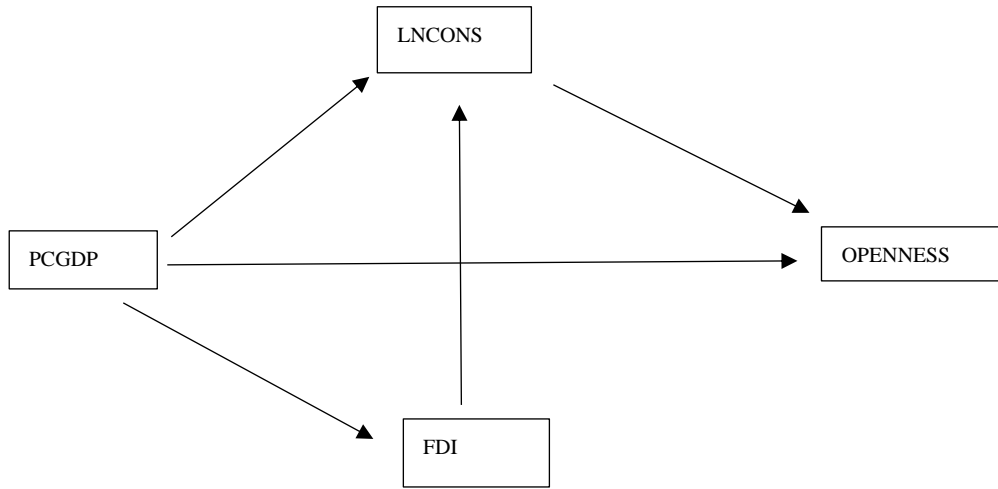
Panel Granger nedensellik testinde, sıfır hipotezi Granger nedenselliğinin olmadığı şeklinde ifade edilmektedir. Tablo 5'te panel Granger nedensellik test sonuçları rapor edilmiştir. Panel Granger nedensellik test sonuçlarına göre, kişi başına düşen gelirden reel tüketime doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi bulunmaktadır. Ayrıca reel tüketimden dışa açıklığa doğru, doğrudan yabancı yatırımlardan reel tüketime doğru tek yönlü ilişki söz konusudur. Kişi başına düşen gelirden dışa açıklığa doğru ise tek yönlü nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Doğrudan yabancı yatırımlar ile kişi başına düşen gelir arasında ise çift yönlü nedensellik ilişkisi bulunmaktadır.

Sonuç ve Değerlendirme

Küreselleşme ile birçok ülkede serbestleşme politikaları uygulanmaya başlanmıştır. Küreselleşmenin en büyük motivasyonu ise dış ticarettir. Küreselleşme ile dünya ticaretinin sürekli artış gösterdiği ifade edilmektedir. Dış ticaret ile ülkeler diğer ülkeler ile mal, hizmet, sermaye ve bilgi hareketliliği gerçekleştirmektedirler. Dış ticaretin artması, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere doğrudan yabancı yatırımların da önemini artırmıştır.

Ülkelerin dışa açılmasıyla birlikte ülke ekonomileri büyük pazarlara ulaşma avantajını da elde etmişlerdir. Böylece ülkelerin rekabet güçlerinde de artışlar meydana gelmiştir. Ayrıca dışa açılma ile ekonomilerin gelişmesi sağlanmış ve verimlilikte ilerlemeler kaydedilmiştir. Dolayısıyla ülkelerin büyüme oranlarında da artışlar sağlanmıştır. Bu çerçevede, ticaretin liberalleşmesi ile ülke ekonomilerinde bireylerin ve/veya hanhalklarının geliri, harcamaları ve buna bağlı olarak refah seviyelerinde de olumlu yönde artışlar gerçekleşmiştir. Bütün bunların sonucunda ise dışa açılma ile yoksulluğun da etkilendiği ifade edilebilir.

Bütün açıklamalar doğrultusunda bu çalışmanın amacı, Türk Cumhuriyetlerinde dış ticaret, ekonomik büyüme ve yoksulluk ilişkisinin ortaya konulmasıdır. Çalışmada 7 Türk devletine ait veriler kullanılmıştır. Bu Türk devletleri; Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan, Türkiye ve Türkmenistan'dır. Çalışmada kullanılan veriler 1990-2022 dönemini kapsamaktadır ve ülkelerin dış ticaret, ekonomik büyüme ve yoksulluk ilişkisinin analizi için panel veri analizi yöntemi kullanılmıştır.

Şekil 1: Panel Granger Nedenselliğinin Yönü

Şekil 1’de Panel Granger Nedenselliğin yönü gösterilmektedir. Panel Granger nedensellik testi sonuçlarında; kişi başına düşen gelirden reel tüketime doğru tek yönlü nedensellik bulunmaktadır. Reel tüketimden dışa açıklığa doğru, doğrudan yabancı yatırımlardan reel tüketime doğru tek yönlü ve kişi başına düşen gelirden dışa açıklığa doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Ayrıca doğrudan yabancı yatırımlar ile kişi başına düşen gelir arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunmaktadır.

Sonuç olarak, Türk Cumhuriyetlerinde dış ticaretin serbestleşmesi reel tüketimi artırmakta ve dolayısıyla yoksulluğu azaltmaktadır. Ayrıca doğrudan yabancı yatırımlar kişi başına düşen geliri artırmakta, kişi başına düşen gelirin artması da doğrudan yabancı sermaye girişlerini artırmaktadır. Yapılan analizler sonucunda dış ticaretin serbestleşmesinin, Türk Cumhuriyetlerinde büyük önem arz ettiği sonucuna ulaşılmaktadır. Dolayısıyla söz konusu ülkelerde, yerli ekonominin diğer ülkelerle entegrasyonunun artırılması ve doğrudan yabancı yatırımların ülkeye girişlerinin artırılması gerekmektedir. Bu bağlamda, bu yönde politikaların yapılması ve uygulanmasına önem verilmelidir.

Kaynakça

- Agusalim, L. (2017). The dynamic impact of trade openness on poverty: An empirical study of Indonesia’s economy. *International Journal of Economics and Financial Issues*, 7(1), 566-574.
- Ağayev, S. (2010). Doğrudan yabancı sermaye yatırımları ve ekonomik büyüme ilişkisi: Geçiş ekonomileri örneğinde panel eştümleme ve panel nedensellik analizleri. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12(1), 159-184.
- Aktop, V. S. (2023). OECD ülkelerinde ticari açıklık ve ekonomik büyüme ilişkisi: Panel veri analizi. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi (AKAD)*, 15(28), 202-214.
- Alpdoğan, H. (2023). Türkiye’de ekonomik büyüme, gelir dağılımı ve yoksulluk ilişkisi. *Sayıştay Dergisi*, (129), 259-290.
- Arabacı, Y. R. (2017). *Yoksulluğun kavramsal çerçevesi*. Özdemir Ç. Ve İslamoğlu E. (Ed.) *Gelir dağılımı ve yoksulluk kavram-teori-uygulama*. (2. Baskı, s. 143-157). Ankara: Seçkin Yayınları.

- Arndt, C., ve Tarp, F. (2016). *Measuring poverty and wellbeing in developing countries*. Oxford University Press.
- Başaran, A., ve Çetinkaya, M. (2013). Türkiye'de subjektif yoksulluk profili: 2003-2008. *Sosyoekonomi*, 19(19).
- Breitung, J., (2000). The local power of some unit root tests for panel data. In: Baltagi, B.H. (Ed.), Nonstationary panels, panel cointegration and dynamic panels, *Advances in Econometrics*. 15. 161–177.
- Choi, I. (2001). Unit root tests for panel data. *Journal of International Money and Finance*, 20 (2). 249–272.
- Çelik, H. (2022). Ticari serbestleşme ve finansal gelişmişlik yoksulluğu azaltıyor mu yeni sanayileşen ülkelerden kanıtlar. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 21(2), 768-783.
- Decerf, B. (2021). Combining absolute and relative poverty: Income poverty measurement with two poverty lines. *Social Choice and Welfare*, 56(2), 325-362.
- Ekinci, A. (2011). Doğrudan yabancı yatırımların ekonomik büyüme ve istihdama etkisi: Türkiye uygulaması (1980-2010). *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 6(2), 71-96.
- Erdoğan, G. (2002). *Türkiye’de ve dünyada yoksulluk ölçümleri üzerine değerlendirmeler*. C.C. Aktan (Ed.), *Yoksullukla mücadele stratejileri*, Ankara: Hak-İş Konfederasyonu Yayını.
- Erdoğan, S., ve Yıldırım, D. Ç. (2013). Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde dış ticaret–iktisadi büyüme ilişkisi üzerine ekonometrik bir inceleme. *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar Dergisi*, 50(583), 43-51.
- Evcim, N., Güneş, S., ve Orhan, H. S. K. (2019). Yoksulluk ve ekonomik göstergeler arasındaki ilişki: Mena bölgesi analizi. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (36), 291-310.
- Gül, E. ve Kamacı, A. (2012). Dış ticaretin büyüme üzerine etkileri: Bir panel veri analizi. *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 4(3), 81-91.
- Gümüş, B. ve Acar, M. (2023). Türleri, nedenleri ve boyutlarıyla Türkiye’de ve Dünya’da yoksulluk sorunu. *Necmettin Erbakan Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 5(Özel Sayı), 92-105.
- Hadri, K. (2000). Testing for Stationarity in heterogeneous panels. *Econometrics Journal*, 3(2). 148-161.
- Harris, R. ve Moffat, J (2011). R&D, innovation and exporting. *SERC Discussion Paper 73*, Erişim: <http://eprints.lse.ac.uk/33593/1/sercdp0073.pdf> , Erişim Tarihi: 20.11.2023.
- Im, K.S., Pesaran, M.H. ve Shin, Y., (2003). Testing for unit roots in heterogeneous panels. *Journal of Econometrics*, 115 (1). 53–74.
- Karataş, A. R., & Ergül, M. (2023). Türkiye’de ekonomik büyüme, finansal gelişme ve ticari açıklık: Genişletilmiş ARDL ile kanıtlar. *Necmettin Erbakan Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 5(Özel Sayı), 222-236.
- Karış, Ç., ve Ayla, D. (2018). Türkiye’de doğrudan yabancı yatırımlar ve ticari dışa açıklık ilişkisinin ekonometrik analizi. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(16), 255-272.
- Khan, R. E. A., ve Sattar, R. (2010). Trade growth and poverty: A case of Pakistan. *Pakistan Journal of Commerce and Social Sciences (PJCSS)*, 4(2), 173-184.
- Koyuncu, C., ve Çınar, İ. T. (2010). Ticari dışa açıklık ve doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının işgücü verimliliğine etkisi: 1980-2005 Türkiye uygulaması. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 23(1), 309-326.

- Levin, A., Lin, C. ve Chu, C.J., (2002). Unit root tests in panel data: Asymptotic and finite-sample properties. *Journal of Econometrics*, 108 (1). 1-24.
- Liargovas, P. G., ve Skandalis, K. S. (2012). Foreign direct investment and trade openness: The case of developing economies. *Social Indicators Research*, 106, 323-331.
- Maddala, G.S. ve Wu, S. (1999). A Comparative Study of unit root tests with panel data and a new simple test. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 61(Special Issue). 631-652.
- Mercan, M., ve Göçer, İ. (2014). Ticari dışa açıklığın ekonomik etkileri: Orta Asya ülkeleri için ampirik bir analiz. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 10(22), 27-44.
- OECD (2001). *Poverty reduction. The DAC Guidelines*, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/9789264194779-en>.
- Ogunniyi, M.B. ve Igberi, C.O. (2014): The impact of foreign direct investment on poverty reduction in Nigeria. *Journal of Economics and Sustainable Development*, 5(14). 73-89.
- Onakoya, A., Johnson, B., ve Ogundajo, G. (2019). Poverty and trade liberalization: empirical evidence from 21 African countries. *Economic Research-Ekonomska istraživanja*, 32(1), 635-656.
- Özçağ, M. (2015). Türkiye’de enerji tüketimi, ekonomik büyüme ve dışa açıklık ilişkisi: ARDL modeli. *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar*, (605), 7-17.
- Özdemir, M. Ç. (2017). *Yoksulluğun ölçüm yöntemleri*. Özdemir, M. Ç. ve İslamoğlu E. (Ed.), *Gelir dağılımı ve yoksulluk içinde* (2. Baskı, s. 183-209). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Özuyar, S. E. G., Mercan, G., & Çalışkan, Ş. (2023). Çok uluslu şirketler ve Türkiye: Küresel asgari kurumlar vergisi. *Necmettin Erbakan Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 5(Özel Sayı), 106-130.
- Pedroni, P., (1999), Critical values for cointegration tests in heterogeneous panels with multiple regressors. *Oxford Bulletin Of Economics And Statistics*, 61(Special Issue). 653-670.
- Pedroni, P., (2000). Fully modified OLS for heterogeneous cointegrated panels. In: Baltagi, B.H. (Ed.), *Nonstationary Panels, Panel Cointegration and Dynamic Panels*, *Advances in Econometrics*, 15. 93-130.
- Pedroni, P., (2001). Purchasing power parity tests in cointegrated panels. *Review of Economics and Statistics*, 83 (4): 727-731.
- Pradhan, B. K., ve Mahesh, M. (2014). Impact of trade openness on poverty: A panel data analysis of a set of developing countries. *Economics Bulletin*, 34(4), 2208-2219.
- Saçık, S. Y. (2009). Büyümenin bir kaynağı olarak ticari dışa açıklık. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 9(18), 273-294.
- Saray, M. O. (2011). Doğrudan yabancı yatırımlar-istihdam ilişkisi: Türkiye örneği. *Maliye Dergisi*, 161(2), 381-403.
- Siposné Nándori, E. (2011). Subjective poverty and its relation to objective poverty concepts in Hungary. *Social Indicators Research*, 102, 537-556.
- Sönmez, F. D (2018). Ticaretin yoksulluk üzerine etkisi; Türkiye için temel bulgular. *Öneri Dergisi*, 13 (50), 35-51.
- Squalli, J., ve Wilson, K. (2011). A new measure of trade openness. *The World Economy*, 34(10), 1745-1770.
- Sürücü, Ş., Acar, M. S., ve Ay, A. (2021, Aralık). *Doğrudan yabancı yatırım ve yoksulluk arasındaki ilişki: Türkiye örneği*. International Social and Economic Research Student Congress, Konya.
- Syzdykova, A. (2019). Doğrudan yabancı yatırımların ekonomik büyüme üzerine etkisi: Orta Asya ülkeleri örneği. *Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(1), 291-307.

-
- Şahbaz, A., Buluş, A., ve Kaleci, F. (2016). Dışa açıklık, doğrudan yabancı yatırımlar ve yoksulluk ilişkisi: Türkiye örneği. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 15(4), 1106-1117.
- Şahbaz, A., Şerife, Koç., & Ceylan, A. (2022). Demokrasi ve dışa açıklığın vergi gelirleri üzerindeki etkisi: OECD ülkeleri için panel veri analizi (1980-2018). *Fiscaoeconomia*, 6(3), 1367-1388.
- Şahin, S. (2021). Doğrudan yabancı yatırım, ticari açıklık ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki: Seçilmiş ülkeler ve Türkiye örneği. *Ekoist: Journal of Econometrics and Statistics*, (35), 111-128.
- Şengül, S., ve Cafrı, A. G. R. (2010). Yoksulluk ölçümünde Engel Ve Rothbarth Eşdeğerlik ölçekleri. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19(2), 47-61.
- Şerefli, M. (2016). Dış ticaretin ekonomik büyüme üzerine etkisi: Türkiye örneği. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(3), 136-143.
- Topallı, N. (2015). Doğrudan yabancı yatırımlar, ekonomik büyüme ve yüksek teknoloji ihracatı arasında bir nedensellik ilişkisi. *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 1(1), 277-285.
- Topallı, N. (2016). Doğrudan sermaye yatırımları, ticari dışa açıklık ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki: Türkiye ve BRICS ülkeleri örneği. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 17(1), 83-95.
- Tsai, P. L., ve Huang, C. H. (2007). Openness, growth and poverty: The case of Taiwan. *World Development*, 35(11), 1858-1871.
- Uçan, O. ve Koçak, E. (2014). Türkiye’de dış ticaret ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7(2), 51-60.
- Wen, Y., Song, P., Gao, C., ve Yang, D. (2023). Economic openness, innovation and economic growth: Nonlinear relationships based on policy support. *Heliyon*, 9(1), e12825.
- Yameogo, W. C. ve Omojolaibi, A. J. (2021). Trade liberalisation, economic growth and poverty level in sub-Saharan Africa (SSA). *Economic Research-Ekonomska Istraživanja*, 34(1), 754-774.
- Yanar, R., & Şahbaz, A. (2013). Gelişmekte olan ülkelerde küreselleşmenin yoksulluk ve gelir eşitsizliği üzerindeki etkileri. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 8(3), 55-74.
- Yılmaz, M. (2010). Doğrudan yabancı yatırımlar, dış ticaret ve ekonomik büyüme ilişkisi: Türkiye üzerine bir deneme. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(1), 241-260.
- Zhang, K. H. (2006, June). Foreign direct investment and economic growth in China: A panel data study for 1992-2004. In *Conference of WTO, China and Asian Economies, University of International Business and Economics* (Vol. 24, p. 26).
-

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Kafe İşletmecilerinin İşgören Motivasyonunun Öneme ve Artırılmasına Yönelik Değerlendirmeleri: Anamur İlçesinde Nitel Bir Uygulama

Café Operators' Evaluations on the Importance and Increase of Employee Motivation: A Qualitative Application in Anamur District

Mustafa ATSAN^{a*}

^a Dr. Öğr. Üyesi, Mersin Üniversitesi, Anamur Uygulamalı Teknoloji ve İşletmecilik Yüksekokulu, Konaklama İşletmeciliği ABD, Mersin / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0001-6221-7342

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 15 Ağustos 2023

Kabul tarihi: 14 Kasım 2023

Anahtar Kelimeler:

İşgören motivasyonu,

İnsan kaynakları,

Yönetim,

Kafe.

ÖZ

Motivasyon kavramı bireyler için önemli bir kavramdır. Çalışan motivasyonu ise hem bireyler hem de işletmelerin sürdürülebilirliği açısından vazgeçilmez unsurlardan birisidir. Özellikle hizmet sektöründe faaliyet gösteren işletmelerde çalışan bireyler yoğun işgücü ve müşteriler ile temasın daha çok olduğu bir sektörden dolayı motivasyona daha çok ihtiyaç duymaktadırlar. Bu noktadan hareketle çalışmanın amacı, hizmet sektöründe yer alan kafe işletmecilerinin çalışan motivasyonunun öneme ve artırılmasına yönelik değerlendirmelerini ortaya koymaktır. Çalışma, Anamur ilçesinde bulunan ve en çok tercih edilen 5 kafe işletmesinin işletmecilerine nitel araştırma yöntemlerinden olan fenomenolojik desen tercih edilmiştir. Veriler içerik analizi yöntemi ile analiz edilmiştir. Analizin ardından varılan sonuçlara göre, kafe işletmecilerinin işgörenlerinin motivasyonlarına önem verdikleri, motivasyon kavramının ve öneminin bilincinde oldukları, işgörenlerinin motivasyonlarının artırılmasına yönelik motivasyon tekniklerini kullandıkları saptanmıştır. Ayrıca araştırmanın ulaşılan bulgularında katılımcıların vermiş oldukları cevaplarda kafe çalışanlarının, literatürde yer alan bazı motivasyon yöntemlerini kullanmadıkları görülmüştür. Bunun nedeni olarak ise kafede çalışan bireylerin daha çok öğrenci olması ve hedeflerinin, beklentilerinin farklılık göstermesinden ötürü bu yöntemleri kullanmadıkları düşünülmektedir. Bu bağlamda katılımcıların vermiş oldukları cevaplar ile ulaşılan bulguların literatürde bahsedilen önem ve yöntemleri desteklediği görülmüştür. Ayrıca çalışmanın bulgularının kafe işletmecileri ile paylaşılacak olmasından ötürü, sonuç kısmında işletmeciler için motivasyonu artırmaya yönelik farklı yöntem önerileri sunulmuştur.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: August 15, 2023

Accepted: November 14, 2023

Keywords:

Employee motivation,

Human resources,

Management,

Café.

ABSTRACT

Motivation is an important concept for individuals. Employee motivation is one of the indispensable elements for the sustainability of both individuals and businesses. Individuals working in businesses operating in the service sector need motivation more, especially since it is a sector with a busy workforce and more contact with customers. From this point of view, the aim of the study is to reveal the evaluations of café operators in the service sector regarding the importance and increase of employee motivation. The study was conducted by applying the interview technique, which is one of the qualitative research methods, to the operators of the 5 most preferred café businesses in Anamur district. Phenomenological design, one of the qualitative research types, was preferred in the study. The data were analyzed by content analysis method. According to the results of the analysis, it was determined that café operators attach importance to the motivation of their employees, are aware of the concept and importance of motivation, and use motivational techniques to increase the motivation of their employees. In addition, in the findings of the research, it was seen that the café employees did not use some motivational methods in the literature. The reason for this is that the individuals working in the café are mostly students and it is thought that they do not use these methods because their goals and expectations differ. In this context, it was seen that the answers given by the participants and the findings supported the importance and methods mentioned in the literature. In addition, since the findings of the study will be shared with café operators, different method suggestions for increasing motivation for operators are presented in the conclusion section.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.

e-posta: mustafaatsan@mersin.edu.tr

EXTENDED ABSTRACT

Motivation is one of the elements that mobilize individuals. It is defined as a phenomenon that drives the individual to do work in line with a specific goal (Yılmaz & Eroğlu, 2010). It is used for individuals throughout life from birth to death. For example, even in children, the rewarding tool is useful for motivation. Appreciation or rewarding for doing a job or teaching something helps the child to do the job. In addition, motivation has an important place in business life and its importance should not be underestimated. This is because employees are the most valuable assets for businesses. Especially for individuals working in the service sector, motivation is vital. The reason for this is that in this labor-intensive sector, it is even more important than in other sectors that the employee providing the service is physically and physically strong (Ölçer, 2005). Employees' behaviors are effective in retaining customers and ensuring their satisfaction. In this context, it is important that the motivation of employees is high in order for them to devote themselves to their work and show high performance. For this, managers should have strong communication with their employees. Otherwise, they may have difficulty in understanding whether employees need to be motivated or not. Businesses that can provide employee motivation will be able to gain competitive advantage over their competitors. Especially in business life, there are many studies on the motivation of employees. For this reason, managers in all organizations need to use human resources effectively in order to be successful (Aksu, 2012). In order to use this resource effectively, managers should act by taking into account the goals and expectations of their employees. It is also important that they know their employees very well. Otherwise it is possible that they may experience deficiencies in how to determine the motivation method. While one employee may be motivated by a leave of absence, another employee may be motivated by a reward.

Therefore, it is important to know the employees very well when determining the motivation tool. In order for employees to have high performance in the work environment, they must be satisfied with both the work environment and the work done. In addition, although salary is shown as the biggest source of motivation, it can sometimes have negative effects. From this point of view, if the employees think that they are not getting paid for their labor, the wages they receive are among the factors that negatively affect the motivation of individuals (Pirinçi and Güngör, 2019). Based on the importance of all this motivation, this study aims to measure the evaluations of café operators about what they think about the importance of employee motivation and what they do to increase it. The reason for choosing café businesses in particular is that although studies have been conducted on employees working in corporate companies in the literature, not many studies have been conducted on café employees. Because individuals working in cafes are usually students or individuals who want to earn their pocket money, their goals and expectations differ. In addition, the thoughts of café operators on motivation differ from corporate company managers. For this reason, café operators were selected because they are expected to bring a different perspective to the literature. Qualitative research method was preferred in the study. A semi-structured interview form was used as a data collection tool. In this context, 5 open-ended questions were asked to the operators of the 5 most preferred café businesses operating in Anamur district. Necessary permissions were obtained before the interview and the data of the study were obtained by interviewing them in their own places between 13/07/2023- 03/08/2023. The analysis of the data was carried out by content analysis method. Before the interview started, the participants were given information about both the study and employee motivation. Before analyzing the research data, themes, categories and codes were created. After 5 themes and 5 categories were created, codes were created from the answers of the participants. Then, as a result of the analysis, it was determined that café operators are conscious about the importance of employee motivation and that they attach importance to the motivation of their employees. They also stated that motivation is important for the employees to be friendly and treat the customers well. In the question asked to understand the need for motivation, it was seen that answers were given in support of the literature that they understand the emotions and situations of the employees. In addition, it was found that the tools used by the employees to increase their motivation are compatible with and support the literature. It is thought that some factors among the motivational tools were not mentioned in the interview because the goals and expectations of individuals working in cafes differ. For example, the participants did not mention these tools because the employees did not have goals such as promotion or advancement. They generally mentioned wages, fun environment and rewarding methods. Regarding the contributions of employees to the business, they referred to customer retention, bringing new customers, and the atmosphere within the business. In the question asked about how they determine the motivation of their employees, they stated answers such as getting to know their employees and establishing one-to-one communication. Based on the answers given by the participants, it is seen that café operators are conscious about motivation. When the findings obtained with the data obtained with the research questions are compared with the literature, it is determined that they are similar. It is concluded that employee motivation is important for both employees and operators and highly motivated employees contribute to the business. At the same time, it is mentioned in the literature that it is not enough to have qualified employees in enterprises, they should be motivated and mobilized. In this context, it is seen that the answers given by the participants and the importance they are aware of are in line with the literature.

Giriş

Motivasyon tüm bireyler için önemli bir kavramdır. Motivasyon, bireylerin hedefleri doğrultusunda kendi istekleriyle hareket ederek çabalamaları şeklinde belirtilmektedir (Koçel, 2003). Hedefleri belli olan bireylerin isteklerinin oluşması için ise içsel ve dışsal güdüler olması gerekmektedir. Bu bağlamda çalışanlar bazen kendi içlerinde motive olabilirken bazıları için ise dış faktörler gerekmektedir. Bireyin içsel motivasyonu genel anlamda işlerin kolay ya da komplike olması ile ilgili olabilmektedir. Diğer bir deyişle, işlerin basit ve önemsiz olması motivasyonu düşüren etkenler arasında olduğu belirtilmektedir (Rowe, 2007'den akt, Kantarcıoğlu, 2022). Dış faktör için ise yöneticilerin çalışanlarını tanıyıp analiz ederek o yönde aksiyon almaları gerekmektedir (Koçel, 1993). Bu bağlamda iş hayatında çalışan tüm bireyler mutlaka içsel ya da dışsal motivasyona ihtiyaç duymaktadırlar.

Çalışan motivasyonunun önemine istinaden ulusal ve uluslararası literatürde çok fazla çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmaların bulguları genel anlamda yüksek motivasyonlu çalışanların işletmenin performansının artmasına ve çalışanların aidiyetine olan olumlu etkilerini göstermektedir. Süzen (2020), çalışmasında motivasyonu yüksek olan çalışanın kurumuna olan bağlılığının artış göstereceği gibi performans ve verimin de önemli ölçüde yüksek olacağını belirtmektedir. Bu durum doğal olarak işletmenin başarısına da olumlu şekilde etki edeceğini göstermektedir. Sektörlere ve çalışanlara göre motivasyon yöntemleri de farklılık göstermektedir. Her birey kendi özelinde değerlendirilerek motivasyon yolları belirlenmelidir. Bu yüzden, yöneticiler çalışanlarının motivasyonuna önem vermesi, karakterlerine hâkim olması ve hangi yöntemleri kullanması gerektiğini iyi bilmesi gerekmektedir.

Bu kapsamda, bu araştırmada hizmet sektöründe yer alan kafe işletmecilerinin çalışanlarının motivasyonlarına ne derece önem verdikleri ve motivasyonu artırmak için neler yaptıklarının incelenmesi amaçlanmıştır. Araştırmanın önemi ise araştırmaya dâhil edilen bu kafe işletmelerinin kurumsal olmaması, çalışanlarının daha çok öğrenci veya geçici olarak bu kafelerde çalışan bireylerden oluşmasıdır. Alan yazın incelendiğinde, genel anlamda kurumsal şirketlerde çalışan personellere yönelik motivasyon ölçme çalışmalarının olduğu görülmektedir. Kurumsal şirket çalışanları ile kafe gibi kurumsal olmayan işletmelerde çalışanların hedef ve beklentileri farklılık gösterebilmektedir. Bu noktadan hareketle bu çalışma ile birlikte kurumsal olmayan işletmelerdeki yöneticilerin motivasyona bakış açıları, çalışanların hedef ve beklentilerine göre motivasyonu artırma yöntemleri ve motivasyon değerlendirmelerinin literatüre katkı sağlaması açısından önemli olduğu düşünülmektedir.

Kavramsal Çerçeve

Motivasyon

Literatür incelendiğinde motivasyonun çok fazla tanımı olduğu görülmektedir. Motivasyon, bireylerin belirli hedefler doğrultusunda başarmak veya yapmak istediklerine yönelik kendilerinde buldukları güç şeklinde tanımlanmaktadır. (Yılmaz ve Eroğlu, 2010). Diğer bir tanıma göre ise bireyleri teşvik etmek, bireysel taleplerinin en güzel şekilde karşılanacağına ikna etmek olarak belirtilmektedir. (Ataman, 2009). Bir başka tanımda ise motivasyon güdü ve eylemin bir kombinasyonu şeklinde tanımlanmaktadır (Nabi ve Dip, 2017). Bununla birlikte Hasibuan (2016), motivasyon kavramını en iyi çıktığı alabilmek adına bireylerin istekli olmalarını sağlayan ve destekleyen olgu şeklinde tanımlamaktadır. Tüm bu tanımlardan anlaşılacağı üzere motivasyon kavramının bireylerin başarısı ve bir işi yapma arzuları açısından önemli olduğu görülmektedir.

Motivasyon bireyin hem içinden gelen hem de dış faktörlerin etkisi ile olan istek şeklinde sınıflandırılmaktadır. İçten gelen istek ile birlikte işgören, motivasyonunu kendisi

sağlayarak dış etkenlere ihtiyaç duymamaktadır. Bir başka ifadeyle işgörenin dışarıdan herhangi bir ödüllendirmeye, strese maruz kalmadan kendi inisiyatifi ile işlerini halletmesidir. (Doğan ve Aslan, 2018). İçten gelen isteklere bireyin kendi içinden gelen çalışma azmi, özgüveni, çalıştığı işe ve pozisyona karşı pozitif oluşu belirtilebilir. Çalışanların kendi istekleriyle yaptıkları işlerin daha etkili olduğu belirtilmektedir (Klopota vd., 2018). Buna benzer bir çalışmada ise içsel motivasyonun dışsal motivasyona oranla daha büyük bir etkiye sahip olduğu vurgulanmaktadır (Truter, 2021). Bununla birlikte iş hayatında önemli bir kavram olan geri bildirim konusu da motivasyonu yakından ilgilendirdiği düşünülmektedir. Olumlu geri bildirimler motivasyonu artırırken olumsuz geri bildirimler motivasyonu olumsuz şekilde etkileyebilmektedir. 78 çalışmaya yönelik yapılan meta-analiz çalışmasında ulaşılan bulgular olumsuz geri bildirimlerin içsel motivasyonu olumsuz şekilde etkilediği belirtilmektedir (Fong vd., 2019). Bu bulgudan hareketle yöneticiler çalışanlarının hataları olması dahilinde yapıcı geri bildirimini kullanmaları gerektiği düşünülmektedir.

Dış faktörlerin etkisi ile oluşan istekte ise işgörenler dışarıdan güdülenmeye ihtiyaç duymaktadırlar. Dışsal motivasyon yöneticilerin inisiyatifinde olan bir olgudur. Nabi ve Dip (2017), dışsal motivasyonu yöneticiler olarak tanımlamaktadır. Bu tanım doğrultusunda, dışsal motivasyonu genellikle yöneticilerin ödüllendirme sistemi ile sağladıklarını belirtmek mümkündür. Bununla birlikte yöneticinin takdir ve teşekkür etmesi, alınan terfi, sosyal ilişkiler içinde bulunduğu kişilerin bireye inanması, teşvik etmesi vb. durumlar da örnek olarak gösterilebilmektedir (Özdaşlı ve Akman, 2012). Dışsal motivasyon ile ilgili yapılan çalışmalar genellikle dışsal motivasyonun çalışan performansını olumlu şekilde etkilediğini göstermektedir. 64 katılımcıya uygulanan ve dışsal motivasyonun, kişilerarası güven ve örgütsel bağlılığın çalışan performansı üzerindeki etkisini inceleyen çalışmada dışsal motivasyonun çalışanların performansını olumlu şekilde etkilediği sonucuna varılmıştır (Gunawan vd., 2022). Bu noktadan hareketle dışsal motivasyonun da içsel motivasyon kadar önemli olduğu görülmekte fakat dışsal motivasyonun doğru yönetilmesi gerektiği savunulmaktadır (Li vd, 2015'den akt; Mashabane, 2022).

İşgören Motivasyonu ve Önemi

İşgören motivasyonu, iş dünyasının önemli konuları arasında yer almaktadır. Asif vd. (2019), çalışan motivasyonunu çalışan bireyin çalıştığı kuruma olan coşkusu, isteği ve aidiyeti şeklinde tanımlamaktadır. Diğer bir tanımda ise çalışan motivasyonunun işgörenlerin çalıştıkları kurumdaki performanslarını ve davranışlarını olumluya çeviren bir yetenek olduğu belirtilmektedir (Lindner, 1998). Özellikle hizmet sektöründe faaliyet gösteren işletmelerde çalışanlar yoğun emek ve çaba gösterdiklerinden ötürü motivasyonları daha çok önemsenmesi gerekmektedir. Örneğin, kafe ve restoranlarda çalışan bireyler çalışma saatleri ve insanlarla birebir iletişim kurma zorunluluklarından dolayı daha çok motivasyona ihtiyaç duymaktadırlar.

Alan yazın incelendiğinde, yöneticiler tarafından motivasyonlarının artırıldığı zaman çalışanların iş performanslarının artış gösterdiği çalışmalar mevcuttur. Riana (2015) çalışmasının bulgularında çalışan motivasyonunun iş performansını önemli ölçüde etkilediğini belirtmektedir. Diğer yandan 35 çalışana yönelik yapılan başka bir çalışmada ise motivasyon değişkeninin iş performansı üzerinde olumlu bir etkisinin olduğu belirtilmektedir (Andreas, 2022). Başka bir çalışmada ise çalışan motivasyonunun kurumsal performans üzerindeki etkileri incelenmiştir. 2010-2020 yılları arasında kapsam belirleme çalışması yapılmış olup araştırmanın bulgularında çalışan motivasyonunun örgütsel performansı etkilediği saptanmıştır (Kalogiannidis, 2021). Başka bir çalışmada ise motivasyonun işgörenlerin performansı üzerinde olumlu etkileri olduğu ve yüksek performanslı çalışanların diğer çalışanlara oranla iş performansının daha iyi olduğu savunulmaktadır (Güngör, 2011). Ayobami (2013) ise çalışmasında çalışan motivasyonunun çalışanların performansını etkileyen önemli bir faktör

olduğunu belirtmektedir. Bu bilgiler kapsamında, işgören motivasyonunun iş yaşamında büyük önem arz ettiğini belirtmek mümkündür. Bu nedenden dolayı yöneticilerin çalışanlarının motivasyonunu önemsemeleri gerekmektedir. İşgörenlerinin motivasyonunu önemseyen yöneticiler hem performans hem de başarı açısından rakiplerine oranla avantajlı konumda yer almaktadırlar. Bu açıdan bakıldığında, çalışanların motivasyon düzeyleri çalıştıkları kurumun başarımlarına ve gösterecekleri randımana etki ettiği görülmektedir (Toker, 2006). Bunun yanında, çalışanların motivasyonu, onların bir işi yapma ve o işte başarılı olma azmini ortaya çıkarmaya yaramaktadır (Gök, 2009). Motivasyonu yüksek olan bir çalışan daha istekli ve içinden gelerek görevini idame ettirir. Bu bağlamda, çalışanların motivasyonu işletmelerin başarısının yanında yöneticilerin de başarılı olabilmesi adına önem teşkil etmektedir (Tunçer, 2013). Diğer yandan çalışanların motivasyonunun işten duydukları memnuniyete ve tatmine de olumlu etkileri olmaktadır.

Literatürde, motivasyon ve iş tatmininin birlikte araştırıldığı görülmektedir. Bu sebeple motivasyonu yüksek olan çalışanların iş doyumlarının yüksek olacağı açıklanmakta ve çalışan motivasyonunun iş tatminine olumlu etkilerinin olduğu çalışmalar görülmektedir. Örneğin; Saracel, Taşseven ve Kaynak (2016)'ın Y kuşağına yönelik yapmış oldukları araştırmalarında Türkiye'de çalışan Y kuşağı işgörenlerinin iş tatmini ve motivasyonları arasında pozitif bir ilişki olduğunu belirtmektedir. Diğer bir çalışmada ise çalışan motivasyonu ile iş tatmininin etkileşim hâlinde olduğu ve birbiriyle bağlantılı oldukları saptanmıştır (Sulaiman vd., 2022). Çalışanların tatmini ise müşteri memnuniyeti ile ilişkilendirilen bir kavramdır. Bunun nedeni olarak ise işinden tatmin olmuş bir çalışanın daha istekli olacağı ve müşterilerin istek ve ihtiyaçlarına aidiyet duygusu ile cevap vererek müşterilerin memnuniyet duygusunu artıracığı belirtilmektedir (Karadeniz, 2013). Bu noktadan hareketle, işgören motivasyonunun iş tatminini ve iş tatmininin de müşteri memnuniyetini artırdığı görülmektedir. Diğer bir çalışmada ise isteği ve coşkusu yüksek çalışanların müşterilerine daha çok ilgi göstererek görevlerini ifa etmelerinden ötürü müşterilerin sadakatini sağladıkları belirtilmektedir (Kovancı, 2007). Bu bulguların hepsi işgören motivasyonunun önemini ve müşterilere karşı olumlu etkileri olduğunu göstermektedir.

Diğer yandan alan yazında, çalışanların motivasyonlarının düşüklüğünün anlaşılması konusunda farklı görüşler yer almaktadır. Çalışan bireylerin işe gelme konusundaki isteksizlikleri, verimlerinin düşüş göstermeleri, işten memnuniyetsizlikleri gibi durumlar çalışanların doyum konusunda sorun yaşadıklarını göstermektedir (Karadeniz, 2013). Bu durum çalışanların motivasyon düşüklüğüyle ilişkilendirilebilir. Bir başka ifadeyle çalışanlarda mutsuzluk, iş arkadaşları ile uyumsuzluk, kısacası günümüzde yeni ortaya çıkan bir kavram olan sessiz istifayı yaşayan çalışanların motivasyona ihtiyacı olduğu anlaşılmaktadır. İşgören motivasyonu sağlandığı takdirde çalışanların kurumlarına olan bağlılıklarına olumlu ölçüde etki edecektir. Bhakunie ve Saxsena (2023)'nın çalışması bunu destekler niteliktedir. Çalışma 80 katılımcı ile gerçekleştirilmiş olup araştırmalarında çalışanların motivasyonu ve bağlılıkları arasında pozitif ilişki olduğunu ifade etmektedirler. Aynı zamanda çalışmanın bulgularında işletmede olumlu bir çalışma kültürü oluşturacağı sonucuna varıldığı ifade edilmektedir.

İşgören Motivasyonunun Artışına Etki Eden Faktörler

Çalışanların işlerinde hem huzurlu hem de verimli olabilmeleri için motive olmaları gerekmektedir. Çalışanların yüksek motivasyonu kendileri için önemli olduğu kadar çalıştıkları kurum açısından da önem teşkil etmektedir. İlgili alan yazın incelendiği zaman motivasyonun çalışanlar açısından önemli olduğundan bahsedilmektedir. Şimşek ve Öge (2014), bu önemli hususları şu şekilde ifade etmektedir; yüksek motivasyon ile birlikte işgörenlerin amaç ve isteklerine ulaşmaları kolaylaşacak bununla birlikte çalışan bireyler iş tatmini dışında kendi kişisel doyumlarını da sağlayabileceklerdir. Diğer önemli olan husus ise işgörenlerin farklı

yönlere ve özelliklerine dış vurumu sağlanacaktır. Motivasyon ile birlikte bireyin sosyal açıdan da gereksinimleri karşılanabilmesi kolaylaşacaktır. Bir başka ifade edilen önemli husus ise kurumların etkinlik, performans ve huzurlarının artış gösterecek olmasıdır. Son olarak, işgörenler arasında rekabet duygusunu geliştireceği ve pozitif rekabet ile birlikte başarının artacağı savunulmaktadır.

Belirtilen hususlardan anlaşılacağı üzere çalışanların motivasyonunun yüksek olması hem çalışanların hem de işletmelerin lehine olacaktır. Diğer yandan, her birey aynı değildir ve her bireyin isteklerini ve arzularını harekete geçirebilmek aynı yöntemlerle olmamaktadır. Çalışanların da iş yaşamında motivasyonu farklı yollardan sağlanmaktadır. Örneğin "A" kişisini ekonomik faktörler motive ederken "B" kişisini kariyer gelişimi motive edebilmektedir. Bunun yanında, ülkelerin gelişmişlik düzeyine göre de çalışanların motivasyonlarını etkileyen etkenler farklılık gösterebilmektedir. Libya'da telekomünikasyon şirketinde çalışan bireylere yapılan bir çalışmanın bulgularına göre katılımcıları motive eden faktörlerin ücret, eğitim, iş zenginleştirme ve genişletme olarak saptandığı belirtilmektedir (Tumi vd., 2022). Bu kapsamda hangi yöntemlerin motivasyonu sağlayacağını ise yöneticilerin işgörenlerini iyi tanımaları ve ülkelerin gelişmişlik düzeyi ile ilgili olduğunu söylemek mümkündür. Yöneticiler çalışanlarını motive etme şekillerini açık iletişim kurarak ve çalışanlarını iyi analiz ederek belirleyebilir. Bu bağlamda işgörenlerin motivasyonunun artışına etki eden bazı faktörleri aşağıdaki gibi sıralayabiliriz;

Ekonomik Etkenler

İşletmeler varlıklarını devam ettirebilmeleri, işgörenler ise hayatlarını idame ettirebilmeleri için ekonomik koşullar hem işletmeler hem de çalışanlar açısından önemlidir. İşletmeler kâr elde etmek, çalışanlar ise aldıkları maaşların karşılığında beklentileri karşılamak istemektedirler. Eğer işgörenler düşük ücret aldıklarını düşünüyorlarsa çalışma istekleri azalabilmektedir. Bunu destekler nitelikte olarak Grant (2008) çalışmasında ücretin çalışanların motivasyonlarını artırılmasında önemli olduğunu savunmaktadır. Yapılan bir araştırmanın sonuçlarına göre, işletmede uygulanan ödül sisteminin yöneticinin takdir yönteminden daha etkili olduğu ifade edilmektedir (Danish ve Usman, 2010). Bu sebepten dolayı yöneticilerin çalışanlarının ekonomik açıdan memnuniyetlerini sağlamaları gerekmektedir. Alan yazın tarandığında ekonomik etkenler; sosyal yardımlar, yüksek maaş, ekstra ücret, hediyeler, ulaşım ve yemek şeklinde ifade edilmektedir (Ünsar, İnan ve Yürük, 2010).

Sosyal-Psikolojik Etkenler

İşgörenler sosyal birer varlıktır. Bu bağlamda çalışanları sadece çalışan olarak görmek yanlış olacaktır. İşgörenler değerli hissedilmek isterler. Bu yüzden "nasıl olsa parasını veriyorum istediğim gibi davranırım" mantığında olan yöneticiler çalışanlarını kaybetmeye mahkûm olacaktırlar. Bu yüzden ekonomik etkenlerin dışında çalışanlar psikososyal açıdan da motivasyona ihtiyaç duymaktadırlar. Bunun nedeni olarak ise çalışanların sadece maaşları ödenerek çalıştırılan kişiler değil, sosyal birer varlık oldukları belirtilmektedir (Keser, 2006). Sosyal-psikolojik etkenleri İdikut (2018), çalışanların özgür olması ve sorumluluk almaları, çalışanların fikirlerine önem verilmesi, işlerin çalışana güvenilerek delege edilmesi ve yetki verilmesi, yöneticilerin çalışanları ile aralarına duvar örmemeleri şeklinde açıklamaktadır.

Kurumsal ve İdari Etkenler

İşgörenlerin motivasyonunu artıran etkenler arasında işletmelerin yönetim tarzı ve kurumsal iklim de mevcuttur. Çalışanların motivasyonuna etki eden bu etkenler; çalışma ortamının iyileştirilmesi, çalışanların yükselme ve terfi olanakları, yapılan işi ilgi çekici hâle getirme ve her çalışana eşit şekilde davranma olarak belirtilmektedir (Bayrakdar, 2016). Bir

başka çalışmaya göre, işletme koşullarının performans üzerinde doğrudan etkisi olduğu belirtilmektedir. Bu doğrultuda, işletme koşullarının çalışan motivasyonuna da olumlu etkileri olduğu ifade edilmektedir (Mardikaningsh, 2022).

Araştırmanın Amacı

Bu çalışmada kafe işletmecilerinin işgörenlerinin motivasyonunun önemi ve artırılmasına yönelik değerlendirmelerini ölçmek amaçlanmaktadır. Aynı zamanda literatür taramasında daha çok kurumsal şirket çalışanlarının motivasyonlarının ölçüldüğü görülmüştür. Buradan hareketle bu çalışma, araştırmaya dâhil edilen kafe işletmelerinin kurumsal olmaması ve çalışanlarının genellikle öğrencilerden oluşmasından dolayı çalışmanın bulgularının alan yazına farklı bir katkı sunacağı düşünüldüğünden önemli görülmektedir. Araştırmaya dâhil edilen katılımcılara aşağıdaki sorular yöneltilmiştir;

1. İşgören motivasyonu neden önemlidir?
2. İşgörenin motivasyon ihtiyacını nasıl anlamaktasınız?
3. İşgörenin motivasyonunu artırmak için neler yapmaktasınız?
4. Motivasyonu yüksek çalışanınızın işletmenize ne gibi katkıları olmaktadır?
5. İşgöreninizi motive etme şeklini nasıl belirlemektesiniz?

Araştırmanın Yöntemi

Çalışmada nitel araştırma yöntemi tercih edilmiştir. Veri toplama aracı olarak ise yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşmelerde araştırmayı yapan birey soruları hazırlar ve buna istinaden görüşme süresince detay ve irdemeler de yapabilmektedir (Krysik ve Finn, 2015). Diğer bir deyişle sorular ile ilgili detaylandırmalar talep edilebilmektedir. Görüşme soruları literatür taraması yapılarak kuramsal çerçeve dâhilinde hazırlanmıştır. Araştırma sorularının hazırlanması ile alan yazın taraması aynı anda yapılmasını gerektiren bir süreç olarak belirtilmektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2008).

Görüşme yöntemiyle yapılan çalışma için katılımcılar ile daha önceden görüşülmüş olup izinleri alınarak kendi istekleri dâhilinde araştırma için belirlenmiştir. Ayrıca, araştırmanın yapılabilmesi adına Mersin Üniversitesi Etik kurulundan 04/07/2023 tarih ve 134 sayılı karar neticesinde etik kurul onayı alınmıştır. Katılımcılara, görüşmeye başlamadan önce işgören motivasyonu kavramı ve çalışmanın amacı hakkında detaylı bilgi verilmiştir. Araştırma için kafe işletmecileri ile görüşme 13/07/2023-03/08/2023 tarihleri arasında kendi mekânlarında yapılmıştır.

Araştırmanın Deseni

Bu araştırma kapsamında nitel araştırma yöntemlerinden fenomenolojik desen kullanılmıştır. Fenomenoloji deseni, önceden fikir sahibi olunan olgular ile ilgili daha detaylı ve ayrıntılı bilgi edinmeyi amaçlamaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2016, s. 69). Bu desenin kullanılmak istenmesinin nedeni ise fenomenolojik desenin ana noktasını bireysel deneyimlerin oluşturması ve araştırmaya katılan katılımcıların meslekleri ve tecrübelerinin bu desene uygun olduğunun düşünülmesidir. Toplanan veriler ise içerik analiz yöntemi kullanılarak analiz edilmiştir. İçerik analizi, toplanan verileri tanımlayabilecek kavram ve bağlantıları elde etmek şeklinde tanımlanmaktadır (Baştürk, 2013). Diğer bir ifadeyle elde edilen verilerin kategorize edilerek tanımlanması şeklinde belirtilmektedir (Ungan ve Dincel, 2022).

Geçerlilik ve Güvenirlik

Araştırmanın iç geçerliliğini sağlamak adına görüşme soruları ile ilgili alanında uzman kişilerin görüşlerine başvurulmuş olup fikirleri alınmıştır. İç geçerliliğini sağlamak adına elde edilen bulgular ham hâliyle araştırmacının herhangi bir değiştirmesi olmadan direk olarak

verilmiştir. Görüşme formunun ham hâli de saklanmaktadır. Bunun yanında çalışmada, araştırmanın dış güvenilirliğini artırmak için çalışmaya dâhil edilen katılımcılar, araştırmanın gerçekleştirildiği mekân, alınan izinler, kuramsal çerçeve, analiz şekilleri ile ilgili açıklamalara yer verilmiştir.

Çalışma Grubu

Araştırmaya dâhil edilecek katılımcılar belirlenirken araştırılan olgu hakkında bilgi sahibi olup olmadıkları dikkate alınmıştır. Katılımcıların deneyimli oldukları ve bu konu ile ilgili bilgi sahibi oldukları tespit edilmiş ve araştırmaya dâhil edilmiştir. Araştırmanın çalışma grubunu Anamur ilçesinin önde gelen 5 kafe işletmecisi oluşturmaktadır. İlçenin büyük olmamasından dolayı çok fazla kafe bulunmaması ve belirlenen kafelerin de ilçede en çok tercih edilmesinden ötürü bu çalışma grubu tercih edilmiştir. Nitel araştırmalarda katılımcı sayılarının çok fazla olmaması gerektiği savunulmakta ve 3 ila 10 kişi ile çalışılması önerilmektedir (Dukes, 1984'den akt; John Creswell, 2021). Bu bağlamda katılımcı sayısı 5 olarak belirlenmiştir. Araştırmada amaçlı örneklem yöntemi tercih edilmiştir. Amaçlı örneklem, ilgilenilen olgu ile ilgili uzman ve tecrübeli kişilerin seçilmesini kapsamaktadır (Palinkas LA, Horwitz SM). Bu nedenden dolayı bu çalışma için amaçlı örneklemin uygun olduğu düşünülmüştür.

Tablo 1: Demografik veriler

Katılımcılar	Cinsiyet	Yaş	Eğitim Düzeyi	Görevi
K1	E	25	Lisans	İşletme Müdürü
K2	E	38	Lise	İşletme Müdürü
K3	K	26	Lisans	İşletme Müdürü
K4	E	23	Ön Lisans	İşletme Müdürü
K5	E	30	Lisans	İşletme Müdürü

Tablo 1'e göre araştırma grubu 4 erkek, 1 kadın olmak üzere toplam 5 kişiden oluşmaktadır. Araştırmada katılımcılar için K1, K2, K3, K4, K5, K6 kısaltmaları kullanılmıştır. Eğitim düzeylerinin çoğunluğunun lisans düzeyinde olduğu görülmektedir. Katılımcıların yaş aralığı 23-38 arasında değişiklik göstermektedir.

Araştırma Bulguları

Tablo 2.: Belirlenen Tema, Kategori ve Kodlar

TEMA	KATEGORİ	KOD
Önem	İşgören motivasyonu önemi	1 Müşteriyi memnun ve rahat hissettirmek için, 2 İlgi alaka ve güler yüz 3 Müşteri memnuniyeti 4 Gelir artışı 5 Daha iyi hizmet

İhtiyaç			Motivasyon İhtiyacının anlaşılması		1 Müşteri ve işgörenlerin birbirlerini şikayetleri 2 Asık surat ve yorgunluk 3 Satışların durumuna göre 4 Arkadaşları ile uyumu 5 Olumsuz davranışlar
Artırma			Motivasyonu Artırma yöntemleri		1 İkili ilişkilere önem vererek 2 Sosyal etkinlik 3 Ödüllendirme 4 Alınacak kararlara katılım ve yetki 5 Eğlenceli çalışma ortamı
Katkılar			Motive olmuş işgörenin işletmeye katkısı		1 İş aksaklıklarını azaltır 2 Yeni müşteriler getirir 3 Satış artırır 4 Müşteriyi elde tutar 5 Eğlenceli ve modu yüksek bir ortam
Motivasyon biçimi			İşgörenin motivasyon şeklini belirleme		1 İletişim kurarak 2 Çalışanların huyuna göre 3 Çalışma arkadaşları vasıtasıyla 4 Birebir iletişim 5 Kişiyeye göre farklılık gösterir

Tablo 2’de belirtilen tema, kategori ve kodlar çerçevesinde kafe işletmecilerinin iş gören motivasyonunun önemi ve artırılmasına yönelik değerlendirmeleri aşağıdaki başlıklar altında detaylandırılarak tartışılmıştır.

İşgören Motivasyonunun Önemi

Araştırmada “İşgören motivasyonu neden önemlidir” sorusuna katılımcılar pozitif şekilde yaklaşarak önemli olduğu yönünde görüş belirtmişlerdir. İki katılımcı müşteri odaklılığı ve memnuniyeti ön plana çıkartırken diğer katılımcılar gelirlerin arttığını, daha iyi hizmet verildiğini ve güler yüze sebep olduğunu ifade etmişlerdir. Bunun yanında, işletmeciler çalışanlarının çalışkan olsa bile bazı durumlarda güzel bir söze veya izine ihtiyaç duyabildiklerini belirtmişlerdir. Bu görüşü destekleyen Karakaya ve Alper Ay (2007) çalışmalarında, işletmelerde sadece nitelikli çalışanın olmasının yeterli olmadığı onlara iş yapma arzusunu harekete geçirmek gerektiğini savunmuşlardır. Bu bağlamda işletmelerde sadece yetenekli olmak yeterli olmamakta ve çalışanların motive edilmelerinin önemli olduğu görülmektedir. Bu soru kapsamında katılımcıların vermiş olduğu bazı cevaplar şu şekildedir;

- K1: İşgörenin motivasyonu yüksek olursa müşteriye yansır. Motivasyon yüksek olursa müşterinin işletmeye nazı geçmeye başlar. Daha rahat hisseder kendisini müşteri.
- K4: Sürekli sahada olamıyoruz ve müşteriler ile ilgilenen çalışanlar olduğu için onların motivasyonu önemli. Onların motive olması gelirimizi artırıyor.

- K5: *Daha verimli, istekli çalışması için. Daha iyi hizmet verebilmesi için.*

Motivasyon İhtiyacının Anlaşılması

“Çalışanın motivasyon ihtiyacını nasıl anlamaktasınız?” sorusuna katılımcılar farklı cevaplar vermişlerdir. Bir katılımcı “Müşterilerden gelen şikâyetler ile anlıyoruz.” şeklinde ifade etmiştir. Bu doğrultuda diğer katılımcılar ise “Çalışanların yorgun gözükmelelerinden, suratlarının asık olmasından ve ekip arkadaşlarıyla uyumsuzluklarından anlayabiliyoruz.” görüşünü belirtmişlerdir. Bu soru kapsamında alan yazın incelendiği takdirde işgörenlerin motivasyonlarının düşük olmasının etkenleri arasında iticilik, yaptığı işe karşı ilgisizlik, şikâyetler gibi unsurlar yer almaktadır (Simpson, 2001). Bu noktadan hareketle katılımcıların vermiş olduğu cevapların literatürde belirtilen sebeplere benzer olduğu görülmektedir. Bu bağlamda katılımcıların sorulara vermiş olduğu cevaplardan örnekler aşağıda belirtilmektedir;

- K2: *Güler yüzlü olmamasından dolayı anlarım. Surat asıksa anlarım*
- K3: *Mesela bugün şu tatlıdan şu kadar satalım diyoruz, o gün o tatlılar satılıyorsa motivasyon ihtiyacı yok şeklinde algılıyoruz.*
- K1: *Müşteriler ile ilgili şikâyetlerin gelmesi ve işgörenlerin birbirlerini şikâyetleri ile anlaşılır*
- K5: *Olumsuz davranışlar*

Motivasyonu Artırma Yöntemleri

Araştırma kapsamında sorulan “Çalışan motivasyonunu artırmak için neler yapmaktasınız?” sorusuna katılımcıların vermiş olduğu cevaplar; ödüllendirme, sosyal etkinlik, ikili ilişkiler, alınacak kararlara katılım sağlama şeklindedir. Bir katılımcı ise çalışma ortamının eğlenceli olması ve çalışanın da mutlu olacağı iş ortamının oluşturulmasının motivasyonu artırdığından bahsetmiştir. Verilen cevaplardan hareketle Kovach (1995)’in araştırmasında bahsetmiş olduğu motivasyonu etkileyen faktörlerin benzer olduğu görülmektedir. Katılımcıların bu soru nezdinde vermiş olduğu bazı yanıtlar aşağıda belirtilmiştir;

- K5: *Eğlenceli bir çalışma ortamı ve çalışırken onun da mutlu olacağı iş ortamı oluşturma*
- K4: *İş sonrası sosyal etkinlikler düzenler belirli günlerde birlikte yemek yeriz. Kahve, çay saatleri yapılır*
- K2: *Ekstra ücret veriyorum, bayramlarda hediyelik alıyorum.*

Motive Olmuş İşgörenin İşletmeye Katkısı

“Motivasyonu yüksek çalışanınızın işletmenize ne gibi katkıları olmaktadır?” sorusuna katılımcılar, motive olmuş bir çalışanın atmosferin modunu yükselteceği, iş aksaklıklarının azaltılacağı, yeni müşterileri işyerine kazandıracığı gibi cevaplar vermişlerdir. Bu kapsamda işletmecilerin işgören motivasyonunun yüksek olmasının işletmeye katkısının olacağı konusunda hemfikir oldukları görülmüştür. İşletmelere katkı bağlamında, Tuna ve Türk (2006) çalışmalarında, yüksek motivasyonlu çalışanların daha verimli çalışarak çalıştıkları işletmeye katkılarının olduğunu belirtmektedirler. Konuya ilişkin katılımcıların vermiş olduğu bazı cevaplar aşağıda belirtilmiştir;

- K1: *Motivasyonu yüksek olan çalışan iş aksaklıklarına sebep olmaz*
- K5: *Müşteri tarafından olumlu dönüşler, memnuniyet, işte eğlenceli ve modu yüksek bir ortam*
- K3: *Müşteri devamlılığını sağlıyor. Satış artışına etkisi oluyor.*

Motivasyon Şekli Belirleme

Araştırmada son olarak, “Çalışanınızı motive etme şeklini nasıl belirlemektesiniz?” sorusuna katılımcılar iletişim kurarak, çalışanları tanıyarak, bire bir sohbet ve karakterini

bilerek şeklinde ifade etmişlerdir. Bir katılımcı ise işgörenlerinin ekip arkadaşları vasıtasıyla motivasyon yöntemini seçtiğini belirtmiştir. Bu cevaplara benzer olarak Baygüz (2011) çalışmasında, motive etme yönteminin işgörenin fizyolojik, psikolojik ve sosyal özellikleri göz önüne alınarak belirlenebileceğini savunmaktadır. Katılımcıların cevapları şu şekildedir;

- K3: *Çalışma arkadaşları vasıtasıyla belirleyebiliyoruz.*
- K2: *Herkesin karakteri huyu farklı olduğu için birisi yeri geliyor işim var diyor o şekilde mutlu oluyor. Bu yüzden çalışanlarımı tanıyarak belirliyorum. Tanıdığım için benim çalışanlarımın genel anlamda ekstra ücret ile motive olduklarını biliyorum*
- K4: *Mutsuz çalışan varsa onun isteğine göre motivasyon şeklini belirliyoruz. Çalışanlara farklı yetki ve sorumluluklar veriyorum*
- K5: *Kişiyeye göre farklılık göstereceğini düşünüyorum. Önce o insanı tanımalı, işletme kuralları çerçevesinde mutlu olacağı ortam sunulmalı.*

Sonuç ve Öneriler

İşletmeler için dış müşteriler kadar iç müşteri olarak tabir edilen çalışanlar da önem teşkil etmektedir. Kavramın önemi göz önüne alındığında işgören motivasyonu üzerine literatürde çok fazla çalışma yapıldığı görülmektedir. Bu çalışmaların çoğunun kurumsal şirket çalışanlarına ve yiyecek içecek sektörüne yönelik olduğu saptanmıştır. Bu noktadan hareketle, literatür taraması sonucunda işgören motivasyonu ile ilgili kafe işletmelerine yönelik bir çalışmaya rastlanmamıştır. Ayrıca kafe işletmelerinde çalışan bireylerin hedef ve beklentileri kurumsal şirketlerde çalışan bireylerden farklılık gösterebileceğinden bu çalışmanın literatüre farklı bir bakış açısı kazandırması düşünülmektedir. Çalışma, Anamur ilçesinde faaliyet gösteren ve ilçenin önde gelen 5 kafe işletmesinin işletmecilerine yönelik görüşme tekniği uygulanarak gerçekleştirilmiştir.

Görüşme sorularının analizi sonucu, çalışmaya dâhil edilen kafe işletmecilerinin motivasyon konusunda bilinçli olduğu ve işgörenlerinin motivasyonuna önem verdiği sonucuna ulaşılmıştır. Bu bağlamda çalışmada ulaşılan bulguların literatürü desteklediği görülmektedir. Bununla birlikte katılımcıların eğitim düzeyi ve deneyimlerinin verilen cevaplara istinaden düşünce farklılığına yol açmadığı tespit edilmiştir.

Katılımcıların işgören motivasyonunu önemsedikleri ve çalışanların daha iyi hizmet vermesi, müşteriyi memnun etmesi, gelirlerin artması için motive edilmeleri gerektiği yönünde görüşlerini dile getirmişlerdir. İşgören motivasyonunun önemine istinaden, işletmede sadece nitelikli işgörenin olmasının yeterli olmadığı, o işgörenlerin iş yapma arzusunu harekete geçirmenin de önemli olduğunu belirtilen çalışmalar mevcuttur. Kısacası, kurum içinde ne kadar çok başarılı çalışan olursa olsun onların çalışma şevkini ve isteğini artıracak bir güdü olmadıkça kurumsal başarıdan söz etmek mümkün olmayacaktır.

Çalışanların motivasyon ihtiyacını nasıl anladıkları ile ilgili katılımcılar olumsuz davranışlar, şikâyetler, asık surat gibi sebepleri belirtmişlerdir. Çalışan bireylerin davranış tarzı ve duygu durumları motivasyon ihtiyacının anlaşılmasında işleri kolaylaştırmaktadır. Daha net bir ifadeyle, işletme müdürleri çalışanlarının duygu ve hislerini, şikâyetlerin sebeplerini iyi şekilde analiz ederek motivasyon ihtiyaçlarını anlayabilmektedirler.

Katılımcıların motivasyonu artırmaya yönelik uyguladıkları yöntemlerin literatürde belirtilen araçlar ile benzerlik gösterdiği görülmüştür. Örneğin, katılımcılar motivasyonu artırmak için ikili ilişkilere önem vermek, ödüllendirme, ücret ve kararlara katılım gibi yöntemleri uyguladıklarını belirtmişlerdir. Bu faktörler arasında katılımcıların terfi ve yükselme, gelişim, statü vb. araçlardan bahsetmedikleri görülmektedir. Bunun nedeni olarak ise araştırmanın ilçedeki kafe işletmelerinde yapılması ve buralarda çoğunlukla genç bireylerin ve öğrencilerin harçlık kazanma amacıyla çalışmasından olduğu düşünülmektedir. Diğer bir

ifadeyle hedef ve beklentileri farklılık göstermektedir. Bununla birlikte motivasyonu yüksek olan çalışanların işletmeye çeşitli yönden katkıları olduğu da ifade edilmiştir. Çalışanların motivasyonu ne kadar yüksek olursa o kadar çok içten ve verimli çalışarak aidiyet duygusu ile işletmeye katkıda bulunacakları düşünülmektedir.

İşgörenlerin motive edilme şekillerinin belirlenmesi hususunda katılımcılar kişiye göre farklılık gösterdiğini belirtmiş olup çalışanları tanıyarak ikili ilişkiler ile belirlediklerini dile getirmişlerdir. İletişimin önemli olduğu günümüzde bu tespitlerin yerinde olduğu belirtilebilir. Bu bağlamda çalışanların motive edilebilmesi için işverenlerin işgörenlerini tanıması gerekmektedir. Tüm bu belirtilen görüşler ve literatürde yer alan bilgiler dâhilinde kafe işletmecilerine motivasyonu artırmaya yönelik bazı öneriler sunmak mümkündür. Kurumsal işletme olunmasa bile çalışanlara iletişim, motivasyon vb. konularda eğitim veya seminer vererek farkındalık oluşturulabilir. Bununla birlikte katılımcıların motivasyon artırıcı yöntemlerinden olan terfi konusundan bahsetmemelerine istinaden çalışan bireylerden bu sektörde çalışma hedefi olanların belirlenip terfi tarzında hedefler konularak motive edilebilir. Diğer yandan, sosyal sorumluluk bağlamında çeşitli sosyal projelere dâhil olup çalışanların aktif rol almaları sağlanarak motivasyon ve farkındalık artırılabilir. Bir başka öneri olarak alınacak kararlarda veya yetki konusunda çalışanlara daha fazla söz ve inisiyatif verilerek motivasyon sağlanılmasının yanında çalışanlar arası tatlı rekabet oluşturularak daha istekli olunması sağlanıp iş konusunda motivasyon artırılabilir. Son olarak, işgörenleri daha fazla takdir edip ve onlara daha fazla teşekkür ederek motivasyon artırılıp bağlılık sağlanabilir.

Araştırmanın bulguları işgören motivasyonunun ne kadar önemli olduğunu özellikle emeğin ve iş gücünün yoğun olduğu hizmet sektöründe daha fazla önem arz ettiğini göstermektedir. Bu çalışmanın sonuç ve önerileri araştırmanın yapıldığı ilçede faaliyet gösteren kafeler ile yol gösterici olması açısından paylaşılacaktır. Yapılacak olan diğer çalışmalar için evreni genişleterek hizmet sektörünün farklı iş kollarına yönelik uygulanıp yeni bakış açıları kazandırılması önerilir.

Kaynakça

- Aksu, A. G. G. (2012). Takım liderinin çalışanların motivasyonu üzerindeki etkisi: Çağrı merkezi incelemesi. *Akademik Bakış Dergisi*, 32, 1-21.
- Andreas, D. (2022). Employee performance: The effect of motivation and job satisfaction. *PRODUKTIF: Jurnal Kepegawaian dan Organisasi*, 1(1), 28-35.
- Asif, M., Qing, M., Hwang, J., & Shi, H. (2019). Ethical leadership, affective commitment, work engagement, and creativity: Testing a multiple mediation approach. *Sustainability*, 11(16), 4489.
- Ataman, G. (2009). *İşletme yönetimi: Temel kavramlar-Yeni yaklaşımlar*. İstanbul: Türkmen Kitabevi.
- Ayobami, P. (2013). Pengaruh Motivasi Ekstrinsik dan Intrinsik Terhadap Kinerja Karyawan. *Dept. Administrasi Bisnis*, 1-14.
- Baştürk, S., ve Taştepe, M. (2013). Evren ve örneklem. S. Baştürk (Ed.). *Bilimsel araştırma yöntemleri* (s. 129-159). Ankara: Vize Yayıncılık.
- Baygüz, A. (2011). Çalışma yaşamında işgören motivasyonunu artıran özendirme araçlarının etkinlikleri üzerine hizmet sektöründe bir araştırma. Doctoral Dissertationi. Marmara Üniversitesi, Turkey.
- Bayrakdar, Birsen. (2016). Çalışanların motivasyonunu etkileyen faktörler: Bandırma Belediyesi örneği. Master's Thesis, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bhakuni, S. & Saxena, S. (2023). Critically analyzing the role of total rewards and compensation in increasing employee motivation. *International Journal of Asian Business and Management*, 2(3), 225-240.

- Danish, R. Q. & Usman, A. (2010). Impact of reward and recognition on job satisfaction and motivation: An empirical study from Pakistan. *International Journal of Business and Management*, 5(2), 159.
- Doğan, S. & Aslan, M. (2018). Psikolojik sermaye, içsel motivasyon ve iş tatmini ilişkisi. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(3), 112-125.
- Fong, C. J., Patall, E. A., Vasquez, A. C. & Stautberg, S. (2019). A meta-analysis of negative feedback on intrinsic motivation. *Educational Psychology Review*, 31, 121-162.
- Gök, S. (2009). Örgüt ikliminin çalışanların motivasyonuna etkisi üzerine bir araştırma. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 6 (2), 587-605.
- Grant, A. M. (2008). Does intrinsic motivation fuel the prosocial fire? Motivational synergy in predicting persistence, performance, and productivity. *Journal of Applied Psychology*, 93(1), 48.
- Gunawan, R. & Haryadi, D. (2022). The effect of extrinsic motivation, interpersonal trust, and organizational commitment in improving employee performance. *Enrichment: Journal of Management*, 12(5), 3670-3677.
- Güngör, P. (2011). The relationship between reward management system and employee performance with the mediating role of motivation: A quantitative study on global banks. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 24, 1510-1520.
- Hasibuan, M. S. (2016). *Manajemen sumber daya manusia*, edisi revisi, Jakarta: PT. Bumi Aksara.
- İdikut S. (2018). Resmi ve özel ortaokul öğrencilerinin İngilizce dersindeki motivasyonlarıyla ilgili tutumlarının karşılaştırılması Adana ili örneği. Adana Çukurova Üniversitesi. Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi.
- Creswell, J. (2021). *Nitel araştırma yöntemleri*. 6. baskı. Siyasal Kitabevi. Ankara. s. 159.
- Kalogiannidis, S. (2021). Impact of employee motivation on organizational performance. A scoping review paper for public sector. *The Strategic Journal of Business & Change Management*, 8 (3), 984, 996(3).
- Kantarcıoğlu, N. (2022). Örgütlerde motivasyon. *Academy International Journal of Humanities and Social Sciences*, 1(1), 10-20.
- Karadeniz, S. (2013). İç müşteri memnuniyetinin dış müşteri memnuniyetine etkileri ve bir araştırma. Master's thesis, İstanbul Arel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Karakaya, A. & Alper Ay, F. (2007). Çalışanların motivasyonunu etkileyen faktörler: Sağlık çalışanlarına yönelik bir araştırma. *Sosyal Bilimler Dergisi/Journal of Social Science*, 31(1).
- Keser, A. (2006). *Çalışma yaşamında motivasyon*. Alfa Aktüel Yayınları.
- Klopotan, I., Mjeda, T. & Kurečić, P. (2018). Exploring the motivation of employees in a firm: A case-study. *Business Systems Research: International Journal of the Society for Advancing Innovation and Research in Economy*, 9(1), 151-160.
- Koçel, T. (1993). *İşletme yöneticiliği yönetici geliştirme, organizasyon ve davranış* (4. Baskı). İstanbul: Beta.
- Koçel, T. (2003). *İşletme yöneticiliği*. (Genişletilmiş 9. Basım). İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Kovach, K. A. (1995). Employee motivation: Addressing a crucial factor in your organization's performance. *Employment Relations Today*, 22 (2), 93-107.
- Kovancı, A. (2007). *Toplam kalite yönetimi – Fakat nasıl?*. 4. Baskı. İstanbul: Sistem Yayıncılık.
- Krysiak, L. Judy., Finn, Jerry. (2015). *Etkili uygulama için sosyal hizmet araştırması*. Ercüment Erbay (Çev. Ed.). Ankara: Nika Yayınevi.
- Lindner, J. R. (1998). Understanding employee motivation. *Journal of Extension*, 36(3), 1-8.

- Mardikaningsih, R., ve Darmawan, D. (2022). The influence of working conditions and employee motivation on job performance. *Studi Ilmu Sosial Indonesia*, 2(2), 1-10.
- Mashabane, E. S. (2022). Investigating the relationship between employee motivation and product quality in a manufacturing plant. Doctoral Dissertation, North-West University, South Africa.
- Nurun Nabi, I. M. & Dip TM, H. A. (2017). Impact of motivation on employee performances: A case study of Karmasangsthan Bank Limited, Bangladesh. *Arabian J Bus Manag Review*, 7(293), 2.
- Ölçer, F. (2005). Departmanlı mağazalarda motivasyon üzerine bir araştırma. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (25), 1-26.
- Özdaşlı, K. & Akman, H. (2012). İçsel ve dışsal motivasyonda cinsiyet ve örgütsel statü farklılaşması: Türk Telekomünikasyon A.Ş. çalışanları üzerinde bir araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 4(7), 73-81.
- Palinkas, L. A., Horwitz, S.M., Green, C.A., Wisdom, J. P., Duan, N., ve Hoagwood, K. (2015). Purposeful sampling for qualitative data collection and analysis in mixed method implementation research. *Administration and policy in mental health and mental health services research*, 42, 533-544
- Pirinççi, S. & Güngör, D. Ö. (2019). Çalışan motivasyonunu etkileyen faktörlerin AHP yöntemi ile değerlendirilmesi: Bir ilaç firması uygulaması. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 11(4), 2512-2527.
- Riana, I. G. (2015). Effects motivation on business performance: The mediation role of job satisfaction and leadership (a study in village credit institutions). *European Journal of Business, Economics and Accountancy*, 3(2), 1-11.
- Saracel, N., Taşseven, Ö. & Kaynak, E. (2016). Türkiye’de çalışan Y kuşağında iş tatmini-motivasyon ilişkisi. *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 5(1), 50-79.
- Simpson, W. A. (2001). Motivasyon. Çev: Mesut Akyan, Yeryüzü Yayınevi, Ankara.
- Sulaiman, N. B., Jailani, N. A. J. B. M., Saari, N. J. B., Abidin, N. N. S. B. Z., Abidin, S. N. H. B. Z., Norizan, N. A. B. M. & Zolkapli, N. B. M. (2022). The importance of employee motivation and job satisfaction. *International Journal of Accounting*, 7(42).
- Süzen, E. (2020). *İnovasyon stratejileri ve çalışan motivasyonunun, işletme performansına etkileri: Sivil havacılık işletmesinde bir uygulama*. Doktora Tezi, İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Şimşek, M. Ş. ve Öge, H. S. (2014). *İnsan kaynakları yönetimi*. Konya: Eğitim Yayınevi.
- Toker, B. (2006). Konaklama işletmelerinde işgören motivasyonu ve motivasyonun iş doyumuna etkileri İzmirdeki 5 ve 4 yıldızlı otellere yönelik bir uygulama. Doctoral Dissertation, DEÜ Sosyal Bilimleri Enstitüsü.
- Truter, T. (2021). Exploring the factors affecting employee motivation to be innovative on product development: A case study for Woolworths South Africa. Master's Thesis. Faculty of Commerce.
- Tumi, N. S., Hasan, A. N. & Khalid, J. (2022). Impact of compensation, job enrichment and enlargement, and training on employee motivation. *Business Perspectives and Research*, 10(1), 121-139.
- Tuna, M. ve Türk, M. S. (2006). Kamu ve özel sektör matbaa işletmelerinde çalışanlarının içsel motivasyon düzeylerinin karşılaştırılması. *Selcuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(16), 619-632.
- Tunçer, P. (2013). Örgütlerde performans değerlendirme ve motivasyon. *Sayıştay Dergisi*, 1(88), 87-108.

-
- Ungan, S. & Dincel, Ö. (2022). Ana dili olarak Türkçe öğretiminde ölçme değerlendirme temalı bilimsel araştırmalar: Bir içerik analizi çalışması. *Türkiye Eğitim Dergisi*, 7(2), 562-576.
- Ünsar, A. S., İnan, A. & Yürük, P. (2010). Çalışma hayatında motivasyon ve kişiyi motive eden faktörler: Bir alan araştırması. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(1), 248-262.
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2008). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (6. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yıldırım, Ali. & Şimşek, Hasan. (2016). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yılmaz, A. ve Eroğlu, C. (2010). *Meslek yüksekokulları için davranış bilimleri ve örgütsel davranış*. Ankara: Detay Yayıncılık.
-

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Görev Odaklı Liderlik Tarzı, Psikolojik Sermaye, İş Tatmini ve Örgütsel Bağlılık Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: KOBİ'lere Yönelik Bir Uygulama

Examining the Relationship Between Task-Oriented Leadership Style, Psychological Capital, Job Satisfaction and Organizational Commitment: An Application for SMEs

Merve KAPLAN^a Bülent DEMİRAG^{b*}

^a Öğr. Gör. Dr., Gaziantep Üniversitesi, Oğuzeli MYO, Mülkiyet Koruma ve Güvenlik Bölümü, Gaziantep / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0001-5648-0902

^b Dr. Öğr. Üyesi, Gaziantep Üniversitesi, Oğuzeli MYO, Mülkiyet Koruma ve Güvenlik Bölümü, Gaziantep / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-8718-1822

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 5 Ağustos 2023

Kabul tarihi: 14 Kasım 2023

Anahtar Kelimeler:

Görev odaklı liderlik tarzı,

Psikolojik sermaye,

İş tatmini,

Örgütsel bağlılık,

KOBİ.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: August 5, 2023

Accepted: November 14, 2023

Keywords:

Task-oriented leadership style,

Psychological capital,

Job satisfaction,

Organizational commitment,

SME.

ÖZ

Araştırma; görev odaklı liderlik tarzı, psikolojik sermaye, iş tatmini ve örgütsel bağlılık arasındaki ilişkiyi ölçmek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Araştırmada Gaziantep ve Şanlıurfa illerinde faaliyet gösteren kolayda örnekleme yöntemiyle belirlenen küçük ve orta ölçekli 425 işletme çalışanına anket çalışması uygulanmıştır. Bu kapsamda görev odaklı liderlik, psikolojik sermaye, iş tatmini ve örgütsel bağlılık arasındaki ilişki "kısmi en küçük kareler" (PLS) ve "yapısal eşitlik modellemesi" (SEM) ile test edilmiştir. Gerçekleştirilen yapısal eşitlik modeli sonuçlarına göre görev odaklı liderlik tarzının psikolojik sermaye ve psikolojik sermayenin alt boyutları olan öz yeterlilik, iyimserlik, umut ve esneklik/dayanıklılık üzerinde pozitif etkisi olduğu sonuçlarına ulaşılmıştır. Araştırmada görev odaklı liderlik tarzının iş tatmini üzerinde pozitif etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Görev odaklı liderlik tarzının örgütsel bağlılık üzerinde pozitif etkisinin olduğu; örgütsel bağlılığın devam, normatif ve duygusal bağlılık alt boyutları üzerinde pozitif etkisinin olduğu; psikolojik sermayenin iş tatmini üzerinde pozitif etkiye sahip olduğu sonucu elde edilmiştir. Bununla birlikte psikolojik sermayenin örgütsel bağlılık üzerinde pozitif etkisinin olduğu ve örgütsel bağlılığın devam, normatif ve duygusal bağlılık alt boyutları üzerinde pozitif etkisinin olduğu; iş tatmininin örgütsel bağlılık üzerinde pozitif etkisinin olduğu ve örgütsel bağlılığın devam, normatif ve duygusal bağlılık alt boyutları üzerinde pozitif etkiye sahip olduğu sonucuna varılmıştır.

ABSTRACT

The study was achieved to estimate the intercourse amid task-oriented leadership style, psychological capital, job satisfaction and organizational commitment. In the research, a survey was applied to 425 employees of small and medium-sized businesses operating in Gaziantep and Şanlıurfa provinces, determined by convenience sampling method. In this context, the relationship between task-oriented leadership, psychological capital, job satisfaction and organizational commitment was tested with "partial least squares" (PLS) and "structural equation modeling" (SEM). According to the results of the structural equation model, it was concluded that the task-oriented leadership style had a positive effect on psychological capital and sub-dimensions of psychological capital, namely self-efficacy, optimism, hope and resiliency. The research concluded that the task-oriented leadership style had a positive effect on job satisfaction. The study concluded that task-oriented leadership style had a positive effect on organizational commitment; had a positive effect on continuance, normative and affective commitment sub-dimensions of organizational commitment; psychological capital had a positive effect on job satisfaction. In addition, psychological capital had a positive effect on organizational commitment and had a positive effect on continuance, normative and affective commitment sub-dimensions of organizational commitment; job satisfaction had a positive effect on organizational commitment and had a positive effect on the continuance, normative and affective commitment sub-dimensions of organizational commitment.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.

e-posta: bdemirag07@gmail.com

EXTENDED ABSTRACT

Businesses have to have strong resources for reasons such as achieving their goals and gaining sustainable competitive advantage in a strong competitive perimeter. One by one for businesses to exploit their strengths efficaciously and efficiently, they need strong leaders and a leadership style suitable for the business structure. Businesses are also organizations that need tangible and intangible capital due to their activities. Psychological capital is a very important type of capital for a business and this research also focuses on the intercourse amid psychological capital and organizational variables. It is important in terms of literature to investigate psychological capital in enterprises and compare it with the preliminary research results. Nowadays, where the necessity for eligible workforce is increasing day by day, businesses can provide some gains by focusing on job satisfaction and organizational commitment. The study was also executed on account of having some appendages to the literature and practitioners with the results and suggestions it revealed by perusing the actions between set-ups unstables. Other words, the research focuses on perusing the actions between set-ups unstables sub SMEs.

The task-oriented leadership style reflects some efforts for the effective use of people, equipment and weldings of the set up on account of achieving the determined objectives and goals of the organization (Huynh and Hua, 2020: 586). Lizar et al. (2015) stated that positive psychological resources constitute the basic structure of psychological capital. Job satisfaction consists of positive or negative evaluations of an employee's job (Meier and Spector, 2015). Organizational commitment has become very important for businesses today, where the need for qualified workforce has increased. Meyer and Allen (1991) went beyond attitudinal and behavioral approaches to organizational commitment and created a model consisting of three forms.

The population of the research consists of workers of Small and Medium-Sized Enterprises (SMEs) located in Gaziantep and Şanlıurfa. The collection of data in the study was executed withal the questionnaire practise. The surveys were agglomerated face-to-face amid April and June 2023. A summation of 425 prevailing replications were picked up.

In the study, it was concluded that the task-oriented leadership style had a positive effect on psychological capital and the sub-dimensions of psychological capital. Accordingly, it is believed that carrying out the assigned tasks in the workplace in accordance with the expectations and abilities of the workers, transferring the workplace procedures to the employees in a timely and complete manner, and focusing on efficiency in all management processes will be beneficial business practices for businesses. In the research, it was also concluded that the task-oriented leadership style had a positive effect on job satisfaction. In this context, managers are advised to not only tend to the elements of leadership style, but also to assign the expectations of the workers that impress job satisfaction and to take corrective measures for the factors that negatively affect the satisfaction. In the study, it was concluded that the task-oriented leadership style had a positive effect on organizational commitment and the sub-dimensions of organizational commitment. Leaders and managers taking into account the opinions and suggestions of employees regarding leadership styles, encouraging participation in decisions, etc. it is thought that practices can be beneficial in developing organizational commitment.

Psychological capital had a positive action on job satisfaction. It is prominent to tend to the psychological capital of the workers and to support their personal development. Implementing regular training programs in the workplace, developing new organizations to increase personal development opportunities, etc. will be useful strategies in order to strengthen psychological capital. In the study, it was also accomplished that psychological capital had a positive effect on organizational commitment and the sub-dimensions of organizational commitment. Accordingly, it will be possible for businesses to focus on psychological capital, thereby strengthening organizational commitment, especially in sectors where competition is intense and workforce quality is at the forefront. Finally, it was accomplished that job satisfaction had a positive effect on organizational commitment and the sub-dimensions of organizational commitment. In this context, it will be useful for leaders and managers to show a tendency towards satisfaction, to identify the factors that determine satisfaction and to eliminate the factors that create dissatisfaction.

As with many studies, this function also has limitations. The fact that the study is executed in the determined provinces and only with the determined mutables can be considered as an important limit for the study. It will be useful to examine future studies with different mutables in different geographies. It is clear that such an evaluation will not only contribute to future studies, but also provide practical implications for practitioners.

Giriş

İşletmeler güçlü rekabet ortamında amaçlarına ulaşmak ve sürdürülebilir rekabet avantajı elde etmek gibi gerekçelerle güçlü kaynaklara sahip olmak durumundadırlar. Bu kaynaklara sahip olmanın yanında işletmelerin kaynaklarını etkili ve verimli şekilde kullanmaları büyük önem taşımaktadır. Bu doğrultuda işletmeler güçlü liderlere ihtiyaç duyarlar. Liderler, aldıkları ve alacakları kararlarla işletmelerin geleceğinin belirlenmesinde öneme sahiptirler. Liderler, sahip oldukları liderlik özelliklerini işletmenin ihtiyaç duyduğu bir yönetim anlayışına dönüştürebilirlerse işletmelere önemli kazanımlar sağlayacaklardır. Bu doğrultuda işletmeler için liderlerin sahip olduğu özellikler kadar liderlik etme tarzları da önemlidir. Literatürde, liderlik ve liderlik tarzlarının ele alındığı çalışmalara rastlanılmaktadır (Eagly ve Johnson, 1990; Dahlstrom, 2013; Saeed vd., 2014; Gandolfi ve Stone, 2018). Bu çalışmalar içerisinde görev odaklı liderliğe yönelik değerlendirmeler yer almaktadır (Cohen vd., 2004; Sahertian ve Soetjipto, 2011). Bu çalışmaların artırılması ve mevcut araştırma sonuçlarıyla karşılaştırılmasının literatüre ve uygulayıcılara önemli katkılar sağlayacağına inanılmaktadır. Bu çalışmada, görev odaklı liderlik tarzına ilişkin değerlendirmeler yapılarak uygulayıcılara kapsamlı bilgiler oluşturulmaya çalışılmaktadır.

İşletmeler, faaliyetleri gereği farklı sermaye türlerine ihtiyaç duyan organizasyonlardır. İşletmelerin başarısı açısından maddi sermaye kadar maddi olmayan sermaye türlerinin varlığı da büyük önem taşımaktadır. İşletmeler sahip oldukları sermaye türlerini iyi yönetebilirlerse, önemli kazanımlar elde edebilirler. Psikolojik sermaye bir işletme için diğer sermaye türleri kadar öneme sahip olan bir sermaye türüdür. Literatürde farklı sermaye türlerinin ele alındığı araştırmalar yer almaktadır (Pena, 2002; Robson vd., 2012; Berge vd., 2015). Psikolojik sermaye de işletme araştırmaları içerisinde incelenen bir sermaye türü olarak ele alınmaktadır (Peterson vd., 2011; Lizar vd., 2015; Baluku vd., 2016). Bu araştırmaların farklı sektörlerde artırılmasının ve mevcut araştırma sonuçlarıyla karşılaştırma yapılmasının literatüre ve uygulayıcılara önemli katkılar sağlayacağı düşünülmektedir. Bu kapsamda bu çalışmada, psikolojik sermayenin örgütsel değişkenlerle olan ilişkisine odaklanılarak uygulayıcılara katkı sunulmaya çalışılmaktadır.

İşletmeler güçlü rekabet ortamında ayakta kalabilmek ve rakipleriyle mücadele etmek adına sahip oldukları insan kaynaklarını etkin şekilde yönetmek durumundadırlar. İşletmeler için örgütüne bağlı ve işinden tatmin yaşayan çalışanların varlığı bu kapsamda oldukça önemlidir. Taheri vd. (2020), iş tatmininin zihinsel bir niteliği yansıttığını ve çalışanlar arasında farklılık gösterebileceğini ifade etmektedir. Culibrk vd. (2018) ise iş tatmini ile iş motivasyonu arasındaki ilişkiye dikkat çekmekte ve çalışanların örgütsel davranışlarının büyük oranda tatmine bağlı olduğunu ifade etmektedir. Bu doğrultuda işletmelerde iş tatminine daha fazla odaklanılması büyük önem taşımaktadır. Bununla birlikte, işletme içerisinde örgütsel bağlılığa yönelik araştırmaların artırılmasının yararlı olacağı düşünülmektedir. Nitelikli işgücü ihtiyacının her geçen gün arttığı günümüzde işletmeler, iş tatmini ve örgütsel bağlılığa odaklanarak çalışanlarının işletmeleriyle olan ilişkilerinin sürekliliğini etkileyecek unsurlar hakkında daha fazla bilgi sahibi olabilirler.

Araştırma, küçük ve orta ölçekli işletmelerde (KOBİ) görev odaklı liderlik tarzı, psikolojik sermaye, iş tatmini ve örgütsel bağlılık değişkenleri arasındaki etkilerin incelenmesine odaklanmaktadır. Bu değişkenler arasındaki etkilerin incelenmesinin işletmeler için yararlı sonuçlar ortaya çıkaracağına inanılmaktadır. Türkiye’de faaliyet gösteren işletmelerin büyük bölümü KOBİ’lerden oluşmakta ve bu ölçekli işletmelerde çok sayıda çalışan yer almaktadır. Bununla birlikte bu işletmelerin sayısı her geçen gün arttığından araştırmanın KOBİ’lerde gerçekleştirilmesinin ayrı bir öneme sahip olduğu düşünülmektedir.

Araştırma kapsamında, KOBİ'lerin yönetim stratejileri geliştirmelerine yardımcı olacak birtakım sonuç ve öneriler ortaya konulması amaçlanmaktadır.

Kavramsal Çerçeve

Görev Odaklı Liderlik Tarzı

Görev odaklı liderlik, liderlerin takipçilerini ve kendi rollerini tanımlama ve organize etme derecesini ifade etmektedir. Bu liderlik tarzı, performansı, amaç ve rol beklentilerini ve kısıtlamaları tanımlamaya yöneliktir (Fleishman, 1973; Ju vd., 2019, s. 83). Görev odaklı bir lider, çalışanların amaçlarını netleştirir ve görev süreçlerini yönetir. Bununla birlikte her grup üyesi için belirlenmiş görevleri koordine eder, yönetir ve değerlendirme kriterleri hakkında grup üyelerini bilgilendirir (Taberero vd., 2009, s. 1396). Görev odaklı liderlikte, liderler, göreve ilişkin davranışlar sergilerler. Ayrıca liderler; planlama, zamanlama ve koordinasyona odaklanırlar. Yöneticiler ise çalışanlara yaptıkları işlere teknik destek sağlarlar (Yukl, 2010; Fayyaz vd., 2014). Görev odaklı liderlik esasında fonksiyonları itibariyle baskıya dayalı davranışlar içermektedir. Liderler, çalışanları sıkı çalışmaya zorlarlar. Belirlenen kalite standartlarını korumak adına çalışmaları kayıt altına alır ve performanslarına yönelik değerlendirmeler yaparlar. Ayrıca görevin zaman sınırını belirler ve çalışanlara her fırsatta zamanın önemini vurgularlar (Casimir ve Ngee Keith Ng, 2010, s. 502). Bununla birlikte liderler, çalışanlara yüksek ancak ulaşılabilir hedefler sunar, motive eder ve belirlenen hedeflere ulaşmaları adına her türlü desteği sağlamaya çalışırlar. Ayrıca, çalışanların başarması gereken konuları ve bunları nasıl başaracaklarını açıkça ifade ettiklerinden riski önemli ölçüde azaltırlar. Böylelikle çalışanlar, görevle ilgili olası olumsuz duyguları (örneğin endişe, kaygı) daha kolay yönetebilirler. Diğer ifadeyle çalışanlar, görev odaklı bir lideri takip ettiklerinde işlerini yapamama endişesi duymazlar zira liderlerinden gerekli tüm desteği görürler (Breevaart ve de Vries, 2021, s. 256). Bazen görev odaklı liderlerin aldıkları kararlar çalışanları olumsuz etkileyebilir. Zira görev odaklı liderlik tarzı, liderlerin hedeflere ulaşmasına ve ihtiyaçlarını karşılmasına yardımcı olan bir liderlik tarzıdır. Bu noktada lider, otoriter bir şekilde hareket eder ve çalışanlar da liderin beklentilerinin farkındadırlar. Ayrıca lider, iş süreçleri hakkında çalışanlara gerekli açıklamaları yapar. Bilgilendirilme, çalışanlar için bir beklentiye yansıtılabilir dolayısıyla çalışanlar da kararlara katılım göstermek isteyebilirler. Ancak bazı özel talimatlar yönetici tarafından verildiğinde ve böylesi özel talimatlar karşısında yahut alınan genel kararlarda çalışan katılımı gerçekleşmezse bu durum memnuniyetsizliğe nihayetinde de verilen görevlere yönelik bağlılığın zayıflamasına neden olabilir (Jamaludin vd., 2015, s. 24).

Psikolojik Sermaye

Lizar vd. (2015), pozitif psikolojik kaynakların psikolojik sermayenin temel yapısını oluşturduğunu ifade etmişlerdir. Psikolojik sermaye; yeterlilik, iyimserlik, umut ve dayanıklılık olmak üzere çok boyutlu bir yapıdan oluşmaktadır (Luthans vd., 2011). Psikolojik sermaye kavramı üzerine çok sayıda araştırma yapan Luthans ve arkadaşları psikolojik sermayeyi, çok boyutlu bir yapıyla açıklamaya çalışmışlardır. Buna göre “*güçlük gerektiren vazifelerde başarı adına icap eden gayreti göstermek ve üstlenmek için güvene (yeterlilik/öz-yeterlilik) sahip olmak; her zaman başarılı olmak konusunda olumlu bir atıfta bulunmak (iyimserlik); hedeflere ulaşmak için azmetmek ve ihtiyaç duyulduğunda muvaffakiyet için hedeflere (umuta) ulaştıran yöntemleri tekrar yönlendirmek; sorunlar ve güçlükler karşısında, başarmak için dimdik durmak ve geriye sığramak ve hatta daha ilerisine ulaşmak (dayanıklılık)*” olarak ifade edilmiştir (Luthans vd., 2006a, s. 388; Luthans vd., 2006b, s. 26; Luthans vd., 2011, s. 335; Luthans vd., 2015; Luthans ve Youssef-Morgan, 2017). Novitasari vd. (2020), Luthans ve arkadaşlarının psikolojik sermayeye yönelik belirledikleri boyutlar için örnekler kullanmışlardır. Buna göre, bir çalışanın anlık ya da uzun vadeli bir problemi çözmek

konusunda kendisini emin hissetmesi (öz-yeterlilik); her sorunda bir çıkış yolu olduğuna inanması (ümit); her işte zor problemleri çözebilmesi (dayanıklılık) ve işle ilgili sorunlara pozitif bakması (iyimserlik) şeklinde örneklerle ifade edilmiştir. Psikolojik sermaye, insan motivasyonu, bilişsel yöntem, başarı için gayret gösterme ve işyeri performansı açısından kritik bir önem taşımaktadır (Peterson vd., 2011, s. 429). Bandura (1977); öz-yeterliliğin, üstlenilen görevler karşısında bireyin üst düzey performans üreteceğine ilişkin genel inancını yansıttığını belirtmektedir (akt. Hmieleski ve Carr, 2008). Umut, bireyin belirlenen hedeflere ulaşmak adına yöntemler belirlemesi ve bu yöntemleri uygulama konusunda kendisini motive etme yeteneğini yansıtmaktadır (Fang vd., 2020). İyimserlik, bireylerin olumsuz olaylardan kaçınma yoluyla kararlılıklarını motive etmelerini ve böylece zorluklarla daha kolay başa çıkabilmelerini ifade etmektedir (Nolzen, 2018, s. 245). Son olarak dayanıklılık ise bireyin karmaşık ve zorlu durumlara başa çıkmasına ilişkin kapasitesini yansıtmaktadır (Huynh ve Hua, 2020, s. 587).

İş Tatmini

İş tatmini, zihinsel bir niteliği yansıttığından, çalışanlar arasında farklılık gösterebilmektedir (Taheri vd., 2020). İş tatmini, bir çalışanın işine ilişkin olumlu veya olumsuz değerlendirmelerinden oluşmaktadır (Meier ve Spector, 2015). Bir tanımlamada kavram “*bir çalışanın yapmış olduğu işten istekleri ile işin kendisine sunduklarına yönelik algılanan ilişkinin bir işlevi*” olarak ifade edilmektedir (Locke, 1969; Lund, 2003, s. 222). Örgüt içerisinde bir çalışanın davranışlarının temel belirleyicisi, iş motivasyonudur. İş tatmini, iş motivasyonunun önemli bir unsuru olduğundan çalışanların örgüt içerisindeki eylemleri önemli oranda tatmine bağlıdır (Culibrk vd., 2018). İş tatmini büyük oranda, iş gereksinimlerinin çalışanların istek ve beklentilerine uygun olduğu durumlarda oluşmaktadır. Belirli iş faktörleri, bireysel özellikler ve işyeri dışındaki grup ilişkilerine yönelik çalışanların sahip oldukları özel tutumlar zamanla işe ilişkin genel tutumlara dönüşmektedir. Genel tutumlar olumlu ise zamanla iş tatmini ortaya çıkmaktadır (Mishra, 2013, s. 45). İş tatmininin takibi oldukça önemlidir ve işinden tatmin olmayan bir çalışan, büyük oranda işine karşı olumsuz tutumlara sahip olacaktır. Tam tersi, tatmin olmuş bir çalışan ise daha iyi performans adına örgüt içerisinde hoş bir atmosfer yaratmak için mücadele edecektir (Pushpakumari, 2008, s. 89-90). İşinden tatmin olmayan çalışanlar genellikle iş değiştirmeye eğilimli olacaklardır (Eslami ve Gharakhani, 2012, s. 87). İş tatmini yüksek çalışanlar ise çoğunlukla mutludurlar ve işlerini severek yaparlar. Böyle çalışanlar, özel zamanlarını dahi işleri için ayırmaktan geri durmazlar ve ayrıca yaratıcı ve kararlıdırlar. İşlerini gerçekleştirmede karşılaşılabilecekleri her türlü engeli aşmanın bir yolunu arayarak meslektaşlarına ve üstlerine yardımcı olurlar (Bakotic, 2016, s. 119).

Örgütsel Bağlılık

Örgütsel bağlılık, bir çalışanın belirli bir örgütle özdeşleşmesinin ve örgüte yönelik ilgisinin gücünü yansıtmaktadır. Buna göre bağlılık; “*organizasyonun hedef ve değerlerine ilişkin güçlü inanç ve kabul*”, “*örgüt için ciddi şekilde gayret etme istekliliği*” ve “*örgüt mensupluğunu devam ettirmek için duyulan güçlü arzu*” olmak üzere üç faktörle karakterize edilmektedir (Porter vd., 1974). Gouldner (1960, s. 468) çalışanların örgütün tamamına değil, örneğin örgütün sahip olduğu değerlere bağlılık yaşayabileceğine dikkat çekmektedir. Buna göre bir kuruluşun belirli değerlerine yönelik bağlılık, bir bütün olarak örgütsel bağlılıktan farklı düşünülmelidir. Meyer ve Allen (1991), örgütsel bağlılığa ilişkin tutumsal ve davranışsal yaklaşımların ötesine geçerek üç formdan oluşan bir model sunmuşlardır. Araştırmacılar, bağlılığın isteği (duygusal bağlılık); gerekliliği (devam bağlılığı) ve zorunluluğu (normatif bağlılık) yansıtan (en az) üç bölünebilir bileşenden oluştuğunu ifade etmişlerdir. Meyer ve Allen tarafından geliştirilen ve sonraki birçok araştırmada da yararlanılan model, bu üç bağlılık formunun birlikte değerlendirildiği durumlarda iş görenin organizasyonuyla olan ilişkisini anlamının mümkün olacağını savunmaktadır. Araştırmacılar, çalışanların üç bağlılık formunu

değişen derecelerde deneyimleyebileceklerini savunmuşlardır. Diğer bir ifadeyle her bağlılık formu farklı deneyimlerin sonucu olarak gelişmekte ve iş başındaki davranış için farklı çıkarımlara sahip olmaktadır (Meyer vd., 1993, s. 539). Örgütüne yönelik duygusal bağlılık yaşayan bir çalışan her koşulda örgütüyle ilgili olumlu düşünce ve reaksiyonlara sahiptir. Devam bağlılığında çalışan, işten ayrılma durumunda karşılaşılabilecek maliyetleri ya da alternatiflerin eksikliğini göz önünde bulundurarak örgütünde kalmaya devam eder. Normatif bağlılık ise çalışanların örgütlerine yönelik algılarını, çalışanların sadakatini, işine ve örgütüne olan bağlılığını ifade etmektedir (Abid Alvi vd. 2014, s. 31).

Değişkenler Arası İlişkiler ve Araştırma Modeli

Görev Odaklı Liderlik Tarzı ve Psikolojik Sermaye İlişkisi

Literatürde farklı liderlik tarzlarının psikolojik sermaye üzerindeki etkilerinin araştırıldığı görülmektedir. Kim vd. (2020); otantik liderliğin, atletlerin psikolojik sermaye seviyelerini olumlu yönde etkilediği sonucuna ulaşmışlardır. Huynh ve Hua (2020), Vietnam'daki küçük ve orta ölçekli işletmelerde 800 çalışan üzerinden gerçekleştirdikleri araştırmada görev odaklı liderlik tarzının, psikolojik sermayenin sadece öz-yeterlilik boyutu üzerinde pozitif etkiye sahip olduğunu buna karşılık iyimserlik, umut ve çalışanların dayanıklılığı üzerindeki etkisine ilişkin istatistiksel bir kanıt bulunamadığını ifade etmişlerdir. Li (2019), liderlik tarzlarından dönüşümcü ve etkileşimci liderlik tarzlarının çalışanların psikolojik sermayelerini ve işe adanmışlıklarını pozitif şekilde etkilediği sonucuna ulaşmışlardır. Araştırmada, dönüşümcü liderliğin çalışanların psikolojik sermayesi ve işe adanmışlıkları üzerinde, etkileşimci liderliğe kıyasla daha güçlü etkileri olduğu sonucuna ulaşıldığı ifade edilmiştir. Bununla birlikte psikolojik sermayenin çalışanların işe bağlılıklarını olumlu bir şekilde öngördüğü ve çalışanların psikolojik sermayelerinin, liderlik tarzlarının işe bağlılıkları üzerindeki etkilerine kısmen aracılık ettiği sonucuna ulaşılmıştır. Li vd. (2018), Çin'in Henan eyaletinde gerçekleştirdikleri araştırmada ulaştıkları sonuçlar arasında, liderlik tarzlarının (etkileşimci ve dönüşümcü liderlik tarzı) çalışanların psikolojik, sermayelerini ve işe adanmışlıklarını önemli ölçüde etkilediğini ifade etmişlerdir.

Bu kapsamda aşağıdaki hipotezler geliştirilmiştir:

H₁: Görev odaklı liderlik tarzı, çalışanların psikolojik sermayesi üzerinde pozitif bir etkiye sahiptir.

H_{1a}: Görev odaklı liderlik tarzı, çalışanların öz yeterliliği üzerinde pozitif bir etkiye sahiptir.

H_{1b}: Görev odaklı liderlik tarzı, çalışanların iyimserliği üzerinde pozitif bir etkiye sahiptir.

H_{1c}: Görev odaklı liderlik tarzı, çalışanların umudu üzerinde pozitif bir etkiye sahiptir.

H_{1d}: Görev odaklı liderlik tarzı, çalışanların esnekliği üzerinde pozitif bir etkiye sahiptir.

Görev Odaklı Liderlik Tarzı ve İş Tatmini ilişkisi

Shahmohammadi (2015), yönetim tarzı ile insan ilişkileri ve iş tatmini arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Araştırma sonuçları kapsamlı olmakla birlikte ulaşılan sonuçlar arasında, görev odaklı yönetim tarzı ile insan ilişkileri ve yöneticilerin iş tatmini arasında, ilişki odaklı yönetim tarzı ile insan ilişkileri ve yöneticilerin iş tatmini arasında bir ilişki olduğu ifade edilmiştir. Araştırmada görev odaklı yönetim tarzı ile insan ilişkileri ve iş tatmini arasında bir ilişki olduğu belirtilmiştir. Havig vd. (2011), iş tatmini ile görev ve ilişki odaklı liderlik tarzları arasında anlamlı ilişki olduğunu ifade etmişlerdir. Rad ve Yarmohammadian (2006), yöneticilerin baskın liderlik tarzının katılımcı liderlik olduğu bir örgütte, liderliğin iş tatmini ile anlamlı ilişkiye sahip olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Araştırmada yöneticilerin, örgüt kültürüne ve

çalışanların örgütsel olgunluk düzeyine göre en iyi liderlik tarzını seçmelerinin büyük önem taşıdığı ifade edilmiştir.

Bu kapsamda aşağıdaki hipotez geliştirilmiştir:

H₂: Görev odaklı liderlik tarzı, iş tatmini üzerinde pozitif bir etkiye sahiptir.

Görev Odaklı Liderlik Tarzı ve Örgütsel Bağlılık ilişkisi

Huynh ve Hua (2020), Vietnam'daki küçük ve orta ölçekli işletmelerin çalışanları üzerinde gerçekleştirdikleri araştırmada, görev odaklı liderlik tarzının örgütsel bağlılık üzerinde pozitif etkisinin olduğunu belirtmişlerdir. Araştırmada görev odaklı liderlik tarzının, devam ve normatif bağlılık üzerinde farklı anlamlılık seviyelerinde pozitif etkiye sahip olduğu ancak duygusal bağlılık üzerinde kesin bir etkisinin olduğuna dair kanıt elde edilemediği ifade edilmiştir. Hong vd. (2016), 452 ABD ve Kore çalışanından topladıkları verilerle, iki ülke arasında karşılaştırma yapmışlardır. Araştırma sonuçları, insan odaklı liderlik ile duygusal bağlılık arasındaki pozitif ilişkinin olduğunu ve bu ilişkinin ABD çalışanları arasında daha güçlü olduğunu göstermiştir. Araştırmada görev odaklı liderliğin, ABD'de duygusal bağlılıkla negatif ilişkili olduğu ve Kore'de ise pozitif ilişkili olduğu tespit edilmiştir. Khaliq vd. (2016), katılımcı ve destekleyici liderlik davranışının çalışanların örgütsel bağlılıklarına olumlu bir etkisinin olduğunu ancak yönlendirici liderlik ile çalışanların örgütsel bağlılığı arasında olumsuz bir ilişkinin olduğunu ifade etmişlerdir. Mosadeghrad ve Ferdosi (2013), katılımcı liderlik tarzının baskın olduğu belirtilen bir örgütte gerçekleştirdikleri araştırma sonuçları arasında yöneticilerin liderlik tarzı ile çalışanların bağlılığı arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Araştırmada liderlik davranışlarının duygusal bağlılık ve normatif bağlılık ile pozitif yönde ilişkili olduğu ancak devam bağlılığı ile negatif bir ilişkiye sahip olduğu sonuçları paylaşılmıştır.

Bu kapsamda aşağıdaki hipotezler geliştirilmiştir:

H₃: Görev odaklı liderlik tarzı, örgütsel bağlılık üzerinde pozitif bir etkiye sahiptir.

H_{3a}: Görev odaklı liderlik tarzı, çalışanların devam bağlılığı üzerinde pozitif bir etkiye sahiptir.

H_{3b}: Görev odaklı liderlik tarzı, çalışanların normatif bağlılığı üzerinde pozitif bir etkiye sahiptir.

H_{3c}: Görev odaklı liderlik tarzı, çalışanların duygusal bağlılığı üzerinde pozitif bir etkiye sahiptir.

Psikolojik Sermaye ve İş Tatmini ilişkisi

Huynh ve Hua (2020), psikolojik sermayenin, Vietnam'ın küçük ve orta ölçekli işletme çalışanlarının iş tatmin seviyeleri üzerinde pozitif etkisinin olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Salam (2017), iş tatmini ile psikolojik sermaye arasında pozitif bir ilişki olduğu sonucuna ulaşmıştır. Badran ve Youssef-Morgan (2015); umut, yeterlilik, dayanıklılık ve iyimserliğin, bireysel olarak ve daha yüksek düzeydeki çok boyutlu yapı olan psikolojik sermayeye entegre edildiğinde, Mısırlı çalışanların iş tatmini ile pozitif olarak ilişkili olduğunu ifade etmişlerdir. Jung ve Yoon (2015) ise gerçekleştirdikleri araştırmada ulaştıkları sonuçlar arasında, psikolojik sermaye boyutlarından umut ve iyimserliğin iş tatmini üzerinde anlamlı etkileri olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Abbas vd. (2014), araştırma sonuçları arasında psikolojik sermayenin iş tatmini ile anlamlı bir ilişkisi olduğunu belirtmişlerdir.

Bu kapsamda aşağıdaki hipotez geliştirilmiştir:

H₄: Psikolojik sermaye, iş tatmini üzerinde pozitif bir etkiye sahiptir.

Psikolojik Sermaye ve Örgütsel Bağlılık ilişkisi

Huynh ve Hua (2020), Vietnam'daki küçük ve orta ölçekli işletme çalışanlarının psikolojik sermayelerinin örgütsel bağlılığa pozitif etkisi olduğunu vurgulamışlardır. Araştırma sonuçları, psikolojik sermayenin devam, normatif ve duygusal bağlılığı pozitif etkilediğini göstermiştir. Kim vd. (2015), araştırmalarında ulaştığı sonuçlar arasında, pozitif psikolojik sermayenin örgütsel bağlılık ve müşteri odaklılık ile pozitif yönde ilişkili olduğunu belirtmişlerdir. Hoveida vd. (2013), umut ve öz-yeterlilik/öz güven değişkenlerinin duygusal bağlılığı anlamlı olarak yordadığı sonucuna ulaşmışlardır. Etebarian vd. (2012), araştırma sonuçları arasında örgütsel bağlılık ile psikolojik sermaye boyutlarından sadece umudun pozitif ilişkili olduğunu öte yandan örgütsel bağlılığın dayanıklılık ile ters yönde ilişkili olduğunu ifade etmişlerdir.

Bu kapsamda aşağıdaki hipotezler geliştirilmiştir:

H₅: Psikolojik sermaye, örgütsel bağlılık üzerinde pozitif bir etkiye sahiptir.

H_{5a}: Psikolojik sermaye, çalışanların devam bağlılığı üzerinde pozitif bir etkiye sahiptir.

H_{5b}: Psikolojik sermaye, çalışanların normatif bağlılığı üzerinde pozitif bir etkiye sahiptir.

H_{5c}: Psikolojik sermaye, çalışanların duygusal bağlılığı üzerinde pozitif bir etkiye sahiptir.

İş Tatmini ve Örgütsel Bağlılık ilişkisi

Ismail ve Razak (2016), içsel ve dışsal tatminin örgütsel bağlılıkla anlamlı ilişkiye sahip olduklarını ifade etmişlerdir. Nath Gangai ve Agrawal (2015), devam ve normatif bağlılığın iş tatmini ile anlamlı bir ilişkisi olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Srivastava (2013) araştırmasının sonuçları, iş tatmininin örgütsel bağlılık ile pozitif ilişkili olduğunu göstermiştir. Bununla birlikte araştırmada, güven ve kontrol odağının iş tatmini ve örgütsel bağlılık ilişkisinde düzenleyici role sahip olduğu ifade edilmiştir. Azeem (2010), hizmet sektöründe yer alan 128 çalışan üzerinden gerçekleştirdikleri araştırmada iş tatmini, demografik faktörler ve örgütsel bağlılık arasında orta düzeyde anlamlı pozitif ilişki olduğu sonucunu elde etmiştir.

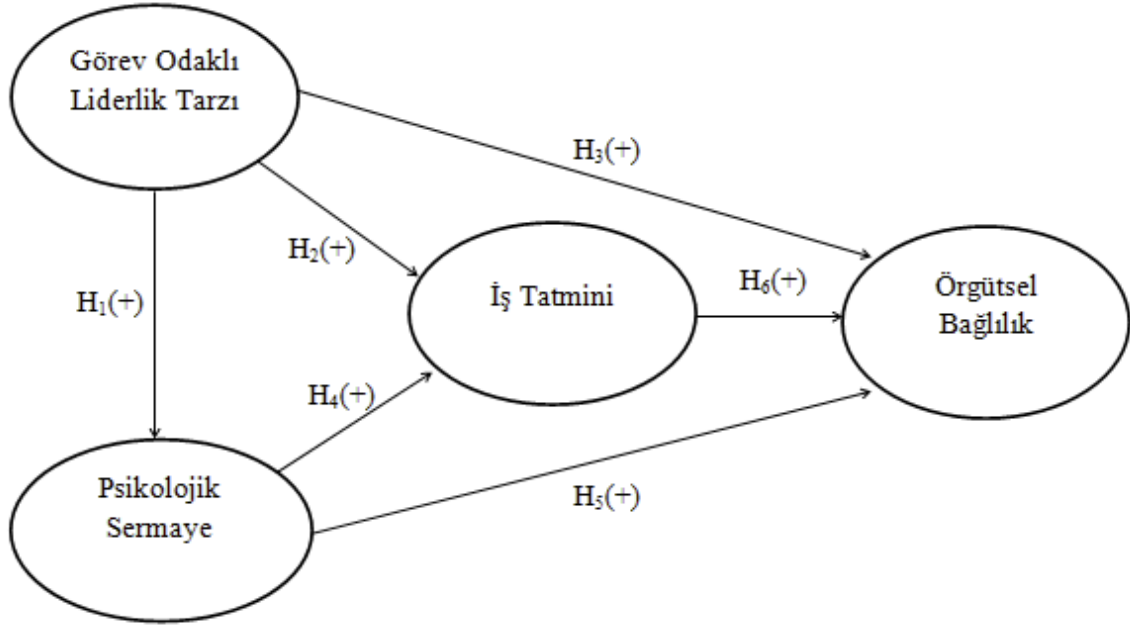
Bu kapsamda aşağıdaki hipotezler geliştirilmiştir:

H₆: İş tatmini, örgütsel bağlılık üzerinde pozitif bir etkiye sahiptir.

H_{6a}: İş tatmini, çalışanların devam bağlılığı üzerinde pozitif bir etkiye sahiptir.

H_{6b}: İş tatmini, çalışanların normatif bağlılığı üzerinde pozitif bir etkiye sahiptir.

H_{6c}: İş tatmini, çalışanların duygusal bağlılığı üzerinde pozitif bir etkiye sahiptir.

Şekil 1: Araştırma modeli

Yöntem

Araştırma; görev odaklı liderlik, psikolojik sermaye, iş tatmini ve örgütsel bağlılık arasındaki etkileri incelemek için gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın evrenini Gaziantep ve Şanlıurfa’da yer alan 425 KOBİ çalışanı oluşturmaktadır.

Araştırma kapsamında Gaziantep Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Etik Kurulu’ndan 05.05.2023 tarih ve 329708 sayılı karar ile etik uygunluk onayı alınmıştır.

Örnekleme

Araştırma verilerinin elde edilmesinde anket tekniğinden yararlanılmıştır. Araştırmada örnekleme yöntemlerinden biri olan kolayda örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Araştırma evreninin geniş olması, verilerin daha çabuk elde edilmesinin (Malhotra, 2004) ve evrenin tümüne ulaşılmasının birçok anlamda olanaksız olması nedeniyle bu yöntem tercih edilmiştir. Anketler, yüz yüze olarak 2023 yılının nisan ve haziran ayları arasında toplanmıştır. Toplamda 425 geçerli yanıt alınmıştır.

Ölçekler

Anket formu, demografik özellikler ve modelde yer alan ifadelerden oluşturulmuştur. Tablo 1’de araştırma değişkenleri ve ifadeler yer almaktadır.

Tablo 1: Değişkenler ve İfadeler

Değişkenler	Boyutlar	İfadeler	Kaynakça
Görev Odaklı Liderlik	Tek boyut	Yöneticim, işleri gruplara veya bireylere atama yapar. Yöneticim, rol beklentilerini ve görev hedeflerini netleştirir. Yöneticim, birimin faaliyetlerini yönetir ve koordine eder. Yöneticim kuralları, politikaları ve standart işletme süreçlerini açıklar. Yöneticim kısa vadeli operasyonları planlar. Yöneticim verimliliği artırmak için iş etkinliklerini organize eder.	Ozsahin vd. (2011)

Psikolojik Sermaye	Öz Yeterlilik	Uzun vadeli bir probleme çözüm getirmek için yaptığım analizlerde kendime güveniyorum. Üst yönetimle yapılan toplantılarda çalışma alanımı sunma konusunda kendime güveniyorum. Şirket dışındaki insanlarla iletişime geçme konusunda kendime güveniyorum. Bir grup meslektaşla bilgi sunma konusunda kendime güveniyorum.	Nguyen ve Nguyen (2012)
	İyimserlik	Belirsiz zamanlarda, genellikle en iyisini beklerim. Her zaman işlerin yolunda gitmesini beklerim. Genel olarak, başıma kötü şeylerden daha çok iyi şeyler gelmesini beklerim.	
	Umut	Şu anda, enerjik bir şekilde hedeflerimin peşinden gidiyorum. Şu anda karşı karşıya olduğum herhangi bir sorunu aşmanın birçok yolu var. Mevcut hedeflerime ulaşmak için birçok yol düşünebilirim.	
	Esneklik/Dayanıklılık	Bir şeylerin çabucak üstesinden gelirim ve irkilmekten kurtulurum Meslektaşlarıma karşı cömertim. Birisine olan öfkemi oldukça çabuk yenerim.	
İş Tatmini	Tek Boyut	Bu organizasyonun bir parçası olduğum için çok mutluyum. Bu organizasyonun sorunlarını gerçekten kendi sorunlarım gibi hissediyorum. İşyerinde fikirlerime saygı duyulduğunu görüyorum. Maaş durumumdan memnunum Genel olarak işimden memnunum.	Wang vd. (2018)
Örgütsel Bağlılık	Duygusal Bağlılık	Kariyerimin geri kalanını bu organizasyonda geçirmekten çok mutlu olurum. Bu organizasyonun sorunlarını gerçekten kendi sorunlarım gibi hissediyorum. Organizasyonuma karşı güçlü bir "aidiyet" duygusu hissediyorum. Kendimi bu organizasyona "duygusal olarak bağlı" hissediyorum. Çalıştığım organizasyonda kendimi "ailenin bir parçası" gibi hissediyorum. Bu organizasyonun benim için büyük bir kişisel anlamı var. Şu anda organizasyonda kalmam arzum olduğu kadar bir zorunluluk meselesidir. İstesem bile şu anda organizasyonumdan ayrılmak benim için çok zor olurdu. Organizasyonumdan şimdi ayrılmaya karar verirsem hayatımın büyük bir kısmı alt üst olur. Bu organizasyondan ayrılmayı dikkate almak için çok az seçeneğim olduğunu düşünüyorum. Bu organizasyona kendimden çok şey katmamış olsaydım, başka bir yerde çalışmayı düşünebilirdim. Bu organizasyondan ayrılmanın birkaç olumsuz sonucundan biri, mevcut alternatiflerin azlığı olacaktır.	Bonds (2017)
	Devam Bağlılığı	Mevcut işverenimde kalma zorunluluğu hissetmiyorum. Benim yararına olsa bile şu anda organizasyonumdan ayrılmayı doğru bulmuyorum.	
	Normatif Bağlılık		

Çalıştığım organizasyondan şimdi ayrılırsam kendimi suçlu hissedirim.

Bu organizasyon benim sadakatimi hak ediyor.

İçinde bulunduğum organizasyondaki insanlara karşı bir yükümlülük duygum olduğu için çalıştığım organizasyonu şu anda bırakmazdım.

Organizasyonuma çok şey borçluyum.

Beşli Likert ölçek tipinin kullanıldığı ölçek ifadeleri “kesinlikle katılmıyorum” (1), “kesinlikle katılıyorum” (5) aralığında katılımcılara yöneltilmiştir.

Bulgular

Demografik Bulgular

Tablo 2’de katılımcılara ait demografik özellikler sunulmuştur.

Tablo 2: Demografik dağılım

Katılımcı Özellikleri	n	%
Yaş Aralığı	18-24	25,2
	25-34	29,9
	35-44	25,9
	45-54	19,1
Cinsiyet	Erkek	58,1
	Kadın	41,9
Medeni Durum	Evli	72,9
	Bekâr	27,1
Eğitim	İlköğretim	1,9
	Lise	51,1
	Ön lisans	36,2
	Lisans	7,5
	Lisansüstü	3,1
Gelir Algısı	Çok düşük	35,8
	Düşük	52,2
	Orta	11,5
	Yüksek	0,5

Katılımcılara ait demografik verilerin incelenmesi sonucunda 425 kişiden elde edilen sonuçlar neticesinde yaş aralığının %29,9’unun (127) 25-34 arasında olduğu belirlenmiştir. Katılımcıların cinsiyetleri dikkate alındığında; %58,1’i erkek, %41,9’u kadındır. Medeni duruma bakıldığında ise katılımcıların %72,9’u evlidir. Bireylerin %51,1’i (n: 218) lise düzeyinde eğitime sahiptir. Ayrıca katılımcıların %52,2’si (n: 222) düşük gelirli olduğunu ifade etmiştir.

Veri Analizi

Araştırmada anket tekniğinden yararlanılmıştır. Kısaca bir soru listesi olarak da isimlendirilen anket, sosyal bilimler alanında veri toplamak için sık kullanılan bir tekniktir (Büyüköztürk, 2005). “Kısmi en küçük kareler” (PLS) ve “Yapısal Eşitlik Modellemesi” (SEM), görev odaklı liderlik, psikolojik sermaye, iş tatmini ve örgütsel bağlılık arasında önerilen teorik hipotezlerin incelenmesi için yürütülmüştür. PLS-SEM, diğer istatistiksel yöntemlere (CB-SEM) kıyasla boyut başına çok sayıda reflektif madde tutabilmektedir (Çavuşoğlu, 2021a). Toplanan verileri değerlendirmek için Leguina (2015)’nin iki aşamalı yöntemi benimsenmiştir. Bu yöntemde, ölçüm modeli (dış model olarak adlandırılır) güvenilirlik ve geçerlilik açısından değerlendirilir ve ardından yapısal model (iç model olarak adlandırılır) gerekçelendirilmiş önerilen hipotezleri desteklemek veya reddetmek için test edilir. PLS-SEM’de dış modeli test etmek için Hair vd. (2014) tarafından önerilen

“standartlaştırılmış faktör yükü” (>0.7), “bileşik güvenilirlik, CR” (>0.7), “ortalama açıklanan varyans, AVE” ($>0,5$), “Normlaştırılmış Uyum İndeksi, NFI” ($>0,9$), “Standartlaştırılmış ortalama hataların karekökü, SRMR” ($<0,08$) değerleri hesaplanmıştır.

Ölçüm Modeli Sonuçları

Dış ölçüm modelinin geçerliliğini ve güvenilirliğini değerlendirmek için çeşitli sınır eşikleri takip edilmiştir (Bkz. Tablo 3). Bu ölçütler arasında bileşik güvenilirlik (CR), Cronbach alfa, rho_A, ayırım ve yapı geçerliliği yer almaktadır. Tablo 3'teki bulgular doğrultusunda, Cronbach's alpha, CR ve tüm gizil boyutlar için AVE değerleri önerilen sınır seviyesini aşmış ve ölçek maddelerinin uygun iç güvenilirliğe ve yapı geçerliliğe sahip olduğunu göstermiştir.

Tablo 3: Güvenirlik ve Geçerlik

Değişkenler	İfadeler	Faktör Yükleri	CA	rho_A	CR	AVE
Görev Odaklı Liderlik	Liderlik 1 Liderlik 2 Liderlik 3 Liderlik 4 Liderlik 5 Liderlik 6	0.912 0.920 0.854 0.909 0.851 0.895	0.948	0.950	0.958	0.793
PS-Öz Yeterlilik	Yeterlilik 1 Yeterlilik 2 Yeterlilik 3 Yeterlilik 4	0.937 0.975 0.936 0.975	0.968	0.968	0.977	0.914
PS-İyimserlik	İyimser 1 İyimser 2 İyimser 3	0.943 0.953 0.942	0.941	0.941	0.962	0.895
PS-Umut	Umut 1 Umut 2 Umut 3	0.936 0.958 0.934	0.938	0.938	0.960	0.889
PS-Esneklik	Esnek 1 Esnek 2 Esnek 3	0.946 0.954 0.925	0.936	0.938	0.959	0.887
İş Tatmini	Tatmin 1 Tatmin 2 Tatmin 3 Tatmin 4 Tatmin 5	0.919 0.913 0.912 0.919 0.912	0.951	0.952	0.962	0.837
ÖB-Duygusal Bağlılık	Duygusal 1 Duygusal 2 Duygusal 3 Duygusal 4 Duygusal 5 Duygusal 6	0.936 0.942 0.934 0.939 0.943 0.934	0.973	0.973	0.978	0.880
ÖB-Devam Bağlılığı	Devam 1 Devam 2	0.917 0.948	0.967	0.967	0.973	0.859

	Devam 3	0.914							
	Devam 4	0.918							
	Devam 5	0.948							
	Devam 6	0.915							
ÖB-Normatif			0.948	0.948	0.962	0.865			
Bağlılık	Normatif 1	0.940							
	Normatif 2	0.920							
	Normatif 3	0.917							
	Normatif 4	0.942							
	Normatif 5	0.931							
	Normatif 6	0.914							

PS: Psikolojik Sermaye, ÖB: Örgütsel Bağlılık

Ayrıca, tüm “Standartlaştırılmış Faktör Yükleri” 0.70 değerini aşarak (Kaiser, 1974) ölçek güvenilirliğinin yeterliliğini destekleyen daha fazla kanıt toplanmıştır. Çalışmada ayırım geçerliliği iki ölçüt ile hesaplanmıştır: (1) “Fornell-Larcker ölçütü” ve (2) “Heterotrait-Monotrait” (HTMT).

Tablo 4: Ayırım geçerliliği sonuçları

Değişkenler	1	2	3	4	5	6	7	8	9
Fornell-Larcker									
Kriteri									
Liderlik	.891								
PS-Ö	.624	.956							
PS-İ	.660	.624	.946						
PS-U	.743	.660	.716	.943					
PS-E	.545	.572	.590	.577	.942				
İş Tatmini	.736	.651	.697	.780	.566	.915			
ÖB-Duygusal	.669	.612	.671	.689	.511	.710	.938		
ÖB-Devam	.662	.569	.613	.711	.496	.747	.667	.927	
ÖB-Normatif	.697	.594	.656	.740	.522	.780	.679	.708	.930
HTMT Kriteri									
Liderlik									
PS-Ö	.651								
PS-İ	.685	.648							
PS-U	.788	.694	.752						
PS-E	.559	.599	.610	.598					
İş Tatmini	.773	.689	.734	.825	.593				
ÖB-Duygusal	.716	.656	.726	.745	.551	.767			
ÖB-Devam	.707	.608	.661	.770	.529	.800	.726		
ÖB-Normatif	.734	.619	.688	.780	.541	.833	.721	.760	

Notlar: Bold değerler, çıkarılan ortalama varyansın karekökünü (\sqrt{AVE}) temsil eder.

Chi-Square: 16087.181; SRMR: 0.050; NFI: 0.567

Liderlik: Görev Odaklı Liderlik, PS: Psikolojik Sermaye, PS-Ö: Öz Yeterlilik, PS-İ: İyimserlik, PS-U: Umut, PS-E: Esneklik, ÖB: Örgütsel Bağlılık, ÖB-Devam: Devam Bağlılığı, ÖB-Normatif: Normatif Bağlılık, ÖB-Duygusal: Duygusal Bağlılık

Tablo 4’te gösterildiği üzere, bold olarak vurgulanan AVE karekök değerleri değişkenler arası korelasyon katsayısından büyük çıkmış ve bu da yüksek düzeyde ayırt edici geçerliliğe işaret etmektedir (Garson, 2016). Son olarak Fornell-Larcker kriterinin doğruluğunu sağlamak amacıyla HTMT değerleri analiz edilmiştir (Çavuşoğlu, 2021b). HTMT değerlerinin 0,90’dan düşük olması önerilmiştir (Henseler vd., 2015). HTMT düzeylerinin (Tablo 4’te sunulduğu gibi) 0,90’dan düşük olduğu bulunmuştur (Bkz. Tablo 4). Önceki sonuçlar,

ölçümlerin yeterli güvenilirliğe, ayırt edici ve yapı geçerliliğine sahip olduğunu göstermiştir. Bu nedenle, hipotez testi için iç model değerlendirilmesine geçilmiştir.

Yapısal Model Sonuçları

Smart PLS4 hesaplamalarının son adımında, doğrudan etkiler için yol katsayıları ve t anlamlılık değerleri değerlendirmek üzere 5000 bootstrapping yaklaşımı uygulanmıştır (Tablo 5). Bu aşama, öncelikli olarak modeldeki değişkenler arasında doğrusallık probleminin var olup olmadığının kontrolü ile başlayıp yapısal modeldeki ilişkiler ve yol katsayılarının değerlendirilmesi ile devam eder. Tablo 5’de, yapılaraya ait VIF değerleri yer almaktadır. VIF değerlerinin 5’in altında olması önerilmektedir (Gujarati ve Porter, 1999). Tablodaki VIF değerlerine bakıldığında modelde doğrusallık ve yanlılık sorunu yaşanmadığını ortaya koymaktadır.

Tablo 5: Yapısal eşitlik modeli sonuçları

Hipotezler	β	S.S.	t-değeri	p-değeri	VIF	
Model						
H ₁	Liderlik>>>PS	0.755	0.030	25.419	0,000***	1.000
H _{1a}	Liderlik>>>PS-Ö	0.613	0.048	13.423	0,000***	1.000
H _{1b}	Liderlik>>>PS-İ	0.650	0.046	14.264	0,000***	1.000
H _{1c}	Liderlik>>>PS-U	0.739	0.035	19.862	0,000***	1.000
H _{1d}	Liderlik>>>PS-E	0.523	0.050	11.012	0,000***	1.000
H ₂	Liderlik>>>İş Tatmini	0.741	0.034	21.761	0,000***	2.543
H ₃	Liderlik>>>ÖB	0.480	0.040	7.691	0,000***	2.593
H _{3a}	Liderlik>>>ÖB- Devam	0.351	0.078	6.223	0,002**	2.750
H _{3b}	Liderlik>>>ÖB- Normatif	0.350	0.063	6.220	0,000***	2.750
H _{3c}	Liderlik>>>ÖB-Duygusal	0.342	0.064	6.001	0,000***	2.750
H ₄	PS>>>İş Tatmini	0.588	0.052	11.668	0,000***	2.328
H ₅	PS>>>ÖB	0.391	0.071	6.869	0,000***	3.374
H _{5a}	PS>>>ÖB-Devam	0.424	0.085	7.089	0,001**	3.373
H _{5b}	PS>>>ÖB- Normatif	0.387	0.077	6.497	0,002**	3.373
H _{5c}	PS>>>ÖB-Duygusal	0.431	0.061	7.512	0,000***	3.373
H ₆	İş Tatmini>>>ÖB	0.478	0.084	7.914	0,000***	3.109
H _{6a}	İş Tatmini>>>ÖB- Devam	0.562	0.076	11.697	0,000***	3.254
H _{6b}	İş Tatmini>>>ÖB- Normatif	0.612	0.072	13.107	0,000***	3.254
H _{6c}	İş Tatmini>>>ÖB-Duygusal	0.496	0.073	8.012	0,000***	3.254

Liderlik: Görev Odaklı Liderlik, PS: Psikolojik Sermaye, PS-Ö: Öz Yeterlilik, PS-İ: İyimserlik, PS-U: Umut, PS-E: Esneklik, ÖB: Örgütsel Bağlılık, ÖB-Devam: Devam Bağlılığı, ÖB-Normatif: Normatif Bağlılık, ÖB-Duygusal: Duygusal Bağlılık

Gerçekleştirilen yapısal eşitlik modeli sonuçlarına göre önerilen hipotezler H₁, H_{1a}, H_{1b}, H_{1c} ve H_{1d} kabul edilmiştir. Ayrıca görev odaklı liderlik tarzının iş tatmini üzerinde pozitif etkisinin olduğu belirlenmiştir. Bu doğrultuda H₂ hipotezi kabul edilmiştir. Ayrıca H₃, H_{3a}, H_{3b} ve H_{3c} hipotezleri kabul edilmiştir.

Psikolojik sermayenin iş tatmini, örgütsel bağlılık ve alt boyutları üzerinde pozitif etkisinin olduğu yapılan analizler neticesinde elde edilmiştir. Bu doğrultuda H₄, H₅, H_{5a}, H_{5b} ve H_{5c} kabul edilmiştir. İş tatmininin örgütsel bağlılık ve alt boyutları üzerinde pozitif etkisinin olduğu sonucu elde edilmiştir. Buna göre H₆, H_{6a}, H_{6b} ve H_{6c} kabul edilmiştir.

Sonuç ve Öneriler

Gerçekleştirilen bu çalışmada görev odaklı liderlik tarzı, psikolojik sermaye, iş tatmini ve örgütsel bağlılık arasındaki etkilere yönelik analizler yapılmıştır. Araştırmadaki verilerin analizi, Gaziantep ve Şanlıurfa’da faaliyet gösteren 425 KOBİ çalışanına uygulanan anket üzerinden gerçekleştirilmiştir.

Araştırmada görev odaklı liderlik tarzının psikolojik sermaye ve psikolojik sermayenin alt boyutları üzerinde pozitif etkiye sahip olduğu görülmüştür. Sonuçlar, literatürle kısmen tutarlılık göstermektedir (Li vd., 2018; Li, 2019; Huynh ve Hua, 2020; Kim vd., 2020). Araştırmada elde edilen sonuç, işyerinde uygulanan görev odaklı liderlik tarzının çalışanların psikolojik sermayeleri üzerinde pozitif etki oluşturduğunu ortaya koymaktadır. Diğer bir ifadeyle yöneticilerin işleri, gruplara veya bireylere atama yaptıklarında, işyerindeki rol beklentilerini ve görev hedeflerini netleştirdiklerinde, çalışanlara kuralları, politikaları ve standart işletme süreçlerini açıkladıklarında, işyerindeki verimliliği arttırmak için organizasyonla ilgili etkin kararlar aldıklarında ve yöneticilerin birimin faaliyetlerini yönetip koordine ettiklerinde vs. durumlar çalışanların öz-yeterliliği, iyimserliği, umudu ve esneklik/dayanıklılığı üzerinde pozitif etki yaratmaktadır. Bu kapsamda işletmelerin görev odaklı liderlik tarzına eğilim göstermeleri önerilmektedir. Buna göre işyerinde atama yapılan görevlerin çalışanların beklenti ve yetenekleriyle uyumlu olarak gerçekleştirilmesinin, işyeri prosedürlerinin çalışanlara zamanında ve eksiksiz olarak aktarılmasının ve tüm yönetim süreçlerinde etkinliğe odaklanılmasının işletmeler için yararlı birer iş uygulaması olacağı düşünülmektedir.

Araştırmada görev odaklı liderlik tarzının iş tatmini üzerinde pozitif etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Literatürde benzer şekilde Havig vd. (2011) çalışmasında, görev odaklı liderlik tarzının iş tatmini ile anlamlı bir ilişkiye sahip olduğu sonucu paylaşılmıştır. Bununla birlikte Shahmohammadi (2015), gerçekleştirdikleri araştırma sonuçları arasında, görev odaklı yönetim tarzı ile yöneticilerin iş tatmini arasındaki önemli ilişkiye dikkat çekmiştir. Gerçekleştirilen bu araştırmada elde edilen sonuç ise işyerinde yöneticilerin işleri kişilere ve gruplara atama yaptıklarında, rol beklentilerini ve görev hedeflerini netleştirdiklerinde, işyerindeki faaliyetleri iyi yönetebildiklerinde vs. durumların çalışanların iş tatminini pozitif yönde etkilediğini ortaya koymaktadır. Bu kapsamda yöneticilere, liderlik tarzına ilişkin unsurlara eğilim göstermelerinin yanında iş tatminine etki eden çalışan beklentilerini doğru tespit etmeleri ve tatmini olumsuz etkileyen unsurlar konusunda düzeltici önlemlere başvurmaları önerilmektedir. Lider ve yöneticilerin liderlik tarzlarına ilişkin beklenti ve algılarının zamanla değişebilme ihtimaline karşı, işyerinde iş tatmininin düzenli olarak ölçülmesinin ve liderlik tarzları dâhil tatmini etkileyen diğer unsurların anlaşılmasının işletmeler için önemli olduğuna inanılmaktadır. Araştırmada ayrıca görev odaklı liderlik tarzının örgütsel bağlılık ve örgütsel bağlılığın alt boyutları üzerinde pozitif etkisi olduğu sonuçlarına ulaşılmıştır. Araştırmada elde edilen sonuçlar literatürde yer alan araştırmalarla kısmen tutarlılık göstermektedir (Mosadeghrad ve Ferdosi, 2013; Hong vd., 2016). Örneğin Huynh ve Hua (2020), görev odaklı liderlik tarzının devam ve normatif bağlılık üzerinde farklı anlamlılık seviyelerinde pozitif etkiye sahip olduğu ancak duygusal bağlılık üzerinde kesin bir etkisinin olduğunun iddia edilmesinin güç olduğunu ifade etmişlerdir. Gerçekleştirilen bu araştırmada elde edilen sonuç ise görev odaklı liderlik tarzının işletmelerdeki önemini ortaya koymaktadır. Diğer ifadeyle bu sonuç, işyerinde yöneticilerin işleri doğru şekilde birey ve gruplara atama yaptıklarında, birim faaliyetlerini başarılı şekilde yönettiklerinde, işletmede kısa vadeli operasyonlar planladıklarında vs. bu durumun çalışanların örgütsel bağlılıklarını ve örgütsel bağlılığın devam, normatif ve duygusal bağlılıklarını da pozitif yönde etkilediğini ortaya koymaktadır. Rekabetin her geçen gün arttığı birçok sektörde insan kaynağı ihtiyacı da giderek artmaktadır. KOBİ'ler, birçok ülkede ekonomik, sosyal vs. birçok açıdan büyük önem taşımaktadır. Ayrıca birçok sektörde işletmeler için rekabet üstünlüğü önemli bir farkındalık oluşturmaktadır. Bu nedenle işletmelerin, mevcut çalışanlara daha fazla eğilim göstermeleri liderlik dâhil örgütsel bağlılığa etki eden unsurlara odaklanmaları önem taşımaktadır. Lider ve yöneticilerin liderlik tarzlarına ilişkin çalışan görüş ve önerilerini dikkate almaları, kararlara katılımı teşvik etmeleri vs. uygulamaların örgütsel bağlılığın geliştirilmesinde yararlı

olabileceği düşünülmektedir. Araştırmada psikolojik sermayenin iş tatmini üzerinde pozitif etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır ve elde edilen bu sonuç, yöneticilerin psikolojik sermayenin gücünden yararlanarak iş tatminini güçlendirebileceklerini ortaya koymaktadır. Bu kapsamda çalışanların öz-yeterliliklerinin güçlendirilmesi (örneğin çalışanların kendilerine güvenlerinin artırılması), sözgelimi işyerindeki olumsuz senaryolar karşısında çalışanların iyimserliklerinin korunmasına destek verilmesi (örneğin farklı senaryolar karşısında işletmenin uygulayacağı amaca odaklı alternatif bir planın bulunması ve bunun çalışanlara aktarılması), çalışanların hedeflerine ulaşmalarını kolaylaştıracak alternatif yollar belirlenmesi veya sorunların aşılması konusunda umutlarının artırılması (umut) ve çalışanların esneklik/dayanıklılıklarının güçlendirilmesi psikolojik sermaye adına önemli olacaktır. İşletmeler için maddi olmayan diğer sermaye türleri gibi psikolojik sermaye de önemli bir sermaye türünü oluşturmaktadır. Bu kapsamda çalışanların psikolojik sermayelerine eğilim gösterilmesi ve kişisel gelişimlerinin desteklenmesi önem taşımaktadır. Psikolojik sermayenin güçlendirilmesi adına işyerinde düzenli eğitim programlarının uygulanması, kişisel gelişim olanaklarının artırılması için yeni etkinlikler geliştirilmesi vs. uygulamalar yararlı olacaktır. Araştırmada psikolojik sermayenin örgütsel bağlılık ve örgütsel bağlılığın alt boyutları üzerinde pozitif etkiye sahip olduğu görülmüştür. Literatürde benzer şekilde Hoveida vd. (2013), umut ve öz-yeterlilik/öz güvenin duygusal bağlılığı anlamlı şekilde yordadığını ifade etmişlerdir. Bununla birlikte Kim vd. (2015), pozitif psikolojik sermayenin, örgütsel bağlılık ve müşteri odaklılık ile pozitif yönde ilişkili olduğu sonuçlarına ulaşmışlardır. Bu kapsamda işyerinde yöneticilerin psikolojik sermayeden yararlanarak örgütsel bağlılığa yönelik olumlu sonuçlar elde edebileceklerini ifade etmek olanaklıdır. Buna göre işletmelerin psikolojik sermayeye odaklanmaları böylelikle özellikle rekabetin yoğun ve işgücü niteliğinin ön planda olduğu sektörlerde örgütsel bağlılığı güçlendirmeleri olanaklı olacaktır. Bununla birlikte araştırmada iş tatmininin örgütsel bağlılık ve örgütsel alt boyutları üzerinde pozitif etkisi olduğu görülmüştür. Bu sonuç, çalışanların içerisinde yer aldıkları organizasyonda çalışmaktan mutluluk duyduklarında, işyerinde fikirlerine saygı duyulduğuna inandıklarında, maaş vs. özlük haklarından memnun olduklarında vs. kısaca işyerinde tatmin yaşanıldığında bu durum çalışanların örgütsel bağlılıklarını pozitif şekilde etkileyecektir. Bu kapsamda lider ve yöneticilerin tatmine eğilim göstermeleri, tatmini belirleyen unsurları tespit etmeleri ve tatminsizlik yaratan unsurları bertaraf etmeleri yararlı olacaktır. Sözgelimi, alınacak kararlarda çalışanların görüş, öneri ve değerlendirmelerine başvurulması, özlük haklarının iyileştirilmesi vs. uygulamalar tatminin sağlanması ya da güçlendirilmesi açısından yararlı olabilir.

Bu araştırmanın bazı sınırlılıkları vardır. Araştırmaya sadece Gaziantep ve Şanlıurfa illerinde yer alan küçük ve orta ölçekli işletme çalışanları dâhil edilmiştir. Gelecekte yapılacak araştırmaların farklı sektör ve coğrafyalarda gerçekleştirilmesinin yararlı olacağına inanılmaktadır. Böylelikle sonuçların karşılaştırılması olanaklı olacaktır. Araştırmanın bir diğer sınırı araştırmada yer alan değişkenlere ilişkindir. Araştırma görev odaklı liderlik tarzı, psikolojik sermaye, iş tatmini ve örgütsel bağlılık değişkenlerine odaklanmaktadır. Gelecek araştırmalarda farklı liderlik tarzlarının örgütsel değişkenlerle olan ilişkilerinin araştırılması liderlik teorilerinin gelişimine ve farklı liderlik tarzlarının farklı sektörlerdeki etkilerinin anlaşılmasına önemli katkılar sağlayabilir. Zira sektör özellikleri, örgütsel yapı gibi öznel durumlar, değişkenler arasındaki ilişkilerde farklı sonuçlar ortaya çıkarabilir.

İşletme lider ve yöneticilerine ilişkin önerileri kısaca özetlemek gerekirse:

- Lider ve yöneticilerin işletmede uygulanan liderlik tarzlarına eğilim göstermeleri önerilmektedir. Bu kapsamda atanan görevler, işyeri prosedürleri vs. yönetim konularında çalışanların taleplerine ve zamanlamaya eğilim gösterilmesi yararlı olacaktır.

- Çalışanların iş tatminine odaklanması (tatminin düzenli olarak ölçülmesi, tatmini etkileyen faktörlerin belirlenmesi ve tatminsizlik yaratan faktörlere ilişkin düzeltici önlemlere başvurulması vs.) iş tatminin artırılması adına yararlı olacaktır.

- İşyerinde uygulanan liderlik tarzına ilişkin çalışan geri bildirimlerinin dikkate alınması, liderlik tarzları dâhil, örgütsel bağlılığa etki eden unsurlara eğilim gösterilmesi yararlı olacaktır. Bu kapsamda işletmelerde açık kapı politikalarının uygulanması, iletişim kanallarının güçlendirilmesi, görüş ve önerilerin dikkate alınması, kararlara katılımın artırılması yararlı birer uygulama olabilir.

- Lider ve yöneticilere, çalışanların psikolojik sermayelerine odaklanmaları, rekabetin yoğun ve işgücü niteliğinin ön planda olduğu sektörlerde örgütsel bağlılığı güçlendirmeleri önerilmektedir.

Araştırma kapsamında çalışanlara yönelik birtakım öneriler de sunulmak istenmektedir. Buna göre çalışanların işletmeleri için gereken özveriyi göstermeleri, işletmelerin uyguladıkları gelişim programlarını desteklemeleri, başarıya odaklanmaları, işlerin yapılması konusunda yeni yöntemlere açık olmaları, işyeri ortamının uygunluğuna bağlı olarak gerektiğinde uygulanan liderlik tarzına ilişkin görüş ve önerilerini zamanında yönetim kademelerine iletmeleri yararlı olacaktır.

Kaynakça

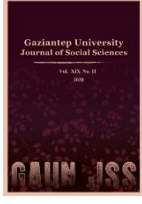
- Abbas, M., Raja, U., Darr, W., & Bouckenoghe, D. (2014). Combined effects of perceived politics and psychological capital on job satisfaction, turnover intentions, and performance. *Journal of Management*, 40(7), 1813-1830.
- Abid Alvi, H., Hanif, M., Adil, M. S., Ahmed, R. R., & Vveinhardt, J. (2014). Impact of organizational culture on organizational commitment and job satisfaction. *European Journal of Business and Management. New York, NY: International Institute for Science, Technology and Education (IISTE)*, 6(27), 30-40.
- Azeem, S. M. (2010). Job satisfaction and organizational commitment among employees in the Sultanate of Oman. *Psychology*, 1(4), 295-299.
- Badran, M.A. & Youssef-Morgan, C.M. (2015). Psychological capital and job satisfaction in Egypt. *Journal of Managerial Psychology*, 30(3), 354-370.
- Bakotic, D. (2016). Relationship between job satisfaction and organisational performance. *Economic Research-Ekonomska Istraživanja*, 29(1), 118-130.
- Baluku, M. M., Kikooma, J. F., & Kibanja, G. M. (2016). Psychological capital and the startup capital-entrepreneurial success relationship. *Journal of Small Business & Entrepreneurship*, 28(1), 27-54.
- Bandura, A. (1977). Self-efficacy: Toward a unifying theory of behavioral change. *Psychological Review*, 84(2) 191-215.
- Berge, L. I. O., Bjorvatn, K., & Tungodden, B. (2015). Human and financial capital for microenterprise development: Evidence from a field and lab experiment. *Management Science*, 61(4), 707-722.
- Bonds, A. A. (2017). Employees' organizational commitment and turnover intentions (Doctoral dissertation) Walden University.
- Breevaart, K., & de Vries, R. E. (2021). Followers' HEXACO personality traits and preference for charismatic, relationship-oriented, and task-oriented leadership. *Journal of Business and Psychology*, 36(2), 253-265.
- Büyükköztürk, Ş. (2005). Anket geliştirme. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 3(2), 133-151.

- Casimir, G. & Ngee Keith Ng, Y. (2010). Combinative aspects of leadership style and the interaction between leadership behaviors. *Leadership & Organization Development Journal*, 31(6), 501-517.
- Cohen, F., Solomon, S., Maxfield, M., Pyszczynski, T., & Greenberg, J. (2004). Fatal attraction: The effects of mortality salience on evaluations of charismatic, task-oriented, and relationship-oriented leaders. *Psychological science*, 15(12), 846-851.
- Culibrk, J., Delić, M., Mitrović, S., & Čulibrk, D. (2018). Job satisfaction, organizational commitment and job involvement: The mediating role of job involvement. *Frontiers in Psychology*, 9(132). 1-12.
- Çavuşoğlu, S. (2021a). Yeşile boyama ve yeşil satın alma davranışı arasındaki ilişkide yeşil marka imajı ve yeşil marka sadakatinin aracılık rolü. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 13(3), 2146-2161.
- Çavuşoğlu, S. (2021b). Yeşil reklam ve yeşil marka farkındalığının yeşil müşteri tatmini üzerindeki etkisi: Yeşil satın alma davranışının aracılık rolü. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(3), 1355-1374.
- Dahlstrom, T. R. (2013). Telecommuting and leadership style. *Public Personnel Management*, 42(3), 438-451.
- Eagly, A. H., & Johnson, B. T. (1990). Gender and leadership style: A meta-analysis. *Psychological Bulletin*, 108(2), 233-256.
- Eslami, J., & Gharakhani, D. (2012). Organizational commitment and job satisfaction. *ARPN Journal of Science and Technology*, 2(2), 85-91.
- Etebarian, A., Tavakoli, S., & Abzari, M. (2012). The relationship between psychological capital and organizational commitment. *African Journal of Business Management*, 6(14), 5057.
- Fang, S., Prayag, G., Ozanne, L.K. & de Vries, H. (2020). Psychological capital, coping mechanisms and organizational resilience: Insights from the 2016 Kaikourae earthquake, New Zealand. *Tourism Management Perspectives*, 34, 100637.
- Fayyaz, H., Naheed, R., & Hasan, A. (2014). Effect of task oriented and relational leadership style on employee performance; Moderating impact of communicator competence. *Journal of Marketing and Consumer Research*, 3, 1-9.
- Fleishman, E. A. (1973). Twenty years of consideration and structure. In E. A. Fleishman & J. G. Hunt (Eds) *Current developments in the study of leadership*. Carbondale, IU.: Southern Illinois University Press, 1-40.
- Gandolfi, F., & Stone, S. (2018). Leadership, leadership styles, and servant leadership. *Journal of Management Research*, 18(4), 261-269.
- Garson, G. D. (2016). *Partial Least Squares: Regression & Structural Equation Models*. Politeness and Audience Response in Chinese-English Subtitling, Statistical Publishing Associate.
- Gouldner, H. P. (1960). Dimensions of organizational commitment. *Administrative Science Quarterly*, 4(4), 468-490.
- Gujarati, D. N., & Porter, D. C. (1999). *Temel ekonometri* (Çev. Ümit Şenesen, Gülay Günlük Şenesen). Birinci Basım, İstanbul: Literatür Yayınları.
- Hair, J. F., Sarstedt, M., Hopkins, L. & Kuppelwieser, V. G. (2014). Partial Least squares structural equation modelling (PLS-SEM): an emerging tool in business research. *European Business Review*, 26(2), 106-121.
- Havig, A. K., Skogstad, A., Veenstra, M., & Romøren, T. I. (2011). The effects of leadership and ward factors on job satisfaction in nursing homes: A multilevel approach. *Journal of Clinical Nursing*, 20(23-24), 3532-3542.

-
- Henseler, J., Ringle, C. M., & Sarstedt, M. (2015). A new criterion for assessing discriminant validity in variance-based structural equation modeling. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 43(1), 115-135.
- Hmieleski, K. M., & Carr, J. C. (2008). The relationship between entrepreneur psychological capital and new venture performance. Babson College, Babson College Entrepreneurship Research Conference (BCERC) 2008, Frontiers of Entrepreneurship Research, 2008, Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=1346023>
- Hoveida, R., Mokhtari, H. A., & Foroohar, M. (2013). The relationship between psychological capital and organizational commitment components. *Research in Cognitive and Behavioral Sciences*, 2(2), 43-56.
- Hong, G., Cho, Y., Froese, F.J. & Shin, M. (2016). The effect of leadership styles, rank, and seniority on affective organizational commitment: A comparative study of U.S. and Korean employees. *Cross Cultural & Strategic Management*, 23(2).
- Huynh, T.N. & Hua, N.T.A. (2020). The relationship between task-oriented leadership style, psychological capital, job satisfaction and organizational commitment: Evidence from Vietnamese small and medium-sized enterprises. *Journal of Advances in Management Research*, 17(4), 583-604.
- Ismail, A., & Razak, M. R. A. (2016). Effect of job satisfaction on organizational commitment. *Management & Marketing Journal*, 14(1).25-40.
- Jamaludin, N. H. B., Naim, N. A. B., Khamis, N. A. B., & Zakaria, N. B. (2015). Leadership Style Head of Polytechnic Department and Regard with to Work Culture. *Journal of Education and Practice*, 6(15), 23-30.
- Ju, D., Huang, M., Liu, D., Qin, X., Hu, Q., & Chen, C. (2019). Supervisory consequences of abusive supervision: An investigation of sense of power, managerial self-efficacy, and task-oriented leadership behavior. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 154, 80-95.
- Jung, H.S. & Yoon, H.H. (2015). The impact of employees' positive psychological capital on job satisfaction and organizational citizenship behaviors in the hotel. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 27(6), 1135-1156.
- Kaiser, H. F. (1974). An index of factorial simplicity. *Psychometrika*, 39(1), 31-36.
- Khaliq, C. A., Ashraf, I. A., Chattha, M. N., Haroon, A., & Aslam, N. (2016). The impact of perceived leadership behavior and organizational commitment of employees in the education sector of Pakistan. *European Online Journal of Natural and Social Sciences*, 5(4), 902-907.
- Kim, I. S., Seo, R. B., Kim, B. N., & Min, A. R. (2015). The effects of positive psychological capital, organizational commitment, customer orientation in clinical nurses. *Journal of Korean Academy of Nursing Administration*, 21(1), 10-19.
- Kim, M., Do Kim, Y., & Lee, H. W. (2020). It is time to consider athletes' well-being and performance satisfaction: The roles of authentic leadership and psychological capital. *Sport Management Review*, 23(5), 964-977.
- Leguina, A. (2015). A primer on partial least squares structural equation modeling (PLS-SEM). *International Journal of Research & Method in Education*, 38(2), 220-221.
- Li, Y., Castaño, G. & Li, Y. (2018). Linking leadership styles to work engagement: The role of psychological capital among Chinese knowledge workers. *Chinese Management Studies*, 12(2), 433-452.
- Li, Y. (2019). Leadership styles and knowledge workers' work engagement: Psychological capital as a mediator. *Current Psychology*, 38(5), 1152-1161.
-

-
- Lizar, A. A., Mangundjaya, W. L. H., & Rachmawan, A. (2015). The role of psychological capital and psychological empowerment on individual readiness for change. *The Journal of Developing Areas*, 49(5), 343-352.
- Locke, E. A. (1969). What is job satisfaction?. *Organizational Behavior and Human Performance*, 4(4), 309-336.
- Lund, D. B. (2003). Organizational culture and job satisfaction. *Journal of Business & Industrial Marketing*, 18(3), 219-236.
- Luthans, F., Avey, J. B., Avolio, B. J., Norman, S. M., & Combs, G. M. (2006a). Psychological capital development: Toward a micro-intervention. *Journal of Organizational Behavior*, 27(3), 387-393.
- Luthans, F., Vogelgesang, G. R., & Lester, P. B. (2006b). Developing the psychological capital of resiliency. *Human Resource Development Review*, 5(1), 25-44.
- Luthans, F., Youssef, C. M., & Rawski, S. L. (2011). A tale of two paradigms: The impact of psychological capital and reinforcing feedback on problem solving and innovation. *Journal of Organizational Behavior Management*, 31(4), 333-350.
- Luthans, F., Youssef, C. M., & Avolio, B. J. (2015). *Psychological capital and beyond*. Oxford University Press, USA.
- Luthans, F., & Youssef-Morgan, C. M. (2017). Psychological capital: An evidence-based positive approach. *Annual Review of Organizational Psychology and Organizational Behavior*, 4, 339-366.
- Malhotra, N.K. (2004). *Marketing research an applied orientation* (4. Edition). Pearson Prentice Hall, New Jersey.
- Meier, L. L. & Spector, P. E. (2015). Job satisfaction. *Wiley encyclopedia of management*, 1-3.
- Meyer, J. P., & Allen, N. J. (1991). A three-component conceptualization of organizational commitment. *Human Resource Management Review*, 1(1), 61-89.
- Meyer, J. P., Allen, N. J. & Smith, C. A. (1993). Commitment to organizations and occupations: Extension and test of a three-component conceptualization. *Journal of Applied Psychology*, 78(4), 538-551.
- Mishra, P. K. (2013). Job satisfaction. *IOSR journal of Humanities and Social Science*, 14(5), 45-54.
- Mosadeghrad, A. M., & Ferdosi, M. (2013). Leadership, job satisfaction and organizational commitment in health care sector: Proposing and testing a model. *Materia Socio-Medica*, 25(2), 121-126
- Nath Gangai, K., & Agrawal, R. (2015). Job satisfaction and organizational commitment: Is it important for employee performance. *International Journal of Management and Business Research*, 5(4), 269-278.
- Nguyen, D.T. & Nguyen, T.M.T. (2012). Psychological capital, quality of work life, and quality of life of marketers: Evidence from Vietnam, *Journal of Macromarketing*, 32(1), 87-95.
- Nolzen, N. (2018). The concept of psychological capital: A comprehensive review. *Management Review Quarterly*, 68(3), 237-277.
- Novitasari, D., Kumoro, D. F. C., Yuwono, T., & Asbari, M. (2020). Authentic leadership and innovation: What is the role of psychological capital?. *International Journal of Science and Management Studies*, 3(5), 27-42.
- Ozsahin, M., Zehir, C. & Acar, A.Z. (2011). Linking leadership style to firm performance: The mediating effect of the learning orientation. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, Vol. 24, 1546-1559.
- Pena, I. (2002). Intellectual capital and business start-up success. *Journal of Intellectual Capital*, 3(2), 180-198.
-

-
- Peterson, S. J., Luthans, F., Avolio, B. J., Walumbwa, F., & Zhang, Z. (2011). Psychological capital and employee performance: A latent growth modeling approach. *Personnel Psychology, 64*(2), 427-450.
- Porter, L. W., Steers, R. M., Mowday, R. T., & Boulian, P. V. (1974). Organizational commitment, job satisfaction, and turnover among psychiatric technicians. *Journal of Applied Psychology, 59*(5), 603.
- Pushpakumari, M. D. (2008). The impact of job satisfaction on job performance: An empirical analysis. In *City Forum, 9*(1), 89-105.
- Rad, A. M. M., & Yarmohammadian, M. H. (2006). A study of relationship between managers' leadership style and employees' job satisfaction. *Leadership in Health services, 19*(2), 11-28.
- Robson, P. J., Akuetteh, C. K., Westhead, P., & Wright, M. (2012). Exporting intensity, human capital and business ownership experience. *International Small Business Journal, 30*(4), 367-387.
- Saeed, T., Almas, S., Anis-ul-Haq, M., & Niazi, G. S. K. (2014). Leadership styles: Relationship with conflict management styles. *International journal of conflict management, 25*(3), 214-225.
- Sahertian, P., & Soetjipto, B. E. (2011). Improving employee's organizational commitment, self-efficacy, and organizational citizenship behavior through the implementation of task-oriented and relationship-oriented leadership behavior. *The Business Review, Cambridge, 17*(2), 48-60.
- Salam, M. A. (2017). Effects of psychological capital on job satisfaction and turnover intention: Thai higher education perspective. *Journal of Asia Pacific Studies, 4*(3), 203-218.
- Shahmohammadi, N. (2015). The relationship between management style with human relations and job satisfaction among guidance schools' Principals in District 3 of Karaj. *Procedia-Social and Behavioral Sciences, 205*, 247-253.
- Srivastava, S. (2013). Job satisfaction and organizational commitment relationship: Effect of personality variables. *Vision: The Journal of Business Perspective, 17*(2), 159-167.
- Tabernerero, C., Chambel, M. J., Curren, L., & Arana, J. M. (2009). The role of task-oriented versus relationship-oriented leadership on normative contract and group performance. *Social Behavior and Personality, 37*(10), 1391-1404.
- Wang, Y., Tsai, C.H., Tsai, F.S., Huang, W. & Cruz, S.M. (2018). Antecedent and consequences of psychological capital of entrepreneur. *Sustainability, 10*(10), 1-18.
- Yukl, G. (2010). *Leadership in organization* (7th Edition). South Asia, Pearson Education, Inc.
-

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Bir Sosyal Devlet Uygulaması Olarak Korunmalı İşyerleri: Down Kafeler Üzerinde Bir Değerlendirme

Sheltered Workplaces as a Social State Practice: An Evaluation on Down Cafes

Gökmen DURMUŞ^{a*} Ahmet ARSLAN^b

^a Dr. Öğr. Üyesi, Gaziantep Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, Gaziantep / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0001-5809-8459

^b Doç. Dr., Gaziantep Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü, Gaziantep / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-2355-7544

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 23 Ağustos 2023

Kabul tarihi: 19 Aralık 2023

Anahtar Kelimeler:

Korunmalı işyeri,
İşletmecilik ve toplum,
Engelli istihdamı,
Sosyal devlet ilkesi,
Anayasa'da çalışma hakkı ve ödevi.

ÖZ

Bu araştırmanın amacı; T.C. 1982 Anayasası'nın 2. Maddesi'nde yer alan "sosyal devlet ilkesi"nin bir gereği olarak bakıma muhtaç bireylerin topluma kazandırılması adına uygulamada var olması gereken engellilerin istihdamını sağlamaya yönelik korunmalı işyerini konu edinmiştir. Engelliler toplum içinde göz ardı edilen farklı durumlara/yeteneklere sahip bireylerdir. Bu bireylerin hayata bağlanması ve korunmalı işyerlerinin çatısı altında ekonomik hayata dâhil olmasının ne derece gerçekleştiği bu çalışmada kavramsal düzeyde ele alınmıştır. Ayrıca Anayasa'nın 49, 50 ve 61. Maddelerinde yer alan; çalışma hakkı, çalışma şartları, ödevi ve dinlenme hakları ile sosyal güvenlik bakımından özel olarak korunması gerekenleri belirten yasalar ve Büyükşehir Belediye Özürlü Hizmet Birimleri Yönetmeliği kapsamına giren ilgili mevzuat değerlendirilmiş, akabinde mevcut yasaların iyileştirilmesine yönelik birtakım öneriler geliştirilmiştir. Türkiye'de engelli istihdamının OECD ve bazı Avrupa ülkelerine kıyasla geride kaldığı, bu anlamda geliştirilmesi gereken korunmalı işyerleri için daha fazla adımın atılması gerektiği sonucuna varılmıştır. Ayrıca çalışmada korunmalı işyeri pratiği down kafeler özelinde Türkiye'den ve dünyadan örneklerle mukayeseli olarak incelenmiştir. Türkiye'de down kafelerin bağlı olarak hizmet verdiği kurumlar tahlil edildiğinde ise yaklaşık yüzde 55'nin belediyelere, yüzde 35'nin dernek ve vakıflara, yüzde 10'unun ise özel kesim girişimlerine ait olduğu gözlemlenmiştir. Türkiye örneğinde özel kesim ve belediyelerin birlikte organize ettiği down kafe sayısının yetersiz kaldığı saptanmıştır. Sonuç olarak yasal altyapısı olsa da korunmalı işyerlerinin daha yaygın hâle gelebilmesi ve fonksiyonlarını tam anlamıyla yerine getirebilmeleri için ilgili yasal mevzuatın daha esnek ve uygulanabilir olmasına yönelik adımlar atılması gerekmektedir.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: August 23, 2023

Accepted: December 19, 2023

Keywords:

Sheltered workplace,
Business and society,
Disabled employment,
Welfare state principle,
Right and duty to work in the Constitution

ABSTRACT

The aim of this research is; as a requirement of the "social state principle" in Article 2 of the Constitution of the Republic of Turkey, 1982, about the sheltered workplace, which should exist in practice to provide individuals who are in need of care employment and integrate into the society. In this study, the extent to which these individuals are connected to life and included in economic life under the roof of sheltered workplaces is discussed at the conceptual level. Moreover, relevant legislation is evaluated, and then some suggestions are developed for improving the existing laws. The employment of disabled people in Türkiye is compared to OECD and some European countries. Additionally the practice of sheltered workplaces—in special down cafes—was analyzed comparatively with examples from Türkiye and the world in the study. When the ownership of down cafe shops in Türkiye was analyzed, it was observed that approximately 55 percent belong to municipalities, 35 percent belong to associations and foundations, and 10 percent belong to private sector initiatives. It was inferred from the Turkish sample that the number of down cafes established both by the private sector and municipalities was insufficient. As a result, sheltered businesses have a legal infrastructure but more steps need to be taken. Making the relevant legislation more flexible and applicable will help sheltered businesses to become widespread and fully fulfil their functions.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: gokmendurmus@gantep.edu.tr

EXTENDED ABSTRACT

The subject of this study is to introduce sheltered workplaces within the case of down cafes by selected world examples world and in Turkey. In this context, as a requirement of the "social state principle" in Article 2 of the Turkish Constitution of 1982, sheltered workplaces aimed at providing employment for the disabled, which should exist in practice in order to reintegrate individuals in need of care into society, have been examined in detail. Disabled people are individuals with different situations/skills that are ignored in society. In this study, the extent to which these individuals are connected to life and included in economic life under the roof of sheltered workplaces is discussed at the conceptual level. Moreover, in Articles 49, 50 and 61 of the Constitution; the laws specifying the right to work, working conditions, homework and rest rights, and those that need to be protected in terms of social security, and the relevant legislation within the scope of the Metropolitan Municipality Disabled Service Units Regulation were evaluated, and then some suggestions were developed for the improvement of the existing laws. In addition, the practices of down cafes in the world and in Türkiye are discussed comparatively in the study.

It is aimed to disseminate the workplaces in the world and in Türkiye that allow disabled people to work comfortably and appropriately, with the support of the private sector and the public. As a matter of fact, Cafe Joyeux (Happy Cafe) in France and Bitty & Beau's Coffee in the USA –chain businesses-, and Downtism Cafe in Tehran –which was opened as an individual and received public support -can be given as examples of a sheltered workplaces. When we look at the situation in Turkey, it is seen that the Down Cafes, which are chosen as sheltered workplaces, are mostly opened by municipalities, some of them are opened by associations, and some of them are put into service with the cooperation of associations and municipalities. In Türkiye, compulsory employment method is used for disabled people.

In Türkiye, the number of disabled individuals employed in sheltered workplaces in the public and private sectors is not enough. The public sector bears the majority of the burden in employment. There is a need for the private sector to increase the employment of disabled people more. The legal legislation regarding the sheltered workplace practice is insufficient. Legal employment rates should be further increased. In addition, it is necessary to ensure that the disabled are employed in jobs that are suitable for their special abilities and mental health. Otherwise, by giving disabled people a workload far above their potential, the way to be unhappy in the workplace is paved, and this causes businesses to employ fewer disabled people due to the unrest experienced.

The aim of the study is to determine the number of sheltered workplaces specific to down cafes in Turkey and to show what are the positive concrete steps that should be taken by comparing them with the practices in the world. Within the scope of the research, using the document analysis method, the employment figures of disabled people in various countries and in Türkiye were analyzed with the help of tables and graphs, and it was tried to reach a conclusion. Considering the practice, the employment of the disabled in the general population remains at the level of 22%. This rate is at the level of 53% in the non-disabled population. According to the Turkish Employment Agency Statistics of May 2023, still 6,454 disabled individuals cannot be employed in the private sector in businesses in metropolitan cities, which are legally obliged to employ disabled people in a certain quota. The public sector, on the other hand, undertakes more of the burden on the employment of disabled people. This situation both leads to the ineffective use of public resources due to overemployment and decreases the efficiency of public sector employment. For this reason, there is a need for more extension of such community-oriented businesses so that the burden of employment with the disabled can be shared more equitably and disabled people can work in sheltered workplaces that are suitable for their physical and mental conditions. In this regard, when the gender-based disability employment data of some countries, including Türkiye, is analyzed; it has been observed that Türkiye lags behind developed countries such as France, Germany and Australia. Another important point here is that there is discrimination in employment among disabled people in terms of gender.

In the obtained findings; it has been determined that disabled female individuals are excluded from the market and are less employed compared to disabled male individuals and also compared to non-disabled female individuals. As a result of this, mental problems such as anxiety, depression, suicidal tendencies, etc. arise in mentally and mentally disabled individuals who are excluded from the labor market. Another reflection of this situation on the state is the cost of extra treatment and medication. To reduce such material and moral costs, it is necessary to maintain the well-being of especially women with disabilities and to increase their employment in necessary positions where they can easily demonstrate their skills. In practice, sheltered workplaces and in special down cafes are examples that can fulfill this function. Therefore, the government should increase the number of sheltered workplaces of different types, especially down cafes. Although it has a basic legal infrastructure, steps should be taken to make the relevant legal legislation more flexible and applicable for sheltered workplaces to become more widespread and fulfil their functions fully.

Giriş

1929 Büyük Ekonomik Buhan sonrasında devlete biçilen rolün değişmesiyle devletin faaliyet alanı genişlemiştir. Jandarma devlet yerini sosyal ve ekonomik amaçları ön plana çıkaran ve bu konularda faaliyet yürüten devlete bırakmıştır. Bu kapsamda, sosyal devlet ilkesi daha belirgin hâle gelmiştir. Ayrıca dar gelirli ve ayrıcalıklı bireylerin devlet tarafından korunması gerektiği ve bu kişilere yönelik kamu harcamalarının artırılması gerektiği ortaya çıkmıştır. II. Dünya Savaşı'nın ardından refah devleti ilkesinin tüm dünyada ağır basmasıyla beraber maliye politikaları da yeniden tasarlanarak sosyal politikaların ağırlığı artırılmıştır. Dünyadaki bu gelişmelere paralel olarak Türkiye'de ise sosyal yönü ağır basan kamu harcamalarının yaygınlaşması II. Dünya Savaşı'ndan sonrası döneme denk gelmektedir.

Sosyal devlet ilkesi Türkiye'de ilk olarak 1961 Anayasası 2. Maddesinde yer almıştır (1961 T.C. Anayasası, md.2). Daha sonra 1982 Anayasası ile bu ilkenin devamı sağlanmıştır. 1982 Anayasası'nda (özellikle 2 ve 73. Maddeleri) sosyal devlet ilkesi güvence altına alınmıştır (1982 T.C. Anayasası, md.2, md.73). Akabinde engelli ve dezavantajlı bireylerin devlet tarafından korunmasına yönelik bir takım yasal düzenlemeler yürürlüğe girmiştir. Bu bağlamda, özel nitelikli bireylerin istihdamı konusunda çeşitli yasal düzenlemeler yapılmış gerek kamu sektörü gerekse de özel kesimde engelli bireylerin belli bir oranda istihdamı zorunlu kılınmıştır. Mevcut çalışmada, "down sendromlu bireyler" özelinde belediyeler ve özel kafelerde korumalı işyeri uygulamasına dair istihdam rakamlarına yer verilmiştir. Dünya'da seçilmiş ülkelerde korumalı işyeri uygulamaları internet verilerinden faydalanarak incelenmiş; daha sonra Türkiye'deki down kafeler, yurtdışı örnekleriyle kıyaslamalı olarak analiz edilmiştir. Çalışmanın sonunda ise korumalı işyeri olan down kafelerin durum tespiti yapılmış; ayrıca yasalardaki eksikliklere değinilmiş ve yurtdışındaki iyi örnek uygulamalarından hareketle birtakım önerilerde de bulunulmuştur.

Adalet ve Sosyal Adalet Kavramı

Adalet kavramını birçok yazar farklı şekilde ele almış ve tanımlamıştır. Bunun nedeni, adaletin soyut bir nitelikte olması bu yüzden de içinde bulunulan mekâna, zamana ve tanımlamayı yapan kişiye bağlı olarak farklılık arz etmesidir (Karagöz,2002, s. 267-295). Bazı yazarlar adalet ve eşitlik kavramlarını birbirinden ayırt etmemiş, benzer anlamda kullanmıştır. Kimi yazarlar ise adaleti eşitlikten ayırarak ve asıl adaletin dikey adalet olmasından hareketle, farklı konum ve durumda olan kişilerin farklı şekilde muameleye tabi tutulmasını savunmuştur. Nitekim adaletin yatay adalet kısmını oluşturan eşitlik ilkesi gereği herkese konumuna bakılmaksızın aynı şekilde muamele edilmesi kabul görmektedir. Bu tarz bir uygulama ise gerçek adaletten bireyleri ve devleti uzaklaştırmaktadır. Zira bir toplumda mutlaka doğuştan gelen veya sonradan ortaya çıkan birtakım sebeplerle bakıma muhtaç, zayıf ve desteklenmesi gereken özel durumlu bireyler mutlaka vardır. Bu tarz kişilerin diğer fertlerden farklı olarak birtakım ayrıcalıklara sahip olması adalet ilkesini zedelediği gibi adaletin, özellikle sosyal adaletin sağlanabilmesi adına bir gerekliliktir (Chan,2005, s. 449-465; Langan, 1977, s. 346-358; Sekine, 2005, s. 95-96).

Sosyal adalet kavramı ise devletin, sosyal devlet olmasının bir gereği olarak, yürüttüğü politikalarda toplumun gelir düzeyi ya da diğer sebepler nedeniyle (cinsiyet, fiziksel durum vs.) korunmaya daha fazla muhtaç olan kesimlerini desteklemesidir. Sosyal adaletin gereği olarak devletin insan onuruna yakışacak şekilde asgari bir gelir düzeyini ayırım göstermeksizin tüm vatandaşlarına sağlaması gerekir (Buluttekin ve İçten, 2023, s. 714; Özbudun, 2018, s. 141). Bir ülkede hukuk devleti ilkesinden bahsedilebilmesi için devletin uyguladığı politikaların yasal dayanağının kanunlar olması ve bu kanunların da Anayasa'yla güvence altına alınması gerekir. Bu yüzden bir ülke anayasasında sosyal adaletin yürütülmesine imkân sağlayacak

madde ve ilkeler yok ise orada yetkililerin desteğe muhtaç bireylerden yana politika üretmesi ve uygulamasını beklemek adaleti yetkililerin keyfine bırakmak anlamına gelir (Çıkmaz, 2020, s. 172-173).

Türkiye Cumhuriyeti Anayasa'sının 2. Maddesinde devletin sosyal bir devlet olduğu açıkça hüküm altına alınmıştır. Ayrıca T.C. Anayasa'sının 10. Maddesinde şu ifade yer almaktadır:

Herkes, dil, ırk, renk, cinsiyet, siyasi düşünce, felsefi inanç, din, mezhep ve benzeri sebeplerle ayırım gözetilmeksizin kanun önünde eşittir.

Kadınlar ve erkekler eşit haklara sahiptir. Devlet, bu eşitliğin yaşama geçmesini sağlamakla yükümlüdür. Bu maksatla alınacak tedbirler eşitlik ilkesine aykırı olarak yorumlanamaz.

Çocuklar, yaşlılar, özürlüler, harp ve vazife şehitlerinin dul ve yetimleri ile malul ve gaziler için alınacak tedbirler eşitlik ilkesine aykırı sayılmaz.

Hiçbir kişiye, aileye, zümreye veya sınıfa imtiyaz tanınmaz.

Devlet organları ve idare makamları bütün işlemlerinde (...) kanun önünde eşitlik ilkesine uygun olarak hareket etmek zorundadırlar (1982 T.C. Anayasası, md.2, md. 10).

Yukarıdaki anayasa maddesine göre engelli bireylerin haklarının devlet eliyle korunması bir güvence hâline gelmiştir. Anayasa'nın 10. Maddesi dikkatli incelendiğinde çocuklar ve yaşlılar ile dul ve yetimler olduğu kadar engelli vatandaşlara yönelik yapılan pozitif ayrımcılığın eşitlik ilkesine aykırı olmayacağı tam tersine böyle bir uygulamanın adalet ilkesinin bir gereği olduğu vurgulanmıştır. Anayasa'da yer alan sosyal adaletle doğrudan ya da dolaylı olarak ilişkili kanun maddeleri bütüncül bir yaklaşımla ele alınıp ve diğer kanunlarla ilişkilendirilip beraber yorumlandığında kanun koyucunun yasalardan ulaşmak istediği nihai amaç daha iyi ortaya çıkacaktır. Nitekim Anayasa'da sosyal devlet ilkesine vurgu yapılan 2. Madde ile yine Anayasa'nın 5. Maddesi sosyal devletin nasıl olması gerektiğini, devletin temel amaç ve görevleri başlığı adı altında şu şekilde yer almaktadır:

Devletin temel amaç ve görevleri, Türk milletinin bağımsızlığını ve bütünlüğünü, ülkenin bölünmezliğini, Cumhuriyeti ve demokrasiyi korumak, kişilerin ve toplumun refah, huzur ve mutluluğunu sağlamak; kişinin temel hak ve hürriyetlerini, sosyal hukuk devleti ve adalet ilkeleriyle bağdaşmayacak surette sınırlayan siyasal, ekonomik ve sosyal engelleri kaldırmaya, insanın maddi ve manevi varlığının gelişmesi için gerekli şartları hazırlamaya çalışmaktır (1982 T.C. Anayasası, md. 2, md. 5).

Bir ülkede sosyal adaletin o devletin Anayasası'nda hüküm altına alınması ile bunun uygulamada vatandaşlara ne düzeyde hissettirildiği arasında farklar vardır. Bu yüzden sosyal adaleti ön planda tutan bir devletin mutlaka ayrıcalıklı gruplara yönelik yaptığı uygulama ve politikalarla bu iddiasını desteklemesi gerekir. Bunun için de sosyal adaletin sağlanmasında gerekli olan kriterlerin sosyal ve ekonomik yapı içerisinde ilgili hükümet programlarında yer alıp uygulanabilmesi çok önemlidir (Çıkmaz, 2020, s.174).

Tablo 1: Bir Ülkede Sosyal Adaletin Sağlanmasında Gerekli Olan Kriterler

Yoksulluğu Önlemek İçin Tedbirlerin Alınması
Eğitimde Fırsat Eşitliğine Dönük Adımlar Atılması
İşgücü Piyasasına Dar Gelirli ve Dezavantajlı Grupların Katılımı
Asgari Düzeyde Bireyler İçin Sosyal Güvenliğin Sağlanması ve Gerekli Sosyal Yardımların Zamanında Yapılması
Hane Halkı Refah Düzeyinin Artırılması
Kaynakların Dağılımında Adaletin Gözetilmesi
Vergi Sisteminin Hakkaniyetli Hale Getirilmesi

Not: Sosyal Adaleti Ön Planda Tutan Bir Refah Devletinde Yukarıda Belirtilen Kriterlerin Hepsinin İstisnasız Bir Arada Bulunması Gerekir

Kaynak: Çıkmaz, 2020, s. 174 ve Baltacı, 1996, s.199-211'den esinlenerek tarafımızca oluşturulmuştur.

Tablo 1'de bir ülkede sosyal adaletin sağlanabilmesi için bakıma muhtaç kişiler ki bunlar içerisinde engelli gruplar da yer almaktadır. Bu kişilere yapılan aynı ve nakdi yardımlar yanında çalışma hayatında engelli bireylerin desteklenmesi ve istihdamının sağlanması sosyal adaletin olmazsa olmaz bir gereğidir. Bunun için de istihdamı sağlama adına en güzel örnek uygulamalarından biri korumalı işletmelerdir. Çalışmanın bu kısmında korumalı işyeri kavramı tanıtılacak ardından engelli bireylere yönelik yurtdışında ve Türkiye'de korumalı işyeri örnekleri ve işlevleri down kafeler özelinde açıklanamaya çalışılacaktır.

Korumalı İşyerleri

İşyerinde ayrımcılık işletmelerde yaygın görülen bir sorundur. Bunlar arasında; ırk (Hirsh & Kornrich, 2008; Deitch vd., 2003), cinsiyet (Elliott & Smith, 2004; Bartlett, 1993; Bell vd., 2011), din (Vickers, 2010; Ghumman vd., 2013; Wallace et al., 2014; Padela, 2016), dil (Bergman vd. 2008), sosyal sınıf (Gray vd., 2013), yaş (Riach & Cutcher, 2014), fiziksel görünüş (Mahajan, 2007); ve ideolojik farklılık (Nkomo & Hoobler, 2014) en sık görülen ayrımcılık türleridir. Engelliler (McLaughlin vd., 2004; Thanem, 2008), mahkûmlar (Baur vd., 2018), mülteciler ((Forstenlechner & Al-Waqfi, 2010; Daldy & Roskrige, 2013) ve farklı cinsel tercihlerde bulunan bireyler (Webster vd., 2018; Clair vd., 2005; Ragins, 2008) işyerinde dışlanan gruplar arasında başı çekmektedir. Ancak çalışmanın konusu kapsamında burada daha çok engelli bireyler, bu bireyler içinde de zihinsel ve ruhsal engelliler üzerinde durulacaktır.

İstatistikler zihinsel engelli bireylerin diğer engelli sınıfa kıyasla daha az istihdam edildiğini ve engelli sınıflar arasında en sık raporlanan şikâyetin kaygı ve depresyon olduğunu ortaya koymuştur (İngiltere Sağlık Bakanlığı, 2023). Öte taraftan yerinde destekle zihinsel engelli bireylerin de işgücüne katılabileceğini göstermiştir. Avrupa Birliği (AB), üye ülkelerdeki engelli bireylerin istihdamını yeterli düzeyde bulmadığından birtakım adımlar atmaya yönelmiştir. AB, zorunlu istihdam kota programları koyarak, ayrımcılık karşıtı mevzuatlar geliştirerek ve iş koruma hakları çıkararak bu ve benzeri bir takım yasal düzenlemelerle engellileri emek piyasasında korumak adına politikalar geliştirmiştir. Engelli bireyler emek piyasasından dışlandıkları durumda sosyal yardımlara daha fazla ihtiyaç duyacaktır. Buna bağlı olarak kamu harcamalarında artış görülecek daha da olumsuz engelliler arasında yoksulluk derinleşecektir. Bu negatif etkiyi azaltmak için engellileri istihdam eden işyerlerine teşvikler getirmiştir. İngiltere ve Finlandiya bu uygulamalara ilk uyum sağlayan ülkeler arasında sayılmaktadır (Shima, vd., 2008).

Engelliler işletme için düşük performans gösteren bireyler olarak değerlendirilmektedir (Zanoni, 2011). Eleştirel çalışmalar işletmelerin sosyal adalet ve çeşitliliğin sağlanması kaygısından çok kendi menfaatlerini ön planda tuttuğunu ileri sürmüştür. Dennissen vd. (2020) ile Deborah (2018) gibi düşünürlerin fiziksel olarak dezavantajlı bireylerin istihdamına dönük yaptığı eleştirel çalışmalarda; işletmelerin insan kaynakları yönetiminin, işyeri refahı, iyi hissetme durumu (well-being) gibi konularda engelliliği de kapsamı gerektiğini vurgulamış; aşırı iş yükü, stres, iş-özel yaşam dengesizliği, yoksullaşan çalışma koşullarına daha fazla eğilmesi gerektiği tavsiye edilmiştir. Engelli istihdamı pozitif bir ayrımcılıktır. Zira korumalı işyerleri engelli bireylerin topluma kazandırılmasında önemli bir araçtır. Engelli bireylerin istihdam edilmesi bu ayrımcılığın azaltılması, toplumsal barışı sağlama yönüyle sosyolojik anlamda değerli bir adımdır.

Türkiye’de Korunmalı İşyerleri ile İlgili Yasal Mevzuat

1982 Anayasası’nın engellilere sağlanan anayasal haklar bağlamında ve sosyal adaletle ilişkili hükümlerine çalışmanın giriş kısmında değinilmiştir. Çalışmanın bu bölümünde ise Anayasa’da engellilerin çalışma hakkı ve ödevi, çalışma şartları ve dinlenme hakkı, sosyal güvenlik bakımından özel olarak korunmaları ile Büyükşehir Belediye Yönetmeliğinin özürü hizmet birimlerine ait maddesi temel alınarak korunmalı işyerlerinin uyması gereken yasal mevzuata değinilecektir. Ayrıca doğrudan korunmalı işyerleri hakkında yönetmelik ile ilgili de bilgi verilecektir.

1982 Anayasa’nın 49. Maddesi çalışma hakkı ve ödevini düzenlemektedir. Anayasanın ilgili maddesine göre herkes çalışma hakkı ve ödevine sahiptir. Bu durum ilgili Anayasa maddesinde şu şekilde ifade edilmiştir:

Devlet, çalışanların hayat seviyesini yükseltmek, çalışma hayatını geliştirmek için çalışanları ve işsizleri korumak, çalışmayı desteklemek, işsizliği önlemeyi elverişli ekonomik bir ortam oluşturmak ve çalışma barışını sağlamak için gerekli tedbirleri alır (1982 T.C. Anayasası, md.49).

ifadesi yer almaktadır.

Belirtilen 49. Madde de görüldüğü üzere devlet engelli bireylerin çalışma hayatına dâhil olmasını sağlamaktan ve onlara yeni istihdam olanakları sunmaktan, onların çalışmalarını desteklemekten, aynı zamanda istihdam edildiklerinde de çalışma koşullarının iyileştirilmesinden sorumludur. Anayasa’nın 50. Maddesinde çalışma şartları ve dinlenme hakkının düzenlenmesine dair şu ifade bulunmaktadır: “Kimse, yaşına, cinsiyetine ve gücüne uymayan işlerde çalıştırılmaz. Küçükler ve kadınlar ile bedeni ve ruhi yetersizliği olanlar çalışma şartları bakımından özel olarak korunur”. Anayasa’nın 50. Maddesinde açıkça belirtildiği üzere bedenî ve ruhi yetersizliğe sahip engelli bireylerin çalışma şartlarının özel olarak belirlenmesi ve hiçbir şekilde özel durumlarına uygun olmayan çalışma koşullarında çalıştırılmaması teminat altına alınmıştır. Anayasa’nın 61. Maddesinde “Sosyal güvenlik bakımından özel olarak korunması gereken kişilere yönelik” bir düzenleme içermektedir. Aynı kanun maddesinde devletin engellilerin korunmasını ve toplum hayatını uyum sağlamaları konusunda gerekli tedbirleri alacağı belirtilmiş; bu tedbirler içerisinde gerekli teşkilat ve tesisleri kurmakla devletin görevli olduğu belirtilmiştir. 61. Maddeden de anlaşılacağı üzere korunmalı işyeri açmak ve bunu yaygınlaştırmak devletin üzerine düşen anayasal bir görevdir. (1982 T.C. Anayasası, md.50, md.61).

Türkiye’de engellilerin istihdamına yönelik ve ayrımcılıkla mücadele kapsamında yürütülen politikaların oluşturulabilmesi adına 1475 sayılı İş Kanunu’nun mevzuata girdiği görülmektedir. Ayrıca 1475 sayılı İş Kanunu’nda da işverenlerin 50 ve üzeri işçi çalıştırmaları durumunda kota yöntemine bağlı olarak çalışanların %2’sini engelli bireylerden oluşturma yükümlülükleri bulunmaktadır. 4857 sayılı yeni İş Kanunu’yla birlikte bu oran özel sektörde %3 kamu işyerlerinde ise %4 olarak hüküm altına alınmıştır (4857 sayılı İş Kanunu, md. 5; Sağlık, 2021, s. 2344-2345).

Anayasa’da yer alan yukarıdaki maddelerin dışında Büyükşehir Belediyelerine de engellilere yönelik birtakım iyileştirme politikaları belirlemek ve somut adımlar atmak konusunda bazı görevler yüklenmiştir. 2006 yılında yürürlüğe giren “Büyükşehir Belediyeleri Özürü Hizmet Birimleri Yönetmeliği” 8. Maddesinde engelli bireylere yönelik Büyükşehir Belediyelerinin sorumlulukları şu şekilde özetlenebilir (Büyükşehir Belediyeleri Özürü Hizmet Birimleri Yönetmeliği, 2006; Sağlık, 2021, s. 2344-2345):

1. - Engelli bireylere yönelik sağlıklı veri toplanması

2. - Engellilerin toplum hayatı içerisinde kaynaşmalarını sağlamak amacıyla birtakım sportif, sosyal ve kültürel faaliyetler yürütmek, faaliyetleri desteklemek ve yaygınlaşmasını sağlamak
3. - Engellilerin ihtiyaç duyduğu hizmetleri yerine getirmek amacıyla engelliler birimi açmak
4. - Engelli ailelerin ve çocuklarının bilinçlenmesine yönelik birtakım hizmetler vermek ayrıca bu hizmetleri verecek belediye personelinin yeterli bilgi ve donanıma sahip olması için gereken tüm eğitimleri almasını sağlamak
5. - Belediyeler diğer kamu kurum ve kuruluşlarıyla ve mesleki örgütlerle koordineli olarak engellilere yönelik toplum esaslı rehabilitasyon programları uygulamalıdır.
6. - Engellilerin çalışma hayatına katılımlarının artırılması ve istihdam edildikleri işgücünde yaşamaları muhtemel zorlukların belediyeler tarafından verilen birtakım eğitim programları ve rehabilitasyon hizmetleri sayesinde azaltılmasını sağlamaktır (Sağlık, 2021, s. 2344-2345).

7. Yukarıdaki yönetmelikte de belirtildiği üzere belediyelerin engelli hizmet birimleri adı altında birtakım kuruluşlar açması ve korumalı işyeri imkânlarının engellilere sağlanarak engellilerin işgücüne ve topluma katılımının bu şekilde desteklenmesini sağlamak gibi görevleri vardır.

8. 4857 sayılı İş Kanunu'nda iş hayatında engelli bireylere yönelik ayrımcılık olmaması gerektiğine dair şöyle bir ifade yer almaktadır: "İş ilişkisinde dil, ırk, renk, cinsiyet, engellilik, siyasi düşünce, felsefi inanç, din ve mezhep ve benzeri sebeplere dayalı ayırım yapılamaz".

Korumalı işyerlerinin çerçevesi Türkiye'de Resmî Gazete'de yayımlanan 27.01.2022 tarihli ve 31722 No'lu yönetmelik ile çizilmiştir. Buna göre korumalı işyeri "İş gücü piyasasına kazandırılmaları güç olan zihinsel veya ruhsal engelli bireylere istihdam oluşturmak amacıyla devlet tarafından teknik ve mali yönden desteklenen ve çalışma ortamı özel olarak düzenlenen işyerini ifade eder" (Korumalı işyerleri hakkında Yönetmelik,2022, md.14). Yönetmeliğin 4. maddesine göre bir işyerinin korumalı işyeri statüsü alması için Aile ve Sosyal Hizmetler İl Müdürlüğüne başvuruda bulunması; en az beş engelli bireye istihdam oluşturması ve işyerinde çalışan engelli birey sayısının toplamın işçi sayısının yarısından az olmaması gerekmektedir. Korumalı İşyerleri Hakkındaki Yönetmeliğin 14. maddesine göre; bu işyerlerinde istihdam edilebilmek için üç şartın sağlanması gerekmektedir. Bunlar; 1) Engelli genç bireylerin on beş yaşını doldurmuş olması 2) En az %40 zihinsel veya ruhsal engelli olması ve bunu raporlandırması 3) Türkiye İş Kurumu'na kayıtlı olması gerekmektedir.

Türkiye'de Engellilerin İşgücüne Katılım Seviyesi

Türkiye'de engellilerin işgücüne katılımını teşvik eden yasalar yürürlüğe girmiş olsa da uygulamada gerek kamu gerekse özel sektörde engelli bireylerin meslek vasfı ve becerisinin de düşük olmasına bağlı olarak yeterince istihdam edilmediği görülmektedir. Yukarıda sosyal devlet ilkesinde de bahsedildiği üzere devletin istihdam politikalarını hazırlarken ayrıcalıklı bireylerin özel durumlarını göz önüne alarak politika belirleme yükümlülüğü bulunmaktadır. Bununla birlikte özel sektörün de yasal olarak çalıştırmak zorunda olduğu engelli birey sayısını göz önüne alarak istihdam seviyesini belirlemesi gerekmektedir. Ayrıca hem kamu hem özel kesim engelli bireylere istihdam sağlarken bu kişilerin özel durumlarına uygun ve mesleki yeterliliklerini göz önüne alarak çalışma koşullarını belirlemeleri gerekmektedir. Yasal mevzuat bu olsa da uygulamada engellilerin işgücüne katılım seviyesinin yeterli olmadığı görülmektedir. Aşağıdaki tabloda Türkiye'de Büyükşehir Belediyesi olan illerde 2023 yılı mayıs sonu itibariyle engelli istihdam verileri yer almaktadır.

Tablo 2: Türkiye’de Büyükşehirler Bazında Engelli İstihdamı Verileri

İLLER	2023 MAYIS SONU İTİBARIYLA İŞYERLERİNDE YÜKÜMLÜ OLUNAN VE ÇALIŞTIRILAN ENGELLİ SAYILARI					
	ENGELLİ ÇALIŞTIRMAKLA YÜKÜMLÜ 50+ İŞYERİ SAYISI		ÇALIŞTIRMAKLA YÜKÜMLÜ OLDUĞU ENGELLİ SAYISI		TOPLAM ENGELLİ ÇALIŞAN SAYISI	
	KAMU	ÖZEL	KAMU	ÖZEL	KAMU	ÖZEL
ADANA	23	330	512	2.128	446	2.156
ANKARA	106	1.077	2.273	7.251	2.462	6.999
ANTALYA	31	781	733	6.911	664	4.683
AYDIN	23	196	331	1.158	308	1.085
BALIKESİR	34	266	416	1.506	491	1.618
BURSA	33	1.320	569	8.360	771	9.440
DENİZLİ	14	245	144	1.242	130	1.372
DİYARBAKIR	16	105	164	535	176	572
ERZURUM	24	83	308	445	356	452
ESKİŞEHİR	31	264	671	1.933	811	2.128
GAZİANTEP	9	315	213	2.450	181	2.198
HATAY	9	85	73	561	31	600
İSTANBUL	100	4.684	2.807	31.887	2.677	26.796
İZMİR	41	847	830	5.928	889	5.745
KAHRAMANMARAŞ	9	71	65	526	66	593
KAYSERİ	32	381	412	2.057	491	2.677
KOCAELİ	25	851	426	6.080	538	6.332
KONYA	32	295	744	1.449	674	1.510
MALATYA	11	54	256	353	243	468
MANİSA	17	298	343	2.599	267	2.386
MARDİN	11	60	65	260	79	276
MERSİN	24	306	367	1.819	389	1.565
MUĞLA	14	302	230	1.884	263	1.211
ORDU	8	101	115	492	131	583
SAKARYA	19	219	154	1.544	173	1.566
SAMSUN	23	194	368	1.075	334	1.144
ŞANLIURFA	21	83	220	590	261	584
TEKİRDAĞ	19	477	167	3.035	182	2.544
TRABZON	10	108	145	516	115	532
VAN	16	54	318	381	295	379
GENEL TOPLAM	781	14.452	14.587	96.955	14.894	90.194

Kaynak: TÜİK, İstihdamı Zorunlu Kontenjanları, 2023.

Tablo 2’de de görüleceği üzere otuz büyükşehirde kamu sektöründe istihdam edilmesi gereken engelli birey sayısı 14.587 iken fiilî olarak engelli çalışan sayısı 14,894 ‘tür. Bununla birlikte özel sektörde istihdam edilmesi gereken engelli birey sayısı 96,955 iken fiilî olarak engelli çalışan sayısı 90.194’tür. Bu sebeple özel sektör kesiminde engelli birey istihdam sayısının olması gerekenden az olduğu söylenebilir. Ayrıca bu durum kamu kesiminin, özel sektörün ekonomik sebepler yüzünden yeterince istihdam sağlayamaması nedeniyle daha fazla engelli birey istihdam etmek zorunda olduğunu gösterebilir. Toplamda kamu ve özel sektörde 6.454 engelli bireyin istihdam edilmesi gerekiyorken bazı engelli bireylerin işgücüne katılmadığı tespit edilmiştir. Bu durumda devletin yasal zorunluluğunu yerine getirebilmesi için korumalı işyerlerinin çoğaltılması tavsiye edilebilir.

Tablo 3: TÜİK 2023 Mart Ayı Engelli İşgücüne Katılım Oranları

İşgücüne Katılım Oranı	Erkek	Kadın	Toplam
Engelli Nüfus	35.4	12.5	22.1
Genel Nüfus (Mart,2023)	71.9	35.7	53.6

Kaynak: Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, Engelli ve Yaşlı Hizmet İstatistik Bülteni, 2023.

Tablo 3’te Türkiye’de 2023 yılı mart ayı cinsiyete dayalı engelli nüfusun işgücüne katılım oranı verilmektedir. Genel nüfus içerisinde kadınların %35,7’si işgücüne katılırken bu oran engelli kadın bireylerde %12,5’e düşmektedir. Erkelere ise genel nüfusun işgücüne katılım oranı %71,9 iken bu oran engelli erkek bireylerde %35,4’e düşmektedir. Buradan çıkarılacak sonuç gerek kadın gerek erkek engelli bireylerin işgücüne katılım oranı genel nüfusa oranla oldukça düşüktür. Devletin işsizlikle mücadele politikalarını yürütürken bu durumu dikkate alması ve engelli bireylere yönelik korumalı işyeri programlarını çoğaltması gerekmektedir.

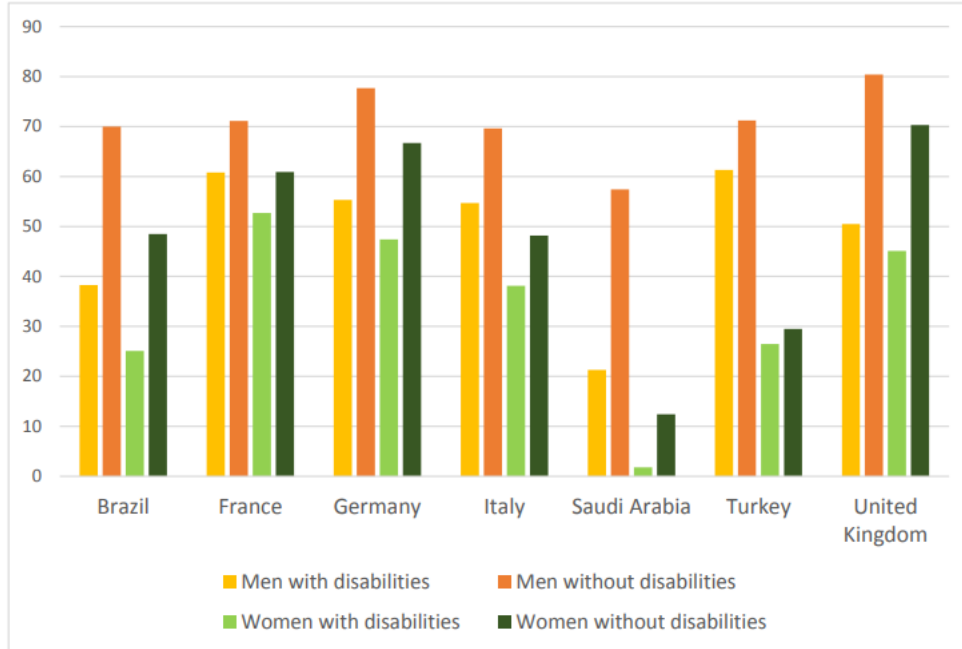

Grafik 1: Engelli ve Engelsiz Nüfus -İstihdam Oranları

Kaynak: İLO Çalışma İstatistikleri, 2010.

Yukarıdaki grafikte seçilmiş dünya ülkelerinde engelli bireyler ile engelli olmayan bireylere dair istihdam oranları yer almaktadır. Grafik 1'e göre; Türkiye'de 15-64 yaş grubu içerisinde engelli istihdam oranı %40 düzeyinde iken engelli olmayan istihdam düzeyi %50 düzeyindedir. Üniter yapıya sahip diğer devletlere bakıldığında; Fransa'da engelli istihdam oranı %55 iken engelli olmayan istihdam oranı %65 düzeyindedir. İtalya'da ise bu oran engelli istihdamında %45 iken engelli olmayan istihdamda yaklaşık olarak %60 düzeyindedir. Japonya'da ise engelli istihdam oranı %20'lerde kalırken engelli olmayan istihdam oranı yaklaşık %60 düzeyindedir. Bu veriler ışığında Türkiye, Fransa ve İtalya gibi Avrupa ülkelerinin gerisinde iken Japonya'nın ilerisindedir.

Grafik 1'de görüleceği üzere engelsiz birey ile engelli birey işgücüne katılım oranları açısından en fazla dengenin olduğu örnek ülke Fransa'dır. Nispeten Avrupa ülkeleri Amerika ve Rusya'yla kıyaslandığında engelli bireylerin istihdamına daha iyimser bakmaktadır. Türkiye seçilmiş ülkeler açısından her ne kadar Avustralya, Fransa ve Almanya kadar olmasa da engelli bireylerin istihdamına sıcak bakmaktadır. Fakat bu durum belirtilen ülkelerle kıyaslandığında Türkiye'de engelli bireylerin istihdamı konusunda iyileştirmeye ihtiyaç olduğunu göstermektedir.

Grafik 2: Cinsiyete Dayalı Engelli ve Engelsiz Nüfus -İstihdam Oranları

Kaynak: İLO Çalışma İstatistikleri, 2010.

Grafik 2 cinsiyete dayalı engelli ve engelli olmayan bireylerin seçilmiş dünya ülkelerinde işgücüne katılım oranlarını vermektedir. Engelli-engelsiz işgücüne katılım kıyaslamasında aradaki farkın en düşük seviyede olduğu ülkeler; Fransa, İtalya ve Almanya'dır. Suudi Arabistan başta olmak üzere Brezilya ve İngiltere'de bu farkın açıldığı görülmektedir. Türkiye ise her ne kadar Fransa ve Almanya kadar olmasa da farkın düşük olduğu ülkeler kategorisindedir. Nüfus içerisindeki kadınların genel olarak engelli istihdamında daha düşük seviyede olduğu göze çarpmaktadır. Türkiye de bu genellemeye uymaktadır. Türkiye'de de engelli kadın istihdamının yaygınlaştırılması ve iyileştirilmesine daha fazla ihtiyaç vardır.

Engel Grubu	Kişi Sayısı	Oran (%)
Görme	215.076	9,53
İşitme	179.867	7,97
Dil ve Konuşma	33.686	1,49
Ortopedik	311.131	13,78
Zihinsel	385.313	17,07
Ruhsal ve Duygusal	170.927	7,57
Süreğen Hastalık	917.259	40,63
Diğer	44.248	1,96

Not: Engelli Sağlık Kurulu Raporu almak için yetkili hastanelere başvurmamış ve hizmet almak için devletle teması geçmemiş bireyleri kapsamamaktadır.

Grafik 3: Türkiye’de Engel Türüne Göre Kişi Sayısı ve Nüfus Oranı

Kaynak: Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, 2023.

Grafik 3 Türkiye’de engellilik türüne göre nüfus sayısı ve oranlarını vermektedir. Buna göre Türkiye’de en yaygın engellilik durumu; %40’lık oranla “Süreğen Hastalık”, %17’lik oranla “Zihinsel Engellilik”, %13’lük oranla “Ortopedik Engellilik”, %9’luk oranla “Görme Engellilik”, %7’lik oranla “İşitme Engellilik”, %7’lik oranla “Ruhsal ve Duygusal Engellilik” ve %1’lik oranla “Dil ve Konuşma” engelliliğidir. Bu çalışmanın konusunu oluşturan down sendromlu bireylerin kapsamına alan “Zihinsel Engellilik” Türkiye’de en yaygın ikinci grup engellilik türüdür.

Yöntem

Bu çalışmada korumalı işyeri özelinde “down kafeler” seçilmiştir. Engelli bireyler içinde down sendromlu bireylerin engellilik durumunun fiziksel açıdan çalışmaya daha uygun olması ve korumalı işyeri olarak down kafelerin sayılarının Türkiye’de giderek yaygınlaşıyor olması bu tercihte etkili olmuştur. Down kafelerin önce dünya örneklerinin neler olduğu Google Haritalar, Tripadvisor, YouTube, Google vb. arama motorları üzerinden İngilizce ve Türkçe olarak araştırılmış sonrasında ise Türkiye’deki örneklerine bakılmıştır. Bunun yanında belge ve doküman analizi yöntemi kullanılarak; Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO), OECD, Avrupa İstatistik Ofisi, TÜİK, Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı gibi kurum ve kuruluşların başta 2023 yılı olmak üzere ulaşılabilen en güncel istatistik veri, rapor, bülten vb. araştırmalarından faydalanılmıştır. Son olarak araştırmacılar yerinde gözlem metodunun kullanarak bu seçilen kafelerden Ankara-Kızılay’daki Down Kafe ile Gaziantep’teki Mutlu Kafe’yi incelemişlerdir.

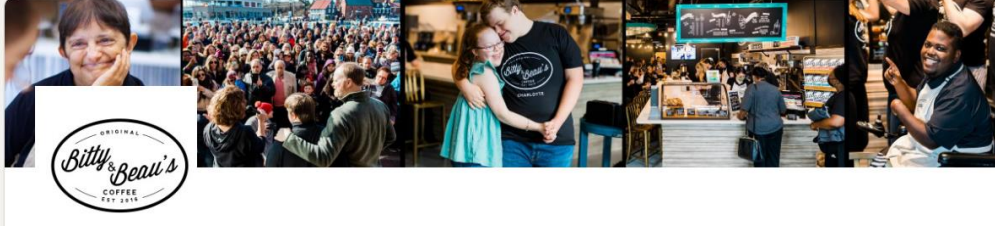
Dünya’nın pek çok yerinde ancak sınırlı sayıda down kafenin bulunduğu gözlemlenmiştir. Bunlardan bazıları –örneğin; Bitty & Beau’s Cafe ve Cafe Joyeux- zincir mağaza şeklinde çalışırken, bazıları da aile-şahıs işletmesi -mesela August Cafe- olarak kurulmuş bazıları da dernekleşerek açılmış kafeler (*community cafe*) olarak faaliyetini sürdürmektedir. Down kafelere dünyadan verilebilecek bazı örnekler şunlardır; Filipinler’deki Puzzle Kafe, Hindistan’daki Mitti Cafe, İngiltere’deki Fair Shot Cafe ve Strive Cafe, Fransa’daki Le Reflet Cafe, İsveç’teki August Cafe, ABD’deki Coffee Closet ve with Barista Jake Cafe. Ancak bu örneklerden çok daha fazlasının mevcut olduğu yapılan araştırmalarda gözlemlenmiştir. Engelli bireylerle veya kafe işletmecileriyle yapılan röportajlarda, down kafelerin zihinsel-bilişsel engelli bireylerin iyi oluşlarına katkıda bulunduğunun üstünde durulmuştur. Devam eden kısımda ABD, Fransa ve İran’dan birer down kafe seçilip incelenmiş akabinde Türkiye’deki örneklerine yer verilmiştir.

Yurtdışından Down Kafe Örnekleri

Çalışmanın bu kısmında dünyadan ve Türkiye’den seçilmiş down kafe örneklerine yer verilmiştir.

Bitty & Beau’s Coffee (ABD)

Down cafelerin dünyada bilinen örneklerinden biri ABD’deki Bitty & Beau’s Coffee’dir. Bitty & Beau’s Coffee zincir şeklinde ilerleyen down kafelere emsal teşkil etmektedir. (Fotoğraf 1.)

Fotoğraf 1: Bitty & Beau’s Kafe (Linkedin, 2023)

Fotoğraf 1’de fotoğraflanan Bitty & Beau’s kafe iki çocuğu da down sendromlu bir aile olan Amy ve Ben Wright çifti tarafından ABD’de kurulmuştur. Wright ailesi, engelli bireylerin %80’inin işsiz olduğunu duyduklarında bu işletmeyi kurma fikrinin kendilerinde oluştuğunu söylemişlerdir. İşletmeye çocuklarının adlarını koyarak 2016 yılında Güney Carolina’nın Wilmington şehrinde kafeyi açmışlardır. Kafe; otistik ve down sendromlu bireyleri istihdam etmektedir. Çalışanlara; müşteri karşılama, sipariş alma ve içecek hazırlama konusunda eğitim vermişlerdir. Akabinde franchising sistemine geçmiş; ABD genelinde on dört mağazaya ulaşmışlardır. On dokuz kişiyle yola çıkan işletme şimdi Florida’dan Michigan’a kadar on iki eyalette dört yüz civarında engelli çocuğa iş imkânı sağlamaktadır (Harvard Business Review, 2023). Down kafelere başarılı bir diğer örnek de Fransa’daki Cafe Joyeux’tur.

Cafe Joyeux (Fransa)

Şubeleşen down kafelerin diğer örneği Fransa menşei Cafe Joyeux’tur.

Fotoğraf 2: Café Joyeux (Café Joyeux Websitesi,2023)

Fotoğraf 2’de fotoğraflanan Cafe Joyeux isimli kafe, kuruluş amacının; Fransa’da down sendromlu ve otistik engelli bireylerin sadece %5’inin bir işte çalışması sebebiyle ve diğer insanlara göre iki misli işsizlik çekmelerinden ötürü, bu adaletsizliğin önüne geçmek için 2017 yılında zihinsel ve bilişsel engelli bireylere dönük istihdam sağlama olduğunu beyan etmiştir. Cafe Joyeux parolasını “servi avec le coeur” (gönülden servis edilir) ve vizyonunu “Daha güzel

bir dünya için kalplerimizi farklılıklara açmak istiyoruz” olarak belirlemiştir. İşletme; insan kaynakları, yönetim, açılış ve uzman eğitmenlerden oluşan bir takımla çalışanlarını yetiştirmekte ayrıca 129 engelli bireyi istihdam etmektedir. Cafe Joyeux’un, Fransa dâhilinde; Paris, Lyon, Rennes, Bordo, Nantes, Montpellier’de; Portekiz’de Lizbon’da; Belçika’da Brüksel’de olmak üzere toplam on beş şubesi mevcuttur (Cafe Joyeux, 2023). Ayrıca kafe yüz yüze alışveriş yanında online satış kanalını da kullanmaktadır. Cafe Joyeux, tasarım ve dekorasyon sahasında iç mimar Sarah Poniatowski ile menü hazırlama konusunda da Şef Thierry Marx ile çalışmıştır. Kârını yeni şubeler açma stratejisi olarak güden işletme, down kafeler özelinde Fransa’daki başlıca örneklerden biridir.

Downtism Cafe (İran)

Down kafelere bir örnek İran’daki Downtism Kafe’dir. Bu kafe İranlı kadın girişimci Aylin Agahi tarafından 2016’da Tahran’da kurulmuştur. Aylin Agahi, yıllarca engelli bireylere müzik hocalığı yapmış, onlarla birlikte konserler vermiş sonrasında bu fikrin kendisinde oluştuğunu belirtmiştir. Zira Fransa ve ABD örneğindeki gibi İran’da da işsizliğin engelli bireylerde daha fazla olduğunu fark edip down sendromlu ve otistik bireyler için 10 öğrencisinin ailesinin ve İran Hükümetinin desteğiyle fikrini hayata geçirmiştir (Daily Sabah, 2018). Downtism isimli kafede engelli bireylerin topluma kazandırılmaları hedeflenerek 35 genç istihdam edilmiştir. Bu amaçla ayrıca gelen misafirlere Mozart ve Chopin’den müzik dinletileri engelli bireyler tarafından da sunulmaktadır. (UNICEF, 2020)

Türkiye’den Down Kafe Örnekleri

Türkiye’de engelli bireylerin istihdam edildiği korumalı işletmeler mevcutsa da down sendromlu ve otistik bireylerin çalışabildikleri yaklaşık 40 civarında down kafe tespit edilmiştir. (Tablo 4).

Tablo 4: Türkiye’de Engelli Bireylere Dönük Kafeler

İsim	Şehir	Kuruluş Tarihi	Kurucu
Cafe Down	Ankara -Kızılay	2001	Rehabilitasyon Merkezi Müdürlüğü
Niş Kafe	Bursa - Nilüfer	2010	Özel Girişim
Gökkuşluğu Kafe	Eskişehir	2011	Tepebaşı Belediyesi
Down Cafe	İstanbul-Şişli	2011	Dernek & Şişli Belediyesi
Down Kafe	Adana-Cemalpaşa	2013	Dernek
Ereğli Down Kafe	Konya-Ereğli	2013	Dernek
Down Kafe	Aksaray	2014	Dernek
Fanfan Kafe	İstanbul-Maslak	2014	Özel Girişim & İTÜ
Down Kafe	Denizli-Pamukkale	2015	Denizli Büyükşehir Belediyesi
Down Cafe	İzmir-Bornova	2015	Bornova Belediyesi
+1 Down Kafe	Kayseri	2015	Özel Girişim (kapanmış)
Gökçem Cafe & Bistro	Konya	2015	Dernek
Down Kafe	Mersin-Mezitli	2015	Mersin Büyükşehir Belediyesi
Down Kafe Kültür Evi	Osmaniye	2015	Dernek
Down Kafe	Elazığ	2016	Dernek & Elazığ Belediyesi
Down Cafe	Hatay-İskenderun	2016	Dernek & İskenderun Belediyesi
Tebessüm Kahvesi	İstanbul-Üsküdar	2016	Üsküdar Belediyesi
Down Town Event Cafe	İstanbul-Sarıyer	2017	Vakıf & Sarıyer Belediyesi
Kusursuz Kafe	Düzce	2017	Düzce Belediyesi

Sevgi Çocukları Down Cafe	Manisa-Akhisar	2017	Dernek
Down Kafe Park	Samsun	2017	Atakum Belediyesi
Mutlu Kafe	Gaziantep	2018	Gaziantep Büyükşehir Belediyesi
Down Sanat Cafe	İstanbul-Bakırköy	2018	Dernek
+1 Down Kafe	Mardin	2018	Mardin Büyükşehir Belediyesi
Ballim Kafe	Trabzon-Ortahisar	2018	Dernek
Melikenur Melek Yüzler Café & Bistro	Afyon	2019	Dernek
+1 Down Kafe	Diyarbakır	2019	Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi
+1 Down Kafe	Mersin-Tarsus	2020	Tarsus Belediyesi
Down Kafe	Şanlıurfa-Karaköprü	2020	Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesi
Down Kafe	İzmit-Gölcük	2021	İzmit Belediyesi
Down Kafe	Kahramanmaraş	2021	Dernek
Sen de Gel Down Kafe	Muğla-Fethiye	2021	Muğla Büyükşehir Belediyesi
Down Kafe	Aydın-Efeler	2022	Efeler Belediyesi
Mutlu Kafe	Erzurum	2022	Erzurum büyükşehir Belediyesi
Sen de Gel Down Kafe	Muğla-Menteşe	2022	Muğla Büyükşehir Belediyesi
Menekşe Kafe 52+1	Ordu -Altınordu	2022	Altınordu Belediyesi
Bi Tebessüm Kafe	Kütahya	2023	Dernek

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 4’de Türkiye’de farklı illerdeki 2001 yılından 2023 yılına kadar kurulmuş down kafelerin bağlı olduğu dernek ve kuruluşlara ait bilgiler yer almaktadır. Tablo 4’de de görüleceği üzere down kafelerin büyük çoğunluğu belirli dernekler bünyesinde hizmet vermektedir. Ayrıca il belediyelerinin sosyal amaçlı olarak kurdukları kafeler ile doğrudan özel sektöre bağlı olarak da down kafelerin hizmet verdikleri görülmektedir. Yukarıdaki tabloda dernek, belediye ve özel girişimlere bağlı olarak down kafelerin yoğunluğu analiz edildiğinde yaklaşık olarak yüzde 55’lik kısmının belediyeler bünyesinde hizmet verdiği görülmektedir. Yaklaşık olarak %35’inin bir dernek veya vakıf bünyesinde hizmet verdiği; %10’luk kısmının ise özel kesim girişimleri bünyesinde hizmet verdiği görülmektedir. Bu kafeler, engelli bireylerin motor ve iletişim becerilerini geliştirmesi, özgüvenlerini artırması ve topluma dâhil olabilmeleri adına önem arz etmektedir. Down kafeler, sivil toplum kuruluşları, kamu kurumları ve yerel yönetimler tarafından desteklenmektedir. Bu kafeler; Türkiye İş Kurumu, Aile ve Sosyal Hizmetler Müdürlüğü, Çalışma ve İş Kurumu İl Müdürlüğü, Hazine ve Maliye Bakanlığı ve çoğunlukla faaliyet gösterdikleri bölgenin belediyesiyle etkileşim hâlinindedir. Bu tür kafelerin önemli bir kısmı belediyelerce açılmış iktisadi teşekküller iken bir kısmı da engelli ailelerinin dernekleşme sonucu açmış oldukları sosyo-iktisadi müesseselerdir. Çalışmanın kısıtı nedeniyle bu araştırmada sadece dört işletmeye yer verilmiştir. (Tablo 5)

Tablo 5: Seçilen Korumalı Kafe Örnekleri

İsim	Şehir	Kuruluş Tarihi	Kurucu
Cafe Down	Ankara -Kızılay	2001	Rehabilitasyon Merkezi Müdürlüğü
Down Cafe	İstanbul-Şişli	2011	Dernek & Şişli Belediyesi
Ereğli Down Kafe	Konya-Ereğli	2013	Dernek
Mutlu Kafe	Gaziantep	2018	Gaziantep Büyükşehir Belediyesi

Kaynak: Tarafımızca oluşturulmuştur.

Bunlar yukarıdaki tabloda görüleceği üzere; Cafe Down (Kızılay-Ankara), Down Cafe (Şişli-İstanbul), Mutlu Kafe (Gaziantep) ve Down Kafe (Ereğli-Konya)'dir. Bu kafeler içinde en eskisi Ankara'daki Down Cafe en iyisi ise Gaziantep'teki Mutlu Kafe'dir.

Ankara'daki Cafe Down, bilinen ilk örnek olması yönüyle; Şişli'deki Down Kafe, Covid-19 salgını vb. krizlerde ayakta kalma çabaları yönüyle; Konya-Ereğli'deki Down Kafe, proje hibesi alması ve ödüle layık görülmesi yönüyle; Gaziantep'teki Mutlu Cafe de iyi bir belediyeceilik örneği olması bakımından çalışmaya dâhil edilmiştir (Tablo 5).

Tablo 5'te kuruluş tarihi 2001 ile 2018 arasında Ankara, İstanbul, Konya ve Gaziantep büyükşehirlerinde korumalı kafelerin hangi merkeze bağlı olduğu belirtilmiştir. İşletmecilik ve toplum sahasına örnek teşkil eden ve daha çok "down kafe" adıyla işletmecilik yazınına giren bu işletmeler korumalı işyeri yönüyle çalışmada ele alınmıştır.

Cafe Down- Ankara

Korumalı işyerlerinden engellilere dönük olanlara verilebilecek ilk örneklerden biri Ankara'da faaliyet gösteren Down Cafe'dir. Bu işletme diğer işletmelere öncü olması nedeniyle değer taşımaktadır. Zira 2001 senesinden bu yana Ankara'nın işlek bölgelerinden biri olan Kızılay'da kesintisiz olarak hizmet vermektedir. İşletme ilk etapta 13'ü zihinsel, 1'i bedensel olmak üzere toplam 14 engelli genci istihdam etmiştir. Kafe, bireylerin işe uyumu noktasında Ankara Sosyal Hizmetler İl Müdürlüğü sosyal hizmet uzmanlarından ve meslek öğretmenlerinden destek almıştır. Kafe, zamanla karışıklıkların önüne geçecek şekilde kendi iş yapma biçimini oluşturmuştur. Örneğin; engelli bireylerin çoğu okuma yazma bilmediğinden başlarda sipariş almada zorluk yaşanırken sonradan müşterilerin önüne bıraktıkları sipariş formlarını işaretlemesi ve bu formların toplanıp kasaya götürülmesi yoluyla kendi iş yapma biçimlerini yaratmışlardır. Kafe, Junior Chamber International-Türkiye şubesi birincilik ödülüne layık görülmüştür. Mekân sadece engelli gençlerin değil ailelerinin de sosyalleştiği bir alan olarak öne çıkmıştır (Hürriyet Gazetesi, 2001).

Down Cafe - Şişli

Korumalı işyerine bir diğer örnek Şişli'deki Down Cafe'dir. (Fotoğraf 3)

Fotoğraf 3: Şişli Down Kafe (Şişli Down Cafe Web Sitesi,2023)

Fotoğraf 3'te fotoğraflanan Şişli Down Cafe'de tıpkı Ankara'daki benzeri gibi diğer pek çok engelli bireyin istihdam edildiği bir korumalı işyeri olarak öne çıkmıştır. İşletmenin, 2011 yılında Alternatif Yaşamı Destekleme Derneği (ADER) tarafından kurulduğunu ve 28 engelli genç ile başlayıp devlet projeleriyle bu sayıyı 36 çıkardıklarını bildirmişlerdir. Sabah 9 ile akşam 5 buçuk arasında pazar günleri hariç her gün hizmet vermekte olup engelli gençlerin işe geliş gidişlerinde gönüllü annelerden yardım almışlardır (Şişli Down Cafe, 2023). Bu kafede iş yapma biçimi engelli bireylere göre ayarlanmıştır. Bireyler tek değil gruplar hâlinde

çalışmaktadır. Yaşları 25 ila 35 arasında değişen zihinsel engelli, down sendromlu ve otistik genç gönüllü anneler yardımıyla beşerli gruplar hâlinde iş görmektedir (VOA, 2016).

Covid-19 pandemisinde ayakta kalma çabaları işletmeyi mobil kafe uygulamasına yönlendirmiş ve İstanbul'un farklı noktalarında seyyar şubeler açarak hizmet vermeye devam etmişlerdir. Örneğin; Maçka Sanatçılar Parkı, Profilo AVM, Çağlayan Adliyesi, Abdi İpekçi Meydanı, Beşiktaş Kültür Merkezi Önü, Bir Zamanlar Mıstık Parkı seyyar kafe noktalarından bazılarıdır (Fotoğraf 4).

Fotoğraf 4: Mobil Down Cafe-Şişli (Şişli Down Cafe Websitesi, 2023)

Fotoğraf 4'te fotoğraflanan mobil down kafe varlığını sürdürebilmek adına ressamların kendilerine bağışladığı tabloları satmakta ve internet üzerinden sipariş almaktadır (E-Girişim, 2023). İşletme son olarak web sitesinde down sendromu hakkında toplumu bilinçlendirmek, gönüllü başvurusu almak ve bağış kabul etmek şeklinde faaliyetlerini duyurmaktadır.

Down Kafe –Ereğli

Down kafelerin bazıları bakanlık hibeleriyle bazıları vakıf hibeleriyle bazıları da derneklerin özel teşebbüsleriyle kurulmuş sosyal ve ticari müesseselerdir. Örneğin Ereğli (Konya)'deki Down Kafe ve Özel Gençler Sanat Evi zihinsel engelli genç bireylere yönelik bakış açısının değiştirilmesi ve onların sosyoekonomik hayata kazandırılması amacıyla Sabancı Vakfı tarafından 2012 yılında desteklenmiştir. Down Kafe; Ereğli Belediyesi'nin tahsis ettiği müstakil binada, Sabancı Vakfı Fark Yaratıcılar Hibe Programının yardımlarıyla Kazım Demirel Sevgi Eğitim Derneği tarafından 14 Kasım 2012 tarihinde açılmıştır. Proje kapsamında Down Kafe Uygulama Rehberi hazırlanmış ve 81 ilin alakalı idari kurumlarıyla paylaşılmıştır. Milli Eğitim Bakanlığı, Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, Konya Valiliği, Ereğli Belediyesi, ilgili dernek ve toplum projeye katkıda bulunmuştur (Ereğli Down Kafe, 2023).

Açılışlara yerel idare heyeti ve basın davet edilerek kamuoyunun bilgilendirilmesi amaçlanmıştır. Down kafeler kendi aralarında bir şebeke (network) oluşturması, bu sayede bilgi ve tecrübe paylaşımına girmesi açısından önem arz etmektedir. Benzeri Gaziantep'teki Mutlu Kafe'de görüleceği üzere Ereğli Down Kafe'de işe alınan öğrenciler mutfak ve servis hizmetleri konusunda uygulamalı eğitim almış; önce Demireller Dinlenme Tesisleri'nde ve Kredi Yurtlar Kurumu'nda staj görmüş daha sonra proje kapsamında öğretmenleri ile birlikte Şişli Down Kafe'yi ziyaret edip gözlemlerde bulunmuştur. Buna ek olarak "Türkiye'de Down Cafe Uygulamaları" isimli bir çalışmayı Ereğli'de düzenlenmişlerdir (Sabancı Vakfı, 2023). Burada çalışan engelli gençler hem topluma karışmakta hem de sanat standında el işi ürünlerini sergileyerek kendilerini ifade etme olanağı bulmaktadır.

Mutlu Kafe- Gaziantep

Gaziantep Büyükşehir Belediyesi, Engelliler Daire Başkanlığı'na sahip belediyelerden biridir. Belediyenin önemli sosyal girişimlerinden biri Mutlu Kafe'dir.

Fotoğraf 5: Mutlu Kafe (Restaurant Guru, 2023)

Fotoğraf 5'te fotoğraflanan Mutlu Kafe; zihinsel engelli, down sendromlu ve otistik çocukların toplumsallaşması adına belediyenin dikkate değer bir projesidir (Gaziantep Büyükşehir Belediyesi, 2023). Korumalı İşletmeler Hakkındaki Yönetmeliğin 12. Maddesinde "Korumalı işyerinin müstakil bir binada olması tercih nedenidir." ifadesi geçmektedir (Resmi Gazete, 2022). Bu minvalde Mutlu Kafe yönetmeliğe uygun olarak 2018 yılında Gaziantep'teki Masal Parkı içinde tek katlı bir binada kurulmuş ve yaklaşık 20 kadar özel gereksinimli engelli bireye istihdam yeri olmuştur. Çalışanlara; komilik, garsonluk, servis hazırlama, sofraya düzeni (Cumhurbaşkanlığı İletişim Merkezi, 2022) ,işaret dili (TRT Haber, 2019) gibi alanlarda mesleki eğitimler verilmiştir. Zira engelli bireylere maddi getiri sağlaması bir kenara özgüvenlerini kazanmaları, iletişim ve meslek becerilerini geliştirmeleri ve toplumla kaynaşmaları adına bir araç olması yönüyle bu tarz işyerleri önemsenmektedir. Ayrıca Mutlu Kafe, Erasmus kapsamında İspanya ile mesleki tecrübe paylaşımına girmiş, İspanya'dan gelen özel gereksinimli çocukların staj görmesine olanak sağlamıştır (Anadolu Ajansı, 2023). Kafe, kurucuları tarafından engelli bireylerin topluma eşit haklarla katılımını sağlamak üzere bir rehabilitasyon merkezi olarak görülmektedir (VOA, 2019). Mutlu Kafe, farkındalığı artırması ve engellilerin istihdamı adına korumalı işyerine verilebilecek örneklerden biridir.

Sonuç ve Öneriler

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nda sosyal hayatın düzenlenmesinden dezavantajlı grupların çalışma hakkına kadar birçok hüküm yer almaktadır. Temelde Anayasa'nın 2. Maddesi Türkiye Cumhuriyeti'nin sosyal ve hukuk devleti olduğundan hareketle bakıma muhtaç kesimleri korumaya yönelik adımların atılması hususunda devlete ve bağlı kuruluşlara birtakım sorumluluklar yüklemiştir. Ayrıca Anayasa'nın çalışma hakkı ve ödevini düzenleyen 49. Maddesi, çalışma şartları ve dinlenme hakkını düzenleyen 50. Maddesi; sosyal güvenlik bakımından özel olarak korunması gerekenleri düzenleyen 61. Maddesi ile Büyükşehir Belediyeleri Özürlü Hizmet Birimleri Yönetmeliği ile de dezavantajlı/engelli bireylerin toplum hayatına katılması ve durumlarına özel işlerde istihdam edilmesine yönelik birtakım yasal haklarla da engelli bireylerin durumları güvence altına alınmıştır. Bu sebeple gerek dünyada gerekse Türkiye'de engelli bireylerin durumlarına uygun, rahat çalışabilmelerine olanak sağlayan işyerleri açılmış ve özel kesim ve kamu desteğiyle yayımlanması amaçlanmıştır. Nitekim işletme zincirleri niteliğinde Fransa'da Cafe Joyeux (Mutlu Kafe), ABD'de Bitty & Beau's Coffee, ferdi olarak açılan ve kamu desteği gören korumalı işyerine örnek olarak Tahran'daki Downtisim Kafe örnek verilebilir. Türkiye'deki duruma baktığımızda ise korumalı

işyeri olarak seçilen down kafelerin ekseriyetle Belediyeler tarafından himaye edilip açıldığı, bazılarının derneklerce açıldığı, bazılarının ise dernek ve Belediye iş birliği ile hizmete geçtiği görülmüştür. Türkiye’de engellilerin istihdamı konusunda zorunlu istihdam yöntemi kullanılmaktadır. Türkiye’nin Avrupa Birliğine uyum süreci kapsamında 4857 sayılı İş Kanunu içerisinde engelli istihdamına yer verilmiş 2008 yılında yürürlüğe giren düzenleme ile 50 veya daha fazla işçi çalıştıran özel sektörde %3, kamu kesiminde ise %4 engelli bireyin çalıştırılması kararlaştırılmıştır. 4857 Sayılı Kanun 2003 yılında yürürlüğe girmiştir. Bu kanunda “eşit davranma ilkesi” kapsamında “İş ilişkisinde dil, ırk, renk, cinsiyet, engellilik, siyasi düşünce, felsefi inanç, din ve mezhep ve benzeri sebeplere dayalı ayırım yapılamaz.” ifadesi yer almaktadır. Daha sonra bu madde engelli ve eski hükümlülerin istihdamını hedefleyen 30. Madde, Değişik: 15/5/2008-5763/2 md ile düzenlenmiştir

Uygulamaya bakıldığında genel nüfus içerisinde engellilerin istihdamı %22 seviyelerinde kalmaktadır. Bu oran engelli olmayan kesimde %53’ler düzeyindedir. Bunun en önemli nedenlerinden birisinin; yasal olarak belli kotada engelli birey çalıştırmak zorunluluğu olan Büyükşehirlerdeki işletmelerde 2023 Mayıs İşkur İstatistiklerine göre halen 6.454 engelli bireyin özel sektörde istihdam edil(e)meşi olduğu söylenebilir. Diğer başka sebeplerin de varlığı mümkündür. Bu çalışmanın kapsamı açısından bu kadarla yetinilip diğer sebepler göz ardı edilmiştir. Kamu kesimi ise engelli istihdamı konusunda yükün daha fazlasını üstlenmektedir. Engellilerin kamuda optimum seviyenin çok üzerinde istidamı hem kamu kaynaklarının gereğinden kullanılmasına hem de iş veriminin düşmesine yol açabilmektedir. Bu nedenle engelli istihdam yükünün daha adilane paylaşılabilmesi ve engellilerin kendi istedikleri, bedenî-ruhi durumlarına uygun korumalı işyerlerinde çalışabilmeleri için bu tarz toplum odaklı işletmelerin daha fazla yaygınlaştırılmasına ihtiyaç vardır. Bu konuda Türkiye’nin de içinde yer aldığı bazı ülkelerin cinsiyete dayalı engelli istihdam verileri incelendiğinde; Fransa, Almanya, Avustralya gibi gelişmiş ülkelere kıyasla daha geride kaldığı gözlemlenmiştir. Burada bir diğer önemli husus da gerek mevzuatın yetersiz kalışı gerek işgücü piyasa tercihleri sebebiyle engelliler arasında cinsiyet bakımından istihdamda bir ayrımcılığın göze çarpmasıdır. Elde edilen bulgularda; engelli kadın bireylerin engelli erkek bireylere kıyasla ve aynı zamanda engelsiz kadın bireylere kıyasla piyasadan dışlandıkları ve daha az istihdam edildikleri saptanmıştır. Bu durumun sonucu olarak emek piyasasından dışlanan zihinsel ve ruhsal engelli bireylerde anksiyete, depresyon, uyku bozukluğu, intihar riski vb. ruhsal problemler ortaya çıkmaktadır. Bu durumun devlete bir yansıması da ekstra tedavi ve ilaç maliyetidir. Bu tarz maddi ve manevi maliyetlerin düşürülebilmesi için özellikle kadın engelli bireylerin iyi hâl oluşlarını devam ettirmek ve aynı zamanda bu kimselerin becerilerini rahatça ortaya koyabilecekleri yerlerde istihdamının fazlalaştırılması gerekmektedir. Uygulamada genel olarak korumalı işyerleri özelde ise down kafeler bu fonksiyonu yerine getirebilecek örneklerdir. Türkiye’de down kafelerin bağlı olarak hizmet verdiği kuruluşlar analiz edildiğinde yüzde 55’lik kısmının belediyelerce, yüzde 35’lik kısmının dernek ve vakıflara ait işletmeler, yüzde 10’luk kısmının ise özel kesim girişimlerine ait olduğu görülmektedir ve bu konuda dikkate alınması gereken diğer bir tespit dernek, özel kesim ve belediyelerin birlikte organize ettiği down kafe sayısının yetersiz kaldığıdır. Bu yüzden devletin down kafeler özelinde daha farklı türlerde de korumalı işyerlerinin sayısını artırması gerekmediği gibi belirtilen kurumların iş birliği hâlinde birbirlerine destek olarak bu sosyal amacı yerine getirmesine ihtiyaç olduğu düşünülmektedir. Yasal olarak temel altyapısı olsa da korumalı işyerlerinin daha yaygın hâle gelebilmesi ve fonksiyonlarını tam anlamıyla yerine getirebilmeleri için ilgili yasal mevzuatın daha esnek ve uygulanabilir olmasına yönelik adımlar atılması gerekmektedir.

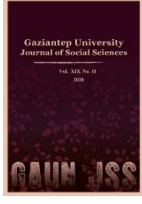
Kaynakça

- Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. (2023). *Korumalı işyerleri*. Erişim tarihi: 10.05.2023, <https://www.aile.gov.tr/sss/engelli-ve-yasli-hizmetleri-genel-mudurlugu/korumali-isyerleri/#:~:text=Korumal%C4%B1%20i%C5%9Fyerleri%2C%20i%C5%9Fg%C3%BCc%C3%BC%20piyahas%C4%B1nda%20%C3%A7al%C4%B1%C5%9Fma,ve%20omali%20y%C3%B6nden%20i%C5%9Fyerleridir>
- Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı.(2023). *4857 Sayılı İş Kanunu*. Erişim tarihi: 19.12.2023, *4857 Sayılı İş Kanunu*, [https://www.aile.gov.tr/eyhgm/mevzuat/ulusal-mevzuat/kanunlar/is-kanunu/#:~:text=%C4%B0%C5%9F%20ili%C5%9Fkisinde%20dil%2C%20%C4%B1rk%2C%20renk,benzeri%20sebeplere%20dayal%C4%B1%20ayr%C4%B1m%20yap%C4%B1lamaz.&text=Madde%2030%20E%28%93%20\(De%C4%9Fi%C5%9Fik%20%3A%2015,%2D5763%2F2%20md.\)](https://www.aile.gov.tr/eyhgm/mevzuat/ulusal-mevzuat/kanunlar/is-kanunu/#:~:text=%C4%B0%C5%9F%20ili%C5%9Fkisinde%20dil%2C%20%C4%B1rk%2C%20renk,benzeri%20sebeplere%20dayal%C4%B1%20ayr%C4%B1m%20yap%C4%B1lamaz.&text=Madde%2030%20E%28%93%20(De%C4%9Fi%C5%9Fik%20%3A%2015,%2D5763%2F2%20md.))
- Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. (2023). *Engelli ve yaşlı hizmet istatistik bülteni*. Erişim tarihi: 19.07.2023, https://aile.gov.tr/media/135432/eyhgm_istatistik_bulteni_nisan_23.pdf
- Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı (2023). *Engelli ve yaşlı istatistik bülteni 2022*. Erişim tarihi: 19.12.2023, https://www.aile.gov.tr/media/98625/eyhgm_istatistik_bulteni_ocak_2022.pdf
- Anadolu Ajansı (2022). *Gaziantep'teki Mutlu Cafe'ye özel stajyerler geldi*. Erişim tarihi: 15.05.2023, <https://www.aa.com.tr/tr/yasam/gaziantepteki-mutlu-kafeye-istrypanyadan-ozel-stajyerler-geldi/2589259>
- Baltacı, C. (1996). Demokrasilerde eşitlik ilkesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi*, 13(1), 199-211.
- Bartlett, K. T. (1993). Only girls wear barrettes: Dress and appearance standards, community norms, and workplace equality. *Mich. L. Rev.*, 92, 2541.
- Baur, J. E., Hall, A. V., Daniels, S. R., Buckley, M. R. ve Anderson, H. J. (2018). Beyond banning the box: A conceptual model of the stigmatization of ex-offenders in the workplace. *Human Resource Management Review*, 28(2), 204-219.
- Bell, M. P., Özbilgin, M. F., Beauregard, T. A. ve Sürgevil, O. (2011). Voice, silence, and diversity in 21st century organizations: Strategies for inclusion of gay, lesbian, bisexual, and transgender employees. *Human Resource Management*, 50(1), 131-146.
- Bend, G. L. ve Priola, V. (2021). There is nothing wrong with me: The materialisation of disability in sheltered employment. *Work, Employment and Society*, 37(3), 645-674.
- Bergman, M. E., Watrous-Rodriguez, K. M. ve Chalkley, K. M. (2008). Identity and language: Contributions to and consequences of speaking spanish in the workplace. *Hispanic Journal of Behavioral Sciences*, 30(1), 40-68. <https://doi.org/10.1177/0739986307311255>
- Bitty and Beau-s-Coffee. (2023). *Cafe's LinkedIn Webpage*, Erişim tarihi: 14.07.2023, <https://www.linkedin.com/company/bitty-beau-s-coffee/about/>
- Buluttekin, M. B.ve İçten, M. P. (2023). Evaluation of effective repentance in the punishment of tax evasion crimes in terms of turkish tax criminal law principles. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(86), 714-742.
- Büyükşehir Belediyeleri Özürlü Hizmet Birimleri Yönetmeliği,(2006),Erişim 23.12.2023 md.8.<https://www.mevzuat.gov.tr/anasayfa/MevzuatFihristDetayIframe?MevzuatTur=7&MevzuatNo=10589&MevzuatTertip=5>.
- Cafe Joyeux. (2023). *Cafe's Webpage*. Erişim tarihi: 14.07.2023, <https://www.cafejoyeux.com/en/>

- Chan, H. M. (2005). Rawls' theory of justice: A naturalistic evaluation. *The Journal of Medicine and Philosophy*, 30(5), 449-465.
- Clair, J. A., Beatty, J. E. & Maclean, T. L. (2005). Out of sight but not out of mind: Managing invisible social identities in the workplace. *Academy of Management Review*, 30(1), 78-95.
- Cortina, L. M. (2008). Unseen injustice: Incivility as modern discrimination in organizations. *Academy of Management Review*, 33(1), 55-75.
- Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı. (2022). *Gaziantep Büyükşehir Belediyesi bünyesinde açılan Mutlu Cafe'de 20 özel gereksinimli birey çalışıyor*. Erişim tarihi: 15.05.2023, https://www.iletisim.gov.tr/turkce/yerel_basin/detay/gaziantep-buyuksehir-belediyesi-bunyesinde-acilan-mutlu-kafede-20-ozel-gereksinimli-birey-gorev-yapiyor
- Çıkmaz, E. (2020). *Girişimcilere sağlanan muafiyet ve istisnalar sosyal adaleti nasıl etkiler? Kurumlar ve gelir vergisi açısından bir değerlendirme*. Yoruldu, M(Ed.), *Türkiye'de yapısal dönüşüm mali ve sosyal değerlendirmeler* (s. 167-186). Ankara: Gazi Kitabevi.
- Daily Sabah Gazetesi. (2018). *Downtism Cafe*. Erişim tarihi: 14.07.2023, <https://www.dailysabah.com/life/2018/08/09/downtism-colorful-tehran-cafe-run-by-down-syndrome-autism-youth>
- Daldy, B., Poot, J. ve Roskrige, M. (2013). Perception of workplace discrimination among immigrants and native born New Zealanders. *Australian Journal of Labour Economics*, 16(1), 137-154.
- Deitch, E. A., Barsky, A., Butz, R. M., Chan, S., Brief, A. P., & Bradley, J. C. (2003). Subtle yet significant: The existence and impact of everyday racial discrimination in the workplace. *Human Relations*, 56(11), 1299-1324. <https://doi.org/10.1177/00187267035611002>
- Dennissen, M., Benschop, Y., & van Den Brink, M. (2020). Rethinking diversity management: An intersectional analysis of diversity networks. *Organization Studies*, 41(2), 219-240.
- E-girişim. (2019). *Şişli Down Kafe Glove Anlaşması*. Erişim tarihi: 20.05.2023, <https://egirisim.com/2019/09/10/teslimat-girisimi-glovo-ile-down-cafe-sisliden-artik-siparis-verebileceksiniz/>
- Elliott, J. R. ve Smith, R. A. (2004). Race, gender, and workplace power. *American Sociological Review*, 69(3), 365-386. <https://doi.org/10.1177/000312240406900303>
- Ely, R. J. ve Thomas, D. A. (2001). Cultural diversity at work: The effects of diversity perspectives on work group processes and outcomes. *Administrative Science Quarterly*, 46(2), 229-273.
- Forstenlechner, I.ve Al-Waqfi, M. A. (2010). "A job interview for Mo, but none for Mohammed" religious discrimination against immigrants in Austria and Germany. *Personnel Review*, 39(6), 767-784.
- Gaziantep Büyükşehir Belediyesi (2018). *Büyükşehir Mutlu Cafe'yi hizmete açtı*. Erişim tarihi: 15.05.2023, <https://www.gaziantep.bel.tr/tr/haberler/buyuksehir-mutlu-kafe-yi-hizmete-acti>
- Ghumman, S., Ryan, A. M., Barclay, L. A., & Markel, K. S. (2013). Religious discrimination in the workplace: A review and examination of current and future trends. *Journal of Business and Psychology*, 28, 439-454.
- Gray, B. ve Kish-Gephart, J. J. (2013). Encountering social class differences at work: How "class work" perpetuates inequality. *Academy of Management Review*, 38(4), 670-699.
- Harvard Business Review(2023).*The Founders of bitty & beau's coffee on building a business around employees with disabilities*. Erişim tarihi: 14.07.2023 <https://hbr.org/2023/05/the-founders-of-bitty-and-beaus-coffee-on-building-a-business-around-employees-with-disabilities>

- Hirsh, C. E. ve Kornrich, S. (2008). The context of discrimination: Workplace conditions, institutional environments, and sex and race discrimination charges. *American Journal of Sociology*, 113(5), 1394-1432.
- Hürriyet Gazetesi. (2001). *Haydi 'down café'ye*. Erişim tarihi: 12.05.2023, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/haydi-down-caf-ye-40604>
- İLO. (2010). *Çalışma istatistikleri*. Erişim tarihi: 01.08.2023, https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---inst/documents/publication/wcms_646041.pdf
- İngiltere Sağlık Bakanlığı. (2023). *Employment Data*. Erişim tarihi:04.05.2023, https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/875199/employment-of-disabled-people-2019.pdf
- İŞKUR (2023).*İstihdamı zorunlu kontenjanlar istatistiği*. Erişim tarihi:28.07.2023, <https://www.iskur.gov.tr/kurumsal-bilgi/istatistikler/>
- Kang, S. K., DeCelles, K. A., Tilcsik, A., & Jun, S. (2016). Whitened résumés: Race and self-presentation in the labor market. *Administrative Science Quarterly*, 61(3), 469-502.
- Karagöz, Y. (2002). Liberal öğretilerde adalet, hak ve özgürlük, *Cumhuriyet Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*,26 (2), 267-295.
- Korumalı işyerleri hakkında Yönetmelik, Resmî Gazete Sayısı:31732(27.01.2022), md.14.
- KEDC (2023). *Konya Ereğli Down Cafe*. Erişim tarihi: 9.05.2023, https://kedc.gen.tr/?page_id=13
- Langan, J. P. (1977). Rawls, Nozick, and the search for social justice. *Theological Studies*, 38(2), 346-358.
- Mahajan, R. (2007). The naked truth: Appearance discrimination, employment, and the law. *Asian Am. LJ*, 14,165.
- McLaughlin, M. E., Bell, M. P. & Stringer, D. Y. (2004). Stigma and acceptance of persons with disabilities: Understudied aspects of workforce diversity. *Group & Organization Management*, 29(3), 302-333.
- Nkomo, S. ve Hoobler, J. M. (2014). A historical perspective on diversity ideologies in the United States: Reflections on human resource management research and practice. *Human Resource Management Review*, 24(3), 245-257.
- Özbudun, E. (2018). *Türk anayasa hukuku*. 18.Baskı. Ankara: Yetkin Yayınevi.
- Padela, A. I., Adam, H., Ahmad, M., Hosseinian, Z. ve Curlin, F. (2016). Religious identity and workplace discrimination: A national survey of American Muslim physicians. *AJOB Empirical Bioethics*, 7(3), 149-159.
- Ragins, B. R. (2008). Disclosure disconnects: Antecedents and consequences of disclosing invisible stigmas across life domains. *Academy of Management Review*, 33(1), 194-215.
- Restaurant Guru. (2023). *Mutlu Kafe*. Erişim tarihi: 12.05.2023, <https://restaurantguru.com/Mutlu-Kafe-Gaziantep>
- Riach, K. ve Cutcher, L. (2014). Built to last: Ageing, class and the masculine body in a UK hedge fund. *Work, Employment and Society*, 28(5), 771-787.
- Sabancı Vakfı. (2023). *Ereğli Down Cafe ve özel gençler sanatevi*. Erişim tarihi: 9.05.2023, <https://www.sabancivakfi.org/tr/sosyal-degisim/eregli-down-cafe-ve-ozel-gencler-sanat-evi>
- Sağlık, S. (2021). Sosyal devlette engelli politikaları: Türkiye-AB karşılaştırması. *Social Mentality And Researcher Thinkers Journal* (Smart Journal, 7(50), 2337-2356.
- Sekine, S. (2005). *A comparative study of the origins of ethical thought: Hellenism and hebraism*. Oxford: Sheed & Ward.
- Shima, I., Zólyomi, E., & Zaidi, A. (2008). *The labour market situation of people with disabilities in EU25*. Policy Brief, 1.

- Şişli Down Kafe. (2023). *Mobil down cafe*. Erişim tarihi: 20. 05. 2023, <https://www.downcafe.org/mobil-cafelerimiz/>
- T.C. 1982 *Anayasası Madde 10 (Ek fıkra: 7/5/2004-5170/1 md.); Ek cümle: 7/5/2010-5982/1 md.); (Ek fıkra:7/5/2010-5982/1 md)*. Erişim tarihi:08.08.2023, <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=2709&MevzuatTur=1&MevzuatTip=5>
- T.C.Anayasası, Resmî Gazete Sayısı: 10859(20.07.1961), Kanun no:334,md.2.
- T.C.Anayasası, Resmî Gazete Sayısı: 17863(09.11.1982), Kanun no:2709, md.2.
- T.C.Anayasası, Resmî Gazete Sayısı: 17863(09.11.1982), Kanun no:2709,md.73.
- T.C.Anayasası, Resmî Gazete Sayısı: 17863(09.11..1982), Kanun no:2709,md.10.
- T.C.Anayasası, Resmî Gazete Sayısı: 17863(09.11.1982), Kanun no:2709,md.5.
- T.C.Anayasası, Resmî Gazete Sayısı: 17863(09.11.1982), Kanun no:2709,md.49,(Değişik fıkra: 3/10/2001-4709/19 md.).
- T.C.Anayasası, Resmî Gazete Sayısı: 17863(09.11.1982), Kanun no:2709,md.50.
- T.C.Anayasası, Resmî Gazete Sayısı: 17863(09.11.1982), Kanun no:2709,md.61
- Thanem, T. (2008). *Embodying disability in diversity management research. Equal Opportunities International*, 27(7), 581-595.
- UNICEF. (2020). *Downtism Cafe blue hands*, Erişim tarihi: 14.07.2023, <https://www.unicef.org/iran/en/stories/blue-hands>
- Vickers, L. (2010). Religious discrimination in the workplace: An emerging hierarchy? *Ecclesiastical Law Journal*, 12(3), 280-303. [doi:10.1017/S0956618X10000414](https://doi.org/10.1017/S0956618X10000414)
- VOA. (2016). *Alışılmışın dışında bir cafe*. Erişim tarihi: 20. 05. 2023, <https://www.voaturkce.com/a/alisilmisin-disinda-bir-cafe/3370341.html>
- VOA. (2019). *Down sendromlu çocukların down kafesi*. Erişim tarihi: 15.05.2023, <https://www.voaturkce.com/a/down-sendromlu-cocuklarinmutlukafesi/4765821.html>
- Wallace, M., Wright, B. R. E. & Hyde, A. (2014). Religious affiliation and hiring discrimination in the American south: A field experiment. *Social Currents*, 1(2), 189–207. <https://doi.org/10.1177/2329496514524541>
- Webster, J. R., Adams, G. A., Maranto, C. L., Sawyer, K. & Thoroughgood, C. (2018). Workplace contextual supports for LGBT employees: A review, meta-analysis, and agenda for future research. *Human Resource Management*, 57(1), 193-210.
- Zanoni, P. (2011). Diversity in the lean automobile factory: Doing class through gender, disability and age. *Organization*, 18(1), 105–127. <https://doi.org/10.1177/1350508410378216>

GAZIANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Örgütsel Özdeşleşme ve İş Tatmininin Zaman Hırsızlığı Üzerindeki Etkileri

The Effects of Organizational Identification and Job Satisfaction on Time Banditry

Nisan Nur ÇAKIR TEMEL^{a*} Nurcan ÇETİNER^b

^a Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Aydın Üniversitesi, A.B.M.Y.O Sivil Hava Ulaştırma İşletmeciliği, İstanbul / TÜRKİYE

ORCID: 0000-0003-2935-4630

^b Öğr. Gör. Dr., Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Kazım Karabekir MYO, Karaman / TÜRKİYE

ORCID: 0000-0002-0108-5849

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 19 Ağustos 2023

Kabul tarihi: 4 Aralık 2023

Anahtar Kelimeler:

Zaman hırsızlığı,

Örgütsel özdeşleşme,

İş tatmini.

ÖZ

Sağlık sektöründeki çalışanların verimliliği ve etik davranışları, hasta bakım kalitesi ve örgütsel başarının temel taşlarıdır. Düşük iş tatminine sahip çalışanlarda gözlemlenen verimlilik kaybı, sık işe devamsızlık ve hatta örgütten ayrılma gibi olumsuz sonuçlar hem bireysel hem de kurumsal düzeyde etkiler yaratmaktadır. Örgütsel davranış alan yazınında son yıllarda bahsi geçen zaman hırsızlığı çalışanların verimliliğini etkileyen, etik dışı, istenmeyen davranışlar olarak nitelendirilmektedir. Bu bağlamda, Türkiye'deki sağlık sektöründe çalışanların iş tatmin düzeyleri, örgütsel özdeşleşme ve zaman hırsızlığı davranışları arasındaki ilişkinin incelendiği bu çalışma, sektörün etik ve verimlilik boyutundaki kritik dinamikleri ortaya koymaktadır. Araştırmanın evrenini Türkiye Cumhuriyeti Sağlık Bakanlığının 2023 verileri doğrultusunda 1.420.000 kişi oluşturmaktadır. Kolayda örnekleme yöntemiyle erişilen 303 sağlık sektörü çalışanından anket yöntemi ile veriler toplanmıştır. Katılımcıların yüksek iş tatmini ve örgütsel özdeşleşme düzeyleri belirlenirken, zaman hırsızlığı eğiliminin nispeten düşük olduğu gözlemlenmiştir. İş tatmininin artışı, zaman hırsızlığı davranışını azaltma eğilimi göstermektedir. Örgütsel özdeşleşmenin özellikle geleneksel zaman hırsızlığı üzerinde belirleyici etkisinin olduğu belirlenmiştir. Cinsiyet temelli analizler, kadınların erkeklere kıyasla daha az zaman hırsızlığı davranışı sergilediğini ortaya koymuştur. Bu bulgular, sağlık sektöründeki etik davranış ve çalışan motivasyonunun yönetimi için stratejik bilgiler sunmaktadır. Yöneticilere, iş tatminini artırma ve örgütsel bağlılığı teşvik etme üzerine odaklanmaları önerilmektedir. Bu sonuçlar, örgütsel etik ve performans literatürüne derinlemesine bir katkı sunmaktadır.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: August 19, 2023

Accepted: December 4, 2023

Keywords:

Time banditry,

Organizational identification,

Job satisfaction.

ABSTRACT

The productivity and ethical behaviors of employees in the healthcare sector are fundamental to the quality of patient care and organizational success. The loss of productivity observed in employees with low job satisfaction, frequent absenteeism and even leaving the organization, creates effects at both individual and institutional levels. Time banditry, recently discussed in the organizational behavior literature, is characterized as unethical and undesirable behaviors that affect employee productivity. In this context, this study, which examines the relationship between job satisfaction levels, organizational identification and time banditry behaviors of employees in the healthcare sector in Turkey, reveals the critical dynamics of ethics and efficiency in the sector. The universe of the research consists of 1,420,000 individuals according to the 2023 data from the Ministry of Health of the Republic of Turkey. Data were collected through surveys from 303 healthcare sector employees accessed via convenience sampling method. While high job satisfaction and organizational identification levels were identified among participants, the tendency towards time banditry was observed to be relatively low. An increase in job satisfaction tends to reduce time banditry behavior. It has been determined that organizational identification has a decisive effect, especially on traditional time banditry. Gender-based analyses have shown that women exhibit less time banditry behavior compared to men. These findings offer strategic information for the management of ethical behavior and employee motivation in the healthcare sector. Managers are advised to focus on increasing job satisfaction and promoting organizational commitment. These results provide an in-depth contribution to the literature on organizational ethics and performance.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.

e-posta: nisancaakir@aydin.edu.tr

EXTENDED ABSTRACT

The concept of organizational identification has been examined from various dimensions and perspectives in the literature since the 1940s. It is defined as individuals' sense of belonging to an organization, coupled with their alignment with its goals, objectives, achievements, and prestige. While organizational identification is related to important positive results such as job and group performance, employee commitment, and intention to leave, it is also stated that individuals who identify with the organization too much will lose themselves completely in the organization and cause negative results that will cause them to lose their identity (Ashfort et al., 2000). Job satisfaction; is a situation that is formed by the combination of psychological and environmental factors such as the pleasure an individual gets from work, feeling good about himself, and his efforts being rewarded both materially and spiritually (Hoppock, 1935). This concept is shaped by the individual's adaptation to his job-related roles and conditions (Vroom, 1964) and the value he or she attributes to the job or work experience (Locke, 1976). This situation can be expressed as the degree of satisfaction of the individual's positive emotional response arising from his job and work experiences, physical and social conditions as well as values at the workplace and psychological contract expectations (Vroom, 1964; Luthans, 1995; Akçamete et al., 2001). It reveals that high job satisfaction leads to positive results such as improved overall performance, increased productivity, and a stronger bond with the organization.

The concept of "time banditry" was initially coined by Ketchen and his team in 2008. Later in 2010, Martin and his associates elaborated on this, terming it as "activities that aren't sanctioned and are unrelated to job duties." This umbrella term encompasses employee tendencies like elongated lunch breaks, browsing the internet for personal purposes, over-socializing, and habitual lateness, all seen as factors decreasing work output. Although time banditry may disrupt the flow in team-based environments, it simultaneously provides avenues for employees to engage socially, possibly reducing stress and increasing their efficiency in the long run. Moreover, when time banditry occurs at acceptable degrees within an establishment, it might even elevate job contentment (Klotz, 2013; Brock et al., 2013). Hence, it's pivotal that management's approach to time banditry is not absolute eradication but rather controlled moderation, optimizing potential positive spin-offs, especially concerning the social facets of employee interactions (Çetiner and Erdoğan, 2022).

The study's core aim was to ascertain if organizational identification and job satisfaction levels act as precursors to time banditry among employees. It ventured into probing whether those in the Turkish health sector exhibit such tendencies and whether these tendencies displayed any variations rooted in socio-demographic factors. The participant pool for this study comprised individuals aged 18 and over within the Turkish health sector. Data was collected from 303 healthcare professionals, reached through convenient sampling, using a combination of face-to-face interactions and Google forms. The survey was structured into four sections. The inaugural section dealt with demographic data. The second employed the Organizational Identification Scale, which was initially crafted by Mael and Ashforth (1992) and later adapted for a Turkish audience by Sökmen et al. in 2015. The third segment utilized the Time Banditry Scale, developed by Brock, Martin, and Buckley in 2013 and subsequently translated into Turkish by Babadağ and Kerse in 2019. The final section featured a job satisfaction instrument, which originated from Brayfield and Rothe's 1951 work, was later streamlined into a concise version by Judge et al. in 1998 and adjusted for Turkish contexts by Başol and Çömlekçi in 2020. Before delving into the data interpretation, its normal distribution was verified. Exploratory factor analysis illuminated that both the job satisfaction and organizational identification scales possessed a singular-factor structure. Conversely, the time banditry scale manifested a bifurcated structure, deviating from its prototype. Construct validity of these scales was tested through confirmatory factor analysis, concluding that all indices fit perfectly. A closer look at scale descriptive statistics revealed elevated scores in job satisfaction and organizational identification. Simultaneously, traditional time banditry registered very low scores, while its technological counterpart recorded slightly higher but still relatively low metrics.

As a result of the correlation analysis performed to examine the relationship between the variables, there is no relationship between the organizational identification of employees in the health sector and time banditry. It has been observed that there is a low-level negative significant relationship between traditional time banditry, one of the sub-dimensions of time banditry, and organizational identification. It has been observed that there is a negative and low-level significant relationship between the job satisfaction levels of the employees and time banditry. Again, it was concluded that there is a low level and significant negative relationship between the job satisfaction of the employees and the sub-dimensions of time banditry, traditional time banditry, and technological time banditry. In line with the findings, it has been concluded that job satisfaction will be accepted as a precursor for health workers to exhibit time banditry behavior. It is seen that the increase in the job satisfaction levels of the employees will decrease the time banditry behaviors they will exhibit in the workplace.

The effect on the time banditry behavior of health workers according to their socio-demographic characteristics was examined. An independent sample t-test was conducted to analyze the gender differences in the time banditry behavior of the employees. According to the results of the analysis, it is seen that women exhibit less time banditry behavior than men. To analyze whether the time banditry behavior of healthcare professionals differs according to the number of people they are responsible for and the number of children they have, One-Way ANOVA Analysis was conducted, since these factors have more than two levels. According to the results of the analysis, it was concluded that the employees' time banditry behavior did not differ according to the number of dependents ($f=0.585$; $p=.674$) and the number of children ($f= 0.504$; $p=.732$).

Giriş

Modern iş dünyasında, çalışanların motivasyonu ve örgütsel dinamikler, iş verimliliğini ve performansını belirleyen en kritik unsurlardır. Teknolojinin iş yaşamında artan rolü, bireylerin zamanı nasıl kullandığına dair soruları daha da önemli hâle getirmiştir. Bu sorunun ortaya çıkardığı “zaman hırsızlığı” fenomeni, çalışanların etik dışı olarak iş zamanını kişisel amaçlar için kullanmasıyla ilgilenen bir konsepttir. Zaman hırsızlığı, literatürde giderek daha fazla dikkat çeken bir olgu olmasına rağmen bu fenomenin farklı bağlamlarda ve sektörlerde nasıl ortaya çıktığına dair kapsamlı bir çalışma eksikliği bulunmaktadır. Özellikle sağlık sektörü gibi yoğun stresin ve yüksek performans beklentisinin hâkim olduğu bir alanda, bu tür davranışların nedenlerini ve etkilerini anlamak, örgütsel verimliliği ve çalışanların genel refahını artırmada hayati bir öneme sahiptir. Bu davranışın ortaya çıkmasında iş tatmini ve örgütsel özdeşleşme gibi bireysel ve örgütsel faktörlerin rolünü anlamak, çalışan motivasyonu ve verimliliği artırmada önemli bir role sahiptir. Literatürde zaman hırsızlığına eğilimin, özellikle belirli çalışan gruplarında daha yoğun olduğu yapılan çalışmalarla tespit edilmiştir. Örneğin, işe karşı ilgisiz olanlar veya işe bağlılık düzeyi düşük olanlar bu davranışa daha yatkın olabilirken cinsiyet ve yaş gibi faktörlerin de bu eğilimi etkileyebileceği tespit edilmiştir (Martin, 2009, s. 86-87; Bektaş, 2021, s. 253). Bu çerçevede “zaman hırsızlığı” konsepti, çağımızın iş yaşamında yeni bir paradigma olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak bu paradigmanın, örgütsel özdeşleşme ve iş tatmini gibi örgütsel ve bireysel değişkenlerle ilişkisi yeterince aydınlatılamamıştır.

Mevcut araştırma, literatürde nadiren incelenen bir bağlamda sağlık sektöründe zaman hırsızlığını ele alarak bu fenomenin örgütsel özdeşleşme ve iş tatmini gibi kritik değişkenler arasındaki ilişkinin incelenmesi amaçlanmaktadır. Ayrıca, zaman hırsızlığını sadece tek bir olgu olarak değil, geleneksel, teknolojik ve sosyal olarak üç farklı boyutta inceleyerek davranışın çok boyutluluğuna dikkat çekmektedir. Bu kavram mevcut literatürde yer alan çalışmaların ötesine geçmekte ve zaman hırsızlığının örgütsel davranışla olan ilişkisini derinlemesine anlamamız için yeni bir perspektif sunmaktadır. Bu nedenle, bu araştırma literatüre önemli bir katkı sağlama potansiyeline sahip olup çalışanların bu olumsuz davranışı nasıl azaltabileceği veya önleyebileceği konusunda değerli bilgiler sunmaktadır. Elde edilen sonuçların, sağlık sektöründe insan kaynakları yönetimi ve çalışan performansına katkı sunması, aynı zamanda literatüre yeni bir bakış açısı kazandırması hedeflenmektedir.

Kavramsal Çerçeve

Zaman Hırsızlığı

Ketchen ve diğerleri (2008)’nin incelediği zaman hırsızlığı kavramı, Martin ve diğerleri (2010) tarafından “işle ilgili olmayan onaylanmamış faaliyetler” şeklinde açıklanmıştır (Martin vd., 2010, s.26). Bu kavram, işçilerin uzun öğle araları, kişisel internet kullanımı, aşırı sosyalleşme ve işe geç gelme gibi etkinliklerini kapsamaktadır. Bu eylemler verimliliği düşüren davranışlar olarak kabul edilmektedir (Baskin vd., 2017, s. 39-40; Henle, 2010, s. 53). Diğer yandan zaman hırsızlığı kavramı ile üretkenlik karşıtı çalışma davranışı arasında bazı benzerlikler bulunsa da Baskin ve diğerleri (2017) yaptığı ayırıcı analiz, bu iki kavramı keskin bir çizgiyle ayırt eder. Üretkenlik karşıtı davranış, genellikle çalışanların kasıtlı eylemleri olup, görevleri yerine getirme konusunda bilinçli bir çekimserlik veya hatta sabotaj gibi planlanmış eylemleri kapsar. Zaman hırsızlığı ise işle ilgili olmayan faaliyetler sebebiyle işe geç kalmayı ifade etmektedir.

Martin vd. (2010) zaman hırsızlığının davranışlarını dört farklı tip altında incelemiştir. Bu tipler; sadık ve verimli çalışırken düşük performans beklentileriyle hareket eden “Gelincikler”, işe bağlı olmamalarına rağmen belirli bir üretkenlik düzeyini sürdüren “Paralı

Askerler”, kendi görevlerini ihmal edebilen ancak yardımsever tutumlarıyla tanınan “Kum Torbaları” ve örgütsel kaynakları tüketen, zaman hırsızlığındaki en büyük paya sahip olan “Parazitler” şeklinde sıralanabilir. Benzer şekilde Brock ve diğerleri (2013) tarafından yapılan bir çalışmada, zaman hırsızlarını üç farklı boyutta incelenmiştir:

- 1- Klasik zaman hırsızlığı: Uzun molalar ve işe geç gelme gibi eylemleri içerir.
- 2- Teknolojinin kötüye kullanımı ile gerçekleşen zaman hırsızlığı: Kişisel e-posta kullanımı ve internette gezinme gibi eylemleri kapsar.
- 3- Sosyal yönlü zaman hırsızlığı: İşyerinde kişisel telefon görüşmeleri ve yöneticiye karşı olumsuz tutumları içerir.

Diğer bir ifade zaman hırsızlığı işle ilgili olmayan kişisel, teknolojik ve sosyal aktivitelerin, belirlenen çalışma saatleri içinde gerçekleştirilmesi durumunu tanımlayan bir kavramdır.

Literatürdeki çalışmalar zaman hırsızlığının öncülleri üzerinde de durmaktadır. Brock ve diğerleri (2013) örneğin, negatif duygu durumunun zaman hırsızlığı eğilimini artırdığına dikkat çekerken, aynı zamanda mutluluk seviyesi yükseldikçe bu eğilimin azaldığını belirtmiştir. Bunun yanı sıra Henle (2010)’nin yaptığı bir çalışma, katılımcıların %84’ünün zaman hırsızlığı yaptığını ortaya koymuştur. Zaman hırsızlığının incelenmesini ele alan bu çalışma, aynı zamanda çalışanların iş yaşamına yönelik tutumlarının, öznel değerlerinin ve niyetlerinin planlanmış davranış teorisinin bir parçası olarak nasıl etkili olduğunu vurgulamıştır (Henle, 2010, s. 61).

Sinclar (2023)’in araştırması, çalışanların zaman hırsızlığına başvurma eğilimlerinin, işyerinde bu tür davranışların yaygın olup olmadığına önemli ölçüde bağlı olduğunu ortaya koymaktadır. Özellikle bir çalışanın çevresindeki çalışanların zaman hırsızlığı yapmadığını gözlemlemesi, kendi zaman hırsızlığı eğilimlerini azalttığını göstermektedir (Sinclair, 2023 s. 1). Ketchen ve diğerlerinin (2008) çalışması zaman hırsızlığının kaynağını yönetim eksikliklerine, ödül sistemlerinin hatalı tasarımına ve bireysel farklılıkların göz ardı edildiği iş tasarımlarına bağlarken, onun organizasyonlar içinde tolere edilmesini yöneticilerin çatışmalardan kaçınma eğilimine ve ikiyüzlü olarak etiketlenme korkusuna atfetmekte ve zaman hırsızlığını önlemek için çeşitli stratejiler sunmaktadır.

Zaman hırsızlığına eğilimin, özellikle belirli çalışan grupları arasında daha yüksek olduğu da belirtilmelidir. İşe karşı ilgisiz veya sıkılan çalışanlar (Ketchen vd., 2008, s. 141), işe bağlılık düzeyi düşük olanlar (Lieberman vd., 2011, s. 2196) ve örgütsel bağlılığı düşük olanlar (Johnston, vd., 1990, s. 29; Spector ve Fox, 2002, s. 269-292) zaman hırsızlığına daha fazla meyilli olabilirler (Kiho, 2018, s. 9). Martin (2009) zaman hırsızlığının cinsiyet, yaş ve tipoloji açısından farklılık gösterdiğini tespit etmiştir. Yaş arttıkça zaman hırsızlığı azalırken, erkeklerin oranları kadınlara göre daha yüksektir. Başka bir çalışma, kadınların toplumsal rollerinden dolayı daha fazla sorumluluk üstlenmeleri (ev işleri, çocuk ve yaşlı bakımı gibi) zaman hırsızlığı yapma oranlarını artırdığını göstermektedir (Bektaş, 2021, s. 253). Bir diğer çalışma ise yaş arttıkça zaman hırsızlığı eğiliminin arttığını ve bu oranın erkeklerde daha yüksek olduğunu belirtmektedir (Ullah vd., 2022, s. 4). Yan ve Berry (2013)’nin çalışmasında adalet, eşitlik ve ahlak kavramlarının çalışanların zaman hırsızlığı sergileme eğilimleri üzerinde etkili olduğu bulunmuştur. Babadağ ve Kerse (2019)’nin çalışması, kişilik özelliklerinin zaman hırsızlığı üzerinde etkili olduğunu ve bu etkinin en belirgin olduğu özelliğin “sorumluluk” olduğunu ortaya koymaktadır. Çalışmada sorumluluk sahibi bireylerin, zaman hırsızlığına başvurma ihtimallerinin daha az olduğu da bulgulanmıştır.

Zaman hırsızlığının, örgütlerde çalışanların verimliliğini olumsuz yönde etkilediği konusunda genel bir yargı bulunurken, bu kavramın belirli bir düzeyde mevcut olmasının

çalışanlara bazı pozitif etkileri olduğu da kabul edilmektedir. Çalışanların zaman hırsızlığı faaliyetleri arasında takım uyumunu artırıcı, meslektaşlarıyla sohbet etme gibi pro-organizasyonel eylemler de bulunabilir. Bu eylemler, bireysel üretkenliği azaltmasına rağmen genel anlamda organizasyon için faydalı olabilir. Takım çalışması odaklı iş ortamlarında, zaman hırsızlığı çift yönlü etkiler sergilemektedir. Bir yandan, bu durum takım verimliliğine zarar vererek örgütsel performansı olumsuz etkileyebilir. Bu, ekip dinamiklerini ve genel iş akışını negatif yönde etkileyen bir faktör olarak değerlendirilir. Diğer yandan, zaman hırsızlığı çalışanların sosyal etkileşimini teşvik ederek stresi azaltabilir ve dolayısıyla çalışanların verimliliğini artırabilir. Bu durum, iş tatmini ve ekip içi ilişkileri güçlendirecek olumlu sonuçlar doğurabilir. Benzer şekilde zaman hırsızlığının kabul edilebilir düzeyde örgüt içerisinde var olması çalışanların iş tatminini dâhi arttırabilecek bir etkiye sahip olabilir (Klotz, 2013, s. 126; Brock vd., 2013, s. 310). Bu nedenle yöneticilerin zaman hırsızlığı eylemlerini dikkate alırken, bu eylemlerin tamamen yok edilmesi yerine belirli bir düzeyde kontrol altına alınması ve çalışanların sosyal etkileşimlerini de göz önünde bulundurarak bu eylemlerden doğabilecek pozitif etkilerin maksimize edilmesi de önem taşımaktadır (Çetiner ve Erdoğan, 2022, s. 45).

Sonuç olarak, zaman hırsızlığı hem olumlu hem de olumsuz etkilere sahiptir. Yöneticilerin örgütsel adalet ve barış ortamını korumak adına bu konuya gereken önemi vermesi gerekmektedir. Zaman hırsızlığı eğiliminde cinsiyet, yaş ve tipoloji farklılıkları bulunmaktadır. Çalışanların iş yaşamına yönelik tutumları, öznel değerleri ve niyetleri de zaman hırsızlığı eğilimlerinde önemli rol oynamaktadır. Bu bağlamda işverenlerin ve yöneticilerin, çalışanların verimliliğini artırması ve örgütsel hedeflere ulaşılması için zaman hırsızlığı konusunda dikkatli olmaları ve uygun önlemleri almaları gerekmektedir.

Örgütsel Özdeşleşme

Örgütsel özdeşleşme kavramı, 1940'lı yıllardan bu yana literatürde dile getirilmiş olup çok sayıda örgütsel faktör ve farklı boyutlarla değerlendirilmiştir. Bu nedenle örgütsel özdeşleşme kavramını incelemek, çok yönlü bir bakış açısı gerektirmektedir. Örgütsel özdeşleşme konusundaki çalışmalar hem mikro hem de makro boyutları incelerken, aynı zamanda bireyin ve grubun bağlılık düzeylerini ve motivasyonunu da ele alarak bu konuyu geniş bir çerçevede değerlendirmiştir (Tolman, 1943, s.141; Foote, 1951, s. 209). Mael ve Ashforth'un 1989 yılındaki çalışmaları, örgütsel bağlılık kavramını sosyal kimlik teorisi perspektifinden inceler ve bu süreçte kavramın karmaşıklığını ve önemini derinlemesine vurgular. Bu çalışmalar, örgütsel bağlılığın kökenlerini ve etkilerini analiz ederek bu alanda önemli bir katkı sunmaktadır.

Tolman (1942)'a göre örgütsel özdeşleşme, bireyin kendini grubun bir parçası olarak görmesini ve gruba ait amaç, hedef, başarı ve prestijin kendisine ait olduğunu düşünmesini sağlayan bir süreçtir. Bu süreçte, bireyin çıkarları ile organizasyonun çıkarlarının örtüştüğü ve organizasyonun hedefleri ile bireyin hedeflerinin giderek daha fazla bütünleştiği veya uyumlu hâle geldiği görülmektedir (Tolman, 1943, s. 141; Form 1959, s. 129-131; McGregor, 1967, s. 170). Örgütsel özdeşleşme, Lee (1971) tarafından birey ile örgütün kimliğinin uyumlu hâle gelmesi olarak tanımlanmıştır (Köse, 2009, s. 15). Diğer bir tanıma göre örgütsel özdeşleşme, "bir örgütle algılanan bütünlük ve örgütün başarılarını ve başarısızlıklarını kendi başarı ve başarısızlıkları olarak deneyimleme" olarak ifade edilmektedir (Mael ve Ashforth, 1992, s. 103). Başka bir deyişle örgütsel özdeşleşme, bireyin ve örgütün paylaştığı bilişsel temelli bir kimliktir (Wan-Huggins vd., 1998, s. 724-749; Fuller vd., 2006, s. 701-702).

Sosyal kimlik kuramına göre, Tajfel (1987) örgütsel özdeşleşme kavramını incelemekte olup bireylerin kendilerini belirli benzerlikler doğrultusunda belli bir gruba dâhil etme eğiliminde ve diğerlerinden ayırma niyetinde olduklarını belirtir. Bu bağlamda, çalışanların

kendilerini örgüt ile özdeşleştirmesi, kendilerini o örgüte ait hissetmeleri ve kendilerini o örgütün bir parçası olarak adlandırmaları, sosyal özdeşleşmenin doğal bir sonucu olarak görülür (Ashforth ve Mael, 1989, s. 21; Bilçin ve Tak, 2009, s. 101). Başka bir deyişle, Haritos Tsamitis D (2009) sosyal özdeşleşmeyi, Tolman'ın grup özdeşleşmesi ile eşdeğer olarak kabul eder ve örgütsel özdeşleşmenin, literatürde bir formel organizasyonunu odak noktası olarak içeren sosyal özdeşleşme biçimi olarak adlandırıldığını belirtir.

Örgütsel özdeşleşmenin herkes için ayrı bir boyutta incelenmesi gerektiğini savunan Sang M. Lee, bu kavramı 3 boyutta değerlendirmiştir: aidiyet, sadakat ve ortak özellikler. Lee' (1992)'ye göre örgütsel özdeşleşme, her çalışan için bu farklı boyutlarla deneyimlenebilir (Lee, 1992, s. 214).

Bir diğer yaklaşım ise örgütsel özdeşleşme ve örgütsel bağlılık ekseninde gelişmiştir. Literatürde bu iki kavramın birbirinden farklı yönlerini ele alan çalışmalar bulunmaktadır. Örgütsel özdeşleşme, örgütsel bağlılıkla karşılaştırıldığında göz ardı edilen bir konu olmuştur. Mowday ve diğerleri (1979) özdeşleşmeyi duygusal örgütsel bağlılık bileşeni olarak tanımlamasından bu yana, bu iki kavram eşanlamlı olarak kabul edilmiş veya aralarındaki fark sadece sözel nitelikte değil, gerçek kavramsal ve ölçüm farklılaşması açısından değerlendirilmiştir. Meyer ve Allen (1997), örgütsel bağlılığı "kişinin kimliğini örgüte bağlayan" bir tutum veya yönelim olarak tanımlamaktadır. Bu bağlılığın, örgütün hedefleri ile bireyin hedefleri arasında uyumu sağladığını ifade ederler (Baroş, 2008, s. 1). Örgütsel özdeşleşme, birey-örgüt ilişkisini kimlik kavramı üzerinden açıklarken örgütsel bağlılık bunu yapmadığından örgütle özdeşleşen çalışan örgütten ayrıldığından psikolojik bir kayıp yaşarken örgüte bağlı olan çalışanın mutlaka bunu yaşadığı söylenememektedir (Ashfort ve Mael, 1989, s. 23). Özetle, örgütsel özdeşleşme ve örgütsel bağlılık arasındaki farklar, kavramların tanımlanmasında ve bireyin örgüte bağlanma biçiminde yatmaktadır. Örgütsel özdeşleşme bireyin örgüte ilişkin bir kimlik oluşturma süreciyken, örgütsel bağlılık bireyin örgüte olan tutum ve bağlılığıyla ilgilidir. İkisi arasındaki temel fark, özdeşleşmenin bireyin örgüte olan kimlik bağlantısıyla ilgili olması, bağlılığın ise örgüte olan bağlılık ve sadakat düzeyiyle ilgili olmasıdır.

Örgütsel özdeşleşmenin yarattığı diğer sonuçlar ve öncülleri incelendiğinde ise birçok örgütsel faktörle ilişkilendirildiği görülmektedir. Fuller (2006) yaptığı çalışmada örgütsel özdeşleşme öncüllerinin; adalet (Tyler, 1999), iletişim (Schmidts vd., 2001), örgütsel farklılaşma (Mael ve Ashfort, 1992), dış imaj (Dutton vd., 1994), örgütlerarası ve örgüt içi rekabet (Mael ve Ashfort, 1992), karar verme sürecine katılım (Pierce ve Dunham, 1987), rol çatışması (Wan-Hugging-s vd., 1998) ve yaş (Ricketta, 2005) gibi faktörler çerçevesinde şekillendiği sonucuna ulaşmıştır.

Benzer şekilde örgütsel özdeşleşme iş ve grup performansı, çalışan bağlılığı ve işten ayrılma niyeti gibi önemli pozitif sonuçlarla ilgili olmasının yanı sıra örgütle çok fazla özdeşleşen bireylerin kendilerini tamamen örgüte kaptırarak kendi kimliklerini kaybetmelerine neden olacak negatif sonuçlar doğuracağı da ifade edilmektedir (Ashfort vd., 2000, s. 20-39). Diğer bir çalışma ise iş tatminin örgütsel özdeşleşme üzerine aracı bir role sahip olduğu sonucunu ortaya koymuştur (Tak ve Çiftçioğlu, 2009, s. 111). Lee (1971), yapmış olduğu çalışmada motivasyon ve başarı düzeyleri yüksek olan bilim insanlarının örgütsel özdeşleşme düzeylerinin de yüksek, işten ayrılma niyetlerinin düşük olduğu sonucuna ulaşmıştır. Sonuç olarak, örgütsel özdeşleşme kavramı, 1940'lı yıllardan beri literatürde farklı boyutlar ve perspektiflerle incelenmiş olup bireylerin örgüte ait hissetmeleri ve örgütün amaçlarını, hedeflerini, başarılarını ve prestijini benimsemeleri olarak tanımlanabilir.

İş Tatmini

İş tatmini, Hoppock'ın 1935 yılında tanımladığı üzere, bireyin işten aldığı zevk, kendini iyi hissetmesi ve çabalarının hem maddi hem de manevi olarak karşılık bulduğu psikolojik ve çevresel faktörlerin birleşmesiyle meydana gelmektedir. Ayrıca, Vroom'un 1964 yılında vurguladığı gibi bu kavram, bireyin işle ilgili rollerine ve koşullarına olan uyumunu ve işe veya iş deneyimine atfettiği değeri de kapsamaktadır. Bu tanımlar, iş tatminini anlamak için önemli birer temel oluşturmaktadır. (Locke, 1976, s. 1304). Bu durum, bireyin işi ve iş deneyimlerinden doğan olumlu duygusal yanıtı, fiziksel ve sosyal koşulların yanı sıra iş yerindeki değerlerin ve psikolojik sözleşme beklentilerinin karşılama derecesi olarak da ifade edilebilir (Vroom, 1964; Luthans, 1995, s. 1304; Akçamete vd., 2001, s. 77). İş tatmininin oluşumunda, psikolojik, kültürel ve işin niteliği/durumu ile ilgili faktörlerin rol oynadığı da bilinmektedir (Saari ve Judge, 2014, s. 395-407). Bu bağlamda iş tatmini; insan değerlerine uygun yönetim, çalışanların duygusal ve zihinsel durumlarının iyileştirilmesi ve çalışanların iş tatmin düzeylerinin örgüt fonksiyonlarını şekillendirdiği şekilde üç önemli unsur barındırmaktadır (Spector, 1997, s. 30).

Chaulagain ve Khadka (2012), Ganu ve Kogutu (2014), Karabati ve diğerleri (2019) ile Hwang (2019) tarafından yapılan çalışmalar, yüksek iş tatmininin genel performansın iyileştirilmesi, verimlilikte artış görülmesi ve organizasyon ile daha güçlü bir bağ oluşturması gibi olumlu sonuçlar doğurduğunu ortaya koymaktadır. Diğer yandan, iş tatmini düşük olan çalışanların verimliliklerinde düşüş, işe devamsızlık ve hatta organizasyondan tamamen ayrılma gibi olumsuz sonuçlar yaşadıkları belirtilmiştir. Dolayısıyla, bu araştırmalar iş tatmini ile genel mutluluk seviyeleri arasında güçlü bir ilişki olduğunu göstermektedir (Keser ve Öngen, 2019, s. 230).

İş tatmini konusu çalışma psikolojisi, endüstri-örgüt psikolojisi ve örgütsel davranış gibi disiplinlerde sürekli olarak ilgi çeken bir alan olmuştur ve bu alanın derin entelektüel geçmişi bulunmaktadır. İş tatminine yönelik sürekli ilgi, bu alanın sağlam teorik temellerine ve pratik uygulamalara olan yansımalarına dayanmaktadır. Bu durum, konunun tarihsel önemini vurgulamaktadır. İş tatmini üzerine yapılan ampirik çalışmaların tarihsel kökenleri, 1930'larda Hawthorne deneyleri ile başlamaktadır. Bu dönem, iş tatmini araştırmalarının temelini oluşturmuş ve sonrasında Abraham Maslow ve Clayton Alderfer gibi düşünce liderlerinin katkılarıyla bu bilimsel alan daha da derinleşmiştir. Bu liderlerin teorik yaklaşımları, iş tatmini kavramının anlaşılmasını ve gelişimini büyük ölçüde etkilemiş, böylece bu alanda yapılan çalışmaların zenginleşmesine katkıda bulunmuşlardır. Bu tarihsel süreç, iş tatmini araştırmalarının günümüzdeki önemli yerini ve sürekli gelişimini açıklamaktadır. İş tatmininin bu geniş etkisini ve karmaşık doğasını dikkate alarak araştırmacıların bu kavramı incelerken hassas ve güvenilir ölçüm araçları kullanmaları önem arz etmektedir (Keser, Bilir, 2019, s. 230).

Mevcut literatür, iş tatmini ölçümü için çeşitli ölçekler sunmaktadır. Bunlardan ilki, Smith ve arkadaşları tarafından 1969 yılında geliştirilen İş Tanımlama Endeksi'dir. Diğer ise Weiss ve arkadaşlarının 1967 yılında oluşturduğu Minnesota İş Tatmini Anketi'dir. Bu ölçekler, iş tatmini alanında yapılan araştırmalarda yaygın olarak kullanılmaktadır. Bu ölçekler, iş tatminini çeşitli alt boyutlara ayırarak daha detaylı bir değerlendirme imkânı sağlar. Bununla birlikte günümüzde iş tatmini ölçeğinin kısaltmış formu daha fazla tercih edilmeye başlamıştır (Keser, Bilir, 2019, s. 230; Başol ve Çömlekçi, 2020, s. 20).

İş tatmini, çalışanların işle ilgili deneyimlerini tam memnuniyetten ciddi hoşnutsuzluğa dek geniş bir spektrumda yansıtmaktadır. Bu durum, özellikle işin kendine özgü özellikleri ile çalışanların beklenti ve arzularının kesiştiği noktalarda belirginleşmektedir. İş hayatının her alanında kendini hissettiren iş tatmini, duygusal etkiler bırakmakta ve bu nedenle akademik

araştırmaların merkezinde yer almaktadır. Mevcut çalışma, bu bağlamda, zaman hırsızlığı ve örgütsel özdeşleşme arasındaki ilişkinin iş tatmini üzerinde nasıl bir etki yarattığını detaylıca incelemektedir. Bu inceleme, iş tatmininin karmaşık ve çok boyutlu doğasını daha iyi anlamamıza yardımcı olmakta ve hem bireysel hem de örgütsel düzeyde önemli bulgular sunmaktadır.

Araştırmanın Yöntemi

Araştırmanın Amacı ve Hipotezleri

Araştırmada; sağlık sektörü çalışanlarının zaman hırsızlığı davranışı sergileyip sergilemediklerinin belirlenmesi, bu zaman hırsızlığı davranışı sergilemelerinin önüne geçilmesinde çalışanların örgütsel özdeşleşme düzeylerinin ve iş tatmin düzeylerinin birer öncül olup olmadığının araştırılması hedeflenmiştir.

Belirlenen amaç doğrultusunda araştırma hipotezleri aşağıdaki gibi oluşturulmuştur. Çalışanların;

H₁: Örgütsel özdeşleşme düzeyleri ile zaman hırsızlığı;

H_{1a}: Örgütsel özdeşleşme düzeyleri ile geleneksel zaman hırsızlığı arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H_{1b}: Örgütsel özdeşleşme düzeyleriyle teknolojik zaman hırsızlığı arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H_{1c}: Örgütsel özdeşleşme düzeyleriyle sosyal zaman hırsızlığı arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H₂: İş tatmin düzeyleriyle zaman hırsızlığı arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H_{2a}: İş tatmin düzeyleri ile geleneksel zaman hırsızlığı arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H_{2b}: İş tatmin düzeyleriyle teknolojik zaman hırsızlığı arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H_{2c}: İş tatmin düzeyleriyle sosyal zaman hırsızlığı arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H₃: Demografik değişkenlere göre çalışanların zaman hırsızlığı düzeyleri farklılaşmaktadır.

H_{3a}: Çalışanların zaman hırsızlığı düzeyleri cinsiyete göre farklılık göstermektedir.

H_{3b}: Çalışanların zaman hırsızlığı düzeyleri bakmakla yükümlü oldukları kişi sayısına göre farklılık göstermektedir.

H_{3c}: Çalışanların zaman hırsızlığı düzeyleri sahip olduğu çocuk sayısına göre farklılık göstermektedir.

Araştırmanın Evren ve Örneklemi

Araştırmanın evrenini Türkiye'de sağlık sektöründe çalışan 18 yaş üstü bireyler oluşturmaktadır. 2023 yılı itibariyle Türkiye'de çalışan toplam sağlık personeli sayısı 1.420.000 kişidir (Sağlık Bakanlığı, 2023). Kolayda örnekleme yöntemiyle ulaşılan katılımcılardan veriler yüz yüze ve online anket yöntemiyle toplanmıştır. 303 sağlık çalışanından dönüş alınabilmiş ve araştırmanın örneklemini bu 303 sağlık sektörü çalışanı oluşturmuştur.

Tablo 1: Katılımcıların demografik bilgileri

Değişkenler	N	%
Cinsiyet		
Kadın	240	79.2
Erkek	63	20.8
Medeni Durum		
Evli	194	64.0
Bekâr	109	36.0
Yaş		
22 yaş ve altı	7	2.
23-41 yaş	225	74.3
42-57 yaş	67	22.1
58-75 yaş	4	1.3
Çalıştığı Kurum		
Kamu	200	66.0
Özel	103	34.0
Çocuk sayısı		
Yok	131	43.2
1	83	27.4
2	78	25.7
3	10	3.3
4	1	.3
Bakmakla Yükümlü Olduğu Kişi Sayısı		
Yok	231	76.2
1	31	10.2
2	20	6.6
3	14	4.6
4	7	2.3
Eğitim Durumu		
Lise	37	12.2
Ön lisans	82	27.1
Lisans	140	46.2
Yüksek lisans	24	7.9
Doktora	20	6.6
Toplam	303	100.0

Tablo 1’de görüleceği üzere katılımcıların %79,2’si Kadın, %20,8’i erkek; %74,3’ü 23-41 yaş aralığında, %22,1’i 42-57 yaş aralığında, %2,3’ü 22 yaş ve altı, %1,3’ü ise 58-78 yaş aralığındadır. Katılımcıların %64’ü evli, %36’sı bekâr; %66’sı kamu çalışanı, %34’ü özel sektör çalışanı; %46,2’si lisans, %27,1’i önlisans, %12,2’si lise, %7,9’u yüksek lisans, %6,6’sı ise doktora mezunudur. Katılımcıların %76,2’sinin bakmakla yükümlü oldukları kişi yokken, %10,2’si bir kişiye bakmakla yükümlüdür. Çocuk sayısı açısından incelendiğinde katılımcıların %43,2’sinin çocuk sahibi olmadığı, %27,2’sinin bir çocuk sahibi olduğu görülmektedir.

Çalışma ile ilgili üniversitenin etik kurulunda 17.05.2023 tarih 10-2023/136 sayılı toplantıda onay alınmıştır.

Veri Toplama Aracı

Çalışanların örgütsel özdeşleşme düzeylerini belirleyebilmek için Mael ve Ashforth (1992) tarafından geliştirilen ve Sökmen, Ekmekçioğlu ve Çelik (2015) tarafından Türkçeye uyarlanan Örgütsel Özdeşleşme Ölçeği kullanılmıştır. Ölçek 5’li likert tipi ve 6 ifadeden oluşan tek boyutlu bir yapıdadır. Mael ve Ashforth (1992) tarafından geliştirilen orijinal ölçeğin güvenilirlik katsayısı 0.87, Türkiye’de Sökmen, Ekmekçioğlu ve Çelik (2015) tarafından Türkçeye uyarlanan ölçeğin güvenilirlik katsayısı 0.86 olarak tespit edilmiştir.

Çalışanların zaman hırsızlığı düzeyini belirlemek için Brock, Martin ve Buckley (2013) tarafından geliştirilen, Babadağ ve Kerse (2019) tarafından Türkçeye uyarlanan zaman hırsızlığı ölçeği kullanılmıştır. Ölçek geleneksel, teknolojik ve sosyal zaman hırsızlığı olmak üzere üç boyuttan oluşmakta olup orijinal ölçeğin güvenilirlik katsayısı 0.90, Türkçeye uyarlanan ölçeğin güvenilirlik katsayısı 0.86'dır.

Çalışanların iş tatmin düzeylerini belirleyebilmek adına, Brayfield ve Rothe (1951) tarafından 18 madde olarak geliştirilen, Judge, Locke, Durham ve Kluger (1998) tarafından beş ifadeden oluşan kısa forma dönüştürülen ve Başol ve Çömlekçi (2020) tarafından Türkçeye uyarlanan iş tatmini ölçeği kullanılmıştır. Orijinal ölçeğin güvenilirlik katsayısı 0.87; Türkçeye uyarlanan ölçeğin güvenilirlik katsayısı 0.93'tür.

Verilerin Analizi

Verilerin analizine geçmeden önce normallik sınaması ve güvenilirlik analizleri gerçekleştirilmiştir. Normallik sınaması sonucu ulaşılan çarpıklık ve basıklık değerlerinin -2.0 ve +2.0 arasında olması verilerin normal dağıldığını göstergesidir (Salam, 2017, s. 211; Eraslan vd., 2017, s. 407).

Tablo 2: Ölçeklerin normallik testi değerleri

	Kolmogorov- Smirnov			
	Statistic	Sig.	Çarpıklık	Basıklık
Örgütsel Özdeşleşme	.169	.000	-1.412	1.800
İş Tatmini	.150	.000	-1.021	.349
Zaman Hırsızlığı	.084	.000	1.005	1.200

Tablo2'de görüleceği üzere veriler normal dağılmaktadır.

Ölçeklerin Cronbach's Alpha güvenilirlik analizleri sonucunda örgütsel özdeşleşme ölçeğinin .905; iş tatmini ölçeğinin 0.936 ve zaman hırsızlığı ölçeğinin .890 olduğu görülmektedir. Tablo 3'te de görüleceği üzere, analiz sonuçları ölçeklerin güvenilir düzeyde olduğunu göstermektedir.

Tablo 3: Ölçeklerin güvenilirlik katsayıları

Ölçekler	Cranbach's Alpha (α)
Örgütsel Özdeşleşme	.905
İş Tatmini	.936
Zaman Hırsızlığı	.890

Verilerin hesaplanması ve yorumlanmasının sağlıklı bir biçimde gerçekleştirilebilmesi amacıyla her bir ölçeğe ilişkin betimsel istatistiklere ait değerler Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4: Ölçeklerin betimleyici istatistikleri

	Min.	Max.	Ortalama	Std. Hata
Örgütsel Özdeşleşme	1.00	5.00	3.9092	.98830
İş Tatmini	1.00	5.00	3.7551	1.08979

Zaman Hırsızlığı	1.00	5.00	1.9993	.70914
------------------	------	------	--------	--------

Tüm ölçeklerdeki ifadeler beşli likert ölçeği ile derecelendirilmiştir ($I = Kesinlikle Katılmıyorum...5 = Kesinlikle Katılıyorum$). $4/5=0,80$ formülünden yola çıkılarak 1.00-1.79 Kesinlikle Katılmıyorum (oldukça düşük), 1.80-2.59 Katılmıyorum (düşük), 2.60-3.39 Kararsızım (orta), 3.40-4.19 Katılıyorum (yüksek), 4.20-5.00 Kesinlikle Katılıyorum (oldukça yüksek) olarak değerlendirilmiştir. Gerçekleştirilen değerlendirmeden yola çıkılarak Tablo 4'te görüleceği üzere katılımcıların örgütsel özdeşleşme ve iş tatmin düzeylerinin yüksek, zaman hırsızlığı düzeylerinin düşük olduğu görülmektedir.

Analiz sonucu elde edilen verilere göre, örneklem büyüklüğünün faktör analizi gerçekleştirebilmek için yeterli ve ölçme aracının faktör analizi yapmaya uygun olup olmadığını belirleyebilmek adına KMO ve Bartlett Küresellik testi uygulanmıştır. Tablo 5'te görüleceği üzere KMO örneklem yeterliği katsayıları .81 ile .90 aralığındadır ve bu sonuçlar analizin yapıldığı örneklemin boyutunun "iyi" nitelikte olduğunun göstergesidir (Yaşar, 2014, s. 66) ve Bartlett Küresellik Testi ($p < ,001$) anlamlıdır.

Tablo 5: KMO ve Bartlett's testi tablosu

	KMO	Bartlett's	df	p
Örgütsel Özdeşleşme	.860	1156.512	15	.000
İş Tatmini	.899	1279.099	10	.000
Zaman Hırsızlığı	.895	2072.481	15	.000

Çalışmada, ölçeklerin faktöriyel özelliklerini belirleyebilmek, başka bir ifade ile ölçme aracının örtük yapısını belirleyebilmek adına ölçeklere ait veriler üzerinde açılımlayıcı faktör analizi gerçekleştirilmiş olup bulgular altıncı tabloda gösterilmektedir.

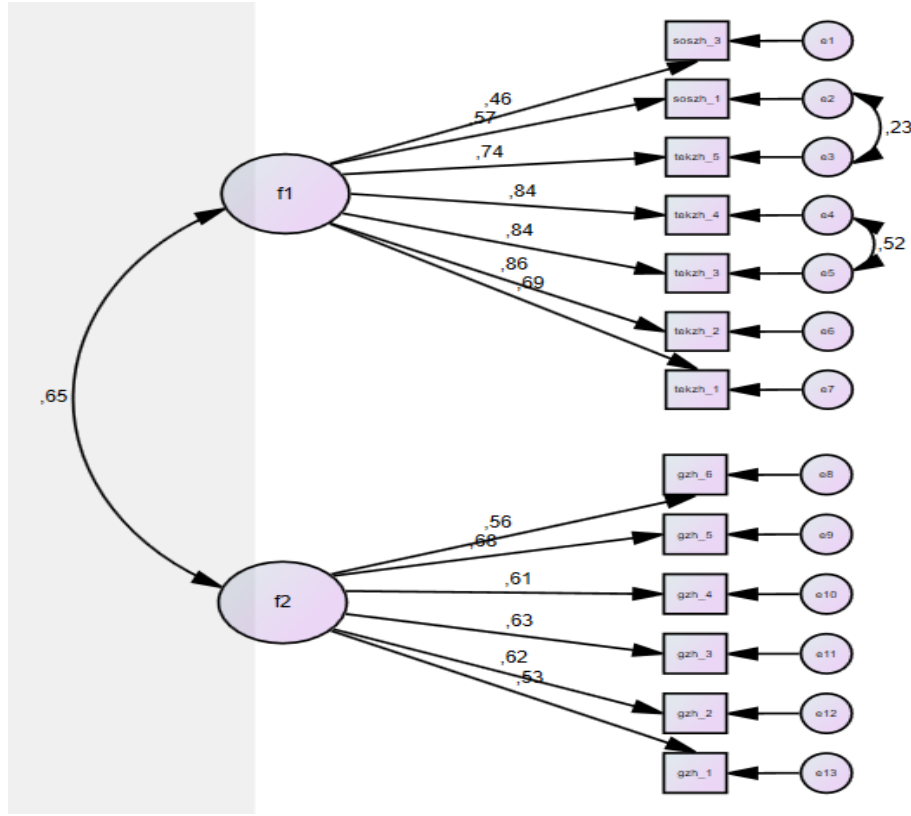
Tablo 6: Açılımlayıcı Faktör Analizi Sonuçları

Zaman Hırsızlığı Ölçeği ($\alpha = ,890$)	
Teknolojik Zaman Hırsızlığı ($f1$) ($\alpha = ,881$)	
İş yerinde işle ilgisi olmayan e-maillerimi kontrol ederim.	.951
İş yerinde işle ilgisi olmayan e-mailler alırım.	.892
İş saatlerinde internette işle ilgili olmayan nedenlerle de zaman geçiririm.	.756
İş saatleri içerisinde iş arkadaşlarımla dedikodu yapar veya aileleri hakkında konuşurum.	.668
İş yerinde işle ilgisi olmayan e-mail gönderirim.	.569
İş yerinde kişisel telefon aramalarına cevap veririm.	.537
İşle ilgili olmayan konular hakkında yöneticimle konuşmak için işime ara veririm.	.411
Geleneksel Zaman Hırsızlığı ($f2$) ($\alpha = ,774$)	
İşe gitmek istemediğimde hasta olmasam bile işyerini arayıp hasta olduğumu söylerim.	.697
Eğer yöneticim gün içinde işten erken çıkarsa ben de işten erken çıkarım.	.648
İşime yapabileceğimi bildiğimden daha az çaba harcıyorum.	.637

Yöneticime/iş arkadaşlarıma erken bitirebileceğimi bildiğim halde verilen işin daha uzun süreceğini söylerim.	.566
İşteyken hayal kuruyorum (hayallere dalıyorum).	.509
Mesai saatleri içerisinde kitap ve dergi okumak için mola veririm.	.415
Örgütsel Özdeşleşme Ölçeği ($\alpha=,905$)	
Herhangi bir kişi çalıştığım kurumu övdüğünde, bunu kendime yapılmış bir övgü gibi hissederim.	.844
Medyada çalıştığım servis ile ilgili kötü bir haber çıksa üzüntü duyarım.	.839
Başkalarının çalıştığım kurum hakkındaki düşünceleri benim için önemlidir.	.839
Çalıştığım kurumun başarısını kendi başarım gibi görürüm.	.831
Çalıştığım kurumdan bahsederken, “onlar” değil, “biz” diye konuşurum.	.805
Herhangi bir kişi çalıştığım kurumu eleştirdiğinde üzüntü duyarım.	.794
İş Tatmini Ölçeği ($\alpha=,936$)	
İşimi keyifli buluyorum.	.920
Mevcut işimden memnunum.	.918
İşyerinde zaman iyi geçiyor.	.899
Mutluluğu işimdeyken buluyorum.	.863
İşimi severek yaparım.	.862

Altıncı tabloda da görüleceği üzere iş tatmini ve örgütsel özdeşleşme ölçeği orijinal ölçeklere benzer şekilde tek faktörden oluşmaktadırlar. İş tatmini ölçeğinin toplam varyansı %79.71; örgütsel özdeşleşme ölçeğinin toplam varyansı %68.14'dür. Yine tabloda görüleceği üzere zaman hırsızlığı ölçeği orijinalinden farklı olarak iki faktöre ayrılmıştır. Sosyal zaman hırsızlığı ifadeleri teknolojik zaman hırsızlığı başlığı altında faktörleşmiştir. Orijinal ölçekte sosyal zaman hırsızlığı ikinci ifadesinin (*İş saatlerinde iş arkadaşları veya müşterilerle ofis dışında veya içerisinde boş zaman aktiviteleri (öğle yemeğine veya bir şeyler içmeye gitmek gibi) için zaman harcarım*) ve geleneksel zaman hırsızlığı boyutunun yedinci ifadesinin (*Bir işi (projeyi) mesaiden 20 dakika önce bitirirsem, yeni bir işe(projeye) başlamam*) faktör yükleri 0.40'ın altında kaldığı için söz konusu ifadeler çıkarılmıştır.

Tablo 6'da görüntülenen faktör yapısı belirlendikten sonra, iki faktör 13 ifadeden oluşan Zaman Hırsızlığı Ölçeğinin söz konusu faktör yapısı üzerinde yapı geçerliliği için AMOS programı kullanılarak yapısal eşitlik modeli ile Doğrulayıcı Faktör Analizi uygulanmıştır. Analiz sonuçlarına göre ölçeğin uyum indis değerleri $CMIN/DF(\chi^2/df) = 3.592$; $CFI = .906$; $GFI = .891$; $NFI = .875$; $TLI = .886$; $RMSEA = .093$ olarak hesaplanmıştır. Modifikasyon indeksleri, $e2$ ve $e3$ ($MI = 22,650$), $e4$ ve $e5$ ($MI = 18,403$) ifadeleri arasında hata kovaryansı önermiştir.

Şekil 1: Zaman Hırsızlığı Ölçeğinin DFA Analiz Sonuçları

Söz konusu maddelerin hata varyansları birleştirildikten sonra gerçekleştirilen DFA analizi sonucunda ulaşılan model uyum indeksleri χ^2 / df ($CMIN/DF$)= 2.732; CFI =.939; GFI =.918; NFI =.908; TLI =.924; $RMSEA$ =.076 olarak hesaplanmıştır. Sonuçlar tüm uyum indis değerlerinin mükemmel uyum değerleri düzeyinde olduğunu göstermektedir (Saruhan ve Özdemir, 2016; Gürbüz, 2021). Şekil 1’de Zaman Hırsızlığı Ölçeğinin DFA analiz sonuçları, alt faktörleri ve ölçek ifadelerinin faktör yükleri görülmektedir. Şekil 1’de görüleceği üzere tüm ifadelerin faktör yükleri .40 üzerindedir.

Bulgular

Çalışmanın bu bölümünde araştırma hipotezleri sınanmadan önce Doğrulayıcı Faktör Analizi sonrası nihai haldeki ölçeklerin her birinin betimsel istatistiklerine ait değerler Tablo 7’de gösterilmiştir.

Tablo 7: Doğrulayıcı faktör analizi sonrası ölçeklerin betimsel istatistikleri

	Ort.	Std. Hata	Std. Sapma	Varyans	Min.	Max.
Örgütsel Özdeşleşme	3.9092	.05678	.98830	.977	1.00	5.00
İş Tatmini	3.7551	.06261	1.08979	1.188	1.00	5.00
Zaman Hırsızlığı	1.9871	.04093	.71240	.508	1.00	5.00
<i>Geleneksel Zaman Hırsızlığı</i>	1.7134	.04063	.70718	.500	1.00	5.00
<i>Teknolojik Zaman Hırsızlığı</i>	2.2216	.05187	.90287	.815	1.00	5.00

Yedinci tabloda da görüleceği üzere katılımcıların örgütsel özdeşleşme ve iş tatmin düzeylerinin yüksek, zaman hırsızlığı düzeylerinin düşük, zaman hırsızlığının alt boyutlarından geleneksel zaman hırsızlığı düzeylerinin oldukça düşük, teknolojik zaman hırsızlığı düzeylerinin düşük olduğu görülmektedir.

Araştırma hipotezlerini sınamak için çalışmada yer alan değişkenler arasındaki ilişkiyi belirleyebilmek adına SPSS programı kullanılarak korelasyon analizi gerçekleştirilmiştir.

Tablo 8: Korelasyon değerleri

	Örgütsel Özdeşleşme	İş Tatmini	Zaman Hırsızlığı	Geleneksel Zaman Hırsızlığı	Teknolojik Zaman Hırsızlığı
Örgütsel Özdeşleşme	1				
İş Tatmini	.702**	1			
Zaman Hırsızlığı	-.089	-.165**	1		
Geleneksel Zaman Hırsızlığı	-.129*	-.133*	.812**	1	
Teknolojik Zaman Hırsızlığı	-.044	-.153**	.920**	.519**	1

* Korelasyon 0.05 düzeyinde anlamlı ** Korelasyon 0.01 düzeyinde anlamlı

Gerçekleştirilen analiz sonucunda sağlık sektöründe çalışanların örgütsel özdeşleşmeleri ile zaman hırsızlığı arasında bir ilişki olmadığı görülürken, zaman hırsızlığının alt boyutlarından geleneksel zaman hırsızlığı ($r=-.129$) ile düşük düzeyde negatif yönde anlamlı bir ilişki olduğu görülmüştür. Yine analiz sonuçlarına göre çalışanların iş tatmin düzeyleri ile zaman hırsızlığı arasında negatif yönde düşük düzeyde anlamlı bir ilişki olduğu görülmüştür ($r=-.165$). Yine çalışanların iş tatminleri ile zaman hırsızlığının alt boyutlarından geleneksel zaman hırsızlığı ($r=-.133$) ve teknolojik zaman hırsızlığı ($r=-.153$) arasında negatif yönde düşük düzeyde ve anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir. Korelasyon analizi neticesinde elde edilen sonuçlar doğrultusunda $H_{2,2a,2b}$ ve H_{1a} hipotezleri istatistiki olarak desteklenirken, H_1 hipotezi reddedilmiştir.

Korelasyon analizi sonucu iş tatmini ile zaman hırsızlığı arasında negatif yönde ve istatistiksel açıdan anlamlı olan ilişkide, iş tatmininin zaman hırsızlığı üzerindeki etkisinin düzeyini test etmek için regresyon analizi yapılmıştır.

Tablo 9: İş tatmininin zaman hırsızlığı üzerine etkisine ilişkin regresyon modeli

Model Özeti					
Model	R	R ²	Düzeltilmiş R ²	Tahminin Standart Hatası	
1	.165 ^a	.027	.024	.70382	
ANOVA ^a					
Model	Kareler Top.	df	Ort. Kare	F	Sig.
Regression	4.166	1	4.166	8.409	.004 ^b
Residual	149,103	301	.495		
Total	153,269	302			
Katsayılar ^a					

	Model	Std. Edilmemiş Katsayılar		Std. Edilmiş Katsayılar	t	Sig.
		β	Std. Hata	Beta		
1	Sabit	2.392	.145		16,462	,000
	İş Tatmini	-.108	.037	-.165	-2,900	,004

a. Bağımlı Değişken: Zaman Hırsızlığı

Gerçekleştirilen regresyon analizi sonucu Tablo 9’da verilmiştir. Görüleceği üzere R^2 değeri korelasyon analizinde de bulunan ilişkinin gücünü gösteren .027 değeridir. Tabloda iş tatmininin zaman hırsızlığının varyansını yaklaşık olarak %3 oranında açıkladığı görülmektedir. ANOVA ve katsayılar kısmında anlamlılık sütunlarına bakıldığında modelin ve bağımsız değişken olan iş tatmininin $p < 0.01$ düzeyinde istatistikî olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Katsayı kısmına bakıldığında ise denklemin sabit değerinin 2.392 olduğu, iş tatmininin katsayısının ise -.108 olduğu görülmektedir. Yani iş tatminindeki her bir birimlik artışın, zaman hırsızlığında .108’lik bir azalışın olacağını göstermektedir.

Sağlık çalışanlarının sosyo-demografik özelliklerine göre zaman hırsızlığı davranışı sergilemelerine etkisi incelenmiştir. Çalışanların zaman hırsızlığı davranışı sergilemelerinin cinsiyete göre farklılığının analizi için bağımsız örneklem t-testi uygulanmıştır.

Tablo 10: Cinsiyete göre zaman hırsızlığı

			N	Ort	S.S.	t	p
Zaman Hırsızlığı	Cinsiyet	Kadın	240	1,9019	,64497	-4,169	,000
		Erkek	63	2,3114	,85652		

Tablo 10’da da görüleceği üzere, analiz sonuçlarına göre, kadınların erkeklerden daha az zaman hırsızlığı davranışı sergiledikleri görülmektedir.

Sağlık çalışanlarının zaman hırsızlığı davranışı sergilemelerinin, bakmakla yükümlü oldukları kişi sayısına ve sahip olduğu çocuk sayısına göre farklılık gösterip göstermediğini analiz etmek için söz konusu faktörlerin iki düzeyden fazla düzeye sahip olmasından dolayı tek yönlü varyans analizi yapılmıştır.

Tablo 11: Bakmakla yükümlü oldukları kişi sayısına ve çocuk sayısına göre zaman hırsızlığı

Demografik özellik		N	Ort	S.S.	F	p
Çocuk Sayısı	Yok	131	1.9865	.74117	.504	.732
	1	83	2.0130	.71303		
	2	78	2.0000	.70272		
	3	10	1.6769	.35120		
	4	1	2.0000	.		
Bakmakla Yükümlü Olduğu Kişi Sayısı	Yok	231	1.9990	.74677	.585	.674
	1	30	1.9769	.65495		
	2	20	1.8692	.51517		
	3	14	2.1264	.59935		

4	7	1.6923	.42829
---	---	--------	--------

Analiz sonuçlarına göre çalışanların, bakmakla yükümlü oldukları kişi sayısına göre ($f=0.585$; $p=.674$) ve çocuk sayısına göre ($f= 0.504$; $p=.732$) zaman hırsızlığı davranışı sergilemelerinin farklılık göstermediği görülmüştür. Bulgular sonucunda H_{3a} hipotezi kabul edilmiş; $H_{3b,3c}$ hipotezleri reddedilmiştir.

Sonuç

İş tatmini ve örgütsel özdeşleşmenin sağlık sektöründe çalışanların zaman hırsızlığı davranışı sergilemelerinin önüne geçen öncüller olup olmadığını belirlemeye çalıştığımız araştırmada, katılımcıların iş tatmin düzeyleri ve örgütsel özdeşleşme düzeylerinin yüksek, zaman hırsızlığı düzeylerinin oldukça düşük olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Zaman hırsızlığının alt boyutları incelendiğinde, çalışanların daha çok teknolojik zaman hırsızlığı davranışı sergiledikleri görülmektedir. Değişkenlerden iş tatmininin zaman hırsızlığının öncülü olduğu, çalışanların iş tatmin düzeylerinin arttığında zaman hırsızlığı davranışı sergilemelerinin azaldığı sonucuna ulaşılmıştır. Literatür incelendiğinde bulguların diğer çalışmalarda elde edilen bulgularla benzer olduğu görülmektedir. Martin ve diğerleri (2010), iş bağlılığının yüksekliğinin zaman hırsızlığına katılımı azalttığını vurgulamaktadır. Ayrıca, zaman hırsızlarının homojen bir grup olmadığı, farklı türlerin farklı insan kaynakları yönetim uygulamaları gerektirdiği belirtilmiştir. Aynı zamanda işinden memnuniyeti düşük olan bireylerin, zaman hırsızlığı eğiliminin daha yüksek olduğu ortaya koyulmaktadır. Kiho (2018)'nin çalışması, çalışanların en sık teknolojik zaman hırsızlığına başvurduklarını ve klasik zaman hırsızlığı davranışlarının iş tatmini, işe bağlılık ve işin anlamı ile negatif ilişkili olduğunu, bunun yanı sıra bu davranışların çalışanların iş zamanı kontrolü, bilişsel talepler, iş temposu, iş tatmini, işe bağlılık, işin anlamı, liderlik kalitesi, genel sağlık, stres ve tükenmişlik gibi faktörlerle tahmin edilebileceğini belirtmektedir. Teknolojik zaman hırsızlığının öncülleri ise çalışanların iş zamanı kontrolü, iş temposu ve organizasyona bağlılık olarak belirlenmiştir. Bulgulardan yola çıkılarak çalışanların işlerine yönelik, iş tatminlerinin yüksekliği gibi olumlu görüşe sahip olmalarının onların zaman hırsızlığı davranışı sergilemelerinin önüne geçtiği kanısına varılmaktadır.

Araştırma bulguları, örgütsel özdeşleşmenin genel olarak zaman hırsızlığı davranışının bir öncülü olmadığını göstermekte olup geleneksel zaman hırsızlığı söz konusu olduğunda örgütsel özdeşleşme düzeyleri yüksek olan çalışanların geleneksel zaman hırsızlığı davranışı sergilemediklerini göstermektedir. Literatürde örgütsel özdeşleşmenin çalışanların zaman hırsızlığı davranışı sergilemelerine etkisi üzerine bir araştırmaya rastlanılamaması nedeniyle elde edilen bulgunun birebir kıyaslaması yapılamamaktadır. Doğrudan zaman hırsızlığı değişkeni ile ilgili olmasa da Üstün (2020) örgütsel özdeşleşmenin üretkenlik karşıtı iş davranışları ile ilişkisini incelediği çalışmasında örgütsel özdeşleşmenin psikolojik iyi oluş üzerinden üretkenlik karşıtı iş davranışlarını azalttığı sonucuna ulaşmıştır.

Demografik değişkenler açısından incelendiğinde kadın çalışanların erkek çalışanlara nazaran daha az zaman hırsızlığı davranışı sergiledikleri sonucuna ulaşılmıştır. Bektaş (2021) çalışmasında yaş arttıkça zaman hırsızlığı azalırken, erkeklerin kadınlara nazaran daha fazla zaman hırsızlığı davranışı sergilediklerini belirtmiştir. Literatür incelendiğinde elde edilen bulguların benzer olduğu görülmektedir (Ullah vd., 2022, s. 4; Martin, 2009, s. 28).

Sağlık çalışanlarının zaman hırsızlığı davranışı sergilemelerinin, bakmakla yükümlü oldukları kişi sayısına ve sahip olduğu çocuk sayısına göre farklılık göstermediği görülmektedir. Koslowsky, Sagie ve Kraus (1997)'un çalışması, demografik faktörlerin, çalışanların işe geç kalma eğilimleri üzerindeki etkisinin, diğer faktörlere (örneğin devamsızlık,

işten ayrılma, iş tutumları ve performans) kıyasla göreceli olarak düşük olduğunu belirtmektedir. Bu da demografik faktörlerin iş davranışlarını mutlak olarak belirlemediğini, ancak bu davranışların bir bileşeni olduğunu desteklemektedir. Başka bir çalışma, kadınların toplumsal rollerinden dolayı daha fazla sorumluluk üstlenmelerinin (ev işleri, çocuk ve yaşlı bakımı gibi) zaman hırsızlığı yapma oranlarını artırdığını göstermektedir (Bektaş, 2021). Elde edilen bulguların literatürden farklı olduğu görülmektedir. Sonucun literatürden farklı çıkması; bakmakla yükümlü oldukları kişi ve çocuk sahibi olan kişi sayılarının orantısız dağılmasından kaynaklı olabilir.

Bulgular ve literatürden yola çıkılarak elde edilen çalışma sonuçları doğrultusunda, çalışanların iş tatmin düzeylerinin yüksek olması onların zaman hırsızlığı davranışı sergilemelerinin önüne geçeceğinden yöneticilerin çalışanlarının işlerinden memnun olmalarına yönelik uygulamalara ağırlık vermeleri önerilebilir. Böylece zaman hırsızlığı sonucu oluşan maddi kayıpların önüne geçilmesi olasıdır.

Gelecekteki çalışmalarda katılımcıların bakmakla yükümlü oldukları kişi sayılarının homojen dağıldığı gruplarla analizler gerçekleştirilerek özellikle kadınların toplumsal rollerinden dolayı daha fazla sorumluluk üstlenmelerinin (ev işleri, çocuk ve yaşlı bakımı gibi) zaman hırsızlığı davranışı sergileme oranlarını etkileyip etkilemediği daha net bir şekilde ortaya konulabilir. Aynı zamanda araştırmanın demografik çeşitliliğini artırarak farklı yaş grupları, cinsiyetler, meslekler ve kültürel arka planlara sahip bireyleri içerecek şekilde genişletmek, zaman hırsızlığı davranışlarının daha geniş bir perspektiften incelenmesine olanak sağlayacaktır. Ayrıca zaman hırsızlığı davranışlarının uzun vadede nasıl değiştiğini görmek için uzun dönemli izleme çalışmaları yapılabilir. Bu, özellikle demografik değişkenlerin zaman içindeki etkilerini anlamak için faydalı olacaktır. Diğer yandan farklı sektörlerde çalışan bireylerin zaman hırsızlığı davranışlarının karşılaştırmalı olarak incelenmesi, sektörel özelliklerin bu davranışlar üzerindeki etkisini ortaya koyabilir. Bu öneriler, gelecekteki çalışmaların daha kapsamlı ve derinlemesine bilgi sağlamasına yardımcı olabilir ve zaman hırsızlığına ilişkin daha geniş bir anlayış geliştirmek için önemli bir temel oluşturabilir.

Kaynakça

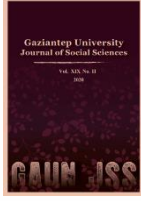
- Akçamete, G., Kaner, S. ve Sucuoğlu, B. (2001). *Tükenmişlik iş doyumu ve kişilik*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Ashforth, B. E. ve Mael, F. (1989). Social identity theory and the organization. *The Academy of Management Review*, 14(1), 20–39. <https://doi.org/10.2307/258189>
- Ashforth, B. E. ve Mael, F. (1989). Social identity theory, *Academy of Management Review*, 4 (3), 20-39.
- Ashforth, B. E., Kreiner, G. E. ve Fugate, M. (2000). All in a day's work: Boundaries and micro role transitions, *The Academy of Management Review*, 25 (3), 472-491. <https://doi.org/10.2307/259305>
- Babadag, M. ve Kerse, G. (2019). Zaman hırsızlığı ölçeğinin Türkçe uyarlamasının geçerliliğinin yeniden değerlendirilmesi ve kişilik özellikleri ile zaman hırsızlığı arasındaki ilişki. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19 (2), 419-438. <https://doi.org/10.11616/basbed.V19i47045.523976>
- Baroş, S. (2008). Organizational identification: Theoretical and empirical analyses of competing conceptualizations. *Cognitie, Creier, Compartement/Cognition, Brain Behavior*, 12 (1). 1-27.
- Baskin, M. E., Mckee, V. ve Buckley, M. R. (2017). Time banditry and impression management behavior: Prediction and profiling of time bandit types. *Journal of Leadership ve Organizational Studies*, 24 (1), 39-54. <https://doi.org/10.1177/1548051816661479>

- Bektaş, M. ve Taş, M. A. (2021). Eski bir soruna yeni bir bakış açısı: Zaman hırsızlığı. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 17(1), 237-256. <http://dergipark.gov.tr/esad>
- Brock, M. E. (2010). Investigating the antecedents of time banditry: Climate, personality and commitment. (Unpublished Doctoral Dissertation). University of Oklahoma, the USA.
- Brock, M. E., Martin, L. E. ve Buckley, M. R. (2013). Time theft in organizations: The development of the time banditry questionnaire. *International Journal of Selection and Assessment*, 21(3), 309-321. <https://doi.org/10.1111/ijsa.12040>
- Chaulagain, N. ve Khadka, D. K. (2012). Factors influencing job satisfaction among healthcare professionals at tilganga eye centre, Kathmandu, Nepal. *International Journal of Scientific and Technology Research*, 1 (11), 32-36.
- Chen, Y-J. ve Tang, T. L-P. (2006). Attitude toward and propensity to engage in unethical behavior: Measurement invariance across major among university students. *Journal of Business Ethics*, 69 (77-93). <https://doi.org/10.1007/S10551-006-9069-6>
- Çetiner, N. ve Erdoğan, P. (2022). *Zaman hırsızlığı*, Canbolat, M. A. ve Çakıcı A. B. (Ed.). *Örgütlerin karanlık yüzü: Negatif davranışlar* (1. Baskı, s. 27-52). Ankara: Gazi Kitabevi.
- Dutton, J. E., Dukerich, J. M. ve Harquail, C. V. (1994). Organizational images and member identification. *Administrative Science Quarterly*, 39, 239-263.
- Eraslan, M., Karafil, A. Y., Akgül, M. H., Korkmaz, S. (2017). Üniversiteler arası spor müsabakalarına katılan Muay Thai sporcularının şiddet eğilimlerinin değerlendirilmesi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9 (22), 404-412.
- Foot, E. (1951). Identification as the basis for a theory of motivation. *American Sociological Review*, 16 (1), 14-21. <https://www.jstor.org/stable/2087964>.
- Form, W. H. (1959). Review of Organizations., by J. G. March & H. A. Simon. *Administrative Science Quarterly*, 4(1), 129-131. <https://doi.org/10.2307/2390654>
- Fuller, J. B., Marler, L., Hester, K., Frey, L. ve Relyea, C. (2006). Construed external image and organizational identification: A test of the moderating influence of need for self-esteem. *The Journal of Social Psychology*, 146 (6), 701-716. <https://doi.org/10.3200/socp.146.6.701-716>.
- Ganu, D. ve Kogutu, C. N. (2014). Effect of the big five personality traits on job satisfaction and organizational commitment in the healthcare industry: The case of Kenya. *American Journal of Health Sciences*, 5 (2), 145-154.
- Gürbüz, S. (2021). *Amos ile yapısal eşitlik modellemesi temel ilkeler ve uygulamalı analizler*. Ankara: Seçkin Yayınevi.
- Hall, D. T. ve Schneider, B. (1972). Correlates of organizational identification as a function of career pattern and organizational type. *Administrative Science Quarterly*, 17(3), 340-350. <https://www.jstor.org/stable/2392147>.
- Hall, D. T., Schneider, B. ve Nygren, H. T. (1970). Personal factors in organizational identification. *Administrative Science Quarterly*, 15 (2), 176-190. <https://www.jstor.org/stable/2391488>.
- Haritos Tsamitis, D. (2009). An exploration of the influence of institutional factors and practices on organizational identification in students enrolled in transnational university partnership programs (Doctoral dissertation). University of Pennsylvania, Philadelphia, PA.
- Henle, C. A., Reeve, C. L. ve Pitts, V. E. (2010). Stealing time at work: Attitudes, social pressure, and perceived control as predictors of time theft. *Journal of Business Ethics*, 94, 53-67. <https://doi.org/10.1007/S10551-009-0249-6>
- Hoppock, R. (1935). *Job satisfaction*, New York: Harper and Brothers.

- Hwang, E. (2019). Effects of the organizational culture type, job satisfaction, and job stress on nurses' happiness: A cross-sectional study of the long-term care hospitals of South Korea. *Japan Journal of Nursing Science*, 16 (3), 263-273.
- Johnston, M. W., Parasuraman, A., Futrell, C. M. ve Black, W. C. (1990). A longitudinal assessment of the impact of selected organizational influences on salespeople's organizational commitment during early employment. *Journal of Marketing Research*, 27 (3), 333-344. <https://doi.org/10.1177/002224379002700307>
- Karabati, S., Ensari, N. ve Fiorentino, D. (2019). Job satisfaction, rumination, and subjective well-being: A moderated mediational model. *Journal of Happiness Studies*, 20 (1), 251-268.
- Kass, S. J., Vodanovich, S. J. ve Callender, A. (2001). State-trait boredom: Relationship to absenteeism, tenure, and job satisfaction. *A Journal of Business and Psychology*, 16 (2), 317-327. <https://doi.org/10.1023/A:1011121503118>
- Keser, A. ve Öngen Bilir, K. B. (2019). İş tatmini ölçeğinin Türkçe güvenilirlik ve geçerlilik çalışması. *Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(3), 229-239.
- Ketchen Jr., D. J., Craighead, C. W. ve Buckley, M. R. (2008). Time bandits: How they are created, why they are tolerated and what can be done about them. *Business Horizons*, 51 (2), 141-149.
- Kiho, M. (2018). Time banditry at work and its predictors. (Unpublished Master's Thesis). Tallinn University of Technology, Tallinn.
- Kline, R. B. (2011). *Principles and practice of structural equation modeling*, New York: The Guilford Press.
- Klotz, A. C. ve Buckley, M. R. (2013). A historical perspective of counterproductive work behavior targeting the organization. *Journal of Management History*, 19 (1), 114-132. <https://doi.org/10.1108/17511341311286222>
- Koslowsky, M., Sagie, A., Krausz, M. ve Singer, A. D. (1997). Correlates of employee lateness: Some theoretical considerations. *Journal of Applied Psychology*, 82 (1), 79-88.
- Köse, C. G. (2009). Örgütsel özdeşleşmenin çalışanların sürekli iyileştirme çabalarına katkısı: Bir araştırma. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Kreiner, G. E., Ashforth, B. E. (2004). Evidence toward an expanded model of organizational identification. *Journal of Organizational Behavior*, 25 (1), 1-27. <https://doi.org/10.1002/Job.234>
- Lee, S. M. (1969). Organizational identification of scientists. *The Academy of Management Journal*, 12 (3), 327-337.
- Lee, S. M. (1971). An empirical analysis of organizational identification. *The Academy of Management Journal*, 14 (2), 213-226.
- Lieberman, B., Seidman, G., Mckenna, K. Y. A. ve Buffardi, L. E. (2011). Employee job attitudes and organizational characteristics as predictors of cyberloafing. *Computers In Human Behavior*, 27 (6), 2192-2199. <https://doi.org/10.1016/J.Chb.2011.06.015>
- Luthans, F. (1995). *Organizational behavior*. New York: Mc. Graw Hill Publishing.
- Macdonald, S. ve MacIntyre, P. (1997). The generic job satisfaction scale. *Employee Assistance Quarterly*, 13 (2), 1-16. https://doi.org/10.1300/J022v13n02_01
- Mael, F. A. ve Ashforth, B. E. (1995). Loyal from day one: Biodata, organizational identification, and turnover among newcomers. *Personnel Psychology*, 48 (2), 309-333. <https://doi.org/10.1111/j.1744-6570.1995.tb01759.x>
- Mael, F. ve Ashforth, B. E. (1992). Alumni and their alma mater: a partial test of the reformulated model of organizational identification. *Journal of Organizational Behavior*, 13 (2), 103-123. <https://doi.org/10.1002/job.4030130202>

- Martin, L. E. ve Brock, M. E., Buckley, M. R. ve Ketchen, D. J. Jr. (2010). Time banditry: Examining the purloining of time in organizations. *Human Resource Management Review*, 20 (1), 26-34.
- McGregor, D. (1967). *The Professional Manager*. New York: McGraw-Hill.
- Meyer, J. P. ve Allen, N. J. (1997). *Commitment in the workplace. Theory, research and application*, London: Sage Publications.
- Mowday, R.T., Steers, R.M. ve Porter, L.W. (1979). The measurement of organizational commitment. *Journal of Vocational Behaviour*, 14 (2), 224-247. [https://doi.org/10.1016/0001-8791\(79\)90072-1](https://doi.org/10.1016/0001-8791(79)90072-1)
- Rafferty, A. E. ve Griffin, M. A. (2009). *Job satisfaction in organizational research*. London: Sage Publications
- Reynolds, C. A. Shoss, M. K. ve Jundt, D. K. (2015). In the eye of the beholder: A multi-stakeholder perspective of organizational citizenship and counterproductive work behaviors. *Human Resource Management Review*, 25 (1), 80-93.
- Ricketta, M. (2005). Organizational identification: A meta-analysis. *Journal of Vocational Behavior*, 66 (2), 358-384.
- Rose, M. (2003). Good deal, bad deal? Job satisfaction in occupations. *Work, Employment And Society*, 17 (3), 503–530. <https://doi.org/10.1177/09500170030173006>
- Sağlık Bakanlığı, (2023). Sağlık Bakanlığının 2024 yılı bütçesi, TBMM plan ve bütçe komisyonunda, <https://www.saglik.gov.tr/TR-100631/saglik-bakanliginin-2024-yili-butcesi-tbmm-plan-ve-butce-komisyonunda.html>. (Erişim tarihi: 29.11.2023).
- Salam, Md. A. (2017). Effects of psychological capital on job satisfaction and turnover intention: Thai higher education perspective. *Journal of Asia Pacific Studies*, 4 (3), 203-218.
- Saruhan, C. S. ve Özdemirci, A. (2016). *Bilim, felsefe ve metodoloji*. İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Sinclair, S. (2023). Does it matter whether others are working hard or hardly working? Effects of descriptive norms on attitudes to time theft at work. *International Journal of Selection and Assessment*, 1-10. <https://doi.org/10.1111/ijsa.12445>
- Smith, P. C., Kendall, L. M. ve Hulin, C. (1969). *The measurement of satisfaction in work and behavior*. Chicago: Raud McNally.
- Sökmen, A., Ekmekçioğlu, E. B. ve Çelik, K. (2015). Algılanan örgütsel destek, örgütsel özdeşleşme ve yönetici etik davranışı ilişkisi: araştırma görevlilerine yönelik araştırma. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 7(1), 125-144.
- Spector, P. E. (1997). *Job satisfaction: Application, assessment, causes and consequences*. Thousand Oaks, Ca, Sage Publications, Inc.
- Spector, P. E. ve Fox, S. (2002). An emotion-centered model of voluntary work behavior: Some parallels between counterproductive work behavior and organizational citizenship behavior. *Human Resource Management Review*, 12, 269-292.
- Tabachnick, B. G. ve Fidell, L. S. (2015). Çok değişkenli istatistiklerin kullanımı. (Baloğlu, M. Çev.). Ankara: Nobel Akademik Yayın.
- Tajfel, H. (Ed.). (1978). *Differentiation between social groups: Studies in the social psychology of intergroup relations*. London: Academic Press.
- Tak, B. ve Çiftçioğlu, A. (2009). Algılanan örgütsel prestij ile örgütsel bağlılık ve örgütsel özdeşleşme arasındaki ilişkilerin incelenmesine yönelik bir araştırma. *Akdeniz İİBF Dergisi*, 9 (18), 100-116.
- Tolman, E. C. (1943). Identification and the postwar world. *The Journal of Abnormal and Social Psychology*, 38(2), 141-148.
- Tyler, T. R. (1999). Why people cooperate with organizations: An identitybased perspective. *Research in Organizational Behavior*, 21, 201-246.

-
- Ullah, S., Anis, W. ve Kamal, A. (2022). Analysis of time stealing behavior among employees: Determinants and effects on organizational performance. *Journal of Workplace Behavior (JOWB)*, 3(1), 1-16.
- Unanue, W., Gómez, M. E., Cortez, D., Oyanedel, J. C. ve Mendiburo-Seguel, A. (2017). Revisiting the link between job satisfaction and life satisfaction: The role of basic psychological needs. *Frontiers in Psychology*, 8(680), 1-17. <https://doi.org/10.3389/Fpsyg.2017.00680>
- Üstün, F. (2020). Örgütsel özdeşleşmenin üretkenlik karşıtı iş davranışları üzerine etkisi: Psikolojik iyi oluşun aracı rolü. *İzmir İktisat Dergisi*, 35(2). 357-374.
- Vroom, V. (1964). *Work and motivation*. New York: Willey.
- Wan-Huggins, V. N., Riordan, C.M. ve Griffeth, R.W. (1998). The development and longitudinal test of a model of organizational identification. *Journal of Applied Social Psychology*, 28, 724-749.
- Weiss, D. J., Dawis, R. V., England, G. W. ve Lofquist, L. H. (1967). *Manual for the minnesota satisfaction questionnaire*. Minneapolis: University Of Minnesota, Industrial Relations Center, Work Adjustment Project.
- Yan, L. ve Berry, C. M. (2013). Identity, moral, and equity perspectives on the relationship between experienced injustice and time theft. *Journal of Business Ethics*, 118(1), 73-83.
- Yaşar, M. (2014). İstatistiğe yönelik tutum ölçeği: geçerlilik ve güvenirlik çalışması. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 36 (2), 59-75.
-

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Çocuk Hakları, Tarihî Gelişimi ve Çocuk Suçluluğu

Children's Rights, Historical Development and Juvenile Delinquency

Süleyman Emre ZORLU^{a*} Ayşe Sena BİLGİN^b

^a Dr. Öğr. Üyesi, Gaziantep Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Kamu Hukuku Bölümü, Türk Hukuk Tarihi Ana Bilim Dalı, Gaziantep / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-8470-4296

^b Yüksek Lisans Öğrencisi, KTO Karatay Üniversitesi, Çocuk Gelişimi Ana Bilim Dalı, Çocuk Gelişimi Yüksek Lisans Programı, Konya / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0001-7646-9428

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 12 Aralık 2023

Kabul tarihi: 19 Mart 2024

Anahtar Kelimeler:

Çocuk hakları,
Çocuk,
Suça sürüklenen çocuk,
İnsan hakları,
Çocuk hukuku.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: December 12, 2023

Accepted: March 19, 2024

Keywords:

Child rights,
Child,
Juvenile offender,
Human rights,
Child law.

ÖZ

Toplumların huzur ve refahı, gelecek yaşamlarının daha kaliteli ve verimli bir hâl alması, toplumu oluşturan bireylerin kişisel özellikleriyle yakından ilgilidir. Bireylerin topluma yararlı, üretken ve saygın bir karaktere sahip olabilmesinin temeli ise çocukluk dönemleridir. Çocuk gelişimine uygun olarak geçirilen huzurlu ve mutlu bir çocukluk sağlıklı ve üretken bir yetişkinliğe gebedir. Çocukların yetişmesinde ve çocuk gelişimine uygun bir çocukluk geçirmelerinin en önemli etkenlerinden birisi de çocuk haklarıdır. Ülkemizde uygulanan mevcut hukukumuzla göre 18 yaşını doldurmamış her birey çocuk olarak kabul edilmiştir. Çocukların haklarının neler olduğu ve hukuk düzenince ne kadar korunduğu çocuğun gelişiminde önemli bir rol oynar. Anayasamız ve kanun maddelerinde, çocuğun başta yaşam hakkı olmak üzere çocuk haklarıyla ilgili birçok düzenleme bulunmaktadır. Uluslararası sözleşmeler kanun değerindedir ve Türkiye'nin tarafı olduğu BM Çocuk Hakları Sözleşmesi ile ülkemizde bulunan çocuklar, din, dil, ırk, milliyet, cinsiyet vb. bir ayrıma tabi olmaksızın bu sözleşmede yer alan birçok hakka sahiptir. Çocukların himaye edilmeye ve korunmaya muhtaç yapısı, işledikleri veya işleyecekleri fiil veya davranışların anlam ve önemini kavrama yeteneklerinin tam olarak gelişmemesi ve bu sebeple kolay kandırılabilirliği sebebiyle maalesef çocuk suçluluğu her toplumun ciddi sorunlarından birisi olmuştur. Ülkemizde de bu durum önemli sorunların başında gelmektedir. Çalışmamızda çocuk hakları bağlamında çocuk suçluluğu, çocukları suça iten nedenler ile onlara uygulanacak kanuni hükümler ele alınacaktır.

ABSTRACT

The peace and prosperity of societies and the better quality and efficiency of their future lives are closely related to the personal characteristics of the individuals who make up the society. The basis for individuals to have a useful, productive and respected character for society is childhood. A peaceful and happy childhood spent in accordance with child development leads to a healthy and productive adulthood. One of the most important factors in raising children and ensuring that they have a childhood suitable for child development is children's rights. According to the current law implemented in our country, every individual who has not reached the age of 18 is considered a child. What children's rights are and how much they are protected by the legal system play an important role in the child's development. There are many regulations in our Constitution and legal articles regarding children's rights, especially the child's right to life. International agreements have the value of law, and with the UN Convention on the Rights of the Child, to which Turkey is a party, children in our country are protected by religion, language, race, nationality, gender, etc. has many of the rights included in this agreement, without any discrimination. Unfortunately, juvenile delinquency has become one of the serious problems of every society because of the nature of children in need of protection, their ability to understand the meaning and importance of the acts or behaviors they have committed or will commit, and therefore they can be easily deceived. This situation is one of the most important problems in our country. In our study, juvenile delinquency, the reasons that push children to crime and the legal provisions that will be applied to them will be discussed in the context of children's rights.

EXTENDED ABSTRACT

The provision of Article 1 of the Convention on the Rights of the Child, to which our country is a party, defines everyone under the age of 18 as a child. In the current Turkish law provisions, regulations have been made in line with the UN Convention on the Rights of the Child and those under the age of 18 are defined as children. In Turkish law, children are defined in many legal provisions. For example, in the Child Protection Law No. 5395, a child is defined as a person who has not reached the age of 18, even if he or she has entered adolescence at an early age, and in accordance with this definition, it is stated that a person under the age of 18 can be included in the child protection program even if he or she is married. Likewise, in Article 6 of the Turkish Penal Code, a child is defined as a person who has not reached the age of 18. In the doctrine, children's rights are not considered separately and independently from human rights. Children's rights are seen as an integral part of human rights. Since they do not have political rights and duties, children's rights are discussed in the context of fundamental rights and social and economic rights, which are outside political rights. Again, due to the nature of the child, he has the right to form a union, freedom of contract, etc. It is also a fact that they do not have many social and economic rights. In Article 6 of the Turkish Penal Code, minors are determined based on the age of eighteen. In the sense of criminal law, a person is considered a child unless he is eighteen years old and different procedures and penalty reductions are applied to him. In our country, anyone under the age of 18 is considered a child. According to our current legal rules, criminal liability is 12 years old. In other words, children between the ages of 12 and 18 are arrested, detained and executed, that is, imprisoned, due to the crimes they commit. Specific to situations where the child is the perpetrator of the crime, the situation in question is expressed with the term "juvenile delinquency" in western literature. The Turkish equivalent of the concept in question can be expressed as "guilt of a minor". In the child protection law, the term "child dragged into crime" is used not as a perpetrator of the crime but as an emphasis on his innocence and lack of ability to differentiate. There are many reasons that push children to crime. The most important factor in children being dragged into crime is the family institution, which is responsible for meeting all the needs of the child. The child takes his first steps within the family and develops his character and personality traits by being influenced by or copying family members. If the family underestimates the criminal acts in the presence of the child in an uneducated or unconscious way, and does not show sensitivity in the child's moral education, they may cause children who do not have the ability to understand the meaning and importance of the acts they commit or who are not fully developed, to be dragged into crime.

Not every crime committed by citizens inside or outside the country is reported to the judicial authorities. For this reason, there is always a difference between the actual crime rate and the crime rates declared by official authorities. Crime refers to an extremely general concept with different dimensions. We can generally define crime as violation of criminal law norms. There is no need for the other party to be harmed for a crime to occur. For example, when a child carries an unlicensed gun, no one is harmed by the crime, but a crime will be committed by the behavior in question. In civil law or compensation liability, damage appears as an element of tort. It is not expected that damage will occur for criminal liability to occur. However, most of the acts defined as crimes in the Turkish Penal Code also cause harm. We can talk about many reasons that push children to crime. We can generally express these as 1) Economic unemployment and 2) Social reasons. If we look at economic unemployment, it is seen that unemployment has a statistically significant and positive effect on crime. It is understood that the wage level has a negative effect on crime in the expected direction. Social reasons; Crimes that occur due to traditions and customs or with customary motives (blood feud, bride price, etc.) are some of the social reasons why children are dragged into crime. Street children attract attention as an integral part of our big cities and cities. The reality of street children is experienced in all cities of the world where unemployment, poverty and economic difficulties are experienced. Countries in economic crisis, such as Brazil, have turned to a policy of protecting street children by producing qualified projects specifically developed for street children. In our country, as a result of the terrorist incidents, especially in the eastern regions, there has been an increase in the number of street children, especially in the eastern and southeastern Anatolian cities, as a result of the people living in those regions migrating to big cities due to the need for security. Many studies have been carried out to legally define street children.

Giriş

Çocukluk dönemi içerisinde diğer canlılar insanoğluna göre kısa bir süre sonunda hayatını ikame edebilecek hâle gelebilmelerine rağmen özellikle erken çocukluk döneminde (0-8 yaş aralığı) insanoğlu korunmasız ve her türlü dış etkiye açık şekilde geçirmektedir. İnsanı kendisi yapan inanç ve değerleri, kişiliği ve karakteri çocukluk döneminde şekillenir. Bu anlamda çocukluk dönemi insanoğlunun en önemli dönemidir (UNICEF, 2003).

Çocukluk döneminde gerçekleşen travmalar, kötü muamele, şiddetli korku vb. kişinin davranışlarını olumsuz yönde etkilemekte ciddi psikolojik rahatsızlıklara sebep olmaktadır. Bu kadar önemli ve hassas bir dönemi hem çocuk gelişimine uygun olarak hem de insan haklarına yaraşır bir şekilde geçirmek için çocukların birçok hak, imkân ve kabiliyete gereksinim duydukları yadsınamaz bir gerçektir. Ancak çocuklar sahip olmak istedikleri hakları dile getiremez, onlar için eylem yapamazlar, ellerinde de yetişkin erkeklerin sahip oldukları gibi mali güç ve sermaye mevcut değildir. Bu anlamda insan hakları içerisinde en çok ihmale uğrayan hak grubunun çocuk hakları olduğu söylenebilir. Zira insan hakları tarihin öğrettiği bir ders olarak büyük mücadeleler ve türlü eziyetlerin sonucunda hak edilmiş haklar olarak karşımıza çıkmaktadır (Zorlu, 2013, s. 126).

Çocuğun savunmasız, masum ve yalansız hâli onu insan haklarının genel öznesi olan yetişkin bireyden uzaklaştırmaktadır. Çocuk kendi benliğine iyi kötü süzgecine sahip olmaksızın bilgi aktarır. Çocuk kendisine verilen bilgi, görgü, terbiye ve eğitime göre kişiliğini inşa eder. İnsanın en önemli dönemi olarak kabul edilen çocukluk dönemi, gerek temel hak ve hürriyetler gerekse ekonomik ve sosyal haklar tarafından büyük ölçüde etkilenmektedir (Cantwell, 2011, s. 42).

Çocuk Kavramı, Hukuki Niteliği

Çocuklukta geçirilen iyi ve kötü olaylar insan psikolojisinde ciddi yer edinirler ve kişilik denilen davranışsal bütünlük bu olay ve durumlara göre şekillenir. Bu durumlar çocukların gelişimlerini ve gelişim dönemlerini birçok yönden ilgilendirmektedir. Bu gelişim dönemlerinden bir tanesi de sosyal-duygusal gelişim dönemidir. Sosyal duygusal gelişim çocukların duyguları anlama, ifade edebilme, deneyimleme ve yönetebilme becerileri olarak tanımlanabilir. Günümüzde çocuk haklarına ve tabii olarak çocuğun yaşamına, insan haklarının çok büyük bir etkisi vardır. Ancak çocuğun, insan haklarının esas öznesi olarak kabul gören yetişkin bireyden daha korunmasız olması, onu insan haklarına ilişkin yapılan çalışmalardan ve pek tabii insan haklarının öznesi olarak görülmekten uzaklaştırma tehlikesiyle baş başa bırakmaktadır (Catwell, 2011, s. 42).

Çocuk gelişiminde çocuğun bulunduğu çevre, maruz kaldığı davranışlar, akran etkileşimi son derece önemlidir. Bu durumlar çocukların hayatını şekillendirmekte, gelişimini etkilemektedir. Çocukların çevresi çocukların hayatını bazı durumlarda olumsuz etkileyebilmektedir. Bu durumlardan bir tanesi çocukların çevresel faktörler dolayısıyla suça itilmesidir. Suç işleyen çocukları bu duruma iten bazı etmenler olabilir. Bunlar arasında çocuğun içinde bulunduğu çevresi, hayatını birlikte sürdürdüğü ailesi, aktif olarak kullandığı sosyal medya hesapları, iletişim hâlinde olduğu akranları, arkadaşları, izlediği diziler, içinde bulunduğu maddi yetersizlik durumları vb. çocuğu suça iten etmenler arasında yer almaktadır (Bağış, 2019, s. 204).

Ülkemizin de tarafı olduğu, Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin 1. maddesi hükmü 18 yaşından küçük herkesi çocuk olarak nitelendirmektedir. Mevcut uygulanan Türk hukuku hükümlerinde ise sözleşme doğrultusunda düzenleme yapılmış ve 18 yaşından küçükler çocuk olarak tanımlanmıştır (UNICEF, 2023).

Türk Hukukunda Çocuğun Tanımı

Türk hukukunda çocuk birçok hukuki hükümde tanımlanmıştır. Örneğin 5395 sayılı Çocuk Koruma Kanunu'nda çocuk, erken yaşta ergenliğe girmiş olsa da 18 yaşını doldurmamış kişi olarak tanımlanmış ve bu tanıma uygun olarak 18 yaşından küçük bir kimsenin evlenmiş olsa bile çocuk koruma programına alınabileceğini belirtmiştir. Aynı şekilde Türk Ceza Kanununun 6. maddesinde çocuk 18 yaşını doldurmamış kişi olarak tanımlanmıştır (Zorlu, 2013, s. 129-130; İnanç vd., 2007, s. 59; İrkin, 2012, s. 6).

Uluslararası sözleşmeler mevcut hukukumuzla göre kanun hükmündedir ve uluslararası sözleşmeler aleyhine Anayasaya aykırılık iddiasıyla Anayasa mahkemesine başvurulmamaktadır (Atar, 2021, s. 268-269). Çocuğun tanımı ile ilgili olarak ülkemizin 29-30 Ekim 1990 tarihinde taraf olduğu ve kanunlarımızla eşdeğer güçte olan BM Çocuk Hakları sözleşmesinin 1. maddesi çocuğu: "On sekiz yaşından küçük insan" olarak tanımlamıştır (Serozan, 2005, s. 11).

Çocuğa ilişkin yapılan tanımlarda çocukluk döneminin başlangıcı ile ilgili herhangi bir düzenlemede bulunulmamıştır. Peki, çocukluk hukuk âleminde ne zaman başlamaktadır? Çocukluk dönemi kişiliğin başlangıcı yani hak ehliyetinin kazanılması ile başlamaktadır. Medeni Kanununun 28. maddesinde yer alan hak ehliyetinin kazanılmasına ilişkin hükümler çocukluk döneminin başlangıç anını ortaya koymaktadır. Sağ olarak doğumun tamamlanma anı ile birlikte çocukluk dönemi de başlamaktadır. Hak ehliyeti ise tam ve sağ doğmak koşuluyla anne rahmine düştüğü andan itibaren kazanılır. Dolayısıyla çocukluk dönemi anne rahmine düşme anında ve ancak sağ olarak doğma şartıyla başlar (Zorlu, 2013, s. 130).

Türk hukuk mevzuatında çocuğa ilişkin çeşitli tanımlamalar bulunmakla birlikte, çocukluk döneminin Türk Medeni Kanunu açısından erginlik kurumuyla sona ereceği belirtilmektedir. Erginlik belirli bir biyolojik ve psikolojik olgunluğa erişme anlamına gelir. Türk Medeni Kanunu'nun 11. maddesinde 18 yaşın tamamlanmasıyla erginliğin kazanılacağı, on ikinci maddesinde ise 15 yaşını doldurmuş kimsenin anne ve babasının rızası ve mahkeme onayı vasıtasıyla ergin kılınabileceği belirtilmiştir. Aynı şekilde 16 yaşını doldurmuş kimsenin hâkim kararı ile, 17 yaşını doldurmuş kişinin ise anne ve babasının rızasıyla evlenebileceği, evlenmenin ise kişiyi ergin kılacağı belirtilmiştir. Türk Ceza Kanunu, Çocuk Koruma Kanunu ve Türk Medeni Kanunu'ndaki hükümler birlikte değerlendirildiğinde, aksi görüşler olsa da gerek evlilik vasıtasıyla gerekse mahkeme onayı ile ergin kılınanlar açısından, bu kimseler her ne kadar hukuki işlem ehliyetlerini kullanmakta tam ehliyete sahip olsalar da Çocuk Koruma Kanunu ve Türk Ceza Kanunu nazarında halen çocuk sayılırlar (Akarca, 2010, s. 2).

Çocuk Hakları

Doktrinde çocuk hakları insan haklarından ayrı ve bağımsız bir şekilde ele alınmamaktadır. Çocuk hakları insan haklarının içerisinde onun ayrılmaz bir parçası olarak görülmektedir. Çocukların oy kullanma, seçme ve seçilme vb. siyasi hak ve ödevleri bulunmadığından dolayı çocuk hakları, siyasi haklar dışında kalan, temel haklar ile sosyal ve ekonomik haklar bağlamında ele alınmaktadır. Çocuğun yine doğası gereği sendika kurma, sözleşme hürriyeti vb. sosyal ve ekonomik birçok hakka sahip olmadığı da bir gerçektir (Polat, 2011, s. 47; Erdoğan, 2011, s. 152; İpek, 2012, s. 153).

Çocuk Haklarının Tarihî Gelişimi

Çocuk hukuku, hukuk dallarına ilişkin bilgilerin çocuklara özgü olarak kabul edilen hükümlerini, çocuk hakları ise çocuğa özgü haklar ile insan hakları içerisinde çocuğun ulaşabileceği hakları ifade eder. Bir başka ifadeyle çocuk hakları: Çocuğun ahlaki, zihinsel, bedensel, duygusal, sosyal ve ekonomik açıdan hür ve sağlıklı biçimde normal olarak

gelişebilmesi için korunan hukuki yararlarını ifade eder (Akyüz, 2011, s. 18-19; İpek, 2012, s. 154).

Yaşlanma ve ölüm insanın gerçeğidir. Bugünün yöneticileri, iş adamları, iş gücünü oluşturan her koldan işçi ve memurlar, kadro ve makamlarını zamanı geldiğinde bugün çocukluk çağlarını yaşayan kişilere terk etmek mecburiyetindedir. Çocuklar ülkenin gelecekteki iş gücü, iş adamları, din adamları, askeri ve sağlık personeli, yöneticileri vs. olacaklardır. Bu anlamda çocuk haklarının kabul edilip anayasal temelde kökleştirilerek hakların geliştirilmesi geleceğe yapılan en önemli yatırım aracıdır (Serozan, 2005, s. 9).

Kara Avrupası Hukukunun tarihsel kökeni olarak kabul edilen Roma Hukuku'nda aile reisinin çocuk üzerinde mülkiyet benzeri bir hakka sahip olduğu kabul ediliyordu. Aile reisi çocuğu köle olarak satabilir isterse öldürebilirdi. Roma İmparatoru Justinianus devrine kadar bu uygulama devam etmiş ve bu dönemde çocuğun lehine olacak şekilde düzenlemelerde bulunulmuştur. Antik Yunan Hukuku'nda da durum farklı değildi, Aristo ve Platon çocuğu öldürme yetkisinin babada olması gerektiğini ileri sürerler. Antik Yunan devletlerinden Sparta'da ise yeni doğan çocuklar rahipler tarafından vücut muayenesine tabi tutulur, çocukta herhangi bir kusur varsa yaşamasına izin verilmezdi. Engelli veya görünümü kusurlu bireylerin Sparta toplumunu geri bırakabileceği düşüncesiyle bu uygulamaları bir ritüel hâline getirmişlerdi (Akıncı, 2011, s. 182).

Türklerin toplu olarak İslamiyet'i kabul etmelerinden önceki dönemi olarak ifade edilen Eski Türklerde, babanın çocuklar üzerinde Roma ve Antik Yunan'da olduğu gibi sınırsız bir yetkisi söz konusu değildi. Babanın çocuk üzerinde köle olarak satma veya öldürme vb. hakları yoktu. Eski Türklerde babanın mirası eğer vasiyeti yani mirasın bölüşülmesi hususunda herhangi bir isteği yoksa evlenmemiş erkek çocuklarına, bunlar da yoksa kız çocuklarına kalırdı. Arazi ve babaocağı erkek çocukların en küçüğün hakkı olarak görülürdü. Sürüleri veya altın gümüş vb. değerli eşyaları ise terekeye konu olarak mirasçılar arasında bölüşülürdü. Evli olan erkek ve kız çocuklarının miras hakkı yoktu. Mirastan pay alan erkek evladın, babanın vazifesi olan kız çocuklarına çeyiz hazırlamak onları gözetmek ve evlendirmek gibi yükümlülükleri olurdu (Avcı, 2021, s. 31).

İslam öncesi Araplarda ise kız çocuklarının kirletilip ailesinin şanına leke sürebileceği tehlikesine binaen, diri diri toprağa gömülmesi âdeti vardı. Kız çocuklarının ise herhangi bir miras hakkı yoktu (Demircan, 2004, s. 10). Avrupa'da ise Rönesans dönemi ile birlikte çocukluk ayrı bir dönem ve kavram olarak oluşmaya başlamıştır. Aydınlanma döneminde çocuğun daha iyi yetiştirilmesi hususunda fikirler ortaya çıkmıştır (Ayzög, 2008, s. 7).

Çocuk haklarının dinsel etkilerden uzak olarak kurumsal bir biçime dönüşmesi ise 19. Yüzyıl Avrupası'nda başlamıştır. Çocuk haklarının ve pek tabi insan haklarının gelişiminde, cephe savaşlarının yerini, sivillerin de dâhil olduğu topyekûn savaş modelinin alması ve kitle imha silahlarının ortaya çıkması sonucu gerçekleştirilen katliamların yarattığı travmalar itici rol oynamaktadır. 1924 yılında Birinci Dünya Savaşı sonunda Uluslararası Çocuk Hakları Bildirgesi "Cenevre Çocuk Hakları Bildirgesi" ismi altında Milletler Cemiyeti tarafından kabul edilmiştir. Bu bildirgeyi Türkiye Cumhuriyeti adına Gazi Mustafa Kemal Atatürk imzalamıştır (Balo, 2009, s. 168).

İslam Hukukunda Çocuk Hakları

İslam hukukunda verilen haklar, aynı zamanda ihlal etmeme ve saygı duyma görevini de beraberinde getirmektedir. Bu durum hak ve hürriyetlerin aynı zamanda dinî bir anlamı bulunduğu anlamına gelmektedir. Ayrıca hak ve görev ilişkisi bağlamında saygı duyulması gereken bir pratiği de sergiler. İslamiyet'te, İslam'a dair "insan hakkı" kavramı; Batıdaki gibi

“Toplumsal sözleşme” gibi bir varsayıma değil yaratıcı ve rab olan Allah’ın iradesine dayanır. Bazı kesimler; hukuk devletinin de Batı düşüncesinin bir ürünü olduğu iddia etmektedirler ancak aynı insan haklarında olduğu gibi sadece “terim” batı ürünüdür. İslam hukukunda çocuğun yaşama hakkına ve yaşatmaya önem vermiş, haksız yere bir insanı öldürmeyi büyük günahlardan saymıştır. Kişinin yaşam hakkını korumak için birtakım tedbirler almış örnek verecek olursak Kuran-ı Kerim’de “*Allah’ın haram kaldığı canı haksız yere öldürmeyin*” başka bir örnekte ise Hz. Muhammed Veda Hutbesinde insanların can, mal ve namuslarının kutsal olduğunu belirtmiştir. Çocuğun ne olduğu ile ilgili tanımlar günümüzde ve İslam hukukunda birbirinden pek farklı değildir. İslam hukukunda örnek verecek olursak “*sabiy (çocuk) doğumu zamanında buluş ve vaktine kadarki insandır*” (Zorlu, 2013, s. 129).

İslam Hukuku’nda çocuk korunmaya ve himaye edilmeye muhtaç bir varlık olarak kabul edilerek çocuğun gelişine uygun olarak haklar tahsis edilmiştir. Çocuğun istismardan, gasptan, ihmalden ve kötü muameleden korunması hususunda birçok tedbir öngörülmüştür. İslamiyet nesebi yalanlamayı yasaklamış ve bu fiili işleyenlere manevi bir ceza olarak cennetin haram kılındığından bahsetmiştir. Bu anlamda çocuğun milliyet ve nesep hakkı mevcuttur. İslam’a göre çocuğun bakımından öncelikle baba sorumludur. Eğer baba yoksa ya da bakabilecek durumda değilse bu durumda çocuğun bakım yükümlüsü baba tarafından yoksa anne tarafından akrabalaradır, bunlar da yoksa bakım yükümlüsü devlettir. İslam hukukunda bu şekilde çocuğun himaye ve bakım hakkı garanti altına alınmıştır (Zorlu, 2013, s. 155).

Çocuk İslam hukukunda belirli devreler hâlinde ele alınmış bu devirler içerisinde hukuki durumunda değişiklikler göstermiştir. İslam hukukçuları çocukluk dönemlerini cenin, çocukluk, temyiz çağı, buluş ve rüşd olarak beş döneme ayırarak incelemişlerdir. Ayrıca İslam hukukunda çocukluk dönemi çocukluk döneminin yetenek gelişimleri gözetilerek yükümlülükler arttırılmıştır. İslam hukukunda çocuk, koruma altında ve pozitif ayrımcılık esası gereği hakları muhafaza edilerek çocuğun gelişimini sağlayacak tedbirler sunulmuştur (Büyük Haydar Molla, 1990, s. 27; Çeker, 1990, s. 27).

Günümüz hukukunda olduğu gibi İslam ve Osmanlı hukukunda çocuk düşürme suç olarak sayılmıştır. İslam hukukuna baktığımızda çocuğu ihmalden istismardan, gasptan ve kötü muameleden koruyacak birçok tedbirler öngörülmüştür. Eşitlik hakkında İslamiyet her türlü ırk, zenginlik, soy hususunda ayrımcılığı yasaklamıştır. Peygamber efendimiz de her türlü ayrımcılığa karşıdır. İslam’a göre bir kimsenin Müslüman olmayışı onun tabii haklardan olan insan haklarından faydalanmasına engel değildir. İslam’da ise her Müslümanın öğrenmesi gerekli olarak görülen ilimler vardır. Bu ilimler olmadan normal dinî müfredatı bu ilimlerle ilgili hükümler ve esaslar İslami temel eğitimin muhtevasını ve müfredatını oluşturur (Zorlu, 2013, s. 156).

Selçuklu ve Osmanlı Devleti’nde birer kamu kurumu gibi çalışan devlet idaresi tarafından kurulup yönetilen vakıflar aracılığı ile çocuklara hizmet sunumlarında bulunulmuştur (İnan, 1980, s. 244). Lale Devri’nde birtakım vergilerin gelirleri doğrudan çocuklara tahsisi edilmiştir. Bu vakıflara örnek verecek olursak Fatma Aliye Hanım başkanlığında kurulan Cemiyet-i İmdadiye, Süleyman, 1908’de kurulan Esirgeme Derneği, Dar’ül Hayr-i Ali bunlardan bazılarıdır (Yazıcı, 2007, s. 44).

Çocuğun Yaşam Hakkı

Ülkemizde başta Anayasa olmak üzere çocuğun yaşam hakkını garanti altına alan birçok hukuki düzenleme bulunmaktadır. Ayrıca ülkemizin taraf olduğu birçok uluslararası sözleşmede de çocuğun yaşam hakkı ile ilgili olarak taahhütlerimiz vardır. Anayasamıza göre usulüne göre yürürlüğe konulmuş milletlerarası antlaşmalar kanun hükmündedir ve bunlar

aleyhine Anayasaya aykırılık iddiasıyla anayasa mahkemesine başvurulamazlar. Bu anlamda milletlerarası antlaşmalar iç hukukumuzda kanun değerindedir (Atar, 2021, s. 268-269).

Çocuk hakları sözleşmesi çocuğun başta yaşam hakkı olmak üzere birçok hakkını garanti altına alan bir sözleşmedir. Türkiye söz konusu sözleşmeye taraf olmakla birlikte, sözleşmede yer alan hakların yanı sıra çocuklara özgü ceza yargılamaları ve infaz süreçleri başta olmak üzere, çocuklara özgü birçok hakka yer vermektedir. Çocuk Hakları Sözleşmesinde: “*Taraf Devletler, her çocuğun temel yaşama hakkına sahip olduğunu kabul eder. Taraf Devletler, çocuğun hayatta kalması ve gelişmesi için mümkün olan azami cabayı gösterirler.*” denmektedir. Çocuğun yaşam hakkı ile ilgili olarak hüküm barındıran bir diğer uluslararası sözleşme ise 1950 tarihli Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’dir. Söz konusu sözleşme ülkemizde 1953 yılında yürürlüğe girmiştir (Yılmaz, 1998, s. 155).

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nin birinci maddesi yaşam hakkı ile ilgilidir: “*Herkesin yaşam hakkı yasayla korunur. Yasanın ölüm cezası ile cezalandırdığı bir suçtan dolayı hakkında mahkemece hükmedilen bu cezanın infaz edilmesi dışında, hiç kimsenin yaşamına kasten son verilemez. Ölüm, aşağıdaki durumlardan birinde mutlak zorunlu olanı aşmayacak bir güç kullanımı sonucunda meydana gelmişse, bu maddenin ihlaline neden olmuş sayılmaz: a) Bir kimsenin yasa dışı şiddete karşı korunmasının sağlanması; b) Bir kimsenin usulüne uygun olarak yakalanmasını gerçekleştirme veya usulüne uygun olarak tutulu bulunan bir kişinin kaçmasını önleme; c) Bir ayaklanma veya isyanın yasaya uygun olarak bastırılması*” şeklinde yaşama hakkı düzenlenmiştir. Söz konusu maddenin muhatabı ırk, dil, din, milliyet, cinsiyet, çocuk, yaşlı vb. herhangi bir ayırım gözetmeksizin tüm insanlardır. Zaten insan hakları insanın sırf insan olması sebebiyle sahip olduğu haklar bütünüdür. Anayasamızda da çocuğun yaşam hakkı ile ilgili düzenleme mevcuttur. 1982 Anayasasının 17. maddesi “*Herkes, yaşama, maddî ve manevî varlığını koruma ve geliştirme hakkına sahiptir.*” der. Görüleceği üzere ülkemizde yaşam hakkının öznesi başta çocuklar olmak üzere herkeştir (Zorlu, 2013, s. 135).

Çocuğun Eşitlik Hakkı

Eşitlik ilkesi kısaca insanlar arasında ırk, dil, din, cinsiyet, inanç, mezhep vb. herhangi bir ayırım yapılmaksızın aynı haklara sahip olmasını ifade eder. Toplumdaki her bir ferdin eşit muamele görme hakkı vardır. Eşitlik ilkesinin ayrılmaz bir parçası ise ayrımcılık yasağıdır. Ayrımcılık yasağının temel amacı bir kimsenin sahip olduğu ırk, dil, din, mezhep, cinsiyet vb. bir unsur sebebiyle ayrıma tabi tutulmamasını sağlamaktır. Eşitlik ilkesinin öznesi tüm insanlar olduğu için çocuğun da eşitlik ilkesi başta Anayasa olmak üzere kanuni güvence altındadır (Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu, 2023).

Ülkemizin tarafı olduğu Çocuk Hakları Sözleşmesi’nin ikinci maddesi çocuğun eşitlik hakkını düzenlemektedir. Söz konusu maddeye göre sözleşmede yazılmış bulunan hakları her çocuğa ırk, dil, din, mezhep, cinsiyet vb. bir ayrıma tabi tutmaksızın tanıyacaklarını taahhüt etmişlerdir. Taraf devletler ayrıca çocuğun kanuni temsilcilerinin, anne baba veya vasilerinin ırk, dil, siyasi düşünce, din, mezhep vb. bir sebepten çocuğa ayrımcılık yapılmayacağını veya herhangi bir yaptırım uygulanmayacağını da taahhüt etmişlerdir (İnan, 1995, s. 769).

1924 Anayasasından başlamak üzere “eşitlik ilkesi” ve “ayrımcılık yasağı” anayasalarımızda çok uzun bir süredir yer almaktadır. Yürürlükte bulunan 82 Anayasasının 10. maddesi: “*Herkes, dil, ırk, renk, cinsiyet, siyasi düşünce, felsefî inanç, din, mezhep ve benzeri sebeplerle ayırım gözetilmeksizin kanun önünde eşittir.*” hükmünü içermektedir. Görüleceği üzere tüm insanlara ve çocuklara ülkemizde eşitlik hakkı anayasal bir güvence olarak teminat altına alınmıştır (Gül, 2011, s. 88).

Çocuğun Himaye Hakkı

Ülkemizin taraf olduğu uluslararası sözleşmelerde ve Anayasamızda çocuğun sahip olduğu önemli haklarda bir tanesi de himaye hakkıdır. Çocuk Hakları sözleşmesinin 3. maddesinde çocuğa yönelik gerçekleştirilen kamusal ve özel tüm faaliyetlerde çocuğun yararının esas alınarak gerçekleştirilmesi gerektiği hüküm altına alınmıştır. Söz konusu sözleşme çocuğun himaye ve bakımının çocuğun ebeveynlerine terk edilemeyeceğini, ayrıca çocuğun uygun bir şekilde himaye edilmesi ve bakımının gerçekleştirildiğinin denetimini taraf devletlere bir yükümlülük olarak getirmiştir. Çocuk eğer uygun bakım ve himayeden yoksun ise taraf devletler bunun sağlanmasını kabul etmişlerdir. Ayrıca taraf devletler çocuğun bakım, himaye ve korunması için tüm kanuni düzenlemeleri yapmakla yükümlü tutulmuştur. Bu anlamda Türk hukukunda birçok düzenleme yapılmıştır.

Türk Hukukunda Çocuk Hakları Sözleşmesine uygun olarak çocuğun her platformda himaye ve korunmasını esas alacak şekilde düzenlenmiş birçok hüküm bulunmaktadır. 1982 Anayasasının 41. 42. 50. 56. 58. 61. ve 62'inci maddeleri çocuğun himayesine yönelik başlıca Anayasal maddelerdir. Türk Ceza Kanunu'ndan Medeni Kanuna, İş Kanunu'ndan Polis Vazife ve Selâhiyetleri Kanunu'na kadar çocuklara pozitif ayırım gözetilen birçok hüküm bulunmaktadır (Akyüz, 2012, s. 5).

5395 sayılı Çocuk Koruma Kanunu veya 1117 sayılı Küçükleri Muzır Neşriyattan Koruma Kanunu gibi çocuklara özgü kanunlarda ülkemizde yürürlüktedir. 7.11.1979 tarihli 2253 sayılı Çocuk Mahkemelerinin Kuruluşu, Görev ve Yargılama Usulleri Hakkında Kanun ülkemizde çocuklara özgü çıkartılan ilk kanundur. Günümüzde söz konusu kanunun yerini suça sürüklenen çocukların mağduriyetlerinin giderilmesini temel amaç alan 5395 sayılı Çocuk Koruma Kanunu almıştır. Çocuk Koruma Kanununun 48. maddesiyle 2253 sayılı kanun yürürlükten kaldırılmıştır (Zorlu, 2013, s. 141).

Çocuklara sosyal ve ekonomik anlamda götürülmesi gereken hizmetler ile ilgili olarak da 1 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesinin 67. 68. ve 69. maddeleriyle Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı görevli ve yetkili kılınmıştır (Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Mevzuat Bilgi Sistemi).

Çocuğun Sosyal Güvenlik Tedavi ve Yardım Hakkı

Sosyal Güvenlik hakkı çocuk açısından çocuğun bakımı için gereken mali kaynakların idare eliyle sağlanmasıyla ilgilidir. Çocuğun ve çocuğa bakmakla yükümlü bulunan kimselerin durumları göz önüne alınarak söz konusu yardım belirlenir. Ülkemizin taraf olduğu Çocuk Hakları Sözleşmesinin 26. maddesi Çocuğun Sosyal Güvenlik ve Yardım Hakkını düzenlemektedir. Söz konusu sözleşmeye göre taraf devletler çocuğun veya çocuğun bakımı hususunda görevli ve yetkili kişilerin kaynak ve koşulları göz önünde bulundurularak çocuğun sosyal sigorta ve sosyal güvenlikten yararlanma hakkını tanımaktadırlar. Taraf devletler sosyal güvenlik ve Yardım Hakkının çocuk açısından gerçekleştirilmesini sağlamayı kabul ve taahhüt etmişlerdir.

Anayasamızın 60. maddesi de sosyal güvenlik hakkını düzenlemektedir. Söz konusu maddenin öznesi çocuklar dâhil olmak üzere herkestir. Devlet idaresi 82 Anayasası'nın 60. maddesi ile sosyal güvenlik hakkının sağlanması için her türlü tedbiri almakla ve teşkilatı kurmakla yükümlü kılınmıştır.

Ülkemizde 18 yaşından küçükler yani çocuklar, 5510 sayılı Sosyal Güvenlik Kanunu'nun 5510 sayılı Sosyal Güvenlik Kanunu'nun 60 ve 61. maddesi gereğince genel sağlık sigortası kapsamına dahildirler. Genel sağlık sigortasından çocukların faydalanabilmeleri için kimlik kartlarıyla birlikte sağlık kuruluşlarına başvurmaları yeterlidir. 5510 Sayılı Sosyal

Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu 61/f: “60’ıncı madde gereği genel sağlık sigortalısı sayılanların çocukları, ana ya da babanın tescil edilmiş olmasına bakılmaksızın ve ayrıca bir işleme gerek olmaksızın 18 yaşını dolduruncaya kadar genel sağlık sigortalısı veya genel sağlık sigortalısının bakmakla yükümlü olduğu kişi olarak sağlık hizmetlerinden ve diğer haklardan yararlandırılır. 18 yaşından küçük çocuğun ana ve babası da yok ise 18 yaşını dolduruncaya kadar 60’ıncı maddenin birinci fıkrasının (c) bendinin (7) numaralı alt bendi kapsamında primi Devlet tarafından ödenmek üzere genel sağlık sigortalısı sayılır.” (Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Mevzuat Bilgi Sistemi).

Çocuğun Diğer Hakları

Çocukların kendilerine özgü durumları sebebiyle insan hakları kavramı yerine çocuk hakları kavramı ön plana çıkmıştır. Aynı durum kadın hakları için de söylenebilir. Çocuk hakları konulu akademik literatür dâhil olmak üzere birçok zirve ve çalıştay yapılmış, çocuk hakları kavramı genel kabul görmüştür. Söz konusu durum çocuk haklarını insan haklarından ayrı bağımsız bir hak kategorisi gibi bir yanlış algı oluşturmakla birlikte, insan hakları hukukunun genel koruması içerisinde de telakki edilmemesine yol açabilme tehlikesini de beraberinde getirmiştir. Bu anlamda çocuk hakları kavramı yerine çocuğun insan hakları veya kadın hakları yerine kadının insan hakları kavramlarının kullanılması daha uygun olacaktır. (Cantwell, 2011, s. 42)

Çocuğun kırılğan ve saf yapısı kolay kandırılabilir ve yönlendirilebilir iklimi onun yetişkin bireylerden farklı hak ve hürriyetlere sahip olmasını gerektirir. Gerçekten de çocuklar mümeyyiz olmadıkları için siyasi hak ve ödevler ile bir kısım ekonomik hak ve özgürlükler haricinde bulunan tüm insan haklarından faydalanmaktadırlar. Çocukların eğitim hakkı, sağlık hakkı, konut hakkı vb. 1982 Anayasası’nda yer alan birçok hakkın yanında, isimsiz hak ve özgürlükler şeklinde ifade edilen ve henüz Anayasal anlamda teminat altına alınmamış sevgi hakkı, eğlence ve oyun hakkı vb. birçok isimsiz hak ve özgürlüğe de sahiptirler. Örneğin çocuğun temel eğitim hakkında iç hukukumuzda 222 sayılı İlköğretim ve eğitim Kanunu’nun 3. maddesi “Mecburi ilköğretim çağı 6-13 yaş grubundaki çocukları kapsar. Bu çağ çocuğun 5 yaşını bitirdiği yılın eylül ayı sonunda başlar 13 yaşını bitirip 14 yaşına girdiği yılın öğretim yılı sonunda biter” Türkiye’de zorunlu eğitim 6-13 yaş arasındadır ve 12 yıl sürmektedir (Ülker, 2012, s. 37).

İsimsiz hak ve özgürlükler insan haklarının gelişim süreci içerisinde müstakil bir hak olarak muhtemel varlığını sürdürebilecek olan ve fakat henüz hukukumuzda düzenleme alanı bulmamış hak ve hürriyetlerdir. Anayasanın 2. maddesinde Türkiye Cumhuriyeti tanımlanırken insan haklarına saygılı ibaresi mevcuttur. Saygılı ibaresi insan haklarını kabul edip teminat altına almayı ve onu geliştirmeyi kabul ve taahhüt eder niteliktedir. Çocuğun isimsiz hak ve hürriyetlerinden bir tanesi de çocuğun sevgi hakkıdır. Çocuk kırılğan ve masum yapısı itibariyle sevgi ve şefkate muhtaçtır. Sevgi aynı anne sütü gibi çocuğun ihtiyacı olan en önemli gıdalarından bir tanesidir. Çocuğun sevgi hakkı ile ilgili olarak ülkemizde ne yazık ki ne anayasal anlamda ne de kanuni anlamda herhangi bir koruma altına alınmamıştır. Ancak mahkeme kararları incelendiğinde bazı mahkeme kararlarında hâkimlerin vicdani kanaatleri çerçevesinde yani dolaylı olarak çocuğun sevgi hakkının nazarı dikkate alındığı görülmektedir (Zorlu, 2019, s. 1871).

Diğer Ülkelerde Çocuk Hakları

Aile kurumu çocuk haklarının sağlanması açısından amiral gemisi olarak kabul edilmektedir. Bu sebeple diğer ülkelerin anayasaları incelendiğinde çocuk haklarının aile başlığı altında yer aldığını görmekteyiz. Özellikle İrlanda Anayasası diğer anayasalardan çok daha belirgin bir şekilde aile üzerinde durmaktadır. Aile kurumunu tüm uygulanan hukuk

kurallarının üzerinde ve kutsal olarak kabul ederek boşanmayı da son derece zorlaştıracak hukuki kurallar yürürlüğe koymuştur. İrlanda Anayasası'nın 42. maddesinde anne ve babaların çocuklarına karşı bakım, himaye vb. yükümlülüklerini yerine getirmemeleri hâlinde devletin ebeveynlerin bu görevlerini yerine getireceği hüküm altına alınmıştır. Portekiz Anayasası da çocuk ile ilgili düzenlemeleri "Aile, Evlilik ve Babalık Tayini" başlığı altında düzenlemiştir. Portekiz Anayasası'nın 36. maddesinde evlilik dışı dünyaya gelen çocukların ayrımcılığa uğramaması ve çocuğun bakım yükümlülerinin çocuğun anne ve babası yani ebeveynlerinin olduğu hüküm altına alınmıştır. Söz konusu maddede ayrıca ebeveynlerin çocuğun bakım, himaye vb. temel görevlerini yerine getirmemeleri hariç olmak üzere çocuğun ebeveynlerden ayrı bırakılmayacağı düzenlenmiştir (Aydın, 2012, s. 163).

Federal Almanya Anayasası da yine aynı şekilde çocuğa ilişkin hakları aile başlığı altında düzenlemiştir. Görüleceği üzere Avrupa ülkeleri çocuğu ayrı bir varlık olarak değil ailenin bütünleyici bir parçası olarak telakki etmişlerdir. Federal Almanya Anayasası'nın 6. maddesi evlilik, aile ve evlilik dışı çocuklar başlığını taşımaktadır. Diğer Avrupa ülkeleri ve Türkiye'de olduğu gibi çocuğun himaye ve bakımından anne ve babası sorumlu tutulmuş, çocukların bakımında başarısız olan veya bakmayan ebeveynlerin ellerinden çocuklarının alınacağı ve devletin bakım yükümlülüğünü yerine getireceği hüküm altına alınmıştır. Aynı şekilde evlilik dışı çocuklara herhangi bir şekilde ayrımcılık yapılamayacağı ayrı olarak hüküm altına alınmıştır (Aydın, 2012, s. 162).

İtalya Anayasası da diğer Avrupa ülkeleri gibi çocuğa ilişkin hakları, "Ahlaki ve Toplumsal İlişkiler Bölümü"nde yer alan "Aile" başlığı altında ele almıştır. İtalya Anayasası'nın 30. maddesi çocuklara özgü olarak düzenlenmiştir. Söz konusu maddede evlilik birliği dışında dünyaya gelmiş olsalar bile çocukların bakımı, himaye edilmeleri ve çocuk gelişimine uygun bir şekilde gelişimlerinin sağlanmasından anne ve baba birlikte sorumlu tutulmuştur. Bu sorumluluk hem bir hak hem de bir ödev olarak nitelendirilmiştir. Evlilik dışı çocukların hem Anayasal anlamda hem de toplumsal olarak evlilik içinde doğmuş çocuklara kıyasla korunmaya daha muhtaç oldukları da yadsınamaz bir gerçektir. Bu anlamda doktrin söz konusu düzenlemeyi çocuk hakları açısından çocuğun eşitlik hakkı bağlamında olumlu görürken evlilik dışı yaşamı anayasal düzlemde meşrulaştırdığı için eleştirmektedir. İtalyan Anayasası'nın "Ekonomik İlişkiler" başlıklı bölümünde yer alan 37. Maddesine göre çalışma koşullarının annenin aile içindeki vazifelerini yerine getirebilecek koşullarda olması gerektiği düzenlenmiştir. Söz konusu maddenin Anayasada yer alması son derece önemli bir durumdur. Zira özellikle yeni doğan çocukların yaşam ve sağlık hakkı ele alındığında anne sütü ve anne sevgisinin çocuk gelişiminde son derece önemli bir role sahip olduğu yapılan araştırmalarda ortaya konulmuştur (Spitz ve Wolf, 1947, s. 313). Bu anlamda doktrin özellikle yeni doğan çocukların yeterli besin ve anne şefkati almaları çocuk ile anne arasındaki annelik bağının kuvvetlenmesi açısından söz konusu Anayasal hükmü faydalı bulmaktayız (Aydın, 2012, s. 162).

Çocuk Suçlu Kavramı

Türk Ceza Kanunu'nun 6. maddesinde küçük on sekiz yaş esas alınarak belirlenmiştir. Ceza hukuku anlamında kişi on sekiz yaşını doldurmadıkça çocuk sayılır ve kendisine farklı prosedürler ve ceza indirimleri uygulanır. Ülkemizde 18 yaşını doldurmamış kişi çocuk olarak sayılmaktadır. Mevcut hukuk kurallarımıza göre ise ceza ehliyeti 12 yaştır. Yani 12 ila 18 yaş aralığındaki çocuklar işledikleri suçlar sebebiyle haklarında tutuklama, gözaltına alma ve infaz yani cezaevine girmektedirler (Akbulut, 2013, s. 544).

Suç tarihinin ilk çağlarından itibaren toplumların korku ile karışık ilgilerini yönelttikleri toplumsal bir sorun olarak algılanmıştır. İnsanlık tarihinin her döneminde var olduğu ve bundan

sonra da var olacağı için suç evrensel bir olgu olarak kabul edilir. Suçun ceza hukukundaki tanımına bakacak olursak suç, kanunlar tarafından yanlış veya zararlı olduğu için ceza tehdidiyle yasaklanan ve bazı durumlarda cezalandırılabilen davranıştır. Genel olarak suç; saptanan veya saptanamayan suçlar olarak ikiye ayrılır. Saptanamayan suçların gerçekleşip gerçekleşmediği belirsiz olduğu veya kanıtlanamadığı için cezalandırılmaları söz konusu değildir. Çocuk ceza hukuku ya da çocuk suçlulara uygulanan kanuni hükümler çocukların eğitimi ve ıslahını amaç edinmiştir (Akbulut, 2013, s. 544).

Çocuk ve Suç Kavramları

İnsanlık tarihi boyunca hiç suç işlenmemiş veya hukuk kurallarına harfiyen uyan bir topluma rastlanmamıştır. Çocuk bazen kendisi suç işleyebileceği gibi bazen de bulunacakları fiil ve davranışlarının anlam ve önemini tam olarak kavrayamayacakları için yani iyiyi kötüden doğruyu yanlıştan ayırt edebilme yetenekleri gelişmedikleri için kandırılmaya müsait bir yapıları vardır (Ceza Sorumluluğunun Değerlendirilmesi Rehberi, 2010, s. 8).

Ceza hukuku anlamında çocuk kavramına geçmeden önce diğer hukuk disiplinlerinde çocuğun tanımına bakmakta yarar vardır. İç hukukumuzda çocuğun birçok tanımı vardır. Örneğin 5395 Kanun numaralı Çocuk Koruma Kanunu, çocuğu “*daha erken yaşta ergin olsa bile 18 yaşını doldurmamış kişi*” olarak tanımlamaktadır. BM Çocuk hakları sözleşmesinde ise çocuk daha önce ergenliğe ermiş olsa bile on sekiz yaşını doldurmadıkça çocuk sayılmıştır. Türk ceza kanunu açısından çocuk tanımı da diğer kanunlara ve milletlerarası antlaşmalara uygun olarak on sekiz yaş esas alınarak belirlenmiştir (Zorlu, 2013, s. 129)

Çocuğun suçun faili olduğu durumlara özgü olarak batı literatüründe "juvenile delinquency" terimiyle söz konusu durum ifade edilmiştir. Söz konusu kavramın Türkçe karşılığı “*reşit olmayanın suçluluğu*” şeklinde ifade edilebilir. Çocuk koruma kanununda ise çocuğu suçun bir faili olarak değil onun masumiyetine ve ayırt edebilme yeteneğinin olmamasına bir vurgu olarak “*suça sürüklenen çocuk*” tabiri kullanılmıştır. Suça sürüklenen çocuk ise söz konusu kanunda “*kanunlarda suç olarak tanımlanan bir fiili işlediği iddiası ile hakkında soruşturma ya da kavuşturma başlatılan veya hakkında güvenlik önlemine karar verilen çocuk*” şeklinde tanımlanmıştır (Resmi Gazete, 2005). Gerçekten de çocuk suçlu kavramı yerine suça sürüklenmiş çocuk kavramının kullanılması gerek çocuk hakları gerekse suç işlemiş çocukların ıslahı anlamında daha yararlı olacağı belirtilmektedir (Göker vd., 2006; Karataş, 2020, s. 577)

“Yetişkin olmayanlar” tanımı bir grup genç için yerinde ve uygun bir tanımken diğer bir grup içinse yetişkin faaliyetlerine katılmalarını engelleyen bir yapı oluşturmaktadır. Çocuğun tanımının gerek ceza hukuku açısından gerekse Anayasal düzlemde iktidar ve otorite ilişkisinin sonucu olarak iktidar tarafından yapılmıştır. Tarih boyunca çocuğun tanımının yanında çocuğun hak ve haklarının tarihsel gelişimi incelendiğinde bazı dönemlerde çocuğun üzerinde serbestçe tasarruf edilebilir bir varlık olarak kabul edildiği, çocuğun devir ve terk edilebilir, hatta öldürülebilir bir varlık olarak görüldüğü toplumlar olmuştur (Demircan, 2004, s. 10-11).

İslamiyet öncesi Türk toplumunda Roma'da olduğu gibi çocuklar üzerinde babanın sınırsız hâkimiyeti söz konusu değildi. İslam hukukunda ise buluş çağına kadar çocukların cezaya ehliyeti yoktur. Ayrıca çocuklarına sahip çıkmayan baba yargıç tarafından tazir cezası verilir. Tazir cezası İslam hukukuna uygun olarak idarenin belirlediği cezalardır (Avcı, 2021, s. 368).

Rönesans döneminde ise çocuk ve çocukluk kavramları oluşmaya başlamış aydınlanma dönemi filozoflarınca eğitim ve yetiştirilmeleri konusunda fikirler ileri sürülmüştür. Birinci

Dünya Savaşı sonrasında milletler cemiyeti döneminde uluslararası çocuk hakları bildirgesi hazırlanmıştır. 1924 yılında ise önsöz ve 5 ilkeden oluşan “Cenevre çocuk hakları bildirgesi” ilan edilmiştir. Böylelikle ilk kez çocuk hakları uluslararası koruma altına alınmıştır. Bu bildiriye kabul eden devletlerden biri olan genç Türkiye Cumhuriyeti’ni temsilen Gazi Mustafa Kemal Atatürk imzalamıştır (Çocuk Hakları Beyannamesi).

20 Kasım 1959 tarihinde Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Bildirgesi meclis ve komisyonların görüşleri alındıktan sonra İkinci Dünya Savaşı’nın hemen akabinde kabul edilmiştir. Bildirge çocuk haklarına ilişkin olarak öğüt niteliğinde bulunan birtakım genel ilkelerin dünyaya duyurulması açısından önem arz eder. Türkiye çocuk haklarına dair sözleşmeyi 14.09.1990 tarihinde imzalamış ve 9.12.1994 tarihi ve 4058 sayılı kanunla onaylanması uygun bulunmuştur. Sözleşme 27.01.1995 günü resmi gazetelerde yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Ancak Türkiye söz konusu sözleşmenin 17, 29 ve 30. Maddelerine, TC. Anayasası ve 24 Temmuz 1923 Tarihli Lozan Anlaşması hükümleri ve ruhuna uygun yorumlama hakkına ilişkin olarak çekince koymuştur. Çekince konmasının nedeni de azınlık çocuklarının dil eğitimi ve kültür haklarına ilişkindir (UNICEF, 2023).

Şu anda uygulanmakta olan Türk Ceza Kanunu’nda çocuk on sekiz yaşından küçük kimse olarak tanımlanmıştır. Ceza hukukumuz çocuğun işlediği suçtan dolayı cezalandırılmasını değil ıslahını amaçlamaktadır. Çocuk ceza hukukunun yegâne gayesi ve çocuğa ceza verilmesinin sebebi özel önlemdir. Bu anlam ve anlayış doğrultusunda suçlu çocuk üzerine yoğunlaşmaktadır. Çocuklar için işledikleri suçun cezasına göre mümkün olduğunca az ceza verilerek, suçun ağırlığı üzerinde durmaktansa çocuğun ıslahına yönelik bir yaklaşımda bulunmaktadır. Ceza yerine mümkün ölçüde diğer önlemlerin ve hukuki kurumların çocuklara uygulanması kabul edilmektedir (Akbulut, 2013, s. 545).

Çocuğu Suça Sürükleyen Sebepler

Çocukları suça sürükleyen birçok sebep bulunmaktadır. Çocukların suça sürüklenmesindeki en önemli etken, çocuğun her türlü ihtiyacını karşılamakla yükümlü bulunan aile kurumudur. Çocuk ilk adımlarını aile içerisinde atmakta, karakter ve kişilik özelliklerini aile bireylerinden etkilenerek veya kopyalayarak geliştirmektedir. Aile eğitimsiz veya bilinçsiz şekilde çocuğun yanında suç konusu fiilleri hafife alır, çocuğun ahlaki eğitiminde hassasiyet göstermezse, zaten gerçekleştirdiği fiillerin anlam ve önemini kavrama yeteneği bulunmayan veya tam olarak gelişmemiş durumda bulunan çocukların suça sürüklenmelerine sebep olabileceklerdir. Genel olarak aileden kaynaklı çocukların suça sürüklenmesine sebep olan bir başka etken ise ergenlik döneminde çocuğa yönelik gerçekleştirilen aşırı aile baskısıdır. Ergenlik dönemini doğru analiz edemeyip aşırı baskı uygulayan anne ve babalar, çocuğa ergenlik döneminin gereklerine uygun bir şekilde davranmak yerine aşırı baskı uyguladıklarında, çocukların birtakım kötü yollara başvurma eğiliminde oldukları bilinmektedir. Bu kötü yollar sigara içme, esrar, uyuşturucu ya da yaralama, hırsızlık gibi suçlara neden olabilir. Bu tür kötü olayları engellemek için birtakım tedbirler alınması gerekmektedir. Örneğin anne ve babalara yönelik aile eğitim programları düzenlenmeli, çocuğun durumu gözetilerek ve onu suça sürükleyen sebepler doğru tespit edilerek zamanında gereken müdahalenin veya yardımın sağlanması gerekmektedir. Sorumluluk sahibi olmayan anne babaların yerine devlet yetkisini kullananlar başta olmak üzere herkes, çocuk sevgisini ve çocuk haklarını gözetmekle yükümlüdür. Anne ve babasız çocuklara yaklaşımda anne ve baba özeni göstermek esastır. Ayrıca çocuk suçluların ortaya çıkmasının en önemli nedenlerinden bir tanesi de göçtür. Son yıllarda Türkiye’de gerçekleştirilen birçok çalışmada, çoğu toplumsal sorunun temelinde yatan en önemli sebeplerin bir tanesinin de kontrolsüz göç olduğu ifade edilmektedir. Son yıllarda Türkiye’de gerçekleştirilen hırsızlık ve kap-kaç gibi ülke gündemini meşgul eden suçlardaki yoğun ve büyük artışın kökeninde, kontrolsüz göçe bağlı olarak ortaya

çıkan “sokakta çalışan çocuklar ya da “sokak çocukluğu” sorunu bulunmaktadır (Bağış, 2019, s. 208).

Vatandaşların ülke içerisinde veya dışarısında işlemiş buldukları her suç adli makamlara intikal etmemektedir. Bu sebeple gerçek suç oranı ile resmî makamların beyan ettikleri suç oranları arasında her daim fark bulunmaktadır. Suç farklı boyutları olan son derece genel bir kavramı ifade eder. Suçu genel olarak ceza hukuku normlarının ihlal edilmesi şeklinde tanımlayabiliriz. Suçun oluşması için karşı tarafın zarar görmesine de gerek yoktur. Örneğin bir çocuk ruhsatsız silah taşıdığına suçtan zarar gören yoktur, ancak söz konusu davranışla suç işlenmiş olacaktır. Medeni hukuk veya tazminat sorumluluğunda zarar, haksız fiilin bir unsuru olarak karşımıza çıkar. Ceza sorumluluğunun oluşması için zararın da oluşması beklenmez. Ancak Türk Ceza Kanunu’nda suç olarak nitelendirilen fiillerin çoğunda zarar da ortaya çıkmaktadır. Çocukları suça sürükleyen birçok sebepten bahsedebiliriz. Bunları genel olarak 1) Ekonomik işsizlik 2) Toplumsal nedenler şeklinde ifade edebiliriz. Ekonomik işsizliğe bakacak olursak işsizliğin suç olgusu üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönlü bir etkiye sahip olduğu görülmektedir. Ücret düzeyinin suç üzerinde beklenen yönde yani negatif yönlü bir etkiye sahip olduğu anlaşılmaktadır. Toplumsal nedenler; gelenek ve görenekler sebebiyle veya töre saikiyle oluşan suçlar (kan davası, başlık parası vb.) çocukların suça sürüklenmelerinde toplumsal nedenlerden bazılarıdır. Aynı şekilde hatalı yahut sapkın felsefi düşüncelere maruz kalarak büyüme, kolay yoldan para kazanma isteği, farklı toplumlara özentisi, iletişim araçlarının etkisi, sanayileşme, güç, daha iyi yaşama isteği, beklentiler çocukların suça sürüklenmelerinde rol alan toplumsal nedenlerden bazılarıdır. Suç oranını azaltmak için ekonomik işsizlik ve toplumsal nedenleri doğru analiz edip gereken tedbirlerin alınması gerekmektedir. Bunun başarılmasının yolu da ahlak ve etiği içerisinde alan toplumsal düzen kurallarının, sağlam temeller üzerine bina edilmesini sağlamaktır (Bağış, 2019, s. 212).

Sokak Çocukları ve Suç

Sokak çocukları özellikle büyük kent ve şehirlerimizin artık ayrılmaz bir parçası olarak dikkat çekmektedir. İşsizlik ve yoksulluğun, ekonomik zorlukların yaşanmakta olduğu tüm dünya kentlerinde sokak çocukları gerçeği yaşanmaktadır. Brezilya gibi ekonomik darboğazda olan ülkeler, sokak çocuklarına özgü olarak geliştirilmiş nitelikli projeler üreterek sokak çocuklarını koruma politikasına yönelmişlerdir. Ülkemizde ise özellikle doğu bölgelerinde yaşanan terör olaylarının bir sonucu olarak o bölgelerde yaşayan insanların güvenlik ihtiyacı sebebiyle büyük kentlere göç etmesi sonucu, özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu kentlerinde sokak çocukları sayısında artış olmuştur. Sokak çocuklarının hukuken tanımlanmasına yönelik olarak birçok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalardan ilki UNICEF tarafından yapılan “Çalışan Çocuklar ve Sokak Çocuklarının Sömürüsü” isimli çalışmada yapılmıştır. Söz konusu belgede gelişmekte olan ülkelerin sokaklarındaki çocuklar sahip oldukları aile desteğine göre 3 kategoriye ayrılmaktadır 1) Aileleriyle ilişkisi sürekli olan çocuklar 2) Aileleriyle zaman zaman ilişki kuran çocuklar 3) Aile desteğinde tümüyle yoksun olanlar. Çocuk haklarına anayasal bir pencereden bakacak olursak çocuğun ilk sosyalleşme süreci ailedir. Aile içinde uyum onların başarılarına da yansır aile içindeki şiddetin özellikle çocuklar üzerinde tramvaya kadar uzanan olumsuz etkiler olmaktadır. Çünkü ana baba tutum ve davranışlarıyla çocuk için bir özdeşim modelidir. Burada örnek alınacak bir ülke de İrlanda’dır. İrlanda anayasası aileyi tüm pozitif hukuk kurallarının öncesinde ve üstünde kabul etmekte ve boşanmayı da oldukça zorlaştırmaktadır. Portekiz anayasasında çocuk hakları ile ilgili düzenlemeyi “aile evlilik ve babalık tayini” başlığı altında ele almıştır. Örnek verecek olursak evlilik dışı doğan çocukların ayrımcılıktan korumakla ebeveynlerin çocuklara bakma ve eğitme hakkını düzenlenmektedir. Adli makamların kararı ve ebeveynlerin çocuklara karşı temel devletin yerine getirme durumları hariç çocukların ebeveynlerinden ayrı

birakılamayacağını belirtmektedir. İtalya anayasasında evlilik dışı doğşalar bile çocuklarını desteklemek, eğitmek ve öğretmek ana babaların hakkı ve ödevidir. İspanya anayasasında “ailenin ve çocukların korunması” başlığında soyuna ve annelerin evlilik durumlarına bakılmaksızın kanun önünde eşit olan çocukların tam korunmasının sağlanacağını ifade ederek evlilik içi ya da evlilik dışı doğan çocukların eşit olduğunu belirtmiştir. Bu konuda daha çok ülkeyi örnek verebiliriz. Kendi anayasamıza bakacak olursak anayasanın Cumhuriyet’in temel nitelikleri arasında saydığı sosyal devlet ilkesi çocuk hakları bakımından önemli bir ilkedir (Kızmaz ve Bilgin, 2010, s. 273)

Çocuk Suçlulara Yönelik Pozitif Ayrımlar

1982 Türkiye Cumhuriyeti Anayasası’nda 2010 ve sonrasında yapılan değişikliklerle çocuklar için yapılacak pozitif ayrımcılık şeklindeki düzenlemelerin Anayasanın eşitlik ilkesine hâlel getirmeyeceği hüküm altına alınmıştır. Korunmaya muhtaç ve masum yönleriyle çocuklar iyiyi kötüden doğruyu yanlıştan ayırt edebilme kabiliyetine sahip değildirler. Bu anlamda çocuk lehine yapılan kanunlar Anayasanın kanun önünde eşitlik ilkesine hâlel getirmeyecektir. Türk Ceza Kanunu’nda çocuk lehine birçok hüküm bulunmaktadır. Bunlarda ilki Türk Ceza Kanunu’nun 31. maddesine göre 12 yaşını doldurmamış çocukların ceza ehliyetleri yoktur. Ancak ceza ehliyetlerinin olmayışı onlar hakkında güvenlik tedbirlerine başvurulamayacağı manasına gelmemektedir. Ceza ehliyetleri olmadığından kastedilen ceza sorumluluğu anlamında belirlenmiş yaptırım olan hapis ve adli para cezasıdır. Onun haricinde çocuğun bakımevi gözetimine verilmesi vb. güvenlik tedbirlerine pekâlâ başvurulabilir. Türk Ceza Kanunu’nda çocuk lehine yapılan bir diğer düzenleme Türk Ceza Kanunu’nun 38. maddesidir. Söz konusu maddeye göre azmettirilenin çocuk olması hâlinde verilecek ceza arttırılacaktır. Azmettirme aklında hiç suç işleme düşüncesi yokken bu düşüncüyü çocuğun aklına sokarak onun suç işlemesini sağlama hâlidir. Çocukların işleyecekleri suçlarda cezanın indirime tabi tutulması, onların suçu üstlenmeleri sağlanarak çıkar elde etme gayesine yol açmaktadır. Bu anlamda çocuğun azmettirilmesi daha ağır bir yaptırıma bağlanmış ve söz konusu durum engellenmeye çalışılmıştır (Zorlu, 2013, s. 140-141).

Yine Türk Ceza Kanunu’nun yaş küçüklüğü başlığını taşıyan 31. maddesinde fiili işlediği sırada on iki yaşını doldurmuş olup da 15 yaşını doldurmamış olanların temyiz kudretini haiz olmadıkları yani iyiyi kötüden doğruyu yanlıştan ayırt edebilme yeteneğine sahip olmadıkları tespit edilirse ceza sorumluluklarının yine olmadığı hüküm altına alınmıştır. Eğer bu yaş grubu içerisindeki çocuklar yani 12-15 yaş arası çocukların işlediği suçun anlam ve önemini kavrayabilme yeteneklerinin varlığı tespit edilirse bunlar hakkında suç, ağırlaştırılmış müebbet hapis cezasını gerektirdiği takdirde on iki yıldan on beş yıla; müebbet hapis cezasını gerektirdiği takdirde dokuz yıldan on bir yıla kadar hapis cezasına hükmolunur (Zorlu, 2013, s. 140-141).

Türk Ceza Kanununun 31. maddesi şu şekilde devam etmektedir: “*Diğer cezaların yarısı indirilir ve bu hâlde her fiil için verilecek hapis cezası yedi yıldan fazla olamaz. Fiili işlediği sırada onbeş yaşını doldurmuş olup da onsekiz yaşını doldurmamış olan kişiler hakkında suç, ağırlaştırılmış müebbet hapis cezasını gerektirdiği takdirde onsekiz yıldan yirmidört yıla; müebbet hapis cezasını gerektirdiği takdirde oniki yıldan onbeş yıla kadar hapis cezasına hükmolunur. Diğer cezaların üçte biri indirilir ve bu hâlde her fiil için verilecek hapis cezası oniki yıldan fazla olamaz.*” (Zorlu, 2013, s. 140-141).

Çocuğun Suça Sürüklenmesinde Aile Faktörünün Etkisi

Çocukları suç işlemeye iten faktörler araştırılırken araştırmacılar en çok aile faktörü üzerinde durmaktadırlar. 1990’dan sonra yapılan çalışmalarda çocuğun suç işlemesinde ailesel

unsurların veya ebeveynlerin çocuğa yönelik tutum ve davranışlarının çocuğu suç işlemeye iten önemli nedenler arasında gösterilmektedir (Güneş ve Gökler, 2017, s. 3744).

Kan, evlilik ya da bir sözleşmeye dayanarak oluşturulan aile kurumu, çoğalma ve toplum üyelerinin bakım ve eğitimi için birincil sorumluluktur. Aile bireyin ilk sosyal çevresi, bilgi kaynağıdır (Dündar, 2012, s. 39). Çocuk aile içerisinde ve aile faktörü ile birlikte toplumsallaşır. Ailenin toplum içerisindeki statüsü, ilişkileri, sorunları çözme biçimleri vb. faktörler çocuğun gelişiminde olumlu veya olumsuz şekilde yansıma gösterir. “*Suçlu çocuk yoktur, suça itilen çocuk vardır*” ifadesinde aile faktörü ön plandadır. Çocuğu suça iten ailesel faktörler ele alındığında aile içerisinde anne ve babanın çocuğa karşı takındıkları olumsuz tavır, çocuğun aile içerisinde yeterli değeri görmemesi, aile içi iletişim yetersizlikleri, güvensiz bağlanma, ilgi ve sevgi eksikliği, aile içi şiddetin varlığı, ailede suçlu kişilerin varlığı, ailenin parçalanmış olması, ebeveynlerde alkol ve benzeri uyarıcı madde bağımlılığı, ailede çocuğa yönelik istismar, ihmal veya kötü muamelenin varlığı vb. nedenler göze çarpmaktadır. (Şahinli, 2018, s. 718; Bilican, 2022, s. 198).

Çocuklar ilk eğitimlerini aile ortamında alır ve çocuk gelişiminde aile içi eğitimin önemli bir yeri vardır. Aile aynı zamanda çocuğun topluma uyumunun anlaşılması açısından da önemli bir faktördür. Anne ve babanın eğitilmiş olması çocuğun bilinçli olmasını sağlarken, eğitimsiz veya bilinç düzeyi düşük anne-baba çocuğun yeterli eğitimi alamamasının sebebi olmaktadır. Aile içi destekten mahrum çocuklarda çeşitli davranış bozuklukları ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla çocuğun aile içi destekten mahrum kalması suç öğeleriyle karşı karşıya kalma riskini artıran bir sebep olarak karşımıza çıkmaktadır (Bilican, 2022, s. 198).

100 suça sürüklenen çocuk ve aileleri üzerinde gerçekleştirilen görüşmelerde, annelerin %39,6’sının, babaların %14,6’sının okuma ve yazmayı hiç bilmedikleri, annelerin %25,3’ünün ve babaların %23,6’sının ise yalnızca okuma yazma bildikleri, annelerin %2,2’sinin ve babaların %4,5’inin ilkokulu dahi bitiremedikleri ilkokul terk olduğu belirlenmiştir (Öter, 2005, 105-106). Yine suça sürüklenen çocukların anne ve babalarının eğitim durumlarına ilişkin yapılan bir başka çalışmada, suça sürüklenen çocukların annelerinin %76,6’sının, babalarının da %40,7’sinin okuma yazmayı hiç bilmedikleri belirlenmiştir (Akt.Çakır, 2013, s. 19; Bilican, 2022, s. 198).

Sonuç

Çocukluk dönemi en uzun süren canlı insanoğludur. Her canlı gibi insanoğlu da çocukluk döneminde dış etki ve müdahalelere açık, zayıf ve korunmaya muhtaç bir konumdadır. Başta gıda, barınma, eğitim, sağlık, temiz ve yaşanabilir bir çevre vb. birçok ihtiyacı bulunan çocuğun bir diğer ihtiyacı ise sevgi dolu bir ortamdır. Çocuğun yetiştiği çevre ve koşullar gelişimine de doğrudan etki etmekte, çocukluk döneminde geçirilen travma veya yoğun üzüntü verici hadiseler yaşam boyu kalıcı psikolojik veya fiziksel sorunlara sebep olabilmektedir.

Çocuk hakları insan gelişimini ve toplumların kaderini etkileyen önemli bir faktördür. Eski Türklerde babanın çocuk üzerinde çocuğun da baba üzerinde çeşitli hakları vardı. Bu anlamda Roma ve Antik Yunan’da babanın çocuğun üzerindeki sınırsız yetkisi onu köle pazarında satma veya öldürme hakkı gibi bir durum söz konusu değildir. Eski Türklerde babanın vasiyeti veya mirasın bölüşülmesi hususunda mirasçılar arasında bir anlaşma bulunmuyorsa miras evlenmemiş erkek çocuklarına kalırdı. Bu durumda olan yoksa kız çocuklarına miras intikal ederdi. Mirastan pay alan erkek evladın babanın ölümü durumunda kız kardeşlerine bakmak ve onları evlendirmek gibi sorumlulukları bulunmaktaydı. İslam öncesi Araplarda kız çocuklarının hiçbir surette miras hakları yoktu. Kız çocuklarının tecavüze uğramak suretiyle ailesinin şanına leke getirebileceği gibi çarpık bir fikir sebebiyle diri diri

toprağa gömülmesi âdeti vardı. İslamiyet ile birlikte çocuğun yaşam, vücut dokunulmazlığı, himaye ve bakım gibi temel haklarının yanında birçok sosyal ve ekonomik hakları da teminat altına alınmıştır. Avrupa'da Rönesans dönemi ile birlikte çocukluk döneminin önemi üzerinde durulmuş, Aydınlanma döneminde ise çocuk gelişimine uygun davranış ve eğitim fikirleri ortaya çıkmıştır.

Çocuk haklarının kurumsal bir şekle bürünmesi 19. Yüzyıl Avrupa'sında başlamıştır. 1924 yılında Uluslararası Çocuk hakları Bildirgesi "Cenevre Çocuk Hakları Bildirgesi" adı altında Milletler Cemiyetince kabul edilmiştir. Söz konusu bildirgeyi Gazi Mustafa Kemal Atatürk imzalayarak iç hukuk sistemimize entegresini sağlamıştır.

Türk hukuk mevzuatında çocuğa ilişkin farklı hükümlerde benzer tanımlar bulunmaktadır. Örneğin 5395 sayılı Çocuk Koruma Kanunu'nda çocuk daha erken yaşta ergenliğe girmiş olsa da 18 yaşını doldurmamış kişi olarak Türk Ceza Kanunu'nun altıncı maddesinde ise 18 yaşını doldurmamış kişi olarak tanımlanmıştır. Türk Medeni Kanunu'nda ise çocuğun açıkça bir tanımı mevcut değildir. Türk Medeni Kanunu'nda çocuk ve küçük kavramları yer almaktadır. Türk Medeni Kanunu'nun 11. maddesinde 18 yaşın tamamlanmasıyla erginliğin kazanılacağı belirtilmiştir. 12. maddesinde ise 15 yaşını doldurmuş kimsenin anne ve babasının rızası ve mahkeme onayı vasıtasıyla ergin kılınabileceğinden bahseder. Aynı şekilde 16 yaşını doldurmuş kimsenin olağanüstü bir hâlin mevcudiyeti ve önemli bir sebebe bağlı olarak hâkim kararı ile evlenebileceği, söz konusu evliliğe ilişkin karar alınmazdan evvel anne ve babanın dinlenileceği belirtilmiştir. Bu durumda da kişi evlilik yoluyla ergin kılınacaktır. Buna benzer olarak 17 yaşını doldurmuş kişinin anne ve babasının rızasıyla evlenebileceği, bu evliliğin de kişiyi ergin kılacağı düzenlenmiştir. Çocuk Koruma Kanunu, Türk Ceza Kanunu ve Türk Medeni Kanunu'ndaki hükümler birlikte değerlendirildiğinde, aksi görüşler olsa da, gerek evlilik vasıtasıyla gerekse mahkeme onayı ile ergin kılınanlar Çocuk Koruma Kanunu ve Türk Ceza Kanunu nazarında halen çocuk sayılırlar.

Ne yazık ki günümüzde çocuk hakları, en çok ihlal edilen ve farkındalığı da bir o kadar az haklar arasında gösterilmektedir. Bunun ana sebebi çocukların hakları için mücadele edebilecek kudrette ve bilinçte olmamalarıdır. Bilindiği üzere haklar tarih boyunca türlü mücadeleler ve süreçler sonunda kazanılmıştır. Örneğin İngiltere'de kadınlar seçme ve seçilme hakları için yıllarca protestolar düzenlemiş açlık grevlerinde bulunmuşlardır. Özellikle erken dönem çocukluk döneminde bulunan küçüklerin henüz konuşamadıklarından haklarını kendi kendilerine aramaları doğal olarak beklenemez. Hak ihlal durumunda bunu dillendiremezler. Mümeyyiz çocuklar ise herhangi bir yönlendirme olmaksızın kendi hür iradeleriyle hakları için eylem yapabilecek veya toplantı ve gösteri yürüyüşü yapabilecek durumda değildirler. Bu sebeple çocuk haklarına, diğer insan hakları içerisinde ve ondan bağımsız görülmeden, çocukların ihtiyaç önceliği de göz önünde bulundurularak saygı duyulmasına ve geliştirilmesine ihtiyaç duyulmaktadır.

Kaynakça

- Akarca, M. (2010). *Çocukların ceza hukukundaki yeri ve çocukların korunması*. İnsan Hakları Bilgi Bankası, Sunumlar: Retrieved from <https://anayasa.gov.tr/media/3626/akarca.pdf>.
- Akbulut, B. (2013). Ceza mevzuatında çocuk ve çocukların yakalanması, gözaltına alınması. *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, Prof. Dr. Nur Centel'e Armağan, s. 544. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/maruhad/issue/48280/621934>.
- Akyüz, E. (2012). *Çocuk hukuku, çocukların hakları ve korunması*. Ankara: NTF Yayınları.
- Avcı, M. (2021). *Türk hukuk tarihi*, Konya: Atlas Akademi.

- Aydın, İ. (2012). Çocuk haklarının gelişimi ve karşılaştırmalı olarak anayasal açıdan değerlendirilmesi, *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 20(1), 151-173.
- Atar, Y. (2021). *Türk anayasa hukuku*, Ankara: Seçkin Yayınevi.
- Ayzöğ, D. (2008). *Öğrencilerin çocuk haklarını algılama düzeyleri ile başarıları arasındaki ilişki*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Bağış, R. C. (2019). Çocukları suça sürükleyen çevresel nedenler: Sosyal bağ ve sosyal öğrenme teorileri ışığında bir değerlendirme, *Humanitas*, 7(14), 203-221.
- Balo, S. Y. (2009). *Uluslararası ilkeler ışığında çocuk koruma kanunu ve uygulaması*, Ankara: Seçkin Yayınevi.
- Bilican Gökçaya V, (2022) Juvenile delinquent and the family factor, *CUJOSS*, 46(2): 193-204.
- Cantwell, N. (2011). *The human rights of children "Are Children Rights Still Human"*, (Edited by: Antonella Invernizzi, Jane Williams), Union Road Farnham, England.
- Ceza sorumluluğunun değerlendirilmesi rehberi*, 2010, https://cocukhaklari.barobirlik.org.tr/dokuman/egitimbasvuru_basvuru/cezasorumlulugunun.pdf, 25.05.2023.
- Çakır, M. (2013). *Suçta sürüklenen çocukların korunmasına yönelik politikalar ve Kocaeli İli verilerinin değerlendirilmesi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yalova.
- Çocuk Hakları Beyannamesi*, <http://hukukbook.com/cocuk-haklari-beyannamesi/>, 26.05.2023.
- Demircan, A. (2004). Câhiliyye Araplarında kız çocuklarını gömerek öldürme adeti, *İstem*, 2(3), (9 – 29).
- Dündar, Ö. Z. (2012). *Değişen ve değiş(e)meyen yönleriyle aile: Yapısı, türleri, işlevleri, değişen toplumda değişen aile*, Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Erdoğan, O. (2011). *Çocuk hakları*, İstanbul: Acar Basım.
- Gül, İ.İ. ve Karan, U. (2011). *Ayrımcılık yasağı kavramı*, Hukuk, İzleme ve Belgeleme, İstanbul.
- Güneş, D.K. ve Gökler, R. (2017). Türkiye'de suça sürüklenen çocukların aile özellikleri, *Journal of Human Sciences*, 14(4), 3742-3755.
- Göker, H. ve Sarp S.K. ve Kandil S. (2006). KTÜ Tıp Fakültesi Çocuk-Ergen Ruh Sağlığı ve Hastalıkları Polikliniğine son iki yılda başvuran adli olguların değerlendirilmesi. *Adli Tıp Dergisi*, 20(3):1-5.
- İnanç, B. Y. ve Bilgin, M. ve Atıcı, M. K., (2007). *Gelişim psikolojisi, çocuk ve ergen gelişimi*, Ankara.
- İnan, A. N. (1995). Çocuk haklarına dair sözleşme. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 44(1), 765-778.
- İpek, A. (2012). Çocuk haklarının gelişimi ve karşılaştırmalı olarak anayasal açıdan değerlendirilmesi, *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 20(1), 151-173.
- İrkin, A.Ç. (2012). *Çocukların gelişim süreci ve televizyonun etkileri*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Radyo ve Televizyon Üst Kurulu, Ankara, 2012.
- Karataş, S. (2020). Suça sürüklenen çocuklar ve suç mağduru çocuklara yönelik bir değerlendirme, *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar-Current Approaches in Psychiatry*, 12(4):575-586.
- Kaya, M. (1997). Ailede anne-baba tutumlarının çocuğun kişilik ve benlik gelişimindeki rolü, *OMÜİFD*, Samsun: (9), 193-204.
- Kızmaz, Z. ve Bilgin, R. (2010). Sokakta çalışan/Yaşayan çocuklar ve suç: Diyarbakır Örneği, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(32):269-311.
- Öter, A. (2005). *Çocuk suçluluğunun toplumsal nedenleri (Antalya Örneği)*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.

- Özbek, A. (1996). *Bir eğitim kurumu olarak ailenin önemi*, İslam'da Aile ve Çocuk Terbiyesi Sempozyumu, İstanbul.
- Polat, O. (1997). *Çocuk ve hakları*, İstanbul: Analiz Yayınevi.
- Serozan, R. (2005). *Çocuk hukuku*, İstanbul, Vedat Kitapçılık.
- Spitz, R.A. ve Wolf, K.M. (1947). *Grief: A peril in infancy* (Motion Picture). University of Akron Psychology Archives, Akron, Ohio; (Available through the Penn State Audiovisual Services, University Park, PA).
- Şahinli, Ş. (2018). Çocuğun suça sürüklenmesinde etkisi olabileceği düşünülen ailesel faktörler üzerine betimsel bir alan araştırması, *Journal of Human Sciences*, 15(2), 717-731.
- Tan, M. (1993). *Çocukluk dün ve bugün*, Toplumsal Tarihte Çocuk Sempozyumu, İstanbul.
- Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu* (<https://www.tihk.gov.tr/pages/Ayrimcilikla-Mucadele-ve-Esitlik>), 25.05.2023.
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Mevzuat Bilgi Sistemi (<https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/19.5.1.pdf>), 25.05.2023.
- UNİCEF (2023). *Çocuk haklarına dair sözleşme*, Erişim Tarihi: 24.05.2023. (<https://www.unicef.org/turkiye/%C3%A7ocuk-haklar%C4%B1na-dair-s%C3%B6zle%C5%9Fme>).
- Unicef (2003). *The State Of The World's Children*. Erişim Tarihi: 24.05.2023. <https://www.unicef.org/sowc03/contents/pdf/SOWC03-eng.pdf>.
- Ülker, İ. (2012). 6287 Sayılı Yasa ile ilköğretimde yapılan değişiklikler, *Hukuki Araştırmalar Dergisi*, S. 19, Konya.
- Yağcı, C. (1990). "Çocuk", *Şamil İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, Şamil Yayınevi.
- Yazıcı, N. (2007). Osmanlılarda yetimin korunması üzerine bazı değerlendirmeler, *AÜGFD*, Ankara.
- Yıldız, M. (2004). *Avrupa insan hakları sözleşmesine göre yaşam hakkı ve sınırları*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- Yılmaz, A. (1998). Günümüzde insan hakları ve Türkiye, *Yeni Türkiye Dergisi*, İstanbul, (21), 310-330.
- Zorlu, S. (2013). Günümüz ve İslam hukukunda çocuk hakları karşılaştırmalı bir inceleme, *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Konya, 21(2), 125-160.
- Zorlu, S. ve Zorlu, S. (2019). Çocuklar için sevgi hakkı mukayeseli bir inceleme, *D.E.Ü. Hukuk Fakültesi Dergisi*, (21), 1851-1873.